

Αριστείδης Σπ. Θωμόπουλος

δικηγόρος - δημοτικός σύμβουλος Αλίμου 1983-2006

Τ Ο Θ Ε Μ Ε Λ Ι Ο

(ερανισμός και σχόλια: ταυτοτικών στοιχείων του Θουκυδίδη, και, αναφορών από την αρχαία και νεότερη γραμματεία για τους αρχαίους δήμους Αλιμούντος κι Ευωνύμου, την Κωλιάδα άκρα, τον Άγιο Κοσμά, τους Τράχωνες, την Κοινότητα Καλαμακίου, το Δήμο Αλίμου, τον Υμηττό, το Ελληνικό, το ρέμα Πικροδάφνης κι άλλα)

Αλιμος, Οκτώβριος 2019

Αφιερώνεται

Σε όλους τους πολίτες του Αλίμου.

Που με τίμησαν κατ' επανάληψη.

Α.Θ.

ISBN 978-618-00-1504-1

Copyright: Αριστείδης Σπ. Θωμόπουλος 2019

Επιτρέπεται η τμηματική ή περιληπτική αναδημοσίευση και αναπαραγωγή του παρόντος, η αξιοποίηση και η χρήση του επεξεργασμένου υλικού και των σχολίων, από τον καθένα, υπό τον όρο της αναφοράς και μνείας: στο παρόν πόνημα, στο όνομα του εραμιστή και στον ειδικό αρχικό δημιουργό.

*«Διό δει τοις μεν ευρημένοις ικανώς χρήσθαι,
τα δε παραλελειμμένα πειράσθαι ζητείν».*

Αριστοτέλους, Πολιτικά, βιβλίο 7^ο, 1329 b. 34

*«Για το λόγο αυτό καλό είναι να αξιοποιούμε όσα χρήσιμα επινοήθηκαν
και να προσπαθούμε να ανακαλύπτουμε όσα έχουν παραλειφθεί».*

Εκδόσεις ΖΗΤΡΟΣ 2009, /ΤΟ ΒΗΜΑ 2018, σελ.166

Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια: Πηνελόπη Τζιώκα-Ευαγγέλου

Πρόλογος: Γιάννης Πλάγγεσης.

ISBN 978-618-00-1504-1

Περιεχόμενα	σελίδα	1
Πρόλογος		15

Μέρος πρώτο

Θουκυδίδης Ολόρου Αλιμούσιος

Κεφάλαιο πρώτο

Θουκυδίδης, ταυτοτικά στοιχεία από «Ξυγγραφή», χωρία, Α.1, Δ.104 και Ε.26	25
---	----

(εισαγωγές-μεταφράσεις: Ελευθ. Βενιζέλος 26, Ν.Μ.Σκουτερόπουλος 29, Ε.Λαμπρίδη 31, Αγγ. Βλάχος 33, Α.Γεωργοπαπαδάκος 36, Διον.Μπιτζιλέκη 38, Φ.Παππάς 40, Λ.Κουμανταράκης 43)

Κεφάλαιο δεύτερο

Brill's Τριάντα, 32 μελέτες για όνομα-πατρώνυμο Θ.–Λουτσιάνο Κάνφορα	46
--	----

Κεφάλαιο τρίτο

Ψήφισμα επιστροφής από εξορία.

Παυσανίας, Ελλάδος Περιήγησις, Αττικά. (σχόλια-μεταφράσεις: Ν. Δ. Παπαχατζής 48, Δ. Λαμπίκης 51, Α.Γεωργιάδου 51, Brill's Λ. Κάνφορα- P.J.Rhodes 52).	48
---	----

Leake W. M. The topography of Athens, 1821/2010	52
---	----

Κεφάλαιο τέταρτο

Τάφος (μνήμα) ή κενοτάφιο του Θουκυδίδη:

Πλούταρχος, Κίμων 4.4. (μεταφράσεις-σχόλια: Αν.Πουρνάρας 53, Brill's 54)	53
--	----

Διονύσιος Σουρμελής: Αττική ή περί δήμων Αττικής 1854-1855	56
--	----

Κεφάλαιο πέμπτο

Μαρκελλίνος Αμμιανός, βίος του Θουκυδίδη	57
--	----

Κεφάλαιο έκτο

Πρόσληψη και εκτίμηση του Θουκυδίδη στη διαχρονία

Πλούταρχος, Νικίας, 1 (μετάφραση-σχόλια: Αν.Πουρνάρα 61, Plutarchi Vitae 64)	61
--	----

Διονύσιος Αλικαρνασσεύς, Περί Θουκυδίδου, Προς Πομπήιον Γέμινον επιστολή, Περί των Θουκυδίδου ιδιωμάτων προς Αμμαίων, Περί μιμήσεως)	65
Διονύσιος Αλικαρνασσεύς, Περί συνθέσεως ονομάτων (μετ.Γερ. Σπαταλά)	77
Αλέξανδρος Ραγκαβής, Λεξικόν Ελλην. Αρχαιολ.«Θουκυδίδης» 1888	78
Jacqueline de Romilly, Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός(1947)	80
Ηλίας Φ. Ηλιού, Το μήνυμα του Θουκυδίδη, δοκίμιο, έκδοση 1980	84

Μέρος δεύτερο

Αρχαίος δήμος Αλιμούντος

Κεφάλαιο πρώτο

Από τη Γραμματεία της αρχαιότητας

Παυσανίας Ι.31.1 (μεταφρ-σχόλια: Ν.Δ.Παπαχατζής, Δ.Λαμπίκης, Α. Γεωργιάδου)	87
Στράβων, Γεωγραφικά, Θ' 1.21 (μετ.: αγγλικά, ελληνικά Α.Σ.Αρβανιτόπουλος)	93
Δημοσθένης, Προς Ευβουλίδην (μετ-σχολ: Αδ.Κοραής 98, Κ.Θ.Αραπόπουλος 100)	96
Αριστοφάνης, Όρνιθες (μεταφρ.-σχόλια: Ν.Φίλιππας 102, Πολ. Δημητρακόπουλος 104, Ν.Σφυρόερας 105, Αλ. Ραγκαβής 106, Αν. Κορομηλάς 107)	102

Κεφάλαιο δεύτερο

J. J. E. Hondius. Δημοτικό ψήφισμα Αλιμουσίων	108
---	-----

Κεφάλαιο τρίτο

Μάρκελλος Μισός – επιγραφή Αστίνοσ Αλιμούσιος 1964	116
C. W. J. Elliot, Coastal demes of Attica	119
Charles Hanriot, Recherches	120
Στέφανος Βυζάντιος, Εθνικών (εκδόσεις 1839 και 2004)	121
Διονύσιος Σουρμελής, 1854	122
Ιάκωβος-Ρίζος Ραγκαβής, Τα Ελληνικά 1853-1854	123

Αλέξανδρος Ραγκαβής, Λεξικόν Ελληνικής Αρχαιολογίας 1888	124
Σμίθ Ουίλλιαμ, Attica Halimnius 1854	124
Lohmann Hans (Bochum)	125
Πηνελόπη Αγαλλοπούλου: Θησαυρός χαλκών νομ/των Αλιμούντα	125
Μέλπω Πωλογιώργη: Θραύσμα επιτάφιας στήλης από τον Αλιμο	128
Βύρων Γ. Πολύδωρας, Η Μείζων Αθήνα	129

Μέρο ς τρίτο

Κεφάλαιο πρώτο

Θεσμοφόριον Αλιμούντος

Αλέξανδρος Ραγκαβής, Λεξικόν Ελληνικής Αρχαιολογίας, 1888	129
Θεοφανώ Αρβανιτοπούλου - Ερείπια Δήμου Αλιμούντος	130
Κων. Καζά: «Όψεις ....» για το Θεσμοφόριο και βασιλική	134
Λυσίας: «Υπέρ του Ερατοσθένους φόνου απολογία» (μετάφραση-σχόλια: Θ. Κ. Στεφανόπουλος 135, Στ. Τζουμελέας 137)	135
Νεοφύτος Δούκας, 1813, Λόγοι των Αττικών ρητόρων, Λυσίας	139
The LOEB classical library Lysias	139
Ισαίος: Λόγος «Περί του Πύρρου κλήρου»	140
Θεσμοφόρια, γενικά:	141

Κεφάλαιο δεύτερο

Βασιλική Αλιμούντος

Γ.Α. Σωτηρίου- Παλαιοχριστιανική βασιλική Αλιμούντος	143
Κ. Κουρουνιώτης – Γ. Σωτηρίου, Ευρετήριον των μνημ.της Ελ.1929,	144
«Κήρυξη αρχαιολογικού χώρου», διοικητικές αποφάσεις για Πανί, Αγ.Αννα	145

Κεφάλαιο τρίτο

Ναός Σωτήρος – οδός Νίκης

Κ. Κουρουνιώτης - Γ. Σωτηρίου, Ευρετήριο Μεσαιων.Μνημείων	146
Γεώργιος Πάλλης, Τοπογραφία Αθηναϊκού πεδίου στη Μεταβυζ.	146
Ε. Κουνουπιώτου – Μανωλέσσου, Συντηρήσεις τοιχογραφιών	146

Μέρος τέταρτο

Κωλιάς άκρα - Άγιος Κοσμάς

Κεφάλαιο πρώτο

Από τη Γραμματεία της αρχαιότητας

Ηρόδοτος, Ιστορία, βιβλίο 8 ^ο . (μετ-σχόλια: Δ.Ν. Μαρωνίτης 147, Ευ. Πανέτσος 148, Κ.Θ.Αραπόπουλος 148, Γ.Συντόμορος 149, Β.Αναστασοπούλου-Χ.Τσάκα 150)	147
Παυσανίας, Ελλάδος περιήγησις, Αττικά, Ι.1.5 (μετάφραση-σχόλια: Ν.Δ. Παπαχατζής 151, Δ. Λαμπίκης 155, Α. Γεωργιάδου 155)	151
Πλούταρχος, Βίοι παράλληλοι, Σόλων 8-9 (μετάφραση-σχόλια: Α.Λαζάρου 157, Σπ. Μαγγίνας 159, Αν. Πουρνάρας 160)	156
Δημοσθένης, Κατά Νεαίρας (μεταφρ-σχόλια: Κ.Θ.Αραπόπουλος)	162
Αριστοφάνης, Λυσιστράτη (μετ-σχ: Ν.Σφυρόερα 166, Π. Δημητρακόπουλος 167, Κ. Βάρναλης 167, Κ.Χ. Μύρης 168, Κ.Ταχτσής 169, Αν. Κορομηλάς 169)	166
Αριστοφάνης, Νεφέλαι (μετ-σχόλια: Π.Δημητρακόπουλος 171, Ν.Φίλιππας 172, Ν.Σφυρόερας 173, Θρ.Σταύρου 173, Κ.Βάρναλης 174, Ν. Νικολίτσης 176, Αλ. Ραγκαβής 177, Αν Κορομηλάς 177)	170
Αθήναιος Ναυκρατίτης, Δειπνοσοφισταί, μεταφρ.στην αγγλική	180
Καλλίμαχος, Εκάλη/ Callimachus Hecale, (LOEB- C.A. Trypanis 1958/181, Adrian S. Hollis, 1990/183, Augustus F.Naekii, 1845/184, ΚΑΚΤΟΣ 186)	181

Στέφανος Βυζάντιος, Εθνικών, (εκδόσεις 1839 και 2004) 189

Κεφάλαιο δεύτερο

Από τη Γραμματεία των νεότερων χρόνων

Ερανιστής = Συλλογή Διατριβών κλπ, 1843	190
Ιάκωβος-Ρίζος Ραγκαβής. Τα Ελληνικά 1853-1854	192
Διονύσιος Σουρμελής, Αττικά, 1854	193
W. M. Leake, The topography of Athens, α' έκδ. 1821, επανεκδ.2010	20
W. M. Leake, On some disputed positions in Athens, 1835	201
Αλέξανδρος Ρ. Ραγκαβής, Λεξικόν της Ελληνικής Αρχαιολογίας	202
Παναγιώτης Καστριώτης, Κωλιάς άκρα, Αρχ. Εφ. άρθρα 1897 και 1915.	202
Γεώργιος Μυλωνάς - Ανασκαφές στον Άγιο Κοσμά 1930,1931,1952,	209
Γ. Α. Σωτηρίου, Ευρετήριο των Μεσαιωνικών Μνημείων 1927	218
Κων.Θ. Συριόπουλος, Η προϊστορία της Στερ. Ελλάδος, Αγ. Κοσμάς	219
Κων.Θ. Συριόπουλος, Η προϊστορ. κατοίκησης της Ελλ., Αγ.Κοσμάς	220
Μ.Πετροπουλάκου-Ε.Πεντάζος, Αττική, Οικιστ.Στοιχεία Α' έκθ.1973	220
Πάυλος Λαζαρίδης, Άγιος Κοσμάς, Αρχαιολογικό Δελτίο 1964	221
Κων. Καζά-Παπαγεωργίου, Νεκροταφείο Αγίου Κοσμά	223
Κυριάκος Σιμόπουλος, Ξένοι Ταξιδ.στην Ελλάδα 1800-1810 τ.Γ1	224
Lohmann Hans – Brill's New Pauly	225
Γεώργιος Πάλλης, Τοπογρ. Αθηνών και πεδίου μεταβυζ.περιόδου	226
Δήμος Ελληνικού-Αργυρούπολης, Ελληνικό, Ιστορικό λεύκωμα 2018	227
Γεώργιος Κ. Γιαγκάκης, Συμβολή στην τοπογραφία (Άγιος Κοσμάς κλπ)	228
«Κήρυξη αρχαιολογικών χώρων», διοικητικές αποφάσεις	232

Μέρος πέμπτο

Αρχαίος δήμος Ευωνύμου, ή Ευωνύμειας ή Ευωνυμίας

Γ. Σταϊνχάουερ: Δημοτικό Ψήφισμα Ευωνυμένων, από το θέατρο	234
Στέφανος Βυζάντιος, Εθνικών, (εκδόσεις 1839 και 2004)	237
Διογένης Λαέρτιος, Φιλόσοφος Ιστορία- Βίοι φιλοσόφων 1833 (Ελλην. Εκδ. Οργ.1970- Πάπυρος 1966, μετ. Ν. Κυργιόπουλος, Θ.Μαυρόπουλος)	238
Διονύσιος Σουρμελής. Αττικά ή περί δήμων Αττικής (1854-1855)	240
Αλέξανδρος Ραγκαβής, Λεξικόν Ελληνικής Αρχαιολογίας, 1888	241
Κων. Καζά, «Όψεις ...», Δήμοι Ευωνύμου και Αλιμούντος	241
Γεώργιος Σταϊνχάουερ: Παρατηρ.στην οικιστ.μορφή των Αττ.δήμων	242
John Trial, The political organization of Attica	243

Μέρος έκτο

Αρχαίο θέατρο Ευωνύμου

Γεώργιος Μυλωνάς: Το ΕΡΓΟΝ της Αρχ.Ετ. κατά τα έτη 1980 και 1981	245
Όλγα Τζάχου-Αλεξανδρή, Ανασκαφή στους Τράχωνες 1980 και 1981	247
Όλγα Τζάχου-Αλεξανδρή, ομιλία σε συνέδριο, με τίτλο: "The Original Plan of the Greek Theater Reconsidered: The Theater at Evonymon of Attica".	250
Όλγα Τζάχου-Αλεξανδρή: Αρχαϊστικά αγάλματα από το θέατρο Ευωνύμου	252
John Trial, Demos and trittys, Epigraphical and Topographical studies	257
Jessica Paga, Deme theaters in Attica and the trittys system	258
H.W. Pleket- R.S. Stroud, Supplementum Epigraphicum Graecum	261

Μέρος έβδομο

Περιοχή Τραχώνες

Κεφάλαιο πρώτο - Γενικά

Κων. Συριόπουλος, Η Προϊστορία της Στερεάς Ελλάδος 1968	262
Κων. Συριόπουλος, Η προϊστορική κατοίκησης της Ελλάδας, 1994	262
Ιωάννης Γερουλάνος - Αρχαία ευρήματα Τραχώνων, Αρχ.Εφ.1956	263
Ιάκωβος-Ρίζος Ραγκαβής, Τα Ελληνικά, 1853-1854	265
Δημήτριος Γρ.Καμπούρογλου: Ιστορία των Αθηνών	265
Δημ. Γρ. Καμπούρογλου: Μνημεία της Ιστορίας των Αθηναίων	267
Θ. Ν. Φιλαδέλφεως, Ιστορία των Αθηνών επί Τουρκοκρατίας (1400-1800)	268
Ιωάννης Σαρρής: Τα τοπωνύμια της Αττικής	269
Μ. Πετροπουλάκου-Ν. Πεντάζος, Αττική Οικιστικά Στοιχεία	269
Γεώργιος Πάλλης, Τοπογραφία Αθηναϊκού πεδίου στη Μεταβ. εποχή	273
C.W.J. Elliot, The coastal Demes of Attika	282
Johannes Koder und Friedrich Hild: Hellas und Thessalia	284
Γεωργία Μαλλούχου-Νταϊλιάνα: Ευρετήρια Ludwig Ross	285
Διονύσιος Σουρμελής. Αττικά ή περί δήμων Αττικής	285
Μαρίνος Γερουλάνος, Αναμνήσεις 1867 – 1957	286
Γεώργιος Γερουλάνος, Το κουταλάκι όμως δεν έσπασε	290
Κώστας Μπίρης, Αι τοπωνυμιαί της πόλεως και των περιχώρων	291
Θωμάς Δρίκος, Οι πωλήσεις των Οθωμανικών ιδιοκτησιών 1830-1831,	292
Ελένη Γιαννοπούλου-Κονσολάκη, Γλυφάδα, Ιστορικό παρελθόν...	326
Σταύρος Πατρικουνάκος.Γλυφάδα.Τα δικηγορικά-Βόσπορος-Ευρυάλη	328
Άννα Μουρουγκλού, Αργυρούπολη, Όψεις της ιστορίας	333
Κυριάκος Ευσταθιάδης, Οδοιπορικό, Ημερολόγιο 1906-1959	334

Πάνος Ηλιάδης, Η Νέα Αργυρούπολη (έκδοση Ένωσης Ποντίων)	336
Δήμος Ελληνικού-Αργυρούπολης, Ελληνικό, Ιστορικό λεύκωμα 2018	338
Γεώργιος Κ. Γιαγκάκης, Συμβολή στην τοπογραφία κλπ.	339
Βασίλης Καρδάσης-Δήμος Αγ.Δημητρίου «Από το Μπραχάμι . . .»,	340
Κληρονόμοι Νάστου για κτήμα Καράς, αγωγή κατά Δήμου Αλίμου κλπ.	344
Ελευθερουδάκη, Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν, 1927, Τράχωνες	344
Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα, 1992, Τράχωνες	345

«Τ ρ ά χ ω ν ε ς», σε άλλους τόπους

Σίμος Μένανδρος: Συμβολή στα τοπωνυμικά της Κύπρου(Τραχώνας)	345
Στράβων, Γεωγραφικά, The LOEB Classical Library (Τράχωνες,Λίβανος)	345
Το Κατά Λουκάν Ευαγγέλιο, Η Καινή Διαθήκη	346
Ελευθερουδάκη, Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν, 1927	347
Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα, 1992	348

Κεφάλαιο δεύτερο

Ναός Εισοδίων Θεοτόκου στο κτήμα Τράχωνες

Κ.Κουρουγιώτης–Γ. Σωτηρίου, Ευρητηρ.μνημείων της Ελλάδος 1929,	348
Πάυλος Λαζαρίδης: Τράχωνες Ναός Εισοδίων	349
Στ. Μαμαλούκος – Αν. Καμπόλη, Έκθεση για άδεια Ναοδομίας ΙΝΕΙσ.	349

Κεφάλαιο τρίτο

Μονόκλιτη βασιλική (στο χώρο του Ι.Ν. Ζωοδ. Πηγής)

Πάυλος Λαζαρίδης –Μονόκλιτη βασιλική στο Κτήμα Τράχωνες 1964,	351
---	-----

Μέρος όγδοο

Κοντοπήγαδο Αλίμου

Κ. Καζά, Αρχ. Εφ. 2011, 2012, 2014, 2017 εργαστηρ.+οικιστ. εγκατάσταση	353
Μ. Παντελίδου-Γκόφα: Η Νεολιθική Εποχή 1997,	364
Eric H. Cline: The Oxford Handbook of the Bronze Age, 2010	364
Κ. Καζά-Παπαγεωργίου: Αττικής οδοί, αρχαίοι δρόμοι της Αττικής	365
Κ. Καζά, Συνέδριο: Από τα Μεσόγεια στον Αργοσαρωνικό 2003	367
Κ. Καζά, Η αρχαία Αστική οδός και το Μετρό	368
The City beneath the city 2003	369

Μέρος ένατο

Αναφορές σε Λεξικά,

για αρχαίο Αλιμούντα, Ευώνυμο, Καλαμάκι, Άλιμο

ΣΟΥΔΑ ή ΣΟΥΙΔΑ Λεξικό	370
Αρποκρατίων. Λέξεις δέκα ρητόρων	373
Harpocraton, Lexeis of the ten orators	374
Franco Montanari, Σύγχρονο Λεξικό της Αρχαίας Ελληνικής 2013	375
Franco Montanari, The Brill Dictionary of Ancient Greece, 2015	375
Daniel Wyttenbach, Lexicon Plutarcheum, Plutarchi Moralia	376
Ιωάννης Σαρρής, Αλφαβητικός οδηγός Αττικής, αρχαίας και νέας	376
Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν Ελευθερουδάκη, 1927	377
Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν Ελευθερουδάκη, 1929	377
Ελευθερουδάκη Τουριστικοί Οδηγοί 1930 + 1926	378
Γεώργιος Κ. Γιαγκάκης, Συμβολή... («Θεριναί διαμοναί»,»Οδηγός ταξιδ.)	380
Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος- Λαρούς	381

Μέρος δέκατο

Αλιμούσιοι – Ευωνυμείς γνωστοί από επιγραφές, ψηφίσματα	
Στεφ. Κουμανούδης -Ψήφισμα και Ανάθεσις Σαβαζιαστών 1884	382
Αισχίνης. Λόγος κατά Τιμάρχου (μεταφρ.Στ.Βουλαρίνος, Ηλ.Ηλιού/1939)	384
Aeschinis, Orationes 1892	386
Κων. Καζά-Παπαγεωργίου Όψεις κλπ – επιτύμβιο Λεωκράτους	386
Δήμος Αργυρούπολης: Κ.Καζά-Παπαγεωργίου (επιγραφή)	386
Επιγραφές, επώνυμοι Αλιμ.- Ευων. PHI Greek Inscriptions Attica	387
Christian Habicht	388
Άλλοι Ευωνυμείς και Αλιμούσιοι	388

Μέρος ενδέκατο

Αρχαιολογικό Δελτίο (της Αρχ. Εταιρείας,Ταξιv. WE 22)	389
---	-----

Μέρος δωδέκατο

Καλαμάκι - Αλιμος νεότεροι χρόνοι

Κεφάλαιο πρώτο

Ίδρυση – Θεσμική συγκρότηση - Λειτουργία

Ελευθέριος Σκιαδάς: Ιστορικό διάγραμμα Δήμων Ελλ.1834-1912	393
Ελευθέριος Σκιαδάς: Οι συνοικίες των Αθηνών	394
Ιάκωβος-Ρίζος Ραγκαβής. Τα Ελληνικά ... 1853-1854	395
ΚΕΔΚΕ. Στοιχεία συστάσεως και εξελίξεως Δήμων κλπ/από 1912 (1962)	396
ΚΕΔΚΕ και ΕΕΤΑΑ. Λεξικό Διοικητικών Μεταβολών Δήμων-Κοινοτ. (2002)	397
ΤΕΔΚΝΑ. Αττική Δήμοι και Κοινότητες, 2005	398

Κεφάλαιο δεύτερο

Τοπωνυμικά Καλαμακίου, Αλίμου, άλλων θέσεων

Νίκος Νέζης, Τοπωνυμικά Αττικής	399
Γιάννης Καιροφύλας, Τοπωνύμια Αθηνών κλπ.	401
Μ.Σταματελάτος-Φ.Βάμβα-Σταματελάτου, Γεωγραφικό Λεξικό Ελλάδος	403
Φρειδερίκος Τιρς, Η Ελλάδα του Καποδίστρια	403

Κεφάλαιο τρίτο

Ιστορικές – Λογοτεχνικές πηγές

Κων/να Καζά-Παπαγεωργίου, Αλιμος, Όψεις της Ιστορίας κλπ	404
(Πλάτων–Κριτίας, αθηναϊκό τοπίο (αποδ.: Ι.Κουχτσόγλου-Γ.Κορδάτου)	405)
Μαργαρίτα Κλαδιά, Αλιμος, Όψεις της Ιστορίας κλπ	408
Μ.Πολέμη-Τοδούλου, Σ.Χαραλαμπίδης, Μ.Οσίπωφ, Θ.Στάϊκου: Ανίχνευση του κοινωνικοπολιτιστικού πλαισίου ζωής, εκδ. ΟΚΑΝΑ 1999	410
Κ.Δήμου-Α.Μανδρίκας-Ι.Μικρογιαννάκη, Γνωρίζω τον τόπο μου... 2001....	411
Μ.Ευαγγελοδήμου-Κ. Δουρέκα-Ε.Σδρόλια: Η Πόλη και το σχολείο 2013	412
J.M. Hussey: The Journals and letters of George Finlay (1836)	415
J.M. Hussey: The Finlay papers, a catalogue (1836)	416
Μ.Πετροπουλάκου-Ε. Πεντάζος, Αττική Οικιστ.Στοιχεία Α΄έκθ. '73	416
Γιώργος Δ. Καρανικόλας, Καλαμάκι: Προνόμια και προβλήματα	417
Δημήτριος Καμπούρογλου, Ο Αναδρομάρης της Αττικής (1920)	418
Κώστας Βάρναλης, Σκλάβοι πολιορκημένοι, Πρόλογος	419
Βύρων Γ. Πολύδωρας. Η Μείζων Αθήνα	423
Ιωάννα Φωκά- Πάνος Βαλαβάνης, Περίπατοι στην Αθήνα και Αττική	425
Βλάσης Αγτζίδης, Δήμος Παλ. Φαλήρου, Όψεις της Ιστορίας..2004,	426
Νίκος Πολίτης, Δήμος Παλαιού Φαλήρου, φωτογραφικό λεύκωμα	427

Γιάννης Ιωαννίδης Φαληριώτης, Παλαιό Φάληρο, Το χρονικό...	428
Μηνάς Θεοδ. Πετρόχειλος Κυθηραίος, Στοιχεία στοιχείων	428

Μέρος δέκατο τρίτο

Κεφάλαιο πρώτο

Καλαμάκι-Αλιμος: Κοινωνικά - Ιστορικά γεγονότα

Μαργαρίτα Κλαδιά, Όψεις της ιστορίας και της πόλης	430
Μακρυγιάννη, για τα κτήματα του (Μ.Κλαδιά, Απομνημονεύματα)	431
Ε. Γ. Πρωτοψάλτη, Η Δίκη του στρατηγού Μακρυγιάννη	432
Κτηματικός σύνδεσμος «ο Αλιμούσιος»/»το Αλιμούσιον» ; ; ;	434
Κων. Π.Πικρός. Ένα λιμάνι που έφυγε.Αναμνήσεις από το ΝΟΚ 1950-80	438
Κώστας Βασιλείου. Στέφανος Σαράφης	446
Μάριον Σαράφη (Πάσκοου). Ο στρατηγός Σαράφης που γνώρισα	447
Μανώλης Μπαντουράκης. Λίγο πριν ο γιαλός κρύψει τον ήλιο ...	453
Γιάννης Καιροφύλας: Η Αθήνα του Μεσοπολέμου	459
Γιάννης Καιροφύλας: Η Αθήνα του '40 και της Κατοχής	459
Γιάννης Καιροφύλας: Η Αθήνα μετά τον πόλεμο	461
Γιάννης Καιροφύλας: Η Αθήνα στη δεκαετία του '50	462
Γιάννης Καιροφύλας: Η Αθήνα στη δεκαετία του '60	463
Γιάννης Καιροφύλας: Η Αθήνα στη δεκαετία του '70	465
Γιάννης Καιροφύλας, Τα μεγάλα τζάκια	466
Γιάννης Καιροφύλας, Η Αθήνα και οι Αθηναίες	466
Γιάννης Καιροφύλας, Αναμνήσεις ενός Αθηναίου	467
Ευώνυμος Οικολογική Βιβλιοθήκη-Σ.Κουρουζίδης:Και περνούσανε τα τραμ...467	

Κεφάλαιο δεύτερο

Τραγούδια για το Καλαμάκι 470

Μέρος δέκατο τέταρτο

Ελληνικό - Αεροδρόμιο απαλλοτριώσεις 1937-1972

Βασίλειος Χ. Πετράκος- Ταφικός περίβολος Ελληνικού 1961-62	473
Δήμος Ελληνικού-Αργυρούπολης, Ελληνικό, Ιστορικό λεύκωμα 2018	477
Ιωάννης Σαρρής, Τα τοπωνύμια της Αττικής	481
Σταύρος Πατρικουνάκος.Γλυφάδα. Δικηγορικά, Βόσπορος-Ευρυάλη	481
Γεώργιος Κ. Γιαγκάκης, Συμβολή στην τοπογραφία κλπ.	491
Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, Ο χειμώνας 1941-42, Χρονικό της Κατοχής	495

Μέρος δέκατο πέμπτο

Ρέματα Πικροδάφνης - Τραχώνων

Δήμος Αγίου Δημητρίου- Ελληνική Εταιρία Προστασίας της Φύσης,2014	496
Ρέμα Τραχώνων, Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, 2002	503

Μέρος δέκατο έκτο

Υμηττός ή Τρελ(λ)ός

Στράβων, Γεωγραφικά, κείμενο-μεταφρ.-σημειώσεις Κ.Θ.Αραποπούλου»	504
Κώστας Μπίρης: Τα Αττικά του Εβλιά Τσελεμπί	504
Εβλιά Τσελεμπί: Ταξίδια στην Ελλάδα	505
J. L. S. Bartholdy: Ταξιδιωτικές εντυπώσεις από την Ελλ. 1803-04,	507
Christopher Wordsworth: Athens-Attica, Notes of a tour	507

C. Wordsworth: Athens and Attica, Journal of a residence there	507
Ιάκωβος-Ρίζος Ραγκαβής. Τα Ελληνικά ... 1853-1854	508
Δημήτριος Καμπούρογλου: Ιστορία των Αθηνών,	510
Δημήτριος Καμπούρογλου: Τοπωνυμικά παράδοξα	512
Χάρης Κουτελάκης: Ανασκευή τοπωνυμικών Αττ. Δ.Καμπούρογλου	516
Δημήτριος Γέροντας, Δ.Γρ.Καμπούρογλου, ο αναδρομάρης	518
Νίκος Νέζης, Τα βουνά της Αττικής (Υμηττός)	519
Βύρων Γ. Πολύδωρας. Η Μείζων Αθήνα	522
Σταύρος Πατρικουνάκος. Γλυφάδα-Δικηγορικά, Βόσπορος-Ευρυάλη	523

Π ρ ό λ ο γ ο ς

Ο Δήμος μας – όπως και πολλοί περιαστικοί δήμοι της Αθήνας-- από τις δεκαετίες του 1960 έως τις αρχές του 1980, ακόμα και στη παραλιακή ζώνη (όπου τα πράγματα πολεοδομικά διέφεραν λίγο, αφού υπήρχε ο οργανωμένος οικισμός της Κοινότητας Καλαμακίου), ήταν «υπό διαμόρφωση». Υπήρχε ορατός χωρικός διαχωρισμός και έλλειψη οποιασδήποτε συνέχειας μεταξύ Καλαμακίου και Άνω Καλαμακίου, αραιή κατοίκηση, η οποία πυκνωνόταν, κατά το μάλλον αδιαμόρφωτοι κοινόχρηστοι χώροι (δρόμοι, πλατείες, άλση), και, υποδομές υπό κατασκευή. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, με τη σταδιακή συμπλήρωση των ελλείψεων, την ΕΠΑ-Επιχείρηση Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης, το ΓΠΣ-Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο, τις επεκτάσεις σχεδίου πόλης, άλλαζαν ριζικά τα πράγματα. Ο Δήμος Αλίμου, με την επιλογή του για μόνιμη κατοίκηση από ανθρώπους που ανήκαν στα μεσοαστικά στρώματα, με τη «συνέργεια» της αντιπαροχής, είχε αρχίσει να πυκνοκατοικείται, να σχηματίζεται πολεοδομικά ως «πόλη» και να προοδεύει ως «κοινωνία πολιτών». Αλλά και να αποκτά ιστορική συνείδηση του γεγονότος αυτού. Γνωστή είναι η μαρξική ρήση ότι ο άνθρωπος δημιουργεί την ιστορία του, μέσα σε δεδομένες, όμως, συνθήκες.

Ιστορία της πόλης, της κοινωνίας και του θεσμού ενός Δήμου, όπως έχω γράψει και αλλού, θεωρώ ότι είναι, το σύνολο των επιβεβαιωμένων γεγονότων ή παραλείψεων που «παραδίδονται» στον ιστορικό μέσα από ένα σώμα εγγράφων, στοιχείων, μνημείων και δράσεων, η εννοιολόγηση των οποίων υπόκειται σε ιστορική εξέλιξη, με έλλειψη γραμμικότητας. Ακόμη και αν η εξέλιξη αυτή είναι αργή, και, κατά μεγάλο μέρος, ετεροκαθοριζόμενη από τις αποφάσεις της κεντρικής εξουσίας για το «πολεοδομικό συγκρότημα», την ευρύτερη Αθήνα.

Το 1988 κυκλοφορήθηκε, σε περιορισμένο αριθμό φωτοτυπιών, το βιβλίο «Το Καλαμάκι. Στοιχεία ταυτότητας μιας πόλης – Ιστορικό αφήγημα» του Γεωργίου Σμαράγδη, πρώην Προέδρου της Κοινότητας Καλαμακίου (1959-1968). Ένα χρονικό προσωπικών ενθυμήσεων και διηγήσεων, κυρίως για τη Κοινότητα

Καλαμακίου, που σκιαγραφούσε τη ζωή ή τις σχέσεις, αλλά δεν κατέγραφε, ούτε αποτελούσε απόπειρα για την ιστορία της περιόδου που αναφερόταν.

Το 1999 κυκλοφορήθηκε, στα πλαίσια σχετικού προγράμματος, το βιβλίο των Μ. Πολέμη-Τοδούλου, Σωτ. Χαραλαμπίδη, Μαρ. Οσίπωφ, Θούλης Στάϊκου, «Ανίχνευση του κοινωνικοπολιτιστικού πλαισίου ζωής στους Δήμους Αλίμου, Αργυρούπολης, Γλυφάδας, Ελληνικού», Αθηναϊκό Κέντρο Μελέτης του Ανθρώπου, Εταιρεία Προαγωγής Ερευνών Ανθρώπινων Σχέσεων, έκδοση ΟΚΑΝΑ. Παρά το ειδικό θέμα, περιέχει αξιόλογα στοιχεία από την ιστορία των περιοχών και σημαντικά στοιχεία κοινωνικού, πολιτιστικού, κ.α. εξοπλισμού των 4 δήμων.

Το 2001, στα πλαίσια προγράμματος περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, κυκλοφορήθηκε το βιβλίο «Γνωρίζω τον τόπο μου μέσα από περιβαλλοντικά μονοπάτια – Άλιμος», με στοιχεία που συλλέχτηκαν από δασκάλους, καθηγητές και μαθητές, με την εποπτεία και ευθύνη των Κατερίνας Δήμου, Αχιλλέα Μανδρίκα και Ιωάννας Μικρογιαννάκη. Αξιόλογη προσπάθεια καταγραφής στοιχείων για το Δήμο, που είχε συγκεκριμένο στόχο.

Το 2005 κυκλοφορήθηκε το βιβλίο του Ραϋμόνδου Στ. Παπαμανώλη, «Το παλιό Καλαμάκι – Αναμνήσεις από το παρελθόν» με ορισμένα ιστορικά στοιχεία και φωτογραφίες. Βασικά, πρόκειται για αυτοπαρουσίαση του συγγραφέα.

Το 2006, επί δημαρχίας Κων. Μαντζουράνη, κυκλοφορήθηκε σε βιβλίο η σημαντικότερη έκδοση για το Δήμο: «Οψεις της Ιστορίας της πόλης και του δήμου» με συγγραφείς: την αρχαιολόγο, υπεύθυνη της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας για το Δήμο μας αλλά και τους γύρω Δήμους επί αρκετές δεκαετίες, Κωνστα-ντίνα Καζά-Παπαγεωργίου, για τα προϊστορικά και κλασικά χρόνια και τους αρχαίους δήμους Αλιμούντος κι Ευωνύμου, και την ιστορικό Μαργαρίτα Κλαδιά, για τα νεότερα χρόνια του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα. Της Κων. Καζά-Παπαγεωργίου βασισμένη, εκτός από τις αρχαίες πηγές, κυρίως στα αρχαιολογικά ευρήματα και την ανάλυσή τους, σε μια προσπάθεια να γεφυρωθεί το χάσμα ανάμεσα στη δυσπρόσιτη επιστήμη της Αρχαιολογίας και στο ευρύ κοινό, και της Μ. Κλαδιά, στις ελάχιστες γνωστές ή ανεπιβεβαίωτες αφηγήσεις. Για τα νεότερα

χρόνια καλύπτεται με επάρκεια ο δημόσιος χώρος, εν μέρει ο ιδιωτικός, καθόλου όμως ο κοινωνικός. Το βιβλίο συνιστά σοβαρή, επιστημονική και εξαιρετική εργασία, η οποία κάλυψε ένα υπαρκτό κενό. Που ήταν ανάγκη να καλυφθεί.

Το 2013 κυκλοφορήθηκε το βιβλίο «Η Πόλη και το Σχολείο της. 1^ο Γυμνάσιο Αλίμου. 50 χρόνια Ιστορία», με συγγραφείς τις Μαρία Ευαγγελοδήμου, Καλλιόπη Δουρέκα, Ευτυχία Σδρόλια, έκδ. του Σχολείου, με κεφάλαια για: *Μια σύνοψη της ιστορικής διαδρομής της πόλης μας* από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα (Ε. Σδρόλια), *Τι ζήσαμε* στον κόσμο, στην Ελλάδα από την ίδρυση του σχολείου μέχρι σήμερα με επιλογή των σημαντικότερων γεγονότων (Καλλιόπη Δουρέκα), *Η ιστορία της εκπαίδευσης* στη χώρα μας αυτές τις δεκαετίες (Κ. Δουρέκα, Μ. Ευαγγελοδήμου), *Η ιστορία του 1^{ου} Γυμνασίου Αλίμου* (Μ. Ευαγγελοδήμου, Κ. Δουρέκα, Ε. Σδρόλια), *Συστατικά στοιχεία, πίνακες, φωτογραφικό υλικό, σχόλια* (έρευνα-επιμέλεια Μ. Ευαγγελοδήμου). Με επιστημονική αξιοποίηση των αρχείων του Σχολείου και άλλων φορέων, και μαρτυρίες μαθητών του. Παρά τον τίτλο, που, επίσης, μπορεί να στείλει αναληθές μήνυμα «ειδικού θέματος», πρόκειται για σοβαρή και εξαιρετική εργασία και για τον Πόλη μας.

{{Στις αρχές 2019—που όμως ανέγνωσα το Σεπτέμβριο—κυκλοφορήθηκε ιστορικό λεύκωμα από το Δήμο, με τίτλο «Αλιμος, η Πόλη μας». Με πρόλογο Γιάννη Λούλη, και κείμενο «αντί προλόγου» με τίτλο «Κτήμα Τράχωνες» του Στέφανου Ι. Γερουλάνου, με αυτοσύσταση «*Στέφανος Ιωάννου Αλιμούσιος, πάλαι ποτέ Ευωνυμεύς*» (όχι όμως «Τραχωνίτης» --ενώ για το «Κτήμα Τράχωνες» κλήθηκε κι ομιλεί-- όπως δήλωναν οι ντόπιοι μάρτυρες το 1830, βλ. *Θωμάς Δρίκος «Οι πωλήσεις. . .»*, πιο κάτω). Έχω την προσωπική γνώμη ότι το κείμενο στο σύνολό του, έπρεπε να είχε επιστραφεί στο συντάκτη του, χωρίς να δημοσιευθεί. Η αποστασιοποίηση, στο τέλος του κειμένου του Σ.Ι.Γ., χωρίς υπογραφή: «*παραθέτουμε αυτολεξεί στον πρόλογο το κείμενο που μας έκανε την τιμή να μας παραχωρήσει ο Στεφ. Γερουλάνος. Δεν αφαιρέσαμε τις όποιες πολιτικές αιχμές, όχι γιατί τις υιοθετούμε, αλλά για να μη καταστραφεί η αυθεντικότητα αυτής της σπάνιας ιστορικής πηγής*», δεν είναι επαρκής. Κατανοώ ηθικά, να θέλει κάποιος, εδώ ο Σ.Ι.Γ., να λέει «καλά λόγια» για τους συγγενείς και την

οικογένειά του. Να έχει εξιδανικευμένες νοσταλγικές προσωπικές μνήμες ή αναπολήσεις. Και να «βλέπει» με τις δικούς του φακούς σκέψης ή κρίσης, τα γεγονότα. Έστω και παραμορφωτικούς. Διότι το κείμενο του, συγκροτείται από σκέψεις με χρονικές ανακολουθίες, εξωραϊσμούς, αλλά, το σημαντικότερο, ιδίως, περιέχει *α ν α λ η θ ε ί ς* ισχυρισμούς οι οποίοι έρχονται σε αντίθεση με αδιάσειστα καταγραμμένα επίσημα στοιχεία ή μαρτυρίες τρίτων (όπως παρατίθενται πιο κάτω στο κεφάλαιο για τους «Τράχωνες», σ' ΤΟ ΧΡΕΟΣ, και σε άλλες εκδόσεις). Δεν συνιστούν «πολιτικές αιχμές», αλλά διαστρέβλωση πραγματικών γεγονότων, που δεν αξίζει να αντικρουστούν εδώ ή κατ'ιδίαν}}.

Εξακολουθούσε όμως να υπάρχει η στέρηση και μη αυτοτελής ύπαρξη «κειμένων βάσης», ή αυτό που λέμε «αρχαιικών πηγών», που να αφορούν το Δήμο μας, στη διαχρονία. Τούτο αποτελούσε μια δυσαναπλήρωτη έλλειψη για μένα, κατά την εκτέλεση των καθηκόντων μου ως δημοτικού συμβούλου και την ικανοποίηση της φιλιανγνωσίας μου, και υποθέτω και για πολλούς άλλους. Δεν υπήρχε δηλαδή ένα corpus κειμένων στο οποίο θα μπορούσε να καταφύγει και βασιστεί κάποιος για να αναπλάσει ή ιστορήσει το παρελθόν, στο σύνολό του ή στα επί μέρους γεγονότα. Με βάση πρωτογενείς πηγές, με σκοπό να μπορεί να έχει την αυτοτελή και ευθεία πληροφόρηση από αυτές, με αυθεντική και επιστημονική ακρίβεια. Και έτσι να του παρέχεται η δυνατότητα να έχει τη δική του πολυπρισματική οπτική και κριτική θεώρηση για τα πράγματα.

Αυτή την έλλειψη, προσπαθεί να καλύψει το παρόν πόνημα. Δηλαδή να προσδιορίσει, καταγράψει ή αποθησαυρίσει, από τις αρχαία και νεότερη γραμματείες, τις αναφορές που γίνονται σε αυτές για τον τόπο μας και τους ανθρώπους του, τα αρχαιολογικά ευρήματα που βρέθηκαν στη γή μας, κοινωνικά/ ιστορικά γεγονότα κ.α. Να συναθροίσει τα «εγκατεσπαρμένα», και να τα καταστήσει «συγκεντρωμένα». Κείμενα και στοιχεία που να αποτελούν, κατά το δυνατόν, αδιαμεσολάβητες φωνές και έγγραφα για την κοινωνία και την ιστορία.

«Των μπροστινών πατήματα, των πισινών γεφύρια», λέγει μια κρητική παροιμία. Στην προκειμένη περίπτωση δεν έχει προηγηθεί καμία άλλη εργασία

προς τη κατεύθυνση αυτή. Ούτε ως απόπειρα. Επομένως, όπου ήταν δυνατό αντιγράφηκαν κείμενα στο σύνολό τους, ενώ σε άλλα, ορισμένα αποσπάσματα τους (διότι υπάρχουν και τα σεβαστά πνευματικά δικαιώματα των μελετητών) με σκοπό την ανάδειξή τους. Με συγκεκριμένες παραπομπές στη βιβλιογραφία, με ταξινομικούς αριθμούς κάθε βιβλίου, συγγράμματος, περιοδικής έκδοσης ή μελέτης, ανά βιβλιοθήκη π.χ. ΘΟΠΑΑ, Αρχαιολογικής Εταιρείας, Εθνικής βιβλιοθήκης κ.ά. Ωστε, να είναι εύκολη η πρόσβαση σε αυτά, για όποιον επιζητήσει και θελήσει περαιτέρω έρευνα και μελέτη. Για να αποκτήσει πλήρη γνώση. Και δυνατότητα δικής του θεώρησης του παρελθόντος, το οποίο είναι μια κληρονομιά, ένα δώρο και ένα βάρος. Δεν μπορεί να συρρικνωθεί ή διευρυνθεί. Καθένας μας, δεν έχει να κάνει τίποτα άλλο με αυτό, παρά να το γνωρίσει. Γιατί σε τέτοια ζητήματα σημασία έχει η στοχαστική και κριτική στάση, αυτή που αμφιβάλλει, αμφισβητεί και ελέγχει, και όχι εκείνη η συμβατική που επιστρατεύει την πληθω-ρική ρητορική της για να υμνολογήσει. Ακόμη η αντίληψη ότι η ιστορία ακολουθεί ένα προοδευτικό συνεχές, δεν ισχύει εδώ και πολύ καιρό. Κατά την ταπεινότητά μου, εκείνο που έχει σημασία είναι η εξασφάλιση της γνησιότητας των πηγών, δηλ. η *απόδειξη*, και όχι η επαναλαμβανόμενη ταυτολογία, δηλ. η *επίδειξη*. Διότι τότε η γνώση είναι εξ αντανάκλασεως. Άλλωστε, βασική αρχή της διαχρονίας είναι ότι, η γνώση δεν προορίζεται να υπάρχει σε κλειστά δωμάτια για τους ειδικούς, διότι έτσι περιορίζεται, αλλά είναι επάναγκες να διαχέεται στους πολίτες.

Καταγράφηκαν όλες οι αναφορές που κρίθηκαν αναγκαίες για το σκοπό του παρόντος. Ενώ εντοπίστηκαν και πολλές άλλες που παρελείφθη η καταγραφή τους. Ως μη σημαντικές. Υπάρχουν και άλλες λανθάνουσες; Προφανώς. Πάντα θα υπάρχει η πιθανότητα εύρεσης και άλλων. Για κάθε παράλειψη έχω την αποκλειστική ευθύνη. Εκείνο που μπορώ να βεβαιώσω είναι ότι εξαντλητικά κατέβαλα κάθε προσπάθεια περισσότερο από ένα χρόνο καθημερινά, «με ωράριο εργασίας» στις βιβλιοθήκες κ.ά., και με «υπερωρίες» στο σπίτι για τη μελέτη των βιβλίων «της δανειστικής βιβλιοθήκης» και την αναζήτηση χρήσιμων βιβλίων στους ηλεκτρονικούς καταλόγους, ώστε η προσπάθεια και το πόνημα αυτό, να καταστεί όσο το δυνατό πληρέστερο για κάθε κεφάλαιο που

διαπραγματευόμενοι. Επεδίωξα να αποτελεί, «Το Θεμέλιο» για την Ιστορία του Δήμου και των Αλιμιωτών. Ωφέλιμο για τους συμπολίτες μας.

Επεδίωξα επίσης αυτό να συντρέξει τους δασκάλους της πρωτοβάθμιας, τους καθηγητές της μέσης εκπαίδευσης, αλλά και τους μαθητές. Όταν οι πρώτοι θα διδάσκουν ή εντρυφούν στην τοπική ιστορία, για να τη μεταδώσουν στους μαθητές. Κι όταν οι τελευταίοι καλούμενοι σε ενασχόληση ή εργασίες για την τοπική ιστορία, θα βρίσκουν στο πόνημα αυτό τη δική τους βάση δεδομένων. Διότι κατά κοινή παραδοχή, η απόκτηση γνώσης από τη μαθητιώσα νέα γενιά είναι ικανή κι αναγκαία συνθήκη, όχι απλώς του βίου, αλλά και της ίδιας της δημιουργίας. Εάν θα βρούν βοήθεια στο παρόν, θα έχει εκπληρωθεί ο σκοπός μου.

Συνειδητά παρέλειψα να συμπεριλάβω εκτενώς τα δεδομένα, που βρίσκονται ήδη στο Δήμο μας, ή που έχω συμπεριλάβει στο βιβλίο μου/καταγραφή των εγγράφων και στοιχείων του αρχείου μου, που κυκλοφορήθηκε (2018) σε ολιγάριθμα αντίτυπα με τίτλο «ΤΟ ΧΡΕΟΣ» π.χ. για όλα τα Διεθνή Συμπόσια για το Θουκυδίδη, τις πολεοδομικές μελέτες, ΕΠΑ, ΓΠΣ, το Τοπικό Αναπτυξιακό Πρόγραμμα (ΤΑΠ), τις αγωνιστικές κινητοποιήσεις της κοινωνίας του Αλίμου και των όμορων Δήμων για τη σωτηρία του Σαρωνικού, της Παραλίας, του πρώην Αεροδρόμιου Ελληνικού, εναντίον των πολέμων, την απεργία πείνας του τότε δημάρχου Β. Ξένου για την απομάκρυνση του Λούνα Παρκ, κ.ά. Στο κείμενο και τα αποδεικτικά στοιχεία του οποίου, επιθυμώ να παραπέμψω κάθε φιλομαθή. Σκοπός ήταν να καταγραφούν με το παρόν, τα συμβάντα και οι αρχειακές πηγές που δεν είναι γνωστές ή για τις οποίες δεν υπήρχαν συγκεντρωμένα στοιχεία.

Το έναυσμα και η αφορμή για τη συλλογή των κειμένων αυτών, πέραν από την «έλλειψη» που προαναφέρθηκε, ήταν η παρατήρηση ότι, ιδίως στο διαδίκτυο, αρκετοί, είμαι βέβαιος με καλή προαίρεση, αλλά ίσως με υπερβάλλο-ντα «τοπικό πατριωτισμό» κατέγραφαν ακριβή αλλά και μη ακριβή στοιχεία σε μια προσπάθεια να μεγεθύνουν ή να αυξήσουν την ιστορική εμβέλεια του τόπου μας. Μη λαμβάνοντας υπόψη ότι «ο τόπος μας είναι μικρός», τόσο στην αρχαιότητα όσο και στα μεταγενέστερα χρόνια (για πολλούς αιώνες δεν υπάρχει καμία

αναφορά λόγω «ερημίας / μη κατοίκησης» του τόπου), χωρίς μεγάλη επίδραση στην Ιστορία, όπως είχαν άλλες μεγάλες πόλεις π.χ. Αθήνα, Θήβα, κ.ά. {{Εξαιρώ βέβαια, το Θουκυδίδη και τη Ξυγγραφή του: «...αυτός αυτού περί ταύτα παθητικώτατος, εναργέστατος, ποικιλώτατος γενόμενος, αμιμήτως εξενή-νοχε ...»}}. Ο Πausανίας, το λέει ρητά: «δήμοι δε ο ι μ ι κ ρ ο ί της Αττικής, ως έτυχεν έκαστος οικισθείς, τάδε εις μνήμην παρείχοντο. Α λ ι μ ο υ σ ί ο ι ς (μεν) Θεσμοφόρου Δήμητρος και Κόρης εστίν ιερόν. ...». Και ο Δημοσθένης, στο λόγο του «Προς Ευβουλίδη» αναφέρει ότι σε μία ψηφοφορία (έστω και αν ήταν βράδυ και αρκετοί είχαν αποχωρήσει) έλαβαν μέρος 73 δημότες. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο δήμος Αλιμούντος έστελνε στη Βουλή των 500, τρεις βουλευτές, ενώ ο δήμος Ευωνύμου που ήταν απ τους μεγαλύτερους δήμους (αλλά «άσημος»), δέκα ή δώδεκα, βουλευτές.

Στο παρόν κατέγραψα κείμενα, και στην «καθαρεύουσα» ως ήταν γραμμένα. Χωρίς να αλλάξω «ιώτα έν» κατά τη λησμονηθείσα έκφραση. Για να μπορούν και οι νεότεροι να διαπιστώνουν τη γλωσσική απόσταση που υπήρχε πριν από δύο γενιές, αφενός από την «κατασκευασμένη», αλλά «επίσημη» και μόνη «ισχύουσα» αυτή γλώσσα, και, αφετέρου από την καθομιλούμενη δημοτική ή νεοελληνική. Ο επιθετικός προσδιορισμός «επίσημη» σημαίνει ότι αυτή η «καθαρεύουσα» ήταν υποχρεωτική στα σχολεία (εκτός από το δημοτικό) και πανεπιστήμια, στη δημόσια διοίκηση και σε όλες τις εκφάνσεις της δημόσιας ζωής. Το 1941-1942, ενώ είχαμε γερμανική Κατοχή, η Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών!! κίνησε την περίφημη «δίκη των τόνων» κατά την οποία, το Πειθαρχικό Συμβούλιο του Πανεπιστημίου, επέβαλε στο καθηγητή Ι.Θ. Κακριδή (κορυφαίο ομηριστή παγκοσμίως), διότι επέμενε στην επιστημονική άποψή του για κατάργηση των τόνων και τη χρήση της δημοτικής, δίμηνη απόλυση που τον ανάγκασε να παραιτηθεί από την έδρα του (βλ. «Η ιστορία της Ελληνικής Εκπαίδευσης και Γλώσσας, Η δίκη των τόνων, Η πειθαρχική δίωξη του καθηγητή Ι.Θ. Κακριδή», έκδ. Εστία 1998, β- Α.Θ.). Τη δεκαετία του 1960, υπάρχει απόφαση Δικαστηρίου με την οποία διάδικος θεωρήθηκε ότι ήταν απών από τη συζήτηση στο Δικαστήριο, διότι ο δικηγόρος του, που νόμιμα παρ-ίστατο

και υπερασπιζόταν την υπόθεση γι αυτόν, είχε συντάξει και καταθέσει προτάσεις γραμμένες στη «δημοτική». Και οι μαθητές του εξαταξίου Γυμνασίου έπρεπε «κανονικά» να γράφουν τις εκθέσεις, τα διαγωνίσματα και τα κείμενά τους, στην καθαρεύουσα, για να βαθμολογούνται. Βέβαια πολλοί καθηγητές παρέβλεπαν τις υποδείξεις. Το 1975 η «δημοτική» δηλ. αυτή που διαμορφώθηκε στη διάρκεια των τελευταίων αιώνων ως νεοελληνική κοινή γλώσσα, και μιλιόταν κατ' ουσίαν από όλο τον κόσμο, έγινε από τον επόμενο χρόνο, τυπικά και νομοθετικά η «επίσημη» γλώσσα της εκπαίδευσης, των δικαστηρίων, της διοίκησης εν γένει. Τώρα που το «γλωσσικό» είναι οριστικά λυμένο, διαπιστώνεται ότι και η «καθαρεύουσα» διαμόρφωσε θησαυρό λέξεων και εκφράσεων μιας άλλης εποχής. Δεν προτείνω σήμερα παρόμοιες διατυπώσεις ως χρηστικές. Αλλά ως αντανάκλαση της απόλαυσης που συχνά προσφέρουν τέτοιου είδους αναγνώσεις, σε αυτούς που μπορούν να επικοινωνούν μαζί της. Ούτε «ήταν καλύτερα τότε». Για όσους ίσως, ελάχιστους, το ισχυρίζονται, απαντώ ότι πρόκειται για πλάνη των νοσταλγικών τους εξωραϊσμών.

Στη διάρκεια της μελέτης μου διαπίστωνα το μέγεθος της υστέρησης από την πλευρά μας, σε σχέση με άλλους «μικρούς» δήμους π.χ. Καλυβίων-Θορικού, Μαραθώνα, Σουνίου, οι οποίοι έχουν, κατ επανάληψη πραγματοποιήσει συνέδρια, ημερίδες κλπ, σε συνεργασία με την Αρχαιολογική Υπηρεσία και Πανεπιστήμια, για τη διερεύνηση και ανάδειξη της Ιστορίας τους και την αξιοποίηση των μνημείων και ευρημάτων τους, με την έκδοση από τους Δήμους πολλών σχετικών βιβλίων. Υπάρχει υστέρηση για εμάς. Πρέπει να αναληφθούν πρωτοβουλίες.

Τελευταία επισήμανση: Στην Ελλάδα γενικότερα, απουσιάζει η αρχαιακή συνείδηση. Στους δε δημοτικούς θεσμούς ακόμα περισσότερο. Ελάχιστη μέριμνα έχει ληφθεί, καμία υπηρεσία δεν έχει συσταθεί, για τη διαφύλαξη, τακτοποίηση και διατήρηση των αρχαιακών πηγών μας. Όχι μόνο αυτών του Δήμου, δηλαδή των σημαντικότερων αποφάσεων του Δημοτικού Συμβουλίου, των άλλων συλλογικών οργάνων, του Δημάρχου, αλλά και των νομικών προσώπων του, δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου. Ως και των ελάχιστων υπηρεσιών της κεντρικής

εξουσίας που λειτουργούν στο Δήμο π.χ. των Διευθύνσεων της Εκπαίδευσης. Κυρίως όμως ελλείπει η μέριμνα για τη διάσωση των αρχείων των συλλογικών φορέων της κοινωνίας των πολιτών του Αλίμου π.χ. των εξωραϊστικών, πνευματικών, πολιτιστικών, αθλητικών συλλογικοτήτων, των συλλόγων γονέων και κηδεμόνων των σχολείων. Και όποιων άλλων. Αποτελεί αδήριτη ανάγκη για την ιστορία του τόπου μας, να συσταθεί από το Δήμο η σχετική υπηρεσία, ώστε να εναποτεθούν σε αυτή τα υπάρχοντα, δημοτικά και ιδιωτικά, αρχεία προς φύλαξη, διατήρηση και αξιοποίηση π.χ. με ψηφιοποίηση κλπ. Είτε ως αυτοτελής υπηρεσία του Δήμου, είτε ως παράρτημα των Γενικών Αρχείων του Κράτους. Η σύσταση αυτή είναι ευκαταία υπό μία προϋπόθεση: ότι θα εξασφαλιστούν οι απαραίτητοι όροι για την ελεύθερη πρόσβαση σε αυτά των ενδιαφερομένων με βάση τους επιστημονικούς κανόνες. Γιατί έτσι μόνο θα μπορεί να ανασυγκροτείται ένα τμήμα της Ιστορίας του Δήμου μας, και να χαρτογραφούνται οι συντελεστές. Να ανιχνεύεται και προσδιορίζεται, στην προοπτική του μέλλοντος, η επίδραση που είχαν αποφάσεις και επιλογές, πράξεις και παραλείψεις, ήθη και συμπεριφορές, στην εξέλιξη της διαμόρφωσης της Κοινωνίας του Δήμου. Το αρχειακό υλικό αυτό με την αξιοποίησή του, θα συντελούσε ενεργά στην περαιτέρω αυτοσυνειδησία της κοινωνίας του Αλίμου, και, στην κατανόηση των διαδρομών της. Μακάρι η επισήμανση και η προσδοκία αυτή να γίνει σύντομα πραγματικότητα.

Υ.Γ. επεξηγήσεων:

1.- Ορισμένα από τα κείμενα τα αποτύπωσα στο πόνημα αυτό, στην ξένη γλώσσα που τα βρήκα γραμμένα. Κυρίως στην αγγλική. Δεν επιδιώκω τη μετάφρασή τους.

2.-Επίσης ήταν αδύνατη για μένα η ανάκτηση φωτογραφιών ή σχεδίων που συνόδευαν τα πρωτότυπα κείμενα, και η συμπερίληψή τους στο παρόν πόνημα, ενώ ήταν δυνατή και επιτρεπτή από ορισμένες Βιβλιοθήκες που μελέτησα τα βιβλία. Η αναγκαία τεχνική γνώση και χρήση των ηλεκτρονικών μέσων, για την επίτευξη των πιο πάνω, με υπερέβαινε.

3.- Τα αρχαία κείμενα αντιγράφηκαν χωρίς τα «τονικά σημάδια» (οξεία, βαρεία, περισπωμένη) ή τα «πνεύματα» (δασεία, ψιλή), των παλαιότερων χρόνων, επί των γραμμάτων, και χωρίς «άνω τελεία», διότι δεν παρείχαν τέτοιες δυνατότητες οι γραμματοσειρές του «μονοτονικού» υπολογιστή μου.

4.- Οι λέξεις με πλάγια γράμματα και τις ενδείξεις «σχόλια», «σημείωση», «επισήμανση» κλπ., απηχούν δικές μου γνώμες ή πληροφορίες/καταγραφές.

5.- Στις αναφορές στους Θουκυδίδη, Πausανία και άλλους αρχαίους συγγραφείς, καταγράφεται με τη σειρά, η όποια εισαγωγή ή σχόλια της έκδοσης στο έργο ή το συγγραφέα, παρατίθεται το σχετικό απόσπασμα του αρχαίου κειμένου, ακολουθεί η μετάφραση του κειμένου αυτού, και οι επεξηγήσεις ή παραπομπές των μεταφραστών (με «πυκνότερη» γραφή), όπου υπάρχουν.

Αλιμος, Οκτώβριος 2019

Αριστείδης Σπ. Θωμόπουλος

Μέρος πρώτο

Θουκυδίδης Ολόρου Αλιμούσιος

Εισαγωγική αναγκαία εξήγηση Α.Θ.:

α.- Για το Θουκυδίδη περιορίζομαι, στα **Τ Α Υ Τ Ο Τ Ι Κ Ά** στοιχεία που ο ίδιος μας παρέχει, ήτοι αποκλειστικά και μόνο, σε όσα αφορούν στο πρόσωπό του (πατρώνυμο, δήμος καταγωγής), ή άλλοι αναφέρουν (ψήφισμα επιστροφής, τάφος/μνημείο). Συνειδητά δεν επέλεξα τα κεφάλαια II 47-54, και, ιδίως το II 48,3 όπου περιγράφει το λοιμό από τον οποίο αρρώστησε και ο ίδιος, με το σκεπτικό ότι δεν αφορούν στοιχεία της ταυτότητάς του, αλλά ευκαιριακή μνεία και περιστατικά του βίου του.

β.- Δεν επεκτείνομαι σε κείμενα για τη δομή ή αξιολόγηση της Ιστορίας/ Ξυγγραφής του και τις προσλήψεις της ανά τους αιώνες, έως σήμερα, αφού η σχετική βιβλιογραφία είναι απέραντη και αδύνατο να οριοθετηθεί. Π λ η ν ερανισμού των ακόλουθων αναφορών σε: Πλούταρχο/ Διονύσιο Αλικαρνασσέα (για την αρχαιότητα), Αλέξανδρο Ραγκαβή (για το 19^ο αι.), Ζακλίν ντε Ρομιγύ (φιλόλογο-καθηγήτρια-ακαδημαϊκό του 20^{ου} αιώνα) και Ηλία Φ. Ηλιού (σύγχρονο πολιτικό του 20^{ου} αιώνα).

Κεφάλαιο πρώτο

Ταυτοτικά στοιχεία από την «Ξυγγραφή»

Θουκυδίδου, Ιστορία

Αρχαίο κείμενο

Βιβλίο I, 1: «Θουκυδίδης Αθηναίος ξυνέγραψε τον πόλεμο των Πελοποννησίων και Αθηναίων, ως επολέμησαν προς αλλήλους. . . .».

Βιβλίο IV, 104: «{...} . . .οι δε ενάντιοι τοις προδιδοῦσι κρατούντες τῷ πλήθει ὥστε μὴ αὐτίκα τὰς πύλας ανοίγεσθαι, πέμπουσι μετὰ Εὐκλέους τοῦ στρατηγού, ὅς ἐκ τῶν Ἀθηνῶν παρήν αὐτοῖς φύλαξ τοῦ χωρίου, ἐπὶ τὸν ἕτερον στρατηγὸν τῶν ἐπὶ Θράκης Θουκυδίδην Ολόρου, ὅς τὰδε ξυνέγραψεν, ὄντα περὶ Θάσον (ἔστι δὲ ἡ νῆσος Παρίων ἀποικία, ἀπέχουσα τῆς Ἀμφιπόλεως ἡμίσεος ἡμέρας μάλιστα πλοῦν), κελεύοντες σφίσι βοηθεῖν, καὶ ὁ μὲν ἀκούσας κατὰ τάχος ἐπτά ναυσὶν αἰέτιχον παρούσαι ἐπλεῖ, καὶ ἐβούλετο φθάσαι μάλιστα μὲν οὖν τὴν Ἀμφίπολιν, πρὶν τι ἐνδοῦναι, εἰ δὲ μὴ, τὴν Ἡϊόνα προκαταλαβών.)/(105) Ἐν τούτῳ δὲ Βρασιῖδας δεδιώς καὶ τὴν ἀπὸ τῆς Θάσου τῶν νεῶν βοήθειαν καὶ πυνθάμενος τὸν Θουκυδίδην κτήσιν τε ἔχειν τῶν χρυσεῖων μετάλλων ἐργασίας ἐν τῇ περὶ ταῦτα Θράκῃ καὶ ἐπ' αὐτοῦ δύνασθαι ἐν τοῖς πρώτοις τῶν ἠπειρωτῶν, ἐπείγετο προκατασχέειν, εἰ ἐδύνατο, τὴν πόλιν, μὴ ἀφικνουμένου αὐτοῦ τοῦ πλήθους τῶν Ἀμφιπολιτῶν, ἐλπίσαν ἐκ θαλάσσης ξυμμαχικὸν καὶ ἀπὸ τῆς Θράκης ἀγείροντα αὐτὸν περιποιήσῃ σφας, οὐκέτι προσχωροίη, καὶ τὴν ξύμβασιν μετρίαν ἐποιεῖτο, κήρυγμα τὸδε ἀνειπῶν, Ἀμφιπολιτῶν καὶ Ἀθηναίων τῶν ἐνότων τὸν μὲν βουλόμενον ἐπὶ τοῖς ἑαυτοῦ τῆς ἴσης καὶ ὁμοίας μετέχοντα μένειν, τὸν δὲ μὴ ἐθέλοντα ἀπιέναι τὰ ἑαυτοῦ ἐκφερόμενον πέντε ἡμερῶν . . . .».

Βιβλίο V, 26: «. . {...}... ἐπεβίων δὲ διὰ παντός αὐτοῦ αἰσθανόμενός τε τῇ ἡλικίᾳ καὶ προσέχων τὴν γνώμην, ὅπως ἀκριβές τι εἴσομαι. Καὶ ξυνέβη μοὶ φεύγειν τὴν ἑμαυτοῦ ἔτη εἴκοσι μετὰ τὴν εἰς Ἀμφίπολιν στρατηγίαν, καὶ γενομένῳ παρ' ἀμφοτέροις τοῖς πράγμασι, καὶ οὐχ ἤσσον τοῖς Πελοποννησίων διὰ τὴν φυγὴν, καθ' ἡσυχίαν τι αὐτῷ μάλλον αἰσθέσθαι. . . . .». (βιβλιοθήκη – Α.Θ.)

Μεταφράσεις - Μεταγλωττίσεις

Ἐλευθέριος Κ. Βενιζέλος (1864-1936) «Θουκυδίδου Ἱστορίαι», μετάφραση Στεφ. Στεφάνου – Κων. Στεργιόπουλου, ἐπιμέλεια. Ἐν Ἀθήναις (1937). (β - Α.Θ., καὶ ΘΟΠΑΑ 884.3 BEN).

Στεφ. Ι. Στεφάνου: «Εἰσαγωγή στὴν καινούργια ἐκδόση»: «Υπάρχει κάτι τὸ κοινὸ ἀνάμεσα στὸ συγγραφέα τῆς Ἱστορίας τοῦ Πελοποννησιακοῦ Πολέμου καὶ στὸν μεταφραστὴ τῆς. Καὶ ὁ Θουκυδίδης καὶ ὁ Βενιζέλος δουλῆσαν καὶ οἱ δύο τὸ

πνευματικό τους έργο σαν πολιτικοί εξόριστοι . . . . Διωγμένος λοιπόν από την πατρίδα του μέσα στην άψη του τρομερού αγώνα, μη μπορώντας να προσφέρει τίποτε άλλο στον αγώνα αυτό, ο Θουκυδίδης θυμάται κάποια έφεση που είχε από προτήτερα στο γράψιμο. Επιστρατεύει την παρατηρητικότητά του, το κριτικό του μυαλό, και την ικανότητα που είχε να συνθέτει τα γεγονότα, σε τόπο και σε χρόνο, σ' ένα οργανικό σύνολο συνέχειας και συνέπειας, και γίνεται χρονικο-γράφος του αγώνα, ενός αγώνα στον οποίον ο ίδιος δεν έχει πια το δικαίωμα να παίξει κανένα ρόλο . . . . Έκτοτε, πέρασαν σχεδόν εικοσιτέσσερες αιώνες. Το ελληνικό έθνος ξανάθισε και μαράθηκε αρκετές φορές. Ένα και-νούργιο λουμάκι ξεπετάχτηκε, προχτές, η σημερινή Ελλάς. Αλλά, με το φυντάνι αυτό μαζί ξαναζωντάνεψε και το μοιραίο σπέρμα της διχόνοιας./ Η σύγχρονη ελληνική ιστορία είναι μια αλυσίδα από εσωτερικούς ανταγωνισμούς και εμφύλιους πολέμους. Μια λοιπόν, από αυτές τις κατάρες, την πιο δραματική, την έζησε ο τόπος μας στο διάστημα του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου, τη στιγμή ακριβώς που απλώναμε το χέρι για να πιάσουμε τα εθνικά μας όνειρα. Βρισκόμαστε σ' ένα ανέβασμα της φυλής μας σχεδόν κατακόρυφο. Και επάνω στην πιο κρίσιμη στιγμή, οι Έλληνες, όπως πάντα, χωρίσαμε στα δύο .. . Και να, που ύστερα από τόσους αιώνες μιας άχαρης φιλολογικής σταδιοδρομίας, το έργο ζωής του εξόριστου Αθηναίου στρατηγού της Αμφιπόλεως ξανάβρισκε στα χέρια του Βενιζέλου τον προορισμό που του είχε τάξει ο συγγραφέας του. Γιατί, πρέπει να παραδεχτούμε, μολονότι, δεν έχομε γι αυτό καμιά γραφή βεβαίωση από τον Ελευθέριο Βενιζέλο (και δεν την έχομε επειδή δεν επρόφτασε να μας τη δώσει), πρέπει να δεχτούμε σαν δεδομένο, πως ο μεγάλος πολιτικός είχε διακρίνει το υψηλό εθνικό δίδαγμα του Θουκυδίδη και είχε συγκινηθεί από αυτό περισσότερο παρά από την ιστορική του επιστημοσύνη, και τη φιλολογική του αξία. Ο Βενιζέλος πρέπει νάδε το Θουκυδίδη προπάντων με το μάτι του πολιτικού . . . .».

Σημείωση Α.Θ.: Ο Στ. Ι. Στεφάνου δεν μπορούσε να φανταστεί ότι ο άλλος μεγάλος πολιτικός Ηλίας Φ.Ηλιού, της Αριστεράς αυτός, που μελέτησε σε βάθος το Θουκυδίδη και έγραψε το δοκίμιο «Το μήνυμα του Θουκυδίδη», εκδόσεις Κέδρος, 1980, συνέταξε το κύριο μέρος των κεφαλαίων αυτού το 1967-1970, ενώ

βρισκόταν έγκλειστος της στρατιωτικής Χούντας, στις φυλακές Αβέρωφ (όπου σήμερα το κτίριο του Αρείου Πάγου).

A, 1: «Θουκυδίδης, ο Αθηναίος, έγραψε την ιστορία του πολέμου μεταξύ των Πελοποννησίων και των Αθηναίων. . . .».

Δ.104 «{...} Εν τω μεταξύ, οι αντίθετοι προς τους συνωμότας, οι οποίοι ως πολυαριθμότεροι δεν επέτρεψαν να ανοίξουν εις αυτόν(ενν.*Βρασίδα*) τας πύλας αμέσως, εκ συνεννοήσεως με τον στρατηγόν Ευκλή, ο οποίος είχεν έλθει από τας Αθήνας ως φρούραρχος, έστειλαν να ζητήσουν βοήθειαν από τον έτερον των δια την Χαλκιδικήν διωρισμένων στρατηγών, τον Θουκυδίδην, υιόν του Ολόρου, τον συγγραφέα της παρούσης ιστορίας, ο οποίος ευρίσκετο εις την Θάσον, αποικίαν των Παρίων, απέχουσαν της Αμφιπόλεως, ημισείας περίπου ημέρας πλούν. Ο Θουκυδίδης, άμα έλαβε την πρόσκλησιν, απέπλευσεν εσπευ-σμένως επί κεφαλής μοίρας επτά πλοίων, τα οποία έτυχαν παρόντα, επιδιώκων προ πάντων να προλάβη την συνθηκολογίαν της Αμφιπόλεως, ειδημή να σώση τουλάχιστον την Ηίονα. (105) Εν τω μεταξύ επειδή ο Βρασίδας εφοβείτο αφ ενός, ότι η Αθηναϊκή μοίρα θα ήρχετο από την Θάσον εις βοήθειαν της πόλεως, και αφ ετέρου εμάνθανεν, ότι ο Θουκυδίδης είχε δικαίωμα εκμεταλλεύσεως επί των μεταλλείων χρυσού, των κειμένων εις το μέρος τούτο της Θράκης, και ως εκ τούτου είχε μεγάλην επιρροήν εις τους προκρίτους των μερών εκείνων, έσπευδε να καταλάβη προηγουμένως την πόλιν, εάν θα ημπορούσε. Διότι εφοβείτο, ότι μετά την άφιξιν του Θουκυδίδου, το πλήθος των Αμφιπολιτών θ' απέκρουεν οριστικώς κάθε πρότασιν συνθηκολογίας, με την ελπίδα, ότι ούτος ήθελε συγκεντρώσει τας συμμαχικάς δυνάμεις των παρακειμένων νήσων και της απέναντι Θράκης, και τους σώσει. Ως εκ τούτου, επροκήρυξε δια του κήρυκος τας επομένας επεικειές προτάσεις της συνθηκολογίας. Όσοι από τους Αμφιπο-λίτας και τους παρεπιδημούντας Αθηναίους θέλουν ημπορούν να μείνουν εις την πόλιν, διατηρούντες τας ιδιοκτησίας των και πλήρη ισότητα δικαιωμάτων, όσοι δε δεν

θέλουν ημπορούν να απέλθουν εντός πέντε ημερών, παραλαμβάνοντες ό,τι τους ανήκει . . . .».

Ε,26: «. . {...} . . Επέζησα του πολέμου, και καθ όλην την διάρκεια αυτού ήμην, λόγω ηλικίας, ώριμος την κρίσιν, καταβάλλων πάσαν προσπάθειαν όπως εξακριβώνω την αλήθειαν. Μου συνέβη να μείνω εξόριστος εκ της πατρίδος μου επί είκοσιν έτη μετά την υπό την αρχηγίαν μου εκστρατείαν προς σωτηρίαν της Αμφιπόλεως και γνωρίζων τα πράγματα εξ αμφοτέρων των μερών, ιδίως δε τα των Πελοποννησίων, ένεκα της εξορίας μου, κατώρθωσα να παρακολουθήσω ησύχως και αντιληφθώ καλλίτερον την πορείαν των γεγονότων . . . .».

Ν. Μ. Σκουτερόπουλος (1938-) καθηγητής ΕΚΠΑ, «Θουκυδίδη Ιστορία» εισαγωγή, μετάφραση, σημειώσεις, εκδόσεις «Πόλις» 2011. (β - Α.Θ.).

σελ.7: *«Εισαγωγή. Η περιγραφή του Πελοποννησιακού πολέμου από τον Θουκυδίδη αποτελεί το σημαντικότερο ιστορικό έργο της Αρχαιότητας. Στην περιγραφή αυτή ο ιστορικός, ενώ παραμένει αυστηρά στο πλαίσιο των πολιτικών και στρατιωτικών γεγονότων, έχει συγχρόνως σαφή συναίσθηση ότι τα γεγονότα αυτά αποτελούν παραδείγματα ανθρωπίνης πράξης και πάθους. Έτσι η ώσμωση πραγματιστικής νηφαλιότητας και συγκρατημένης εσωτερικής έντασης -- έντασης που τη διαπερνάει κάτι από την πνοή της μεγάλης ποίησης – δίνει στο έργο μια αέναη γοητεία . . . . Ο Θουκυδίδης παρακολούθησε αυτήν την αναμέτρηση και, με την ικανότητά του να ανιχνεύει στις επί μέρους καταστάσεις και στα γεγονότα τους γενικότερους τύπους και να συλλαμβάνει έτσι την α π ό λ υ τ η αλήθεια τους, κατάλαβε ότι πάντοτε, όσο η φύση του ανθρώπου θα είναι αυτή που είναι, υπό όμοιες συνθήκες θα προκύπτουν όμοια αποτελέσματα. Κατάλαβε ότι συγκρούσεις όπως αυτή του Πελοποννησιακού πολέμου θα επαναλαμβάνονται και στο μέλλον, όχι μηχανικά με περιοδική κανονικότητα, αλλά όπο-τε θα συντρέχουν προϋποθέσεις ίδιες με εκείνες που συνέτρεχαν τότε: Όταν δύο πανίσχυρες αντίπαλες δυνάμεις οδηγούνται στην τελική σύγκρουση και η συντριβή της μιας αποτελεί αναγκαίο όρο για την κυριαρχία και την επιβίωση της*

άλλης. Και συνάμα συνειδητοποίησε την προγνωστική αξία του έργου του που το καθιστούσε πραγματικά παντοτινό απόκτημα, κ τ ή μ α ε ς α ι ε ί όλης της ανθρωπότητας, όσο η ανθρώπινη φύση, το α ν θ ρ ώ π ι ν ο ν, θα παραμένει απaráλλαχτα ίδια . . . . .».

A, 1: «Ο Θουκυδίδης, ένας Αθηναίος(1), ιστόρησε τον πόλεμο των Πελοποννησίων με τους Αθηναίους, πως πολέμησαν μεταξύ τους . . . . .».

1.- Ο Θουκυδίδης απευθύνεται σε ένα ευρύτερο κοινό και όχι ειδικά στους Αθηναίους, γι αυτό αναφέρει αμέσως το όνομα της πόλης του. Όταν θα αναφερθεί στον εαυτό του ως Αθηναίο στρατηγό, θα χρησιμοποιήσει κανονικά το όνομα με το πατρώνυμο, Θουκυδίδη τον Ολόρου, 4.104, 4.

«Δ.104. {...} Όμως στο μεταξύ οι αντίθετοι στους συνωμότες, που ήσαν περισσότεροι με αποτέλεσμα να μην ανοίξουν αμέσως οι πύλες, στέλνουν μήνυμα, αυτοί και ο Ευκλής, ο στρατηγός που είχε έλθει από την Αθήνα ως φρούραρχος της περιοχής, στον άλλο Αθηναίο στρατηγό στα Θρακικά παράλια, στον Θουκυδίδη του Ολόρου, το συγγραφέα αυτής της ιστορίας, που βρισκόταν στη Θάσο (το νησί αυτό είναι αποικία της Πάρου σε απόσταση μισής μέρας με το πλοίο από την Αμφίπολη) και του ζητούν να τους βοηθήσει. Και αυτός, μόλις έλαβε το μήνυμα, έπλευσε εσπευσμένα με επτά πλοία, όσα έτυχε να είναι τότε εκεί, θέλοντας προπαντός να προλάβει τη συνθηκολόγηση της Αμφίπολης, διαφορετικά να σώσει έστω την Ηιόνα. (105) Στο μεταξύ ο Βρασίδης επειδή φοβόταν τη ναυτική βοήθεια από τη Θάσο και μάθαινε για τον Θουκυδίδη ότι είχε το δικαίωμα της εκμετάλλευσης των μεταλλείων χρυσού σε εκείνη την περιοχή της Θράκης και ως εκ τούτου ασκούσε επιρροή στους προύχοντες των ηπειρωτικών περιοχών, βιαζόταν να προλάβει να κυριεύσει, εάν μπορούσε την πόλη. φοβόταν ότι, φθάνοντας ο Θουκυδίδης, ο λαός της Αμφίπολης δεν θα συνθηκολογούσε πιά ελπίζοντας στη συμμαχική βοήθεια από τη θάλασσα και τη

Θράκη που συγκέντρωνε ο Θουκυδίδης. Προτείνει έτσι με κήρυκα τους ακόλουθους μετριοπαθείς όρους: Από τους Αμφιπολίτες και τους Αθηναίους που βρίσκονταν στην πόλη μπορούσε όποιος ήθελε, να μείνει διατηρώντας την περιουσίαν και τα πολιτικά δικαιώματά του, και όποιος πάλι δεν ήθελε θα έφευγε μέσα σε πέντε ημέρες παίρνοντας και τα υπάρχοντά του . . . . .».

E, 26: «. {...}. . Τον έζησα όλον (= τον πόλεμο) σε ηλικία που μπορούσα να κρίνω, προσπαθώντας να εξακριβώσω την αλήθειαν για τα πράγματα. Μου συνέβη να εξοριστώ από την πόλη μου επί είκοσι χρόνια μετά την στρατηγία στην Αμφίπολη και, έχοντας επαφή με τα πράγματα των δύο πλευρών και ιδίως, λόγω της εξορίας μου, με τα πράγματα των Πελοποννησίων, είχα τη δυνατότητα να τα προσεγγίσω απερίσπαστος και να τα κατανοήσω καλύτερα . . . . .».

Έλλη Λαμπρίδη, δρ Φιλοσοφίας (1896 ή 98-1970), «Θουκυδίδου Ιστορίαι» πρόλογος, μετάφραση σχόλια, εισαγωγή Ι. Θ. Κακριδή, εκδόσεις Γκοβόστη σειρά «Βιβλιοθήκη αρχαίων κλασικών», Νοέμβριος 1962, τόμοι 4. (β - Α.Θ., και ΘΟΠΑΑ 884.3 ΘΟΥ μόνο 2 τόμοι).

σ. 7: Από την εισαγωγή του Ι. Θ. Κακριδή: «Γέρα από συμπάθειες προσωπικές και παροδικές μόδες, είναι τα ίδια τα χρόνια που περνούμε, τα τόσο σκληρά και ταραγμένα, που μας σπρώχνουν να πάρουμε ξανά στα χέρια μας τη συγγραφή του Θουκυδίδα. Δεν είναι φιλολογικά τα ενδιαφέροντα, που μας κάνουν να θέλουμε να γνωρίσουμε καλύτερα το έργο και το στοχασμό του ανθρώπου που μας ιστόρησε τον Πελοποννησιακό πόλεμο. Είναι αγωνίες της ψυχής βαθιές, πολύ βαθιές. Ζήσαμε καιρούς πολέμου πάλι (ενν. = Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος), που άλλαξαν βίαια τις συνθήκες της εξωτερικής μας ζωής, και ακόμα αλλάζουν λιγότερο χτυπητά, όμως όχι λιγότερο βίαια και τη βαθύτερη υπόστασή μας κλονίζοντας αξίες καιπίστες και αγάπες παλιές. Και ο κλονισμός αυτός που γεννάει στους ανθρώπους ο πόλεμος είναι ο ίδιος σήμερα όπως και στα χρόνια του Θουκυδίδα. Από την περίφημη «παθολογία» του πολέμου, όπως μας τη δίνει στο τρίτο βιβλίο του έργου του ο ιστορικός, ας θυμηθούμε λίγες φράσεις μόνο, που

ζητούν να δείξουν στην εξωτερική μεταβολή της σημασίας από μια λέξη την εσωτερική δοκιμασία που περνάει σε ώρες πολέμου η ανθρώπινη ψυχή: «ακόμα και το συνηθισμένο νόημα που είχαν οι λέξεις για τις πράξεις το άλλαξαν όπως άρεσε καθενός: την αποκοτιά την παράλογη την είπαν παληκαριά έτοιμη να θυσιαστεί για τους συντρόφους της. Την αναβολή την προσεχτική – δειλία μα-σκαρεμένη όμορφα. Τη σωφροσύνη – πρόσχημα της αναντριάς, και τη σύνεση σε κάθε τι – αδράνεια για το κάθε τί. Η μανιασμένη παραφορά λογαριάστηκε σαν κάτι που ανήκει στον άντρα, να καλοσκεφτεί όμως κανείς με ασφάλεια δεν ήταν λέει παρά πρόφαση εύλογη για να ξεφύγει . . . Όποιος κατόρθωνε να επιβουλευτεί τον άλλο ήταν τάχα συνετός, ακόμα πιο ικανός όποιος πρόφταινε να υποψιαστεί την επιβουλή (3, 82,4)». *Μήπως και σήμερα η ειωθυία αξιώσις των ονομάτων, το κανονικό νόημα που κλείνουν οι λέξεις, δεν άλλαξαν μπροστά στα μάτια μας από τον πόλεμο, αυτόν τον βίαιο διδάσκαλο, που αφήνει τα πάθη αδάμαστα και αχαλίνωτα να χυθούν και να πνίξουν ό,τι μέσα στους αιώνες καταξίωσε με χαρά μαζί και με πόνο το ανθρώπινο πνεύμα; . . . . .».*

A, 1: «Ο Θουκυδίδης ο Αθηναίος εξιστόρησε τον πόλεμο των Αθηναίων και των Πελοποννησίων, πως πολέμησαν μεταξύ τους . . . . .».

Δ.104 «{...} οι αντίπαλοι όμως εκείνων που προετοιμάζαν την προδοσία, που είχαν επιβολή πάνω στο πλήθος, και εμπόδισαν να ανοιχτούν οι πύλες αμέσως στέλνουν αγγελιαφόρους κατά συμφωνία και με το στρατηγό Ευκλή που ήταν διορισμένος από την Αθήνα αρχηγός της φρουράς του τόπου, στον άλλο στρατηγό της περιφέρειας της Θράκης, το Θουκυδίδη το γιό του Ολόρου, που γράφει αυτήν την Ιστορία, και που βρισκόταν γύρω στη Θάσο (το νησί αυτό είναι αποικία της Πάρου κι απέχει από την Αμφίπολη μισής μέρας ταξίδι από τη θάλασσα) παρακινώντας τον νάρθει να τους ενισχύσει. Και αυτός όταν τ'άκουσε αρμένισε όσο γινόταν γρηγορότερα με εφτά καράβια που έτυχε να έχει μαζί του, και ήθελε να προφτάσει πρώτα απ' όλα βέβαια την Αμφίπολη, πριν παραδοθεί, ειδημή τουλάχιστο να πιάσει την Ηίονα πριν από το Βρασίδα. (105) Στο μεταξύ ο Βρασίδας, τόσο επειδή φοβόταν την ενίσχυση των караβιών από τη Θάσο, όσο και γιατί είχε μάθει πως ο Θουκυδίδης είχε το δικαίωμα να εκμεταλλεύεται τα χρυ-

σωρυχεία στα μέρη εκείνα της Θράκης, και εξ αιτίας αυτού είχε μεγάλη επιρροή ανάμεσα στους πρώτους εντόπιους, βιαζόταν να κυριέψει την πολιτεία πρώτος αυτός, μήπως αν φτάσει ο Θουκυδίδης, ο λαός της Αμφίπολης, ελπίζοντας πως θα τους ελευθερώσει φέρνοντας συμμαχική βοήθεια από τη θάλασσα και μαζεύοντας στρατό από τη Θράκη, δεν έχει πια όρεξη να πάει με το μέρος του. Γι αυτό πρότεινε μετριοπαθή συνθηκολόγηση, προκηρύσσοντας τ' ακόλουθα: όποιος από τους Αμφιπολίτες κι από τους Αθηναίους μέσα στην πολιτεία θέλει, να μείνει κρατώντας την περιουσία του κι έχοντας ίσα δικαιώματα και συμμετοχή στην πολιτική ζωή, όποιος πάλι δε θέλει, να φύγει παίρνοντας τα πράγματά του, μέσα σε πέντε ημέρες . . . . .».

E,26: «. {...} . . Εγώ έζησα όλη τη διάρκεια του πολέμου, και βρισκόμουν σε ηλικία που μπορούσα να τον αντιληφθώ καλά και είχα πάντα την προσοχή μου συγκεντρωμένη να μάθω τα πράγματα με ακρίβεια. Και μου έτυχε να είμαι εξόριστος από την πατρίδα μου είκοσι χρόνια από τότε που πήγα ως στρατηγός στην Αμφίπολη και να βρίσκομαι και στα δύο μέρη, και μάλιστα περισσότερο στο στρατόπεδο των Πελοποννησίων εξ αιτίας της εξορίας μου, ώστε μπορούσα να τα παρακολουθήσω καλύτερα και πιο άνετα.. . . .».

Αγγελος Βλάχος (1915-2003): «Θουκυδίδου Ιστορία», μετάφραση, έκδοση Ηριδανός 1985. (β- Α.Θ., και, Αρχαιολογική Εταιρία, Ταξιν. Αρ. RT 45/24.6).

A, 1: «Ο Αθηναίος Θουκυδίδης έγραψε την ιστορία του πολέμου μεταξύ Πελοποννησίων και Αθηναίων, πως πολέμησαν μεταξύ τους. . . . .»

Από το βιβλίο του ίδιου συγγραφέα: *«Παρατηρήσεις στον Θουκυδίδη. Ξυγγραφής Α'-Θ'»*. έκδοση Εστίας 1992. (β- Α.Θ., ΘΟΠΑΑ 884.3 ΘΟΥ, και, Αρχ. Ετ. Ταξ. RT 45/54): «1.Θουκυδίδης Αθηναίος ξυνέγραψε.Ο Θουκυδίδης ακολουθεί το παράδειγμα του Ηροδότου που αρχίζει την Ιστορία του: Ηρόδοτος Αλικαρνασσεύς. Το ίδιο κάνει κι ο Εκαταίος Μιλήσιος. Το πατρωνυμικό του το

αναφέρει μόνο στο Δ' 104 όπου μιλάει για τον εαυτό του ως στρατηγό τον 10^ο χρόνο του πολέμου, όταν δεν κατόρθωσε να σώσει την Αμφίπολη, που κυριέψε ο Βρασίδης. Ο πατέρας του ονομαζόταν Όλορος, όνομα του βασιλιά της Θράκης, του οποίου τη θυγατέρα Ηγησιπύλη, παντρεύτηκε ο Μιλτιάδης. Η συγγένεια του ιστορικού με την οικογένεια του μαραθωνομάχου θεωρείται βεβαία αλλά εκ θηλυγονίας, αφού ήταν από το δήμο του Αλίμου ενώ ο δήμος του Μιλτιάδη ήταν ο Λακιάδης. Αυτά είναι, μόνο, τα απολύτως βέβαια βιογραφικά στοιχεία του Θουκυδίδη, γιατί δεν υπάρχουν βέβαια πληροφορίες ούτε για τη γέννησή του (άλλοι την τοποθετούν στο 471 και άλλοι στο 461 π.Χ.) ούτε για το θάνατό του (άλλοι τον τοποθετούν στο 400 και άλλοι στο 399) και τον τρόπο που τερμάτισε τον βίο του. Ο Πausanίας 1.23.9, μας λέει ότι ο Θουκυδίδης δολοφο-νήθηκε καθώς γύριζε από την εξορία στην Αθήνα, ο Μαρκελλίνος – άγνωστος κατά τα άλλα γραμματικός, που μας άφησε μια ευφάνταστη βιογραφία του Θουκυδίδη – αναφέρει ότι πέθανε από βίαιο θάνατο στη Θράκη, ο Δίδυμος ότι πέθανε από βίαιο θάνατο στην Αθήνα, ο Ανώνυμος βιογράφος του ότι πέθανε από αρρώστια. Έτσι, τα μόνα βέβαια στοιχεία που έχουμε είναι αυτά που μας δίνει ο ίδιος: α) ότι ήταν στρατηγός το 10^ο χρόνο του πολέμου και είχε στις διαταγές του 7 πολεμικά πλοία στη Θάσο, β) ότι δεν μπόρεσε να εμποδίσει το Βρασίδα να κυριέψει την Αμφίπολη και γ) ότι γι αυτό εξορίστηκε έως το τέλος του πολέμου, δηλαδή επί 17 χρόνια. Πολλές από τις περιγραφές των χώρων όπου σημειώθηκαν πολεμικές επιχειρήσεις είναι τόσο ακριβείς, ώστε αποτελούν ασφαλές τεκμήριο ότι τους επισκέφθηκε ο ίδιος, πράγμα που σημαίνει ότι κατά τη διάρκεια του πολέμου ταξίδεψε σε διάφορα μέρη της Ελλάδος και της Σικελίας. Οι βιογράφοι του, ο Μαρκελλίνος και ο Ανώνυμος, βεβαιώνουν ότι ήταν ιδιοκτήτης χρυσωρυχείου στην τοποθεσία Σκαπτή Ύλη της Θράκης. Εκτός από αυτά τα ελάχιστα, είναι μάταιο να αναζητηθούν άλλα στοιχεία ή να καταβληθή προσπάθεια να συναχθούν συμπεράσματα από αμφίβολα επισφαλή τεκμήρια./

Παράξενο είναι ότι κανείς από τους αμέσως μεταγενέστερους του Θουκυδίδη, ούτε ο Πλάτων ούτε ο Αριστοτέλης ούτε ο Ισοκράτης ούτε ο Λυσίας ούτε ο Δημοσθένης αναφέρει αυτόν και το έργο του. Θα περάσουν τέσσερις αιώνες προτού εμφανισθεί

το όνομα του Θουκυδίδη σε ελληνικό κείμενο του Διονυσίου του Αλικαρνασσεύς (30 π.Χ.) ο οποίος θα τον ονομάσει «δαιμονιώτατον των συγγραφέων» (Λυσ. 3) και θα του αφερίώσει ολόκληρο μελέτημα./ Στο τέλος του λήμματος Θουκυδίδη, η Σούδα αναφέρει τα ακόλουθα: «. . .ο συγγραφέας ούτος μεταβαίνει από των θηλυκών εις τα ουδέτερα, οίον (1.59) «τρέπονται εις Μακεδονίαν, εφ όπερ και πρότερον» και Θουκυδίδειος γραφή. . . . .».

Δ.104. «...{...} Οι αντίπαλοι, όμως, εκείνων που είχαν οργανώσει την προδοσία, οι οποίοι είχαν μεγάλη επιβολή επάνω στο πλήθος και είχαν εμποδίσει ν' ανοίξουν οι πύλες, έστειλαν αμέσως μήνυμα, με σύμφωνη γνώμη του Αθηναίου στρατηγού Ευκλή, αρχηγού της φρουράς, στον άλλο στρατηγό της περιφέρειας Θράκης, τον Θουκυδίδη του Ολόρου (ο οποίος γράφει την ιστορίαν αυτήν) που βρισκόταν στην περιοχή της Θάσου – το νησί είναι αποικία της Πάρου και απέχει από την Αμφίπολη μισή μέρα ταξίδι – και ο Θουκυδίδης μόλις έλαβε το μήνυμα, έφυγε με επτά καράβια, όσα βρέθηκαν εκεί, θέλοντας να προλάβει να φτάσει στην Αμφίπολη προτού παραδοθή η πολιτεία ή τουλάχιστον να σώσει την Ηιόνα. (105) Στο μεταξύ ο Βρασίδης, τόσο επειδή φοβήθηκε ότι θα φτάσει η βοήθεια από τη Θάσο, όσο και επειδή είχε μάθει ότι ο Θουκυδίδης είχε την εκμετάλλευση των ορυχείων της περιοχής αυτής της Θράκης και, για το λόγον αυτόν, είχε επιρροή στους πρόκριτους της περιοχής, βιαζόταν να κυριέψει, αν μπορούσε, την Αμφίπολη. Αν έφτανε ο Θουκυδίδης, τότε ίσως οι Αμφιπολίτες, με την ελπίδα ότι, συγκεντρώνοντας συμμαχικές δυνάμεις από τις παράκτιες πολιτείες και από τη Θράκη, θα τους σώσει ο στρατηγός, δεν θα είχαν πια διάθεση να παραδοθούν στο Σπαρτιάτη. Έβγαλε, λοιπόν, κήρυκα ο Βρασίδης κ' έκανε τις ακόλουθες μετριοπαθείς προτάσεις. Όσοι από τους Αμφιπολίτες και Αθηναίους βρίσκονταν μέσα στην πολιτεία και θέλουν να μείνουν, θα κρατήσουν την περιουσία τους και όλα τα ατομικά και πολιτικά τους δικαιώματα. Όσοι δεν θέλουν, μπορούν να φύγουν μέσα σε πέντε μέρες, παίρνοντας μαζί τους ό,τι τους ανήκει. . . . .».

E,26: «. . . {...} . . . Τον έζησα ολόκληρο και σε ηλικία που μου επέτρεπε να έχω ήρεμη κρίση και να παρακολουθώ τα γεγονότα με προσοχή, ώστε να μαθαίνω τα πράγματα με ακρίβεια. Μετά τη στρατηγία μου στην Αμφίπολη έξοριστήκα είκοσι

χρόνια από την πατρίδα μου, σχετίστηκα με τις δύο παρατάξεις, ιδίως με τους Πελοποννησίους, και έτσι μπόρεσα να παρακολουθήσω με ηρεμία τα γεγονότα . . .».

Α. Γεωργοπαπαδάκος (1911-1987) «Θουκυδίδη Ιστορία, κείμενο, μετάφραση, σχόλια», εκδόσεις «Μαλλιάρη Παιδεία», Θεσσαλονίκη 1982. (β - Α.Θ., και, ΘΟΠΑΑ 884.3 ΓΕΩ).

σ. 11: «Εισαγωγή. Βιογραφικά. Ο Θουκυδίδης γεννήθηκε στον αρχαίο δήμο Αλιμούντα (σημερινό Άλιμο, ανάμεσα στο Παλαιό Φάληρο και τον Άγιο Κοσμά) πιθανόν το 460 π.Χ. Ο πατέρας του λεγόταν Όλορος και κρατούσε το όνομα από τον ομώνυμο βασιλιά της Θράκης, τον πεθερό του Μιλτιάδη, του νικητή στο Μαραθώνα. Από τον πατέρα του λοιπόν συγγένευε με το Μιλτιάδη και τον Κίμωνα, γι αυτό και το κενοτάφιό του στις Μελιτίδες πύλες με την επιγραφή «Θουκυδίδης Ολόρου Αλιμούσιος» βρισκόταν στα «Κιμώνεια μνήματα» (Μαρκελίνου, Θουκυλίδου βίος 16-17 και 55). . . . Ο Πελοποννησιακός πόλεμος: Ο Θουκυδίδης δεν έγραψε ιστορία της Ελλάδας ή της Αθήνας από το 431 ή από το 479 ως το 404 π.Χ. ούτε ιστορία του πολιτισμού ή ιστορία πολιτική των χρόνων αυτών, αλλά μονάχα ιστορία του πολέμου του 431-404. Ότι δεν έχει άμεση σχέση με τον πόλεμο αυτόν το αγνοεί, έστω και αν τούτο είναι κάποιο σπουδαίο πολιτικό γεγονός. . . . Ως πραγματική αιτία του πολέμου, που σαν άμεση συνέπεια είχε την ταπείνωση της Αθήνας κι έμμεση την καταστροφή της Ελλάδας, ο ιστορικός θεωρεί το φόβο της Σπάρτης μπροστά στην αυξανόμενη δύναμη της Αθήνας (I, 23.6). . . . .».

Α, 1: «Ο Θουκυδίδης ο Αθηναίος (1) έγραψε την ιστορία του πολέμου των Πελοποννησίων και των Αθηναίων, πως πολέμησαν μεταξύ τους . . . .».

1.Θουκυδίδης Αθηναίος. Ο Θουκυδίδης όπως και οι άλλοι Έλληνες ιστορικοί, γράφει όχι μονάχα για τους συμπολίτες του, αλλά για όλους τους Έλληνες, γι αυτό

χρησιμοποιεί το όνομα της πατρίδας του, και όχι του πατέρα του. Το ίδιο κι ο Εκαταίος κι ο Ηρόδοτος στην αρχή των έργων τους (Εκαταίος Μιλήσιος, Ηρόδοτος Αλικαρνασσεύς). Κανονικά, με τα όνομα του πατέρα του, αναφέρει τον εαυτό του ως στρατηγό των Αθηναίων στο 4, 104,4 (Θουκυδίδη τον Ολόρου).

Δ.104 «...{...} Οι αντίθετοι με τους προδότες, αριθμητικά πολύ περισσότεροι ώστε να μη τους αφήσουν να του ανοίξουν τις πύλες, ύστερα από συνεννόηση με το στρατηγό Ευκλή, που, σταλμένος από την Αθήνα βρισκόταν εκεί φύλακας της θέσης, στέλνουν μήνυμα στον άλλο στρατηγό της περιοχής Θράκης, το Θουκυδίδη του Ολόρου, το συγγραφέα αυτής της ιστορίας, ο οποίος βρισκόταν κοντά στη Θάσο (το νησί είναι αποικία των Παρίων και απέχει από την Αμφίπολη περίπου μισή μέρα ταξίδι), ζητώντας να τους βοηθήσει. Αυτός, μόλις πήρε το μήνυμα, αμέσως ξεκίνησε με επτά καράβια που έτυχε να βρίσκονται εκεί, θέλοντας κυρίως βέβαια να προλάβει τη συνθηκολόγηση της Αμφίπολης, αλλιώς να σώσει τουλάχιστον την Ηιόνα.(105) Στο μεταξύ ο Βρασίδης, και επειδή φοβόταν ότι θα φτάσει η ναυτική βοήθεια από τη Θάσο και επειδή μάθαινε ότι ο Θουκυδίδης είχε δικαιώματα στην εκμετάλλευση των χρυσωρυχείων που βρίσκονταν στα μέρη εκείνα της Θράκης κι απ' το γεγονός αυτό είχε μεγάλη επιρροή στους προύχοντες της περιοχής,βιαζόταν να κυριέψει, αν μπορούσε, έγκαιρα τη πόλη. Φοβόταν μήπως, αν έφτανε ο Θουκυδίδης, η πλειοψηφία των Αμφιπολιτών, με την ελπίδα ότι αυτός θα συγκεντρώσει συμμαχικές δυνάμεις από τα κοντινά νησιά και από τη Θράκη και θα τους σώσει, δε θα 'θελε πια να συνθηκολογήσει. Γι αυτό με κήρυκα έκαμε τις ακόλουθες μετριοπαθείς προτάσεις συνθηκολόγησης. Όσοι Αμφιπολίτες και Αθηναίοι βρίσκονταν μέσα στην πόλη κι ήθελαν, μπορούσαν να μείνουν σ'αυτή διατηρώντας την περιουσία τους και όλα τα πολιτικά τους δικαιώματα. Όσοι δεν ήθελαν, μπορούσαν να φύγουν μέσα σε πέντε μέρες παίρνοντας μαζί τους τα υπάρχοντά τους . . . .».

Ε,26 « . .{...} . . Έζησα σε όλη τη διάρκεια του πολέμου αυτού και ήμουν σε ηλικία που μπορούσα να κρίνω και να παρακολουθώ με προσοχή τα γεγονότα, ώστε να συγκεντρώνω εξακριβωμένες πληροφορίες.Μου συνέβη επίσης να μεί-νω για

είκοσι χρόνια εξόριστος από την πατρίδα μου, ύστερα από τη στρατηγία μου στην Αμφίπολη, κι επειδή βρέθηκα κοντά και στους δύο αντιπάλους, και όχι λιγότερο κοντά στους Πελοποννησίους εξαιτίας της εξορίας μου, μπόρεσα να παρακολουθήσω με ηρεμία τα γεγονότα και να τα καταλάβω καλύτερα . . .».

ΠΑΠΥΡΟΣ: «Θουκυδίδου Ιστορίαι», σειρά «Απαντα αρχαίων Ελλήνων ιστορικών», μετάφραση-σχόλια Διονυσίας Μπιτζιλέκη, Αθήνα 1976.(β - Α.Θ.).

σελ. 3: Από τον πρόλογο του Φ. Παππά: *«Ο Θουκυδίδης. Η ζωή και το έργο του. Ο Θουκυδίδης γεννήθηκε στον αττικό δήμο Αλιμούντα, που βρισκόταν με-ταξύ της Κωλιάδος άκρας (του σημερινού Αγίου Κοσμά) και του Φαλήρου. . . . Η αξία της ιστορίας του Θουκυδίδα. Την εξαιρετική αξία της ιστορίας του Θου-κυδίδα αποτελεί το ότι ολόκληρη είναι γεμάτη επιστημονικό πνεύμα, που ήταν στην εποχή εκείνη νέο και πάντοτε σπάνιο. Το επιστημονικό αυτό πνεύμα εκδη-λώνεται συγχρόνως στις γενικές εκδηλώσεις της σκέψεως του Θουκυδίδα και στην ιδιαίτερη εφαρμογή τους στο έργο του ιστορικού. Ο Θουκυδίδης πρώτα-πρώτα είναι φιλόσοφος, άνθρωπος που πιστεύει, καθώς ο Αναξαγόρας και ο Ιπποκράτης, ότι τα πράγματα της φύσεως διευθύνονται από κανονικούς νόμους και ότι η λαϊκή θρησκευτική αντίληψη είναι τελείως παιδική. Μερικοί μάλιστα τον κατηγορήσαν για άθεο. Άλλά δεν είναι άθεος, όπως δεν είναι ούτε ο Αναξαγό-ρας ούτε ο Ιπποκράτης, που παραδέχονται ένα Πνεύμα (Νουν) που ρυθμίζει τα πράγματα του κόσμου και των φυσικών δυνάμεων./ Η υπεροχή του Θουκυδίδα ως ιστορικού συνίσταται και στο ότι κατάλαβε τη σπουδαιότητα που έχει ο οικονομικός παράγων στη διεξαγωγή του πολέμου, χωρίς όμως και να παραγνωρί-ζει και το ρόλο των προσωπικοτήτων. Ο Θουκυδίδης εισήγαγε νέο στοιχείο στην ιστοριογραφία, τη θεώρηση των γεγονότων από πολεμική άποψη./ Το έργο του Θουκυδίδα είναι από τα πληρέστερα υποδείγματα ιστορίας, που είναι συγχρό-νως – σε όλη την έκταση του όρου – έργο επιστημονικό και έργο τέχνης. Μέσα σε ολόκληρη την ιστορία του διαφαίνεται η αγωνιώδης προσπάθεια του συγ-γραφέα μας να εξακριβώση τα πραγματικά γεγονότα. Η διήγηση είναι σύντομη, που με*

λίγα λόγια εμφανίζει τα γεγονότα γυμνά, και μας αναγκάζει να θαυμά-σουμε την αυταπάρηση του ιστορικού που αρκείται σε μια τόσο σύντομη περι-γραφή, για τα στοιχεία της οποίας θα χρειάστηκαν ίσως κοπιώδεις έρευνες εβδο-μάδων και μηνών... . Και στη σημερινή εποχή όλοι οι μεγάλοι πολιτικοί και στρα-τιωτικοί ηγέτες χρησιμοποιούν στους λόγους τους πολιτικές σκέψεις, καθώς και ρητά κι επιχειρήματα παρμένα από το αιώνιο αριστούργημα του Θουκυδίδη . ...».

A,1: «Ο Αθηναίος Θουκυδίδης έγραψε την ιστορία του πολέμου των Πελοπον-νησίων και των Αθηναίων, δηλαδή πως πολέμησαν μεταξύ τους. . ...».

Δ.104 «...{...} Στην Αμφίπολη όμως οι αντίπαλοι των προδοτών, οι οποίοι ήταν πολύ περισσότεροι και δεν άφηναν να ανοιχτούν αμέσως οι πύλες της πόλης, σε συμφωνία με το στρατηγό Ευκλή, που είχε έρθει από την Αθήνα για να ανα-λάβη τη φρούρηση της πόλης, έστειλαν μήνυμα στον άλλο στρατηγό των αθη-ναϊκών δυνάμεων της Θράκης, τον Θουκυδίδη, γιό του Ολόρου, τον συγγραφέα τούτης της ιστορίας, ο οποίος βρισκόταν τότε στη Θάσο (αυτό το νησί είναι αποικία των Παρίων και απέχει από την Αμφίπολη μισή μέρα ταξίδι) καλώντας τον σε βοήθεια. Μόλις πήρε το μήνυμα, ο Θουκυδίδης ξεκίνησε με επτά πλοία που έτυχε να βρίσκονται εκεί, θέλοντας να φτάση πριν παραδοθή η Αμφίπολη ή τουλάχιστον να σώση την Ηιόνα. (105) Στο μεταξύ ο Βρασιδάς, επειδή φοβόταν μήπως φτάση η βοήθεια από τη Θάσο, και επειδή είχε μάθει πως ο Θουκυδίδης είχε την εκμετάλλευση των χρυσωρυχείων εκείνης της περιοχής της Θράκης και γι αυτό διέθετε μεγάλη επιρροή στους άρχοντες του τόπου, βιαζόταν να καταλάβη την πόλη, αν μπορούσε, πριν φτάση ο Θουκυδίδης. Γιατί φανταζόταν πως οι δημοκρατικοί της Αμφίπολης, ελπίζοντας πως ο Θουκυδίδης θα τους σώση συγκεντρώνοντας δυνάμεις από τους συμμάχους των νησιών και από τη Θράκη, θα αρνούσαν να παραδοθούν. Πρότεινε λοιπόν συμφωνία με μετριοπαθείς όρους και έβαλε κήρυκα να φωνάξη πως όποιος από τους Αμφι-πολίτες και τους Αθηναίους που βρίσκονται στην πόλη, θέλουν να μείνουν εκεί, θα κρατήσουν την περιουσία τους και θα διατηρήσουν όλα τους τα δικαιώματα, και όσοι δεν θέλουν,

μπορούν να φύγουν μέσα σε πέντε ημέρες παίρνοντας όλα τα υπάρχοντά τους . . . .».

Ε, 26: « . . {...} . . Τον έζησα ο ίδιος ολόκληρο τον πόλεμο, και σε ηλικία που είχα ώριμη κρίση και μπορούσα να παρακολουθώ καλά τα γεγονότα και να μαθαίνω με ακρίβεια τι συνέβαινε κάθε φορά. Μετά την εποχή που χρημάτισα στρατηγός στην Αμφίπολη έζησα είκοσι χρόνια εξόριστος από την πατρίδα μου, παρακολούθησα τις ενέργειες και των δύο παρατάξεων, και περισσότερο των Πελοποννησίων εξαιτίας της εξορίας μου, και έτσι μπόρεσα να εξετάσω με την ησυχία μου τα γεγονότα . . . . .».

ΠΑΠΥΡΟΣ, «Τα άπαντα των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων», «Θουκυδίδου Ιστορία», Γενική Εισαγωγή J. Bury, αρχαίον κείμενον, μετάφρασις, σημειώσεις Φιλ. Παππά, χ.χ. (β – ΘΟΠΑΑ 884.3 ΘΟΥ).

Σημείωση Α.Θ. Η «Γενική εισαγωγή εις τον Θουκυδίδην» (σ.1-51) του John B. Bury, καθηγητή στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, περιέχει κεφάλαια με τίτλους: «Ο βίος του Θουκυδίδου και η γένεσις του έργου του», «Αι αρχαί του περί ιστοριογραφίας: η ακρίβεια και το επίκαιρον», «Νεωτέρα κριτική περί της συγγραφικής του ικανότητος», «Πως επραγματεύθη την μη σύγχρονον ιστορίαν», «Οι δημηγορίαι του Θουκυδίδου», «Δραματικός τρόπος διαπραγματεύσεως ιστορικών προσώπων», «Ορθολογική άποψις της ιστορίας», «Πολιτική ανάλυσις». Από τη μακροσκελή εκείνη αντιγράφων τον (οιονεί) επίλογο (σ.50-51):

« . . . . Το έργον του Θουκυδίδου έχει περιορισμούς, τους οποίους πρέπει να προσέχωμεν να μη υποτιμώμεν. αποτελεί όμως το μεγαλύτερον και αποφασιστικότερον βήμα εις το οποίον προέβη εις και μόνον άνθρωπος δια να καταστήση την ιστορίαν ό,τι αύτη είναι σήμερα. Από το λυκόφως εις το οποίον ο Ηρόδοτος ακόμη εκινείτο θαυμάζων, έσπευσεν να εξέλθη εις το φως του ηλίου, όπου τα γεγονότα είναι δύσκολον όχι να τα θαυμάση τις, αλλά να τα εννοήση. Εις τους αρχαίους Έλληνας ουδέποτε η μελέτη της ιστορίας απέκτησε τον επιστημονικόν χαρακτήρα, τον οποίον ο δέκατος ένατος αιώνας ενεχάραξεν εις αυτήν. Αλλ' εντός

των ορίων του έργου το οποίον επεχείρησεν, ο Θουκυδίδης υπήρξεν υπέροχος εις την τέχνην της ερεύνης συγχρόνων γεγονότων και θα ήτο ίσως αμφίβολον κατά πόσον εντός των ορίων εκείνων ο δέκατος ένατος αιών θα είχε να τον διδάξη πολλά. Εάν είχε δεχθή τους αναγνώστας του εις τα άδύτα του εργαστηρίου του, εάν είχε επιδείξει το ακατέργαστον υλικόν του και καταδείξει πως κατέληξεν εις τα συμπεράσματά του, εάν είχε προβάλλει τα επιχειρήματά του και συζητήσει, θα είχαν ίσως ασκήσει μεγαλυτέραν επίδρασιν, απ ότι κατώρθωσεν, εις τας μεθόδους των μετέπειτα Ελλήνων ιστορικών. Το ατελές έργον του, το μετά το θάνατόν του δημοσιευθέν, επέδρασεν αμέσως και επί μακρόν εις την συγκρότησιν της πολιτικής ιστορίας. Αλλά μολονότι η αξία και το μέγεθος του έργου του ανεγνωρίσθησαν ευθύς και αυτός παρέμεινεν πάντοτε ως η μόνη και αδιαφιλονίκητος αυθεντία δια την περίοδον περί της οποίας είχε πραγματευθή, εν τούτοις επί τινας αιώνας μετά τους αμέσους διαδόχους του η ιστορία του φαίνεται ότι ολίγον ανεγιγνώσκετο εκτός των λογίων. Ο Θουκυδίδης ήτο μέγα όνομα, δεν ήσκει όμως ζωντανήν επίδρασιν ως διδάσκαλος ή ως πρό-τυπον. Το ύφος του με «αρχαϊκόν ή αύθαδες κάλλος» (1) ήτο αποκρουστικόν, διό άλλα ιστοριογραφικά αντίληψεις σφοδρώς αντιτιθέμεναι προς το ιδικόν του έργον έγιναν του συρμού. Μόλις κατά τον πρώτον αιώνα π.Χ. δια της επανόδου εις τα αττικά πρότυπα ανεζωογοννήθη το ενδιαφέρον δια το έργον του. κι έκτοτε δυνάμεθα να αναγνωρίσωμεν την επίδρασίν του επί εξέχοντας συγγραφείς (2) μέχρι του εκ των υστερωτέρων Βυζαντινών ιστορικών Κριτοβούλου. Αλλ' η επίδρασις αύτη ήτο επιπολαία. αφεώρα εις το ύφος και την φρασιολογίαν. ήτο γενικώς απλή μηχανική απομίμησις (3). Και οι ιστορικοί, τους οποίους και αυτός ο ίδιος θα είχε πολύ εκτιμήσει, δεν θα ήσαν όσοι είχαν υποστή την επίδρασίν του. J. Bury (=John B. Bury, 1861-1927, Ιρλανδός, καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Καίμπριτζ . . . . .). («Μετάφρασις εκ του Αγγλικού υπό του κ. Κ. Γερογιάννη»).

1.- Διονυσίου Αλικαρνασσεως. «Περί συνθέσεως ονομάτων» 165.

2.- Παράδειγμα ο Δέξιππος και ο Προκόπιος.

3.- Η δουλοπρεπής απομίμησης του Θουκυδίδου, χλευάζεται υπό του Λουκιανού εν τω «Πως δει ιστορίαν συγγράφειν».

A, 1: «Ο Θουκυδίδης (1) ο Αθηναίος συνέγραψε τον πόλεμον των Πελοποννησίων και Αθηναίων, πως επολέμησαν αναμεταξύ των . . .».

1.- Γράφει το όνομά του χωρίς άρθρον ένεκα μετριοφροσύνης. Αλλού γράφει «Θουκυδίδης ο Ολόρου» δια να διακρίνεται από άλλους ομωνύμους.

Δ.104: «Οι αντίπαλοι των προδιδόντων εξ άλλου, όντες πολυαριθμότεροι ώστε να εμποδίσουν το άμεσον άνοιγμα των πυλών, εν συνεννοήσει μετά του στρατηγού Ευκλέους που είχεν έλθει εξ Αθηνών δια να φρουρή την θέσιν, έστειλαν μερικούς προς τον άλλον στρατηγόν των εν Θράκη στρατευμάτων, τον συγγραφέα της παρούσης ιστορίας Θουκυδίδην τον Ολόρου, όστις ευρίσκετο περί την Θάσον(αποικίαν των Παρίων απέχουσαν της Αμφιπόλεως μισής ημέρας πλούν) (1), και εκάλεσαν αυτόν εις βοήθειαν. Και ούτος μόλις ήκουσεν την πρόσκλησιν, έσπευσεν αμέσως με επτά πλοία που έτυχε να ευρίσκονται εκεί, θέλων να φθάση πριν παραδοθή η Αμφίπολις, ή τουλάχιστον να προλάβη να καταλάβη την Ηιόνα. {105}. Εν τω μεταξύ ο Βρασίδης φοβούμενος μήπως έλθουν εκ Θάσου τα πλοία εις βοήθειαν (της Αμφιπόλεως), και πληροφορηθείς ότι ο Θουκυδίδης κατείχεν εις την περιοχίν εκείνην της Θράκης πλουσιώτατα μεταλλεία χρυσού, τα οποία τον κατέστησαν πανίσχυρον μεταξύ των ηπειρωτικών λαών (2) εβιάζετο να καταλάβη την πόλιν, ει δυνατόν, προ της αφίξεως του Θουκυδίδου. Διότι εφοβείτο ότι ερχομένου αυτού, οι δημοκρατικοί Αμφιπολίται θα ηρνούντο να προσχωρήσουν εις την συμμαχίαν (του Βρασίδου), ελπίζοντες ότι ο Θουκυδίδης θα τους έσωζε με τους από θαλάσσης συμμάχους και με τον στρατόν που θα συνήθροιζεν από την Θράκην. Προέτεινε λοιπόν, συμφωνίαν με μετριοπαθείς όρους, αναγγείλας δια κήρυκος ότι όσοι εκ των Αμφιπολιτών και των εν τη πόλει Αθηναίων θέλουν ημπορούν να μείνουν απολαύοντες ίσων δικαιωμάτων, όσοι δε

δεν θέλουν, ημπορούν να φύγουν με τα υπάρχοντά των εντός πέντε ημερών. . .
 . . . . .».

- 1.- Υπολογίζεται εις 7 ½ μίλια περίπου.
- 2.- Ηπειρώτας λέγει τους Θράκας και τους πέριξ λαούς.

Ε, 26: « . . {...} . . Έζησα καθ όλην την διάρκειαν του πολέμου δυνάμενος να εννοήσω ένεκα της ωρίμου ηλικίας μου και προσέχων καλώς δια να μάθω κάθε τι που συνέβη ακριβώς. Μου συνέβη να είμαι εξόριστος από την πατρίδα μου, μετά την στρατηγίαν μου εις την Αμφίπολιν, επί είκοσι έτη, κι αφού παρευρέθην εις τας πράξεις και των δύο αντιπάλων, ιδιαίτέρως δε των Πελοποννησίων λόγω της εξορίας, συνέβη ώστε να γνωρίσω με όλην μου την ησυχίαν κάθε τι από τα συμβάντα. . . . .».

Λυσίας Π. Κουμανταράκης, «ΘΟΥΚΥΔΙΔΟΥ Πελοποννησιακός Πόλεμος», μετάφρασις και σχόλια 1963. Αρχαιολ. Εταιρία Ταξινόμηση RT 45/6 ν. 1, 4, 5.

Α, 1: «Ο Θουκυδίδης (1) ο Αθηναίος συνέγραψε τον πόλεμον (2) των Πελοποννησίων και Αθηναίων, ήτοι τίνι τρόπω επολέμησαν κατ αλλήλων . . . .».

- 1.- Ο Συγγραφεύς προτάσσει το όνομά του κατά την τότε συνήθειαν. Ίδε και «Ηροδότου Αλικαρνασσήος ιστορίας απόδειξις ήδε».
- 2.- ξ υ ν έ γ ρ α ψ ε τον π ό λ ε μ ο ν. Σήμερον θα απεδίδαμεν τούτο δια της φράσεως «συνέγραψε την ιστορίαν του πολέμου». Οι αρχαίοι Γραμματικοί διέκρινον μεταξύ ιστορίας και συγγραφής. «Ο μεν γαρ τα προ αυτού γενόμενα διηγούμενος ιστορίαν ποιεί, ο δε τα κατά τους εαυτού χρόνους συμβάντα συγγραφήν». Ένεκεν της διακρίσεως ταύτης, καίτοι δεν ετηρείτο αύτη πάντοτε, περιωρίσθη εις την λέξιν του κειμένου, μη αναφέρων την λέξιν «ιστορία»./ τον π ό λ ε μ ο ν. Υποστηρίζεται ότι ο Θουκυδίδης έγραψε τας λέξεις αυτάς εννοών ουχί

τον 27ετή πόλεμον, αλλά τα δέκα πρώτα έτη αυτού, ήτοι το μέρος του πολέμου το οποίον ετερματίσθη δια της Νικειίου ειρήνης. Επίσης ότι ομιλών κατωτέρω (Α΄13 εδ.3 και 4 και κεφ. 18.1) περί του τέλους του πολέμου, εννοεί το τέλος του δεκαετούς τούτου πολέμου./ Επί του ζητήματος τούτου υπάρχει μεγίστη διαφωνία από ενός περίπου αιώνος. Δεν έκρινα σκόπιμον να παραθέσω λεπτομερεστέραν ανάλυσιν της εν λόγω αμφισβητήσεως. Ο τυχόν όμως ενδιαφερόμενος να ερευνήση βαθύτερον το ζήτημα τούτο θα εύρη πλουσίαν βιβλιογραφίαν εις την παρά του Steup γενομένην εν έτει 1919 πέμπτην έκδοσιν του έργου του Classen (εν σελίδι XXVIII της Εισαγωγής).

Δ.104. «. {...} . . .Οι δε εν τη πόλει αντίπαλοι των προδοτών, επικρατούντες ως πολυπληθέστεροι εις τρόπον ώστε να μην ανοιχθώσιν αμέσως αι πύλαι της πόλεως, εν συνεννοήσει με τον στρατηγόν Ευκλήν, ο οποίος είχε σταλή εξ Αθη-νών και παρέμενεν εν τη πόλει των ως επόπτης αυτής, έστειλαν αγγελιαφόρον προς τον άλλον εκ των δύο στρατηγών οι οποίοι είχαν σταλή εις τα μέρη της Θράκης, τον Θουκυδίδην τον υιόν του Ολόρου, (1) τον συγγραφέα της προκει-μένης ιστορίας. Από τον Θουκυδίδην ο οποίος ευρίσκετο παρά την Θάσον (αυτή δε είναι αποικία της Πάρου, και απέχει από την Αμφίπολιν διάστημα ίσον προς πλούν ημισείας ημέρας) (2) εζήτησαν να καταφθάση επειγόντως προς ενίσχυσίν των. Και ο μεν Θουκυδίδης μόλις ήκουσεν αυτά, εξεκίνησεν εσπευ-σμένως με τα επτά πλοία του τα οποία έτυχε να ευρίσκωνται εκεί, εν τη επιθυ-μία κυρίως μεν να προφθάση την Αμφίπολιν πριν αυτή παραδοθή, ει δ' άλλως να προφθάση να προκαταλάβη την Ηιόνα.{105} Εν τω μεταξύ ο Βρασίδης αφ ενός επειδή εφοβείτο ότι θα ήρχοντο από την Θάσον τα πλοία προς βοήθειαν – της Αμφιπόλεως – και αφ'ετέρου επειδή είχε μάθει ότι ο Θουκυδίδης είχε την εκμετάλλευσιν (3) των εις αυτά τα μέρη της Θράκης μεταλλείων χρυσού, και ότι δι αυτόν τον λόγον (4) είχαν πολλήν ισχύν επί των εκεί προκρίτων εκ των κατοί-κων της στερεάς, έσπευδε να προκαταλάβη ει δυνατόν την πόλιν. διότι εφοβείτο μήπως, αν καταφθάση ο Θουκυδίδης, το πλήθος των Αμφιπολιτών δεν προσ-έλθη προς αυτόν (τον Βρασίδαν) επί τη ελπίδι να τους σώση ο Θουκυδίδης αφού στρατολογήση δυνάμεις από τους εκεί νησιώτας (5) και από τους παρά την Θράκην συμμάχους. Ως εκ τούτου ο Βρασίδης προέτεινεν όρους συνθη-κολογήσεως μετριοπαθείς και

εξέδωκε την εξής προκήρυξιν: ὅστις ἐκ τῶν Ἀμφιπολιτῶν καὶ τῶν ἐντὸς τῆς πόλεως Ἀθηναίων θέλει, ἠμπορεῖ νὰ μείνῃ ἔχων τὴν περιουσίαν τοῦ καὶ ἀπολαύων τῶν αὐτῶν με τοὺς ἄλλους – πολίτας – δικαιωμάτων. ὅστις δὲν θέλῃ νὰ μείνῃ, ἠμπορεῖ νὰ ἀπέλθῃ ἐντὸς πέντε ἡμερῶν συναποκομίζων καὶ τὰ πράγματά τοῦ. . .».

1.- Θουκυδίδην τὸν Ὀλόρου. Ἰδέ Α. Ι ὅπου δι' αὐτὸν ὡς συγγραφεὴ λέγει: «Θουκυδίδης ὁ Ἀθηναῖος». Εἰς τὸ προκείμενον χωρίον ὅπου ἀναφέρεται ὡς στρατηγός, δίδει τὸ πλήρες ὄνομά τοῦ, ἤτοι καὶ με τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς τοῦ.

2.- Ἡμίσεος ἡμέρας μάλιστα πλοῦν. Οὕτω τὰ πλείστα τῶν χειρογράφων. Ἐν χειρόγραφον φέρει «ἡμίσεως» καὶ δύο ἕτερα «ἡμισείας». Ἡ γραφή «ἡμίσεος» εἶναι ἡ κρατούσα. Ἀπὸ τῆς Θάσου εἰς Ἀμφίπολιν ἡ ἀπόστασις θα ἠδύνατο νὰ καλυφθῇ εἰς πλοῦν διαρκούντα κατὰ τὸ ἡμισυ τῆς ἡμέρας (ἡμερονυκτίου). Ὁ Ἡρόδοτος (11.9) μᾶς δίδει ὡς πλοῦν μίας ἡμέρας διάστημα πεντακοσίων τεσσαράκοντα σταδίων (88.560 μέτρα). τοῦτο, ὅμως ἀναφέρεται εἰς ἀνάπλουν τοῦ Νείλου δι' ἰστιοφόρου. Εἰς τὴν θάλασσαν ἡ ἀντίστασις τοῦ ὕδατος εἶναι μικροτέρα. ὁ ἀνάπλους τοῦ Στρυμόνος ἐκάλυπτεν ἐκ τῆς ὅλης ἀποστάσεως μετὰξὺ Θάσου καὶ Ἀμφιπόλεως μικρὸν μόνον τμήμα (4 χιλιόμετρα), ὁ πλοῦς δὲ διὰ τὰς τριήρεις ἐγένετο διὰ τῶν κωπῶν καὶ οὐχὶ δι' ἰστιῶν. Τὸ μετὰξὺ Θάσου- Ἀμφιπό-λεως διάστημα (ἀναλόγως τοῦ σημείου τῆς νήσου ἐξ οὗ θα ἐγένετο ἡ ἐκκίνησις) ἀνέρχεται περίπου εἰς ναυτικά μίλλια 30-35. Αὐτὰ θα διήνυον οἱ τριήρεις εἰς τὸ ἡμισυ τοῦ ἡμερονυκτίου, ἤτοι περίπου τρία ναυτικά μίλλια καθ' ὥραν. Ὁ Μιστριώτης ὡς διάστημα πλοῦ ἡμισείας ἡμέρας ἀναφέρει 7 ½ μίλλια. προφανῶς ἔχει παραλάβῃ τὸν ἀριθμὸν ἀπὸ τινος Γερμανόν Σχολιαστήν, ἀγνοῶν ὅτι τὸ Γερμανικὸν μίλλιον ἰσοῦται πρὸς μέτρα 7.500, ἐνῶ τὸ ναυτικὸν μίλλιον εἶναι 1.852 μέτρα.

3.- Ἐργασίας. Ἐξαρτάται ἀπὸ τὴν «κτῆσιν». Ὁ συγγραφεὴς διὰ τῆς ἐκφράσεως «κτῆσιν ἐργασίας» θέλει νὰ δηλώσῃ ὅτι εἶχε μόνον τὸ δικαίωμα ἐκμεταλλεύσεως τῶν μεταλλείων οὐχὶ δὲ τὴν κυριότητα αὐτῶν, ἀνήκουσαν εἰς τὸ κράτος. ...

4.- Ἀπ' αὐτοῦ. «τοῦ ἔχειν τὴν κτῆσιν».

5.- Ἐκ θαλάσσης. Ἀπὸ τὴν Θάσον καὶ τὰς παρακειμένας νήσους.

Ἀπὸ τε τῆς Θράκης. ἀπὸ τὴν ἀπέναντι τῆς Θάσου, Θρακικὴν ἀκτῆν, ὅπου ὁ Θουκυδίδης εἶχε τὴν ἐπιρροὴν τοῦ. Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου συνάγεται ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν εἶχον δώσει εἰς τοὺς δύο στρατηγοὺς στρατιωτικὴν τινὰ δύναμιν ἐξ

Αθηνών –οι επί των επτά πλοίων υπάρχοντες τυχόν οπλίτες δεν θα υπερέβαινον τους εβδομήκοντα εν όλω άνδρας, ήτοι ο αριθμός αυτών, και αν ακόμη είχαν σταλή εξ Αθηνών, όπερ αμφίβολον, ήτο όλως ασήμαντος διότι ως άνω (Γ. 16 σημ.1) είρηται κατά τους χρόνους του Πελοποννησιακού Πολεμου οι ε π ι β ά τ α ι, ήτοι οι επί των τριήρων οπλίται, δεν υπερέβαινον κατά κανόνα τους δέκα κατά τριήρη –αλλά τους απέστειλαν, είτε ολίγω προ της επιθέσεως του Βρασίδα (ως υποθέτουν πολλοί), είτε και προγενεστέρωσ, όπως οι ίδιοι συγκεντρώσουν επιτοπίως δυνάμεις. Επανέλαβον τουτέστιν ό,τι αναφέρεται ανωτέρω Δ.7 δια τον Σιμωνίδην. Το ζήτημα τούτο σχετίζεται με το ζήτημα αν ο Θουκυδίδης, κατηγορηθείς δια την αποτυχίαν αυτήν, ήτο πράγματι υπεύθυνος.

Ε.26: «...{...}. . . Εζησα δε έχων λόγω ηλικίας (1) καθ όλον τον χρόνον του πολέμου τούτου πλήρη αντίληψιν των πραγμάτων και κατέβαλλον όλην μου την προσοχήν κατά τινα τρόπον να πληροφορηθώ επακριβώς τα πράγματα. και επειδή συνέπεσε, διατελέσας στρατηγός κατά τας επιχειρήσεις της Αμφιπόλεως, να μείνω εξόριστος από την πατρίδα μου επί είκοσιν έτη και να ευρίσκωμαι πλησίον εις τα πράγματα και των δύο αντιπάλων μερών, κυρίως όμως των Πελοποννησίων λόγω της εξορίας μου, ηδυνήθην να αντιληφθώ σημαντικόν μάλλον μέρος των γεγονότων αυτών με όλην μου την ησυχίαν. . .».

1.- Κατά μίαν γνώμην, σύμφωνα με πληροφορίαν της Παμφίλης (Γελλίου ΧΙ. 23) ο Θουκυδίδης ήτο τεσσαρακοντούτης κατά την έκρηξιν του Πελοποννησιακού Πολέμου, κατά την γνώμην όμως των νεωτέρων μόνον τριακοντούτης.

Κ ε φ ά λ α ι ο δ ε ύ τ ε ρ ο

«Brill's - Τριάντα δύο μελέτες για το Θουκυδίδη»

«Brill's companion to Thucydides», Leiden-Boston 2006, συλλογικό,ελληνική έκδοση University Studio Press, 2011 Θεσσαλονίκη, επιμέλεια ελληνικής έκδοσης Αντώνης Ρεγκάκος και Χρήστος Τσαγγάλης. (β - Α.Θ.)

**Λουτσιάνο Κάνφορα (1942), καθηγητής αρχαίας ελληνικής και λατινικής φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο του Μπάρι, με τίτλους «Ο συγγραφέας, τα συμφραζόμενα, οι ιδέες» και, «Βιογραφικές ασάφειες και προβλήματα σύνθεσης».

σελ.3,4: {...} Σε πολύ γνωστό χωρίο (4.104.1) γράφει ότι το όνομα του πατέρα του είναι Όλορος. . Ωστόσο έχουν εγερθεί αμφιβολίες όσον αφορά το όνομα του πατέρα του. Οι αρχαίες πηγές δεν είναι σαφείς σχετικά με το θέμα αυτό. Η μόνη αρχαία βιογραφία που διαθέτουμε και που έχει συνταχθεί από το Μαρκελλίνο (1) μας πληροφορεί: «πρέπει να γνωρίζουμε ότι το πατρικό του όνομα ήταν Όρολος και όχι Όλορος. το «λ» είναι στην πρώτη, και το «ρ» στη δεύτερη συλλαβή. Ο Δίδυμος (2) ισχυρίζεται επίσης ότι η πρώτη γραφή είναι λανθα-σμένη. Η επιτάφια στήλη με την επιγραφή *Θουκυδίδης Ορόλου Αλιμούσιος* αποδεικνύει ότι η σωστή γραφή είναι Όρολος» (Βίος Θουκ. 16). . το κείμενο της επιτύμβιας στήλης που παραθέτει ο Μαρκελλίνος διορθώνεται από όλους σχε-δόν τους νεότερους εκδότες . Η βιογραφική παράδοση . . σαφώς αναφέρεται σε ένα μνημείο – έναν τάφο, τον οποίο υπέθεταν ότι είναι του Θουκυδίδη και ανακάλυψε ο αρχαιολόγος Πολέμων από το Ίλιο (περ.220-160 π.Χ.) μεταξύ των Κιμωνίων μνημάτων . . Παρ όλα αυτά, σύμφωνα με τα χειρόγραφα που έχουμε στη διάθεσή μας, ο Θουκυδίδης αναφέρεται στον εαυτό του στο χωρίο 4.104.1 (όταν ήταν ήδη στρατηγός) ως Ολόρου: ποια πηγή θα μπορούσε να ήταν πιο έγκυρη ως προς τον ορθό τρόπο γραφής του ονόματός του;; . . . .».

1.- Αμμιανός Μαρκελλίνος, γεννήθηκε 330 μ.Χ. περίπου, Ρωμαίος ιστορικός, ελληνικής καταγωγής και παιδείας.

2.- Δίδυμος ο χαλκέντερος, τέλη 1ου αι.π.Χ.-αρχές 1 ου αι. μ. Χ.

σελ.9: «Είναι υπερβολικά ενδιαφέρον για να μπορεί να είναι αληθινό, αλλά ο Κυριακός Πιπτάκης, ο έφορος αρχαίας ιστορίας στο Μουσείο Αθηνών, ισχυρίζεται στο πιο γνωστό βιβλίο του, «L' Ancienne Athenes» (Αθήνα 1835) (*) ότι είχε

βρεί στην Ακρόπολη «πάνω σε ένα θραύσμα στυλοβάτη την εξής επιγραφή: «ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣΟΛΟΡΟΥ / .....Α.....», η οποία έκτοτε λανθάνει».

Ακολούθως ο Λ.Κ. καταγράφει τις αμφισβητήσεις τρίτων για την επιγραφή, αλλά και (σ. 10) την άποψή του: «δεν υπάρχει ουσιαστική απόδειξη ότι το επιγεγραμμένο θραύσμα *δεν υπήρξε*». Έχει ήδη επικαλεστεί (σ.4) το Μαρκελλίνο (που είχε ως πηγή το Δίδυμο) ο οποίος ισχυρίζεται πως είχε βρεθεί επιτάφια στήλη με αναγραφόμενο το όνομα «Θουκυδίδης Ορόλου Αλιμούσιος».

(*) Α.Θ. Σε άλλα βιβλία ο τίτλος του βιβλίου αυτού αναφέρεται (πληρέστερα) ως: «*L' ancienne Athenes ou la description des antiquites d' Athenes et de ses environs*», Αθήνα 1835.

Σημείωση Α.Θ.: Ο εκδοτικός οίκος Brill, ιδρύθηκε το 1683 στο Λέιντεν της Ολλανδίας, και αργότερα επεκτάθηκε και στη Βοστώνη. Ειδικεύεται (σε πολλούς άλλους τομείς, αλλά και) σε θέματα της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας. Πρόσφατη έκδοση το 2006, και μετάφραση στα ελληνικά το 2011 του έργου «*Τριάντα δύο μελέτες για το Θουκυδίδη*» με επιμέλεια: Αντώνης Ρεγκάκος και Χρήστος Κ. Τσαγγάλης (έκδοση: University Studio Press, 2011, Θεσσαλονίκη).

Κεφάλαιο τρίτο

Ψήφισμα επιστροφής από την εξορία του Θουκυδίδη από τον Οινόβιο

Παυσανίου(110-180 μ.Χ.), Ελλάδος Περιήγησις, Αττικά (β –ΘΟΠΑΑ 887.5 ΠΑΥ)

«Ι.23.9 {...} (περιηγούμενος την Αθήνα, συνεχίζει την καταγραφή=) Ανδριάντων δε όσοι μετά τον ίππον εστήκασιν, Επιχαρίνου μεν οπλιτοδρομείν ασκήσαντος την εικόνα εποίησε Κριτίας, Οινοβίω δε έργον εστίν ες Θουκυδίδην τον Ολόρου χρηστόν. Ψήφισμα γαρ ενίκησεν Οινόβιος κατελθείν ες Αθήνας Θουκυδίδην, και οί δολοφονηθέντι, ως κατήει, μνήμά εστιν ου πόρρω πυλών Μελιτίδων . . . .».

Μεταφράσεις

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΑΘΗΝΩΝ ΑΕ, «Παυσανίου, Ελλάδος περιήγησις, ΑΤΤΙΚΑ, Εισαγωγή στο έργο του Παυσανία και στα Αττικά, αποκατάσταση του αρχαίου κειμένου,

μετάφραση και σημειώσεις ιστορικές, αρχαιολογικές, μυθολογικές, Νικολάου Δ. Παπαχατζή (1910-2002), Αθήνα 1974» σ. 329 (β- Αρχ. Ετ., Ταξ. ΡΡ 19/20).

«Ι.23.9 {...} Από τους ανδριάντες που είναι στημένοι μετά το δούρειο ίππο, ένας που είναι έργο του Κριτία παριστάνει τον Επιχαρίνο (1) ο οποίος είχε επιδοθεί στον αγώνα δρόμου με πανοπλία. Ο Οινόβιος είχε προσφέρει μια καλή υπηρεσία στο Θουκυδίδη του Ολόρου, είχε δηλαδή επιτύχει ένα ψήφισμα για την ανάκλησή του στην Αθήνα. Όταν ο Θουκυδίδης επέστρεψε, δολοφονήθηκε, και υπάρχει το μνήμα του όχι μακριά από τη Μελιταία πύλη (2) . . . .».

1.- Στο χώρο μεταξύ των προπυλαίων και του παρθενώνα βρέθηκε και το ενεπίγραφο βάθρο του Επιχαρίνου: «Επι{χ}αρίνος {ανέ}θεκεν ο {...} Κριτίος και Νεσ {ι} ότες επο {ιεσ} άτεν». Από αυτό ο Επιχαρίνος φαίνεται μόνο ως αναθέτης. Αν ο ανδριάντας παρίστανε απλώς ένα δρομέα με ασπίδα, ο Πausanias συμπέρανε μόνος του πως ο Επιχαρίνος αφιέρωσε ο ίδιος την εικόνα του, ύστερα από νίκη σε πανελλήνιους αγώνες (ίσως της Ολυμπίας, όπου το όνομά του δεν παραδόθηκε μεταξύ των νικητών της πρώτης πεντηκονταετίας του 5. αι.). Ως πλάστη ο Pausanias αναφέρει μόνο τον Κρίτιο ή Κριτίο που, όπως και αλλού (6, 3, 5), τον ονομάζει Κριτία. Πως το όνομά του ήταν Κρίτιος ή Κριτίος είναι βέβαιο από επιγραφές, καθώς και πως είχε πάντα συνεργάτη το Νησιώτη, όπως στους νεώτερους ανδριάντες των τυραννοκτόνων, στημένους σε αντικατάσταση των παλαιών, δύο χρόνια μετά τη μάχη των Πλαταιών. Με το βραυρώνιο συνέχονταν στα ανατολικά ένα επίμηκες χτίσμα του 5^{ου} αι. π.Χ. που δεν το αναφέρει ο Pausanias, διαστάσεων 43 X 14 περίπου μέτρων. Ο μακρός οπίσθιος τοίχος του ήταν παράλληλος προς το νότιο τείχος της ακρόπολης. Από την αρχή πρέπει να υπήρχε εσωτερική κατά μήκος κιονοστοιχία για τη στήριξη της στέγης. Μία άλλη έγινε ίσως αργότερα για να κάνει πιο ευπαρουσίαστη τη βόρεια πλευρά, όπου ήταν η είσοδος. Το όνομα του οικοδομήματος «χ α λ κ ο θ ή κ η» είναι καλά γνωστό από επιγραφές. Μέσα σ' αυτό ήταν συγκεντρωμένα ποικίλα χάλκινα είδη (επιγραφικά μαρτυρημένα είναι προπάντων όπλα, όπως ασπίδες, κράνη, βέλη αλλά και χάλκινα αναθήματα, Νίκες, γλαύκες, υδρίες). Μία μακρά επιγραφή, παλαιότερη από τα μέσα του 4^{ου} π.Χ. αι., ορίζει να γίνει καταγραφή όλων των χαλκών αντικειμένων ενώπιον των αρχόντων και ο γραμματέας της βουλής να τα καταγράψει σε λίθινη στήλη, την οποίαν να στήσει «έμπροσθεν της χαλκοθήκης». Το περιεχόμενο της χαλκοθήκης ήταν περιουσία της θεάς.

2.- Ένα ενεπίγραφο βάθρο με το όνομα του Οινόβιου (επιγραφικά μαρτυρημένου ως στρατηγού σύγχρονου και λίγο νεώτερου του Θουκυδίδη) έδωσε αφορμή στον Πausανία να κάνει λόγο για το Θουκυδίδη. Δεν είναι σαφές, αν το βάθρο ανήκε σε αδριάντα του Οινόβιου ή του Θουκυδίδη, τον οποίο αφιέρωσε ο Οινόβιος. Το δεύτερο είναι πιθανώτερο, γιατί ο λόγος που ακολουθεί είναι για το Θουκυδίδη. Η πληροφορία πως ο Θουκυδίδης δολοφονήθηκε προέρχεται από μεταγενεστέρων χρόνων βιογραφίες που κυκλοφορούσαν την εποχή του Πausανία και μερικές σώζονται και τώρα. Στις ίδιες βιογραφίες αναφέρεται παράλληλα και η άποψη πως πέθανε ειρηνικά στην Αθήνα μετά την εικοσαετή εξορία του, καθώς και πως δεν επανήλθε στην Αθήνα, αλλά μόνον τα οστά του μετακομίστηκαν και θάφτηκαν στα «κιμώνεια μνήματα» και τέλος πως ούτε τα οστά μετακομίστηκαν, αλλά μόνο κενοτάφιο έγινε κοντά στην πύλη της Μελίτης, στην περιοχή της Κοίλης (ίσως στα προς δυσμάς του Αρείου πάγου υψώματα), επομένως ανάμεσα στα κιμώνεια μνήματα, γιατί ο Θουκυδίδης ήταν συγγενής του Κίμωνα. Μερικές διακεκριμένες οικογένειες διατηρούσαν και μετά τα μηδικά ταφικούς περιβόλους μέσα στα τείχη της Αθήνας, γιατί οι περίβολοι ήταν σε χρήση, χωρίς διακοπή, πριν από τη θεμιστόκλεια οχύρωση.

I. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Βιβλιοθήκη αρχαίων συγγραφέων: Πausανίας, ΑΤΤΙΚΑ, επιμέλεια έκδοσης Ευάγγελος Παπανούτσος, μετάφρ. Νικόλαος Παπαχατζής, σελ. 198. (β – ΘΟΠΑΑ 887 5.ΠΑΥ).

«I.23.9 {...} Από τους ανδριάντες που είναι στημένοι μετά το δούρειο ίππο, ένας που είναι έργο του Κριτία παριστάνει τον Επιχαρίνο (1) ο οποίος είχε επιδοθεί στον αγώνα δρόμου με πανοπλία. Ο Οινόβιος είχε προσφέρει μια καλή υπηρεσία στο Θουκυδίδη του Ολόρου, είχε δηλαδή επιτύχει ένα ψήφισμα για την ανάκλησή του στην Αθήνα. Όταν ο Θουκυδίδης επέστρεψε, δολοφονήθηκε, και υπάρχει το μνήμα του όχι μακριά από τη Μελιταία πύλη (2) . . . .».

1.- Βρέθηκε επίσης το ενεπίγραφο βάθρο με τις λέξεις: «Επιχαρίνος ανέθηκεν ο . . . Κρίτιος και Νησιώτης εποιησάτην». Στο κείμενο του Πausανία το όνομα του πλάστη παραδόθηκε λανθασμένο. Ίσως ο Πausανίας δεν πρόσεξε πως το όνομα ήταν Κρίτιος ή Κριτίος και πως αυτός είχε και εδώ συνεργασθεί με το Νησιώτη, όπως και στους νεώτερους τυρρανοκτόνους.

2.- Η Μελιταία πύλη (ή Μελιτίδες πύλαι) βρίσκονταν στην περιοχή της Μελίτης (περί τον Αγοραίο Κολωνό και τους λόφους του Μουσείου και των Νυμφών). Ο τάφος ήταν φυσικά έξω από την πύλη.

ΠΑΠΥΡΟΣ: «Τα άπαντα των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων. Παισανίου, Ελλάδος Περιήγησις, Α.ΑΤΤΙΚΑ», μετάφραση Δημητρίου Λαμπίκη (1889-1956), σ.102. (βιβλιοθήκη ΘΟΠΑΑ 887.5 ΠΑΥ)

«Ι.23.9 {...} Εκ των ανδριάντων όσοι είναι τοποθετημένοι μετά τον ίππον, ο μὲν αποδίδει τον Επιχαρίνον, ασκηθέντα εις τον οπλίτην δρόμον, ἔργον του Κριτίου, ο δ' ἕτερος τον Οινόβιον (επιτελέσαντα) λαμπράν πράξιν σχετικὴν προς τον Θουκυδίδην, τον υἱόν του Ολόρου. Επέτυχε δηλαδή ο Οινόβιος ψήφισμα να επανέλθῃ (εκ της εξορίας) εις τας Αθήνας ο Θουκυδίδης και αυτού δολοφονηθέντος, ὅτε επανήρχετο, μνήμα υπάρχει ουχί μακράν των Μελιτίδων πυλών ...».

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ: «Βιβλιοθήκη των Ελλήνων. Παισανίου, Ελλάδος Περιήγησις, Α' ΑΤΤΙΚΑ, μετ. Α.Γεωργιάδου, σ. 57 (β-ΘΟΠΑΑ 887.5 ΠΑΥ).

«Ι.23.9 {...} Από τα αγάλματα, ὅσα είναι τοποθετημένα μετά τον ἵππο, το μὲν αποδίδει τον Επιχαρίνο, αθλητή του οπλίτου δρόμου,(1) ἔργο του Κριτίου, το δε ἄλλο τον Οινόβιο, που επετέλεσε πράξη λαμπρή, σχετικὴ με το Θουκυδίδη, το γιό του Ολόρου. Ο Οινόβιος, δηλαδή, επέτυχῃ ψήφισμα να επανέλθῃ από την εξορία στην Αθήνα ο Θουκυδίδης και ὅταν δολοφονήθηκε κατά την επάνοδό του στήθηκε το μνήμα του ὄχι μακριά από τις Μελιτίδες πύλες. . . .».

1.- Δρόμος αντοχής με πλήρη οπλισμόν.

«Brill's - «Τριάντα δύο μελέτες για το Θουκυδίδη»

*** Λ. Κάνφορα, σελ.20: «Ο Πλούταρχος ισχυρίζεται (στο τέλος του 1^{ου} αι. μ.Χ.) ότι ο Θουκυδίδης ουδέποτε επέστρεψε, αλλά ότι δολοφονήθηκε στη Θράκη στη Σκαππή Ύλη, όπου φρόντιζε τα ορυχεία που του είχαν εκχωρηθεί (*Κιμ. 4.3: τελευτήσαι μιν εν τη Σκαππή Ύλη λέγεται φονευθείς εκεί*). Προφανώς δεν επέστρεψε ποτέ στην Αθήνα . . . .».

σελ. 543: P. J. Rhodes (1940- ..)καθηγητής Πανεπιστημίου Durham): «Στην κρατούσα άποψη ο απόλυτα ψύχραιμος ιστορικός και επιστήμονας Θουκυδίδης έχει αντικατασταθεί από τον Θουκυδίδη τον ενεργό Αθηναίο πολίτη κι επιδέξιο ανταποκριτή. Μνημονεύει το όνομα του πατέρα του, του Ολόρου, και τα συμπεριροντά του στη Θράκη (4.104.4 -4.105.1), και έτσι μπορούμε να συναγάγουμε ότι σχετιζόταν με τον Μιλτιάδη, ο οποίος παντρεύτηκε την κόρη κάποιου Ολόρου από τη Θράκη. Ο Θουκυδίδης, ο γιός του Μελησία, που διαδέχτηκε τον Κίμωνα, το γιό του Μιλτιάδη, ως κύριος αντίπαλος του Περικλή, συνδεόταν με την ίδια οικογένεια μέσω γάμου. Και είναι πιθανό πως αυτός ο Θουκυδίδης ήταν ο παππούς και ο Μιλτιάδης ο προπάππους του Θουκυδίδη του ιστορικού. . . . .».

***William Martin LEAKE (1777-1860), “The topography of Athens with some remarks on its antiquities”, πρώτη έκδοση John Murray London MDCCCXXI (= 1821),επανεκτύπωση Cambridge Library Collection,2010, Αρχ.Ετ.Ταξ. CJ 50/30.

Στο κεφάλαιο: Description of Athens by Pausanias: σελ.34 “ . . .Of the statues which stand next to the horse, that of Epicharmus prepared to run a race in armour, was made by Critias; then occurs Aenobius, who obtained a decree for the recall of Thucydides, son of Olorus, from exile, who, having been treacherously slain, is buried at the gates Melitides; then Hermolycus the pancratiast. ”.

Σημείωση Α.Θ.: Ο Leake γράφει «Epicharmus» και όχι «Επιχαρίνος».

Κεφάλαιο τέταρτο

Για τον τάφο (μνήμα) ή κενοτάφιο του Θουκυδίδη

Πλουτάρχου (46-127 μ.Χ.)- «Βίοι παράλληλοι», Κίμων.

«4.4. {...} Κίμων ο Μιλτιάδου μητρός ήν Ηγησιπύλης, γένος Θράπτης, θυγατρός Ολόρου του βασιλέως, ως εν οijs Αρχελάου και Μελανθίου ποιήμασιν εις αυτόν Κίμωνα γεγραμμένοις ιστόρηται. Διό και Θουκυδίδης ο ιστορικός τοijs περί Κίμωνα κατά γένος προσήκων Ολόρου τε πατρός ήν, εις τον πρόγονον αναφέροντος την ομωνυμίαν, και τα χρυσειά περί την Θράκην εκέκτητο. Και τελευτήσαι μεν εν τη Σκαπτή ύλη (τούτο δ'έστιν της Θράκης χωρίον) λέγεται φονευθεί εκεί, μνήμα δ' αυτού των λειψάνων εις την Αττικήν κομισθέντων εν τοijs Κιμωνείοijs δείκνυται παρά τον Ελπινίκης της Κίμωνος αδελφής τάφον. Αλλά *Θουκυδίδης μεν Αλιμούσιος* γέγονε των δήμων, οι δε περί τον Μιλτιάδην Λακιάδαι. . . .».

Μετάφραση

ΠΑΠΥΡΟΣ:«Τα άπαντα των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων. Πλουτάρχου Βίοι παράλληλοι, Κίμων, τ. 5ος, μετάφρ. Ανδρέου Ι. Πουρνάρα, σ.8.(β -ΘΟΠΑΑ)

«4.4. {...} Ο Κίμων, ο γιός του Μιλτιάδου, είχε μητέρα την Ηγησιπύλη, που η καταγωγή της ήταν από τη Θράκη, και ήταν θυγατέρα του βασιλιά Ολόρου (1), όπως εξιστορείται στα ποιήματα του Αρχελάου (2) και του Μελανθίου (3), που τα είχαν γράψει προς τιμήν του Κίμωνος. Γι αυτό και ο ιστορικός Θουκυδίδης που ήταν συγγενής του Κίμωνος, λέει ότι είχε πατέρα τον Όλορο, που πήρε το όνομα από τον πρόγονο εκείνο, και ότι είχε ιδιόκτητα χρυσωρυχεία στη Θράκη. Λένε πως πέθανε στη Σκαπτή ύλη (4) που είναι ένα χωριό της Θράκης, και μάλιστα ότι σκοτώθηκε εκεί, και ότι τα λείψανά του τα μετακόμισαν στην Αττική. Δείχνουν μάλιστα και το μνήμα του στα Κιμώνεια μνήματα κοντά στον τάφο της Ελπινίκης, της αδελφής του Κίμωνος (5). Αλλά ο Θουκυδίδης ήταν από το δήμο των Αλιμουσίων, ο δε Κίμων από τον δήμο των Λακιαδών (6)...».

1.- Ο Μιλτιάδης του Κυψέλου, έγινε κάτοικος της Θρακικής χερσονήσου, ύστερα από πρόσκληση των Θρακών. Αυτός φαίνεται ότι είχε αδελφό Κίμωνα, που είχε δύο γιούς, τον Σησιγόρα, που έγινε άρχοντας στην αρχή στη Χερσόνησο, και τον μεγάλο Μιλτιάδη, που διαδέχθηκε τον Σησιγόρα, κι έπειτα διέπρεψε στην Αθήνα. Ο Μιλτιάδης αυτός ο μεγάλος παντρεύτηκε την Ηγησιπύλη, θυγατέρα κάποιου ντόπιου ηγεμόνος, του Ολόρου. Η αδελφή της ή μάλλον ο αδελφός της είχε γιό που τον έλεγαν πάλι Όλορο, και που ήταν ο πατέρας του ιστορικού Θουκυδίδη.

2.- Ποιητής συμπατριώτης του Κίμωνος. Σώζονται μερικά επιγράμματά του στην Ανθολογία. Ίσως όμως πιθανώτερα να είναι Μιλήσιος φιλόσοφος, μαθητής του Αναξαγόρα και δάσκαλος του Σωκράτη, γιατί παρακάτω τον λέει φυσικό, αν βέβαια δεν υπάρχει κάποια σύγχυση ανάμεσά τους.

3.- Τραγικός ποιητής Αθηναίος, που τον σατίριζε ο Αριστοφάνης.

4.- Απέναντι από τη Θάσο.

5.- Οι επίσημες οικογένειες είχαν οικογενειακούς τάφους. Οι τάφοι του Κίμωνος ήταν στο λεγόμενο δρόμο Κοίλη, έξω από τις Μελιτίδες πύλες, βορειοδυτικά μάλλον της Αθήνας.

6.- Αλιμούς, δήμος της Λεοντίδος φυλής, ανατολικά του Φαλήρου, Λακιάδα, δήμος της Οινιτίδος φυλής, στην Ιερά Οδό, προς τον Ελαιώνα.

«Τριάντα δύο μελέτες για το Θουκυδίδη»

σ. 8: Λουτσιάνο Κάνφορα: «. . . (αφού έχει αναφερθεί σε άλλες ιστορικές πηγές, που αντλούν κάθε μία από προηγούμενες, επιλέγει): Την επικρατέστερη άποψη επί του θέματος έχει διατυπώσει δύο περίπου αιώνες αργότερα ο περιηγητής Πausανίας του οποίου η «Ελλάδος περιήγησις» υποθέτουμε ότι έχει γραφεί μεταξύ του 160 και 180 μ.Χ., δηλαδή σχεδόν τέσσερεις αιώνες μετά τον Πολέμωνα και σχεδόν έξι αιώνες μετά τον θάνατο του Θουκυδίδη. Στα «Αττικά» ο Pausanias μνημονεύει τον «τάφο του Θουκυδίδη» ο οποίος «δεν είναι μακριά από τις Μελιτίδες πύλες» (I.23.9). συνεπώς πρόκειται για το ίδιο μνημείο το οποίο περιέγραφε ο Πολέμων ως *Ηροδότου και Θουκυδίδου τάφος* (1)/. Υπάρχει ακόμη ένα ενδιαφέρον σημείο στην αφήγηση του Pausanias, παρόλο που δεν χωρεί αμφιβολία ότι το κείμενο είναι φθαρμένο. Διηγείται ότι ο δημιουργός (ή μάλλον ο εντολέας) του μνημείου προς τιμήν του Θουκυδίδη στην Ακρόπολη ήταν ο

Οινόβιος (2) και ότι λεγόταν πως ο Οινόβιος «είχε προτείνει το ψήφισμα με το οποίο επετράπη στον Θουκυδίδη να επιστρέψει στην Αθήνα» (1.23.9). Ο Πausανίας ο οποίος συχνά αφηγείται τι έλεγαν οι ντόπιοι ξεναγοί για τα διάφορα μνημεία, προφανώς δεν εννοεί ότι ο Οινόβιος ήταν ο καλλιτέχνης ή ο τεχνίτης, αλλά ότι είχε παραγγείλει αυτό το έργο. . {...} .. . σελ.10» Όσον αφορά τον Πausανία, ο Πιπτάκης υπέθεσε ότι ο περιηγητής είχε ουσιαστικά δει δύο διαφορετικά αγάλματα: ένα του Οινόβιου και ένα άλλο του Θουκυδίδη. Αυτό ήταν προφανώς καθαρή φαντασίωση. Το χωρίο του Πausανία είναι εντελώς αμφίσημο. . . . Το θραύσμα που βρήκε ο Πιπτάκης (= βλ. *πιο πάνω*) προφανώς ανήκε σε κάποιο σχετικά όψιμο μνημείο, του οποίου ο δημιουργός είχε ήδη υιοθετήσει το όνομα «Όλορος» ως πατρώνυμο του Θουκυδίδη./Ο θρύλος ενισχύθηκε από μία ακόμα δήθεν λόγια ανακάλυψη, ότι δηλαδή ο Οινόβιος ήταν προσωπικά υπεύθυνος για το ψήφισμα το οποίο έδωσε στο Θουκυδίδη του δικαίωμα να επιστρέψει από την εξορία. Η ιδέα ενός τέτοιου ψηφίσματος είναι εντελώς ανόητη, παρότι ο ιδιοφυής Πausανίας την πίστευε: το 404, δηλαδή σύμφωνα με τη βιογραφική παράδοση το έτος της επιστροφής του Θουκυδίδη, οι νικητές Σπαρτιάτες είχαν εκδώσει ένα ψήφισμα, το οποίο επέτρεπε την *επιστροφή σε όλους τους εξόριστους* (Ξεν.,Ελλην. 2.2.20) (συνεπώς δεν υπάρχει λόγος να εκδοθεί ειδικό ψήφισμα για το Θουκυδίδη). Μετά την πτώση των τριάκοντα (Σεπτέμβριος 403) δόθηκε πάλι γενική αμνηστία (Αριστ., Αθ.Πολ. 39). Εν ολίγοις, ποτέ κατά την εν λόγω περίοδο δεν υπήρξαν οι προϋποθέσεις για ένα ψήφισμα το οποίο θα αφορούσε προσωπικά τον Θουκυδίδη και θα επέτρεπε την επιστροφή του . . .».

1.- Για την εξάρτηση του Πausανία από τον Πολέμωνα (όσον αφορά την Ακρόπολη στην Αθήνα) πρβλ. Willamowitz (1877) 347 σημ.31 («... στην περιγραφή της Ακρόπολης από τον Πausανία {...} δεν μνημονεύεται κανένα έργο που να είναι μεταγενέστερο από τον Πολέμωνα») και πιο παλιά Bergk (1845) 964.

Διονύσιος Σουρμελής: «Αττικά, ή περί δήμων Αττικής, εν οίς και περί των μερών του Άστεως. Έκδοση Α'. Τύποις Αλεξάνδρου Γκαρπολά, Εν Αθήναις 1855». ΕΒΕ- ΚΠΙΣΝ Ταξ.Αρ. ΑΡΧ-2615. Υπάρχει και άλλο=ίδιο βιβλίο, με ίδιο τίτλο και περιεχόμενο. Όμως με έκδοση Α' 1854, με ίδιο Ταξιθετικό αριθμό.

σ. 124 επ. «Μελίτη, Μελιτεύς ο δημότης. «Μελίτη δήμος Αττικής, εν ή Ηρακλής εμυήθη τα μικρά Μυστήρια, ένθα και ιερόν αυτού Αλεξικάκου, και άγαλμα αυτού ιδρυμένον (Σχολ. Αριστοφ. Βατρ. Στ.501) . . . . (ακολουθούν πολλά, για το εάν ο δήμος αυτός και ο Κολυττός, βρίσκονταν μέσα ή έξω από την πόλη) . . σ. 126: Πρόκειται ήδη να εύρωμεν το μέρος, ένθα ο δήμος Μελιτέων. Οι Αθηναίοι εκάλουν μίαν των δώδεκα πυλών της πόλεως Μελιτίδα, και το όνομα τούτο εδόθη εις την πύλην δια την εν Μελίτη θέσιν της, κειμένη προς άρκτον της πόλεως. Ότι δε η Μελίτη έκειτο προς άρκτον βεβαιούται εκ των εξής. Α) ο Ανώνυμος γράψας τον βίον του Θουκυδίδου λέγει ότι «τελευτήσας (ο Θουκυδίδης) Αθήνησιν, ετάφη πλησίον των Μελιτίδων πυλών εν χωρίω της Αττικής, ό προσαγορεύεται Κοίλη . . . Και στήλη τις ανέστηκεν εν τη Κοίλη, τούτο έχουσα το επίγραμμα». «*Θουκυδίδης Ολόρου Αλιμούσιος ενθάδε κείται*». Ταύτα και ο Μαρκελλίνος γράφει εις τον αυτόν Θουκυδίδην, και ο Πλούταρχος εις Κίμωννα, ότι ενταύθα ήν τα Κιμώνεια μνήματα, ως βεβαιοί τούτο ο Ηρόδοτος (β. στ'. κ. 103). Είπον ανωτέρω ότι αι Μελιτίδες κείνται προς άρκτον. Τούτο δε δηλούται εκ του χωρίου Κοίλης και των Κιμωνείων μνημάτων. Διότι η Κοίλη μεθερμηνευομένη υπό των εγκατοίκων κατά τους χρόνους των κρατησάντων Δουκών ωνομάσθη Βάθια, ούτω μέχρι σήμερον καλουμένη. Η βάθια αύτη κειμένη μεταξύ των πυλών Αχαρνίας και Μελιτίδος έξω του περιβόλου της πόλεως αρχομένη από του νυν ξερορεύματος ή χειμάρρου μέχρι της νυν λεγομένης Αγά βρύσεως είνε η αρχαία Κοίλη. Β) δε ότι τα Κιμώνια μνήματα προ του Άσεως κατά τους μνησθέντας ιστορικούς πλησίον των Μελιτίδων πυλών και της Κοίλης, και ανασκαφέντα περί την πρώτην δεκάδα του παρόντος αιώνος μαρτυρούσιν, ότι αληθώς η Κοίλη είνε η νυν Βάθια. Και τούτων ούτως εχόντων η Μελίτη κατέχει το αρκτικόν μέρος της πόλεως. Άρχεται δε από της συνοικίας του νυν θεάτρου και από της περιφερείας των αγίων Αναργύρων μέχρι του βασιλικού τυπογραφείου. Το δε επιφανέ-

στατον ιερόν του Ηρακλέους έκειτο, όπου ήν ο ναός των αγίων Αποστόλων, περιέχον παλαιά κτίρια και οικοδομήματα μοναστηριακά, τα οποία ο τύραννος Χασηκής κατεδάφισεν άπαντα εκτός του ναού, και μετεχειρίσθη την ύλην εις την κτίσιν του τειχίου της πόλεως. Ο πατήρ μου ήτον παρών εις την κατεδάφισιν. Και ότι το ιερόν τούτο κατάστημα ήτον αφιερωμένον εις το έν Άθωνι Μοναστή-ριον του Βατοπεδίου. Κατά δε την Επανάστασιν κατεδαφίσθη και ο ναός υπό των Τούρκων, και κατά συνέπειαν ο δήμος Αθηνών επώλησεν την ύλην και μέρος του γηπέδου, το δε λοιπόν, λέγουσι, θέλει χρησιμεύσει εις τον μέλλοντα ναόν του Σωτήρος./ Οι τρεις δήμοι Μελίτη, Κολυττός και Διόμεια συνοικίσθησαν αφ ότου εγένετο ο συνοικισμός των δήμων της Αττικής εις μίαν πόλιν τας Αθήνας. Διότι και οι τρεις οικισταί αυτών ήσαν σύγχρονοι, η Μελίτη, ο Κολυττός και ο υιός του Δίομος, γενόμενοι γνώριμοι του Ηρακλέους, ενταύθα ως εδηλώθη εν τοις προηγούμενοις».

Κ ε φ ά λ α ι ο π έ μ π τ ο

Μ Α Ρ Κ Ε Λ Λ Ι Ν Ο Σ Αμμιανός

ΠΑΠΥΡΟΣ, «Τα άπαντα των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων», «Θουκυδίδου Ιστορία», Γενική Εισαγωγή J. Bury, αρχαίον κείμενον, μετάφρασις, σημειώσεις Φιλ. Παππά, χ.χ. (β – ΘΟΠΑΑ 884.3 ΘΟΥ). Τίτλος «Βίος Θουκυδίδου»,σ.53 επ.

(τίτλος) «Μαρκελλίνου. Εκ των εις Θουκυδίδη σχολίων περί του βίου αυτού Θουκυδίδου και της του λόγου ιδέας».

«1. Των Δημοσθένους μύστας γεγενημένους θείων λόγων τε και αγώνων, συμβου-λευτικών τε και δικανικών νοημάτων μεστούς γενομένους και ικανώ εμφορηθέ-ντας, ώρα λοιπόν και των Θουκυδίδου τελετών εντός καταστήναι. Πολύς γαρ ο ανήρ τέχναις και κάλλει λόγων και ακριβεία πραγμάτων και στρατηγικαίς συμβουλαίς και πανηγυρικαίς υποθέσεσιν. Αναγκαίον δε πρώτον ειπείν του ανδρός και το γένος και τον βίον. Προ γαρ των λόγων ταύτα εξεταστέον τοις φρονούσι καλώς./ 2. Θουκυδίδης τοίνυν ο συγγραφεύς Ολόρου

μεν προήλθε πατρός, την επωνυμίαν έχοντος από Ολόρου των Θρακών βασιλέως, και μητρός Ηγησιπύλης, απόγονος δε ευδοκιμωτάτων στρατηγών, λέγω δη των περί Μιλτιάδη και Κίμωννα. Ωκείωτο γαρ εκ παλαιού τω γένει προς Μιλτιάδην τον στρατηγόν, τω δε Μιλτιάδη προς Αιακόν του Διός. Ούτως αυχεί το γένος ο συγγραφεύς άνωθεν. Και τούτοις Δίδυμος μαρτυρεί, Φερεκύδην εν τη πρώτη των ιστορικών φάσκων ούτως λέγειν. «Φιλαίας δε ο Αίαντος οικεί εν ταις Αθήναις. Εκ τούτου δε γίνεται Δάικλος, του δε Επίδουκος, του δε Ακέστωρ, του δε Αγήνωρ, του δε Ολιος, του δε Λύκης, του δε Τύφων, του δε Λάιος, του δε Αγαμήστωρ, του δε Τίσανδρος,[εφ ού άρχοντος εν Αθήναις], του δε Μιλτιάδης, του δε Ιπποκλείδης, εφ ού άρχοντος Παναθήναια ετέθη, του δε Μιλτιάδης, ός ώκισε Χερρόνησον». Μαρτυρεί τούτοις και Ελλάνικος εν τη επιγραφομένη «Ασωπίδι». . . . .13. Μιλτιάδης δ'εις την Αττικήν εκ Θράκης διαφυγών σώζεται . . . . Από τούτου ουν ...*(κενό στο χειρόγραφο)* ...κατάγεσθαι φασι του Θουκυδίδου γένος. Και μέγιστον τεκμήριον νομίζουσι την πολλήν περιουσίαν και τα επί Θράκης κτήματα και [τα εν Σκαπτή] ύλη μέταλλα χρυσά. . . .15. Παρέσχεν δ'ήμιν την άλλως αυτόν ζήτησιν, μηδεμίαν μνήμην περί του γένους πεπιοημένος. 16. Μη αγνωόμεν δε τούτο ότι Όρολος ο πατήρ αυτώ έστι, της με πρώτης συλλαβής του ρ εχούσης, της δε δευτέρας το λ. Αύτη γαρ η γραφή, ως και Διδύμω δοκεί, ημάρτηται. Ότι γαρ Όρολος εστιν, η στήλη δηλοί η επί του τάφου αυτού κειμένη, ένθα κεχάρακται. 17. «Θουκυδίδης Ορόλου Αλιμούσιος» προς γαρ ταις Μελιπίσι πύλαις καλουμέναις εστιν εν Κοίλη τα καλούμενα Κιμώνεια μνήματα, ένθα δείκνυται Ηροδότου και Θουκυδίδου τάφος. Ευρίσκεται δηλονότι του Μιλτιάδου γένους όντως. Ξένος γαρ ουδείς εκεί θάπτεται. Και Πολέμων δε (εν τω περί ακροπόλεως) μαρτυρεί. 18. Ένθα και Τιμόθεον υιόν αυτώ γεγενήσθαι προσιστορεί. Ο δε Έρμιππος και από των Πεισιστρατιδών αυτόν λέγειν των τυράννων έλκειν το γένος, διό και διαφθονείν αυτόν φησιν εν τη συγγραφή τοις περί Αρμόδιον και Αριστογείτονα, λέγοντα ως ουκ εγένοντο τυραννοφόνοι. Ου γαρ εφόνευσαν τον τύραννον, αλλά τον αδελφόν του τυράννου Ίππαρχον. 19. Ηγάγετο δε γυναίκα από Σκαπτής ύλης της Θράκης, πλουσίαν σφόδρα και μέταλλα κεκτημένην εν τη Θράκη. 20.Τούτον δε τον πλούτον λαμβάνων ουκ εις τρυφήν ανήλυσκεν, αλλά προ του Πελοποννησιακού πολέμου τον πόλεμον

αισθηθείς κινείσθαι μέλλοντα, προελόμενος συγγράψαι αυτόν παρείχε πολλά τοις Αθηναίων στρατιώταις και τοις Λακεδαιμονίων και πολλοίς άλλοις, ίνα απαγγέλλοιεν αυτό βουλομένω συγγράφειν τα γινόμενα κατά καιρόν και λεγόμενα εν αυτό τω πολέμω. 21. Ζητητέον δε δια τι και Λακεδαιμονίοις παρείχε και άλλοις εξόν Αθηναίοις μόνοις διδόναι και παρ εκείνων μαθάνειν. Και λέγομεν ότι ουκ ασκόπως και τοις άλλοις παρείχε. Σκοπός γαρ ήν αυτό, την αλήθειαν συγγράψαι, εικός δε ήν Αθηναίους προς το χρήσιμον απαγγέλλοντας το εαυτών ψεύδεσθαι και λέγειν πολλάκις ως ημείς ενικήσαμεν, ου νικήσαντες. Διο πάσι παρείχεν, εκ της των πολλών συμφωνίας θηρώμενος την της αλήθειας κατάληψιν. Το γαρ ασαφές εξελέγχεται τη των πολλών συναδούση συμφωνία. 22. Ήκουσε δε διδασκάλων Αναξαγόρου μεν εν φιλοσόφοις, όθεν, φησιν ο Αντυλλος, και άθεος ηρέμα ενομίσθη, της εκείθεν θεωρίας εμφορηθείς, Αντιφώντος δε ρήτορος, δεινού την ρητορικήν ανδρός, ού και μέμνηται εν τη ογδόη ως αιτίου της καταλύσεως της δημοκρατίας και της των τετρακοσίων καταστάσεως. Ότι δε μετά τον θάνατον τιμωρούμενοι τον Αντιφώντα οι Αθηναίοι έρριψαν έξω της πόλεως το σώμα σεσιώπηκεν, ως δασκάλω χαριζόμενος. λέγεται γαρ ως έρριψαν αυτού το σώμα οι Αθηναίοι ως αιτίου της μεταβολής της δημοκρατίας. 23. Ουκ επολιτεύσατο δε ο συγγραφεύς γενόμενος εν ηλικία ουδέ προσήλθε τω βήματι, εστρατήγησε δε αρχέκακον αρχήν παραλαβών. Από γαρ ταύτης φυγαδεύεται. Πεμφθείς γαρ επ Αμφίπολιν Βρασιίδου φθάσαντος και προλαβόντος αυτήν έσχεν αιτίαν, καίτοι μη πάντα καταστάς ανόητος Αθηναίοις. Της μεν γαρ αμαρτάνει, Ηίόνα δε την επί Στρυμόνι λαμβάνει. Αλλά και ούτως το πρώτον ατύχημα εις αμάρτημα μεταλαβόντες φυγαδεύουσιν αυτόν. 24. Γενόμενος δ'εν Αιγίνη μετά την φυγήν, ως αν πλουτών, εδάνεισε τα πλείστα των χρημάτων. 25. Αλλά κακείθεν μετήλθε και διατρίβων εν Σκαπτή ύλη υπό πλατάνω έγγραφε. Μη γαρ δε πειθώμεθα Τιμαίω λέγοντι ως φυγών ώκησεν εν Ιταλία. 26. Έγραφε δ'ουδ'ούτως μνησικακών τοις Αθηναίοις, αλλά φιλαλήθης ών και τα ήθη μέτριος, εί γε ούτε Κλέων παρ αυτό ούτε Βρασιίδας ο της συμφοράς αίτιος απέλαυσε λαιδορίας, ως αν του συγγραφέως οργιζομένου. 27. Καίτοι οι πολλοί τοις ιδίοις πάθεσιν συνέθεσαν τας ιστορίας, ήκιστα μελήσαν αυτοίς της αληθείας. . . .30. Οι μεν ουν εκεί λέγουσιν αυτόν αποθανείν ένθα και διέτριβεν φυγάζ ών, και φέρουσι

μαρτύριον του μη κείσθαι το σώμα επί της Αττικής. ίκριον γαρ επί του τάφου κείσθαι, 31. του κενοταφίου δε τούτο γνώρισμα είναι επιχώριον και νόμιμον Αττικόν των επί τοιαύτη δυστυχία τετελευτηκότων και μη εν Αθήναις ταφέντων. 32. Δίδυμος δ' εν Αθήναις από της φυγής ελθόντα βιαίω θανάτω φησιν αποθανείν. Τούτο δε φησι Ζώπυρον ιστορείν. Τους γαρ Αθηναίους κάθοδον δεδωκέναι τοις φυγάσι πλην Πεισιστρατιδών μετά την ήπταν την εν Σικελία. Ήκοντα ούν αυτόν αποθανείν βία, και τεθήναι εν τοις Κιμωνίοις μνήμασι. Και καταγιγνώσκειν ευήθεια έφη των νομιζόντων αυτόν εκτός μεν τετελευτηκέναι, επι γης δε της Αττικής τεθάφθαι. Ή γαρ ουκ αν ετέθη εν τοις πατρώοις μνήμασι ή κλέβδην τεθείς ουκ αν έτυχεν ούτε στήλης ούτε επιγράμματος, ή τω τάφω προσκειμένη του συγγραφέως μηνύει τούνομα. Αλλά δήλον ότι κάθοδος εδόθη τοις φεύγουσιν, ως και Φιλόχορος λέγει και Δημήτριος εν τοις άρχουσιν. 33, Εγώ δε Ζώπυρον ληρείν νομίζω λέγοντα τούτον εν Θράκη τετελευτηκέναι, καν αληθεύειν νομίζει Κράτιππος αυτόν. Το δ' εν Ιταλία Τίμαιον αυτόν και άλλους λέγειν κείσθαι μη και σφόδρα καταγέλαστον ή. 34. Λέγεται δ' αυτόν το είδος γεγονέναι σύννου μεν το πρόσωπον, την δε κεφαλήν και τας τρίχας εις οξύ πεφυκυίας, την δε λοιπήν έξιν προσπεφυκέναι τη συγγραφή. Παύσασθαι δε τον βίον υπέρ τα πενήκοντα έτη, μη πληρώσαντα της συγγραφής την προθεσμίαν./ 35. Ζηλωτής δε γέγονεν ο Θουκυδίδης εις μεν την οικονομία Ομήρου, Πινδάρου δε εις το μεγαλοφυές και υψηλόν του χαρακτήρος, ασαφώς δε λέγων ανήρ επίτηδες ίνα μη πάσιν είη βατός μηδέ ευτελής φαίνεται παντί τω βουλομένω νοούμενος ευχερώς, αλλά τοις λίαν σοφοίς δοκιμαζόμενος παρά τούτοις θαυμάζεται. ο γαρ τοις άριστοις επαινούμενος και κεκριμένην δόξαν λαβών ανάγραπτον εις τον έπειτα χρόνο κέκτηται την τιμήν, ου κινδυνεύουσαν εξαλειφθήναι τοις επικρίνουσιν. . .37. Μάλιστα δε πάντων, όπερ είπομεν, εξήλωσεν Όμηρον και της περι τα ονόματα εκλογής και της περι την σύνθεσιν ακριβείας, της τε ισχύος της κατά την ερμηνείαν και του κάλλους και του τάχους . . . . 45. Απέθανε δε μετά τον πόλεμον τον Πελοποννησιακόν εν τη Θράκη συγγράφων τα πράγματα του εικοστού και πρώτου ενιαυτού. Είκοσι γαρ και επτά κατέσχεν ο πόλεμος. Των δε άλλων έξ ετών πράγματα αναπληροί ό τε Θεόπομπος και ο Ξενοφών, οίς συνάπτει την ελληνικήν ιστορίαν. 46. Ιστέον δε ότι στρατηγήσας ο Θουκυδίδης εν Αμφιπόλει και

δόξας εκεί βραδέως αφικέσθαι και προλαβόντος αυτόν του Βρασίδου εφυγαδεύθη υπ Αθηναίων, διαβάλλοντος αυτόν του Κλέωνος. Διό και απεχθάνεται τω Κλέωνι και ως μεμνηότα αυτόν εισάγει πανταχού. . . .48. τω συγγραφεί δ' ούκ εμέλησεν προς τέρψιν των ακουόντων αλλά προς ακρίβειαν των μανθανόντων γράφειν. Και γαρ ωνόμασεν αγώνισμα την εαυτού συγγραφήν. . . .50. Περί μεν ούν τους μύθους τοιούτος, δεινός δε ηθογραφήσαι, και εν μεν τοις μέρεσιν σαφής, υπό δε την σύνταξιν ενίοτε δια το επιτείνον της ερμη-νείας άδηλος είναι δοκών. Έχει δε χαρακτήρα υπέρσεμνον και μέγαν. . . .54. Φαίνεται δε επί των Ηροδότου χρόνων γενόμενος, εί γε ο μεν Ηρόδοτος μέμνηται της Θηβαίων εισβολής ες την Πλάταιαν, περί ης ιστορεί Θουκυδίδης εν τη δευτέρα. Λέγεται δε τι και τοιούτον, ως ποτε του Ηροδότου (τας ίδιας ιστορίας επιδεικνυομένου παρών τη ακροάσει Θουκυδίδης και ακούσας εδάκρυσεν. έπειτά φασιν τον Ηρόδοτον) τούτο θεασάμενον ειπείν αυτού προς τον πατέρα τον Όλορον, «Ω, Όλορε, οργά η φύσις του υιού σου προς μαθήματα». 55. Ετελεύτησε δε εν τη Θράκη. Και οι μεν λέγουσι ότι εκεί ετάφη, άλλοι δε λέγουσιν ότι εν ταις Αθήναις ηνέχθη τα οστά αυτού κρύφα παρά των συγγενών και ούτως ετάφη. Ου γαρ εξήν φανερώς θάπτειν εν Αθήναις τον επί προδοσία φεύγοντα.. . .».

Σημείωση Α.Θ: Ο Μαρκελλίνος Αμμιανός γεννήθηκε το 330 μ.Χ. περίπου, Ρωμαίος ιστορικός, ελληνικής καταγωγής και παιδείας. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο ΠΑΠΥΡΟΣ και ο μεταφραστής Φ. Παππάς, δεν αισθάνθηκαν την ανάγκη για μετάφραση του συγκεκριμένου κειμένου. Τόσο «κοινή» ήταν η ελληνική.

Κ ε φ ά λ α ι ο ε κ τ ο

Για τη πρόσληψη και εκτίμηση του Θουκυδίδη
στην αρχαιότητα και στη σύγχρονη εποχή

ΠΑΠΥΡΟΣ: «Τα άπαντα των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων. Πλουτάρχου Βίοι παράλληλοι, Νικίας, μετ. Ανδρέου Ι. Πουρνάρα, 1975(β –ΘΟΠΑΑ 883.3.ΠΛΟ).

τόμ. 1^{ος}, σ.3 : «Εισαγωγή και κρητικόν (κριτικόν;) σημείωμα: Ο Πλούταρχος είναι αναντιρρήτως εκ των επιφανεστέρων συγγραφέων και φιλοσόφων της αρχαιότητας. Εκπροσωπεί κυρίως την μετακλασσικήν της Ελλάδος περίοδον, αλλά με τόσην λαμπρότητα, ώστε δικαίως όλοι σχεδόν οι μεγάλοι άνδρες της διανοή-σεως, κατά τους μετά την Αναγέννησιν χρόνους, εσταμάτησαν εμπρός εις την φυσιογνωμίαν και το έργον του Χαιρωνέως σοφού. Επεκρίθη ίσως ενίστε το ύφος του, το λεκτικόν του, ή όλη η φράσις του και αυτή η εργασία του εν τω συνόλω της. Πάντοτε όμως ανεγνωρίσθη και από αυτούς τους επικριτάς η αξία του, η οποία κατατάσσει τον Πλούταρχον εις εξέχουσας θέσιν, παραπλεύρως των μεγάλων διανοιών της αρχαιότητος./ Όταν κρίνη κανείς τον πολυγραφώτα-τον εκ Χαιρωνείας συγγραφέα, έχει ασφαλώς υπ όψιν του όλον του το έργον, τόσον τους Παραλλήλους Βίους όσον και τα Ηθικά (1). Αλλ' η δόξα του ταυτίζεται κυρίως με την πρώτην σειράν των συγγραμμάτων του, όσον και αν υπάρχουν μεταξύ των Ηθικών πλείστα όσα έργα ικανά να διαιωνίσουν την μνήμην του και εξασφαλίσουν αίδιον την γενικήν εκτίμησιν./ Υπεράνω όλων ίστανται οι Παράλληλοι Βίοι, διότι εις αυτούς εφήρμοσεν τρόπον τινά, τας ηθικάς σκέψεις του επί της ιστορίας, επί των επιφανεστέρων, κατά την γνώμην του, φυσιογνωμιών του αρχαίου κόσμου. Εις την απέραντον αυτήν πινακοθήκην μεγάλων ανδρών δεν ανέπτυξε θεωρίας ιδικάς του ή των φιλοσόφων των προγενεστέρων κλασικών περιόδων. Επεφύλαξεν αυτάς δια τα Ηθικά έργα του. Αλλά πρώτος διέγραψε την ηθικήν πλευράν του βίου των ιστορουμένων προσώπων, τον οποίον συνεπλήρωσε δια του ανά ζεύγη παραλληλισμού των. Τοιουτοτρόπως έδωκεν νέον τόνον όχι μόνον εις την βιογραφίαν, αλλά και εις την ιστορίαν γενικώς, θεωρούμενος ως εις από τους μεγαλύτερους ιστορικούς πάσης εποχής, μολονότι δεν έγραψε συστηματικήν ιστορίαν, μερικήν ή γενικήν, της Ελλάδος ή του τότε γνωστού κόσμου./ Ιδιαιτέρως κατά τους νεώτερους χρό-νους εξετιμήθη περισσότερο το ιστορικόν-βιογραφικόν έργον του Πλουτάρχου, διότι παραλλήλως των κολοσσιαίων αληθώς εργασιών ενός Ηροδότου, ενός Θουκυδίδου, ή ενός Πολυβίου, ο σεμνός και απλούς σοφός της Χαιρωνείας κατέστησεν την ιστορίαν της αρχαιότητος περισσότερο προσιτήν, πλέον εύληπτον, πλέον σαφή και διαυγή, αλλά και διδακτικήν, εις πάντα τα πνεύματα. Με την απλήν περιγραφήν των Παραλλήλων Βίων «τους κολοσσούς

εκείνους (της αρχαιότητας), που μας ετρόμαζαν μέσα εις την ιστορίαν, τους βλέπομεν να περιορίζωνται εις τα αληθινά των όρια: αναγνωρίζομεν ανθρώπους», τους οποίους δυνάμεθα ευκολώτερον να συλλάβωμεν και να κρίνωμεν . . . . .».

1.-Είναι άγνωστον πότε ακριβώς εγεννήθη κι απέθανεν ο Πλούταρχος. Υπολογίζεται ότι η μεν γέννησίς του συμπίπτει μεταξύ των ετών 47-50 μ.Χ., ο θάνατός του δε μεταξύ 120-125 μ.Χ, κατά την γνώμην των νεωτέρων ερευνητών. . . . .».

τόμος 5^{ος}: «Πλουτάρχου, Νικίας 1: «Επειδή δοκούμεν ουκ απόπως τω Νικία τον Κράσσον παραβάλλειν, και τα Παρθικά παθήματα τοις Σικελικοίς, ώρα παραιτείσθαι και παρακαλείν υπέρ εμού τους εντυγχάνοντας τοις συγγράμμασι τούτοις, όπως επί ταις διηγήσεσιν αις Θουκυδίδης, αυτός αυτού περί ταύτα παθητικώτατος, εναργέστατος, ποικιλώτατος γενόμενος, αμιμήτως εξενήνοχε, μηδέν ημάς υπολάβωσι πεπονθέναι Τιμαίω πάθος όμοιον, ός ελπίσας τον μεν Θουκυδίδην υπερβαλείσθαι δεινότητι, τον δε Φίλιστον αποδείξειν παντάπασι φορτικόν και ιδιώτην . . . . εμοί δ' όλως μεν η περί λέξιν άμιλλα και ζηλοτυπία προς ετέρους μικροπρεπές φαίνεται και σοφιστικόν, αν δε προς τα αμίμητα γίννηται και τελείως αναίσθητον. Ας γουν Θουκυδίδης εξήνεγκε πράξεις και Φίλιστος, επει παρελθείν ουκ έστι, μάλιστα γε δη τον τρόπον και την διάθεσιν του ανδρός υπό πολλών και μεγάλων παθών καλυπτομένην περιεχούσας, επιδραμών βραχέως και δια των αναγκαίων, ίνα μη παντάπασιν αμελής δοκώ και αργός είναι, τα διαφεύγοντα τους πολλούς, υφ' ετέρων δ' ειρημένα σποράδην ή προς αναθήμασιν ή ψηφίσμασιν ευρημένα παλαιοίς πεπείραμαι συναγαγείν, ου την άχρηστον αθροίζων ιστορίαν, αλλά την προς κατανόησιν ήθους και τρόπου παραδιδούς . . . . .».

Μετάφραση: «1. Επειδή δεν θεωρώ άτοπο να παραβάλω προς το Νικία τον Κράσσο, και τα Παρθικά παθήματα προς τα Σικελικά, αισθάνομαι την ανάγκη να εξηγήσω και να δικαιολογηθώ στους αναγνώστες των συγγραμμάτων, να μη μας

νομίσουν, ότι, σε διηγήσεις --- στις οποίες ο Θουκυδίδης φάνηκε ΠΙΟ παθητικός, ΠΙΟ έντονος και ΠΙΟ επιδέξιος και από τον ίδιο τον εαυτό του σχετικά με αυτά τα ζητήματα, και που τα εξέθεσε κατά έναν τρόπο αμίμητο --- πάθαμε κάτι παρόμοιο με τον Τίμαιο (1). Εκείνος πίστεψε πως θα ξεπερνούσε τον Θουκυδίδη κατά τη συγγραφική δεινότητα, και θ' απεδείκνυε τον Φίλιστο (2) χυδαίο και ανόητο. . . . Εμένα όμως γενικά η άμιλλα γύρω από τη γλώσσα και η ζηλοτυπία προς τους άλλους μου φαίνεται σαν κάτι μικροπρεπές και σοφιστικό. Όταν μάλιστα γίνεται για έργα που είναι αμίμητα, μου φαίνεται ότι είναι τελεία ασυνειδησία. Αλλά τις πράξεις, που εξιστόρησε ο Θουκυδίδης και ο Φίλιστος, επειδή δεν είναι δυνατό να τις αποσιωπήσω, γιατί παρουσιάζουν κυρίως το χαρακτήρα και την ψυχική κατάσταση του ανθρώπου, η οποία καλύπτεται από πολλά και μεγάλα πάθη, θα σας τις διηγηθώ σύντομα και μόνο με τα απαραίτητα. Για να μη φανώ δε τελείως αμελής κι οκνηρός, προσπάθησα να συγκεντρώσω όσα διαφεύγουν από πολλούς και όσα έχουν ειπωθή από άλλους σποραδικά ή όσα βρήκα επάνω σε παλιά αναθήματα και ψηφίσματα. Και το έκαμα αυτό όχι γιατί θέλω να συγκεντρώσω άχρηστη ιστορική ύλη, αλλά για ν' αναφέρω κάθε τι που χρειάζεται για την κατανόηση του ήθους και του χαρακτήρος . . .».

- 1.- Ιστορικός από το Ταυρομένιο, που τον ονόμασαν σκωπτικά και Επιτίμαιο γιατί κατηγορούσε τους πάντας και νόμιζε πως ήταν ανώτερος απ όλους.
- 2.- Συρακούσιος ιστορικός, που μιμήθηκε τον Θουκυδίδη και έγραψε για τη Σικελία και το Διονύσιο.

Βλ.και: PLUTARCHI VITAE Inter se Comparatae, edidit Immanouel Bekker, vol. III, Lipsiae MDCCCLVI (= 1856). Νικίας και Κράσσοις, για το αρχαίο κείμενο, σ. 1 (β- Δημοτική Βιβλιοθήκη Γλυφάδας - ΔΒΓ, ταξινόμηση 883.3 ΠΛΟ).

Διονύσιος Αλικαρνασσεύς, «Απαντα, τόμος 17^{ος} Περί Θουκυδίδου, Αρχαία Ελληνική Γραμματεία ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ», έκδοση Οδυσσέας Χατζόπουλος, 2003, ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Ταξ. Αρ. 02117/2005-1. Τα «Απαντα», σε 19 τόμους, έχουν Ταξ. αριθμούς 02101 έως 02119/2005-1.

Σχόλιο Α.Θ.: Ο Διονύσιος Αλικαρνασσεύς (60 ή 55 π.Χ. – μετά το 7 π.Χ.) γράφει για το Θουκυδίδη σε τέσσερα δοκίμιά του (Περί Θουκυδίδου, Προς Πομπήιον Γέμινον επιστολή, Περί των ιδιωμάτων προς Αμμαίων, και, Περί μιμήσεως).

Περί Θουκυδίδου.

σ.27: «Εισαγωγή. Η πραγματεία του Διονυσίου Αλικαρνασσεύς «Περί Θουκυδίδου» είναι η πιο διεξοδική και εμβριθής από όλες τις κριτικές του μελέτες για μεμονωμένους συγγραφείς. Ο Διονύσιος, ιστορικός και ο ίδιος, κρίνει έναν άλλο ιστορικό, για χάρη ενός τρίτου, του Κόιντου Αίλιου Τουβέρωνα, θίγοντας πρακτικά ζητήματα, τα οποία απασχολούν κάθε ιστοριογράφο. Ευθύς εξ αρχής προετοιμάζει τους αναγνώστες του ότι θα ασκήσει αυστηρή κριτική στον Θουκυδίδη και θα επισημάνει κάποια σφάλματά του στην επιλογή του περιεχομένου και μια αδυναμία στην εκφραστική δύναμη, κάτι που μπορεί να προκαλέσει την οργή των θαυμαστών του ιστορικού, οι οποίοι δεν ήταν και λίγοι. Η αλήθεια είναι πως, στην περίπτωση του Θουκυδίδη, εκείνο που άσκησε μεγαλύτερη επίδραση δεν ήταν ο τρόπος με τον οποίο συνέλαβε και ερμήνευσε την ιστορία, αλλά περισσότερο οι μορφολογικές και υφολογικές του ιδιαιτερότητες. Την εποχή μάλιστα που ο Διονύσιος βρισκόταν στη Ρώμη, ο θαυμασμός και η μίμηση του θουκυδίδειου ύφους από τους αττικιστές βρισκόταν σε έξαρση. Παρ όλα αυτά ο Διονύσιος στέκεται μάλλον επικριτικά απέναντι στο ύφος του Θουκυδίδη, όπως και ο Κικέρων./ Ωστόσο, παρατηρεί εύστοχα ότι ο Θουκυδίδης διαφοροποιήθηκε από τους προηγούμενους ιστορικούς σε δύο πράγματα: ΠΡΩΤΟΝ, στο ότι δεν έγραψε τοπική ιστορία, όπως προηγούμενοι λογογράφοι, ούτε και γενική ιστορία του ελληνικού και βαρβαρικού κόσμου, αλλά επέλεξε να ασχοληθεί με έναν πόλεμο, τον Πελοποννησιακό, στον οποίο μάλιστα είχε συμμετάσχει και ο ίδιος. ΔΕΥΤΕΡΟΝ, δεν έχει συμπεριλάβει στην ιστορία του κανένα μυθολογικό στοιχείο

προς εντυπωσιασμό του κόσμου, καθότι σκοπός του έργου του δεν ήταν η τέρψη των αναγνωστών αλλά η ωφέλειά τους. Ο Διονύσιος επαινεί τον Θουκυδίδη για την αφοσίωσή του στην αναζήτηση της αλήθειας και την αντικειμενικότητά του./ Επικρίνει όμως πρώτα απ' όλα το χρονολογικό σύστημα που υιοθετεί ο ιστορικός για την εξιστόρηση των γεγονότων, τη διαίρεση, δηλα-δή, του έτους σε θέρος και χειμώνα, διότι η διαίρεση αυτή σήμαινε κατάτμηση του υλικού . . . . Για τους λόγους των πολιτικών ανδρών της εποχής, που περιλαμβάνει ο Θουκυδίδης: ο Διονύσιος στέκεται πολλές φορές με απορία απέναντι στα κριτήρια με τα οποία ο ιστορικός επέλεξε να παραθέσει κάποιες δημηγορίες και να παραλείψει άλλες, που, κατά τη γνώμη του λόγιου από την Αλικαρνασσό, ήταν πιο αναγκαίες. Με την ίδια αμηχανία αντιμετωπίζει ο Διονύσιος και τον περίφημο Επιτάφιο του Περικλή στο Β' βιβλίο, θεωρώντας ότι ήταν ανοίκειο να εκφωνηθεί τόσο εξαιρετικό εγκώμιο από τον επιφανέστερο πολιτικό της εποχής για λίγους νεκρούς μιας σύντομης και ανάξιας λόγου ιππο-μαχίας, όταν μάλιστα δεν επιφυλάσσεται ανάλογος επιτάφιος λόγος για τους περισσότερους νεκρούς της περίφημης μάχης της Πύλου. . . . Από το κεφάλαιο 21 και μετά, ο Διονύσιος κρίνει τον Θουκυδίδη από άποψη ύφους. Ο Διονύσιος αναγνωρίζει πως ο Θουκυδίδης ήταν ουσιαστικά ο πρώτος που έδωσε στη γλώσσα της ιστοριογραφίας τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της, που συνίσταται όχι τόσο στα μεμονωμένα στοιχεία όσο στον διαφορετικό από τον συνήθη συνδυασμό τους. Τα στοιχεία αυτά ανήκουν στο λεγόμενο υψηλό ύφος, του οποίου ο Θουκυδίδης έχει κατονομαστεί αλλού ως ο κύριος εκπρόσωπος (Δημοσθένης, 39). Δείχνει μια προτίμηση για την ουσιαστικοποίηση επιθέτων, απαρεμφάτων και μετοχών και γενικά για τις ονομαστικές εκφράσεις. . . Από το κεφ. 34 κ.εξ. ασχολείται με την κριτική των θουκυδίδειων δημηγοριών, τόσο από άποψη περιεχομένου (κατά πόσον τα επιχειρήματα που χρησιμοποιήθηκαν ήταν ταιριαστά με τα πρόσωπα που εκφώνησαν τους λόγους και ανάλογα με τις περιστάσεις) όσο και από υφολογική άποψη (αν διακρίνονται από καθαρότητα, σαφήνεια, συντομία κλπ). Για άλλη μια φορά, ο Διονύσιος αντιπαραθέτει τα πετυχημένα αποσπάσματα με τα αποτυχημένα: επαινεί τον διάλογο μεταξύ Πλαταιέων και Σπαρτιατών στο βιβλίο Β', ενώ αποδοκιμάζει το διάλογο Αθηναίων-Μηλίων, τόσο για τα επιχειρήματα, κυρίως των Αθηναίων, ανάξια για την πόλη

τους και ακατάλληλα για τις περιστάσεις, όσο και για τον τρόπο έκφρασής τους. Δεν σκέφτηκε προφανώς ότι ο διάλογος αυτός αποσκοπούσε να δραματοποιήσει την ηθική εξαχρείωση των διαδόχων του Περικλή και την ωμή επικράτηση του νόμου του ισχυρότερου στην πολιτική...Γενικά, ο Διονύσιος κρίνει συχνά τον Θουκυδίδη με κριτήρια της ρητορικής τέχνης, χωρίς να λαμβάνει υπόψη του ότι ο σκοπός του ιστορικού δεν ήταν να γράψει ένα ευχάριστο ανάγνωσμα αλλά ένα κτήμα ες αιεί προς χρήση των μελλοντικών γενεών. Δεν τον προσεγγίζει με ανοιχτό μυαλό ούτε του αναγνωρίζει τουλάχιστον την πρωτοτυπία (νεωτεροποιία) και την τόλμη (το τολμηρόν) που είχε βρεί σε εκείνον παλαιότερα (βλ. Δημοσθένης, 2)./ Στο τέλος της πραγματείας του, ο Διονύσιος αναφέρεται στους ρήτορες και ιστοριογράφους που μιμήθηκαν τον Θουκυδίδη και βρίσκει έτσι αφορμή να αναφερθεί στον «ήρωά» του, τον Δημοσθένη, τον οποίο θεωρεί ως έναν από τους πιο διακεκριμένους μιμητές του ιστορικού, παραθέτοντας μάλιστα και κάποια χωρία του που τεκμηριώνουν την άποψή του. Και είναι σαν να υπαινίσσεται ότι αυτή ακριβώς η μίμηση, την οποία αξιώθηκε εκ μέρους του Δημοσθένη, είναι το μεγαλύτερο λογοτεχνικό επίτευγμα του Θουκυδίδη. Παρά την άδικη αυτή κρίση, εκείνο που κυρίως κατάφερε να δείξει ο Διονύσιος σε αυτή τη μελέτη του είναι το πώς διακρίθηκε ο Θουκυδίδης ανάμεσα στους προγενέστερους και τους συγχρόνους του στον τομέα της ιστοριογραφίας. Αλλά και οι παρατηρήσεις του για το ύφος του ιστορικού είναι αρκετά εύστοχες. Από άποψη δομής πάλι, το Περί Θουκυδίδου είναι η πιο ισορροπημένη απ' όλες τις μονογραφίες του Διονυσίου».

Υπόμνηση ΑΘ: το δοκίμιο/μελέτη του Διονυσίου, όπως ελέχθη, απευθύνεται στον Κόιντο Αίλιο Τουβέρωνα, που ήταν πολιτικός, νομικός και ιστορικός:

Αρχαίο κείμενο: «5. Μέλλων δε άρχεσθαι της περί Θουκυδίδου γραφής ολίγα βούλομαι περί των άλλων συγγραφέων ειπείν, των τε πρεσβυτέρων και των κατά τους αυτούς ακμασάντων εκείνω χρόνους, εξ ών έσται καταφανής ή τε προαίρεσις του ανδρός, ή χρησάμενος διήλλαξε τους προ αυτού, και η δύναμις. . . .(αναγράφει τα ονόματα των άλλων ιστορικών, περιλαμβανομένου και του Ηροδότου) . .6. Τούτοις επιγενόμενος Θουκυδίδης ούτ εφ'ένός εβουλήθη τόπου

καθιδρύσαι την ιστορίαν . . . ούτε τας εξ απάσης χώρας Έλλησιν ή βαρβάρους επιτελεσθείσας πράξεις εις μίαν ιστορίαν συναγαγείν, μιμησάμενος Ηρόδοτον της μεν προτέρας υπεριδών ως ευτελούς και ταπεινής και πολλά ου δυνησο-μένης τους αναγινώσκοντας ωφελήσαι. της δ' υστερας ως μείζονος ή δυνατής πεσειν εις σύνοψιν ανθρωπίνου λογισμού κατά τον ακριβέστατον των τρόπων. ένα δε προχειρισάμενος πόλεμον, όν επολέμησαν Αθηναίοι και Πελοποννήσιοι προς αλλήλους, τούτον εσπούδασεν αναγράψαι. Ερρώμενός τε το σώμα και την διάνοιαν υγιαίνων και μέχρι παντός αυτού βιώσας, και ουκ εκ των επιτυχόντων ακουσμάτων τας πράξεις συντιθείς, αλλ' οίς μεν αυτός παρήν, εξ εμπειρίας, ών δε απελείφθη δια την φυγήν, παρά των άριστα γινωσκόντων πυνθανόμενος. πρώτον μεν δη κατά τούτο διήλλαξε των περί αυτού συγγραφέων, λέγω δε κατά το λαβείν υπόθεσιν μήτε μονόκωλον παντάπασι μητ' εις πολλά μεμερισμένην και ασυνάρτητα κεφάλαια. Έπειτα κατά το μηδέν αυτή μυθώδες προσάψαι, μηδ' εις απάτην και γοητείαν των πολλών εκτρέψαι την γραφήν, ως οι προ αυτού πάντες εποίησαν . . . .».

Μετάφραση: «Προτού αρχίσω να γράφω για τον Θουκυδίδη, θέλω να πω λίγα πράγματα για τους άλλους ιστορικούς, τους προγενέστερους αλλά και όσους άκμασαν την ίδιαν εποχή με εκείνον. Έτσι, θα γίνουν φανερές οι αρχές του άνδρα εκείνου, με τις οποίες ξεπέρασε τους προηγούμενους, και η εκφραστική του δύναμη . . . .Ο Θουκυδίδης που ήρθε μετά από αυτούς, δεν θέλησε να περιορίσει την ιστορίαν του σε έναν τόπο. . . ούτε να συγκεντρώσει σε ένα ιστορικό έργο όλα όσα έπραξαν Έλληνες και βάρβαροι σε όλο τον κόσμο, μιμούμενος τον Ηρόδοτο. Την πρώτη επιλογή την περιφρόνησε, θεωρώντας την ασήμαντη και ταπεινή και τέτοια που δεν μπορεί να προσφέρει μεγάλη ωφέλεια στους αναγνώστες, ενώ τη δεύτερη πολύ πιο εκτενή από όσο μπορεί να συλλά-βει ο ανθρωπίνος νους με κάθε λεπτομέρεια. Πήρε λοιπόν έναν πόλεμο, αυτόν που έκαναν μεταξύ τους οι Αθηναίοι και οι Πελοποννήσιοι, και αφοσιώθηκε στην περιγραφή αυτού αποκλειστικά. Έζησε μέχρι το τέλος του πολέμου, διατηρώ-ντας τη σωματική του ευρωστία και τη διανοητική του υγεία. Η εξιστόρηση των γεγονότων δεν έγινε με βάση ό,τι έτυχε να ακούσει αλλά με βάση την εμπειρία του για τα γεγονότα στα

οποία πήρε μέρος κι ο ίδιος ή με βάση πληροφορίες που πήρε από τους πιο αξιόπιστους γνώστες τους για εκείνα στα οποία δεν ήταν παρών λόγω της εξορίας του. Πρώτα σε αυτό λοιπόν διαφοροποιήθηκε από τους παλαιότερους ιστορικούς, εννοώ στο ότι η ιστορία του δεν περιορίζεται αυστηρά σε ένα θέμα ούτε είναι διαιρεμένη σε πολλά και άσχετα μεταξύ τους κεφάλαια. Έπειτα, το ότι δεν πρόσθεσε τίποτα το μυθολογικό ούτε υποβίβασε τη συγγραφή του σε ένα μέσο εξαπάτησης και εντυπωσιασμού του πλήθους, όπως έκαναν όλοι οι προγενέστεροί του . . . .».

Αρχαίο κείμενο: «24. Τούτω τε δη τω ανδρί Θουκυδίδης επιβαλών και τοις άλλοις, ών πρότερον εμνήσθην, και συνιδών άς έκαστος αυτών έσχεν αρετάς, ίδιον τινά χαρακτήρα και παρεωραμένον άπασι πρώτος εις την ιστορικήν πραγματείαν εσπούδασεν αγαγείν. Επί μιν της εκλογής των ονομάτων την τροπικήν και γλωττηματικήν και απηρχαιωμένην και ξένην λέξιν προελόμενος αντί της κοινής και συνήθους τοις κατ αυτόν ανθρώποις. Επί δε της συνθέσεως των τ' ελαπτόνων και των μειζόνων μορίων την αξιωματικήν και αυστηράν και στιβαράν και βεβηκυϊάν και τραχύνουσαν ταις των γραμμάτων αντιτυπίας τας ακοάς αντί της λιγυράς και μαλακής και συνεξεσμένης και μηδέν εχούσης αντίτυπον. . . .».

Μετάφραση: «Ο Θουκυδίδης, που ακολούθησε μετά τον Ηρόδοτο και τους άλλους που ανέφερα προηγουμένως, αφού αντιλήφθηκε ποιες αρετές είχε ο καθένας τους, προσπάθησε πρώτος να δώσει στην ιστορική συγγραφή έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα, κάτι που όλοι οι προγενέστεροί του είχαν παραμελήσει. Στην επιλογή των λέξεων προτίμησε τις μεταφορικές, παράξενες, απαρχαιωμένες και ξενικές αντί για τις συνηθισμένες και οικείες στους συγχρόνους του. Στη σύνθεση των μικρότερων και μεγαλύτερων προτάσεων διάλεξε τη σοβαρή, αυστηρή, στιβαρή, σταθερή σύνταξη, που ενοχλεί το αυτί με τη σύγκρουση των γραμμάτων, αντί για τη μελωδική, απαλή και ομαλή, χωρίς καμία ηχητική δυσαρμονία . . . .».

Αρχαίο κείμενο: «24. « . . . ίνα δε συνελών είπω, τέτταρα μιν εστίν ώσπερ όργανα της Θουκυδίδου λέξεως. το ποιητικόν των ονομάτων, το πολυει-δές των

σχημάτων, το τάχος των σημασιών. χρώματα δε αυτής το τε στριφνόν και το πυκνόν, και το πικρόν και το αυστηρόν, και το εμβριθές και το δεινόν και [το] φοβερόν, υπέρ άπαντα δε ταύτα το παθητικόν. τοιούτος μεν δή τις εστιν ο Θουκυδίδης κατά τον της λέξεως χαρακτήρα, ώ παρά τους άλλους διήνεγκεν. όταν μεν ουν ή τε προαίρεσις αυτού και η δύναμις συνεκ-δράμη, τέλεια γίνεται κατορθώματα και δαιμόνια. Όταν δε ελλείπη το της δυνά-μεως, ου παραμείναντος μέχρι πάντων του τόνου, δια το τάχος της απαγγελίας ασαφής τε η λέξις γίνεται και άλλας τινάς επιφέρει κήρας ουκ ευπρεπείς.. . .».

Μετάφραση: «Με λίγα λόγια, τέσσερα είναι τα «εργαλεία», θα λέγαμε, του ύφους του Θουκυδίδη:το περίτεχνο λεξιλόγιο, η ποικιλία των σχημάτων, η ηχητική τραχύτητα της σύνθεσης, η ταχύτητα στη διατύπωση των νοημάτων. Οι αποχρώσεις του είναι η στρυφνότητα, η πυκνότητα, η πικρότητα, η αυστηρότητα, η σφοδρότητα, το να εμπνέει δέος και φόβο και, πάνω από όλα, η συναισθηματική επίδραση. Αυτά είναι λοιπόν, σε γενικές γραμμές, τα χαρακτηριστικά του ύφους του Θουκυδίδη, στα οποία διακρίθηκε από τους υπόλοιπους. Όταν λοιπόν η πρόθεσή του συνδυάζεται με τη λογοτεχνική του δύναμη, τα καταφέρνει τέλεια και εξαιρετικά. Όταν όμως λείπει κάτι από τη δύναμη και η ενέργειά του δεν φτάνει ως το τέλος, ο λόγος του αποκτά ασάφεια εξαιτίας της ταχύτητας της διατύπωσης, η οποία φέρνει μαζί της και άλλα μεγάλα κακά. . .».

Αρχαίο κείμενο: «55 . . .ίνα δε συνελών είπω, αμφοτέρα μεν επ' ίσης ζηλωτά είναι, τά τε μη σαφώς ειρημένα υπό του συγγραφέως και τα προσειληφότα συνταις άλλαις αρεταίς την σαφήνειαν, ουκ έχει λόγον. ανάγκη δε ομολογείν κρείττονα των ατελεστέρων είναι τα τελειότερα και των αφανεστέρων τα γ' εμφανέστερα. τι ούν μαθόντες άπασαν την διάλεκτον του συγγραφέως επαινούμεν και βιαζόμεθα λέγειν, ότι τοις καθ εαυτόν ούσιν ανθρώποις αυτά ο Θουκυδίδης έγγραψε συνήθη πάσι και γνώριμα όντα, ημών δε λόγος αυτώ των ύστερον εσομένων ουκ ήν, οί δ' εκβάλλομεν εκ των δικαστηρίων και των εκκλησιών άπασαν την Θουκυδίδου λέξιν ως άχρηστον, αλλ' ουχ ομολογούμεν το διηγηματικόν μέρος αυτής πλην

ολίγον πάνυ θαυμαστώσ έχειν και εις πάσας είναι τας χρείας εύθετον, το δε δημηγορικόν ούχ άπαν εις μίμησιν επιτήδειον είναι, αλλ' όσον εστίν αυτού μέρος γνωσθήναι μεν άπασιν ανθρώποις εύπορον, κατασκευασθήναι δ' ουχ άπασι δυνατόν; Τούτων ηδίω μεν είχόν σοι περί Θουκυδίδου γράφειν, ω βέλτιστε Κόιντε Αίλιε Τουβέρων, ου μην αληθέστερα».

Μετάφραση: «Για να ανακεφαλαιώσω, δεν έχει νόημα να θαυμάζουμε εξίσου τα αποσπάσματα του ιστορικού που δεν περιέχουν σαφήνεια με εκείνα που έχουν, εκτός των άλλων αρετών, και σαφήνεια. Διότι πρέπει να παραδεχτούμε ότι η τελειότητα είναι καλύτερη από την ατέλεια και η σαφήνεια καλύτερη από την ασάφεια. Ποια είναι η εξήγηση λοιπόν για το ότι εμείς επαινούμε το λόγο του Θουκυδίδη στο σύνολό του και αναγκαζόμαστε να ομολογήσουμε ότι ο Θουκυδίδης έγραψε την ιστορία του για τους συγχρόνους του σε γλώσσα συνηθισμένη και γνώριμη σε όλους αυτούς, ενώ εμάς, τους μεταγενέστερους, δεν μας σκέφτηκε καθόλου. κι εμείς εκδιώκουμε από τα δικαστήρια και τις λαϊκές συνελεύσεις όλο το έργο του, σαν να είναι άχρηστο, χωρίς να ομολογούμε ότι το διηγηματικό μέρος του, εκτός από λίγες εξαιρέσεις, είναι πολύ αξιοθαύμαστο και μπορεί να χρησιμεύσει παντού, ενώ οι δημηγορίες του, μολονότι δεν είναι όλες κατάλληλες για μίμηση, ωστόσο περιέχουν αρκετά μεγάλο ποσοστό χωρίων που μπορούν να γίνουν κατανοητά απ' όλους τους ανθρώπους, αν και δεν μπορούν να συνθέσουν όλοι με τον ίδιο τρόπο; /Θα μπορούσα να είχα γράψει και πιο ευχάριστα πράγματα για τον Θουκυδίδη, καλέ μου Κόιντε Αίλιε Τουβέρων, αλλά όχι και πιο αληθινά».

Διονύσιος Αλικαρνασσεύς, «Απαντα, τόμος 18^{ος}, επιστολές προς Πομπήιον, Αμμαίον, Περί μιμήσεως κλπ., Αρχαία Ελληνική Γραμματεία ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ», έκδοση Οδυσσέας Χατζόπουλος, 2003, ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Ταξ. Αρ. 02118/2005-1.

«Προς Πομπήιον Γέμινο επιστολή».

σελ. 87. «Εισαγωγή. Η επιστολή του Διονύσιου του Αλικαρνασσέως προς τον Πομπήιο Γέμινο χωρίζεται σε δύο μέρη. Στα πρώτα δύο κεφάλαια ο Διονύσιος υπερασπίζεται την κριτική που άσκησε εναντίον του πλατωνικού ύφους στην πραγματεία του Περί της Δημοσθένους λέξεως, λέγοντας ότι η κριτική αυτή δεν έγινε από κακία αλλά με βάση τη μέθοδο σύγκρισης, την οποία ακολουθεί πάντα στην έρευνά του . . . . στη συνέχεια περνάει στην εξέταση των ιστορικών, παραπέμποντας στο υπόμνημά του Περί μιμήσεως, το οποίο σώζεται αποσπασματικά. / Αρχίζει με μια σύγκριση ανάμεσα στον Ηρόδοτο και τον Θουκυδίδη. Ο πρώτος θεωρείται ανώτερος στην επιλογή του θέματός του, στην απόλαυση που παρέχει το έργο του στους αναγνώστες-ακροατές με την ποικιλία και τις εναλλαγές του, στη θεματική και όχι χρονολογική περιγραφή. Ο Θουκυδίδης πάλι υπερτερεί του Ηροδότου μόνο σε κάποιες λογοτεχνικές αρετές, όπως είναι η συντομία, το πάθος, η ένταση και η δύναμη του λόγου. Ο Διονύσιος διαπράττει πάλι το ίδιο σφάλμα που τον οδήγησε στην αρνητική κριτική του και στο Περί Θουκυδίδου, κρίνει, δηλαδή, τον Θουκυδίδη με κριτήρια της ρητορικής τέχνης, χωρίς να λαμβάνει υπόψη του ότι σκοπός του ιστορικού δεν ήταν να γράψει ένα ευχάριστο ανάγνωσμα αλλά ένα κήμα ες αιεί προς χρήση των μελλοντικών γενεών. . . .».

σ.114: Αρχαίο κείμενο: « . . .Ει δε δει και περί αυτών ειπείν, περί μεν Ηροδότου και Θουκυδίδου ταύτα φρονώ. πρώτον τε και σχεδόν αναγκαιότατον έργον απάντων εστί τοις γράφουσιν πάσαν ιστορίας υπόθεσιν εκλέξασθαι καλήν και κεχαρισμένην τοις αναγνωσομένοις. τούτο Ηρόδοτος κρείττον μοι δοκεί πεπονηκέναι Θουκυδίδου. εκείνος μεν γαρ κοινή Ελληνικών τε και βαρβαρικών πράξεων εξενήνοχεν ιστορίαν, «ως μήτε τα γενόμενα εξ ανθρώπων εξίτηλα γένηται, μήτε έργα» .. (κενό στο κείμενο) . . .και άπερ αυτός είρηκε. το γαρ αυτό προοίμιον και αρχή και τέλος εστί της ιστορίας. ο δε Θουκυδίδης πόλεμον ένα γράφει, και τούτον ούτε καλόν ούτε ευτυχή. ός μάλιστα μεν ώφειλε μη γενέσθαι, ει δε μη, σιωπή και λήθη παραδοθείς υπό των επιγιγνομένων ηγνοήσθαι. ότι δε πονηράν είληφεν υπόθεσιν, και αυτός γε τούτο ποιεί φανερόν εν τω προοιμίω.. . . Δεύτερον εστί της ιστορικής πραγματείας έργον γνώναι πόθεν τε άρξασθαι και

μέχρι τού προελθείν δει. φαίνεται δη καν τούτω Θουκυδίδου πολύ Ηρόδοτος φρονιμώτερος. άρχεται τε αφ ής αιτίας ήρξαντο πρώτον κακώς ποιείν τους Ελληνας οι βάρβαροι, και προελθών εις την <των> βαρβάρων κόλασιν και τιμωρίαν λήγει. ο δε Θουκυδίδης αρχήν μεν εποίησατο αφ ής ήρξατο κακώς πράττειν το Ελληνικόν. όπερ Έλληνα όντα και Αθηναίον ουκ έδει ποιείν (και ταύτα ού των απερριμμένων όντα,αλλ΄ών εν πρώτοις ήγον Αθηναίοι στρατηγών τε και [των] άλλων τιμών αξιούντες. Και ούτω γε φθονερώς, ώστε και τη πόλει τη εαυτού τας φανεράς αιτίας του πολέμου περιάπτειν, ετέραις έχοντα πολλαίς αφορμαίς περιάψαι τας αιτίας . . . . (σ.120) Τρίτον εστίν ανδρός ιστορικού <σκοπείν>, τίνα τε δει παραλαβείν επί την γραφήν πράγματα και τίνα παραλιπέιν. Δοκεί δε μοι καν τούτω λείπεσθαι Θουκυδίδης. συνεδιώς γαρ Ηρόδοτος, ότι πάσα μήκος έχουσα πολύ διήγησις αν μεν αναπαύσεις τινας λαμβάνη, τας ψυχάς των ακρωμένων ηδέως διατίθησιν, εάν δε επί των αυτών μένη πραγμάτων, καν τα μάλιστα επιτυγχάνηται, λυπεί την ακοήν τω κόρω, ποικίλην εβουλήθη ποιήσαι την γραφήν Ομήρου ζηλωτής γενόμενος. Και γαρ το βυβλίον ήν αυτου λάβωμεν, μέχρι της εσχάτης συλλαβής αγάμεθα και αεί το πλέον επιζητούμεν. Θουκυδίδης δε πόλεμον έναν κατατείνας απνευστί διεξέρχεται μάχας επί μάχαις και παρασκευάς επί παρασκευαίς και λόγους επί λόγοις συντιθείς. Ώστε μοχθείν μεν την διάνοιαν των ακρωμένων . . .(κενό) . . . (σελ.128). Ίνα δε συνελών είπω, καλαί μεν αι ποιήσεις αμφοτεραι (ου γαρ αν αισχυνθείην ποιήσεις αυτάς λέγων), διαφέρουσι δε κατά τούτο μάλιστα αλλη-λων, ότι το μεν Ηροδότου κάλλος ιλαρόν εστί, φοβερόν δε το Θουκυδίδου. ...».

Μετάφραση: «Η γνώμη μου για τον Ηρόδοτο και τον Θουκυδίδη, αν πρέπει να μιλήσω και γι αυτούς, είναι η εξής. Το πρώτο και μάλλον πιο σημαντικό απ' όλα που πρέπει να κάνουν οι συγγραφείς ιστορίας είναι να επιλέξουν ένα ωραίο θέμα, που θα ευχαριστήσει τους αναγνώστες. Αυτό νομίζω ότι ο Ηρόδοτος το κατάφερε καλύτερα από τον Θουκυδίδη. Διότι εκείνος έχει συγγράψει μια κοινή ιστορία των γεγονότων που συνέβησαν στον ελληνικό και το βαρβαρικό κόσμο, έτσι ώστε «να μείνουν ανεξίτηλα στη μνήμη όσα έκαναν οι άνθρωποι και τα επιτεύγματα...», όπως είπε και ο ίδιος. Αυτή η εισαγωγή αποτελεί την αρχή και το τέλος της

ιστορίας του. Ο Θουκυδίδης από την άλλη γράφει για ένα και μόνο πόλεμο, και μάλιστα ούτε ένδοξο ούτε με αίσια έκβαση, ο οποίος μάλιστα θα ήταν καλά να μην είχε συμβεί καν, ή, εφόσον συνέβη, να είχε παραδοθεί στη σιωπή και τη λήθη και να είχε μείνει άγνωστος στις επόμενες γενιές . . . . . Το δεύτερο καθήκον ενός ιστοριογράφου είναι να αποφασίσει από πού θα αρχίσει και μέχρι που θα φτάσει. Και σε αυτό ο Ηρόδοτος αποδεικνύεται πολύ πιο συνετός από το Θουκυδίδη. Αρχίζει με την αιτία, για την οποία πρώτα πρώτα οι βάρβαροι έβλαψαν τους Έλληνες και προχωράει μέχρις ότου καταλήξει στον κολασμό και την τιμωρίαν των βαρβάρων. Ενώ ο Θουκυδίδης ξεκινά από τη στιγμή που άρχισε η παρακμή των ελληνικών πραγμάτων, πράγμα που δεν ήταν σωστό να κάνει ένας Έλληνας και Αθηναίος, και μάλιστα όχι από τους παραπεταμένους αλλά ένας από αυτούς που οι Αθηναίοι θεωρούσαν από τους πρώτους και τον τιμούσαν κάνοντάς τον στρατηγό και δίνοντάς του και άλλα αξιώματα. Τόση είναι η κακία του, ώστε να αποδίδει στην ίδια του την πόλη τις φανερές αιτίες του πολέμου, ενώ θα μπορούσε να τις είχε αποδώσει σε πολλές άλλες πηγές . . . . Τρίτο καθήκον του ιστορικού είναι να σκεφτεί ποια γεγονότα πρέπει να συμπεριλάβει στο έργο του και ποια να παραλείψει. Νομίζω ότι και σ' αυτό υστερεί ο Θουκυδίδης. Ο Ηρόδοτος είχε αντιληφθεί ότι αν μία πολύ μακροσκελής διήγηση διακόπτεται κάπου κάπου, ξεκουράζεται το μυαλό των ακροατών, ενώ αν ακολουθεί πιστά τη ροή των γεγονότων, όσο καλά και αν τα καταφέρνει, δυσαρεστεί το ακροατήριο λόγω της μονοτονίας. Γι αυτό και εκείνος θέλησε να προσδώσει ποικιλία στο έργο του, ακολουθώντας το παράδειγμα του Ομήρου. Πράγματι, αν πιάσουμε το βιβλίο του, το απολαμβάνουμε μέχρι την τελευταία συλλαβή και ζητάμε πάντα και άλλο. Ο Θουκυδίδης πάλι καταπιάνεται απνευστί με ένα πόλεμο και περιγράφει μάχες επί μαχών και πολεμικές προετοιμασίες επί προετοιμασιών και λόγους επί λόγων, με αποτέλεσμα να ταλαιπωρείται το μυαλό των ακροατών του. . . . . (σελ.129). Με λίγα λόγια, ωραίες είναι οι ποιητικές συνθέσεις και των δύο (δεν ντρέπομαι καθόλου να τις ονομάσω ποιητικές συνθέσεις), αλλά διαφέρουν μεταξύ τους ως προς αυτό, ότι το κάλλος του Ηροδότου είναι ιλαρό, ενώ του Θουκυδίδη εμπνέει δέος . . . .».

«Περί των Θουκυδίδου ιδιωμάτων προς Αμμαίον».

σ.193. «Εισαγωγή. Στην πραγματεία του Περί Θουκυδίδου ο Διονύσιος αφού έκανε επιτροχάδην μια περιγραφή των κύριων υφολογικών χαρακτηριστικών του Θουκυδίδη (κεφ.24), λέει ότι δεν θα παραθέσει αποδείξεις και παραδείγματα για το καθένα στοιχείο του ύφους του (κεφ.25). Φαίνεται όμως πως ο φίλος του Αμμαίος παραπονέθηκε γι αυτή την παράλειψη και ο Διονύσιος θέλησε να επανορθώσει στέλνοντάς του αυτήν την επιστολή. Εν τούτοις δεν φαίνεται να το κάνει με μεγάλη προθυμία. Στο τέλος του κεφ. 1 λέει πως αυτές οι πληροφορίες που ζητά ο φίλος του είναι τέτοιες που συναντά κανείς σε ρητορικά εγχειρίδια..».

σ.198. αρχαίο κείμενο: «Διονύσιος Αμμαίω τω φιλάττω χαίρειν. 1.- Εγώ μεν υπελάμβανον αρκούντως δεδηλωκέναι τον Θουκυδίδου χαρακτήρα, τα μέγιστα και κυριώτατα των υπάρχοντων περί αυτόν ιδιωμάτων επεξεληθών, εν οίς γε δη μάλιστα διαφέρειν έδοξέν μοι των προ αυτού ρητόρων τε και συγγραφέων, πρότερον μεν εν τοις περί των αρχαίων ρητόρων προς το σόν όνομα συνταχθείσιν υπομνηματισμοίς, ολίγοις {δε] δη πρόσθεν χρόνοις εν τη περί αυτού του Θουκυδίδου κατασκευασθείση γραφή προσειπών τον Αίλιον Τουβέρωνα, εν ή πάντα τα δεόμενα λόγου μετά των οικείων αποδείξεων διεξελήλυθα κατά την εμαυτού δύναμιν. σου δε υπολαμβάνοντος ήττον ηκριβώσθαι τας γραφάς, επειδή προεκθέμενος άπαντα τα συμβεβηκότα τω χαρακτήρι τότε τας περί αυτών πίστεις παρέχομαι, ακριβεστέραν δε την δήλωσιν των ιδιωμάτων του χαρακτήρος έσεσθαι νομίζοντος, ει παρά μίαν εκάστην των προθέσεων τας λέξεις του συγγραφέως παρατιθείην, ό οι τας τέχνας και τας εισαγωγάς των λόγων πραγματευόμενοι ποιούσιν, προελόμενος εις μηδέν ελλείπειν και τούτο πεποίηκα, το διδασκαλικόν σχήμα λαβών αντί του αποδεικτικού . . . .».

Μετάφραση: «Ο Διονύσιος χαιρετά τον φίλτατο Αμμαίο. Πίστευα πως είχα αναλύσει ικανοποιητικά τον λογοτεχνικό χαρακτήρα του Θουκυδίδη, επισημαίνοντας τις σημαντικότερες και κυριότερες ιδιαιτερότητές του, οι οποίες είναι, κατά τη γνώμη μου, αυτό που κατά κύριο λόγο τον κάνει να διαφέρει από τους προηγούμενούς του ρήτορες και ιστορικούς, όταν μίλησα γι αυτόν

παλαιότερα, στις μελέτες περί των αρχαίων ρητόρων που απευθύνονταν σε σένα προσωπικά, αλλά και λίγο καιρό πριν, στη μονογραφία που έγραψα για τον ίδιο τον Θουκυδίδη, την οποία απηύθυνα στον Αίλιο Τουβέρωνα, όπου ανέπτυξα όσο μπορούσα καλύτερα όλα τα θέματα που έχρηζαν συζήτησης παρέχοντας και τις ανάλογες αποδείξεις. Επειδή όμως εσύ θεωρείς πως οι μελέτες αυτές δεν είναι και τόσο ακριβείς, διότι πρώτα εκθέτω όλα τα χαρακτηριστικά του και μετά παρέχω τις σχετικές αποδείξεις, και επειδή νομίζεις ότι η περιγραφή των ιδιαιτεροτήτων του ύφους του θα ήταν ακριβέστερη, αν για κάθε μια κρίση μου παρέθετα και τα αντίστοιχα χωρία του ιστορικού, πράγμα που κάνουν οι συγγραφείς των ρητορικών εγχειριδίων και των εισαγωγών στη λογοτεχνική σύνθεση, το έκανα αυτό, επειδή δεν θέλω να λείπει τίποτα, και ακολούθησα τη διδασκαλική μέθοδο αντί για την αποδεικτική . . .».

«Περί μιμήσεως»

σ.345: *«Εισαγωγή: Το έργο Περί μιμήσεως του Διονυσίου, που σώζεται απόσπασματικά, διαιρείται σε τρία μέρη: στο πρώτο ο Αλικαρνασσεύς εξετάζει τη λογοτεχνική μίμηση γενικά και τη σπουδαιότητά της, στο δεύτερο έκανε λόγο «περί τινος δει μιμείσθαι» και στο τρίτο «περί του πως δει μιμείσθαι» (βλ. Προς Πομπήιον Γέμινον επιστολή, 3).. . . Το έργο Περί μιμήσεως, όπως σώζεται σήμερα, αποτελείται από έξη αποσπάσματα, προερχόμενα από τα υπομνήματα του Συριανού από την Αλεξάνδρεια (νεοπλατωνικού φιλόσοφου του 5^{ου} αι. μ.Χ.) . . . (347) Στη συνέχεια γίνεται μνεία των ιστορικών: του Ηρόδοτου και του Θουκυδίδη, του Φίλιστου, του Ξενοφώντα, του Θεόπομπου του Χίου. Οι τέσσερις πρώτοι παρουσιάζονται δύο δύο, με τη μέθοδο της σύγκρισης, ενώ ο Θεόπομπος, που αναφέρεται ως ο ιστορικός που συγκεντρώνει στο πρόσωπό του όλες τις αρετές των προηγούμενων, φαίνεται να αποτελεί το ιδεώδες – για το Διονύσιο – μοντέλο ιστορικού . . .».*

σ.363: Αρχαίο κείμενο: «3. Των μέντοι συγγραφέων Ηρόδοτος μεν εξείργασται βέλτιον το πραγματικόν είδος. τω δε λεκτικώ ποτέ μεν πλεονεκτεί Θουκυδίδης, ποτέ δ' έμπαλιν. έστιν δ' εν οίς εξισούνται. τη μεν γαρ ακριβεία των ονομάτων, ής

εκάτεροι προήρηνται διαλέκτου αποσώζουσι το ίδιον. της σαφηνείας δε αναμφισβητήτως Ηροδότω το κατόρθωμα δέδοται. και το μεν σύντομον έστι παρά Θουκυδίδη, το δε εναργές παρά αμφοτέροις. εν μέντοι τοις ηθικοίς κρατεί ο Ηρόδοτος, εν δε τοις παθητικοίς ο Θουκυδίδης. πάλιν καλλιλογία και μεγαλοπρεπεία διαφέρουσιν ουδέν αλλήλων, αλλ' εκάτεροι τούτων τε και των τοιούτων αρετών κρατούσι. ρώμη δε και ισχύι και τόνω και τω περιπτώ και πολυσχηματίστω παρηυδοκίμησε Θουκυδίδης. ηδονή δε και πειθοί και χάριτι και τω [αφελεί] αυτοφυεί [αβασανίστω] μακρώ διενεγκόντα τον Ηρόδοτον ευρίσκομεν. ός και μετά τούτων το πρέπον [περί] πραγματείαν και προσωποποιίαν μάλλον συνετήρηκεν. . . .».

Μετάφραση: «Από τους ιστορικούς τώρα ο Ηρόδοτος έχει πετύχει περισσότερο στον τομέα του θέματος, ενώ στον τομέα του ύφους άλλοτε υπερτερεί ο Θουκυδίδης άλλοτε το αντίθετο. σε μερικές περιπτώσεις ισοβαθμούν. Ως προς την ακρίβεια του λεξιλογίου, ο καθένας τους διατηρεί τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της διαλέκτου που έχει επιλέξει. Όσο για τη σαφήνεια, το βραβείο το παίρνει αναμφισβήτητα ο Ηρόδοτος. Η συντομία είναι χαρακτηριστικό του Θουκυδίδα, ενώ η ενάργεια και των δύο. Στη διαγραφή των χαρακτήρων υπερτερεί ο Ηρόδοτος, στην απόδοση των συναισθημάτων ο Θουκυδίδης. Ως προς την καλλιπέπεια πάλι και τη μεγαλοπρέπεια δεν διαφέρουν καθόλου μεταξύ τους, αλλά έχουν και οι δυο αυτές και τις παρόμοιες αρετές. Στη ρώμη, την ισχύ, την ένταση του λόγου, στην υφολογική εκζήτηση και στην ποικιλία των σχημάτων ο Θουκυδίδης είναι άφθαστος, ενώ στην τερπνότητα, στην πειθώ, στη χάρη και στον αυθορμητισμό βρίσκουμε μακράν καλύτερο τον Ηρόδοτο. Εκτός αυτών ο τελευταίος τήρησε περισσότερο και το πρέπον ως προς τη διαπραγμάτευση του θέματος και την περιγραφή των προσώπων. . . .».

Διονύσιος Αλικαρνασσίας: «Περί συνθέσεως ονομάτων», «Μετάφραση-σχόλια Γεράσιμου Σπαταλά», Δίφρος 1963. ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Ταξ.Αρ. ΕΦ -4708.

σελ. 7-8: «Διονύσιος Αλικαρνασσεάς, Βιβλιογραφικό σημείωμα». Ο Γ. Σπαταλάς γράφει: «. . . Επίσης έγραψε «Επιστολή προς Αμμαίων Β'», όπου ανάμεσα σε διάφορ' άλλα, εξετάζει το ύφος του Πλάτωνα και του Θουκυδίδη και βρίσκει πως του Πλάτωνα είναι κατώτερο από του Δημοσθένη και του Θουκυδίδη από του Ηροδότου. Απάντηση σ' αυτό έγραψε κάποιος Γναίος Πομπήσιος, Έλληνας σοφιστής, που χάθηκε, και ανταπάντηση έγραψε ο Αλικαρνασσεάς στο έργο του «Επιστολή προς Γναίον Πομπήσιον», όπου ανασκευάζει τις γνώμες του . . . Για την αξία του τεχνοκριτικού έργου του Αλικαρνασσεά έγραψαν πολλοί ξένοι και μερικοί Έλληνες, κυρίως λεξικογράφοι. . . Ένας από τους λέξικογράφους αυτούς γράφει πως, από τα σωζόμενα έργα του είναι φανερό πως ο Αλικαρνασσεάς είναι άξιος να κατέχει την πρώτη θέση ανάμεσα στους κριτικούς. Μα ο κριτικός, *μην έχοντας φιλοσοφικό πνεύμα*, δείχνεται άδικος σε μερικούς μεγάλους συγγραφείς, όπως ο Θουκυδίδης και ο Πλάτωνας . . .».

Αλέξανδρος Ρ.Ραγκαβής (1809-1892): «Λεξικόν της Ελληνικής Αρχαιολογίας», Εν Αθήναις, εκ του τυπογραφείου Ανέστη Κωνσταντινίδη, 1888, Αρχ.Ετ. Ταξινόμηση ΥΥ 5.34 Dep.2.

σελ. 391: «Θουκυδίδης, 1) Αθηναίος εκ του δήμου Αλωπεκής. . . (=αδιάφορος για εμάς) 2) Θουκυδίδης Ολόρου, Θρακός πολιτογραφηθέντος εις Αθήνας, εις τον δήμον Αλιμουσίων (Θουκ. Δ, 104), και Ηγησίππης, συγγενής του Μιλτιάδου, εγεννήθη τω 464 (κατά τινας το 471) π.Χ. Εν Σκαπτή Ύλη της Θράκης είχε πλούσια μεταλλουργεία. Εκεί και εν Αθήναις διέμεινε τα 40 πρώτα έτη του βίου του, μεγάλως μεν ενδιαφερόμενος εις την του Περικλέους πολιτικήν, αλλ' αυτός, ως φαίνεται, αποσχών πολιτικής δραστηριότητος μέχρι του η' έτους του Πελοποννησιακού πολέμου, ότε ο Βρασιίδας εισήλασεν εις την Θράκην, και τον Θουκυδίδην βλέπομεν κατά πρώτον έχοντα υπό την οδηγίαν του τον εν Θάσω Απτικόν στόλον. Επειδή όμως, κατέχων την Ηίόνα, δεν επρόφθασεν να σώση την Αμφίπολιν, κατηγορήθη επί προδοσία, και έφυγε προ της δίκης (Θουκ. Ε, 26), μείνας επί είκοσιν έτη μακράν των Αθηνών, είτε εν Θράκη, είτε οδοιπορών και

ερευνών τα περί του πολέμου. Επανήλθε δε τω 404 εις Αθήνας (Παυσ.Α, 23, 9), επανακληθείς δια ψηφίσματος προταθέντος υπό του Οινοβίου, και, αποθανών μετ ολίγα έτη, ουχί μετά το 395, εκ βιαίου θανάτου, είτε εν Σκαπτή Ύλη, είτε εν Αθήναις, κατετέθη εις τον τάφον του Κίμωνος. Ο Θουκυδίδης ήν έμπειρος περί την φιλοσοφίαν και την ρητορικήν. Αλλ' ο ισχυρισμός τινων ότι εδιδάχθη παρά τω Αντιφώντι ή τω Γοργία και τω Αναξαγόρα δεν στηρίζεται επί αποδείξεων. Διηγούνται δ'ότι, παις ών, εις τα Ολύμπια ήκουσε του Ηροδότου αναγιγνώσκοντος την ιστορίαν του, και έκλαυσεν εξ ενθουσιασμού, τούτο δ' ότι συνετέλεσε μετά ταύτα εις το να τον αναδείξη μέγαν ιστορικών. Αλλ' η διήγησις περιέχει αναχρονισμόν, και ίσως εν Αθήναις ήκουσεν εν μεταγενεστέροις χρόνοις απόσπασμά τι του Ηροδότου συγκινήσαν αυτόν. Άμα δ'αρξαμένου του Πελοποννησιακού πολέμου, κατανοήσας αυτού την σπουδαιότητα, ήρξατο της περί αυτού συγγραφής του. Και εν Σκαπτή Ύλη συνέλαβε μεν εν ανέσει και εν αμεροληψία την ύλην, φαίνεται όμως ότι εν Αθήναις την εξειργάσθη. Διεκόπη δε το έργο του υπό του θανάτου, και φθάνει μέχρι του έτους 411, το δε τελευταίον βιβλίον φαίνεται ουχί μετά της αυτής επιμελείας εξειργασμένον ως τα λοιπά. Υπάρχει τις παράδοσις ότι ο Ξενοφών εξέδωκε πρώτος το παραλειπόμενο σύγγραμμα. Όπως δήποτε αυτός και ο Κράτιππος ήρξαντο των ιδικών των όπου διεκόπη ο Θουκυδίδης. Η δ' εις βιβλία διαίρεσις, οία υφίσταται σήμεραν, εγένετο ουχί υπό του Θουκυδίδου, αλλ' ίσως υπό Αλεξανδρινών. Την ιστορίαν ταύτην γράφων ο Θουκυδίδης, ηξίου ν' αφήση έν «κτήμα ες αεί» δια τους εν ομοίαις περιστάσεσιν ευρεθησομένους πολιτικούς άνδρας, και ικανόν προς τούτο τον καθίστα η ιστορική αυτού οξυδέρκεια, δι ής ευστόχως διεγίνωσκε και συνεδύαζεν αιτίας και αποτελέσματα, και η μεγάλη του φιλαλήθεια και η μεγάλη του αμεροληψία, ώστε καίτοι εξορισθείς, και την δημοτικήν αρχήν αποδοκιμά-ζων, δεν ήθελεν όμως να επιφέρη κρίσεις αδίκους κατά της πατρίδος του, και εκθέτει τα γεγονότα εν στάθμη απολύτου ευθιδικίας. Γνώμας δ' ατομικάς δεν εκφέρει, και αι δημηγορίαί ας παρενείρει εισίν ή ακριβώς ως απηγγέλθησαν (Α, 22), ή, αν ενίοτε υπ αυτού συντεθειμένοι, εκφράζουσι τον τρόπον του συλλογίζεσθαι των ομιλούντων περί ωρισμένων περιστάσεων και αντικειμένων. Την διήγησίν, ως αρμόζει εις συμβάντα πολεμικά, διαιρεί κατά θέρη και χειμώνας. Χρησμών (Β, 54,

Ε 103) και διοσημείων (2, 50) μνημονεύει αλλ ιστορικώς μόνον, άνευ τινός αποδείξεως αν αυτός εις ταύτα πιστεύη, δι ό ίσως και κατηγορείτο ως άθεος. Ως το προ πάντων επιδιωκτέον εν ταις πολιτείαις θεωρεί την πολιτικήν δύναμιν, ής στηρίγματα κατά την θεωρίαν του εισί τα χρήματα και το ναυτικόν. Η γλώσσα του εστίν η αρχαία αττική. Το δε ύφος του, απλούν μεν και απέρριτον, αλλ ισχυρόν και πως τραχύ, συγχρόνως δ' ακριβώς και άνευ περιφράσεων την έννοιαν εξηγούν, ώστε και το τ ά χ ο ς της σ η μ α- σ ί α ς λέγει χαρακτηριστικόν αυτού ο Διονύσιος Αλικαρνασσεύς, όστις υπό άλλας επόψεις πάντοτε δεν τον επαινεί, και εις την φράσιν του αποδίδωσι το τ ρ α χ ύ της α ρ μ ο ν ε ί α ς, το ισχυρόν αυτής βεβαίως αιγιτόμενος. Αι δημηγορίαι παρ αυτώ, πλήρεις ιδεών και κατά την ρητορικήν τέχνην εξειργασμένα, αποβαίνουσι δυσνόητοι ενίστε εν τη βαθυνοία των. Βιογραφίαι αυτού αρχαίαι υπάρχουσιν η Μαρκελλίνου τινός (ίσως του Αμμικού), πολλαχώς εσφαλμένα, και η του Διονυσίου».

Jacqueline de Romilly, της Γαλλικής Ακαδημίας, επίτιμης δημότισσας του Δήμου μας, «Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός», 1947, μετ. Λύντια Στεφάνου, επιμέλεια Κ. Τσιταράκης, εκδόσεις Παπαδήμας, Β', 2000 (β-Α.Θ.).

σ.11: «Γενική Εισαγωγή: Περισσότερο, ίσως, από όποιο άλλο ιστορικό, ο Θουκυδίδης συνθέτει και οργανώνει το υλικό της αφήγησής του. Αυτό δημιουργεί στον αναγνώστη την αίσθηση ότι ένα χέρι σίγουρο τον οδηγεί, από την αρχή έως το τέλος του έργου, προς κάποιον προσδιορισμένο στόχο. Εντούτοις, είναι τελείως απίθανη η ιδέα πως η σύνθεση ενός τέτοιου έργου οφείλεται σε μία παρατεταμένη μονοκοτυλιά: αντίθετα, τα πάντα μας κάνουν να πιστεύουμε ότι γεννήθηκε σταδιακά μέσα από πολλών λογίων κινήσεις, χωρίς να αποκλείονται ούτε οι λανθασμένες αφετηρίες ούτε οι παλινδρομήσεις. Και εφόσον σε έργα όπως του Ισοκράτη συναντάμε ίχνη από διορθώσεις που πιστοποιούν τη σύν-ταξή τους σε διαφορετικές χρονολογίες, είναι πολύ μεγαλύτερες οι πιθανότητες να συμβαίνει το ίδιο και με το Θουκυδίδη. Πρόκειται, πράγματι, για έναν πόλεμο είκοσι επτά ετών, και ο ιστορικός δεν περίμενε τη λήξη του για να ξεκινήσει τη δουλειά του.

Πρόκειται ακόμη για ένα πόλεμο διπλό, που μπορούσε κάλλιστα να του φανεί τελειωμένος ύστερα από τα πρώτα δέκα χρόνια εφόσον, έπειτα από την οριστική ειρήνη, θεωρεί ακόμη πρωτότυπο εγχείρημα τη συνένωση των δύο περιόδων του πολέμου, που τις χώριζε μια περίοδος ειρήνης. Πρόκειται, τέλος, για ένα έργο που έμεινε ατελείωτο. Κι αυτό και μόνο το γεγονός μας παροτρύνει να το δούμε όχι σαν ένα αποτέλεσμα οριστικό και απαλλαγμένο από περι-στασιακά στοιχεία, αλλά σαν μια προσπάθεια πάντα ζωντανή, δεμένη με την ύπαρξη ενός ανθρώπου και με τις διακυμάνσεις που της αντιστοιχούν . . . (η γενική εισαγωγή, συνεχίζεται με ιστορικά και κριτικά στοιχεία για τις θεωρίες που αφορούν τη «γένεση» του έργου και τη «μεταβολή» των απόψεών του) . . .

σελ.25: «Εισαγωγή. Δεν υπάρχει, αρχαία ελληνική λέξη που να αποδίδει την έννοια «ιμπεριαλισμός». Εκτός από μία που χρησιμοποιείται για το γεγονός της κυριαρχίας ή για το σύνολο των κυριαρχούμενων λαών. Είναι η λέξη *αρχή*. (1). Εν τούτοις, ο ιμπεριαλισμός είναι μια ιδέα πολύ σαφής για τους Έλληνες, και ειδικότερα ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός./ Ο ιμπεριαλισμός αυτός αρχίζει να εκδηλώνεται σχεδόν αμέσως μετά το τέλος των Μηδικών πολέμων. Το ερώτημα είναι το πότε τελειώνει και, ειδικότερα, αν είναι θεμιτό να μιλάμε για αθηναϊκό ιμπεριαλισμό την ώρα ακριβώς που αρχίζει ο Πελοποννησιακός πόλεμος. Η Αθήνα τότε κατέχει κιάλας ολόκληρη την αυτοκρατορία της και μόλις που μπορούμε να λογαριάσουμε μια-δυο μικρές προσαρτήσεις στη διάρκεια του πολέμου, όπως αυτήν της Μήλου. Και η αυτοκρατορία καταρρέει στην καταστροφή του 404, ολοκληρωτικά. Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να σκεφτούμε ότι ο Θουκυδίδης δεν πραγματεύεται τον αθηναϊκό ιμπεριαλισμό παρά μονάχα στα κεφάλαια του βιβλίου Α', που αφηγούνται τα πενήντα χρόνια (πριν από τον πόλεμο) κατά τα οποία πραγματοποιήθηκε η αυτοκρατορική κατάκτηση. Ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει. Γιατί, αν η αυτοκρατορία αποκτήθηκε πριν από το 433, η ιμπεριαλιστική πολιτική καθόλου δεν σταμάτησε να υπάρχει. Και μάλιστα, εκτός από ορισμένες απόπειρες – μάταιες ως προς το αποτέλεσμα αλλά πολύ ξεκάθαρες ως προς τις προθέσεις – για νέες κατακτήσεις, όπως για παράδειγμα στη Σικελία, η πολιτική αυτή ενέπνευσε όλες τις πολιτικές ενέργειες της εποχής.

Μπαίνοντας στον πόλεμο εναντίον της Σπάρτης, καταστέλλοντας μια εξέγερση, επιχειρώντας μια προσάρτηση, αρνούμενοι να διαπραγματευθούν πάνω σε ορισμένες βάσεις, οι άνθρωποι που διοικούσαν εκείνη την εποχή την πόλη έδειχναν ότι ήταν συνεχιστές αυτών που είχαν δημιουργήσει την αυτοκρατορία. Έχοντας να αντιμετωπίσουν μια κατάσταση πιο δύσκολη, και όντας πολύ λιγότερο αποτελεσματικοί, υπάκουαν στα ίδια ψυχολογικά κίνητρα και συζητούσαν τα ίδια προβλήματα. Η ιδέα της αρχής τους απασχολούσε όλους, είτε ήταν να την υπερασπιστούν πολεμώντας, είτε να τη διατηρήσουν αυταρχικά είτε να την επεκτείνουν με την κατάκτηση. Άρα, υπάρχει ακόμη αθηναϊκός ιμπεριαλισμός στη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου. Υπάρχει στάση του Θουκυδίδη σε σχέση με τον ιμπεριαλισμό αυτό: τα χαρακτηριστικά σημάδια και του ενός και του άλλου εγγράφονται στην εκτύλιξη του έργου./ Προτού μελετήσουμε τις ενδεχόμενες μεταβολές της γνώμης του Θουκυδίδη για τις διαδοχικές όψεις του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού, ή για τη συνολική πορεία του, προέχει να ξεκαθαρίσουμε ποια είναι τα βασικά χαρακτηριστικά που του αποδίδει. Πριν από τα σημεία της καμπύλης, ή τον τελικό τύπο που θα δίνει το κλειδί της σύνθεσής τους, θα πρέπει να ορίσουμε κάποιες σταθερές. Πριν από τα στάση του πολίτη απέναντι στα κοινά, πριν από τη θεωρητική ανάλυση του φιλοσόφου, θα εστιάσουμε την προσοχή σε ό,τι κατ'εξοχήν ανήκει στον ιστορικό. Έτσι διαγράφεται ο λειτουργικός ρόλος του πρώτου μέρους της εργασίας μας./ Το μέρος αυτό, στο σύνολό του, θα είναι κάπως σαν ανεξάρτητο από το πρόβλημα της γένεσης του έργου: ή, τουλάχιστον, δεν θα το θίξουμε παρά μόνο κατά το μέτρο που θα χρειαστεί να αποδειχθεί ως σταθερός συντελεστής μιας οποιασδήποτε διάθεσης. Αλλά, γενικά, τα στοιχεία που θα κρατήσει, είναι δεδομένα που από τον ίδιο το χαρακτήρα τους στέκονται εκτός του γίνεσθαι. Είναι δεδομένα αντιπροσωπευτικά της πρώτης επαφής του πνεύματος με το αντικείμενο. Προσδιορίζουν τη στάση, περισσότερο ή λιγότερο συνειδητή, που υιοθετεί το πνεύμα. Δεν πρόκειται επομένως να ερμηνευθεί, το ένα ή το άλλο χωρίο που αναφέρεται στον ιμπεριαλισμό, εκθέτοντας μια ιδέα ή εκφράζοντας μια πρόθεση, αλλά να χρησιμοποιηθούν πληροφορίες που παρέχονται

παρεμπιπτόντως, όπως η χρήση μιας λέξης αντί για κάποια άλλη, η παράλειψη ενός γεγονότος, η επιλεκτική αναφορά σε ένα επεισόδιο. Αφήνοντας για αργότερα αυτά που λέει ο Θουκυδίδης για τον ιμπεριαλισμό σε διάφορα χωρία του έργου, θα κρατήσουμε εδώ μόνο ό,τι αναφέρεται στο πως μιλάει για το θέμα μέσα σε ολόκληρο το έργο. Έτσι, θα καταγράψουμε την έκταση που καλύπτει ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός στην Ιστορία του, και την όψη με την οποία εμφανίζεται: από τη διπλή αυτή οριοθέτηση θα προκύψουν ασφαλώς ενδείξεις για τον τρόπο με τον οποίο τον κρίνει./ Η καταγραφή που θα κάνουμε, θα στηριχτεί στη σύγκριση της δικής του παρουσίασης των γεγονότων με τις μαρτυρίες των συγχρόνων του, αφενός, και με όσες άλλες ιστορικές πληροφορίες θα μπορέσουμε να συγκεντρώσουμε, αφετέρου. Στην πρώτη περίπτωση θα γίνει τοποθέτηση μιας πνευματικής προσωπικότητας σε σχέση με άλλες. Στη δεύτερη, θα πρέπει να κάνουμε μια ουσιαστική κριτική της μαρτυρίας που καταθέτει ο Θουκυδίδης, γιατί δεν υπάρχει άλλο μέσο προσδιορισμού του βαθμού και του τρόπου της ερμηνευτικής παρέμβασής του. Τούτο δεν σημαίνει καθόλου ότι παρέμβαση αυτή είναι δυσάρεστη, ή ότι έχει ως αποτέλεσμα την προδοσία της αλήθειας: υπάρχει πράγματι αρκετή διαφορά ανάμεσα στην πολυσύνθετη βιωμένη πραγματικότητα και στη διανοητική, επιλεγμένη και εκλογικευμένη επεξεργασία της που προσφέρει ο ιστορικός, ώστε να ανακαλύπτουμε τη σφραγίδα της προσωπικότητας ακόμα και εκεί που φαίνεται να κάνει μόνο μια πιστή αναπαράσταση».

1.- Η έννοια αποδίδεται με σύνθετες εκφράσεις. Οι ιμπεριαλιστές, για παράδειγμα, ονομάζονται «οί άρχειν βουλόμενοι» (Δ', 61.5) ή: «όσοι έτεροι ετέρων ηξίωσαν άρχειν» (Β', 64.5).

Ηλίας Φ. Ηλιού (1904-1985): «Το μήνυμα του Θουκυδίδη», δοκίμιο, Κέδρος, 1980 (β-Α.Θ., και, ΘΟΠΑΑ 884.307 ΗΛΙ).

σελ. 9: «Προλεγόμενα: «Η Ιστορία. Ο Θουκυδίδης είναι ο πρώτος στον κόσμο ιστορικός που παραμέρισε το μύθο και την ανεκδοτολογία στην Ιστορία. . . . σ. 10: Η ιστορική γνώση δεν έχει αντικείμενο μια αυθαίρετη συλλογή πραγματικών γεγονότων, αλλά την παρουσίαση συνόλων διαρθρωμένων και νοητών. Ο φωτισμένος άνθρωπος αισθάνεται την ανάγκη να αναζητήσει, πέρα από τα συμβάντα, την αιτία τους. Τα γεγονότα όμως δεν είναι στατικά και γι αυτό έχει λεχθεί ότι «Ιστορία είναι η εξηγητική διήγηση της εξελίξεως των ανθρωπίνων κοινωνιών στο παρελθόν». . . σ. 12: «. . . Η ιστορία μας δίνει αναλογίες, όχι ομοιότητες. Όσα ονομάζουμε διδάγματα της ιστορίας είναι συλλογή γεγονότων τα οποία χρησιμοποιούμε σαν παραδείγματα της συμπεριφοράς των ανθρώπων και των ομάδων. Ο Μακιαβέλλι είχε διατυπώσει την άποψη πως όποιος θέλει να προβλέψει το μέλλον πρέπει πρώτα να συμβουλευτεί το παρελθόν. . . σ. 23: . . . Στόχος μου είναι να προσπαθήσω να βαθύνω τη μελέτη του Θουκυδίδη και αν γίνεται, όσο γίνεται, να φέρω σε φως εκείνο, που ο ίδιος ο Θουκυδίδης είχε πιστέψει ότι ήταν το σημαντικότερο μέρος της εργασίας του, το «κτῆμα ες αιεί», το παντοτινό θησαύρισμα που κληροδότησε στους επιγενόμενους, το μ ἢ ν υ μ ἄ του. . . σ. 35 . . . Το μήνυμα του Θουκυδίδη, το ότι η μελέτη της ιστορίας είναι θησαύρισμα παντοτινό, χρειάζεται κάποια παραπέρα διερεύνηση. Στηρίζεται πάνω στην πίστη του Θουκυδίδη για το αμετάβλητο της ανθρωπίνης φύσης. Είναι ανάγκη να εξετάσουμε τι νόημα έδινε ο Θουκυδίδης σ' αυτή την κατηγορία. *Αιτιολογική ή χρονική*. Θέλει τάχα να πεί ότι τα πράγματα θα γίνονται και στο μέλλον όπως στο παρελθόν ε π ε ι δ ἢ δεν μεταβάλλεται η ανθρωπίνη φύση, ή μήπως έ ω ς ό τ ο υ μεταβληθεί η ανθρωπίνη φύση; Ο Θουκυδίδης είναι απαισιόδοξος. Και γι αυτό νομίζω ότι το νόημά του είναι αιτιολογικό. Ότι δηλαδή, επειδή ο άνθρωπος είναι αδιόρθωτος, πάντοτε στην ιστορία των ανθρωπίνων κοινωνιών θα συμβαίνουν παραπλήσια. Θα έχει λοιπόν ο αναγνώστης της Ιστορίας να ωφεληθεί σχετικά με την εκτίμηση, την αξιολόγηση και την πρόβλεψη και των μελλοντικών διαγωγών των ανθρώπων και των όσων μέλλουν να συμβούν . . . σ. 37: . . . *συνάγεται ένας νόμος που κατά το Θουκυδίδη φαίνεται ότι κυβερνά την ανθρωπίνη ιστορία. Η βούληση κυριαρχίας*. Αυτή εμφανίζεται σαν η ουσιώ-

δης διάσταση, που επιτρέπει συγχρόνως να κατανοήσουμε την εν γένει ιστορική δράση και να φέρουμε σε φως το βάθος της ανθρώπινης φύσεως. Ο Πελοποννησιακός πόλεμος, με τη διάρκειά του, το εύρος του, τα διάφορα και πολύ χαρακτηριστικά επεισόδιά του και, τέλος, τη σκληρότητά του είναι σαν το πείραμα, χάρη στο οποίο αποκαλύπτεται σε όλη την καθαρότητά του το οδυνηρό πεπρωμένο του ιστορικού ανθρώπου. Τα άστεα οδηγούνται να ασκήσουν βία στα άστεα, να τα τυραννήσουν και μ' αυτόν τον τρόπο τελικά να χαθούν. Η αδυσώπητη αυτή αναγκαιότητα, που οδηγεί το πεπρωμένο των ανθρώπων, δεν είναι ωστόσο ξένη προς τη βούλησή τους . . .

σ. 259: . . . Τα συμπεράσματα. Η σταδιακή κατάκτηση των τεχνών και των επιστημών στην Αρχαία Ελλάδα έφτασε πια, κατά τους δύο τελευταίους πριν από τον Πελοποννησιακό πόλεμο αιώνες, σε σημαντική πρόοδο. Ο αρχαιοελλη-νικός διαφωτισμός οδήγησε στο Χρυσό αιώνα του Περικλή. Ιδιαίτερο χαρακτη-ριστικό του διαφωτισμού αυτού είναι η άνοδος της τέχνης, της επιστήμης και της φιλοσοφίας./ Ο αιώνας του Περικλή ήταν και ο αιώνας του Θουκυδίδη. Πραγμα-τικά, και οι δύο τους πήραν μέρος στον ίδιο πόλεμο. Ο Περικλής βέβαια πέθανε, από το λοιμό, στον τρίτο χρόνο του πολέμου. Ο Θουκυδίδης, γόνος αρχοντικής οικογένειας, είχε πάρει την καλύτερη μόρφωση του καιρού του, καιρού που ξεκινώντας από τους επτά σοφούς της Αρχαίας Ελλάδας, με πρώτο ανάμεσά τους τον Θαλή τον Μιλήσιο, δια μέσου μιας σειράς διαδόχων έφτασε στους σοφιστές και στον Σωκράτη. / Χαρακτηριστικά της μόρφωσης αυτής ήταν ότι ξεκόβοντας από τις μαγικοθρησκευτικές αντιλήψεις και εξηγήσεις του κόσμου και ξεμακραινώντας από την παραδοχή των μύθων – που, κατά μισή γενεά μόλις πριν από το Θουκυδίδη, κυριαρχούσαν ακόμα στην ιστορία του Ηροδότου, πίστεψε σε ένα κόσμο αιτιοκρατούμενο, που μπορεί να εξηγηθεί αποκλειστικά από τους φυσικούς νόμους./Ο Θουκυδίδης, πνεύμα εξαιρετικής ρώμης, οξυδερκής και διορατικός, αναζήτησε, για να αφηγηθεί τον Πελοποννησιακό πόλεμο, την αλληλουχία των αιτίων και των αποτελεσμάτων και, μέσα σε αυτήν, την πραγματική αιτία του Πελοποννησιακού πολέμου, που δεν ήταν το επεισόδιο της Κέρκυρας, της Επιδάμνου ή της Ποτίδαιας, αλλά η ανησυχία των Λακε-

δαιμονίων για την ολοένα ανερχόμενη δύναμη των Αθηνών. Κι αφού υπήρχε αυτή η βασική αιτία, τα προσχήματα ήταν πάντοτε εύκολο να βρεθούν./ Διαπίστωσε επίσης ο Θουκυδίδης, πόσο η βία εξαγρίωνε τους πολεμιστές και γενικά τις αντίπαλες παρατάξεις. Όσο αναπτύσσονταν αυτό που έχει ονομαστεί «παθολογία του πολέμου» τόσο και βαθύτερα βυθίζονταν οι άνθρωποι στην κακουργία – και αυτό διαπιστώνουμε κι εμείς ότι αποτελεί ένα μόνιμο χαρακτηριστικό του πολέμου, ως και την «πολιτισμένη» εποχή μας – από τους πολέμους για την απόκτηση δούλων, ως τα κρεματόρια του Χίτλερ, τη γενοκτονία των Κυπρίων, των Κούρδων και τόσων άλλων και το ισλαμικό «δίκαιο» του Χομεϊνί./ Διαπίστωσε ακόμα ο Θουκυδίδης ότι ο ιμπεριαλισμός, η επεκτατική διάθεση, η επιθυμία να αποκτήσει ένα κράτος ό,τι δεν του ανήκει, βρίσκονται στη ρίζα όλων των πολέμων. Ότι η συσσώρευση πλούτου, η «ιερή δίψα του χρυσού», και η κυριαρχία πάνω στις θάλασσες αποτελούν ουσιαστικές προϋποθέσεις για να μπορέσει κανείς να νικήσει αλλά συνάμα και ένα από τα κυριότερα αίτια των πολέμων./ Ότι η φύση του ανθρώπου είναι πάντοτε η ίδια, δεν μεταβάλλεται – κι έτσι όταν γνωρίσουμε πως αντιμετώπισαν οι άνθρωποι και τα κράτη ένα σπουδαίο πρόβλημά τους, μπορούμε να εικάσουμε πως θα αντιμετωπίσουν παρόμοιες ή παραπλήσιες περιπτώσεις. Ότι, δηλαδή, μπορούμε να φωτίσουμε με τους προβολείς της ανθρώπινης διάνοιας το μέλλον και να βρούμε τους νόμους της κίνησης της ιστορίας./ Αυτό αποτελεί το *μήνυμα* του Θουκυδίδη προς τους μεταγενέστερους, τον παντοτινό θησαυρό, το κτήμα ες αιεί που τους κληροδοτεί. Μια θαυμαστή έκλαμψη της διάνοιας του μεγάλου ιστορικού που δείχνεται συγχρόνως και μεγάλος διδάσκαλος της πολιτικής σκέψης. «Κτήμα τε ες αιεί μάλλον ή αγώνισμα ες το παραχρήμα ακούειν ξύγκειται» . . . . .».

Μέρος δεύτερο

Αρχαίος Δήμος Αλιμούντος

Κεφάλαιο πρώτο

Από τη Γ ρ α μ μ α τ ε ί α της α ρ χ α ι ό τ η τ α ς

Παυσανίας Ελλάδος περιήγησις - Αττικά

{...} I.31.1. «δήμοι δε οι μικροί της Αττικής, ως έτυχεν έκαστος οικισθείς, τάδε εις μνήμην παρείχοντο. Αλιμουσίοις (μεν) Θεσμοφόρου Δήμητρος και Κόρης εστίν ιερόν, εν Ζωστήρι (δε) επί θαλάσσης και βωμός Αθηνάς και Απόλλωνος και Αρτέμιδος και Λητούς. Τεκείν μεν ουν Λητώ τους παΐδας ενταύθα ού φασι, λύσασθαι δε τον ζωστήρα ως τεξομένην, και τω χωρίω δια τούτο γενέσθαι το όνομα. Προσπαλτίοις δε έστι και τούτοις Κόρης και Δήμητρος ιερόν. Αναγυρασίοις δε Μητρός θεών ιερόν. Κεφαλήσι δε οι Διόσκουροι νομίζονται μάλιστα. Μεγάλους γαρ σφας οι ταύτην θεούς ονομάζουσιν».

Μεταφράσεις

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΑΘΗΝΩΝ ΑΕ, «Παυσανίου, Ελλάδος περιήγησις, ΑΤΤΙΚΑ, Εισαγωγή στο έργο του Παυσανία και στα Αττικά, αποκατάσταση του αρχαίου κειμένου, μετάφραση και σημειώσεις ιστορικές, αρχαιολογικές, μυθολογικές, Νικ.Δ. Παπαχατζής, Αθήνα 1974» σελ. 396-400 επ. (β-Αρχ. Ετ., Ταξινόμηση RP 19/20).

«{...} I. 31.1. Οι μικροί δήμοι (1) της Αττικής, που ο καθένας τους σχηματίστηκε όπως έτυχε, έχουν τα παρακάτω αξιομνημόνευτα. Στον Αλιμούντα (2) υπάρχει ιερό της θεσμοφόρου Δήμητρας και Κόρης, στον Ζωστήρα κοντά στη θάλασσα, βωμός της Αθηνάς και του Απόλλωνα, της Αρτεμης και της Λητούς. Κατά την παράδοση η Λητώ δεν γέννησε εδώ τα παιδιά της, αλλά μόνο έλυσε το ζωστήρα για να γεννήσει, και από το γεγονός αυτό δόθηκε στον τόπο το όνομα. Και στα Πρόσπαλτα υπάρχει επίσης ιερό της Κόρης και της Δήμητρας και στον Αναγυρούντα ιερό της Μητέρας των θεών. Οι Κεφαλείς πιστεύουν περισσότερο στους Διόσκουρους, τους οποίους ονομάζουν Μεγάλους Θεούς. . . . {...} . . . ».

1.- Με την έκφραση «ως έτυχε έκαστος οικισθείς» ο Παιουσανίας εννοεί πως οι συνοικισμοί της υπαίθρου που και προ του Κλεισθένη ονομάζονταν δήμοι δεν ήταν τεχνητοί πολιτικοί οργανισμοί, όπως η «πόλη», αλλά αυτόματα δημιουργημένες εγκαταστάσεις αγροτών. Υπήρξαν σε όλη την αρχαιότητα ο πυρήνας της Αθηναϊκής δημοκρατίας. Ο ρόλος τους στην πολιτική ζωή έγινε αληθινά δημοκρατικός μετά τις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη, οι οποίες αποξένωσαν τη δράση τους από τα συμφέροντα των επί μέρους κοινωνικών ομάδων (των ευγενών ή των συγγενικών οικογενειών ή των κατοίκων ορισμένου τόπου). Για να το πετύχει αυτό ο Κλεισθένης «διένειμε την χώραν τριάκοντα μέρη, δέκα μιν των περί το άστυ, δέκα δε της παραλίας, δέκα δε των μεσογείων. Τριπτύς δ'επινομάσας ταύτας, εκλήρωσε τρεις εις την φυλήν εκά-στην, όπως εκάστη μετέχη πάντων των τόπων. Και δημότας επιόησεν αλλήλων τους οικούντας εν εκάστω των δήμων, ίνα μη, πατρόθεν προσαγορεύοντες, εξ-ελέγχωσιν τους νεοπολίτας, αλλά των δήμων αναγορεύωσιν. Όθεν και καλούσι Αθηναίοι σφας αυτούς των δήμων» (Αριστοτ. Αθην. Πολιτ. 21,4). Μοίρασε δηλαδή ολόκληρη την Αττική σε τριάντα τμήματα, τα οποία ονομάστηκαν τριπτύες. Όλες οι αγροτικές κοινότητες (δήμοι) μοιράστηκαν στις τριάντα τριπτύς (όχι σε ίσο αριθμό, γιατί άλλοι δήμοι ήταν μεγαλύτεροι και άλλοι μικρότεροι). Από τις τριάντα τριπτύς δέκα περιλαμβάνονταν στην περιοχή του άστεως (Αθήνα και προάστεια), δέκα στα παράλια (τα ανατολικά), τα δυτικά και τα νότια, (εκτός από τα παράλια του Πειραιά και του Φαλήρου που ανήκαν στο άστυ) και δέκα στην μεσογαία (στην περιοχή της Πεντέλης και του Υμηττού). Με βάση τις τριπτύς σχημάτισε δέκα φυλές, κάθε μια από τις οποίες πήρε ως επώνυμον έναν μυθικό ήρωα (βλ. σημ.1 της σ. 199 α *). Για να υπάρχουν σε όλες τις φυλές πολίτες από κάθε περιοχή της Αττικής, κάθε φυλή περιέλαβε τρεις τριπτύς, μία από το άστυ, μία από τα παράλια και μία από τη μεσογαία (πάντοτε δια κλήρου). Ο αριθμός των δήμων που ανήκαν σε κάθε τριπτύν ούτε γνωστός είναι ούτε ο ίδιος παρέμεινε σε κάθε εποχή. Αλλά και ο συνολικός αριθμός των δήμων της Αττικής δεν ήταν ο ίδιος σε κάθε εποχή. Ο Ηρόδοτος που λέει πως κάθε φυλή επί Κλεισθένη είχε δέκα δήμους (5, 69) θεωρεί το συνολικό αριθμό τους εκατό. Ο Στράβων (9, 396) δίνει ως συνολικό αριθμό 170 ή 174, αλλά χωρίς βεβαιότητα («ώς φασιν»). Συχνά στον ίδιο δήμο ανήκαν πολλοί συνοικισμοί, μερικοί από τους οποίους αργότερα αναγνωρίστηκαν ως δήμοι. Με το να χρησιμοποιεί το όνομά του κάθε πολίτης και το δήμο και να παραλείπει το όνομα του γένους, άρχισε, κατά τον Αριστοτέλη, να αμαυρώνεται η φήμη των παλαιών αριστοκρατικών γενών και να ευοδώνεται έτσι η εξέλιξη προς τη δημοκρατία. Ο Παιουσανίας δεν έδειξε κανένα ενδιαφέρον για τον αριθμό των δήμων επί των ημερών του ούτε για το παρελθόν τους. Ανάφερε περί τους είκοσι, εκείνους που είχαν, κατά την κρίση του, τις αξιολογότερες λατρείες.

* (σελ. 199. α): «Ο Ηρόδοτος λέει (5, 66) πως επώνυμοι ήρωες των παλιών τεσσάρων αττικών φυλών ήταν οι γιοί του Ίωνα, Αιγικόρης, Αργάδης, Γελέων και

Όπλης. Τα αντίστοιχα ονόματα των φυλών Αιγικορείς, Αργαδείς, Γελέοντες και Όπλητες ίσως συσχετίζονται με την κοινωνική θέση ή την απασχόληση των μελών τους, παραμένει όμως και σήμερα εντελώς αβέβαιο αν οι πρώτοι ήταν οι αιγοτρόφοι, οι δεύτεροι οι εργαζόμενοι, οι τρίτοι (Γελέοντες ή Τελέοντες) οι γαιοκτήμονες, οι καταβάλλοντες τέλη, και οι τέταρτοι οι «όπλα παρεχόμενοι» και στρατευόμενοι. Αντίθετα βέβαιο είναι ότι οι παλιές φυλές είχαν συγκροτηθεί με βάση τους συγγενικούς δεσμούς και πως ο Κλεισθένης έσπασε τους δεσμούς αυτούς, γιατί σε καθεμιά από τις δέκα φυλές υπήγαγε δήμους από τρεις περιοχές της Αττικής (του άστεως, της παραλίας και της μεσογαίας) και επομένως μέλη κάθε φυλής υπήρχαν και στις τρεις περιοχές της Αττικής. Ως επώνυμοι των δέκα νέων αττικών φυλών, οι αναφερόμενοι παρακάτω από τον Πausανία, είχαν επιλεγεί κατά μίαν παράδοση από το δελφικό μαντείο, στο οποίο ο Κλεισθένης είχε υποβάλει κατάλογο εκατό ηρώων (Αριστ. Πολ.Αθ. 21,6). Από τους δέκα που τελικά προτιμήθηκαν ο Αιγεύς, επώνυμος της Αιγηίδος φυλής ήταν γαμπρός στην κόρη του παλιού επώνυμου Όπλητος. Ο Ιπποθόων, επώνυμος της Ιπποθοωντίδος, όταν ο Θησέας σκότωσε τον κακοποιό Κερκυρόνα, βασιλιά της Ελευσίνας, διαδέχτηκε τον Κερκυρόνα στον τοπικό θρόνο. Ο Αντίοχος, επώνυμος της Αντιοχίδος, είχε παππού τον Φύλαντα, βασιλιά των δρυόπων, τον οποίο σκότωσε ο Ηρακλής, γιατί ο Φύλας θέλησε να διαρπάσσει τους θησαυρούς το δελφικού μαντείου. Το σαλαμίνιο Αίαντα, επώνυμο της Αιαντίδος, οι αθηναίοι τον τιμούσαν μαζί με το γιό του Ευρυσάκη στο γνωστό ιερό της Αθήνας Ευρυσάκειο. Ο Λεώς (βλ. την επόμενη σημείωση **) ήταν επώνυμος της Λεοντίδος φυλής και οι επόμενοι κατά τη σειρά που τους αναφέρει ο Πausανίας, ο Ερεχθεύς της Ερεχθίδος, ο Οινεύς της Οινηίδος, ο Ακάμας της Ακαμαντίδος, ο Κέκροψ της Κεκροπίδος και ο Πανδίων της Πανδιονίδος.

**Από σχετικά νεώτερες πηγές είναι γνωστή η ιστορία του Λεώ, ενός αθηναίου που κάποτε εμφανίζεται ως γιός του Ορφέα. Ο Λεώ είχε γιό ονομαζόμενο Κύλανθο και τρεις κόρες, της Φρασιθέα (ή Πραξιθέα), την Θεόπη και την Ευβούλη. Όταν ήρθε θεσμός από τους Δελφούς ότι η Αθήνα μπορούσε να απαλλαγεί από ένα λιμό μόνο με ανθρωποθυσίες, ο Λεώ παρέδωσε τις τρεις κόρες του να θανατωθούν(ή μόνες τους προθυμοποιήθηκαν να πεθάνουν χάριν της πόλης τους). Τις κόρες αυτές του Λεώ τίμησαν οι αθηναίοι στο ιερό της αγοράς το γνωστόν ως λεωκόριον ή λεωκόρειον (βλ. τα χωρία του Testim. του Wycherley, σελ.109-113). Επειδή ο μύθος αυτός φαίνεται πως δεν ήταν γνωστός σε παλιούς συγγραφείς, έγινε η υπόθεση πως δημιουργήθηκε στα όψιμα ιστορικά χρόνια ως ερμηνευτικός του προϋπάρχοντος λεωκορείου. Σ' αυτό τιμώνταν ίσως ένας ήρωας με το προσηγορικό όνομα «λεωκόρος», δηλαδή πρόσωπο που «φροντίζει για το λαό» (όπως «νεωκόρος» ήταν το πρόσωπο το επιφορτισμένο με τη φροντίδα για το ναό). Ο λεωκόρος μπορούσε να έχει την προσωνυμίαν αυτή ως πολιτικός ηγέτης ή και θρησκευτικός λειτουργός (η δεύτερη ιδιότητα βρίσκει

στήριγμα στην ανάμνηση πως ήταν γιός του Ορφέα). Όταν η ηρωϊκή αυτή μορφή επισκιάστηκε, ήταν δυνατόν το λεωκόριον ή λεωκόρειον, να ερμηνευθεί ως ιερό των κορών ενός άνευ ιστορίας αθηναίου πολίτη Λεώ. Για τη θέση του ιερού καμιά σαφής ένδειξη δεν υπάρχει από τις ανασκαφές. Αναζητείται στα βόρεια ή βορειοδυτικά κράσπεδα της αγοράς, από την περιοχή της εκκλησίας του αγ. Φιλίππου που δεν ανασκάφηκε ή και από το βόρειο πέρας της στοάς του Αττάλου ως την περιοχή της βασιλείου στοάς και πάντα όχι μακριά από το σημείο όπου η οδός των Παναθηναίων έκαμπτε για να διασχίσει διαγώνια την αγορά. Κατά τον O. Broneer, Αρχ. Εφ. 1960, σ. 62 κ.επ., βρίσκονταν μεταξύ της στοάς του Αττάλου και του ωδείου του Αγρίππα, δεξιά της οδού των Παναθηναίων, για να συμφωνεί με τη μαρτυρία των λεξικογράφων και ενός σχολίου του Δημοσθένη πως ήταν «εν μέσω τω Κεραμεικώ», δηλαδή στη μέση της αγοράς και όχι μακριά από τη θέση που στήθηκαν οι τυραννοκτόνοι, οι οποίοι στο λεωκόριο σκότωσαν τον Ίππαρχο. Ο St. Brunnaker που δέχεται στο λεωκόριο κατάλοιπο επισκιασμένης μυκηναϊκής λατρείας προτιμάει την άποψη του H. Thompson πως ήταν στη βορειοανατολική γωνία της αγοράς (παρά το βορειοδυτικό πέρας της στοάς του Αττάλου, *Opusc. athen.* 1968, 77 κεπ.). Όταν ο Αρμόδιος και ο Αριστογείτων είχαν φοβηθεί πως είχε καταγγελθεί το σχέδιό τους στον Ίππια, άφησαν, κατά το Θουκ. 6,57,3, την περιοχή της αφετηρίας της πομπής (τον Κεραμεικό) και έσπευσαν προς την αγορά, όπου βρήκαν τον Ίππαρχο απασχολημένο με την τακτοποίηση των λεπτομερειών της πομπής και τον σκότωσαν παρά το λεωκόριο. Στο 2^ο μ.Χ. αι. φαίνεται πως το ιερό αυτό δεν υπήρχε. Ο Πausanias που ενδιαφέρεται περισσότερο για τα παλαιά ιερά παρά για τα επιβλητικά μνημεία, θα το ανάφερνε.

2.- Η τοπωνυμία σημαίνει αφθονία του θαμνώδους φυτού αλίμου που ευδοκίμει σε παραθαλάσσια μέρη (κατάληξη που σημαίνει πλησμονή από ορισμένο φυτό είναι συνηθισμένη σε αττικούς δήμους: Ελαιούς, Ραμνούς, Αναγυρούς, Μυρρινούς). Ο Στράβων, 9,398, απαριθμώντας τους παραλιακούς δήμους από τον Πειραιά προς το Σούνιο, αναφέρει πρώτα το Φάληρο, έπειτα τον Αλιμούντα, τρίτη την Αιξωνή και τας Αλάς Αιξωνίδας (περιοχή Γλυφάδας και Βούλας) κι έπειτα τον Αναγυρούντα (Βάρη). Έτσι η θέση του Αλιμούντα ορίζεται μεταξύ του τωρινού παλιού Φαλήρου και της χερσονήσου του αγίου Κοσμά, πλησιέστερα όμως στον άγιο Κοσμά (ή Κωλιάδα άκρα), γιατί το ιερό των θεσμοφόρων θεών Δήμητρας και Κόρης που εδώ ο Πausanias το αναφέρει στον Αλιμούντα από άλλες φιλολογικές πηγές είναι γνωστό πως βρίσκονταν παρά την Κωλιάδα άκρα (βλ. τη σημ. της σελ. 132 β – 133, και πιο πάνω). Ως λιμάνι τους οι Αλιμούσιοι πρέπει να χρησιμοποιούσαν τον όρμο του αγ. Κοσμά.

I. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Βιβλιοθήκη αρχαίων συγγραφέων: Πausανίας, ΑΤΤΙΚΑ, επιμέλεια έκδοσης Ευάγγελος Παπανούτσος, μετάφραση Νικόλαος Παπαχατζής, σελ. 257-258. (β - ΘΟΠΑΑ 887.5 ΠΑΥ).

«I.31.1. Οι μικροί δήμοι (1) της Αττικής, που ο καθένας τους σχηματίστηκε όπως έτυχε, έχουν τα παρακάτω αξιομνημόνευτα. Στον Αλιμούντα (2) υπάρχει ιερό της Θεσμοφόρου Δήμητρας και Κόρης, στον Ζωστήρα (3) κοντά στην θάλασσα, βωμός της Αθηνάς και του Απόλλωνα, της Άρτεμης και της Λητώ. Κατά την παράδοση η Λητώ δεν γέννησε εδώ τα παιδιά της, αλλά μόνο έλυσε τον ζωστήρα για να γεννήσει και από το γεγονός αυτό δόθηκε στον τόπο το όνομα. Και στα Πρόσπαλτα (4) υπάρχει επίσης ιερό της Κόρης και της Δήμητρας και στον Αναγυρούντα (5) ιερό της Μητέρας των θεών. Οι Κεφαλείς (6) πιστεύουν περισσότερο στους Διόσκουρους, τους οποίους ονομάζουν Μεγάλους θεούς. .».

1.- Κατά τον Αριστοτέλη (Αθην. Πολιτ. 24,1) ο Κλεισθένης «διένειμε την χώραν κατά δήμους τριάκοντα μέρη, δέκα μὲν των περί το άστυ, δέκα δε της παραλίας, δέκα δε της μεσογείου και ταύτας επονομάσας τριπτύς εκλήρωσε τρεις εις την φυλήν εκάστην, όπως εκάστη μετέχη πάντων των τόπων», δηλ. την Αττική τη μοίρασε σε τριάντα τμήματα που λέγονταν τριπτύες. Δεν αναφέρει πόσους δήμους (κοινότητες) περιλάμβανε κάθε τμήμα ή τριπτύς, λέει όμως πως δέκα από τις τριπτύς αποτελέστηκαν από κατοίκους της Αθήνας και των πέριξ, δέκα από κατοίκους της παραλίας και δέκα από κατοίκους του εσωτερικού της Αττικής. Κάθε φυλή τη σχημάτισε από τρεις τριπτύς δια κλήρου. Από τις τρεις μία ήταν από τις τριπτύς του άστεως, μία της παραλίας και μία των μεσογείων. Έτσι καμία φυλή δεν είχε ιδιαίτερα τοπικά συμφέροντα. Επειδή δεν ξέρουμε πόσοι δήμοι ήταν σε κάθε τριπτύν, δεν μπορούμε να ξέρουμε και πόσοι ήταν όλοι οι δήμοι επί Κλεισθένη. Από τον Ηρόδοτο (5.9) μπορεί κανείς να συμπεράνει πως το σύνολο των δήμων της Αττικής υπολογίζονταν σε εκατό. Ο Στράβων αναφέρει πως ήταν 174 (9, σελ.396).

2.- Ο Αλιμούς, η πατρίδα του Θουκυδίδη, σύμφωνα με αρχαίες μαρτυρίες βρισκονταν αμέσως ανατολικά του Φαλήρου, σε απόσταση 35 σταδίων από την Αθήνα – κοντά στο σημερινό Καλαμάκι, μεταξύ αυτού και του αγροτικού συνοικισμού Τράχωνες και κοντά στην Κωλιάδα άκρα (Άγιο Κοσμά).

3.-Ζωστήρ ήτο η χερσόνησος και το ακρωτήρι κοντά στη σημερινή Βουλιαγμένη δυτικά του κόλπου της Βάρης.

4.- Στα ενδότερα της Αττικής, κοντά στα Καλύβια, παρά τη σιδηροδρομική γραμμή Αθηνών – Λαυρίου.

5.- Ο Αναγυρούς ήταν από τους πολυανθρωπότερους δήμους. Η θέση του έχει προσδιοριστεί από ευρήματα επιγραφικά παρά τη σημερινή Βάρη, κοντά στον ομώνυμο κόλπο.

ΠΑΠΥΡΟΣ:«Τα άπαντα των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων. Πausανίου, Ελλάδος Περιήγησις, Α. ΑΤΤΙΚΑ», μετάφραση Δημητρίου Λαμπίκη, σ.136. (β-ΘΟΠΑΑ 887.5 ΠΑΥ).

{...} I.31.1. Οι μικροί δήμοι της Αττικής, όπως ωκίσθη κατά τύχην έκαστος, κατέλιπον τα εξής αξιομνημόνευτα. Εις τους *Αλιμουσίους* μεν υπάρχει ιερόν της Δήμητρος Θεσμοφόρου και της Κόρης, εις τον Ζωστήρα δε πλησίον της θαλάσσης υπάρχει και βωμός της Αθηνάς και του Απόλλωνος και της Αρτέμιδος και της Λητούς. Λέγουν βεβαίως, ότι η Λητώ δεν εγέννησεν εδώ τα τέκνα της, αλλ'έλυσε την ζώνην της, δια να γεννήση και δια τούτο εδόθη το όνομα εις τον τόπον. Εις τους Προσπαλίους δε και εις τούτους υπάρχει ιερόν της Κόρης και Δήμητρος, εις τους Αναγυρασίους ιερόν της Μητρός των θεών. Εις τους Κεφαλείς προ παντός λατρεύονται οι Διόσκουροι, διότι εδώ αυτούς Μεγάλους θεούς ονομάζουν . . . { . . . } . . .».

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΕΚΔΟΤ. ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ: «Βιβλιοθήκη των Ελλήνων. Πausανίου, Ελλάδος Περιήγησις, Α' ΑΤΤΙΚΑ, μετάφραση Α.Γεωργιάδου, σ.75 (β-ΘΟΠΑΑ 887.5 ΠΑΥ).

{...} I.31.1.Οι μικροί δήμοι της Αττικής, όπως συνοικίστηκε ο καθένας στην τύχη, έχουν τα εξής αξιομνημόνευτα: στο δήμο *Αλιμουσίων* υπάρχει ιερό της Δήμητρας Θεσμοφόρου και της Κόρης (= *Περσεφόνης*). Στον Ζωστήρα κοντά

στην θάλασσα, υπάρχουν βωμοί της Αθηνάς, της Αρτέμιδος, του Απόλλωνος και της Λητούς. Λένε, βεβαίως ότι η Λητώ δεν εγέννησεν εδώ τα τέκνα της, αλλά έλυσε την ζώνη της για να γεννήση και έτσι δόθηκε το όνομα στον τόπο. Στο δήμο Προσπαλτίων υπάρχει επίσης ιερό της Κόρης και της Δήμητρος και στο δήμο Αναγυρασίων ιερό της Μητρός των Θεών. Στους Κεφαλείς λατρεύονται προ πάντων οι Διόσκουροι, γιατί εδώ τους ονομάζουν Μεγάλους θεούς {...}. ..».

Στράβων (63 π.Χ.-23 μ.Χ.) «Γεωγραφικά», βιβλίο Θ' 1.21:

«THE LOEB CLASSICAL LIBRARY, THE GEOGRAPHY OF STRABO, IV» και «The Geography of Strabo, with an English translation by Horace Leonard Jones, Cornell University, IV» Harvard University Press, MCMLXI = 1961, σελ. 270. Βιβλιοθήκη – Αρχαιολογικής Εταιρίας, Ταξινόμηση R 99/ S 43.

«Θ' 1.21. {...} «Μετά δε τον Πειραιά Φαληρείς δήμος εν τη εφεξής παραλία. ειθ Αλιμούσιοι, Αιξωνείς, Αλαιείς (1) οι Αιξωνικοί, Αναγυράσιοι, είτα Θορείς (2), Λαμππρείς (3), Αιγιλείς (4), Αναφλύστιοι, Ατηνείς (5). ούτοι μεν οι μέχρι της άκρας του Σουνίου. μεταξύ δε των λεχθέντων δήμων μακρά (6) άκρα, πρώτη μετά τους Αιξωνέας, Ζωστήρ, είτ άλλη μετά Θορέας, Αστυπάλεια . . . περί δε Ανάφλυστόν εστι και το Πανείον και το της Κωλιάδος Αφροδίτης ιερόν, εις όν τόπον εκκυμανθήναι τα τελευταία τα εκ της περί Σαλαμίνα ναυμαχίας της Περσικής ναυάγια φασί, περί ών και τον Απόλλω προειπείν.

Κωλιάδες δε γυναίκες ερέτμοισι φρύξουσι (7) . . .».

1.- Αλαιείς, Tzscunke, for Αλειείς, so the later editors.

2.- ειθ'Ορεείς A, ειθ'Ωρεείς A man. sec. BEkIno, είτα Θορείς Tzscunke, Corais, Kramer, είτα Θοραιείς Meineke.

3.- Λαμππρείς Kramer, for Λαμπριείς A (Λαμπυρείς man. sec.), BEgkIno, so later editors.

- 4.- Αιγλιείς Tzscunke for Αιγινείς, so the later editors.
- 5.- Ατηνείς, Loeper (Ath. Mitth.XVII, 1892 p.335) for Αζηνιείς.
- 6.- μακρά, omitted by Elnog and Pletho, in A about twelve letters have disappeared between μα and η μετά.
- 7.- φρύξουσι, conj. of Kuhn, for φρίξουσι (cp. Herod. 8.96).

Μετάφραση στα αγγλικά

«21. After the Peiraieus comes the deme Phalereis, on the seabord next to it, then Halimusii, Aexoneis, Alaeis, Aexonici, and Anagyrasioi. Then Thoreis, Lamptreis, Aegilieis, Anaphlystii, Ateneis. These are the demes as far as the cape of Sunium. Between the aforesaid demes is a long cape, the first cape after Aexoneis, Zoster, then another after Thoreis, I mean Astypalaea. . . .And in the neighbourhood of Anaphlystus is also the shrine of Pan, and the temple of Aphrodite Colias, at which place, they say, were cast forth by the waves the last wreckage of the ships after the Persian naval battle near Salamis, the wreckage concerning which Apollo predicted “the women of Colias will cook food with the oars . . . { . . . } . . . .».

Μετάφραση στα ελληνικά

Σημείωση: Στο αρχαίο κείμενο αναγράφεται «Αζηνιείς» και όχι «Ατηνείς».

ΠΑΠΥΡΟΣ: «Τα άπαντα των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων. Στράβωνος Γεωγραφικά, Θ', 1975, αρχαίον κείμενον, εισαγωγή, μετάφρασις, σημειώσεις υπό Α. Σ. Αρβανιτοπούλου» 1874- 1942 (καθηγητή στο Πανεπιστήμιο Αθηνών), «Παλαιόν Φάληρον κατά Ιανουάριον του 1937». (β – ΘΟΠΑΑ 881.97 ΣΤΡ).

Θ, 21: «Ο πρώτος δε δήμος, ο οποίος υπάρχει προς την παραλίαν μετά τον Πειραιά είναι ο δήμος των Φαληρέων, έπειτα οι Αλιμούσιοι, οι Αιξωνείς, οι Αλαιείς, οι Αιξωνικοί, οι Αναγυράσιοι, οι Θοραείς, οι Λαμπτρείς, οι Αιγλιείς, οι Αναφλύστιοι, οι Αζηνιείς. Ο τελευταίος δε ούτος δήμος εκτείνεται μέχρι του Σουνίου. Κατά την μακράν ταύτην παραλίαν μέχρι του Σουνίου σχηματίζονται διάφορα ακρωτήρια και πρώτον μετά τον δήμον Αιξωνέων το μακρόν ακρωτήριο του Ζωστήρος (1) και μετά τον δήμον των Θοραιέων η Αστυπάλεια. . . . Πλησίον

της Αναφλύστου υπάρχει και το Πανείον (2) και ο ναός της Κωλιάδος (3) Αφροδίτης, το οποίο έχει κτισθή εις το μέρος της ακτής, όπου μετά την μάχη της Σαλαμίνας εξεβράσθησαν, ως λέγεται, τα συντρίμματα των πλοίων των Περσών. Ούτως επηλήθευσεν ο χρησμός του Απόλλωνος «*και αι γυναίκες της Κωλιάδος θα ανάψουν τη φωτιά τους με τα ξύλα των κουπιών*» . . . . .».

1.- Είναι ο σημερινός Λαιμός ή Μικρό Καβούρι της Βουλιαγμένης. Λέγεται σήμερα Ζερβί ή Ζερβό.

2.- Πάνειον ή Πανείον. Όρος της Αττικής προς Ν.Α. του Υμηττού, ένθα υπήρχεν λατρευτικόν σπήλαιον του Πανός, του Απόλλωνος και των Νυμφών. Αι ανασκαφαί έφερον εις φως, πλην άλλων, σημαντικώτατα αναθηματικά ανάγλυφα. Σήμερα καλείται Πανί και βουνό της Κερατέας (υψομ. 635).

3.- Κωλιάς άκρα είναι μικρόν ακρωτήριο της Αττικής, πιθανόν ο νυν Άγιος Κοσμάς. (Υπόμνηση ΑΘ.: Ο συγγραφέας μεταφράζει/ υπομνηματίζει, το 1937).

ΠΑΠΥΡΟΣ: «Τα άπαντα των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων. Στράβωνος Γεωγραφικά, αρχαίον κείμενον, εισαγωγή, μετάφρασις, σημειώσεις υπό Α.Σ. Αρβανιτοπούλου», «έκδοσις δευτέρα, εν Αθήναις 1937», σ.1-95.(β. Αρχ.Ετ.Ταξιν. RS 43/11.120). Αποτελεί μετάφραση ΜΟΝΟ του βιβλίου Α' Γεωγραφικά.

Δημοσθένης (384-322 π.Χ.),

Έφεσις προς Ευβουλίδην. (β-ΑΘ, ΘΟΠΑΑ 885.3.ΔΗΜ).

Εισαγωγή Α.Θ.: Ο δημόσιος δικανικός λόγος αυτός (= διότι ο ομιλών υπερασπίζεται το δικαίωμά του ως Αθηναίου πολίτη κατά του δήμου του, άρα δεν πρόκειται για ιδιωτική διαφορά και δίκη), με τίτλο «Έφεσις προς Ευβουλίδην»,

αφορά τον αρχαίο δήμο Αλιμούντος. Ο Αλιμούσιος Ευξίθεος, διαγράφηκε από το «Ληξιαρχικόν γραμματεῖον» (=δημοτολόγιο) διότι, τάχα, δεν ήταν γνήσιος Αθηναῖος πολίτης. Κατήγορός του, ο Ευβουλίδης, εχθρός του, επίσης Αλιμούσιος. Η διαγραφή κατά τη συνέλευση επετεύχθη διότι ο Ευβουλίδης και οι φίλοι του, κούρασαν τους πολίτες (το «δήμο») με τις προηγούμενες υποθέσεις, ψηφίσματα, ομιλίες και παρεμβάσεις, και όταν, αργά το βράδυ, έγινε η «διαψηφίσις» (=ψηφοφορία) είχαν παραμείνει μόνο αυτοί οι «προπαρεσκευασμένοι» = «στημένοι», οι οποίοι έπραξαν ως ετάχθησαν. Χωρίς αποδεικτικά στοιχεία διέγραψαν τον Ευξίθεο. Μετά από έφεση αυτού, η μη επιτυχής έκβαση της οποίας εγκυμονούσε σοβαρούς κινδύνους γι αυτόν (βλέπετε, πιο κάτω) ο Ευβουλίδης, εκλεγείς από το δήμο, προσήλθε στο Εφετείο χωρίς και πάλι να προσκομίσει κανένα απολύτως στοιχείο. Ο Ευξίθεος προσκόμισε μάρτυρες για κάθε ισχυρισμό του και απέδειξε ότι και ο πατέρας του και η μάνα του ήταν, Αθηναῖοι πολίτες. Ο Αλιμούς περιγράφεται στο λόγο αυτό, ως φτωχός Δήμος. Κατ'εκτίμηση είχε 200-300 κατοίκους μαζί με τις γυναίκες, παιδιά, μετοίκους κλπ. Οι «πολίτες Αθηναῖοι» ήταν πολύ λιγότεροι. Γι αυτό εξέλεγε για τη Βουλή των 500 μόνο 3 βουλευτές κατά τη πρώτη περίοδο 508-307/306. Κατά τις περιόδους 307/306-224/223 και 224/223-201/200 με 3 βουλευτές στη Βουλή των 600. Κατά την τελευταία περίοδο 201/200-126/127 και 126/127-3^{ος} αι. είναι άγνωστος ο αριθμός βουλευτών του δήμου. Ενώ το Ευώνυμον ή Ευωνύμεια ή Ευωνυμία, εξέλεγε 10 βουλευτές, που αυξήθηκαν σε 12 το 306 π.Χ.

σ.2420. Εισαγωγικό αρχαίο κείμενο: «Υπόθεσις. 1.- Γράφεται νόμος παρ Αθηναῖοις γενέσθαι ζήτησιν πάντων των εγγεγραμμένων τοις ληξιαρχικοῖς γραμματεῖοις, είτε γνήσιοι πολῖται εἰσὶν είτε μη, τοὺς δε μη γεγονότας ἐξ ἀστού και ἐξ ἀστής ἐξαλείφεσθαι, διαψηφίζεσθαι δε περὶ πάντων τοὺς δημότας, και τοὺς μεν ἀποψηφισθέντας και ἐμμείναντας τῆ ψήφῳ των δημοτῶν ἐξαληλίφθαι και εἶναι μετοίκους, τοις δε βουλομένοις ἐφῆσιν εἰς δικαστᾶς δεδόσθαι, καν μη ἀλώσι και παρὰ τῷ δικαστηρίῳ πεπράσθαι, ἐάν ὁ ἀποφύγῳσιν, εἶναι πολῖτας. 2.- Κατὰ τούτον τον νόμον του *Αλιμουσίῳ ν δήμου* διαψηφιζομένου ἀποψηφίζεται Ευξίθεος τις, φάσκων ὄ' εαυτὸν υπ' Ευβουλίδου εχθροῦ ὄντος κατεστασιάσθαι

εφήκεν εις το δικαστήριον, και επιδεικνύει εαυτόν εξ αστού και εξ αστής. Ει δε ετίθθυσεν η μήτηρ μου, δι απορίαν τουτ' εποίησεν. Ο δε πατήρ εξένιζε τη γλώπτη, αιχμάλωτος γενόμενος και πραθείς. Δει δε μη τα ατυχήματα προφέρειν, αλλά τα γένη ζητείν».

Ελεύθερη απόδοση: «1. Προτείνεται νόμος στους Αθηναίους να γίνει έλεγχος (αναθεώρηση, αναζήτηση) όλων των εγγεγραμμένων στους ληξιαρχικούς καταλόγους, εάν είναι γνήσιοι πολίτες ή μη. Και να εξαλείφονται όσοι δεν έχουν γεννηθεί από γνήσιους πολίτες Αθηναίους (=εξ αστού και αστής), και να γίνεται ο επανέλεγχος με ψηφοφορία (= στη συνέλευση) για όλους τους δημότες. Και όσοι μεν αποκλειστούν με απόφαση των δημοτών να αποσβηστούν από τους καταλόγους και να γίνουν μέτοικοι, όσοι όμως θέλουν, να ασκήσουν έφεση στους δικαστές. Και εάν μεν χάσουν τη δίκη έφεσης, να περιέρχονται στη θέση δούλων, εάν όμως κερδίσουν την έφεση να είναι πολίτες (δημότες). 2. Και όταν ο δήμος των Α λ ι μ ο υ σ ί ω ν έβαλε σε ψήφιση αυτόν το νόμο, αποκλείστηκε από τους καταλόγους κάποιος Ευξίθεος, που υποστηρίζοντας ότι έχει κατά-συκοφανηθεί από τον εχθρό του Ευβουλίδη, έκανε έφεση στο δικαστήριο και απόδειξε τον εαυτό του προερχόμενο από γνήσιους δημότες. Και εάν ήταν τροφός (= παραμάννα) η μάνα μου, είπε, αυτό το έκανε από φτώχεια. Και ο πατέρας μου ξενόφερνε στην (προφορά της) γλώσσα, επειδή αιχμαλωτίστηκε και πουλήθηκε. Πρέπει όμως να μη παρουσιάζουμε τα ατυχήματα (= τα οικογενειακά), αλλά να αναζητούμε το γένος μας (= τη γνησιότητά μας)».

Σχόλια Α.Θ.: Γενικές αναθεωρήσεις των δημοτικών καταλόγων (διαψηφίσεις) γνωρίζουμε δύο από την αρχαία γραμματεία: α) αυτή που έγινε το 445 επί Περικλέους (βίος Πλουτ. παρ. 37) ενόψη διανομής σταριού, και, β) και άλλη το 346 μετά από ψήφισμα του Δημοφίλου επί άρχοντος Αρχίου. Η δίκη για την οποίαν ο λόγος αυτός, έγινε μετά το ψήφισμα του Δημοφίλου, πιθανόν το 345. Δηλαδή σε εποχή που η λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος είχε αλλοιωθεί ή εκφυλιστεί (*). Ο Ευξίθεος φαίνεται ότι δεν ήταν νέος, αφού υπήρξε δήμαρχος του δήμου του και υποψήφιος για ιερέας του Ηρακλή (βλ. πιο κάτω), και πρέπει να είχε γεννηθεί μεταξύ 390 και 380.

(*) βιβλίο «Συλλογή των εις την ελληνικήν βιβλιοθήκην, και τα πάρεργα ΠΡΟ-ΛΕΓΟΜΕΝΩΝ και τινων συγγραμμάτων του Αδαμαντίου Κοραή», εν Παρισίοις 1833, Αρχ.Ετ. Ταξινόμ. ΥΥ 6.68 Dep.2a. Ειδικότερα στο κεφάλαιο «Ακολουθία των αυτοσχεδίων στοχασμών περί της Ελληνικής Παιδείας και Γλώσσης», ο Αδαμάντιος Κοραής, σ. 228, γράφει: « . . {...} . Η ρητορική δεν επαγγέλλεται να πείση, αλλά να εύρη και να μεταχειρισθή με τέχνην όσα είναι δυνατά να πείσωσι. . . Και της αυτής αδικίας είναι να ατιμάζη τις τον Ρήτορα, διότι δεν έπεισεν ανθρώπους, των οποίων η ψυχή ελιθώθη . . . Εις εκείνην την περίοδον του χρόνου ότ' εδημηγόρει ο Δημοσθένης, των Αθηναίων και όλης της Ελλάδος η πολιτική αρωστία είχε φθάσει εις τοιούτον βαθμόν, εις τον οποίον όταν καταντήσωσι τα έθνη, ολίγη πλέον θεραπείας ελπίς μένει εις αυτά. Εις παρομοίου χρόνου περίοδον ήκμασε και ο Κικέρων. Μ' όλα ταύτα, και ο Δημοσθένης εξύπνισεν πολλάκις από τον βαθύν αυτών λήθαργον τους Αθηναίους..».

(Ακολουθούν: αποσπάσματα από το αρχαίο κείμενο του Δημοσθένη, με βάση την αρίθμηση κεφαλαίων, και μετάφρασή τους):

{...} «7.- Πρώτον μεν ουν όν τρόπον εν τοις δημόταις συνέβη την διαψήφισιν γενέσθαι, φράσω προς υμάς. {...} .. 9.- Πρώτον μεν, επειδή συνελέγησαν οι δημόται, κατέτριψεν την ημέραν δημηγορών και ψηφίσματα γράφων. Τούτο δ' ήν ουκ από του αυτομάτου, αλλ' επιβουλεύων εμοί, όπως ως οψιαίταθ' η διαψήφισις η περί εμού γένοιτο. και διεπράξατο τούτο. Και των μεν δημοτών οι ομόσαντες εγενόμεθα τρεις και εβδομήκοντα, ηρξάμεθα δε του διαψηφίζεσθαι δείλης οψίας, ώστε συνέβη, ηνίκα τουμόν όνομα εκαλείτο, σκότος είναι ήδη. 10. και γαρ ην περί εξηκοστόν, και εκλήθην ύστατος απάντων των εν εκείνη τη ημέρα κληθέντων, ηνιχ' οι μεν πρεσβύτεροι των δημοτών απεληλύθεσαν εις τους αγρούς. του γαρ δήμου ημίν, ω άνδρες δικασταί, πέντε και τριάκοντα στάδια του άστεως απέχοντος και των πλείστων εκεί οικούντων απεληλύθεσαν οι πολλοί. οι δε κατάλοιποι ήσαν ου πλείους ή τριάκοντα. Εν δε τούτοις ήσαν άπαντες οι τούτων παρεσκευασμένοι. 11.- Επειδή δ εκλήθη τουμόν όνομα, αναπηδήσας ούτος εβλασφήμει κατ εμού ταχύ και πολλά και μεγάλη τη φωνή, όπως και νυν, μάρτυρα μεν ων κατηγορησεν ουδένα παρασχόμενος ούτε των δημοτών ούτε

των άλλων πολιτών, παρεκελεύετο δε τοις δημόταις αποψηφίζεσθαι. 12. Αξιούντος δε μου αναβαλέσθαι εις την υστεραίαν δια τε την ώραν και το μηδένα μοι παρείνει το τε πράγμ' άφνω προσπεπτωκέναι .. {...} 13. και ό τι γνοιήσαν περι εμού, τούτοις ήθελεν εμμένειν. ούτος ων μεν εγώ προυκαλούμην ουδέν εφρόντισεν, την δε ψήφον ευθύς εδίδου τοις παρούσι των δημοτών, ούτ' από-λογίαν ουδεμίαν εμοί δους ούτ' έλεγchon ουδέν' ακριβή ποιήσας. Οι δε τούτω συνεστώτες αναπηδήσαντες εψηφίζοντο. Και ην μεν σκότος, οι δε λαμβάνοντες δύο και τρεις ψήφους έκαστος παρά τούτου ενέβαλλον εις τον καδίσκον. Σημείον δε. οι μεν γαρ ψηφισάμενοι ου πλείους ή τριάκοντ' ήσαν, οι δε ψήφοι ηριθμή-θησαν πλείους ή εξήκοντα, ώστε πάντας ημάς εκπλαγήναι. {...} 35. Επει κάκεινο περι της μητρός μου ειρηκεν ότι ειτίθεισεν. Ημείς δε, όθ' η πόλις ητύχει και πάντες κακώς έπραπτον, ουκ αρνούμεθα τούτο γενέσθαι. . . . και γαρ νυν αστάς γυναίκας πολλάς ευρήσετε τιθειούσας . . . . Ει δε γε πλούσιοι ήμεν, ούτ' αν τας ταινίας επωλούμεν ούτ' αν άλλως ήμεν άποροι . . . 36. Μηδαμώς, ώ άνδρες δικασταί, τους πένητας ατιμάζετε (ικανόν γαρ αυτοίς το πένεσθαι κακόν) μηδε γε τους εργαζεσθαι και ζην εκ του δικαίου προαιρουμένους . . . 45. Και γαρ ει ταπεινόν ην η τιπή, την αλήθειαν ου φεύγω. ου γαρ ει πένητες ήμεν, ηδική-καμεν, αλλ' ει μη πολίται . . . 52. Έτι τοίνυν ορφανός κατελείφθην, και φασίν μ' εύπορον είναι και των μαρτύρων ενίους ωφελουμένους μοι μαρτυρείν συγγενείς είναι. Και άμα μεν κατ εμού λέγουσιν τας εκ της πενίας αδοξίας και περι το γένος διαβάλλουσιν, άμα δε δι' ευπορίαν φασί παντα μ' ωνείσθαι . . . . 56. . . . . Ορώ γαρ, ώ άνδρες Αθηναίοι, ου μόνον των αποψηφισαμένων Αλιμουσίων εμού κυριώτερ' όντα τα δικαστήρια, αλλά και της βουλής και του δήμου, δικαίως. κατά πανθ' αι παρ υμίν εισί κρίσεις δικαιοτάται. . 57. Ενθυμείσθε τοίνυν κακείνο, όσοι των μεγάλων δήμων εστέ, ως ουδεν' αποστερείτ' ούτε κατηγορίας ούτε απολογίας. . 62 . . . . Ει τοίνυν, ω άνδρες Αθηναίοι, τούτο δοκούσιν ούτοι λέγειν μαλιστ' ισχυρόν ως απεψηφισαντό μου νυν οι δημόται, εγώ τετράκις επιδεικνύω πρότερον, οθ' οσίως άνευ συστάσεως εψηφίσαντο, και εμέ και τον πατέρα δημότας αυτών είναι ψηφισαμένους, πρώτον μεν γε του πατρός δοκιμα-σθέντος, είτ' εμού, είτ' εν τη προτέρα διαψηφίσει, ότ' ηφάνισαν ούτοι το γραμμα-τείον, το δε τελευταίον προκρίναντες εμέ εψηφίσαντ' εν τοις ευγενεστάτοις κλη-ρούσθαι της

ιερωσύνης τω Ηρακλεί . . . 63 Εἰ δὲ δεῖ τὴν δημαρχίαν λέγειν, δι ἣν ὠργίζοντό μοι τινές, ἐν ἡ διάφορος ἐγενόμην εἰσπράττων οφείλοντας πολλοὺς αὐτῶν μισθώσεις τεμενῶν καὶ ἕτερ' ἅ τῶν κοινῶν διηρπάκεσαν, ἐγὼ μὲν ἀν βου-λοίμην ὑμᾶς ἀκούειν, ἀλλ' ἴσως ἔξω τοῦ πράγματος ὑπολήψεσθαι ταυτ' εἶναι ..».

Μετάφραση

ΠΑΠΥΡΟΣ: «Τὰ ἅπαντα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων. Δημοσθένους Λόγοι, τόμ. 6ος, μετάφραση Κ.Θ.Αραπόπουλος, σ. 2417-2458 (β – ΘΟΠΑΑ 885.3 ΔΗΜ).

«... . 7.- Πρώτον μὲν λοιπὸν θὰ ἐκθέσω πρὸς ἐσᾶς κατὰ ποῖον τρόπον ἐγένετο εἰς τὸν δῆμον μᾶς ἡ ἀναθεώρησις τῶν καταλόγων τῶν δημοτῶν . . .9.- Πρώτον μὲν, ἀφοῦ συνηθορίσθησαν οἱ δημόται, κατηνάλωσεν (=ο *Ευβουλίδης*) ὅλην τὴν ἡμέρα ομιλῶν καὶ προτείνων ψηφίσματα. Τοῦτο δὲ, δὲν ἐγένετο τυχαίως, ἀλλ ἐστρέφετο ἐξ ὑπολογισμοῦ ἐναντίον μου, ἵνα ἡ ὑπόθεσις κριθῆ ὅσον τὸ δυνατὸν βραδύτερον, καὶ ἐπέτυχεν τοῦτο. Καὶ ἐκ τῶν δημοτῶν οἱ μὲν ὀρκισθέντες ἀνήλθομεν εἰς ἐβδομήκοντα τρεῖς, ἤρχισαμε δὲ νὰ ψηφίζωμεν, ἐνῶ ἡ ἐσπέρα εἶχε πολὺ προχωρήσει, ὥστε συνέβη, ὅταν ἐφώναζαν τὸ ὄνομά μου, νὰ εἶναι ἡδὴ σκότος. Διότι εἶχον περίπου ἀριθμὸν ἐξήκοντα καὶ ἐκλήθην τελευταῖος ἀπὸ ὅλους τοὺς κριθέντας κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν, ὁπότε οἱ μὲν πρεσβύτεροι ἐκ τῶν δημοτῶν εἶχον ἀπέλθει εἰς τοὺς ἀγρούς – διότι, ἄνδρες δικασταί, ἐπειδὴ ὁ δῆμος μᾶς ἀπέχει ἐκ τῆς πόλεως τριάκοντα πέντε στάδια, πολλοὶ κατῶκου ἐκεῖ καὶ διὰ τοῦτο εἶχον ἀπέλθει – οἱ δὲ ὑπόλοιποι δὲν ἦσαν περισσότεροι ἀπὸ τριάκοντα. Μεταξὺ δὲ τούτων ἦσαν ὅλοι οἱ ὑπὸ τούτου πρὸς τὸν σκοπὸν τούτον παρεσκευασμένοι. 11. Μόλις δὲ ἐφώναζαν τὸ ὄνομά μου, οὗτος ἐπήδησεν εἰς τὸ βῆμα, καὶ ἤρχισε νὰ ομιλή ἐκτοξεύων μεγαλοφώνως πολλὰς συκοφαντίας ἐναντίον μου, ὅπως καὶ τώρα (= *στην κατ' ἐφεση δίκη*), χωρὶς νὰ παρουσιάσῃ κανένα μάρτυρα διὰ τὰς κατηγορίας τοῦ οὔτε ἐκ τῶν δημοτῶν οὔτε ἐκ τῶν ἄλλων πολιτῶν, προέτρεπε δὲ τοὺς δημότας νὰ με διαγράψουν ἀπὸ τὸν κατάλογον. 12. Ἐγὼ ζήτησα νὰ ἀναβληθῆ ἡ λήψις ἀποφάσεως ἐπὶ τῆς ὑποθέσεώς μου διὰ τὴν ἐπομένην, διότι ἦτο ἀργά, διότι δὲν εἶχον κανένα νὰ με βοηθήσῃ καὶ μου εἶχε

παρουσιασθή αιφνιδίως το ζήτημα τούτο. . 13. Ούτος όμως δεν έλαβε καθόλου υπόψη του την πρότασίν μου, εκάλει δε αμέσως τους παρόντας των δημοτών να ψηφίσουν, χωρίς να μου επιτρέψη καθόλου να απολογηθώ και χωρίς να επιτρέψη καμίαν προκαταρκτικήν συζήτησιν. Εκείνοι δε οι οποίοι είχαν συνεννοηθή με αυτόν, ώρμησαν δια να ψηφίσουν. Και ήτο βεβαίως σκότος, έκαστος δε ελάμβανεν από τον Ευβουλίδην δύο και τρεις ψήφους, τας οποίας έρριπτον εις τον καδίσκον (=μικρόν κάδο). Απόδειξις δε των λόγων μου είναι το εξής: εκείνοι δηλαδή που εψήφισαν δεν ήσαν περισσό-τεροι από τριάκοντα, αι δε ψήφοι αριθμηθείσαι ευρέθησαν περισσότεραι από εξήκοντα, ώστε όλοι μας εξεπλάγημεν . . .35.- Επίσης είπεν δια την μητέρα μου και εκείνο, ότι δηλαδή υπήρξε τροφός. Ημείς δε, ότε η πόλις εδυστύχει και όλοι ευρίσκοντο εις αθλίαν κατάστασιν, δεν αρνούμεθα ότι συνέβη τούτο. . διότι θα εύρετε πολλάς γυναίκας αστάς να είναι τροφοί . . .Εάν δε βεβαίως είμεθα πλούσιοι, ούτε τας ταινίας θα επωλούμεν, ούτε θα είμεθα όλως διόλου άποροι. . 36. Μη ατιμάζετε, άνδρες δικασταί, καθόλου τους πτωχούς (διότι αρκετόν κακόν είναι δι αυτούς η φτώχεια), ούτε εκείνους οι οποίοι έχουν ως πρόγραμμα των να εργάζωνται και ζουν δικαίως. . . 45. Πράγματι, εάν είναι ταπεινόν επάγγελμα το της τροφού, το παραδέχομαι, διότι δεν είμεθα ένοχοι, εάν είμεθα πτωχοί, αλλά εάν δεν είμεθα πολίται . . .52. Και αφ ενός μεν με κατηγορούν δια τας ευτελείς ασχολίας, εις τας οποίας με αναγκάζει η φτώχεια και με κατηγορούν δια την καταγωγήν μου, αφ ετέρου δε λέγουν ότι, επειδή είμαι πλούσιος εξαγοράζω τα πάντα δια των χρημάτων . . .56. . Διότι, βλέπω, άνδρες Αθηναίοι, ότι τα δικαστήρια είναι ανώτερα όχι μόνον των Αλιμουσίων που με διέγραψαν από τους δημοτικούς καταλόγους, αλλά και της βουλής και της συνελεύσεως του λαού. Και δικαίως, διότι αι αποφάσεις τας οποίας εκδίδετε, είναι από πάσης απόψεως δίκαιαι . 57 Έχετε δε υπόψιν σας και εκείνο, σεις που ανήκετε εις τους μεγάλους δήμους, ότι κανέναν δεν στερείτε ούτε του δικαιώματος της κατηγο-ρίας, ούτε της απολογίας . . .62 Εάν λοιπόν, άνδρες Αθηναίοι, φαίνωνται ούτοι ότι τούτο παρουσιάζουν ως ισχυρότατον επιχείρημα, ότι οι δημόται τώρα με διέ-γραψαν από τους καταλόγους,εγώ αποδεικνύω, ότι τέσσαρας φορές πρότερον, ότε εψήφισαν δικαίως και άνευ αναμεταξύ των συνεννοήσεως, εψήφισαν ότι και εγώ και ο

πατέρας μου είμεθα συνδημόται των, πρώτον μὲν ὅτε ἐνηλικιώθη ὁ πατήρ μου καὶ ἐδοκιμάσθη, δεύτερον ὅτε συνέβη τὸ ἴδιον με ἐμέ, ἔπειτα κατὰ τὴν προηγουμένην ἀναθεώρησιν, ὅτε οὗτοι ἐξηφάνισαν τὸ ληξιαρχικὸν γραμματεῖον, τελευταῖον δὲ ὅτε με ἐξέλεξαν μετὰξὺ τῶν πολιτῶν εὐγενοῦς καταγωγῆς δια να μετὰσχῶ τῆς κληρώσεως ὡς ἱερεὺς τοῦ Ἡρακλέους . . . 63 Ἐάν δὲ πρέπει να ὁμιλήσω καὶ δια τὴν δημαρχίαν ἢ ὁποῖα μου στοίχισε πολλὰ μῖση καὶ κατὰ τὴν ἀσκήσιν τῆς ὁποίας ἀπέκτησα πολλοὺς ἐχθροὺς εἰσπράττων ἀπὸ πολλοὺς ἐξ αὐτῶν τὰ ὀφειλόμενα ἐνοίκια τῶν μισθώσεων ἱερῶν χώρων καὶ διώκων ἄλλους ποὺ εἶχον διαρπάσει τὸν δημόσιον θησαυρόν, ἐγὼ μὲν θα ἐπεθύμουν να ἀκούσετε ταῦτα, ἀλλ' ἴσως νομίζετε, ὅτι ταῦτα εἶναι ἀσχετα πρὸς τὴν παρούσαν ὑπόθεσιν . . . {...} . . . ».

Σημείωση Α.Θ.: Ἡ ὑπόθεση, λογίζεται ὡς ἡ πρώτη καταγραμμένη καλπονοθεία.

Ἀριστοφάνης (450/444-385 ;):

«Ὀ ρ ν ι θ ε ς».

ΠΑΠΥΡΟΣ Ἀπαντα ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων, Ὀρνιθες, ἀρχαῖον κείμενον, Εἰσαγωγή, Μετάφρασις, Σημειώσεις Νικ. Σπ. Φίλιππα, τόμος 3, 1975 (β-ΘΟΠΑΑ 882.21 ΑΡΙ).

σελ.3: «Εἰσαγωγή: Διαβάζοντας ἢ βλέποντας κανεῖς τοὺς «Ὀρνιθες» ἔχει τὴν ἐντύπωση πὼς ἡ κωμωδία αὐτὴ γράφτηκε ἀπὸ σύγχρονο συγγραφέα, με βάση τὴ σημερινὴ πραγματικότητα, καὶ πὼς οἱ ἥρωές τῆς ἀποτελοῦν ἀντίγραφα πιστὰ τῶν ἀνθρώπων ποὺ ζοῦν καὶ κινούνται ἀνάμεσά μας. Καημὸς τοὺς τὸ αἰώνιο αἶτημα τῆς φυγῆς πρὸς κάτι καλύτερο καὶ τελειότερο μακριὰ ἀπὸ τὶς ἐνοχλήσεις ποὺ σέρνει πίσω τῆς μὴ ὀργανωμένη κοινωνία, δίκες, φιλονεικίες, ἀπάτες καὶ ἄλλα ἀναρίθμητα δεινά, ποὺ μας ἀναγκάζουν, ὡς καὶ τὸν ἴδιον μας τὸν τρόπο ν' ἀπαρνούμαστε κάποτε. . . Ἡ ὑπόθεση τοῦ ἔργου εἶναι τελείως φανταστικὴ. Δύο γέροντες σύντροφοι, ὁ Πεισθέταιρος καὶ ὁ Εὐελπίδης, ἀηδιασμένοι ἀπὸ τὴ ζωὴ τοὺς στὴν πόλη, καὶ μὴ μπορῶντας να συνεννοηθοῦν με τοὺς ἀνθρώπους

αποφασίζουν να πάνε στα πουλιά ζητώντας τους να μείνουν κοντά τους και να ιδρύσουν από κοινού μια χώρα, στην οποία δεν θα έχουν θέση οι φαύλοι και ανάξιοι πολίτες, παρά μόνο τα υγιή στοιχεία της κοινωνίας . . (συνεχίζεται εκτενής . . . . .)».

σελ.17: «Πράξις Α': Ένα ερημικό τοπίο. Στο βάθος λόχμες και βράχια. Αριστερά ένα μοναχικό δέντρο. Από τη δεξιά πάροδο (από το μέρος της πόλεως δηλ.) μπαίνουν δύο Αθηναίοι, ο Ευελπίδης και ο Πεισθέταιρος, κρατώντας στο γρόθο τους, ο πρώτος μια κάργια κι ο δεύτερος μια κουρούνα».

Αρχαίο κείμενο: σελ.46, στίχος 492: «. . ΕΥΕΛΠΙΔΗΣ. . . Εμέ τουτό γ' ερώτα./ Χλαίναν γάρ απώλεσ' ο μοχθηρός Φρυγίων ερίων δια τούτον./ Εις δεκάτην γαρ οποτε παιδαρίου κληθείς υπέπινον εν άστει,/ κάρτι καθύδον./ και πριν δειπνείν τους άλλους, ούτος άρ' ήσεν,/ καγώ νομίσας όρθρον εχώρουν Αλιμουντάδε, κ' άρτι προκύπτω/ έξω τείχους, και λωποδύτης παίει ροπάλω με το νύτον./ καγώ πίπτω μέλλω τε βοάν, ο δ' απέβλισε θοιμάτιόν μου/ . . . . .».

***Βλέπετε αρχαίο κείμενο και μετάφραση στην αγγλική: Aristophanes The Birds, by W.W. Merry, Oxford at the Clarendon Press, 1904, σελ. 44, Αρχαιολογική Εταιρεία, Ταξινόμηση RA 96/25.2.

Μετάφραση

σελ.49: «ΕΥΕΛΠΙΔΗΣ: Εμένα ρώτα, πούχασα ο δόλιος πανωφόρι μάλλινο της Φρυγίας, εξ αιτίας του. Με είχαν, που λες, καλέσει στα δεκάμερα (1) ενός μωρού, και τα κουτσόπινα στην πόλη, όταν με πήρ' ο ύπνος. και πριν οι άλλοι συμπότες καλοφάνε, λάλησε τούτος. Εγώ θαρρώντας πως ήταν ξημέρωμα, κινάω για τον Άλιμο (2). Και μόλις ξεμυτίζω από το τείχος, νάσου ένας λωποδύτης με κοπανάει με ρόπαλο στη ράχη, και πέφτω, κι ώσπου φωνή να βγάλω, μου σούφρωσε το ρούχο . . . . .».

1.- Εις δεκάτην: εις τους αρχαίους η ονομασία του βρέφους εδίδετο την δεκάτην ημέραν από της γεννήσεώς του.

2.- Αλιμούς: Δήμος της Αττικής, απέχων 35 στάδια από την Αθήνα, κοντά στο Παλαιό Φάληρο.

Βιβλιοθήκη ΦΕΞΗ – Αρχαίων Ελλήνων Συγγραφέων, «Απαντα Αριστοφάνη», εκδόσεις «Ευθεία», Οι Όρνιθες, Μετάφραση Πολύβιου Τ. Δημητρακόπουλου, 1910, (β- ΘΟΠΑΑ 882.21 ΑΡΙ).

σελ.139: «Εισαγωγή εις τους «Όρνιθας». Δια της κωμωδίας ταύτης σατυρίζει δριμύτερον ο ποιητής την επικρατήσασαν εν Αθήναις πολιτικήν και κοινωνικήν διαφθοράν, παρουσιάζων δύο πολίτας Αθηναίους εξοριζόμενους εκουσίως και καταφεύγοντας εις τα πτηνά προς ίδρυσιν νέας πολιτείας με ηρεμώτερον βίον και με αγνότερα ήθη. Σατυρίζει δε φαιδρώς και τας αποδιδομένας εις τους θεούς ανθρωπίνους αδυναμίας».

σελ.141: «Μέρος πρώτον. Η σκηνή παριστά οδόν πετρώδη. Εις απόστασιν, δένδρα, θάμνοι και λίθοι. Εισέρχονται ο Πεισθέταιρος και ο Ευελπίδης, κρατούντες ο εις Κουρούναν και ο έτερος Καρακάξαν. Ακολουθεί ο θεράπων κρατών στρωμνάς, χύτραν, σούβλαν, και άλλα μαγειρικά σκέυη».

σ.155: «Η αυτή σκηνογραφία. Ο Πεισθέταιρος και ο Ευελπίδης φαίνονται επανερχόμενοι εκ των παρασκηνίων,κατόπιν ερεύνης προς ανεύρεσιν των πτηνών».

Μετάφραση: σελ.166: στ.496: « . . .ΕΥΕΛΠΙΔΗΣ: . . .Αμ' δε ρωτάς εμένα/ που έχασα από τούτο {το πουλί}/ ο άμοιρος μια χλαίνα/ κι ήταν κι' από φρυγικό (1) μαλλί!/ Γιατ' είχα μισοκοιμηθή, κ' ήμουν κουτσοπιωμένος,/ 'ς ενός παιδιού δεκάμερα (2) στην πόλιν καλεσμένος,/ και πριν να φάν οι άλλοι,/ τούτος ο πετεινός εδώ ακούσθηκε που ελάλει./ θαρρώντας το λοιπόν κ'εγώ πως είχε πια φωτίση/ στην Αλιμούντα (3) έτρεξα. λίγο είχα προχωρήση/ έξ' απ' το τείχος, που έξαφνα εις τα πλευρά μου πέφτει/ μια μαγκουριά από 'να νυκτοκλέφτη./ κυλιέμαι χάμου έτοιμος να σκούξω. μα τραβάει/ εκείνος το μανδύα μου, {και πάει κι ακόμα πάει}».

- 1.- Το έριον της Φρυγίας (Αγκύρας και Λαοδικείας) εθεωρείτο εκλεκτότερον όλων των άλλων.
- 2.- Την δεκάτην ημέραν από της γεννήσεως παιδιού οι γονείς παρέθετον γεύμα εις φίλους και συγγενείς και έθετον το όνομα.
- 3.- Αλιμούς: χωρίον της Αττικής πέραν του Φαλήρου (Λεοντίδος φυλής).

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ-ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ,
Αριστοφάνους Κωμωδίαι «Όρνιθες», μετ. Νίκου Σφυρόερα, (β-ΘΟΠΑΑ 882.21).

σελ.α' (ως Εισαγωγή): «Κάποιος σοφός είπε πως όλα τα πνευματικά δημιουργήματα είναι προϊόντα του καιρού μας. Ποτέ δεν ξέφυγεν η Ανθρωπότητα από τούτο τον κανόνα. Κι όπως αυτός έγινε κι επαναλήφθηκε άπειρες φορές πάντα και παντού εις όλους τους αιώνας, το ίδιο θα γίνει και στο μεγάλο πνευματικό σχολειό της Αρχαιότητας, την Αθήνα. . . (συνεχίζεται εκτενής) . . .».

σ.3: «Υπόθεση της κωμωδίας: Δύο μεσόκοποι Αθηναίοι πολίτες, ο Πεισθέταιρος κι ο Ευελπίδης, βαριεστημένοι από τη ζωή, που κατάντησε αφόρητη μέσα στην Αθήνα, με το θόρυβό της, τους φλύαρους συμπατριώτες τους, τις καθημερινές δίκες, τους συκοφάντες, τους δημαγωγούς και τους πολεμοκάπηλους, αποφασίζουν να βρούν άλλο τόπο να ζήσουν και να μπορέσουν να ησυχάσουν. Αλλά που να πάνε; Γι αυτό καταφεύγουν σ έναν άνθρωπο πουολόγο, το Φιλοκράτη, που πουλάει μαντικά πουλιά κι αγοράζουν από εκείνον, μια κουρούνα και μια κάργια. Αυτά, τους είπε εκείνος που τους τα πούλησε, θα τους καθοδηγήσουν σίγουρα στον ήσυχο κι ερημικό τόπο που γυρεύουν. Έτσι οι δύο Αθηναίοι ρίξανε μαύρη πέτρα πίσω τους και ξεκίνησαν. Με οδηγούς τα δύο πουλιά ψάχνουν να βρούν τη χώρα του βασιληά των πουλιών Τηρέα, που σαν Αθη-ναίοι, έχουνε μαζί του συμπεθεριό, γιατί σαν ήταν άνθρωπος παντρεύτηκε την Αθηναία βασιλοπούλα Πρόκνη κι ύστερα μεταμορφώθηκε σε τσαλαπετεινό. Για να βρούν λοιπόν τον Τηρέα περιπλανιώνται οι δύο Αθηναίοι μέσα στις ερημιές, ακολουθώντας το δρόμο, που με τα κρωξίματά τους δείχνουν τα δύο μαντικά πουλιά . . . . . (συνεχίζεται εκτενής) . . . . .».

Μετάφραση: σελ.28: «ΕΥΕΛΠΙΔΗΣ: Αμή ρώτα για τούτο κι εμένα,/ π' αφορμή ήταν αυτός κι έχω χάσει ο φτωχός/ μιαν ολόμαλλη Φρύγικη χλαίνα./ Στα βαφτίσια με κάλεσαν κάποιου παιδιού/ στην Αθήνα, και πάω και τα πίνω/ παραπάνω λιγάκι και πλάγιασα εκεί./ οι άλλοι ακόμα καθόνταν στο δείπνο,/ κι αρχινά το κακάρισμα αυτός. λέω εγώ/ πως ξημέρωσε, και ξεκινάω/ για τον Άλιμο. μόλις που βγαίνω λοιπόν/ απ' το τείχος, πιο πέρα πριν πάω,/ κάποιος κλέφτης μου δίνει πισώπλατα μια/ ματσουκιά και κατάχαμα πέφτω,/ τις φωνές πάω να βάλω, τη χλαίνα βουτά/ τότε εκείνος και μ άφησε σκέτο».

Αλέξανδρος Ρ. Ραγκαβής: «Μεταφράσεις ελληνικών δραμάτων- Σοφοκλέους Αντιγόνη – Αριστοφάνους Νεφέλαι, Ειρήνη, Όρνιθες», Αθήνησι 1860, τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφέως, Αρχ. Ετ. Ταξ. (Dep.5) R 1/29.

«(σ. 281) ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΟΥΣ ΟΡΝΙΘΕΣ (Εδιδάχθη επί Χαβρίου άρχοντος, εν Ολ. 91 θ', π.Χ. 414, κατά το έαρ του 17^{ου} έτους του Πελοποννησιακού Πολέμου)».
 «(σελ. 283) «ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΟΥΣ, Τα ΟΡΝΕΑ: . . . . (σελ.324, στίχος 496) προτού δε οι λοιποί αποφάγουν, εφώναξ' εκείνος, και νομίσας εγώ πως χαράζει, ΚΙΝΩ δια τον Αλιμούντα, πλην όμως είμαι έξω του τείχους και κλέπτης εκεί καταφέρ' εις την ράχιν μου μίαν . . . . .».

(στίχος 497) Αλιμούς, χωρίον ή δήμος της Αττικής πέραν του Φαλήρου.

Ανδρέας Κορομηλάς (1811-1858): Λείπει το πρώτο εσώφυλλο με στοιχεία έκδοσης. Στο υπάρχον εσώφυλλο «ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ. Ημερομηνία στον πρόλογο «Τοις εντευξομένοις – Τω αωμβ (= 1842) Ιουλίου κε' (=25) εν Αιγίνη». Από τον Ηλεκτρ.Κατάλογο της Αρχ. Ετ. 1845. Αρχ. Ετ. Ταξινόμηση (Dep.5) R 96/4.

σελ.1, Β' τόμου: ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΟΥΣ ΟΡΝΙΘΕΣ. σελ.7: ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΟΡΝΙΘΩΝ: Δύο πρεσβύται Αθηναίων Πεισθέταιρος και Ευελπίδης, την συκοφαντίαν φεύγοντες την Αθήνησι, μετανίστασθαι δοκιμάζουσι, και κολιόν και κορώνην πριάμενοι,

παραγίνονται προς όρνιθας, της παρ αυτοίς επιθυμούντες διαγωγής. οι δε όρνιθες το μεν πρώτον αρνείσθαι φασιν, εί μετα ανθρώπων, πολεμίων όντων, οικήσουσι. μαθόντες δ' ύστερον, ά ωφεληθήσονται, συγχωρούσι μένειν αυτούς. οι δε πόλιν κτίσαντες εν τω αέρι, Νεφελοκκοκυγίαν ωνόμασαν. αλλ' ουδέ ταύτην ανενόχλητον εσώσιν οι Αθηναίοι. μάντιες γαρ και χρησμολόγοι φοιτώσι, λαβείν τι βουλόμενοι, εν οίς και Μέτων. ούτοι δε πάντες αποπέμπονται άπρακτοι. τελευταίοι δε και θεοί δια το μη εάσθαι τον καπνόν των ιερείων ανιέναι, λιμώ φθειρόμενοι, πρεσβεύονται προς τους όρνιθας. ο δε σκοπός του δράματος διασύραι πάλιν τους Αθηναίους ως φιλοδίκους. η δε σκηνή εν πέτραις και ορνέοις. εγράφη δε μετά τον Αλκιβιάδην υπό της Σαλαμινίας νεώς μεταπεμφθήναι δια την περικοπήν των Ερμών και φυγήν εις Λακεδαίμονα».

Όρνιθες, στίχος 496: «. . και πριν δε πιείν τους άλλους, ούτος άρ' ήσε, καγώ νομίσας όρθρον εχώρουν Αλιμουντάδε, κάρτι προκύπτω έξω τείχους, και λωποδύτης παίει ροπάλω με το νώτον . . . . .».

στ.496. Μετάφραση: «. . και πιών ου πάνυ πολύ, εκάθευδε, των άλλων έτι πινόντων. τούτο δ'άσαντος το περίορθρον, ως μη ώφειλε, εγερθείς απήγει εις Αλιμούντα (δήμος ούτος). και μόλις εξελθών, λωποδυτείται το ιμάτιον.

Κεφάλαιο δεύτερο

Δημοτικό Ψήφισμα Αλιμουσίων

Σχόλια Α.Θ.: Το Ψήφισμα αυτό, με βάση τα όσα γνωρίζω, δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στον Άλιμο, το 2006, στο «Πρόγραμμα» για το Γ' Διεθνές Συμπόσιο για το Θουκυδίδη με θέμα τις «Δημηγορίες» (3-6 Μαΐου 2006). Επίσης το 2006 περιελήφθη στο βιβλίο του Δήμου Αλίμου «Όψεις της Ιστορίας. . .»,σελ.75, στο

Α΄μέρος για τους αρχαίους δήμους Αλιμούντος και Ευωνύμου της Κωνσταντίνας Παπαγεωργίου-Καζά. Έτσι έγινε ευρύτερα γνωστή στον Άλιμο η ανακάλυψή του. Το Ψήφισμα (δεύτερο μισό, 4^{ου} αι) αποκαλύφθηκε κατά τη διάνοιξη της παραλιακής οδού το έτος 1921, στο χώρο του πρώην αεροδρομίου, στην απέναντι πλευρά από το ΕΑΚΝ Άγιος Κοσμάς (βλ. και Κων.Καζά-Παπαγεωργίου, Όψεις Ιστορίας, σελ.59, σκαρίφημα με αρχαιολογικές θέσεις, και αναφορά σ.73).

J. J. E. HONDIUS (*):The ANNUAL of the BRITISH SCHOOL at ATHENS, No. XXIV (1919-1921), London, έκδοση/μελέτη με τίτλο “A new inscription of the deme Halimous”, σ.151. Δεν αναγράφω παραπομπές. Αρχ.Ετ. Ταξιν. WB 4.

“Early in 1921 the Neuchatel Asphalte Company, in beginning the construction of the new coast road from Old Phaleron to Vouliagmene (see map, fig.1), found not far inland from the small promontory of Hagios Kosmas some ancient foundations, and by them the inscription, which is here published. The discovery was communicated by Mr. Bottomly, Manager of the Company, to the British School, and to him I am indebted for permission to publish it, and also for the sketch plan of the ancient foundations here shown (fig.2). On the top of a low hill the line of a wall (about 1:50 m. thick) of the late fifth or fourth century B.C., built up rectangular blocks of *poros*, appeared, and on the top of this the inscription was found as indicated in the plan (fig. 2). Slightly north of the inscription was a large block running out westwards at right angles to the main wall. If the main wall is the boundary of the Shrine of Dionysos mentioned in the inscription, it is possible that this big block formed part of the shrine itself. In any case it seems likely that we should recognize in these remains, scanty though they are, the ruins of the Dionysion in which the inscription was to be erected. On the south side of the road a double tomb came to light (fig.2). In the upper tomb, which was covered by a large tile so curved that it was in section half an ellipse, a small aryballos with a simple anthemion ornament in very late red-figure style was found with a few much decayed bones, perhaps those of a child; but in the lower tomb, which

was made of two shallow rectangular troughs of terra-cotta, there were only a few bones. The tomb, which cannot be earlier than the late fifth century B.C., would not be likely to have any connection with the Dionysion, and was in any case outside it.

The inscription is cut on a gable-topped stele of Pentelic marble slightly broken both above and below; 58 m. high, 27-30 m. broad and 05-08 thick; the letters are 008 high; the space between the lines = 01 m. The stone is now No. 12.560 in the Epigraphical Museum at Athens. The text, which is written *στοιχηδόν*, is as follows:

«Θ ε ο ί.

Θεόφιλος εἶπεν. ἐπειδ-
 ή Χαρίσανδρος καλώς κ-
 αι φιλοτίμως ἐπεμελή-
 (θη) των ουσιών υπέρ του
 δημάρχου Ισχυρίου, ἐλ-
 ομένων αυτόν των δημο-
 τών και τας ιεροποιία-
 ς όσας οι δημόται προσ-
 έταξαν, ἐψηφίσθαι Αλι-
 μουσίους. ἐπαινέσαι Χ-
 αρίσανδρον Χαρισιάδ-
 {ο}υ και στεφανώσαι αυτ-
 {ό}ν χρυσώι στεφάνωι απ-
 ό πεντακοσίωv δραχμώ-
 v αρετής ένεκα και δικ-
 αιουσύνης της εις τους δ-
 ημότας. αναγράψαι δε τ-

ό ψήφισμα τον δήμαρχο-
 ν Κύβερνιν εις τα κοιν-
 ά γραμματεία και εν στ-
 ήλει λιθίνει και στήσ-
 αι εν τω Διονυσίω».

The date of our inscription can in the first place to be fixed approximately by the forms of the letters Α Β Ε Θ Μ Ν Ξ Ο Π Σ Φ Ω, which point to the second half of the fourth century B.C., and closely resemble the lettering in an inscription from the Amphiareion at Oropus, dated to the archonship of Euthicritos 328-7. We also come to the same conclusion by careful study of the persons mentioned. We find a *Κύβερνις Κυδίου Αλιμούσιος* as proposer of the Attic decree, dated to the archonship of Polyektos, that is 275-4 B.C., or, following Pomtow, 279-8 B.C., and the same person occurs in a Delphian inscription of about the same period. Koumanoudes long ago suggested with great probability that the Kydias who fell at Thermopylae in 279-8 B.C., was a son of Kybernis. Thus according to the Athenian system, by which men were named after their grandfathers, we can assume this pedigree:

Kybernis I +- 330 B.C., Kydias I +- 300 B.C., Kybernis II +- 280 B.C.,
 Kydias II +- 279 B.C.

The name of Kybernis is a shortened form of Kybernisios, called after the Athenian festival of the Kybernesia, which, it is interesting to note, took place at Phaleron, and therefore quite close to Halimous.

A *Θεόφιλος Αλιμούσιος* was *επιστάτης των προέδρων* in the archonship of Themistokles, 347-6 B.C., and ours may be the same man or his son.

Lykourgos wrote a speech *Κατά Ισχυρίου*; but as the chronological order of his orations is not known, we can only say that Ischyrias lived during Lykourgos' career as an orator, i.e. between 340 and 325 B.C. So we may perhaps identify the Ischyrias against whom Lykourgos spoke with ours, because

he seems to have been removed for some reason from his position as demarche (p.157).

A *Χαρισιάδης Χαρισίου Αλιμούσιος* we know from a speech of Demosthenes made in 346-345 B.C. As we also know another way of giving names in many families was to retain the first part of the father's name, and to end another ending, e.g. *Νικόστρατος Νικιάδου Αλιμούσιος*, *Μιμνοκράτης Μιμνο-μάχου Αλιμούσιος*, we may see in the Charisandros a son of the Charisiades mentioned above, who lived about 325 B.C., and the Charisandros who was archon in 376-5 B.C. may be the great grandfather of ours. Thus taking all points into consideration we may date the inscription about 330-325 B.C.

Since by the inscription found at Hagios Kosmas the exact position of the Deme Halimous is at last fixed, we may quote the principal authorities, which agree entirely with the new evidence.

Pausanias (I. 31.1) says: --*δήμοι δε οι μικροί της Αττικής ως έτυχεν έκαστος οικισθείς, τάδε εις μνήμην παρείχοντο. Αλιμουσίους {μεν} Θεσμοφόρου Δήμητρος και Κόρης εστίν ιερόν, εν Ζωστήρι {δε} επί θαλάσσης και βωμός Αθηνάς και Απόλλωνος και Αρτέμιδος και Λητούς.*

Strabo (IX.21) gives the list: *Μετά δε τον Πειραιά Φαληρείς δήμος εν τη εφεξής παραλία. ειθ' Αλιμούσιοι, Αιξωνείς, Αλαιείς οι Αιξωνικοί, Αναγυράσιοι . . .*

Demosthenes gives its distance from the city as thirty-five stadia, and the scholiast of Aristophanes says it was deme of the Leontid tribe; a grave inscription of *Μιμνοκράτης Μιμνομάχου Αλιμούσιος* was found at Chasani close by. Although grave inscriptions are sattered all about Attica and in themselves are of little value for fixing the site of a deme, yet in connection with other evidence they have some weight. We may thus place the central point of Halimous at or near the modern farmstead of Chasani, where there are many ancient walls and foundations and which also has good water; Leake placed Halimous at this very spot (Topography of Athens and the Demi, II, p.53) (**).

It was one of the smallest Attic demes, for in 346 B.C. it had only some eighty citizens, and belonged to the urban district of the Leontid tribe. It was famous for its Thesmophoria, which were held by the Athenian women on the tenth day of this festival at the temple of Demeter at Cape Koliai. In spite of the arguments of Milchoefer who placed Koliai at Treis Pyrgoi by Old Phaleron (marked as Koliai on the map, fig.1), I would suggest that Hagios Kosmas is a more probable site. Treis Pyrgoi is only six hundred yards from the probable site of Phaleron, while Hagios Kosmas is some twenty-five stadia, which agrees better with Pausanias' statement that it was twenty stadia from Phaleron.

The inscription gives some interesting details about the administration of the deme, which we will discuss more generally. The first point is that the demarch was elected and not chosen by lot as most modern scholars think. For we know that when a magistrate was chosen by a lot, a deputy, the so-called *επιλαχών*, was also chosen in case the former died within the year. Since the demesmen in this case elected the deputy (lines 6 ff.), *ελομένων αυτών των δημοτών*, we may conclude that they also elected the demarch.

Another important point is why the acting demarch Charisandros looked after the affairs of the deme, *υπέρ του δημάρχου*, in the name of the demarch. When the demarch fell in or died, a new one had to be elected; but for a deputy to be necessary, it seems that the magistrate would have to be absent on military service or else suspended for irregularities in the execution of his duties. We know that all Athenians had to serve in the army, but we can assume that magistrates during their year of office only served when the people went out *πανδημεί*. On the other hand, we know from Demosthenes that irregularities in the deme Halimous were very common. Thus we may suppose that the demarch Ischyrius was alleged to have committed some irregularity and that, while the case was *sub iudice*, he was suspended from office.

L.5. *των ουσιών*. A deme could own various kinds of property: 1) Land let to tenants, 2) Land belonging to the eponymous hero or to any similar temenos,

which could also be let. Such land really belonged to the deme. 3) Monies lent out at interest. As for the meaning of *ουσία*, there seem to have been no special words in Greek, as in Latin, to distinguish the two kinds of property called in Roman Law *domination* and *possesio*. Usually we find only the singular *ουσία*, but the plural here signifies all the different kinds of property owned by the deme.

L1.6-9. *επιμελή (θ) η των ουσιών . . . και τας ιεροποιίας*. This is an anacolouthon.

L.8. *ιεροποιίας*. It is surprising to find here a word hitherto known only from very late authors such as Flavius Josephus, Clement of Alexandria, Hesy-chius and Porphyry. Most of the largest demes had special *ιεροποιοί*, but Halimous apparently had not.

L.13. *στεφάνωι από πεντακοσίων δραχμών*. The fact that the value of the crown is mentioned dates the inscription in any case before 303-02 B.C., in which year for the first time a crown *κατά νόμον* was given.

L1. 18-20. *αναγράψαι τον δήμαρχον*. We know from various inscriptions that the demarch had to publish the decrees passed by the demesmen.

L1. 20-21. *εις τα κοινά γραμματεία*. It is generally supposed that the phrase *κοινόν γραμματείον* refers to the archives of the phratria as opposed to the *ληξιαρχικόν γραμματείον*, the archives of the deme. This view seems to be based on a gloss on a passage of Isaeus by Harpocration, who says: *κοινόν γραμματείον και ληξιαρχικόν. το μεν κοινόν γραμματείον εστίν εις ό ενεγράφοντο οι αγόμενοι εις τους φράττορας και γεννήτας, το δε ληξιαρχικόν εις ό ενεγρά-φοντο οι εις τους δήμους εγγραφόμενοι, ως δεικνύουσιν άλλοι τε ρήτορες και Ισαίος εν τω περι του Απολλοδώρου κλήρου*.

The phrase *κοινόν γραμματείον* is here used to mean the archives of the phratores, and we also find the plural as well as the singular, and even *γραμματείον* alone used in the same sense. But Demosthenes' interesting speech *προς Ευβουλίδην*, which gives us many important details about Attic deme life,

shows that the phrase means more than merely the archives of the phratores. We there read (&.30) that during the archonship of Euboulides' father Antiphilos, *το ληξιαρχικόν γραμματεῖον ἀπώλετο*, but the same fact is also referred to in the words (&.74), *ἔφη το κοινόν γραμματεῖον ἀπολωλέναι*, and again (&.77) *ὅτε ηφάνισαν το γραμματεῖον*. Because this list of citizens included everyone summoned to the assembly of the deme, the word *γραμματεία* in par. II, *ὡν κύριος* (*sc. ο δήμαρχος*) *των γραμματείων ἐξ ὧν ἀνεκάλει τους δημότας*, must refer to the deme lists. Aristotle says that all persons on reaching their eighteenth year had to be enrolled on what is generally called *το ληξιαρχικόν γραμματεῖον*, and from Demosthenes' speech just quoted we learn that these lists were also called *κοινά γραμματεία*; they were written on separate tablets headed by the name of the archon eponymos, and therefore the plural *γραμμα-τεία* or more generally *το κοινόν γραμματεῖον* is used. According to Aristotle, after the reform of the Attic Epheby in +- 338, the names of the epheboi were not longer written on *λελευκωμένα γράμματα*, but *εἰς στήλην χαλκήν*, but I see no reason for dating this inscription before 338, as I think that the phrase *κοινά γραμματεία* has a wider meaning. For this we may also compare a passage of Isaeus, where, unless we interpret *το κοινόν γραμματεῖον* as the archives of the deme, we miss the point of the speech. Thrasyllus was enrolled in the archives of the phratores during Apollodoros' lifetime, but in those of the deme only after his death, which was illegal. As the speaker wishes to conceal this fact, he uses the term *κοινόν γραμματεῖον*, which may mean either kind of archives, but would suggest to the audience the archives of the deme in opposition to the *ἀποδεικνύναι* to the *συγγενεῖς*.

Wilhelm points out that the phrase has still another meaning, and one which is most appropriate here – the building where the archives were kept. Sometimes not only the building, where *γράμματα* were kept is so called, but also one where they were to be learnt, i.e. the school building, as Suidas tells us. A slight difficulty is present by the scholiast on Aristophanes, *τα ληξιαρχικά γραμματεία παρ αυτοῖς* (*sc. τοῖς δημάρχοις*) *ἦν*, but we may remark that it was not

necessary for every deme to have a special building for archives, and also that the demarch might keep them in his own house, as is often done to this day by the *πρόεδρος της κοινότητας* in a Greek village.

L.22. *στήλει λιθίνει*. The use of “ει” for “ηι” is first found in 387 B.C., and is more general towards the end of the fourth century.

L.23. *εν τω Διονυσίω*. Although it is possible that the deme Halimous had a small theatre of its own, as in the case of some of the smallest demes, it is more likely that Halimous had only a small temple, or more probably temenos, of Dionysos, represented by the ruins found and shown in the plan (fig.2). Almost every Attic deme must have had some sanctuary of Dionysos where the so-called festival of the *Διονύσια κατ αγρούς* or *εν αγροίς* was celebrated. On other sanctuaries of Halimous we know (1) a temple of Herakles and (2) a temple of Demeter and Kore. J. J. E. Hondius” (*).

Σημείωση Α.Θ.: Το κείμενο συνοδεύεται από δύο σχέδια, με υπότιτλους: α) Fig. 1. Scetchmap of the district from Cape Kολias to Vouliagmene. β) Fig.2. Plan of walls and section through tomb. Επίσης καταγράφεται το ψήφισμα, όπως ακριβώς έχει τυπωθεί στη πρόσκληση για το Γ’ Διεθνές Συνέδριο για το Θουκυδίδη, το 2006.

Σχόλιο Α.Θ.: «Τα ψηφίσματα είναι είδος δημοσίων εγγράφων των αρχαίων, που περιέχουν τις αποφάσεις του δήμου για διάφορα θέματα. Για να πληροφορη-θούν όλοι το περιεχόμενό τους χαραζόνταν σε λίθινες στήλες, που στήνονταν σε πολυσύχναστους τόπους, στο κέντρο της πόλης. Επομένως κατά κανόνα ένας χώρος όπου βρίσκονται πολλά ψηφίσματα, είναι βέβαιο ότι αποτελεί το επίκεντρο ενός αρχαίου δήμου» (βλ. Ελ. Γιαννοπούλου-Κονσολάκη, Γλυφάδα .... σ.193).

(*) Σημείωση Α.Θ.: *Jacobus Johannes Ewoud Hondius (1897 Ουτρέχτη- 1950): Ολλανδός επιγραφολόγος και αρχαίος ιστορικός: Novae Inscriptiones Atticae, Leiden 1925. Μελέτησε και εξέδωσε/ δημοσίευσε το ψήφισμα αυτό.*

Σχόλιο: Στη Βιβλιοθήκη της Αρχ. Ετ., δεν διατίθεται το βιβλίο του W. M. Leake, *The Topography of Athens and the Demi, II*, p.53, ώστε να επαληθεύσω το πιο πάνω: “Leake, placed Halimous at this very spot (Chasani)”.

Κεφάλαιο τρίτο

Μάρκελλος Θ. Μισός (1908-) «Εφημερίς αρχ/κή, περιοδικόν της εν Αθήναις Αρχ/κής Εταιρίας», 1964, μελέτη με τίτλο «Εκ του Επιγραφικού Μουσείου V, Εις IG II 1039» σ.36-51. Ειδικότερη αναφορά «Ε.Μ. 13351», σ.49. Ταξ=WE 20.

«Κατά μήνα Ιούλιον 1964 μετέβαινον εξ Αλίμου εις τον Κεντρικόν Αερολιμένα Αθηνών, οδεύων επί του αριστερού πεζοδρομίου της Λ. Βασ. Γεωργίου Β' (= τώρα Λ. Ποσειδώνος). Επί τούτου, και εις απόστασιν 40 περίπου μέτρων από της κεντρικής εισόδου, παρατήρησα επί σωρού χωμάτων, προσφάτως εκριφθέ-ντων από εκσκαφάς διενεργηθείσας κατά το μέρος τούτο του περιβόλου του αεροδρομίου, ειργασμένον τεμάχιον μαρμάρου με επιγραφήν επ αυτού. Τούτο, ούτω διασωθέν από βέβαιον εκπατρισμόν, μετέφερα εις το Επιγραφικόν Μουσείον και κατέγραψα εις το Ευρετήριόν του. Είναι πανταχόθεν ελλιπές. Μετρεί κατά το μέγιστον σωζόμενον μήκος 0,36 μ., το μέγιστον σωζόμενον ύψ. 0,17, και το μέγιστον βάθος 0,13. Είναι δε τούτο η πρόσοψις επιταφίου ναόσχημου μνημείου εις μορφήν αετώματος – αποκεκρουμένου νυν – μετά επιστυλίου, ομοία προς την παρά CONZE Att. Grabrel. αριθμ. 1485, εικονιζομένην. Επί του επιστυλίου (πιν. 12β) φέρει την επιγραφήν

Αστίνοσ Αλιμόσιος

την οποίαν αι μορφαί των γραμμάτων ως και φθογγολογικά και γενεαλογικά δεδομένα εντοπίζουν εις την πρώτην προς δευτέρα δεκαετίαν του 4^{ου} αιώνας.

Το μέρος εις ό ευρέθη, δεν θα απέχη πολύ της θέσεως, εις ήν ήτο ποτέ ο τάφος του Αστίνου, διότι η αρχαία, προς Λευκόνοιον και νοτιώτερον εκείθεν, οδός διήρχετο μέτρα τινά μόλις ανατολικώτερον του σημείου ευρέσεως. Τάφοι τυχαίως

αποκαλυφθέντες κατά το σημείον επαφής των οδών Θουκυδίδου και Ανδρούτσου (καθαρισθέντες υπό Δ. Θεοχάρη), ορίζουν περίπου το δυτικώτερον κράσπεδον της οδού ταύτης, ήτις προς Νότον χωρούσα, ανατολικώτερον της σημερινής γεφύρας (οικία Παλαιοκρασσά), προς Παναγίτσαν, θα έφθανε εις το μέσον περίπου του βορείου διαδρόμου του αεροδρομίου, διερχόμενη δυτικώς του άλλοτε υπάρχοντος εκεί λοφίσκου. Προέρχεται δε από τον ίδιον ταφικόν οικογενειακόν περίβολον, από τον οποίον και ο ενεπίγραφος (IG II 5533) ναϊσκος (CONZE ε.α. 1473), εκατέρωθεν του οποίου ήσαν τοποθετημένοι αι δύο λήκυθοι του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου υπ αρ. 950 και 951 (CONZE πιν.77 και 88), με ισταμένην την Τιμαγόραν και βλέπουσαν προς τον ναϊσκον, αι φέρουσαι τας IG II 5541 και 5579 επιγραφάς. Επιμένω δε επί τούτου, διότι έχει σημασίαν δια τον τόπον ευρέσεώς των. Δια τον ναϊσκον, όστις έχει βάρος εκατοντάδων χιλιογράμμων και δεν ήτο εύκολον να μετακινηθή μακράν της αρχικής θέσεώς του, αναφέρεται ως τόπος ευρέσεως παρά KIRCHNER μεν «in vico Trachones», εν τω Ευρετηρίω δε του Επιγραφικού Μουσείου «Τράχωνες. Ηγοράσθη παρά Ι. Συνοδινού». Εις τα πρακτικά της Αρχ. Εταιρείας του 1893, σ. 103, αναφέρεται μεταξύ των εξ αγοράς προσκτημάτων της Εταιρείας. Τόπος προελεύσεως: Αττικής (Τράχωνες). Είναι κατά ταύτα όχι ανασκαφικόν ή τυχαίον δια την Υπηρεσίαν εύρημα, περιπτώσεις καθ άς είμεθα βέβαιοι δια την θέσιν εις ήν ευρέθη το αρχαίον. Εις τας δι αγοράς προσκτήσεις αι σχετικάί πληροφοροίαι σπανίως αληθεύουν. Με το τοπωνύμιον όμως Τράχωνες εχαρακτηρίζετο μέχρι προ ολίγων ακόμη ετών ολόκληρος η περιοχή η εκτεινομένη μεταξύ του κήματος Γερουλάνου – Γλυφάδας αφενός και αφετέρου των προπόδων του Υμηττού και της θαλάσσης παρά τον Άλιμον. Περιλαμβάνοντο δηλαδή εις την έκτασιν του τοπωνυμίου και τα προσφάτως αποκτήσαντα ίδια ονόματα Καλαμάκι (εν μέρει), Αλιμος, Αεροδρόμιον, Ελληνικόν. Νυν υπό το Τράχωνες νοείται η περί το κτήμα Ι. Γερουλάνου περιοχή. Εξ άλλου η παρά CONZE ένδειξις περί της θέσεως εις ήν ευρέθησαν αι εκ του ταφικού τούτου μνημείου αποσπασθείσαι δύο ως άνω λήκυθοι («Ηγοράσθησαν παρά του Γ. Γιαγιά. Προέρχονται πιθανώς από τον Ελαιώνα των Αθηνών»), δεν λέγει τίποτε.

Είτε λοιπόν ευρέθησαν αι δύο λήκυθοι εις την ως «Ελαιώνας» χαρακτηριζομένην περιοχήν των Αθηνών, άγνωστον πότε παρασυρθείσαι εκείσε είτε δεν αληθεύει, σκοπίμως ή εξ αγνοίας, η μαρτυρία του πωλήσαντος ταύτας ιδιώτου. Ενδέχεται το εύρημά μου να έχη ελαφρώς μετακινηθή με την πάροδον του χρόνου. Εις το μέρος όμως, ένθα ήτο τοποθετημένον, δια να ενθυμίξη εις τους διερχομένους, ότι εκεί είχε ταφή ο Αστίνος, θα εγεινίαζε προς τον ναΐσκον με τας δύο ληκύθους, αποτελούν πιθανώς την στενήν πλευράν του μνημείου.

Το όνομα Αστίνος (ο ίδιος εν IG II 5533, 5541, 5579) απαντάται, μίαν ακόμη φοράν, επί δελφικής επιγραφής, ως πατήρ Αθηναίου εφήβου (άνευ δημοτικού) *{{= χωρίς προσδιορισμό του δήμου στον οποίο ανήκε}}* εξ εκείνων, οι οποίοι εν έτει 106/5 π.Χ. προέπεμψαν την Πυθαΐδα F D III 2, 25 I στιχ.34. Μάρκελλος Θ. Μισός».

Σημείωση: Στο πιν.12 περιλαμβάνεται φωτογραφία της «επιτύμβιας εξ Αλίμου επιγραφής» με το όνομα «ΑΣΤΙΝΟΣ ΑΛΙΜΟΣΙΟΣ». Η μικρογράμματη γραφή στο κείμενο είναι του Μ.Μισού. (βλ. και Κ.Καζά, «Όψεις της Ιστορίας... κλπ» σ. 87).

Στην ίδια μελέτη, γίνεται αναφορά σε άλλη επιγραφή, στην οποία, μεταξύ των «Εφηβουσάντων επί Απολλοδώρου άρχοντος» αναφέρεται, στίχος 83, και το όνομα «Φιλίνος Φιλίνου Ευωνυμεύς».

Σημείωση: Η «Αρχαιολογική εφημερίς» εκδίδεται από την Αρχαιολογική Εταιρεία, από το 1837 έως σήμερα. Αρχικά ήταν μηνιαία εφημερίδα, αργότερα έγινε περιοδικό, και τέλος «βιβλίο» σε ένα ή περισσότερους τόμους κατ έτος.

C. (harles) W. (William) J. (ohn) Elliot (1928-2008), «Coastal Demes of Attika, A study of the policy of Kleisthenes», PHOENIX Journal of the Classical Association of Canada, Sypplementary vol. V, University of Toronto Press, 1962, β- Αρχαιολογική Εταιρεία, Ταξινόμηση CI 15/100.

σελ.3: “This is a detailed examination of ten demes that form three coastal trittyes in southern Attika between H a l i m o u s and Sounion. Since the word “d e m e” has several meanings, and since it is important to clarify its use here, it is essential to begin with a general statement that sets out the limits of meaning applicable in this study . . . . .”.

σελ.6: “ . . .{...} . . .In his catalogue of the coastal demes from Phaleron to Sounion, Strabo (9.1.21) places Aixone between Halimous and Halai Aixonides: *Μετά δὲν τὸν Πειραιά, Φαληρεῖς δῆμος ἐν τῇ ἐφεξῆς παραλίᾳ. εἰθ’ Ἀλιμούσιοι, Αἰξωνεῖς, Αλαιεῖς οἱ Αἰξωνικοί . . .* .He adds that the island of Hydroussa, the present Prasonisi, was off Aixone. The position of H a l i m o u s, the last of the city demes as one goes down the coast towards Sounion, has been fixed with certainty; its territory included Chasani and the promontory of Hagios Kosmas (1). Halai Aixonides, on the other hand, has never been securely placed; There can be no doubt, however, that it controlled Vouliagmene. The limits supplied by Strabo are, therefore, the two capes, Koliass (2) and Zoster. . . Inscriptions; Nine deme decrees of Aixone are preserved. Some are reported to have come from Trachones, some from Vari, others from elsewhere. Since Trachones is in the deme of Euonymon and Vari in Anagyrous, it appears that we have the extraordinary situation of the decrees of one deme having been discovered in the territories of at least two other demes. . . .

σελ.137 . . Conclusion ... (Aixone) was the first coastal trittys east of the city district. Because the most easterly of the city demes was Halimous with its centre near Hagios Kosmas, the boundary between the city and the coastal districts must have reached the sea between Hagios Kosmas and Glyfada. Midway between these two are several wide *r e u m a t a* that run from Mount Hymmetos to the coast and start at the Gyrismos, a deep gully that breaks into Hymmetos directly east of Hagios Kosmas . . . . .”.

1.- Hondius, "A New Iscription of the Deme Halimous" 151-160, esp.156-157; Day, "Cape Kolia Phalerum and the Phaleric Wall", 1-2.

2.- This identification of the promontory Hagios Kosmas with Cape Kolia has been rightly accepted by most scholars. See Mylonas, Aghios Kosmas, 5-9, Hammond ("The battle of Salamis" 48 n.65) holds a contrary view and feels that Cape Kolia should be identified with Cape Anavyssa. His suggestion would carry more weight if he quoted Day's article and tried to disprove his thesis.

Charles Hanriot, "Recherches sur la TOPOGRAPHIE DES DEMES de l' Attique", Typographie Ivonnet, MDCCCLIII (=1853). β-Αρχαιολ. Ετ.Ταξ. CI 12/5

σελ.70: "HALIMUS, *Αλιμούς*, patrie de Thucydide, etait entre Phalere et Aexone d' après Strabon, a 35 stades d' Athenes selon Demosthene (I.I.) qui semble aussi rattacher ce deme a l' Heracleium du Tetrakome Piraeique. On s' accorde a le placer a l' embouchure d' un torrent qui descend de l' Hymette et qui aborde la mer a 3 kilometres au-dessous de l' extremite S. de la baie de Phalere. Il y avait a Halimus un TEMPLE DE CERES THESMOPHORE dont parlent encore Saint-Clement d' Alexandrie et son contemporain Pausanias. Il s' y celebrait des mysteres qu' Arnobe traite severement. "*Pudor me habet Alimuntis illa proferre mysteria*". Il me semble que je retrouve la trace, aujourd' hui effacee, de la sanctuaire célèbre dans un document de l' annee 1435; M. Buchon infatigable collecteur, cite (dans ses Recherches) l' acte de vente d' un champ situe *υπό την τοποθεσίαν του Δράκου*, designation qui ne peut se rapporter qu' au site Drakoni ou Drakones; cet acte, date de 1431, est renouvele en 1435, et dans cette nouvelle piece, également en grec, il est fait mention d' un monastere voisin consacre a la Sainte Vierge Marie Mariniotissa. Cette derniere epithete, jointe a ce que la champ en question est donne comme se trouvant au-dessous de Drakones, me parait ne pouvoir convenir qu' a l' antique Demeter d' Halimus; et le document atteste, a se que pense, que le culte de la Ceres Halimusienne, transforme et purifie, s' est maintenu en Attique ejusqu' a une époque assez recente . . . .".

Στέφανος Βυζάντιος – Stephani Byzantii (τέλη 5^{ου} αιώνα- στα χρόνια του Ιουστινιανού): «Εθνικῶν, quae supersunt», edited Antonius Westermann, Litt. Graec. et Rom. in Univ. Lips. P.P.O. Lipsiae MDCCCXXXIX (=1839). β- Αρχαιολογική Εταιρεία, Ταξινόμηση ΥΥ 6.88 Dep.2a.

σελ.33 «{...} Αλιμούς, δήμος της Λεοντίδος φυλής, Καλλίμαχος δε πόλιν ηγεΐται. Ο δημότης Αλιμούσιος. Τα τοπικά Αλιμουντόθεν, Αλιμουντάδε, Αλιμούντι {...}».

Στέφανος Βυζάντιος, «Εθνικά», τ.Α-Ι, Στερεοτυπικές εκδόσεις «Οι Έλληνες», εκδ. Οδυσσέας Χατζόπουλος, 2004. β-ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Ταξ.Αρ.02156/2005-1.

σ.7:«Πρόλογος του εκδότη. Το βιβλίο αυτό απευθύνεται στους αποφασισμένους συνενόχους μας. Είναι από την αρχή ίσαμε το τέλος στα αρχαία ελληνικά. Χωρίς έστω μετάφραση, για να την επικαλεστεί ως άλλοθι όποιος πιαστεί επ αυτοφώ-ρω να το διαβάξει . . . Το βιβλίο απευθύνεται στους πνευματικά αντικαθεστω-τικούς. Αυτοί γνωρίζουν ότι και μόνη η κατοχή του αποτελεί αδιάσειστο τεκμήριο για την αστυνομία του πνεύματος. Ένα βιβλίο στα αρχαία ελληνικά, για τη σημε-ρινή «νομιμότητα» είναι παράνομο υλικό./ Είναι επικίνδυνο για το εγχώριο σύστημα εξουσίας, που σπεύδει εναγωνίως να προσαρμοστεί, κωμικοτραγική μικρογραφία, στο παγκοσμιοποιημένο πρότυπό του. Είναι επικίνδυνο για τις πολιτικές εξουσίες, γιατί στις σελίδες του περιέχει, κρυμμένο σε μια «ακατανόητη» - πιθανόν συνθηματική – γλώσσα, το μήνυμα της ελευθερίας και όχι της υποταγής. Είναι επικίνδυνο για τις θρησκευτικές εξουσίες , γιατί διδάσκει τον ορθό λόγο και όχι το πυρ το εξώτερον. Είναι επικίνδυνο για τις κοινωνικο-οικονομικές εξουσίες, γιατί προπαγανδίζει την αρετή και όχι τη διαπλοκή. Είναι επικίνδυνο για τις τεχνοκρατικές εξουσίες, γιατί εκθειάζει τον άνθρωπο και όχι τη μηχανή. Όλοι οι παραπάνω έχουν τους λόγους τους που πολεμούν, αιώνες τώρα, βιβλία σαν κι αυτό. Τα οποία είναι ακόμα πιο επικίνδυνα, συνεπώς, γιατί είναι ιστορικώς ανθεκτικότερα από τους αντιπάλους τους. . . . Πρέπει να μας εκπλήσσει

-- ή μήπως όχι ; -- το ότι το ελληνικό κράτος από το 1991 και μετά δεν υποστήριξε με κανένα τρόπο τη σειρά της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας; Το ότι κανένα Υπουργείο Παιδείας, Πολιτισμού ή Εσωτερικών, κανένας Δήμος, κανένα Ίδρυμα δεν διανοήθηκαν να εφοδιάσουν τις σχολικές ή τις δημοτικές βιβλιοθήκες με τους Έλληνες κλασικούς; Το ότι κανένας ιδιώτης χορηγός δεν ενδιαφέρθηκε να συνδέσει το όνομά του με μια πράξη παιδευτικής, κοινωνικής και εθνικής σπουδαιότητας; Γιατί άραγε; . . . Οδυσ. Χατζόπουλος, Ιούνιος 2004».

σ.81: «{...} Αλιμούς, δήμος της Λεοντίδος φυλής, Καλλίμαχος δε πόλιν ηγείται. Ο δημότης Αλιμούσιος. Τα τοπικά Αλιμουντόθεν, Αλιμουντάδε, Αλιμούντι {...}».

Διονύσιος Σουρμελής: «Αττικά, ή περί δήμων Αττικής, εν οίς και περί των μερών του Άστεως. Έκδ. πρώτη. Τύποις Αλεξάνδρου Γκαρπολά, Εν Αθήναις 1855». ΕΒΕ- ΚΠΙΣΝ Ταξιθετικός αριθμός ΑΡΧ-2615.

σελ.45: {...} «Αλιμούς, Αλιμούσιος ο δημότης, ην δε ούτος εκ των μάλλον κατοικημένων και ονομαστός, παράλιος ών. ωνομάσθη δε υπό του χόρτου αλίμου (αρμύρα νυν καλουμένου). διότι αυτόθι αναφύεται πολύ, και το τρώγουσι τα πρόβατα. Βεβαιοί και ο Ετυμολόγος την από του χόρτου ονομασίαν. Η μεν κώμη ήν κατά *το νυν λεγόμενον Καλαμάκι, ο δε λιμήν των Αλιμουσίων ην ο νυν λεγόμενος άγιος Κοσμάς*, δια την αυτόθι εκκλησίαν του αγίου τούτου. Απέχει δε της πόλεως των Αθηνών σταδίους τριάκοντα πέντε κατά Δημοσθένην (Κατά Ευβουλίδου κ.γ'.παρ.6). Η απόστασις αύτη και το χόρτον του Αλίμου είνε δύο αναντίρρητα μέσα της ανευρέσεως του Δήμου» {...}.

Ιάκωβος-Ρίζος Ραγκαβής: «Τα Ελληνικά, ήτοι περιγραφή γεωγραφική, ιστορική, αρχαιολογική και στατιστική της αρχαίας και νέας Ελλάδος. Συνταχθείσα υπό Ιακ.Ρ. Ραγκαβή, εις τρεις τόμους. Ων ο Α' διαλαμβάνει την Στερεάν, Ανατολικήν και Δυτικήν Ελλάδα, ο Β' την Πελοπόννησον και ο Γ' τας νήσους τας

τε ελευθέρας και μη, και τον πίνακα, και εκδοθείσα υπό Κωνσταντίνου Αντωνιάδου, τόμοι 1-3. Εκ του τυπογραφείου Κ. Αντωνιάδου. Εν Αθήναις 1853-1854». Ταξιθετικός αριθμός ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ ΓΠ-4453.

Τόμος 1ος, σελ. 273: {...} «Αλιμούς, δήμος φυλής Λεοντίδος (Στεφ.Βυζ. – Αρποκρατ.- Σουίδ.) παρά την προς δυσμάς θάλασσαν κατά το δυτικόν-βόρειον της Αιξωνής, μεταξύ ταύτης και του Φαληρού. η θέσις του Αλιμούντος προσδιορίζεται διά τινος χωρίου του Δημοσθένους (Δημ. κ. Ευβ. σ. 1302) εις απόστασιν 35 σταδίων από των Αθηνών και επίσης εις τοσαύτην από του Φαληρού. Εν Αλιμούντι ήν ναός Δήμητρος Θεσμοφόρου και Κόρης (Παυσ. Αττ. κ. 31), και έτερος δε Ηρακλέους (Δημοσθ. αυτ. σ. 1414, 1419). *Οι δημόται Αλιμούσιοι.*- Η ανωτέρω απόστασις *συμπίπτει μόνο με το μικρόν ακρωτήριον Καλαμάκι*. Κατά το όπισθεν του ακρωτηρίου τούτου υπάρχει λόφος μικρός αλλά καταφανής και επ αυτού εκκλησία του Αγίου Κοσμά. ίσως το όνομα Καλαμάκι είναι παραφθορά του Αλιμούς (Ληκ. Δημ. κ.31)». . . {...} . . .».

Σημείωση 1: Ενώ οι 2^{ος} και 3^{ος} τόμοι, είναι διαθέσιμοι στον καθένα, ο 1^{ος} τόμος που αφορά την Αττική κλπ, βρίσκεται στο «Θησαυροφυλάκιο» άλλως στο «Τμήμα χειρογράφων» και παραδίνεται προς χρήση, για ειδικό σκοπό (π.χ. εκπόνηση διδακτορικής διατριβής, συγγραφή βιβλίου κλπ) μετά από αίτηση του ενδιαφερόμενου και υπό την άμεση εποπτεία στελέχους της ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ. Στο εξώφυλλο του τόμου αυτού είναι επικολλημένο χειρόγραφο σημείωμα ή υπόμνηση εγρήγορσης για τους υπαλλήλους, το περιεχόμενο της οποίας είναι το ακόλουθο: «Προσοχή! Ο υπάλληλος που θα δώσει το βιβλίο τούτο σε αναγνώστη, να έχει υπ όψει του ότι τα αντιτυπα αυτού του βιβλίου έχουν κλαπή από τις άλλες βιβλιοθήκες της χώρας μας. Ας προσέξει πολύ».

Σημείωση 2: Η πιο πάνω αναφορά για τον «Αλιμούντα» γίνεται στο κεφάλαιο με το τίτλο «Δήμοι». Σε αυτό όμως δεν περιλαμβάνεται αναφορά στο δήμο «Ευώνυμον», προφανώς διότι την εποχή εκείνη (1853-1854) δεν είχαν ανακαφεί αρχαιολογικά ευρήματα και δεν είχε εντοπιστεί η θέση του.

Αλέξανδρος Ρ.Ραγκαβής, «Λεξικόν της Ελληνικής Αρχαιολογίας», Εν Αθήναις, εκ του τυτπ/φείου Ανέστη Κωνσταντινίδη, 1888, Αρχ.Ετ. Ταξ.ΥΥ 5.34 Dep.2.

σελ.63: «Αλιμούς, δήμος εν Αττική, Ν των Αθηνών, έχων ναούς Δήμητρος και Ηρακλέους, πατρίς του Θουκυδίδου».

Σχόλιο Α.Θ.: Μ.Κλαδιά: Στο βιβλίο «Όψεις της Ιστορίας..»/2006, σ. 173, αναγράφεται: «...Την περιοχή του Αλίμου αναφέρει ο γνωστός ιστορικός της Ελληνικής Επανάστασης, ο σκωτσέζος George Finlay. Σε μια επιστολή προς το φίλο του και περιηγητή William M. Leake, το Δεκέμβριο 1836, αναφέρει την περιοχή Kallimakí (Καλαμάκι), όπου είχε εντοπίσει πολλούς πυρόλιθους και έναν τύμβο. Στο γειτονικό Birhami (Μπραχάμι) βρήκε τέσσερα κτήρια με μεγάλους κυβόλιθους, ενώ στην περιοχή Τράχωνες υπήρχε αρχαίος ναός.». (επίσης, βλ. α) πιο κάτω, την επιστολή αυτή και άλλες αναφορές, και β) Βασίλη Καρδάση/Δήμος Αγίου Δημητρίου: «Από το Μπραχάμι στον Άγιο Δημήτριο»).

Σημείωση Α.Θ.: Σύμφωνα με παλαιότερους ή άλλους ερευνητές ίσως το όνομα «Καλαμάκι», να είναι παραφθορά της λέξης Αλιμούς (Κ-Αλιμ-άκι).

Ουίλλιαμ Σμιθ – Smith, William, (Άγγλος κλασικός φιλόλογος και λεξικογράφος 1813- 1893): “Attica –38 (Halimvius)». Λήμμα σε «Dictionary of Greek and Roman Geography/Λεξικό της ελληνικής και ρωμαϊκής γεωγραφίας). London: John Murray”.(επιμέλεια, 1854-1857).

Σημείωση Α.Θ.: Από το διαδίκτυο. Το λεξικό δεν υπάρχει σε καμία βιβλιοθήκη.

{...} “38. Halimvius (Αλιμούς, Harocr., Suid., Steph., Bekker, Anecd., i.p.376 Schol. ad Aristoph. Av.498) said to have been so called from τα άλιμα sea-weeds (Etym. M.s.v.), was situated on the coast between Phalerum and Aexone (Strab. ix. p. 398), at the distance of 35 stadia from the city (Dem. c. Eubulid. p. 1302), with temples of Demeter and Core (Paus. 1.31.1) and of Hercules (Dem. pp.

1314, 1319). Hence Leake places it at C. Kallimakhi, at the back of which rises a small but conspicuous hill, crowned with a church of St. Cosmas. Halimus was the demus of Thucydides the historian" {...}.

Lohmann Hans (Bochum) (1947-): «Halimus: (Αλιμούς; Halimous). Attic asty-deme of the phyle Leontis, with three bouleutai (for population size), according to Str. 9,1,21 located on the west coast of Attica between Phalerum and Aexone 35 stadia (= 6.2 km) from the city (Dem. Or. 57,10). Halimus, which bordered Euonymon in the east, lay near the modern Halimos and Hagios Kosmas, the ancient cape Colias with the sanctuary of Demeter Thesmophoros and Kore (Paus. 1,31,1; Hsch. s.v. Κωλιάς; prehistorical settlement. Thesmophoria are documented for Halimus».

Πηνελόπη Αγαλλοπούλου, «Θησαυρός Αττικών χαλκών νομισμάτων από τον Αλιμούντα(θέση Ελληνικό),2004», άρθρο στα πλαίσια «Διεθνούς Διημερίδας Νομισματικής Μαντώ Οικονομίδου, Αθήνα 20-21.4.2016» περιοδικό Οβολός 13, 2018, Αρχαιολογική Εταιρεία Ταξινόμηση WE 88.

σελ.76: « . . . Το 2004, στα πλαίσια των εργασιών κατασκευής των Ολυμπιακών εγκαταστάσεων στο χώρο του πρώην δυτικού αερολιμένα Ελληνικού, αποκαλύφθηκε και ανασκάφηκε τμήμα αρχαίου λατομείου κροκαλοπαγούς σαθρού λίθου. Η θέση του λατομείου είναι εντελώς επίπεδη και βρίσκεται 100 μ. περίπου νότια από το ρέμα Τραχώνων και 200 μ. ανατολικά της λεωφόρου Ποσειδώνος. Ο χώρος του λατομείου, πριν από την εκλατόμευσή του, αποτελούσε ίσως ένα βραχώδες έξαρμα μέσα στην πεδιάδα. Αποκαλύφθηκαν τα ίχνη των κυβόλιθων που έχουν απομακρυνθεί, ενώ μερικοί παραμένουν στη θέση τους, έτοιμοι για αποκόλληση (σχεδ.1). Σε μια σχισμή στο σημείο διαχωρισμού δύο κυβόλιθων, βρέθηκε στις 22.3.2004 ο «θησαυρός» που θα μας απασχολήσει (εικ.1). Ο «θησαυρός» συντηρήθηκε στο Μουσείο Πειραιώς όπου και φυλάσσεται./ Τα

νομίσματα του «θησαυρού» είναι σαράντα επτά χαλκά. Δεκαοκτώ ανήκουν στην ελευσινιακή ποικιλία. . . Στην εμπρόσθια όψη έχουμε τον Τριπτόλεμο, κρατώντας στάχυα, καθήμενο προς αριστερά, σε φτερωτό άρμα, που σέρνουν δύο φίδια. Στην οπισθία όψη έχουμε κατά σειράν από πάνω προς τα κάτω την επιγραφή ΕΛΕΥΣΙ, χοιρίδιο που στέκεται προς δεξιά, πάνω σε δέσμη κλάδων μυρτιάς (mystic staff), και σύμβολο (εικ.2-3). . . . Η χρονολόγηση της αρχικής ελευσινιακής ποικιλίας εκτείνεται περίπου από τη δεκαετία του 350 π.Χ. ως την αρχή ή τα μέσα της δεκαετίας του 330 π.Χ./ Δύο νομίσματα ανήκουν στην επόμενη ποικιλία . . . (εικ.4). Η διαφορά από την προηγούμενη αρχική είναι αλλαγή στο εθνικό (ΑΘΕ πάνω από το χοιρίδιο της πίσω όψης), η μειωμένη διάμετρος των νομισμάτων και το μειωμένο βάρος. Επίσης το σύμβολο κάτω από το χοιρίδιο είναι η πλημοχόη, που δεν διατηρείται σε κανένα από τα παραδείγματά μας. Τα παραδείγματα είναι φθαρμένα, πάντως φέρουν λείψανα της επιγραφής ΑΘΕ στην πίσω όψη. Η χρονολογία της δεύτερης αυτής ποικιλίας είναι πιθανώς το πρώτο μισό της δεκαετίας του 330 π.Χ./ . . . Συνοψίζοντας σημειώνουμε ότι περί τα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. εμφανίζεται μια δεύτερη χαλκή νομισματοκοπία (η πρώτη είναι σαλαμίνια, στην οποία θα αναφερθούμε ευθύς αμέσως). Η δεύτερη αττική χαλκή νομισματοκοπία είναι η ελευσινιακή με τον Τριπτόλεμο. . . Η νήσος Σαλαμίς ήτο μέρος του κράτους των Αθηνών, όπου είχαν εγκατασταθεί Αθηναίοι κληρούχοι. Όπως παρατηρεί ο Kroll, μπορεί οι Αθηναίοι να ενεθάρρυναν τη σαλαμίνια χαλκή νομισματοκοπία, προκειμένου οι ίδιοι να συνεχίσουν την πολιτική της έκδοσης μόνον αργυρών νομισμάτων./ Τα νομίσματα της Σαλαμίνας του «θησαυρού» του Αλιμούντος ανήκουν στην κοινή ποικιλία Kroll 1993 . . / Ας πάμε τώρα στη χρονολογία απόκρυψης του ευρήματος: στο υλικό μας αντιπροσωπεύονται μόνον οι δύο πρώτες ποικιλίες της ελευσινιακής χαλκής νομισματοκοπίας. . . . Ελλείπει η πολυπληθής «αθηναϊκή» χαλκή νομισματοκοπία που ακολούθησε ευθύς αμέσως, με την κεφαλήν της Αθηνάς στον εμπροσθότυπο και δισώματη γλαύκα στον οπισθότυπο. . . Τα παραπάνω καθιστούν πιθανή την απόκρυψη κατά το πρώτο μισό της δεκαετίας του 330 π.Χ. Η απόκρυψη θα μπορούσε να συνδεθεί με τα επακόλουθα της μάχης της Χαιρώ-νειας (338 π.Χ.). / Η σύνθεση του παρόντος ευρήματος με τη συνύπαρξη ικανού αριθμού κοπών

της αρχικής ελευσινιακής νομισματοκοπίας και σαλαμινίων νομισμάτων, καθιστούν το «θησαυρό» όχι απλά αξιόλογο, αλλά και μ ο ν α δ ι κ ό ως τώρα, όσο μπορώ να γνωρίζω. Η άποψη της ανασκαφής Ντίνας Καζά, ότι ο καταθέτης του «θησαυρού» ήταν κάποιος αρχαίος λατόμος, είναι ελκυστική. Δεν γνωρίζουμε ωστόσο εάν το λατομείο είχε εγκαταλειφθεί, πριν καταχωθεί στην αρχαιότητα με φερτές επιχώσεις, που περιείχαν πλήθος οστράκων από μεγάλα κυρίως αγγεία του 4^{ου} αι. π.Χ. όπως προκύπτει από την έκθεση της ανασκαφής στο Αρχαιολογικό Δελτίο (ΑΔ 56-59, 2001-2004, Χρον. Β' 1, σ.478-479, Κ. Καζά-Παπαγεωργίου, Μ. Κλαδιά, «Άλιμος, Όψεις ....» σελ. 103-105. Κ. Καζά-Παπαγεωργίου, Η αρχαία αστική οδός και το Μετρό κάτω από τη Λ. Βουλιαγμένης, 2016, σ. 164-166). Ένα εγκαταλειμμένο λατομείο θα μπορούσε να θεωρηθεί από τον κάτοχο του «θησαυρού» ως κατάλληλο σημείο για απόκρυψη. Το κατατεθέν ποσό είναι πολύ μικρό, αφού τέσσερα ελευσίνια ή σαλαμίνια νομίσματα έδιναν έναν οβολό. Αν ο κάτοχος ήταν λατόμος, το ποσόν ίσως αποτελούσε το σύνολο κάποιων ολίγων ημερομισθίων. / Τα παραπάνω είναι δυνατό να σημαίνουν ότι η προβληματική νομισματοκοπία με την επιγραφή ΕΛΕΥΣΙ δεν αφορούσε μόνο την Ελευσίνα και το εμπόριο της γιορτής των Μυστηρίων, αλλά ότι η νομισματοκοπία αυτή είχε χρησιμοποιηθεί σε οικονομική συναλλαγή στον Άλιμο, όπου και αποθησαυρίστηκε. Τα νομίσματα ήταν αποδεκτά και στον Άλιμόντα».

Σημείωση: Περιλαμβάνονται: α)»Σχέδιο 1. Θέση Ελληνικό. Πρώην δυτικό αεροδρόμιο Αθηνών. Κάτοψη της ανασκαφής αρχαίου λατομείου. Εντός κύκλου η θέση ανεύρεσης του «θησαυρού», και, φωτογραφίες, β) «Εικ.1. Η θέση της ανεύρεσης του «θησαυρού» στο σημείο διαχωρισμού δύο κυβολίθων του αρχαίου λατομείου», γ) επτά φωτογραφίες με νομίσματα ανά κατηγορία.

Μέλπω Πωλογιώργη, «Θραύσμα Αττικής ΥστεροΑρχαϊκής επιτάφιας στήλης από τον Άλιμο», Αρχαιολ.Εφημερίς 1989, τ.128, Αρχ. Ετ. Ταξ. WE 20.

σελ.23-28: « . . .Τα θραύσμα επιτάφιας στήλης (Μουσ. Πειραιώς αρ.5329, εικ.1), ήρθε στο φως το 1987 κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής στον Άλιμο. . . .

Χαρακτηριστικό είναι ότι σε έναν από τους κιονίσκους που προαναφέραμε σώζεται ελλιπής εγχάρκτη επιγραφή, στην οποία αναφέρεται και το δημοτικό του συζύγου της νεκρής Αλιμουσίας. Στον λόφο της Αγίας Άννας είχαν εντοπισθεί πριν από λίγα χρόνια δύο περίβολοι, οι οποίοι περιτρέχουν το λόφο, και σε επιφανειακή έρευνα περισυνελέγησαν υστεροκλασικά και πρώιμα ελληνιστικά όστρακα. Στη γύρω περιοχή έχουν βρεθεί διαταραγμένοι τάφοι των κλασικών χρόνων και έχει επισημανθεί ένας ταφικός περίβολος. Τη μακρόχρονη χρήση του χώρου ως νεκροταφείου μαρτυρεί η εύρεση τάφων των ύστερων γεωμετρικών χρόνων πολύ κοντά στον ίδιο λόφο. / Το θραύσμα επιτάφιας στήλης . . . είναι μικρό σπάραγμα από το δεξιό άκρο του κορμού ανάγλυφης αρχαϊκής στήλης, που σώζει τμήμα από τον κανόνα της πλαισίωσης και από το πρόσωπο ενός νέου. . . . Η λείανση του προσώπου του νέου είναι άψογη. . . . *(ακολουθεί λεπτομερής περιγραφή στοιχείων και συγκρίσεις με άλλα)*. / Τον κορμό της στήλης από τον Άλιμο πλαισίωναν στα πλάγια στενοί κανόνες, στοιχείο κοινότατο σε αρχαϊκά ανάγλυφα . . . Πιστεύουμε ότι στη στήλη του Αλίμου, από την οποία σώθηκε το σπάραγμα που παρουσιάζεται εδώ, είχαν απεικονιστεί πιθανότατα δύο μορφές, όρθιες, παράλληλες, και οι δύο προς τα δεξιά, αλλά ίσως με διαφορετικό ύψος. . . . Συγκεφαλαιώνοντας: Το σπάραγμα από τον Άλιμο προέρχεται από επιτάφια στήλη, στην οποία πιθανώς είχαν απεικονιστεί δύο μορφές. Πρόκειται για έργο αττικού εργαστηρίου, γεγονός που υποστηρίζεται και από τη προέλευση του μαρμάρου, ενώ το μαλακό πλάσιμο προδίδει κάποια ιωνική επίδραση. Μπορεί να χρονολογηθεί στην τελευταία δεκαετία του 6^{ου} αι. π.Χ., λίγο πριν από τον Κλεισθένιο νόμο κατά της πολυτέλειας των επιταφίων μνημείων στην Αττική. Την ύστερη χρονολόγηση υποστηρίζει τόσο η τεχνοτροπική συγγένεια με τη στήλη του «οπλιτοδρόμου» όσο και ο εξελιγμένος τύπος της κόμμωσης. Ίσως η στήλη να κομματιάστηκε σκόπιμα, λίγο μετά το στήσιμό της, στα πρώτα παραγμένα χρόνια πριν από την οριστική εγκαθίδρυση της Δημοκρατίας».

Βύρων Γ. Πολύδωρας: «Η Μείζων Αθήνα», εκδ. Καστανιώτης, 2002, ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Ταξιθετικός αριθμός 938.912 ΠΟΛ.

σελ. 41: «Σ' αυτό το περιβάλλον, φυσικό, κλιματολογικό, εδαφολογικό, αναπτύχθηκε ο αθηναϊκός ή αττικός πολιτισμός. Εδώ αναπτύχθηκαν, εκτός από τις δώδεκα πόλεις που ίδρυσε ο Κέκροψ και συνήνωσε υπό τας Αθήνας ο Θησεύς, και άπειρες άλλες, όπως: « . . . η Αλιμούς, σήμερα Άλιμος, όπου η κατοικία του Θουκυδίδη, βορείως του ακρωτηρίου της Κωλιάδος Αφροδίτης, του σημερινού Αγίου Κοσμά. . . .».

Μέρος τρίτο

Κεφάλαιο πρώτο

Θεσμοφόριο Αλιμούντος

Υπόμνηση: Αποκαλύφθηκε στο λόφο που παλαιότερα ονομαζόταν «Αγίας Άννας», και από το 1985 «Λόφος Κοινωνικής Δικαιοσύνης», από το ναζιστή αρχαιολόγο Walter Wrede. «Θεσμοφόρια» είχαν πολλές πόλεις. Μερικά, όπως της Ελευσίνας, και του Αλιμούντος, ήταν διάσημα (και θαυματουργά;). Στην ίδια θέση/επ αυτού, βρέθηκε και η Βασιλική Αλιμούντος (βλ. πιο κάτω).

Αλέξανδρος Ρ. Ραγκαβής, «Λεξικόν της Ελληνικής Αρχαιολογίας», Εν Αθήναις, εκ του τυπ/φείου Ανέστη Κωνσταντινίδη, 1888, Αρχ.Ετ. Ταξ.ΥΥ 5.34 Dep.2.

σελ. 380: «Θεσμοφόρια, εορτή της θεσμοφόρου Δήμητρος, ως προστάτιδος της γεωργίας, του γάμου, και επομένως εν γένει της κοινωνικής τάξεως. Εν Πελοποννήσω ήν αρχαιοτάτη, και η εισαγωγή αυτής απεδίδετο εις τας εξ Αιγύπτου Δαναΐδας (Ηρ. Β, 171). Αλλή λατρεία της Δήμητρος ήν ανέκαθεν Πελασγική, και επί της εισβολής των Δωριέων εξηκολούθησεν ακμάζουσα όπου εκείνοι δεν

κατίσχυσαν, ως εν Αρκαδία, ένθα ετελούντο τα θεσμοφόρια διαρκώς. Ομοίως, πλην του Άργους εν τοις αγροίς, και εις την Τροιζήνα και εις την Πελλήνην. Προσέτι δε εις Αίγιαν, Ερέτριαν, Δήλον και προ πάντων εις Αθήνας, και εξ Αθηνών εις τας αποικίας, και προσέτι εις την Σικελίαν. Ήσαν δε κυρίως εορτή των γυναικών, και εν Αθήναις τετραήμερος από της 9-13 ή 10-14 Πυανεπιώνος (Οκτ.-Νοέμβρ.). Η πρώτη ημέρα εκαλείτο Σ τ ή ν ι α, και κατ αυτήν συνηθίζοντο λοιδωρία και σκώμματα. Την δευτέραν ημέραν επανηγυρίζοντο τα θεσμοφόρια εις Αλιμούντα, κατά το ακρωτήριον Κωλιάδα. Αι τρεις άλλαι ημέραι ήσαν αι της τελετής εν τη πόλει των Αθηνών, και η πρώτη αυτών ελέγετο ά ν ο δ ο ς, δια την εξ Αλιμούντος επάνοδον. Η δευτέρα εκαλείτο και ήτο αυστηρά Ν η σ τ ε ί α, και η τρίτη Κ α λ λ ι γ έ ν ε ι α, καθ ήν η Δήμητρα ετιμάτο δια θυσιών και χορών, ως θεά της γεννήσεως ωραίων παιδιών. Απηγορεύετο δε αυστηρώς η παρουσία ανδρών εις τας τελετάς ταύτας».

«Αρχαιολογικά Ποικίλα, υπό των Α.Α. Β.Β. Υ.Υ. των Βασιλοπαίδων ΣΟΦΙΑΣ και ΕΙΡΗΝΗΣ και της κα/τριάς αυτών Θεοφανούς Α.Αρβανιτοπούλου» Εν Αθήναις: Τύπο-Δαβία: 1960» με αφιέρωση «Τη βασιλίτση Φρειδερίκη λάτρει της Φιλοσοφίας και της Τέχνης: Θερμή του αρχαιολογικού ημών έργου παραστάτιδι Ευχαριστήριον όδε προσφέρομεν», σ. 51-55. (β-Αρχ.Ετ. Ταξινόμηση CI 15/5).

«ΕΡΕΙΠΙΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ Α Λ Ι Μ Ο Υ Ν Τ Ο Σ

Προσκυνήτριαι και ημείς του ιερού της θεάς Δήμητρος, της Θεσμοφόρου, του συνδεομένου ουχί με την θλίψιν και το άλγος αυτής επί τη απωλεία της μονογενοῦς Κόρης, αλλά με την χαράν και την ευθυμίαν της επιγείου ζωής, έτι δε με τους θεσμούς της οικογενείας κατηυθύνθημεν προς την πατρίδα του κορυφαίου ιστορικού, του Θουκυδίδου, τον δήμον Αλιμούντα, όπου κατά την αρχαιότητα έκειτο το Θεσμοφόριον. Ηθέλομεν να αναπλάσωμεν δια της φαντασίας μας εις το αυτό φυσικόν περιβάλλον την κατ εξοχήν γυναικείαν εορτήν, τα Θεσμοφόρια, εις την οποίαν απηγορεύετο επί ποινή θανάτου η παρουσία ανδρών, και η οποία

ενέπνευσεν τον κωμικόν ποιητήν Αριστοφάνη προς συγγραφήν της σωζομένης σήμερον κωμωδίας του «Θεσμοφοριάζουσαι».

Η θέσις του ιερού όπου ελατρεύετο η Θεσμοφόρος Δημήτηρ, ως προστάτις της γεωργίας, του γάμου και γενικώς της κοινωνικής τάξεως, εβεβαιώθη δι ανασκαφής {Arch.Jahrb. (Arch. Anz) 1930, στ.100}, γενομένης υπό του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου τω 1929. Κείται αύτη μεταξύ του Καλαμακίου και της θέσεως Τράχωνες επί τινος χαμηλού λοφίσκου, ο οποίος δεσπόζει της όλης πεδιάδος του Αεροδρομίου του Ελληνικού. Ανερχόμενοι εκ του Καλαμακίου προς το ύψωμα, ανευρίσκομεν εις τους αγρούς οψιανούς και πλείστα όστρακα αγγείων της μυκηναϊκής, γεωμετρικής, κλασσικής και βυζαντινής εποχής (εικ.39), δείγματα, ότι ο τόπος κατωκήθη από των χρόνων εκείνων. Καθ όσον όμως επλησιάζομεν προς την κορυφήν, παρατηρούμεν, ότι η επιφάνεια του εδάφους ήτο κεκαλυμμένη υπό συντριμμάτων εκ λίθων και όγκων τσιμεντίνων πλακών κρημισθέντος συγχρόνου κυκλικού κτίσματος, του οποίου τα θεμέλια διεκρίνοντο. Ταύτα ανήκον εις στρατιωτικόν πύργον της αντιαεροπορικής αμύνης ή εις το παρατηρητήριον των γερμανικών στρατευμάτων, κατά την κατοχήν της Ελλάδος υπ αυτών, επί του Β' Παγκοσμίου πολέμου.

Τα ίχνη της ανασκαφής και τα δι αυτής αποκαλυφθέντα λείψανα παλαιοχριστιανικής βασιλικής (Arch. Εφ. 1929 σελ.195, εικ.28), ιδρυθείσης επί των ερειπίων του αρχαίου ιερού, του Θεσμοφορίου, **δεν υπήρχον** πλέον. Τα πάντα εκεί εμαρτύρουν τη διέλευσιν του πολέμου. Κατήλθομεν εκ της αντιθέτου πλευράς, προς βορράν. Και εις την περιοχήν ταύτην ανευρίσκομεν ωσαύτως οψιανούς και όστρακα. Αλλ' η θέσις ρυπαρά εκ των απορριπτομένων απορριμμάτων, απετέλει εστίαν μόλυνσεως και ηνάγκασεν ημάς, να μετριάσωμεν την περισυλλογήν. Περιωρίσθημεν μόνον εις την έρευναν και φωτογράφησιν των σωζομένων εκεί ερειπίων (εικ. 40-43), παρά τον πόλεμον τον οποίον εκήρυξαν εις ημάς δια των απειλητικών υλακών των οι ποιμενικοί κύνες των εγκατεστημένων περίξ ποιμνιοστασίων. Εκ της επιτοπίου παρατηρήσεώς μας κατελήξαμεν εις το συμπέρασμα ότι η θέσις του σπουδαιοτάτου τούτου της Αθηναϊκής λα-

τρείας ιερού και των εκτεταμένων και ευκρινών ερειπίων του δήμου ευρίσκετο μεταξύ δύο απειλητικών πυρών: Εκ μεν της νοτίου πλευράς ανυψούται βαθμηδόν προς αυτό η επέκτασις των διαδρόμων του Αεροδρομίου, εκ δε της βορείου η επέκτασις του κατοικήσιμου χώρου. Δεν θα ήτο λοιπόν απαραίτητος, χάριν της ιστορίας, η διάσωσις των μεν κυβολίθων και αρχιτεκτονικων μελών των αρχαίων ερειπίων εκ της σφύρας, του δε λοφίσκου, έστω και της κορυφής αυτού, εκ του εκσκαφέως; Να ιδρύετο δε μουσειακόν περίπτερον, εις το οποίον να τοποθετηθούν όσα εν τη θέσει ταύτη ευρέθησαν, ή θα ευρεθούν αρχαία λείψανα και να καθαρισθούν και περιφραχθούν τα οικοδομικά ερείπια προς διατήρησίν των; Διότι, αν μεν η αγαθή τύχη διέσωσεν μέχρι σήμερον και εχάρι-σεν εις τον πεπολιτισμένον κόσμον τον αδάμαντα της αρχαίας Ελληνικής λογο-τεχνίας,την υπό του Θουκυδίδου ξυγγραφήν του Πελοποννησιακού πολέμου και τας Θεσμοφοριαζούσας, το δημιούργημα του κατ εξοχήν κωμικού, του Αριστοφάνους, γραπτά δηλαδή μνημεία, τα οποία, ως εκ της ύλης των υπέκειντο ευχερέστατα εις την φθοράν, και δια την αποκατάστασιν των οποίων ειργάσθησαν πλείστοι φιλόλογοι, με ποίαν σκέψιν και ψυχικήν διάθεσιν πρέπει να σπεύσωμεν και να περιφρουρήσωμεν τα εναπομείναντα ταύτα, ωσαύτως τύχη αγαθή, λείψανα εν τη πατρίδι του Θουκυδίδου και εν τω Ιερώ της Θεσμοφόρου Θεάς; Τότε ο μεν διδάσκαλος, ο διδάσκων εξ απαλών ονύχων τον μαθητήν την αρχαίαν Ελληνικήν μυθολογίαν, οδηγών αυτόν εις την μαγευτικήν τοποθεσίαν μεταξύ των υπωρειών του Υμηττού και των ακτών του Σαρωνικού, θα δύναται να δεικνύη και τον τόπον, όπου έκειτο το άλλο ιερόν της Δήμητρος, το οποίον δεν εσχετίζετο με τον μυστηριώδη κόσμον. Ο δε διδάσκαλος, ο διδάσκων τους μεγαλυτέρους μαθητάς τον Πελοποννησιακόν πόλεμον, είτε ως ιστορικόν κεφάλαιον, είτε ως φιλολογικόν κείμενον, θα δύναται να φέρη αυτούς προσκυνητάς εις την πατρίδα του εκπροσώπου της αντικειμενικότητας και της αλήθειας και να δεικνύη τα απτά λείψανα των κτιρίων επί της γης της πατρίδος της μεγαλυτέρας ή μάλλον της μοναδικής ιστορικής φυσιογνωμίας την οποίαν εγέννησε ποτέ ο κόσμος. Τότε μόνον η διδασκαλία θα καρποφορή καρπούς αγαθούς και τότε ο σεβασμός προς την πατρίδα και προς τα μνημεία της ιστορίας της θα εδραιού-ται αδιασειστός και το ελάχιστον λείψανον, το ευτελέστατον όστρακον, του αρχαίου

προγονικού μας κόσμου, θα διασώζεται, θα αναδεικνύεται και θα καταλαμβάνη την δέουσαν θέσιν».

Υπόμνηση: Το κείμενο συνοδεύεται και από φωτογραφίες με τίτλους: α) «Εικών 39. Θραύσματα οφιανών και όστρακα αγγείων από της μυκηναϊκής μέχρι και της βυζαντιακής εποχής εκ του Θεσμοφορίου και της περιοχής του αρχαίου δήμου Αλιμούντος», β) «Εικών 40. Ο εν τω Αλιμούντι λοφίσκος, επί του οποίου έκειτο το ιερόν της Θεσμοφόρου Δήμητρος», γ) «Εικών 41. Κροκαλοπα-γείς λίθοι εκ των ερειπίων αρχαίων οικοδομημάτων του δήμου Αλιμούντος», δ) «Εικών 42. Ερείπια κτιρίων εκ της εκτεταμένης περιοχής του αρχαίου δήμου Αλιμούντος. Εισ το βάθος δεξιά διακρίνεται ο λόφος του Θεσμοφορίου», ε) «Εικών 43. Σπόνδυλος μαρμαρίνου δωρικού κίονος εν μέσω ερειπίων κτιρίων του δήμου Αλιμούντος».

Σημείωση: Η συγγραφέας αναφέρει ότι: «...η θέσις του ιερού... εβεβαιώθη δι ανασκαφής {Arch.Jahrb. (Arch. Anz) 1930, στ.100}, γενομένης υπό του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου τω 1929...», χωρίς αναφορά στο όνομα του αρχαιολόγου Walter Wrede (1893-1990), ενώ βασίμως το γνωρίζει. Δυστυχώς για εμάς τους Αλιμιώτες, ο Walter Wrede που ανακάλυψε το «Θεσμοφόριο» ήταν αρχικά ο επικεφαλής της ναζιστικής κομματικής οργάνωσης στην Αθήνα (1935-1944), και μετά διορίστηκε Διευθυντής του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου (1937-1944), ως φανατικός ναζιστής, συνέβαλε στην κλοπή πολλών αρχαιοτήτων από τους κατακτητές και τη μεταφορά τους στη Γερμανία (χαρακτηρίστηκε ως «ο πρεσβευτής της εθνικοσοσιαλιστικής αρχαιολογίας στην Ελλάδα»). Φαίνεται ότι η ναζιστική ιδεολογία του και η κομματική ένταξή του, υπερίσχυσε του χρέους του αρχαιολόγου, και γι αυτό ΔΕΝ εμπόδισε την καταστροφή του Θεσμοφορίου --- όπως και του Αγίου Κοσμά, βλ.πιο κάτω, κι αλλού --- από τα στρατεύματα κατοχής (= η συγγραφέας παραδέχεται: «της αντιαεροπορικής αμύνης ή εις το παρατηρητήριο των γερμανικών στρατευμάτων», και, «δεν υπήρχον πλέον»). Για τον επαίσχυντο ρόλο του αυτό, έχουν γραφτεί πολλά άρθρα, δημοσιεύματα σε εφημερίδες, και επιστημονικές συναντήσεις (π.χ. «Αρχαιολογία και Πολιτική του Πολιτισμού την Εποχή της Βαρβαρότητας 1940-1944, περιλήψεις των ομιλητών, στην επιστημονική συνάντηση που διοργανώνει

το Υπουργείο Πολιτισμού για να τιμήσει την Εθνική Επέτειο της 28^{ης} Οκτωβρίου (1940), Παρασκευή 26.10.2018», με ομιλητές τον καθηγητή Χάγκεν Φλάισερ και άλλους. Επίσης βλεπ. άρθρο: Alexandra Kankeleit, Η Ιστορία του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου, κατά τη διάρκεια της ναζιστικής περιόδου, Μια προεκτίμηση», περιοδ. «Θέματα Αρχαιολογίας» 2018, σ.64-87 (Ταξιν. Αρχ. Ετ. ΥΕ 40). Και στο google: «Walter Wrede». Μου είναι ακατανόητο, για ποιο λόγο, αυτοί που γνωρίζουν το ναζιστικό «βίο και την πολιτεία» του, το αποσιωπούν και με αυτόν τον τρόπο, αρνούνται να το γνωστοποιήσουν στον λαό του Αλίμου.

Κωνσταντίνα Καζά-Παπαγεωργίου, αρχαιολόγος: «Άλιμος, Όψεις της Ιστορίας της πόλης και του Δήμου», Α' μέρος «Ευώνυμον και Αλιμούς», έκδοση Δήμος Αλίμου, 2006. (β - Α.Θ., Αρχ. Ετ. Ταξινόμηση CI 110/10).

σ.77: «Ανασκαφική έρευνα στο λόφο έγινε για πρώτη φορά το 1929 από τον W. Wrede. Τότε αποκαλύφθηκε το φημισμένο Θεσμοφόριο του Αλιμούντος και η ομώνυμη βασιλική, τα ερείπια των οποίων δυστυχώς εξαφανίστηκαν . . . όταν οι Γερμανοί κατακτητές καταπάτησαν το χώρο, κατέσκαψαν τον λόφο και χρησιμοποίησαν το αρχαίο οικοδομικό υλικό για να κτίσουν εκεί τα δικά τους οχυρωματικά έργα . . . (σ.83). ..{...}. . τα σημαντικότερα ευρήματα της ανασκαφής είναι τμήματα από δύο μαρμάρινα βάθρα, ένα από τα οποία φέρει στις όψεις του εγχάρακτα στεφάνια. Από το δεύτερο βάθρο, που φέρει γείσο, σώζονται περισσότερα θραύσματα και σε ένα από αυτά διατηρείται το σημαντικότερο σπά-ραγμα επιγραφής {...} ΛΙΜΟΥ και χαμηλότερα, από δεύτερο στίχο, {...} Σ ΑΥ. Τα στοιχεία που διασώθηκαν είναι λίγα αλλά πολύ καθοριστικά για την αδιαμφισβήτητη ταύτιση της θέσης του θεάτρου με τον δήμο Αλιμούντος . . Τα ευρήματα ανάγουν τη χρήση του χώρου από τον 7^ο έως και το 4^ο αι. π.Χ. . . ..».

Λυσίας (459 ή 445-380 π.Χ.)

«Υπέρ του Ερατοσθένους φόνου απολογία», στο «Ανθολογία Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας» των Θ.Κ. Στεφανόπουλου- Στ. Τσιτσιρίδη, Λ. Αντζουλή και Γ. Κριτσέλη, έτος 2012. (β- Α.Θ.).

Εισαγωγή: «. . . Η απολογία του μοιχοκτόνου. Ο λόγος αυτός, που είναι το αριστούργημα του Λυσία, κατά την κρίση φιλολόγων της ολκής του Dobree (nilil hoc generemelius) και του Willamowitz («ο ωραιότερος λόγος του Λυσία») αποτελεί βασικό κείμενο στις επίκαιρες συζητήσεις για τη θέση της γυναίκας στην Αθήνα της κλασικής εποχής. Ο λόγος είναι η απολογία του Ευφίλητου, ενός άγνωστου κατά τα άλλα Αθηναίου γεωργού, για το φόνο του νεαρού Ερατοσθένη, που τον συνέλαβε, όπως ισχυρίζεται, να διαπράττει μοιχεία με τη γυναίκα του μέσα στο ίδιο του το σπίτι. Ο νόμος δεν επέβαλλε, επέτρεπε όμως, στο θιγόμενο να σκοτώσει ατιμωρητί το μοιχό που συλλαμβανόταν επ αυτοφώ-ρω. Ο Ευφίλητος παραδέχεται το φόνο, υποστηρίζει όμως ότι έχει διαπράξει σύννομο φόνο (*φόνον δίκαιον*). Την εκδοχή του την αμφισβήτησαν οι κατηγοροί (οι συγγενείς του νεκρού), που φαίνεται ότι απέδιδαν το φόνο σε άλλα κίνητρα και ισχυρίζονταν ότι ο Ερατοσθένης παγιδεύτηκε, οδηγήθηκε δια της βίας μέσα στο σπίτι του Ευφίλητου και σκοτώθηκε, ενώ είχε καταφύγει στην εστία, που παρείχε άσυλο σε όλους. (Στην περίπτωση της μοιχείας φαίνεται ότι επιτρεπό-ταν το «*νηποινεί κτείνειν*», το να σκοτώνει δηλ. κάποιος χωρίς να τιμωρείται, υπό τον όρο ότι ο δράστης δεν είχε παγιδεύσει το θύμα). Η υπόθεση πιθανότατα εκδικάστηκε στο Δελφίνιο, το δικαστήριο που ήταν αρμόδιο για την εκδίκαση υποθέσεων σύννομου φόνου και συνεδρίαζε στο ιερό του Δελφινίου Απόλλωνος. Δεν γνωρίζουμε ποια ήταν η έκβαση ούτε πότε εκφωνήθηκε ο λόγος. . . ».

Απόσπασμα αρχαίου κειμένου (*ο κατηγορούμενος περιγράφει στο δικαστήριο, τι του μαρτύρησε η υπηρέτριά του, μετά από απειλές του, όταν έμαθε για τη μοιχεία της γυναίκας του*): «. 19. κακείνη το μεν πρώτον έξαρνος ήν, και ποιείν εκέλευεν ό,τι βούλομαι. ουδέν γαρ ειδέναι. επειδή δε εγώ εμνήσθην Ερατοσθένους προς αυτήν, και είπον ότι ούτος ο φοιτών είη προς την γυναίκα, εξεπλάγη ηγησαμένη με πάντα ακριβώς εγνωκέναι. και τότε ήδη προς τα γόνατά μου πεσούσα, και πίστιν παρ εμού λαβούσα μηδέν πείσεσθαι κακόν, κατηγορεί πρώτον μεν ως μετά

την εκφοράν αυτή προσίοι, (20) έπειτα ως αυτή τελευτώσα εισαγγείλει και ως εκείνη τω χρόνω πεισθείη, και τας εισόδους, ος τρόποις προσείτο, και ως Θεσμοφορίοις, εμού εν αγρώ όντος, ώχето εις το ιερόν μετά της μητρός, της εκείνου. και τάλλα τα γενόμενα πάντα ακριβώς διηγήσατο . . . .».

Μετάφραση Θ.Κ. Στεφανόπουλος

«19. Εκείνη στην αρχή αρνιόταν. ας της έκανα, λέει, ό,τι ήθελα – δεν είχε υποτίθεται ιδέα. Όταν όμως εγώ της ανέφερα το όνομα Ερατοσθένης και είπα ότι αυτός επισκεπτόταν τη γυναίκα μου, τα έχασε, επειδή νόμισε ότι εγώ γνώριζα λεπτομερώς τα πάντα. Τότε πλέον, αφού έπεσε στα γόνατά μου και έλαβε από εμένα τη διαβεβαίωση ότι δεν πρόκειται να πάθει απολύτως τίποτα, ομολόγησε αρχικά πως την πλησίασε μετά την κηδεία, 20. έπειτα πως η ίδια με τα πολλά μετέφερε το μήνυμα και πως η γυναίκα μου με τον καιρό ενέδωσε και με ποιους τρόπους δεχόταν τις επισκέψεις και ότι στη γιορτή των Θεσμοφορίων {1} ενώ εγώ απουσίαζα στα χτήματα, η γυναίκα μου σηκώθηκε και πήγε στο ιερό με τη μητέρα εκείνου . . . .».

1.- Η πιο διαδεδομένη ελληνική γιορτή προς τιμήν της Δήμητρας και της Κόρης (Περσεφόνης), στην οποία συμμετείχαν αποκλειστικά (παντρεμένες) γυναίκες. Στην Αθήνα διαρκούσε τρεις ημέρες, από τις 11 έως τις 13 του μήνα Πυανεσιώνος (περ.15 Οκτ.-15 Νοεμ.). Στη διάρκεια της γιορτής οι γυναίκες κατασκήνωναν στο χώρο του ιερού, του Θεσμοφορίου, που βρισκόταν κοντά στην Π ν ύ κ α.

ΙΩΑΝΝΟΥ και Π. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ, εκδοτικός οίκος, Βιβλιοθήκη αρχαίων Ελλήνων πεζογράφων και ποιητών, 1939, Λυσίου Λόγοι, Υπέρ του Ερατοσθένους φόνου απολογία. Εισαγωγή-μετάφρασις- σχόλια Σταύρου Τζουμελέα (β- Δημ. Βιβλιοθήκη Γλυφάδας- ΔΒΓ, Ταξινόμηση 885.3 ΛΥΣ Β').

Εισαγωγή: «Ο Αθηναίος Ευφίλητος, πτωχός γεωργός ηλικίας 25 έως 30 ετών, είχε νυμφευθή προ δύο ετών και είχεν αποκτήσει υιόν. Ούτος τον πλείστον

χρόνον διήρχετο εις τον αγρόν του, ήρχετο δε και εις την πόλιν, ένθα έμενεν η οικογένειά του. Την σύζυγον τούτου εμοίχευσεν ο νεανίσκος Ερατοσθένης εκ του δήμου Οίης, εύπορος ων και εις ουδέν έτερον ασχολούμενος παρά πώς να διασκεδάζη ατιμάζωντας συζύγους πτωχών και εντίμων πολιτών. Ούτος λοιπόν είδεν και την σύζυγον του Ευφίλητου συνοδεύουσας την κηδείαν της πενθεράς της και κατώρθωσεν δια της μεσιτείας της υπηρετρίας να την πείση να τον δέχεται εις την οικίαν της κατά την εις τους αγρούς απουσίαν του συζύγου της. / Ο Ευφίλητος επληροφορήθη την διαγωγήν της συζύγου του παρά τινος γραίας αποσταλείσης υπό γυναικός εγκαταλειφθείσης υπό του Ερατοσθένους. Υποβάλλει τότε εις αυστηράν ανάκρισιν την υπηρετρίαν του και δι απειλών και υποσχέσεων πληροφορείται παρ αυτής τά πάντα. Συνιστά εις αυτήν να μη ανακοινώση ουδέν εις την σύζυγόν του και την διατάσσει να τον ειδοποιήση όταν ο Ερατοσθένης εισέλθει εις την οικίαν του. Η υπηρετρία εδέχθη. Εσπέραν τινά, ενώ ο Ευφίλητος εκοιμάτο εις το ανώγειον διαμέρισμα της οικίας του, εισήλθεν ο Ερατοσθένης εις το ισόγειον όπου εκοιμάτο μετά του τέκνου της η σύζυγος του Ευφίλητου. Η υπηρετρία ειδοποίησεν περί τούτου τον Ευφίλητον, όστις έτρεξεν και εκάλεσεν διαφόρους φίλους του και συγγενείς του, μετά των οποίων επέστρεψεν εις την οικίαν του και εύρε τον Ερατοσθένην εις την κλίνην έχοντα εις τας αγκάλας του την ερωμένην του. Ο Ευφίλητος εφόνευσεν αυτόν. Οι συγγενείς του διεφθαρμένου νεανίσκου Ερατοσθένους κατήγγειλαν επί δολο-φονία τον Ευφίλητον και ούτος δικάζεται ενώπιον του ηλιαστικού δικαστηρίου ως φονεύς. Ο Ευφίλητος απολογείται δια του λόγου τούτου του συνταχθέντος υπό του λογογράφου Λυσίου, και ομολογεί μεν ότι εφόνευσεν τον Ερατοσθένην, αλλά ισχυρίζεται ότι είχε δικαίωμα να το πράξη, διότι ο νόμος επέτρεπε να φο-νεύεται ατιμωρητί ο επ αυτοφώρω συλλαμβανόμενος μοιχός. Ο αναγιγνώσκων τον υπέρ του Ερατοσθένους φόνου λόγον τούτον αδύνατον να μη πεισθή ότι υπό των δικαστών εκηρύχθη αθώς ο Ευφίλητος. . . . Η σύζυγος του Ευφίλητου όχι μόνον δεν εξεδιώχθη της οικίας, αλλά λυπηρόν βίον θα διήγαγε. Διότι σολώνειος νόμος διέτασεν ούτω περί των τοιούτων γυναικών: «Σόλων την γυναίκα εφ' ή αν αλώ μοιχός, ουκ εά κοσμείσθαι ουδ' επί δημοτελή ιερά εισιέναι. εάν δε εισίη ή κοσμείται, τον εντυχόντα κελεύει καταρρηγνύναι τα ιμάτια και τον κόσμον

αφαιρείσθαι και τύπτειν, ειργόμενον θανάτου και του ανάπηρον ποιήσαι», ενώ εκείνη δεν είχε το δικαίωμα να καταγγείλη τον κατ' αυτόν τον τρόπον προσβάλλοντα αυτήν./ Δεν είναι γνωστόν πότε εγένετο η δίκη, δεν φαίνεται όμως ότι παρήλθον πολλά έτη από την κατάλυσιν των Τριάκοντα. Αλλά εάν δεν γνωρίζομεν το έτος της απαγγελίας του λόγου, διδασκόμεθα όμως υπ' αυτού πόσον μεγάλη διαφθορά υπήρχεν εις τας Αθήνας μετά τον Πελοποννησιακόν πόλεμον».

Μετάφραση: « . . . 19. Εκείνη κατ' αρχάς μεν ηρνείτο, και μου έλεγε να κάμω ό,τι θέλω. διότι αυτή δεν εγνώριζεν τίποτα. όταν όμως ανέφερα εις αυτήν τόνομα του Ερατοσθένους και της είπον ότι αυτός είναι ο επισκεπτόμενος συχνά την σύζυγόν μου, εταράχθη, διότι ενόμισεν ότι εγώ με ακρίβειαν τα γνωρίζω όλα. Και τότε πλέον πεσούσα εις τα γόνατά μου και λαβούσα παρ' εμού ένορκον διαβεβαίωσιν ότι ουδέν κακόν θα πάθη, έλεγε λεπτομερώς, πρώτον μεν πως μετά την κηδείαν την επλησίασεν (ο Ερατοσθένης), και πως αυτή μετά πολλές αρνήσεις της επί τέλους επείσθη και ανήγγειλεν εις την κυρίαν της την πρότασιν του Ερατοσθένους, και πως εκείνη ύστερα από αρκετόν χρόνον επείσθη, και κατά ποιόν τρόπον εισήρχετο ο μοιχός εις την οικίαν, και πως κατά την εορτήν των Θεσμοφορίων, (1) ενώ εγώ ευρισκόμενη εις το κτήμα μου, η σύζυγός μου μετέβη εις τον ναόν μετά της μητρός εκείνου. . . . .».

1.- Θεσμοφόρια, εορτή της Δήμητρας ως προστάτιδος της γεωργίας, του γάμου, και γενικώς της κοινωνικής τάξεως. ετελείτο εν Αθήναις κατά μήνα Πυανεσιώνα (Οκτώβριον) επί τέσσαρας ημέρας. Ήτο εορτή των γυναικών. Απηγορεύετο αυστηρώς η παρουσία ανδρών. Το Θεσμοφόριον ήτο το ιερόν της Δήμητρας και Περσεφόνης, έκειτο δ' επί της ανατολικής πλευράς της Ακροπόλεως.

Νεοφύτος Δούκας (1760-1845) «Λόγοι των Αττικών ρητόρων, εις τόμους 10, Λυσίας, τ. 8ος, Εν Βιέννη της Αουστρίας, 1813» Αρχ.Ετ. Ταξ.ΥΥ 6.153 Dep.2a.

«Λόγος «Απολογία υπέρ του Ερατοσθένους φόνου» σελ. 31: « . . . κακείνη το μεν πρώτον ἔξαννος ἦν, και ποιείν ἐκέλευεν ὅ,τι βούλομαι. ουδέν γαρ εἰδέναι. επειδή δε εγώ ἐμνήσθην Ερατοσθένους προς αὐτήν, και εἶπον ὅτι οὗτος ο φοιτών εἶη προς την γυναίκα, ἐξεπλάγη ηγησαμένη με πάντα ακριβώς ἐγνωκέναι. και τότε ἤδη προς τα γόνατά μου πεσούσα, και πίστιν παρ ἐμοῦ λαβούσα μηδέν πείσεσθαι κακόν, κατηγόρει πρώτον μεν ως μετά την εκφοράν αὐτή προσίοι, ἔπειτα ως αὐτή τελευτώσα εἰσαγγείλειε. Και ως ἐκείνη τω χρόνω πεισθείη, και τας εἰσόδους, οἱς τρόποις προσίοι. Και ως Θεσμοφορίοις, ἐμοῦ ἐν ἀγρῷ ὄντος, ὤχετο εἰς το ἱερόν μετά της μητρός, της ἐκείνου. και τάλλα τα γενόμενα πάντα ακριβώς διηγήσατο . . . .».

σελ.355: πίνακας «Θεσμοφῶρια. ἐν Θεσμοφορίοις (της Δήμητρος ἐν Ελευσίνοι)». Και: Θεσμοφῶρια δε Εορτή τῆς ἦν Αθήνησι.

THE LOEB CLASSICAL LIBRARY, Lysias, On the murder of Eratosthenes: Defence, London MCMLXVII (1967), σ.12-13. Αρχ.Ετ. Ταξινόμηση R 99/L 20.

Μετάφραση: “19. The girl at first denied it, and bade me do what I pleased, for she knew nothing; but when I mentioned Eratosthenes to her, and said that he was the man who visited my wife, she was dismayed, supposing that I had exact knowledge of everything. 20. At once she threw herself down at my knees, and having got my pledge that she should suffer no harm, she accused him, first, of approaching her after the funeral, and then told how at last she became his messenger; how my wife in time was persuaded, and by that means she procured his entrances, and how at the Themosphoria, while I was in the country, she went off to the temple with his mother. And the girl gave an exact account of everything else that had occurred . . . .”.

Ισαίος - Λόγοι

«Περί του Πύρρου κλήρου», Αρχαία Ελληνική Γραμματεία, Οι Έλληνες, ΚΑΚΤΟΣ-Οδ. Χατζόπουλος, 1997, ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Ταξ.αρ. 01634/2005-1.

σ.90: «Υπόθεσις. Πύρρου τον έτερον {των} της αδελφής υιών υιοποιησαμένου Ένδιον, και τούτου πλέον ή είκοσιν έτη τον κλήρον κατασχόντος, είτα αποθανόντος. Ξενοκλής λαχών των χρημάτων ύπερ Φίλης, της εαυτού γυναικός, διεμαρτύρησεν είναι αυτήν γνησίαν Πύρρου θυγατέρα, αμφισβητούσης του κλήρου της Ενδίου μητρός. Και εάλω ψευδομαρτυριών, Νικοδήμου και αυτού μαρτυρήσαντος εγγυήσαι Πύρρω την αδελφήν κατά τους νόμους, εξ ής γεγονέναι την Φίλην. Ο Ενδίου δε αδελφός νόθην είναιί φησιν, εξ εταίρας Πύρρω γενομένην, και ούτως υπό Ενδίου εκδοθήναι Ξενοκλεί. η στάσις στοχασμός, το δε έγκλημα ψευδομαρτυριών κατά του Νικοδήμου».

σ.91: Μετάφραση (της υπόθεσης): «Ο Πύρρος υιοθέτησεν τον ένα από τους δύο γιούς της αδελφής του, τον Ένδιον, ο οποίος κατείχε την κληρονομιά για περισσότερα από είκοσι χρόνια. Όταν πέθανε, ο Ξενοκλής διεκδίκησε τα χρήματα για λογαριασμό της γυναίκας του Φίλης, καταθέτοντας ένορκα ότι αυτή είναι γνήσια κόρη του Πύρρου, ενώ την κληρονομιά διεκδικούσε η μητέρα του Ένδιου. Ο Ξενοκλής καταδικάστηκε για ψευδομαρτυρία. Ο Νικόδημος επίσης κατέθεσε ότι είχε παντρέψει νόμιμα με τον Πύρρο την αδελφήν του, η οποία γέννησε τη Φίλη. Ο αδελφός του Ένδιου όμως υποστηρίζει ότι είναι νόθη, γεννημένη από κάποιαν εταίρα του Πύρρου, και ότι δόθηκε από τον Ένδιο στον Ξενοκλή για γυναίκα του. Η εξέταση του ζητήματος σχετίζεται με τα γεγονότα, και η αγωγή είναι δίωξη για ψευδομαρτυρία κατά του Νικόδημου».

σ. 132, αρχαίο κείμενο: «3.80: {Και} εν τε τω δήμω, κεκτημένος τον τριτάλαντον οίκον, ει ήν γεγαμηκώς, ηναγκάζετο αν υπέρ της γαμετής γυναικός και θεσμοφόρια εστιάν τας γυναίκας και τάλλα όσα προσήκε λειτουργείν εν τω δήμω υπέρ της γυναικός από γε ουσίας τηλικαύτης. Ου τοίνυν φανείται ουδέν τούτων γεγεννημένον ουδεπώποτε . . . ».

Μετάφραση: της μεταφραστικής ομάδας του «Κάκτου»

σελ.133.«Επίσης στον δήμο του, όσο ήταν κύριος της περιουσίας των τριών ταλάντων, εάν είχε νυμφευτεί, θα αναγκαζόταν για χάρη της συζύγου του να δέχεται στην οικία του τις γυναίκες κατά τα Θεσμοφόρια (1) και για χάρη της να επιτελεί όλες τις λειτουργίες (2) που αρμόζουν στον κάτοχο μιας τέτοιας περιουσίας. Τίποτα όμως από αυτά δεν φαίνεται να έχει γίνει ποτέ . . . .».

1.- Τα Θεσμοφόρια ήταν γιορτή προς τιμήν της θεάς Δήμητρας, ως προστάτιδας της γεωργίας και του γάμου. Σ' αυτή μετείχαν μόνο παντρεμένες γυναίκες ενώ απαγορευόταν αυστηρά η παρουσία ανδρών.

2.- Οι *λειτουργίες* ήταν οικονομικές υποχρεώσεις που αναλάμβαναν εύποροι Αθηναίοι πολίτες σχετικά με θρησκευτικές ή πολιτικές υπηρεσίες. Οι λειτουργίες ήταν σπουδαία πηγή εσόδων για το δημόσιο. Η *χορηγία* ήταν σχετική με τη συγκρότηση, εξοπλισμό και συντήρηση χορού σε δραματικούς ή μουσικούς αγώνες. Ανήκε στις τακτικές (εγκυκλίους) λειτουργίες μαζί με την *αρχιθεωρία* (αποστολή θεωρών σε μεγάλες πανελλήνιες γιορτές), τη *γυμνασιαρχία* (προετοιμασία αθλητών για γυμνικούς αγώνες), την *εστίασιν* (παροχή φαγητού από τους επικεφαλής στα μέλη των φυλών), την *αρρηφορία* (οργάνωση προσφορών στην Αθηνά, κατά τη γιορτή των Παναθηναίων) κ.ά. Στις έκτακτες λειτουργίες ανήκε η δαπανηρότατη *τριηραρχία*.

«Θεσμοφόρια» γενικά: *Έτσι ονομαζόταν κάθε αρχαίο ιερό αφιερωμένο στη θεά Δήμητρα, την αποκαλούμενη «θεσμοφόρο».* Θεσμοφόρια υπήρχαν σχεδόν σε όλες τις αρχαίες ελληνικές πόλεις. Μερικά από αυτά π.χ. της Ελευσίνος, του Αλιμούντος, της Κωλιάδος και άλλα, ήταν περισσότερο ή λιγότερο διάσημα ή «θαυματοουργά» όπως λέμε σήμερα. Το θεσμοφόριο των Αθηνών που αναφέρει ο Αριστοφάνης στη κωμωδία «Θεσμοφοριάζουσαι», ως τόπο δράσης αυτής, συνάγεται πλήρως από τους διαλόγους και τα συμφραζόμενα, ότι ήταν κοντά στη Πνύκα. Και ότι, τα διαδραματιζόμενα, η σκηνική δράση, ΔΕΝ αφορά το Θεσμοφόριο του αρχαίου Αλιμούντος, ο οποίος (ή η Κωλιάς άκρα) δεν αναφέρεται ή υπονοείται στο έργο ούτε μία φορά, σε αντίθεση με τη «Λυσιστράτη». Γι αυτό θεωρώ περιττό τον «ενθουσιασμό» και άκρατο «τοπικισμό» ορισμένοι από εμάς τους Αλιμιώτες (ιδίως όσοι γράφουν στο διαδίκτυο) να ισχυριζόμαστε, ότι η

σκηνική δράση στις Θεσμοφοριάζουσες, λαμβάνει χώρα στο χώρο του Θεσμοφορίου Αλίμου ή της Κωλιάδας άκρας (σχόλια Α.Θ.).

Προς επιβεβαίωση αναφέρω:

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ-ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ των ΕΛΛΗΝΩΝ, Αριστοφάνους Κωμωδία «Νεφέλαι», μετ.Νίκου Σφυρόερα, σ.8 (β-ΘΟΠΑΑ 882.21).

«Υπόθεση της κωμωδίας: Οι Θεσμοφοριάζουσες είναι η δέκατη σε χρονολογική σειρά από τις κωμωδίες που παρουσίασεν ο Αριστοφάνης στο Διονυσιακό θέατρο. Πρωτοπαίχτηκε στην Αθήνα την άνοιξη του 411 π.Χ. στη γιορτή των Διονυσίων, μόλις δύο μήνες ύστερα από τη Λυσιστράτη, που παίχτηκε την ίδια χρονιά το μήνα Γαμηλιώνα (Γενάρη) στα Λήναια.

Θεσμοφοριάζουσες είναι οι γυναίκες που γιορτάζουν τα θεσμοφόρια, κι απ αυτές πήρε τον τίτλο της η κωμωδία. Τα θεσμοφόρια ήταν γυναικεία πανελ-λήνια γιορτή και γιορταζόταν στο τέλος του φθινοπώρου, το μήνα Πυανεψιώννα, για να τιμηθούν σ' αυτήν οι δύο Θεσμοφόρες θεές, η Δήμητρα και η Περσοφόνη. Συνδυασμένα με την εποχή της σποράς, είχαν τα θεσμοφόρια σκοπό να φέρουν την ευκαρπία στα χωράφια, στα περιβόλια, όπως και στο κορμί των γυναικών, που για τους αρχαίους ήταν όλα ξεχωριστά στοιχεία για την ανανέωση της ζωής. Γι αυτό και κράτησαν στις τελετές αυτές οι γυναίκες τον παλιό χαρακτήρα της γιορτής «μιμούμεναι τον αρχαίον βίον», όπως παραδόθηκε για τις Θεσμοφοριάζουσες των Συρακουσών. Στα Θεσμοφόρια απαγορεύονταν αυστηρά, και στα ιστορικά ακόμα χρόνια, να πάρουν μέρος οι άντρες. Ούτε όμως και τα κορίτσια επιτρέπονταν να βρίσκονται στις ιεροτελεστίες τους.

Την πρώτη μέρα της τελετής, στις 9 Πυανεψιώννα, που λεγόταν Στήνια, οι γυναίκες «ελοιδορούντο», περιπαίζονταν, βλαστημούσαν, βρίζονταν και αισχρολογούσαν ή μία σε βάρος της άλλης. Η γιορτή αυτή γινόταν στην Κωλιάδα άκρα (τον σημερινό Άγιο Κοσμά), που βρισκόταν ιερό αφιερωμένο στην Αφροδίτη. Το βράδυ κάνανε ολονυχτία στο ιερό και την άλλη μέρα θυσίαζαν στην Αφροδίτη και σι Γενετυλλίδες, τις προστάτισσες των τοκετών. Οι θυσίες αυτές συνοδεύονταν

με χορούς και τραγούδια. Στις 11 του Πυανεψιώνα, οι Θεσμοφοριάζουσες *ανέβαιναν στην Αθήνα* και πήγαιναν στο Θεσμοφόριο (ιερό της Δήμητρας και της Περσεφόνης), που βρισκόταν κοντά στον Άρειο Πάγο, στο βορινό μέρος της Ακρόπολης. Τη δεύτερη ημέρα. . . Την τρίτη, τέλος, ημέρα. ... Στις Θεσμοφοριάζουσες ο Αριστοφάνης σατιρίζει το μεγάλο τραγικό ποιητή Ευριπίδη . . . . .».

Κεφάλαιο δεύτερο

Βασιλική Αλιμούντος

Γ. Α. Σωτηρίου: «Εφημερίς αρχαιολογική, περιοδικόν της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρίας», 1929, σελ. 195, χρονικό «Παλαιοχριστιανικά Βασιλικά Μονόκλιτοι – 25. Βασιλική Αλιμούντος παρά τας Αθήνας». Αρχ.Ετ.Ταξ=WE 20.

«Παλαιοχριστιανικά Βασιλικά Μονόκλιτοι. Εις την ομάδα των βασιλικών τούτων του απλού ελληνιστικού τύπου κατατάσσομεν και τας μονοκλίτους βασιλικάς. Αι μονόκλιτοι βασιλικά κατά την παλαιοχριστιανικήν εποχήν εχρησιμοποιήθησαν κυρίως ως μικρά παρεκκλήσια, ενιαχού όμως και ως αυτοτελείς επαρχιακοί, ναοί, διεσώθησαν δε τοιαύται εις διαφόρους χώρας, ως εν Β. Συρία, Μ. Ασία και αλλαχού. Και εν Ελλάδι ανευρέθησαν κατά τας ενεργουμένας αρχαιολογικάς ανασκαφάς μονόκλιτοι παλαιοχριστιανικά βασιλικά εν Μαντινεία, εν Σάμω, εν Νικοπόλει κ. αλλ. μη μελετηθείσαι εισέτι. Αι μέχρι τούδε επαρκώς οπωσδήποτε ερευνηθείσαι είναι δύο: μία εν Αττική επί της θέσεως της αρχαίας Αλιμούντος (σημ.Α.Θ.=το θηλυκό άρθρο είναι του κειμένου) και ετέρα εν τη νήσω Καρπάθω.

25. Βασιλική Αλιμούντος παρά τας Αθήνας.

Η μικρά αύτη βασιλική (11 X 5 μ.) (εικ. 28) (1) κατ αρχάς μεν ιδρύθη μονόκλιτος έπειτα δε ηυρύνθη εις τρίκλιτον, ως δεικνύει σαφώς η διαφορά της τοιχοδομίας της Α. πλευράς (η παλαιά δια πλίνθων και μεγάλων λίθων και η δευτέρα δι αργολιθοδομής). Η μεταγενεστέρα τρίκλιτος βασιλική έχει κιονοστοιχίας εκ τεσσάρων κίωνων εις την θέσιν των μακρών πλευρών του πρώτου ναού,

προσετέθη δε εις ταύτην και νάρθηξ μετά τριβήλου επεστρωμένα εν μέρει δια πλίνθων της παλαιότερας οικοδομής. Εις την δευτέραν ταύτην εποχήν, φαίνεται, ότι ανήκει και ο κτιστός άμβων ο ανευρεθείς αριστερά του μέσου κλίτους, ίσως δε και η αγία τράπεζα. Αι μετασκευαί όμως αύται εγένοντο πάντως εις παλαιο-χριστιανικήν εποχήν – κατά τον 6^{ον} και 7^{ον} αιώνα – διότι δεν προσετέθησαν αφίδες εις τας θέσεις άς κατέλαβον μετά ταύτα η πρόθεσις και το διακονικόν (η υπάρχουσα αφίς εις το διακονικόν προέρχεται προφανώς εκ τρίτης εποχής – βυζαντινής). Του ανευρεθέντος τέμπλου αι βάσεις χωρούσι μέχρι των εξωτερικών τοίχων του ναού, χρησιμοποιούνται δε οι πρώτοι κίονες των κιονοστοιχιών δια την στήριξιν των θωρακίων, όπερ αποδεικνύει ότι το τέμπλον τούτο είναι της δευτέρας εποχής. Εκ της αγ. Τραπέζης ευρέθησαν: η καλύπτουσα το τετράγωνον πλιθόκτιστον «εγκαίνιον» (βαθ. 0,30 μ.) πλάξ, μαρμάρينوι δοκοί χρησιμοποιούμενοι ως βάσεις των τεσσάρων αυτής στηριγμάτων, εξ ών δηλούται ότι η άνω πλαξ της αγ. Τραπέζης ήτοι τετράγωνος (1.15 X 1.15 μ.), προσέτι δε τμήματα στρογγύλης τραπέζης μετ εγχάρακτου σταυρού, περί ων γενήσεται λόγος και κατωτέρω».

1.- Στην «εικόνα 28» υπάρχει υπότιτλος «Βασιλική Αλιμούντος (παρά τας Αθήνας), και η εξής παραπομπή: Η βασιλική αύτη ανεσκάφη υπό της γερμανικής αρχαιολογικής σχολής (Dr Wrede) επ ευκαιρία αρχαιολογικών εν Αλιμούντι (παρά τον συνοικισμόν Καλαμάκι πλησίον του Παλ. Φαλήρου) ερευνών, παρεχωρήθη δε ευγενώς και εις ημάς η κάτοψις.

Κ. Κουρουνιώτης (1872-1945)–Γ.Α.Σωτηρίου, «Ευρετήριον των μνημείων της Ελλάδος, Α. Ευρετήριον των Μεσαιωνικών μνημείων», τ.Α' 1927, τ.Β', 1929 – 1.- Μεσαιωνικά μνημεία Αττικής, Β. Πεδιάδος Αθηνών και των κλιτύων Υμηττού – Πεντελικού- Πάρνηθος και Αιγάλεω, χ.χ. Αρχ.Ετ. Ταξινόμ. ΧC 200.4.

σελ. 155: «Βασιλική Αλιμούντος (εικ. 203). Ευρίσκεται μεταξύ Καλαμακίου και Τραχώνων, ανεσκάφη δε υπό της Γερμανικής Αρχαιολογικής Σχολής δια του κ. W. Wrede. Η μικρά αύτη βασιλική είναι τρίκλιτος, μετά νάρθηκος κατά την δυτικήν

πλευράν. Αι χωρίζουσαι τα κλίτη κιονοστοιχία – ων εκατέρα αποτελείται εκ πέντε κίωνων – βαίνουνσιν επί τοιχείων χαμηλών, ως συμβαίνει και αλλαχού και εν τη γειτονική βασιλική της Γλυφάδας. Εν τω μέσω κλίτει, προς τ'αριστερά, διεσώθη ο κτιστός άμβων. Σώζεται επίσης και ο στυλοβάτης του εγκαρσίως καθ'όλον το πλάτος του ναού διήκοντος τέμπλου. Η Αγία Τράπεζα ευρίσκετο ύπερ-θεν πλινθοκτίστου τετραγώνου λάκκου (εγκαινίου) καλυπτομένου δια μαρμαρί-νης πλακός. Χρονολογία 6^{ου} αιώνας. Βιβλιογραφία, Σωτηρίου, Αρχ.Εφ.1929, 195.

Σημείωση: Η εικ. 203 φέρει υπότιλο «Κάτοπις της βασιλικής Αλιμούντος».

«Κήρυξη αρχαιολογικών χώρων», διοικητικές αποφάσεις:

***ΛΟΦΟΣ ΑΓΙΑΣ ΑΝΝΑΣ, από το 1985 ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ : Υ.Α. ΥΠΠΟΤ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ26/30526/1557/11.6.2012– ΦΕΚ 206 ΑΑΠ/14.6.2012 με τίτλο «Έγκριση κήρυξης-οριοθέτησης του αρχαιολογικού χώρου στο λόφο «Αγίας Άννας», Δήμου Αλίμου, Περιφέρειας Αττικής»: «Την κήρυξη και οριοθέτηση του αρχαιολογικού χώρου στο λόφο «Αγίας Άννας» ή «Κοινωνικής Δικαιοσύνης», στον αδόμητο χώρο πρασίνου του Ο.Τ. 271 του Δήμου Αλίμου, Περιφέρειας Αττικής, προκειμένου να προστατευθούν τα σημαντικά οικιστικά κατάλοιπα κλασικών χρόνων του *αρχαίου δήμου των Αλιμουσίων*, ο οποίος εκτεινόταν επί και περίξ του λόφου Αγίας Άννας, καθώς και τα ερείπια της παλαιοχριστιανικής βασιλικής Αλιμούντος».

***ΛΟΦΟΣ ΠΑΝΙ: Υ.Α. ΥΠΠΟΤ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ26/41549/2082/11.6.12 ΦΕΚ 205 ΑΑΠ/14.6.2012 με τίτλο «Έγκριση κήρυξης του αρχαιολογικού χώρου στο λόφο «Πανί», Δήμου Αλίμου, Περιφέρειας Αττικής». «Την κήρυξη και οριοθέτηση του αρχαιολογικού χώρου στο λόφο «Πανί», Δήμου Αλίμου, Περιφέρειας Αττικής (Ο.Τ. Γ 570 και Γ 574), το όριο του οποίου συμπίπτει με το θεσμοθετημένο κοινόχρηστο χώρο πρασίνου του Γενικού Πολεοδομικού Σχεδίου του Δήμου Αλίμου (ΦΕΚ 618 Δ/1990) για λόγους προστασίας των αρχιτεκτονικών καταλοίπων των προϊστορικών χρόνων, του λατομείου της κλασικής εποχής και των οικιστικών καταλοίπων των μεσοβυζαντινών χρόνων, που βρίσκονται σε αυτόν».

Κεφάλαιο τρίτο Ναός Σωτήρος – οδός Νίκης

Κ.Κουρουγιώτης–Γ.Α. Σωτηρίου, «Ευρετήριο των μνημείων της Ελλάδος, Α.Ευρετήριο των Μεσαιωνικών μνημείων», τ.Α'1927, τ.Β',1929,1933 – 1.- Μεσαιωνικά μνημεία Αττικής, Β. Πεδιάδος Αθηνών και των κλιτύων Υμηττού – Πενητελικού- Πάρνηθος και Αιγάλεω, χ.χ., σελ.153. Αρχ.Ετ. Ταξινόμηση ΧC 200.4.

σελ.153: «4. ΝΑΟΣ ΣΩΤΗΡΟΣ. Ευρίσκεται εις Καλαμάκι. Ήτο μονόκλιτος βασιλική (5.00 X 7.60), αναπτυχθείσα αργότερον εις τρίκλιτον μετά τριών ημικυκλικών κογχών».

Γεώργιος Πάλλης: «Τοπογραφία του Αθηναϊκού Πεδίου κατά τη Μεταβυζαντινή Περίοδο. Οικισμοί, οδικό δίκτυο και μνημεία», Θεσσαλονίκη 2009, έκδοση Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, Αρχ. Ετ. Ταξινόμηση ΧC 212.1.

***σελ. 422: «Ζ.1.6. Σωτήρας στο Καλαμάκι.

Θ: οδός Νίκης, Δήμος Αλίμου (ΑΠΠ 177 Ε1).

Β: Ορλάνδος, ΕΜΜΕΤ Γ' (1933), 153. Κουνουπιώτου-Μανωλέσσου, ΑΔ 34 (1979), Β' 1, 117.

Χ: -- Χρ.: ; ;

Μονόχωρος δρομικός ναός, που σε νεώτερους χρόνους είχε μετατραπεί σε τρίκλιτη βασιλική, με τρεις ημικυκλικές κόγχες.

Ε. Κουνουπιώτου-Μανωλέσσου: «Αρχαιολογικόν Δελτίον, τομ.34 (1979), μέρος Β'1 – Χρονικά» σελ.117.

σελ. 117 «Συντήρηση τοιχογραφιών, Νομός Αττικής: Από το συντηρητή Στ. Παπαγεωργίου, έγιναν προμελέτες για τη συντήρηση τοιχογραφιών-εικόνων καθώς και αυτοψίες και έρευνα για την ύπαρξη τοιχογραφιών κάτω από μεταγενέστερα κονιάματα στα παρακάτω μνημεία: 1. Ναό Αγίου Νικολάου Χαλιδού Παιανίας, 2.- Ναό Μεταμόρφωσης Σωτήρα Καλαμακίου . . . .».

Μέρος τέταρτο

Κωλιάς άκρα - Άγιος Κοσμάς

Κεφάλαιο πρώτο

Από τη γραμματεία της αρχαιότητας

Ηρόδοτος (5^{ος} αι.π.Χ.): Ιστορία, βιβλίο 8^ο . (β – ΘΟΠΑΑ, 884.3 ΗΡΟ).

{8.96.1} «Ως δε η ναυμαχία διελέλυτο, κατειρύσαντες εις την Σαλαμίνα οι Έλληνες των ναυηγίων όσα ταύτη ετύγχανε έτι εόντα, έτοιμοι ήσαν εις άλλην ναυμαχίην, ελπίζοντες τήσι περιεούσησι νηυσί έτι χρήσεσθαι βασιλέα. {8.96.2} των δε ναυηγίων πολλά υπολαβών άνεμος ζέφυρος έφερε της Αττικής επί την ηίόνα την καλεομένην Κωλιάδα, ώστε αποπλησθήναι τον χρησμόν τον τε άλλον πάντα τον περί της ναυμαχίης ειρημένον Βάκιδι και Μουσαίω, και δη και κατά τα ναυήγια τα ταύτη εξενειχθέντα το ειρημένον πολλοίσι έτεσι πρότερον εν χρησμή Λυσιστράτω Αθηναίω ανδρί χρησμολόγω, το ελελήθεε πάντας τους Έλληνας, *Κωλιάδες δε γυναίκες ερετμοίσι φρύξουσι*. Τούτο δε έμελλε απελάσαντος βασιλέως έσεσθαι. . .» {...}.

Μετάφραση Δ. Ν. Μαρωνίτης,(1929-2016) Γκοβόστης, 1964.

«{8.96.1} Κι όταν πήρε τέλος η ναυμαχία, οι Έλληνες, αφού έσυραν στη στεριά στη Σαλαμίνα όσα ναυαγισμένα καράβια τύχαινε να βρίσκονται ακόμα σ αυτό το μέρος, ετοιμάζονταν για άλλη ναυμαχία, με την πρόβλεψη ότι ο βασιλιάς θα ρίξει στη μάχη άλλη μια φορά τα καράβια που του απέμειναν. {8.96.2} Κι από τα συντρίμμια των ναυαγίων πολλά τ' άρπαξε άνεμος ζέφυρος και τα μετέφερε στο ακροθαλάσσι της Αττικής που λέγεται *Κωλιάδα* κι έτσι εκπληρώθηκε και σ όλα τα άλλα σημεία του, αλλά και ειδικότερα στο μέρος του που αφορούσε στα ναυήγια που ξεβράστηκαν σ' αυτό τον τόπο, ο χρησμός που ειπώθηκε από τον Βάκη και τον Μουσαίο. Τον χρησμό αυτό τον είπε πολλά χρόνια πριν απ αυτά τα γεγονότα ο Λυσίστρατος, Αθηναίος χρησμολόγος, κι είχε ξεχαστεί απ όλους τους Έλληνες:

Της Κωλιάδας οι κυρές με τα κουπιά των καραβιών, θα βράζουν τα τσουκάλια.

Αυτό όμως ήταν να γίνει αργότερα μετά την αποχώρηση του βασιλιά...»{.....}.

Ι.ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Βιβλιοθήκη αρχαίων συγγραφέων, Ηρόδοτος, Μούσαι, τ. Θ', μετάφραση Ευάγγελος Πανέτσος, 96.1, σελ. 611. (β – ΘΟΠΑΑ 884.3 ΗΡΟ).

{...} 96.1. «Όταν ετελείωσε η ναυμαχία, οι Έλληνες ερυμούλκησαν εις την παραλίαν της Σαλαμίνας τα ναυάγια που ήσαν ακόμα εις το μέρος εκείνο και ήσαν έτοιμοι δια δευτέραν ναυμαχίαν νομίζοντες, ότι ο βασιλεύς θα χρησιμοποιήση ακόμα τα πλοία που του έμειναν. Πολλά όμως από τα ναυάγια τα παρέσυρε ο δυτικός άνεμος και τα έφερε εις το σημείον εκείνο της ακτής της Αττικής που ονομάζεται *Κωλιάς* (*). Κατ'αυτόν τον τρόπον εξεπληρώθησαν και όλαι αι άλλαι προφητεΐαι περί της ναυμαχίας αυτής, τας οποίας είχαν κάμει ο Βάκις και ο Μουσαΐος, όπως και η άλλη προφητεΐα δια τα ναυάγια αυτά που τα ξέβρασε εις το σημείο εκείνο η θάλασσα. Την είχε κάμει ο Αθηναίος χρησμολόγος Λυσίστρατος και η έννοιά της είχε διαφύγει όλους τους Έλληνες.

«Οι γυναίκες εις την Κωλιάδα θα καβουρδίζουν με κουπιά».

Αυτό όμως έμελλε να γίνει μετά την αποχώρησιν του Ξέρξη . . . .».

(*). Είναι ο σημερινός Άγιος Κοσμάς.

ΠΑΠΥΡΟΣ: «Τα άπαντα των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων. Ηροδότου Ιστορία, τόμος 3ος, μετάφραση Κ. Θ. Αραπόπουλος, σελ. 371. (β – ΘΟΠΑΑ 884.3 ΗΡΟ).

{...} 96.1. «Αφού δε διελύθη η ναυμαχία, σύραντες οι Έλληνες εις την Σαλαμίνα όσα ναυάγια ευρίσκοντο ακόμη εκεί, ήσαν έτοιμοι δι' άλλην ναυμαχίαν, αναμένοντες ότι ο βασιλεύς θα κάμη ακόμη χρήσιν των περισωθέντων πλοίων. Επειδή δε ήρχισε να φυσά ζέφυρος άνεμος, έφερε πολλά από τα ναυάγια εις την ακτήν της Αττικής, η οποία καλείται *Κωλιάς* (1). Ούτως εξεπληρώθησαν και οι άλλοι χρησμοί, όσους είπεν ο Βάκις και ο Μουσαΐος δια την ναυμαχίαν ταύτην και το

εξής, το οποίο εδόθη ως χρησμός προ πολλών χρόνων υπό του Λυσιστράτου του Αθηναίου, ανδρός μάντεως, δια τα ριφθέντα έξω ναυάγια, και του οποίου η σημασία διέφευγεν όλους τους Έλληνας.

«*Αι Κωλιάδες γυναίκες θα μαγειρεύσουν (2) με ξύλα των κουπιών*». Τούτο έμελλε να γίνη μετά την αποχώρησιν του βασιλέως».

1.- Ακρωτήριο μικρόν της Αττικής κείμενον κατά το ανατολικόν άκρον του Φαληρικού όρμου. Κατά τους πλείστους αρχαιολόγους τούτο ταυτίζεται προς την παρά το αεροδρόμιον του Ελληνικού προεσοχήν, ήτις καλείται Άγιος Γεώργιος ή Τρεις Πύργοι, κατ άλλους προς την προεσοχήν του Αγίου Κοσμά.

2.- Τα χειρόγραφα έχουσι «φρίξουσι», ο δε Κυηη διώρθωσεν εις «φρύξουσιν», όπερ παρεδέχθησαν οι νεώτεροι και όπερ μετεφράσαμεν.

ΖΗΤΡΟΣ εκδόσεις, 2002, Γαβριήλ Συντόμορος, εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια -χάρτες, Ηρόδοτος, βιβλίον Η' Ουρανία, (β- Δημοτ. Βιβλιοθ. Γλυφ. 884.3 ΗΡΟ).

σ.170: «{...}... 96. Όταν εξάλλου η ναυμαχία έφτασε στο τέλος της, οι Έλληνες τράβηξαν έξω στη στεριά της Σαλαμίνας όσα ναυάγια τύχαινε ακόμη να βρίσκονται στο μέρος εκείνο. κι ήταν πανέτοιμοι και για επόμενη ναυμαχία, αναμένοντας να χρησιμοποιήσει και πάλι ο βασιλιάς τα σκάφη που είχε σώσει στη διάθεσή του. Πολλά επίσης από τα ναυάγια τα παρέσυρε δυτικός άνεμος και τα ξέβρασε στην ακτή εκείνη της Αττικής που ονομάζεται Κωλιάδα (1), έτσι που βγήκε αληθινός και σ' όλα τα υπόλοιπά του σημεία ο χρησμός που διατύπωσε ο Βάκης και ο Μουσαίος (2) σχετικά με τη ναυμαχία αυτή. Όμως και το παρακάτω που το έχει αναφέρει σε χρησμό του ο Αθηναίος μάντης Λυσίστρατος – πολλά χρόνια πρωύτερα από τα γεγονότα αυτά – και μάλιστα σχετικά με τα ναυάγια που ξεβράστηκαν στην εν λόγω περιοχή, όλοι οι Έλληνες το είχαν ξεχάσει: «Της Κωλιάδας οι κυρές θα ξεροψήνουν με κουπιά τα φαγητά τους». Αυτό όμως επρόκειτο να συμβεί ύστερα από την απομάκρυνση του Ξέρξη . . .».

1.- Κατά τον Στράβωνα (9, 1, 21) «περί Ανάφλυστόν εστι το της Κωλιάδος Αφροδίτης ιερόν, εις όν τόπον εκκυμανθήναι τα τελευταία τα εκ της περί Σαλαμίνα ναυμαχίας της Περσικής ναυάγια φασί, περί ων και τον Απόλλω προειπείν «Κωλιάδες δε γυναίκες ερετμοίσι φρύξουσι». Αλλά και ο Παυσανίας (Αττικά Ι, 5) επίσης αναφέρει: «απέχει σταδίους είκοσιν άκρα Κωλιάς {από το Φάληρο}, Κωλιάδος δ'έστίν ενταύθα Αφροδίτης άγαλμα». Η Κωλιάδα συγκεκριμένα βρισκόταν στην περιοχή που σήμερα υπάρχει το εκκλησάκι του Αγίου Κοσμά, όπου έχουν βρεθεί και λείψανα κυκλαδικού πολιτισμού. Και εκεί δεν υπήρχε μόνον άγαλμα της Κωλιάδας Αφροδίτης, αλλά και των θεών που λέγονταν Γενετυλλίδες, επειδή προστάτευαν τις γεννήσεις.

2.- Είναι τελείως ασαφές για ποιόν ακριβώς χρησμό του Βάκη και του Μουσαίου γίνεται εδώ λόγος. Ίσως βέβαια εδώ ο Ηρόδοτος να υπονοεί το χρησμό του κεφαλαίου 77 της «Ουρανίας». Όμως και πάλι δεν είναι σαφές με ποιό τρόπο τόσο ο Βάκης όσο και ο Μουσαίος θα μπορούσαν να είναι υπεύθυνοι για τον ίδιο και τον αυτό χρησμό. Πάντως άλλοι χρησμοί του Μουσαίου που σχετίζονται με τους Πέρσες αναφέρονται στο Θ' 43 αλλά και στο Ζ' 6. . . . .

ΚΑΚΤΟΣ,Οι Έλληνες: Ηρόδοτος Ιστορία,1992, μετάφραση Β. Αναστασοπούλου και Χ. Τσάκα, εποπτεία μετάφρασης Β. Μανδηλαράς, ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Ταξιδετικός αριθμός ΕΦ-5815-NK.

σελ. 119: «96. Μετά τη ναυμαχία, οι Έλληνες έσυραν στη Σαλαμίνα όλα τα χτυπημένα πλοία που είχαν μείνει έρμια στη γύρω θαλάσσια περιοχή κι ετοιμάστηκαν για μια επανάληψη της σύγκρουσης, σίγουροι ότι ο Ξέρξης θα έστελνε τα υπόλοιπα πλοία του να επιχειρήσουν δεύτερη επίθεση. Πολλά από τα αχρηστευμένα πλοία καθώς και απομεινάρια από ναυάγια παρασύρθηκαν από τον ζέφυρο άνεμο σε ένα τμήμα των παραλίων της Αττικής που λέγεται Κωλιάδα. Έτσι δεν εκπληρώθηκαν μόνο οι χρησμοί του Βάκη και του Μουσαίου σχετικά με αυτή τη ναυμαχία αλλά και μια άλλη προφητεία που είχε ειπωθεί πριν από απολλά χρόνια από έναν Αθηναίο μάντη που λεγόταν Λυσίστρατος. Όλοι οι Έλληνες είχαν ξεχάσει αυτό που είχε πεί: «Οι γυναίκες της Κωλιάδας θα μαγειρεύουν το φαγητό τους/ πάνω σε φωτιά από κουπιά». Αυτό επρόκειτο να γίνει μετά την αποχώρηση του βασιλιά. . . .».

Παυσανίας, «Ελλάδος Περιήγησις, Αττικά».

«I.1.5: {... περιγράφει την ακτήν από τον Πειραιά και Φάληρο προς Σούνιο, και συνεχίζει} Απέχει δε (= εννοεί από το Φάληρο) σταδίους είκοσιν άκρα Κωλιάς. Εις ταύτην φθαρέντος του ναυτικού των Μήδων κατήνεγκεν ο κλύδων τα ναυάγια. Κωλιάδος δε έστιν ενταύθα Αφροδίτης άγαλμα και Γενετυλλίδες ονομαζόμεναι θεαί. Δοκώ δε και Φωκαεύσι τοις εν Ιωνία θεάς, άς καλούσι Γενναΐδας, είναι ταις επί Κωλιάδι τας αυτάς . . .{....} . . .».

Μεταφράσεις

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΑΘΗΝΩΝ ΑΕ, «Παυσανίου, Ελλάδος περιήγησις, ΑΤΤΙΚΑ, Εισαγωγή στο έργο του Παυσανία και στα Αττικά, αποκατάσταση του αρχαίου κειμένου, μετάφραση και σημειώσεις ιστορικές, αρχαιολογικές, μυθολογικές, Νικολάου Δ. Παπαχατζή, Αθήνα 1974» σ. 131 επ. β- Αρχ. Ετ., Ταξινόμηση RP 19/20.

{....} I, 1,5. Από εκεί απέχει είκοσι στάδια το ακρωτήριο Κωλιάς (1). Στο ακρωτήριο αυτό, όταν καταστράφηκε το ναυτικό των μήδων, έβγαλε η θάλασσα τα ναυάγια. Εδώ υπάρχει άγαλμα της Αφροδίτης κωλιάδος και των θεών που λέγονται Γενετυλλίδες, οι οποίες, υποθέτω, ότι είναι ίδιες με τις θεές των φωκαέων της Ιωνίας που εκείνοι τις λένε Γενναΐδες (2) . . . .».

1.- Σε απόσταση 21-22 σταδίων (τεσσάρων περίπου χιλιομέτρων) προς τα νοτιοανατολικά του αρχαίου Φαλήρου βρίσκεται η μικρή χερσόνησος του αγ. Κοσμά, η οποία πρέπει να ταυτισθεί με την Κωλιάδα άκρα. Το εκκλησάκι των αγίων Κοσμά και Δαμιανού έχει τελευταία επισκευαστεί και δεν φαίνεται ερειπωμένο (βλ. την εικ. 57), όπως και το όμοιο του αγ. Γεωργίου στο Φάληρο. Στα βόρεια της μικρής χερσονήσου σχηματίζεται όρμος (βλ. εικ. σελ.132-133), στον οποίο και τώρα το κύμα βγάζει ό,τι επιπλέει στ'ανοιχτά και είναι πολύ πιθανόν αυτού να εκβράστηκαν τα περσικά ναυάγια (όπως λέει εδώ ο Παυσανίας, καθώς και ο Ηρόδοτος 8,96 και ο Στράβων, 9, 398) και όχι στη παραλία του αγ. Γεωργίου Φαλήρου, ταυτιζόμενη από μερικούς με την Κωλιάδα άκρα. Την ακτή αυτή δεν την χτυπούν μεγάλα κύματα. Μάλιστα η πειραϊκή χερσόνησος προφυλάσσει

ολόκληρη την παραλία του σημερινού παλιού και νέου Φαλήρου από το δυτικό άνεμο, ο οποίος κατά τον Ηρόδοτο ξέβρασε τα ναυάγια. Ένας χρησμός που προέλεγε πως οι γυναίκες της Κωλιάδας θα μαγείρευαν το φαγητό τους καίγοντας κουπιά αντί ξύλων («κωλιάδες γυναίκες ερέτμοισι φρύξουσι» Στρά-βων 9, 398) έκανε εντύπωση, γιατί η Κωλιάδα απέχει από τη Σαλαμίνα πολύ. Δεν θα έκανε την ίδια εντύπωση, αν το ξέβρασμα των ναυαγίων γίνονταν στο Φάληρο. Η ανασκαφή του καθ. Γ. Μυλωνά την άνοιξη του 1930 και 1931 και το φθινόπωρο του 1951 έδειξε πως η χερσόνησος του αγ. Κοσμά είχε κατοικηθεί κατά την παλαιότερη περίοδο της χαλκής εποχής (στα πρώιμα ελλαδικά χρόνια) και κατόπιν στη μυκηναϊκή εποχή (δεν βεβαιώθηκαν λείψανα μεσοελλαδικών χρόνων). Ο συνοικισμός κατείχε τη νότια παραλία της χερσονήσου (βλ. το παρ. σχέδιο 56). Μερικά οικοδομικά λείψανα βρίσκονται κάτω από την επιφάνεια της θάλασσας, της οποίας η στάθμη έχει υψωθεί στην περιοχή του αγ. Κοσμά. Οι πρώτοι κάτοικοι, κατά τον Γ. Μυλωνά, πρέπει να εγκαταστάθηκαν στον αγ. Κοσμά γύρω στο 2300 π.Χ. Προέρχονταν από τα κυκλαδονήσια, όπως φαίνεται από τα ευρήματα. Βρέθηκαν και οι τάφοι της πρώιμης εποχής του χαλκού. Η μυκηναϊκή ή υστεροελλαδική εγκατάσταση άρχισε από τα μέσα της δεύτερης χιλιετηρίδας και έφτασε στην μεγαλύτερή της ακμή το 1200, οπότε ο συνοικισμός είχε αποκτήσει και τείχος και διατηρήθηκε επί έναν ακόμα αιώνα. Μετά το 1100 δεν υπήρχε στη θέση μόνιμη εγκατάσταση. Στα ιστορικά χρόνια είναι γνωστός ο ναός της κωλιάδας Αφροδίτης, πάνω στη χερσόνησο, και ένα ιερό της Δήμητρας στην ηπειρωτική παραλία, πολύ κοντά στη χερσόνησο της Κωλιάδας. Ο ναός της Αφροδίτης δεν κατείχε τη θέση του συνοικισμού, αλλ' ήταν ίσως βορειότερα, στην περιοχή της σημερινής εκκλησίας. Ο Γ. Μυλωνάς βρήκε ένα δωρικό κιονόκρανο παραμορφωμένο από τη νεότερη χρήση και ορθογώνιες καλοδουλεμένες πέτρες (Hagios Kosmas, an early bronze age settlement and cemetery, σελ .9). Άλλες πέτρες αρχαίου οικοδομήματος διακρίνονται εντοιχισμένες στο εκκλησάκι των αγίων Κοσμά και Δαμιανού.

2.- Αναφέρει άγαλμα Αφροδίτης κωλιάδος και εικαστικές παραστάσεις των Γενετυλλίδων θεών, ίσως μέσα στο ναό. Η παράδοση για τα περσικά ναυάγια συνέδεσε και τη θεά της Κωλιάδος με τη μεγάλη ναυτική επιτυχία των ελλήνων, όπως είχε συνδέσει προηγουμένως την εύπλοια η λιμενία Αφροδίτη του Πειραιά με τις επιτυχίες της Σαλαμίνας και της Κνίδου. Η θεά όμως της Κωλιάδας, και παλαιότερα και στα μεταγενέστερα χρόνια, ήταν πολύ διαφορετική από την Αφροδίτη του Πειραιά: λατρευόταν μόνο από γυναίκες και ήταν προστάτρια του τοκετού. Οι επίτοκες έκαναν «ευχή» για ευτυχή γέννα και οι λεχώνες πήγαιναν στο ιερό της για ευχαριστήριες προσφορές. Το αρχικό της όνομα φαίνεται πως ήταν Γενετυλλίς (αντίστοιχο στο κοινότερο όνομα Ειλείθια). Όταν ταυτίστηκε με την Αφροδίτη, το όνομα αυτό διατηρήθηκε στις μικρότερες θεές που την παρά-

στεκαν στο έργο της, στις Γενετυλλίδες (που αντιστοιχούν στις περισσότερες γνωστές Ειλείθειες ή στις Γενναΐδες της Ιωνίας, όπως λέει ο Πausanίας).

Και δεύτερη λατρεία της Δήμητρας, ασκούνταν στην Κωλιάδα, επίσης από γυναίκες. Η λατρεία της Δήμητρας είναι μαρτυρημένη από την εποχή του Σόλωνα και Πεισίστρατου. Ιερό και ναό της Δήμητρας αναφέρει ένα παλιό σχόλιο στο χωρίο του Πausanία, το σχετικό με την Κωλιάδα άκρα: «έστι δε και Δήμητρος ιερόν αυτόθι, πολύστυλον, ως φησίν Ησύχιος». Διεξοδικά όμως διηγείται ο Πλούταρχος (Σολ. 8) ένα περιστατικό από τον πόλεμο των αθηναίων κατά των μεγαρέων, στο οποίο αναφέρεται ένα μόνον ιερό στην Κωλιάδα, το ιερό της Δήμητρας. Η αφήγηση είναι σχετική με την απάτη που μεταχειρίστηκε ο Σόλων για ν' αποσπάσει από τους μεγαρείς τη Σαλαμίνα: πήγε στην Κωλιάδα μαζί με το νεαρό τότε Πεισίστρατο την ημέρα που οι γυναίκες της Αθήνας είχαν συγκεντρωθεί εκεί για τη γιορτή της θεάς. Από την Κωλιάδα έστειλε στη Σαλαμίνα έναν ικανό άνθρωπό του να παρουσιαστεί στους μεγαρείς ως αυτόμολος και να τους πει πως μπορεί να τους οδηγήσει αμέσως στην Κωλιάδα για ν' απαγάγουν τις γυναίκες των ευγενέστερων αθηναϊκών οικογενειών. Οι μεγαρείς έσπευσαν να επανδρώσουν ένα πλοίο και αποβιβάστηκαν κοντά στο ιερό. Στο μεταξύ ο Σόλων είχε στείλει όλες τις γυναίκες στην Αθήνα και είχε ντύσει με γυναικεία φορέματα τους αγένειους νέους που είχε φέρει από την Αθήνα και που κατά την αποβίβαση των μεγαρέων προσποιοούνταν πως χόρευαν αμέριμνοι στην παραλία. Οι μεγαρείς όρμησαν να τους αρπάξουν, αλλ' οι νέοι τους επιτέθηκαν με τα μαχαίρια που είχαν κρυμμένα πάνω τους, ενώ άλλοι αθηναίοι κυρίεψαν το μεγαρικό πλοίο. Η λεπτομέρεια πως ο Σόλων μπορούσε να βλέπει από την Κωλιάδα τη Σαλαμίνα, απ'όπου ξεκίνησε το μεγαρικό πλοίο συνηγορεί και αυτή υπέρ του ταυτισμού της Κωλιάδας με τον αγ. Κοσμά και όχι με τον αγ. Γεώργιο του Φαλήρου».

Σημ. ΑΘ: Στις σελίδες περιλαμβάνονται: α)χάρτης με υποδείξεις θέσεων «εγκατάστασης ελλαδικών χρόνων», «σημερινό (εξοχικό) κέντρο», αποτύπωση λειψάνων κλπ, με την υπόμνηση: «56. Η χερσόνησος του αγ. Κοσμά, παρά το σημερινό δυτικό Αερολιμένα (του Ελληνικού), νοτιότερα του παλιού Φαλήρου και του Καλαμακιού και βορειότερα της Γλυφάδας. Η μικρή προϊστορική εγκατάσταση στα νότια της χερσονήσου. Στην εικοσαετία μετά την τελευταία ανασκαφή τα οικοδομικά λείψανα τείνουν να εξαφανιστούν, γιατί έμειναν χωρίς περίφραξη και αγνοήθηκαν από την υπηρεσία που ανέλαβε τον εξωραϊσμό της χερσονήσου». β) αεροφωτογραφία «57. Η χερσόνησος του αγ. Κοσμά από ψηλά. Διακρίνεται στο δεξιό μέρος της εικόνας το ανακαινισμένο εκκλησάκι των αγίων

Κοσμά και Δαμιανού και το σύγχρονο εξοχικό κέντρο στη μέση. Ο όρμος της αρχαίας Κωλιάδος, όπου ο ζέφυρος έβγαλε τα περσικά ναυάγια, βρίσκεται κάτω αριστερά. Σήμερα χρησιμοποιείται ως αγκυροβόλιο μικρών σκαφών».

I. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Βιβλιοθήκη αρχαίων συγγραφέων: Παισανίας, ΑΤΤΙΚΑ, επιμέλεια έκδ. Ευάγγελος Παπανούτσος, μετ. Νικόλαος Παπαχατζής, σ. 52. (β-ΘΟΠΑΑ 887.5 ΠΑΥ).

«I.1.5. Από εκεί απέχει είκοσι στάδια το ακρωτήριο Κωλιάς (1). Στο ακρωτήριο αυτό, όταν καταστράφηκε το ναυτικό των Μήδων, έβγαλε η θάλασσα τα ναυάγια. Εδώ υπάρχει άγαλμα της Αφροδίτης Κωλιάδος και των θεών που λέγονται Γενετυλλίδες, οι οποίες, υποθέτω, είναι οι ίδιες με τις θεές των Φωκαέων της Ιωνίας που εκείνοι τις λένε Γενναΐδες (2) ... ..».

1.- Κωλιάς άκρα ονομαζόταν η προεξοχή της ξηράς, πάνω στην οποία είναι σήμερα χτισμένο το εκκλησάκι του Αγίου Κοσμά, όπου αποκαλύφθηκαν τα πλούσια κατάλοιπα Κυκλαδικού πολιτισμού.

2.- Η παρουσία της Αφροδίτης εδώ οφείλεται πάλι στη σχέση της με τη θάλασσα και τη μνημονευόμενη εδώ ναυτική επιτυχία των Ελλήνων, προς την οποία η Κωλιάς άκρα συνδέεται. Γενετυλλίς ή Γενετυλλίδες (βλ. Αριστ. Λυσιστρ. 1 κπ, Νεφ. 52, Θεσμ. 130) ήταν θεότητα ή θεότητες που προστάτευαν τη γέννηση (αρχικά ίσως επίθετο της Αφροδίτης ή της Άρτεμης).

ΠΑΠΥΡΟΣ:«Τα άπαντα των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων. Παισανίου, Ελλάδος Περιήγησις, Α. ΑΤΤΙΚΑ», χ.χ., μετάφραση Δημητρίου Λαμπίκη, σ. 17. (β-ΘΟΠΑΑ 887.5 ΠΑΥ).

«I.1.5: {...} Απέχει δε είκοσι σταδίους το *ακρωτήριον Κωλιάς*. Είς τούτο αφού κατεστράφη το ναυτικόν των Μήδων, κατέφευρον η θαλασσοταραχή τα ναυάγια. Της Κωλιάδος Αφροδίτης υπάρχει εδώ άγαλμα και θεαί ονομαζόμεναι Γενετυλλίδες. Νομίζω δε, ότι και των εν τη Ιωνία Φωκαέων αι θεαί, τας οποίας καλούν Γενναΐδας, είναι αι ίδιαι προς τας επί της Κωλιάδος. . {...} . . .».

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ: «Βιβλιοθήκη των Ελλήνων. Παισα-
νίου, Ελλάδος Περιήγησις, Α' ΑΤΤΙΚΑ, μετάφραση Α. Γεωργιάδου, σ.14. (β-
ΘΟΠΑΑ 887.5 ΠΑΥ).

«Ι.1.5: {...} Είκοσι στάδια απέχει το *ακρωτήριο Κωλιάς*, σ' αυτό όπου μετά την καταστροφή του ναυτικού των Μήδων, πέταξε η θαλασσοταραχή τα ναυάγια. Εδώ υπάρχει το άγαλμα της Κωλιάδος Αφροδίτης κι ακόμα θεές που ονομάζονται Γενετυλλίδες. Μου φαίνεται πως οι θεές των Φωκαέων της Ιωνίας που ονομάζονται Γενναίδες είναι ίδιες μ' αυτές της Κωλιάδος . . . {...} . . .».

Ε Π Ι Β Ε Β Α Ι Ω Σ Η

Την 11.9.2017 το μικρό πετρελαιοφόρο πλοίο ΑΓΙΑ ΖΩΝΗ ΙΙ, έμφορτο, βυθίστηκε στο Σαρωνικό κόλπο, έξω από τη Σαλαμίνα. Με αποτέλεσμα την έναρξη ρύπανσης του Σαρωνικού. Παρά την κινητοποίηση των Αρχών, μετά από δύο ημέρες την 13.9.2017, στην ακτή του Αγίου Κοσμά, δηλ. της Κωλιάδας Άκρας, εμφανίστηκαν οι ΠΡΩΤΕΣ κηλίδες ρύπανσης, ενώ στις ακτές του Σταδίου Ειρήνης και Φιλίας, αλλά και του Φαλήρου, Παλαιού Φαλήρου, Γλυφάδας κ.α., εμφανίστηκαν μόνο τις επόμενες ημέρες, και σε μικρότερο βαθμό. Αμέσως το γεγονός συσχετίστηκε στη σκέψη μου με τη ναυμαχία της Σαλαμίνας, τον Ηρόδοτο και τα ναυάγια. Αποδείχτηκε ότι τα δύομιση χιλιάδες χρόνια που πέρασαν από τότε (χρονικό διάστημα ασήμαντο για την αιωνιότητα!) καθόλου δεν επηρέασαν τα θαλάσσια ρεύματα ή τους ανέμους, γι αυτό και πάλι στον Άγιο Κοσμά πρώτα-πρώτα, έφτασε η ρύπανση από τη Σαλαμίνα!.

Πλούταρχος, «Βίοι παράλληλοι», «Σόλων» 8-9. (β-ΘΟΠΑΑ 883.3).

«{8.1} επειδή δε μακρόν τινα και δυσχερή πόλεμον οι εν άστει περί της Σαλαμι-νίων νήσου Μεγαρεύσι πολεμούντες εξέκαμον, και νόμον έθεντο μήτε γράψαι τινα μη ειπείν αύθις ως χρή την πόλιν αντιπιοείσθαι της Σαλαμίνας, ή θανάτω ζημιούσθαι, βαρέως φέρων την αδοξίαν ο Σόλων, και των νέων ορών πολλούς δεομένους αρχής επί τον πόλεμον, αυτούς δε μη θαρρούντας άρξασθαι δια τον νόμον,

εσκήφατο μεν έκστασιν των λογισμών,{8.2}και λόγος εις την πόλιν εκ της οικίας διεδόθη παρακινήτικώς έχειν αυτόν, ελεγεία δε κρύφα συνθείς και μελε-τήσας ώστε λέγειν από στόματος, εξεπήδησεν εις την αγοράν άφνω πιλίδιον περιθέμενος. Όχλου δε πολλού συνδραμόντος αναβάς επί τον του κήρυκος λίθον, εν ωδή διεξήλθε την ελεγείαν, ης εστίν αρχή: «αυτός κήρυξ ήλθον αφ' ιμερτής Σαλαμίνας, /κόσμον επέων ωδή αντ αγορής θέμενος». {8.3} τούτο δε ποίημα Σαλαμίς επιγέγραπται και στίχων εκατόν εστί, χαριέντως πάνυ πεποιημένον. Τότε δε ασθέντος αυτού και των φίλων του Σόλωνος αρξαμένων επαινείν μάλιστα δε του Πεισιστράτου τοις πολίταις εγκελευομένου και παρορμώντος πεισθήναι τω λέγοντι, λύσαντες τον νόμον αύθις ήπποντο του πολέμου, προσησάμενοι τον Σόλωνα. {8.4} τα μεν ουν δημώδη των λεγομένων τοιαύτ' εστίν, ότι πλεύσας επί Κωλιάδα μετά του Πεισιστράτου, και καταλαβών αυτόθι πάσας τας γυναίκας τη Δήμητρι την πάτριον θυσίαν επιτελούσας, έπεμψεν άνδρα πιστόν εις Σαλαμίνα προσποιούμενον αυτόμολον είναι, κελεύοντα τους Μεγαρείς, ει βούλονται των Αθηναίων τας πρώτας λαβείν γυναίκας, επί Κωλιάδα μετ αυτού πλείν την ταχίστην. {8.5} ως δε πεισθέντες οι Μεγαρείς άνδρας εξέπεμψαν εν τω πλοίω και κατείδεν ο Σόλων το πλοίον ελαυνόμενον από της νήσου, τας μεν γυναίκας εκποδών απελθείν εκέλευσε, των δε νεωτέρων τους μηδέπω γενειώνοντας ενδύμασι και μίτραις και υποδήμασιν τοις εκείνων σκευασάμενους και λαβόντας εγχειρίδια κρυπτά παίζειν και χορεύειν προσέταξε προς τη θαλάσση, μέχρις αν αποβώσι οι πολέμιοι και γένηται το πλοίον υποχείριον. {8.6} ούτω δη τούτων πραπτομένων, υπαχθέντες οι Μεγαρείς τη όψει και προσμίξαντες εγγύς, εξεπήδων ως επί γυναίκας, αμιλλώμενοι προς αλλήλους, ώστε μηδένα διαφυγείν, αλλά πάντας απολέσθαι, και την νήσον επιπλεύσαντας ευθύς έχειν τους Αθηναίους. {9.1} άλλοι δε φασιν ου τούτον τον τρόπον γενέσθαι την κατάληψιν, αλλά πρώτον μεν αυτώ τον εν Δελφοίς θεόν χρήσαι». {...}.

Μεταφράσεις

I. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Βιβλιοθήκη αρχαίων συγγραφέων, Πλούταρχος βίοι παράλληλοι, Σόλων-Ποπλικόλας, επιμέλεια έκδοσης Ευάγγελος Παπανούτσος, μετάφραση Α. Λαζάρου, σελ. 17. (β-ΘΟΠΑΑ 883.3 ΠΛΟ).

«8.1. Κάποτες, οι Αθηναίοι ύστερα από μακροχρόνιο και δύσκολο πόλεμο που έκαμαν ενάντια στους Μεγαρίτες για το νησί της Σαλαμίνας, απόκαμαν και ψήφισαν νόμο πως δεν θα δύναται κανείς στο εξής μήτε γραπτή πρόταση να κάμη μήτε και να πη πως έπρεπε η πόλη να διεκδικήση τη Σαλαμίνα, γιατί αλλιώς θάνατος θα ήταν η τιμωρία του. Ο Σόλων λοιπόν που πολύ βαριά υπόφερε την ντροπή κι έβλεπε πως πολλοί νέοι περίμεναν μιάν αρχή για να πολεμήσουν, δεν είχαν όμως το θάρρος ν' αρχίσουν οι ίδιοι εξ αιτίας του νόμου, καμώθηκε τον παλαβό και σ όλην την πόλη βγήκε λόγος απ' το σπίτι του πως σάλεψε το λογικό του. Και αυτός αφού σύνθεσε στίχους ελεγειακούς (1) και τους μελέτησε ώστε να τους απαγγείλει απ' έξω, φόρεσε ένα σκουφί (2) στο κεφάλι του και μια και δυό στην αγορά. Κι όταν πολύς λαός μαζεύτηκε εκεί πέρα, ανέβηκε στην πέτρα την προωρισμένη για τον κήρυκα κ'είπε τραγουδιστά την ελεγεία που αρχίζει έτσι: *«Κήρυκας ήρθα εγώ απ' την λατρεμένη Σαλαμίνα κι' αντίς για λόγο κάποιο ωραίο τραγούδι θα σας πω»*. Το ποίημα τούτο επιγρά-φεται «Σαλαμίζ», έχει εκατό στίχους κι' είναι με πολλή χάρη συνθεμένο. Όταν λοιπόν αυτό τραγουδήθηκε κι' οι φίλοι του Σόλωνα άρχισαν να επιδοκιμάζουν και προ πάντων ο Πεισίστρατος να παρακινή τους πολίτες λέγοντάς τους πως πρέπει να δεχτούν τα λόγια του ομιλητή, καταργήσανε το νόμο και ξανάρχισαν τον πόλεμο ορίζοντας αρχηγό τους το Σόλωνα./ Η λαϊκή παράδοση, απ' όσες σχετίζονται με το γεγονός αυτό, αναφέρει πως αφού έπλευσε στην *Κωλιάδα* (4) με τον Πεισίστρατο κι εκεί ευρήκε όλες τις γυναίκες να θυσιάζουν στη Δήμητρα (5) τις πατροπαράδοτες θυσίες, έστειλε άνθρωπο έμπιστό του στη Σαλαμίνα, που προσποιήθηκε τον λιποτάχτη και παρακίνησε τους Μεγαρίτες, αν ήθελαν να πιάσουν τις πρώτες γυναίκες της Αθήνας, να πλεύσουν μαζί του στην *Κωλιάδα*, και το γρηγορώτερο. Οι Μεγαρίτες το πιστέψανε, φόρτωσαν άνδρες σ' ένα καράβι και τους έστειλαν. Ο Σόλων τότε βλέποντας το πλοίο νάρχεται από το νησί πρόσταξε τις γυναίκες να ξεμακρύνουν αμέσως και στους πιο νεώτερους, που δεν είχαν βγάλει ακόμα γένεια, έδωσε διαταγή πως αφού φορέσουν τα φουστάνια, τις κορδέλλες και τα ποδήματα των γυναικών και αφού πάρουν και κρύψουν πάνω τους μαχαίρια, να κατεβούνε στο γιαλό να παίζουνε και να χορεύουν ώσπου να ξεμπαρκάρουνε οι εχθροί και να κουρσευτή το καράβι τους. Έτσι και έγιναν τα πράγματα.

Δελεασμένοι οι Μεγαρίτες από το θέαμα, αράξανε, έπεσαν από κοντά σ αυτούς που τους πήρανε πραγματικά για γυναίκες, πιάστηκαν αναμεταξύ τους (*) . . . . έτσι που στο τέλος δε γλύτωσε κανένας, μα όλοι σκοτώθηκαν και οι Αθηναίοι έστειλαν αμέσως πλοία και καταλάβανε το νησί. 9. Άλλοι πάλι λένε πως δεν έγινε έτσι η κατάληψη παρά πως πρώτα ο θεός των Δελφών έδωσε στο Σόλωνα τον χρησμό τούτο. . . . .».

1.- Το ελεγείο είναι δίστιχο από ένα πλήρη εξάμετρο κι από ένα ελαττωμένον κατά τις άρσεις του γ' και στ' μετρικού ποδός. Η ελεγεία είναι ποίημα από πολλά δίστιχα. Η ελεγειακή ποίηση, μία από τις μορφές της λυρικής, εμορφώθηκε κατά τον 8^ο αι. π.Χ. στην Ιωνία και θεμελιωτής της λογίζεται Καλλίνος ο Εφέσιος. Είχε συνήθως χαρακτήρα πολεμικό και πολιτικό (Τυρταίος, Σόλων, Θέογνις, Αρχίλοχος, Μίμνερμος κ.α.

2.- Το «πιλίδιον», το σκουφί, ήταν φαίνεται, κάλυμμα συνηθιζόμενο από τους αρρώστους. πρβλ. και Πλάτ. Πολ. 406, Δημοσθ.19/255. Ο δε Διογένης Λαέρτιος λέει για το Σόλωνα: «μαίνεσθαι προσποησάμενος και στεφανωσάμενος εισέπεσεν εις την αγοράν». Κατά τον Λορεντζάτο (Σόλων-Θεμιστ. σ.128) «ούτω θα εφείνετο ο Σόλων ότι διέφυγε την προσοχήν των φυλαττόντων αυτών».

3.- Κωλιάς άκρα. Ακρωτήριο ανατολικά του Παλ. Φαλήρου σε απόσταση 20 αρχαίων σταδίων (Παυσ. Ι, 1, 5). Υπήρχαν εκεί ναοί της Αφροδίτης και της Δήμητρας. Στην εν Σαλαμίνι ναυμαχίαν δέχθηκε τα Περσικά ναυάγια, για να εκπληρωθή έτσι ο χρησμός που αναφέρει ο Ηρόδοτος (8, 96): «Κωλιάδες δε γυναίκες ερετμοίσι φρύξουσι».

4.- Η Δημήτηρ ή Δήμητρα, κόρη του Κρόνου και της Ρέας, αδελφή του Διός (Ησιοδ. Θεογ. 454) λατρευόταν σαν θεά της γεωργίας και των φυτικών προϊόντων, ειδικώτερα δε των δημητριακών. Διάφορες εορτές και λατρευτικές τελετές γίνονταν προς τιμήν της (όπως τα Ανθεςφόρια, Θεσμοφόρια, Θεογάμια, Ανακαλυπτήρια, Κόρια κλπ).

(*). Ο Sintenis δέχεται χάσμα, παραβάλλοντας τα ιστορούμενα εδώ με τα όσα λέει ο Πολύαινος (1, 20, 2).

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ: «Βιβλιοθήκη των Ελλήνων. Πλούταρχου Βίοι παράλληλοι, Σόλων-Ποπλικόλας, μετάφραση Σπυριδωνος Μαγγίνα, σελ. 29. (β- ΘΟΠΑΑ 883.3 ΠΛΟ).

«8.1. Επειδή οι Αθηναίοι, διεξάγοντες μακροχρόνιον και σκληρόν πόλεμον κατά των Μεγαρέων δια την νήσον Σαλαμίνα, απέκαμαν πολεμούντες ματαίως, εψήφισαν νόμον, δια του οποίου απηγόρευον επί ποινή θανάτου να γράψη κανείς ή να είπη, ότι η πόλις των Αθηνών πρέπει να διεκδικήση πάλιν την ανάκτησιν της Σαλαμίνας. Ο Σόλων όμως αισθανόμενος βαρύτατα την εντροπήν αυτήν της πόλεως και επειδή έβλεπεν, ότι πολλοί νέοι των Αθηνών επεδίωκον να εύρουں αφορμήν προς τον πόλεμον (κατά των Μεγαρέων), αλλά δεν είχαν το θάρρος από τον φόβον του νόμου να κάμουν αυτοί την αρχήν, προσεποιήθη, ότι έχασε τα λογικά του. Και από τους οικείους του προήλθεν η διάδοσις, ότι ευρίσκεται εις κατάστασιν παραφροσύνης. Συνέθεσε τότε ο Σόλων ελεγειακά ποιήματα και αφού τα εμελέτησε, ώστε να δύναται να τα απαγγείλη από στήθους, αιφνιδίως επαρουσιάσθη εις την αγοράν φορών μικρόν πύλον. Όταν δε συνεκεντρώθη πολύ πλήθος, ο Σόλων ανέβη εις το βήμα του κήρυκος και έψαλε την ελεγείαν του, η οποία έχει την εξής αρχήν: «Ήλθον εγώ ο ίδιος από την ποθητήν μας Σαλαμίνα, δια να σας είπω ωραία τραγούδια αντί να κάμω αγορεύσεις». Αυτό το ποίημα έχει την επιγραφήν Σ α λ α μ ί ς και αποτελείται από εκατόν στίχους, οι οποίοι έχουν συντεθή με πολλήν χάριν. Τότε, αφού ετραγούδησε το ποίημα αυτό ο Σόλων, οι φίλοι του άρχισαν να τον επαινούν, αλλά προπάντων ο Πεισίστρατος παρεκίνηι τους συμπολίτας του και τους παρώτρυνε να πεισθούν εις τα λόγια του ρήτορος (του Σόλωνος). Και οι Αθηναίοι πράγματι κατήργησαν τον νόμον και ήρχισαν εκ νέου τον πόλεμον (προς τους Μεγαρείς), αφού έθεσαν ως αρχηγόν τον Σόλωνα./ Δια τον πόλεμον λοιπόν αυτόν λέγεται, ότι έπλευσε με τον Πεισίστρατον ο Σόλων εις το ακρωτήριον *Κωλιάδα* και εύρεν εκεί όλας τα γυναίκας (των Αθηνών) να προσφέρουν προς τιμήν της θεάς Δήμητρος την καθιερωμένην θυσίαν. Έπειτα απέστειλεν εις την Σαλαμίνα κάποιον άνθρωπον έμπιστον, ο οποίος προσεποιείτο, ότι είναι αυτόμολος, δια να είπη εις τους Μεγαρείς, αν θέλουν να συλλάβουν τας πρώτας γυναίκας των Αθηναίων, να πλεύσουν μαζί του τάχιστα

εις την *Κωλιάδα*. Οι Μεγαρείς επίστευσαν εις τα λόγια αυτά και έστειλαν τους άνδρας με το πλοίο. Όταν δε ο Σόλων είδεν το πλοίο να φεύγη από την νήσον (την Σαλαμίνα), τας μεν γυναίκας διέταξε να απομακρυνθούν αμέσως, εις δε τους νέους, οι οποίοι ήσαν ακόμα αγένειοι, έδωσεν εντολήν να μεταμφιεσθούν με τα ενδύματα, τους κεφαλοδέσμους και τα υποδήματα των γυναικών και αφού κρύψουν τα μαχαίρια των να παίζουν και να χορεύουν πλησίον της θαλάσσης έως την ώραν κατά την οποίαν θα αποβιβα-σθούν οι εχθροί (οι Μεγαρείς) και θα κυριεύσουν το πλοίο. Τοιουτοτρόπως λοιπόν εξελίχθησαν αυτά, τα οποία ώρισεν ο Σόλων, οι δε Μεγαρείς ηπατήθη-σαν από την γυναικείαν εμφάνισιν των νεαρών Αθηναίων και αφού προσήγγι-σαν εις την ξηράν επήδων έξω από το πλοίο και άρχισαν να διαγωνίζονται μεταξύ των (ποιός θα εξέλθη προηγουμένως), ως εάν είχαν πράγματι ενώπιόν των γυναίκας. Το δε αποτέλεσμα ήτο, ότι ουδείς από τους Μεγαρείς εξέφυγεν, αλλά όλοι εφονεύθησαν. Οι δε Αθηναίοι έπλευσαν αμέσως μετά το συμβάν αυτό εις την Σαλαμίνα και την κατέλαβον. (9) Άλλοι όμως λέγουν, ότι η κατάληψις της Σαλαμίνας δεν έγινε κατά τον τρόπον αυτόν, αλλά ότι κατά πρώτον ο θεός των Δελφών έδωσεν εις τον Σόλωνα τον εξής χρησμόν. . . . .».

ΠΑΠΥΡΟΣ:«Τα άπαντα των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων. Πλουτάρχου Βίοι παράλληλοι, τομ.1, μετάφρ. Ανδρέου Ι. Πουρνάρα, σ. 425-426. (β-ΘΟΠΑΑ).

«8.1. Όταν όμως οι Αθηναίοι μετά μακρόν και δύσκολον πόλεμον προς τους Μεγαρείς περί της νήσου Σαλαμίνας, απέκαμαν να πολεμούν και ενομοθέτησαν επί ποινή θανάτου ούτε να γράψη πλέον κανείς ούτε να ομιλήση ότι πρέπει η πόλις να διεκδικήση την Σαλαμίνα, μη υποφέρων την κατασχύνην ο Σόλων και βλέπων πολλούς νέους αφορμήν μόνον να ζητούν δια πόλεμον, να μη τολμούν όμως οι ίδιοι να κάμουν την αρχήν ένεκα του νόμου, προσεποιήθη ότι παρεφρόνησε και διεδόθη από το σπίτι του φήμη εις όλην την πόλιν ότι εσάλευσεν ο νούς του. Συνθέσας μάλιστα ελεγεία κρυφίως και μελετήσας αυτά, ώστε να τα λέγη από στήθους, έτρεξεν αιφνιδίως εις την αγοράν, φορών πίλον εις την κεφαλήν

(1). Περιστοιχηθείς λοιπόν από πολύ πλήθος που συνέρρευσε εκεί, ανέβη εις το βήμα του κήρυκος και ετραγουδῆσε την ελεγείαν, η οποία αρχίζει ως εξής: «Είμαι ο κήρυξ που ήλθα από την ωραίαν Σαλαμίνα. Αντί για λόγους θα σας πω ποιήματα και τραγούδια». Το ποίημα τούτο επιγράφεται «Σαλαμίνς» και αποτελείται από εκατό στίχους ωραιότατα συντεταγμένους. Όταν το έψαλε και οι φίλοι του Σόλωνος άρχισαν να τον επαινούν, ιδίως ο Πεισίστρατος, ο οποίος παρεκίνηει και ενεθάρρυνε τους πολίτας να ακούσουν το ρήτορα, τότε καταργήσαντες τον νόμον ήρχισαν και πάλιν τον πόλεμον εκλέξαντες αρχηγόν τον Σόλωνα./Όσα λέγονται κοινώς δια τον πόλεμον τούτον είναι ότι πλεύσας μαζί με τον Πεισίστρατον εις το *ακρωτήριον της Κωλιάδος* (2) και ευρών εκεί όλας τας γυναίκας να τελούν την πατροπαράδοτον θυσίαν εις την Δήμητραν (3), έστειλεν εις την Σαλαμίνα ένα έμπιστον άνθρωπον, ο οποίος προσποιούμενος ότι ηυτομόλησε να προτρέψη τους Μεγαρείς, αν θέλουν να συλλάβουν τας πρώτας γυναίκας των Αθηνών, να πλεύσουν το ταχύτερον μαζί του εις την *Κωλιάδα*. Οι Μεγαρείς επείσθησαν πράγματι και έστειλαν άνδρας με πλοίον, μόλις δε ο Σόλων είδε το πλοίον να ξεκινά από την νήσον, τας μεν γυναίκας διέταξε να φύγουν αμέσως, τους δε νέους, όσοι ήσαν αγένειοι ακόμη, να φορέσουν επιτηδείως τα ενδύματα, τους κεφαλοδέσμους και τα υποδήματα εκείνων και κρατούντες κρυφίως μαχαίρας τους διέταξε να παίζουν και να χορεύουν κοντά εις την θάλασσαν μέχρις ότου αποβιβασθούν οι εχθροί και κυριευθή το πλοίον των. Τοιουτοτρόπως λοιπόν συνέβησαν αυτά, οι Μεγαρείς δε απατηθέντες από την θέαν και πλησιάσαντες επήδησαν έξω ως εάν είχαν εμπρός των γυναίκας και ημιλλώντο προς αλλήλους (ποιος θα τας αρπάση πρώτος), ώστε δεν διέφυγε κανείς, αλλ' ηθανατώθησαν όλοι, και οι Αθηναίοι πλεύσαντες εις την νήσον αμέσως την εκυρίευσαν. 9. Άλλοι πάλι λέγουν ότι η κατάληψις (της νήσου) δεν έγινε κατ αυτόν τον τρόπον, αλλ' ότι πρώτον ο θεός των Δελφών του έδωσε τον κάτωθι χρησμόν. . . .».

1.- Δια να δείξη ότι ήτο με τεταραγμένας τας φρένας. Εις τας Αθήνας κατά την αρχαιότητα μόνον οι ασθενείς έφερον πύλον. Ο Πλάτων(Πολιτεία Γ, 306) γράφει:

«Εάν δε τις (ιατρός) αυτώ (τω νοσοούντι) μακράν δίαιταν προστάτη πιλίδιά τε περι την κεφαλήν περιτιθείς και τα τούτοις επόμενα. . .». Κατά τον Κοραήν το πιλίον ή πιλίδιον ήτο η σημερινή σκούφια.

2.- Πλησίον του Φαλήρου, πιθανώς εις την θέσιν Τρεις Πύργοι (παρά το Αεροδρόμιον) ή εις τον Άγιον Κοσμά.

3.- Εις την Κωλιάδα άκραν εκτός του ιερού της Κωλιάδος Αφροδίτης (προστάτιδος των δημοσίων γυναικών) υπήρχον και ιερά της Γενετυλλίδος και της Δήμητρος.

Δημοσθένης (385-322 π.Χ.): Κατά Νεαίρας.

Εισαγωγή (στην πιο κάτω μετάφραση, σελ. 2659): «Το 349 π.Χ. ο Στέφανος κατεδίκασε τον Απολλόδωρον ως εισηγητή παρανόμου ψηφίσματος. Κάίτοι το πρόστιμον που του επέβαλον οι δικασταί περιωρίσθη υπ αυτών εις έν τάλαντον, τούτο συνετέλεσεν εις την οικονομικήν κατάρρευσιν του Απολλοδώρου. Μετά τινα έτη ο γαμβρός του Θεόμνηστος και ο ίδιος θέλοντες να εκδικηθούν καταβάλλουν προσπαθείας με την σειράν των δια την καταδίκην του Στεφάνου. Ο τελευταίος έζη από μακρού μετά τινος γυναικός καλουμένης Νεαίρας. Ο Θεόμνηστος και ο Απολλόδωρος υποστηρίζουν, ότι αύτη ήτο ξένη, και αφού υπήρξεν εταίρα, παρανόμως έλαβε δικαιώματα Αθηναίας πολίτιδος, ότι παρα-νόμως θεωρείται ως νόμιμος σύζυγος του Στεφάνου και ότι δι απάτης έδωκεν εις τα παιδιά της τα δικαιώματα νομίμων τέκνων. Είναι γνωστόν ότι ο Αθηναϊκός νόμος επεφύλασσε τον τίτλον τούτον μόνο εις εκείνους, των οποίων ο πατήρ και η μήτηρ ήσαν Αθηναίοι. Η εγερθεισα δίκη ήτο γ ρ α φ ή ξ ε ν ί α ς, δηλαδή κατηγορήθη η Νεαίρα επί ιδιοποιήσει δικαιωμάτων Αθηναίας πολίτιδος, τα οποία δεν εδικαιούτο να λάβη. Η δίκη απευθύνεται κατά της Νεαίρας. Αι συνέπειαι παρομοίας δίκης ήσαν βαρείαι. Αν απεδεικνύετο ότι η κατηγορία ήτο ευσταθής, η Νεαίρα έπρεπε να πωληθή ως δούλη, τα παιδιά της να θεωρηθούν ξένα, ο ίδιος δε ο Στέφανος να χαρακτηρισθή ως άτιμος . . . {..} Περί της γνησιότητος του λόγου δεν δύναται τις να αποφανθή μετά βεβαιότητος. Ήδη ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς εδίσταζε να αποδώση τον λόγον εις τον Δημοσθένην. Και κατά τους νεωτέρους χρόνους αι

γνώμαι είναι διχασμένα. Μάλλον σήμερα γίνεται δεκτόν ότι ο λόγος είναι του Απολλοδώρου, του ιδίου, διότι ευρίσκει τις εις αυτόν όλα τα χαρακτηριστικά που υπάρχουν εις τους λόγους, τους οποίους ούτος απήγγειλεν ως κατήγορος (1). Πάντως ας είναι αρκετόν εις ημάς τούτο, ότι ο λόγος είναι σύγχρονος του Δημοσθένους και μας δίδει πιστήν εικόνα της Αθηναϊκής κοινωνίας της εποχής ταύτης». β-ΘΟΠΑΑ 885.3. ΔΗΜ.

Σχόλιο Α.Θ.: Επίσης, διότι αμφισβητείται εάν ο λόγος αυτός είναι του Δημοσθένη ή του Απολλοδώρου: βλ. Εκδόσεις «Στιγμή», «Απολλοδώρου: Κατά Νεαίρας», 2008, σειρά Βιβλιοθήκη αρχαίων συγγραφέων, προλογικό σημείωμα Γ.Α. Χριστοδούλου, εισαγωγή Κωνσταντίνου Α. Κάππαρη, καθηγητή Πανεπιστημίου.

«Υπόθεσις. Και τούτον τον λόγον ουκ οίονται Δημοσθένους είναι, ύππιον όντα και πολλαχή της του ρήτορος δυνάμεως ενδεέστερον. Υπόθεσιν δ'έχει τοιαύτην. Νόμου κελεύοντος, εάν ανδρί Αθηναίω, ξένη συνοική, πεπράσθαι ταύτην, κατά τούτον τον νόμον επί Νέαιραν ήκει Θεόμνηστος, λέγων συνοικείν αυτήν Στεφάνω γεγνουίαν μεν δούλην Νικαρέτης, εταιρήσασαν δε πρότερον, νυν δε Στεφάνω νόμω συνοικούσαν και πεπαιδοποιημένην εξ αυτού. Ο δε Στέφανος ουχ ομολογεί ταύτα, αλλά συνείναι μεν αυτή φησίν, ως εταίρα δε και ου γυναικί, και τους παίδας ούκ εκ ταύτης έχειν. Προς όπερ ο κατήγορος ανθιστάμενος ουκ ολίγα τεκμήρια παρέχεται, ως γυναίκα συνοικείν αυτήν. Γίνεται τοίνυν η στάσις του λόγου στοχαστική. Περί γαρ ουσίας το ζήτημα, και ούτε περί ιδιότητος ούτε περί ποιότητος. Τα μεν ουν πρώτα του λόγου Θεόμνηστος λέγει, έπειτα συνήγο-ρον Απολλόδωρον καλεί κηδεστήν ανθ' εαυτού, κακείνος τον αγώνα ποιείται».

Αρχαίο κείμενο: {...}«...33. Αφικόμενος τοίνυν δεύρο έχων αυτήν ασελγώς και προπετώς εχρήτο αυτή, και επί τα δείπνα έχων αυτήν πανταχοί επορεύετο όπου πίνοι, εκώμαζέ τ' αεί μετ αυτής, συνήν τ' εμφανώς οπότε βουλευθείη πανταχοί, φιλοτιμίαν την εξουσίαν προς τους ορώντας ποιούμενος. Και ως άλλους τε

πολλούς επί κώμον έχων ήλθεν αύτη και ως Χαβρίαν τον Αιξωνέα, ότε ενίκα επί Σωκρατίδου άρχοντος τα Πύθια τω τεθρίππω ο επρίατο παρά των παιδων των Μίτυος του Αργείου, και ήκων εκ Δελφών ειστία τα επινίκια *επί Κωλιάδι*. Και εκεί άλλοι τε πολλοί συνεγίνοντο αυτή μεθουόση καθεύδοντος του Φρυνίωνος, και οι διάκονοι οι Χαβρίου τράπεζαν παραθεμένοι. . . . . ΜΑΡΤΥΡΙΑ. Χιωνίδης Ξυπεταιών, Ευθετίων Κυδαθηνεύς μαρτυρούσι κληθήναι υπό Χαβρίου επί δείπνον, ότε τα επινίκια ειστία Χαβρίας της νίκης του άρματος, και εσιτιάσθαι *επί Κωλιάδι*, και ειδέναι Φρυνίωνα παρόντα εν τω δείπνω τούτω έχοντα Νέαιραν την νυνί αγωνιζομένην, και καθεύδειν σφας αυτούς και Φρυνίω-να και Νέαιραν, και αισθάνεσθαι αυτοί ανισταμένους της νυκτός προς Νέαιραν άλλους τε και των διακόνων τινάς, οί ήσαν Χαβρίου ικέται. . . . .».

Μετάφραση

ΠΑΠΥΡΟΣ:«Τα άπαντα των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων. Δημοσθένους Λόγοι, τ. 6^{ος}, μετ. Κ. Θ. Αραπόπουλος, σελ. 2659-2735. β-ΘΟΠΑΑ 885.3 ΔΗΜ.

«33. Ελθών δε εδώ ο Φρυνίων μαζί με αυτήν έζη χωρίς καμίαν εντροπήν και επιφύλαξιν. Την συνώδευεν εις τα δείπνα και παντού όπου προσεκαλείτο εις συμπόσια, (εξεφάντωνε) εγλεντούσε (1) πάντοτε μαζί της, την συνανεστρέφετο φανερά εις όλα τα μέρη, όποτε ήθελε, υπερηφανευόμενος δια την σκανδαλώδη ζωήν του εις όσους τον έβλεπον.Και προς πολλούς άλλους ήλθε για ξεφάντωμα μαζί με αυτήν και προς τον Χαβρίαν από την Αιξωνήν, ότε ούτος επί άρχοντος Σωκρατίδου εώρταζε τα επινίκια δια την νίκην του εις τους Πυθικούς αγώνας με το τέθριππον (2), το οποιόν ηγόρασε από τα παιδιά του Αργείου Μίτυος και επιστρέψας εκ Δελφών παρέθεσε συμπόσιον δια να εορτάση τα επινίκια εις *ΤΟ ακρωτήριον το καλούμενον Κωλιάς*. Εκεί και άλλοι πολλοί συνευρέθησαν με αυτήν, ενώ ήτο μεθυσμένη, και ο Φρυνίων εκοιμάτο, και οι υπηρέται του Χαβρίου, που είχαν παραθέσει την τράπεζαν...ΜΑΡΤΥΡΙΑ.Ο Χιωνίδης εκ Ξυπετής και ο Ευθετίων εκ Κυδαθηναίου μαρτυρούν, ότι εκλήθησαν εις δείπνον υπό του Χαβρίου, ότε ούτος εώρταζε τα επινίκια δια την νίκην που κατήγαγε με το άρμα του και παρέθετε δείπνον εις την *Κωλιάδα* άκραν και ότι γνωρίζουν ότι ο Φρου-

νίων παρευρέθη εις το δείπνον τούτο με την κατηγορουμένην τώρα Νέαιραν. Εκεί, ότε εκοιμήθησαν αυτοί και ο Φρυνίων και η Νέαιρα, αντελήφθησαν ότι κατά την νύκτα εσηκώθησαν και επήγαν πλησίον της Νεαίρας και άλλοι πολλοί και μερικοί εκ των υπηρετών, οι οποίοι ήσαν δούλοι του Χαβρίου . . . . .».

1.- Κώμος είναι κυρίως θορυβώδης συντροφιά μεθυσμένων.

2.-Πρβλ.την υπόθεσιν του υιού του Αλκιβιάδου (Ισοκράτους ΧVII). Το συμπόσιον απετέλει μέρος θρησκευτικής τελετής προς εκδήλωσιν της ευγνωμοσύνης δια την νίκην. Ίσως εκεί υπήρχεν ιερόν του Απόλλωνος. Η Κωλιάς άκρα είναι ο σημερινός Άγιος Κοσμάς, έναντι του Αεροδρομίου των Αθηνών.

Σημείωση Α.Θ.: Για τον Χαβρία, η αρχαιολόγος Ελένη Γιαννοπούλου-Κονσολάκη, στο βιβλίο της «Γλυφάδα, Ιστορικό παρελθόν και μνημεία» (βλ. σε «Τράχωνες») αναφέρει, μεταξύ πολλών άλλων και τα εξής: σ.184: «Ο στρατηγός Χαβρίας Κτησίππου Αιξωνέας . . . από τους αξιολογότερους στρατηγούς της αρχαίας Ελλάδας, ξεχωρίζει ανάμεσα στα γνωστά ιστορικά πρόσωπα που κατάγονταν από την Αιξωνή. Η στρατιωτική του δράση έπαιξε καθοριστικό ρόλο στις ιστορικές εξελίξεις της εποχής του και οι περιφανείς του νίκες ήταν από τους κύριους παράγοντες που βοήθησαν την πόλη των Αθηνών να ανασυγκροτηθεί από τα ερείπια του Πελοποννησιακού πολέμου και να βρεθεί και πάλι επικεφαλής συνασπισμού ελληνικών πόλεων. . (περιγράφεται η σταδιοδρομία και οι νίκες του) . . . Με τα πλούτη που κληρονόμησε και που κέρδισε και ο ίδιος ως στρατηγός, είχε συγκεντρώσει τεράστια περιουσία που του επέτρεπε να ζει μέσα στη χλιδή και να ξοδεύει μεγάλα ποσά για επιδεικτικές δημόσιες εμφανίσεις. Από τις αρχαίες πηγές μαθαίνουμε για μια νίκη του στους ιππικούς αγώνες των Δελφών (βλ. Δημοσθ. LIX 33) με τέθριππο, το 374 π.Χ. (οι ιππικοί αγώνες ήταν άθλημα μόνο για «εκατομμυριούχους»), για το πολυτελέστατο σπίτι του, που βρισκόταν μάλλον στην Κωλιάδα άκρα (εκεί γιόρτασε τα επινίκια επιστρέφοντας από τους Δελφούς) και περιγράφεται αργότερα από τον Υπερείδη (F 137) ως «η οικία η μεγάλη του Χαβρίου καλουμένη». . . .».

Αριστοφάνης (450/440- 385 ;):

«Λ υ σ ι σ τ ρ ά τ η» (β – ΘΟΠΑΑ 882.21 ΑΡΙ).

«1. ΛΥΣΙΣΤΡΑΤΗ: Αλλ'εί τις εις Βακχείον αυτάς εκάλεσεν,/ ή 'ς Πανός ή 'πί Κωλιάδ' εις Γενετυλλίδος,/ ουδ' αν διελθείν ήν αν υπό των τυμπάνων./ νυν δ'ουδεμίαν πάρεσιν ενταυθοί γυνή./ πλην ή γ'εμή κωμήτις ήδ'εξέρχεται./ χαιρ' ώ Κλεονίκη. ΚΛΕΟΝΙΚΗ: και σύ γ', ώ Λυσιστράτη . . . . .».

Σημείωση ΑΘ: Σε άλλες εκδόσεις γράφεται: στ.2 «ή 'ς Πανός ή 'πί Κωλιάδ' ή 'ς Γενετυλλίδος», και, στ.6 «χαιρ', ώ Καλονίκη» (βλ. Jeffrey Henderson, Claredon Paperbacks, 1990, "Aristophanes, Lysistrata"), Αρχ. Ετ. Ταξιv. RA 96/34.10.

Μετάφραση

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ-ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ, Αριστοφάνους Κωμωδία «Λυσιστράτη», μετάφραση Νίκου Σφυρόερα (1913-1989), (β- ΘΟΠΑΑ 882.21 ΑΡΙ).

σελ.13. «Πρωί. Η Λυσιστράτη βγαίνει από το σπίτι της νευριασμένη.

ΛΥΣΙΣΤΡΑΤΗ: Αν τύχαινε κανένας να καλέσει/ τις γυναίκες του Βάκχου σε μεθύσια,/ στου Πάνα τα όργια, είτε στ Αφροδίσια (1),/ δρόμο δεν θα είχε για να τις χωρέσει/ με τα ταμπούρα τους. Κι ούτε μια ως τώρα/ γυναίκα εδώ δεν βρίσκεται φερμένη./ Μα να μια μου γειτόνισσα, που βγαίνει/ μονάχα αυτή απ το σπίτι της στην ώρα. Γειάσου Κλεονίκη. ΚΛΕΟΝΙΚΗ: Γειά σου Λυσιστράτη. . .».

1.- Γυναικείες οργιαστικές τελετές.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΦΕΞΗ Αρχαίων Ελλήνων Συγγραφέων, Άπαντα Αριστοφάνη, Λυσιστράτη, μετάφραση(1910;)Πολύβιου Τ.Δημητρακόπουλου(1864-1922), εισαγωγή: Κώστας Γεωργουσόπουλος, Φεβρουάριος 1996. (β-ΘΟΠΑΑ 882.21).

σ. 7: «Εισαγωγή εις την Λυσιστράτην: Δια της κωμωδίας ταύτης ο Αριστοφάνης εκτραγωδεί τα δεινά του Πελοποννησιακού Πολέμου, παρουσιάζει δε τας γυναίκας μηχανευομένας την κατάλυσιν αυτού, δια της αποχής από της εκπληρώσεως των συζυγικών των υποχρεώσεων».

«Μέρος πρώτο: Η σκηνή παριστά οδόν, αφ'ής βλέπει η οικία της Λυσιστράτης. Άποψις της Ακροπόλεως. Η Λυσιστράτη ίσταται παρά την θύραν της οικίας της».

ΣΚΗΝΗ Α΄: ΛΥΣΙΣΤΡΑΤΗ.

«Μ' αν τις εκάλεσε κανείς {κι από τα σπίτια φύγανε}/ και ή στου Βάκχου το ναό, ή στου Πανός επήγανε, (1)/ ή στην Γεννετυλίδα(2) μας, ή και στην Κωλιάδα (3),/ απ' τα πολλά τα τύμπανα που θάναι στην αράδα,/ δεν θα μπορούσε βέβαια γυναίκα να περάση./ Κι όμως καμμιά δεν φάνηκε στο σπίτι μου να φθάση --/ έξω από τη γειτόνισσα που έρχεται τρεχάτη./ Την Καλονίκη χαιρετώ./ ΚΑΛΟΝΙΚΗ. Κ' εγώ τη Λυσιστράτη (δίνουν τας χείρας) . . . . .».

1.- Αι γυναίκες είχαν και ιδιαίτερας εορτάς εκτός δημοτελών. Εις τον Ναόν του Πανός ωργιάζον μετά κραυγών.

2.- Νύμφη εκ της συνοδείας της Αφροδίτης, εκδηλωτικόν ασελγείας (Νεφ.52).

3.- Υπήρχαν εις την Αττικήν ναός της Κωλιάδος Αφροδίτης, εις μέρος καλούμενον «Κωλιάς», λαβόν το όνομα εκ της ομοιότητος προς το ομώνυμον μέλος τους ανθρώπου.

ΚΩΣΤΑΣ ΒΑΡΝΑΛΗΣ (1883-1974): Λυσιστράτη (β – Α.Θ.).

«Μέρος πρώτο: Μπροστά, δεξιά και αριστερά στη σκηνή, τα σπίτια της Λυσιστράτης και της Κλεονίκης. Στο βάθος φαίνονται τα Προπύλαια. Ένα στενό δρομάκι, αρχίζοντας από την ορχήστρα, οδηγεί προς τα κει. Στη μέση των βράχων (δεύτερο πλάνο) το σπήλαιο του Πανός. Χαράματα. Η Λυσιστράτη περπατεί πάνου κάτου μ' ανυπομονησία.

ΛΥΣΙΣΤΡΑΤΗ: Για κοίτα! Αν τις καλούσανε για γλέντι στου Βάκχου/ ή του Πανός τα πανηγύρια και στην *Κωλιάδαν άκρα*, στο ναό της Γεννήτρας Θεάς,/ δε θα μπορούσε να περάσει κανείς απ' τα πολλά τα τούμπανα/. Και τώρα μήτε μια δε φάνηκε/. Μα να την η γειτόνισσα!/ Γειά σου Κλεονίκη!

ΚΛΕΟΝΙΚΗ: Γειά σου, Λυσιστράτη! . . . . .».

ΚΑΚΤΟΣ, Αρχαία Ελληνική Γραμματεία, Οι Έλληνες, 1993, Κώστας Γεωργουσόπουλος (Κ.Χ.Μύρης), Αριστοφάνης, Λυσιστράτη, (β-ΔΒΓλυφ. 882 ΑΡΙ).

Μετάφραση: «Σκηνικό: Φαίνονται τα σπίτια της Λυσιστράτης και της Κλεονίκης. Στο βάθος διακρίνονται τα Προπύλαια της Ακρόπολης. Πέρα φαίνεται το σπήλαιο του Πάνα. Η Λυσιστράτη πηγαινοέρχεται ανυπόμονη μπροστά στο σπίτι».

«Λυσιστράτη: Αν της καλούσες σε πανηγύρι του Βάκχου (1),/ σε γιορτή του Πανός (2) ή σε καμιά λιτανεία/ στα Σπάτα (3) και στη Σουμελά δεν θα μπορούσες/ να περάσεις απ' το στριμωξίδι. Θα σε κούφαιναν τα/ όργανα./ Εδώ και τώρα που να βρεις γυναίκα, δείγμα έστω./ Αλλά, να, γειτόνισσα προβάλλει κι έρχεται./ Γειά σου, ρε Κλεονίκη.

(Έρχεται η Κλεονίκη): Κλεονίκη: Γειά χαρά σου, Λυσιστράτη . . . .».

1.- Δεν έχουμε καμία σαφή πληροφορία για εορτασμό του Διονύσου στην Αθήνα. Ωστόσο ορισμένες επιλεγμένες γυναίκες της Αθήνας συμμετείχαν στις εορταστικές τελετές προς τιμή του Βάκχου στους Δελφούς, όπου ενώνονταν με Μαινάδες από εκείνη την περιοχή και τιμούσαν το θεό στον Παρνασσό (Παυσανίας Θ, 4, 3).

2.- Οι σπηλιές του Πάνα (που λατρευόταν στην Αττική από την εποχή του Μαραθώνα, βλ. Ηροδότου ΣΤ 105) ήταν οικείες στις γυναίκες για εκδρομές και διασκεδάσεις (Θεσμοφοριάζουσαι 978, Μένανδρος, Δύσκολος, 261-3,407-34).

3.- Τα επίθετα *Κωλιάς* και *Γενετυλλίς* του αρχαίου κειμένου είναι προφανώς επίθετα της Αφροδίτης. Ο Παυσανίας (Α, 1,5) αναφέρει ότι σε απόσταση είκοσι σταδίων από το Φάληρο προβάλλει το ακρωτήριο *Κωλιάδα*, όπου υπάρχει άγαλμα της Αφροδίτης *Κωλιάδος* και των θεοτήτων που ονομάζονται *Γενετυλλίδες*. Το ακρωτήριο αυτό είναι ο σημερινός Άγιος Κοσμάς. Ο συγγραφέας στο ίδιο χωρίο εκφράζει την άποψη ότι οι *Γενετυλλίδες* ταυτίζονται με τις θεές που οι Φωκαείς της Ιωνίας ονομάζουν *Γενναΐδες*.

ΚΩΣΤΑΣ ΤΑΧΤΣΗΣ: «Αριστοφάνη, Λυσιστράτη . . .», Ερμής 1980 (β-ΘΟΠΑΑ).

σελ.34: «ΛΥΣΙΣΤΡΑΤΗ: Κατάλαβες κύριε: Αν τις καλούσες για καμιά γιορτή του Βάκχου ή της Αφροδίτης καρφίτσα να 'ριχνες δε θα 'πεφτε, Και τώρα που 'ναι για μια τόσο σοβαρή δουλειά, εννιά έχει ο μήνας. Μα να, έρχεται βλέπω μια γειτόνισσα – επιτέλους! Καλώς την Κλεονίκη.

ΚΛΕΟΝΙΚΗ: Γειά σου Λυσιστρατούλα μου. . . . .».

Ανδρέας Κορομηλάς (1811-1858): Λείπει το πρώτο εσώφυλλο με στοιχεία έκδοσης. Στο υπάρχον εσώφυλλο «ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ». Ημερομηνία στο πρόλογο «Τοις εντευξομένοις – Τω αωμβ (= 1842) Ιουλίου κε' (=25) εν Αιγίνη». Από τον Ηλεκτρ.Κατάλογο της Αρχ. Ετ. 1845. Αρχ. Ετ. Ταξινόμηση (Dep.5) R 96/4.

σελ.259: «ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΟΥΣ. ΛΥΣΙΣΤΡΑΤΗ». σ.261 «ΥΠΟΘΕΣΙΣ. Λυσιστράτη τις Αθήνησι των πολιτίδων και των Πελοποννησίων, έτι δε και Βοιωτίδων γυναικών σύλλογον εποιήσατο, διαλλαγάς μηχανωμένη τοις Έλλησιν. ομόσαι δε αναπέισασα μη πρότερον τοις άνδρες συνουσιάζειν, πριν αν πολεμούντες αλληλοις παύσωνται, τας μεν εξωπίους εμπριλάς καταλιπούσα οπίσω, αυτή δε προς τας κατειληφύιας την ακρόπολιν μετά των οικείων απαντά. Συνδραμόντων δε πρεσβυτών πολιτών μετά λαμπάδων και πυρών προς τας πύλας, την αναστολήν ποιείται εξελθούσα, και Προβούλου τινός μετ ολίγον παραβιάσασθαι μετά τοξοτών ορμήσαντος, είτα δε αποκρουσθέντος, και διαπυνθανομένου, τι βουλόμεναι ταύτα δεδράκασι, το μεν πρώτον φασίν, ότι εγκρατείς γενόμεναι του αργυρίου, μη επιτρέψουσι τοις ανδράσιν από τούτου πολεμείν. δεύτερον δε, ότι πολύ άμεινον ταμιεύσονται, και τον παρόντα πόλεμον τάχιστα καταπαύσουσιν. Ούτος μεν ούν καταπλαγείς του θράσους, ως τους συμπροβούλους οίχεται, ταύτα μη παύσας. οι δε γέροντες υπομένοντες ταις γυναιξί λοιδορούνται. Μετά ταύτα αυτών τινές αυτομολούσαι μάλα γελοίως δι ακρασίαν ως τους άνδρας, αλίσκονται. εγκαρτερούσι δε, Λυσιστράτης ικετευούσης. Κινησίας τις των πολιτών, ακρατώως έχων της γυναικός, παραγίνεται. η δε χυτροτομούσα αυτόν,

επαγγέλλεται μιν, τα περί διαλλαγών δε σπουδάζει. Αφικνούνται δε και παρά Λακεδαιμονίων περί σπονδών κήρυκες, εμφανίζοντες άμα και τας προτέρας γυναίκας. Συνταχθέντες δε σφίσιν (οι Αθηναίοι) πρέσβεις αυτοκράτορας αποστέλλουσιν. οι μιν γέροντες εις ταυτόν ταις γυναιξί αποκαταστάντες, ένα χορόν εκ της διχορίας αποστέλλουσι. και Λυσιστράτη τους παραγενομένους προς αυτήν εκ Λακεδαίμονος πρέσβεις . . . οργώντας διαλλάττεσθαι προσέλκει. και εκατέρους αναμνήσασα (της) παλαιάς εις αλλήλους γενομένης (ευνοίας) διαλλάττει εν φανερώ και ξενίσασα κοινή, παραδίδωσι τας γυναίκας εκάστοις άγεσθαι. Εδιδάχθη επί Καλλίου άρχοντος, του μετά Κλεόκριτον άρξαντος. εισήκται δε δια Καλλιστράτου. Εκλήθη Λυσιστράτη παρά τω λύσαι τον στρατόν».

Αριστοφάνης, «Νεφέλαι»

(στίχος 43) ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ: «Εμοί γαρ ήν άγροικος ήδιστος βίος,/ ευρωπιών, ακόρητος, εική κείμενος,/ βρύων μελίτταις και προβάτοις και στεμφύλοις./Έπειτ' έγημα Μεγακλέους του Μεγακλέους/ αδελφιδήν άγροικος ών εξ άστεως,/ σεμνήν τρυφώσαν εγκεκοισυρωμένην/. Ταύτην ότ' εγάμου, συγκατεκλινόμην εγώ/ όζωσ τρυγός, τρασιάς, ερίων περιουσίας./ η δ' αύ, μύρου, κρόκου, καταγλωττισμάτων,/ δαπάνης, λαφυγμού, Κωλιάδος, Γενετυλλίδος./Ου μην ερώ γ', ως αργός ήν, αλλ' εσπάθα./ εγώ δ' αν, αυτή θοιμάτιον δείκνυς τοδί,/ πρόφασιν, έφασκον. «Ω γύναι, λίαν σπαθάς. . .». (κείμενο: ΠΑΠΥΡΟΣ).

Μετάφραση – διασκευή

Βιβλιοθήκη ΦΕΞΗ – Αρχαίων Ελλήνων Συγγραφέων, «Απαντα Αριστοφάνη», εκδόσεις «Ευθεία», Νεφέλαι, Μετάφραση Πολύβιου Τ.Δημητρακόπουλου, 1910, σ. 123, (β- ΘΟΠΑΑ 882.21 ΑΡΙ).

«Υπόθεσις: Η κωμωδία αυτή επεδίωξεν ως αποκλειστικόν σκοπόν την διακωμώδησιν του Σωκράτους. Μάλιστα δε η δριμύτης της γλώσσης του ποιητού είναι τοιαύτη, ώστε ο Αιλιανός παρέδωκεν ημίν, ότι ο Αριστοφάνης επληρώθη προς συγγραφήν της κωμωδίας από τους εξυφαίνοντας τότε την κατά του Σωκράτους

γνωστήν κατηγορίαν Άνυτον και Μέλητον. Ούτως ή άλλως αι «Νεφέλαι» περιλαμβάνουν εν σκανδαλώδει ευρύτητι σάτυραν και κατηγορητήριον κατά του μεγάλου σοφού, ως εισάγοντος νέας θεότητας, οίον τον Αέρα, τον Αιθέρα, τας Νεφέλας κλπ, διαστρέφοντος δια της διδασκαλίας του πάσαν παραδεδεγμένην λογικήν, το δίκαιον και τον ορθόν λόγον, και εξωθούντος τους νέους εις παντοειδείς ηθικάς παρεκτροπάς. Τούτο χαρακτηρίζεται σαφέστατα δια του αληθώς χυδαίου δεδομένου του έργου, ότι νεαρός Αθηναίος, κατάφορτος από χρέη, εκμανθάνει εις την σωκρατικήν Σχολήν τον τρόπον της αποφυγής της αποτίσεως αυτών. Εξ αιτίας της δριμύτητος ταύτης, λέγεται ότι οι περί τον Αλκιβιάδην επέδρασαν τόσον επί των κριτών, ώστε ούτοι ν' απονεύμουν το βραβείον εις τους δύο ανταγωνιστάς του Αριστοφάνους, τον Κρατίνον εις την κωμωδίαν «Πυτίνη» και τον Αμειψίαν εις τον «Κόννον». Δια τούτο δε παρέστησεν και δια δευτέραν φοράν τας Νεφέλας επιδιωρθωμενας, ως έχει το παρόν κείμενον (στ. 524). Περιλαμβάνει ωσαύτως σάτυραν παντοειδών κοινωνικών πληγών των Αθηνών, ιδία δε της ιπποτροφίας των αριστοκρατών και των οψιπλούτων».

Μετάφραση

«Εγώ καλά περνούσα/ στην εξοχή που ζούσα,/ μένοντας μουχλιασμένος/ και παραμελημένος,/ και όπως μου κατέβαινε, με πρόβατα περίσσια,/ σταφύλια και μελίσσια./ Και μ'όλα αυτά την ανησιά του Μεγακλή επήρα,/ που ήταν γυιός του Μεγακλή--, κι αυτή σαν την Κοισύρα (1)/ ήταν καμαρωμένη/ και καλομαθημένη,/ πρωτευουσιάν'αυτή σωστή κ' εγώ ένας χωριάτης./ όταν λοιπόν παντρεύτηκα, επλάγιασα κοντά της,/ εγώ βρωμώντας κρασουλιά/ ξερόσυκο κι αρνιού μαλλιά,/ κι εκείνη κρόκους μύριζε, και μύρα {κι άλλα τόσα}/ {ήξερε τα} γλειψίματα {που κάνουν} με τη γλώσσα,/ πολυφαγίες, έξοδα {διάφορα στο σπίτι},/ και τέλος πάντων καθετί που θελ' η Αφροδίτη. (2)/ Τεμπέλα; α, δεν ήτανε. Τον αργαλειό εστήλωνε/ και το σπαθούσε το πανί – μα και το παραξήλωνε!/ Κ'εγώ, ετούτο, δείχοντας 'ς αυτήν, το φόρεμά μου,/ εύρισκα πρόφασιν να ειπώ, για ιδές, νοικοκυρά μου, πολύ το παραξήλωσες!...».

1.- «Εγκεκοισυρωμένην»: λέξις κατασκευασθείσα πρώτον υπό των Ερετριέων εξ αφορμής της Κοισύρας, πλουσίας, ευγενούς, και κομψευόμενης γυναικός εξ Ερετρίας, μητρός του Αλκμεωνίδου Μεγακλέους και συζύγου του Πεισιστράτου (ιδέ και Αχαρνείς στ. 613).

2.- «Κωλιάδος», «Γενετυλλίδος»: Ενταύθα υπονοούνται είδη αφροδισίων απολαύσεων, το δε χωρίον είναι δυσσάποδοτον αυτολεξεί. Κωλιάς και Γενετυλ-λίσ ήσαν επίθετα της Αφροδίτης. Το δεύτερον όνομα έλαβεν ως έφορος της γεννήσεως και εις πληθυντικόν «Γενετυλλίδες» (ιδέ Θεσμοφοριαζούσας στ. 130) περί του πρώτου δε ιδέ μετάφρασίν μου της Λυσιστράτης, εκδ. Φέξη 1910).

ΠΑΠΥΡΟΣ Άπαντα αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων, Νεφέλαι, αρχαίον κείμενον, Εισαγωγή, Μετάφρασις, Σημειώσεις Νικ. Σπ. Φίλιππα, τόμος 3, 1975 σ. 14. β-ΘΟΠΑΑ 882.21 ΑΡΙ.

«Εγώ καλά ζούσα στο χωριό μου χωρίς λουσίματα και φτιαξίματα κι όπως μούρχονταν βολικά, ζωή γεμάτη από μελίσσια, πρόβατα και μούργες. Έπειτα πήρα γυναίκα την ανηψιά του Μεγακλή του γιού του Μεγακλή,χωριάτης εγώ μια πρωτευουσιάνα,και κομψευάμενη καλομαθημένη,μια κυράτσα σαν την Κοισύρα. Τη μέρα που την πήρα καθώς έπεφτα μαζί της στο νυφικό κρεβάτι, εγώ μύριζα μούστο, ξεροτύρι, μαλλιά, πλούτο, κι αυτή πάλι μοσκοβόλαγε αρώματα, κρόκο, γλωσσοπιπιλίσματα, έξοδο, απληστία, Κωλιάδα και Γενετυλλίδα (1). Δεν μπορώ βέβαια να πω πως ήτανε τεμπέλα, μα εδούλευε καλά του αργαλειού τη σπάθα. Κι εγώ, δείχνοντάς της το φόρεμα ετούτο, έβρισκα αφορμή και της έλεγα: Ε, γυναίκα! με μεγάλη όρεξη διασπαθίζεις . . .».

1.- Κωλιάς και Γενετυλλίς: Επίθετα της Αφροδίτης, αμφότερα ως θεάς των σαρκικών ενώσεων.

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ-ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ,
Αριστοφάνους Κωμωδία «Νεφέλαι», μετ. Νίκου Σφυρόερα, σ.8 (β-ΘΟΠΑΑ).

«Σκηνή πρώτη: «Ο Στρεψιάδης κι ένας δούλος του βρίσκονται ξαπλωμένοι στα κρεβάτια τους στην αυλή του σπιτιού. Ο Στρεψιάδης στριφογυρίζει και σε λίγο ανασηκώνεται».

« . . . Ζωή χαρισάμενη περνούσα εγώ χωριάτικη, μες στη βρωμιά, την απλυσιά και μες στα χώματα, με τα μελίσσια, με τ'αρνιά και με τσάμπουρα. Κι ύστερα πήρα, εγώ ο χωριάτης, μια χωραϊτίσσια,/ την ανεψιά του Μεγακλή του Μεγακλόπουλου,/μια φαντασμένη, όλο φιγούρα, ψηλομύτισσια./ Σαν την παντρεύτηκα λοιπόν κι έπεσα δίπλα της,/ μύριζα εγώ τρυγιά, κουβέλια και μαλλιά,/ κι εκείνη ανθόνερο και μόσκο και παθιάρικα/ φιλιά, λαγνεία κι ανεχόρταγη ηδονή./ Μα δε θα πω κιόλας πως ήταν και ανεπρόκοπη,/ τι όλο περνούσε. . . μασούρι στ' αργαλειό./ Καμιά φορά λοιπόν της έδειχνα κι εγώ/ την κάπα μου – αφορμή ζητούσα–και της έλεγα:/«Μωρέ γυναίκα,το μασούρι το... παρατραβάς».

ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ,Νεφέλες,μετάφρ. Θρασύβουλου Σταύρου, 2012, copyright: Άγγελος Θρ.Σταύρου. Α' έκδοση Τυποβιβλιοτεχνική 1967.

«Γλυκιά ζωή, χωριάτικη εγώ ζούσα,/ όλη ακαταστασία, λιγδιά και σκόνη,/ μέσα σε αρνιά, μελίσσια και πυρήνα./ Και πήρα, εγώ ο χωριάτης, μια απ'τη χώρα,/ την ανηψιά του Μεγακλή,γιού του άλλου/ Μεγακλή, μια όλο φούμαρα, λουσατή,/ ίδια σαν την αρχόντισσα Κοισύρα./ Δίπλα της, στο τραπέζι εκεί του γάμου,/ τρυγιά,μαλλιά, τσαντίλες, μπερεκέτια/ μύριζα εγώ. Κι αρώματα, σαφράνι/, λάγνα φιλιά, σπατάλες και απληστία/ μα και Γενετυλλίδα και Κωλιάδα/ μύριζε εκείνη. Ωστόσο δεν καθόταν/ κι οκνή. Διαρκώς ζητούσε στο στημόνι/ το υφάδι να περνά. / Και το σκουτί μου/ δείχοντάς της, της έλεγα: «Γυναίκα, παραπερνάς το υφάδι στο στημόνι».

Ι.ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Βιβλιοθήκη Αρχαίων Συγγραφέων, Αριστοφάνης, Νεφέλες, επιμέλεια εκδόσεως Γιάννης Κορδάτος, εισαγωγή – μετάφραση - σχόλια Κώστας Βάρναλης, (β- ΘΟΠΑΑ 882.21 ΑΡΙ).

σελ.155: «Ανάλυσις των «Νεφελών». «. . . Η υπόθεσις των «Νεφελών» έχει ως εξής: Ένας αγρότης, εργατικός και οικονόμος, που τον έλεγαν Στρεψιάδη, είναι καταχρεωμένος και το χειρότερο έχει ένα γιό που είναι άσωτος. Εκείνο τον καιρό οι Σοφισταί στις Αθήνας έκαναν μεγάλο θόρυβο, γιατί ισχυρίζονταν πως μπορούσαν να μορφώσουν τους νέους και να τους διδάξουν νέα πράγματα. Η διδασκαλία της ρητορικής έγινε της μόδας και οι διδάσκαλοι της ρητορικής ήταν στα μέσα και στα έξω της αθηναϊκής πλουτοκρατίας. Πρέπει να σημειώσωμε ακόμα πως κατά την εποχήν αυτή και λόγω του πολέμου και των άλλων αιτίων επήλθον μεγάλοι μεταβολαί εις τα ήθη και έθιμα των Αθηνών. /Ο Στρεψιάδης, αγρότης και καταχρεωμένος όπως ήτο, παρεσύρθη από τας ιδέας της εποχής του και θέλησε να διδαχθή και αυτός την ρητορικήν δια να κατορθώση με την τέχνην αυτήν ν' αποφύγη αφ' ενός μεν τας οχλήσεις των δανειστών του αφ' ετέρου δε να εξαπατήση τους δικαστάς του. Ο Στρεψιάδης όμως, αστοιχείωτος σαν χωρικός της Αττικής που ήτο και άνθρωπος με μικράν αντίληψιν, δεν είναι δυνατόν να γίνη καλός μαθητής της ρητορικής, διότι η γνώσις των κανόνων της τέχνης αυτής προαπαιτεί γενικωτέραν εγκύκλιον μόρφωσιν. Δι αυτό και απέστειλε τον γιό του να διδαχθή την ρητορικήν. Ο γιός του, που ελέγετο Φειδιππίδης, επήγε και επήρε μαθήματα ρητορικής. Όταν όμως εγύρισε εις την πατρικήν οικίαν, τας νέας αρχάς και ιδέας τας εφήρμοσε εις βάρος του πατρός του, διότι όχι μόνον περιέπαιζεν τον πατέρα του αλλά και τον εξυλοκόπει. Ο Στρεψιάδης φυσικά κατόπιν της τοιαύτης συμπεριφοράς του γιού του έγινε έξω φρενών και έβαλε φωτιά στο νέο σχολείο της ρητορικής. Πρέπει να σημειώσωμε όμως ότι ως διδάσκαλος της ρητορικής εμφανίζεται όχι ο Γοργίας ή ο Πρωταγόρας, αλλά ο Σωκράτης. Ο Αριστοφάνης τον Σωκράτην παρουσιάζει ως διδάσκαλον των νέων επικίνδυνων ιδεών και αρχηγόν των σοφιστών./ Η τοιαύτη κατά του Σωκράτους καταφορά και επίθεσις του Αριστοφάνους εφάνη ανεξήγητος εις τους νεωτέρους φιλολόγους και ιστορικούς και δι αυτό ηθέλησαν να ερμηνεύσουν κατά τον ένα ή τον άλλον τρόπον την κατά του Σωκράτους σάτιραν του ποιητού των Νεφελών. Ο Αριστοφάνης κατά την μάλλον πιθανήν γνώμην, αντανακλών τας γνώμας της πλέον συντηρητικής τάξεως των Αθηνών, των γαιοκτημόνων, διέβλεπε πράγματι εις την διδασκαλίαν του Σωκράτους, ε π ι κ ι ν ὄ ν ο υ ς ν ε ω τ ε ρ ι σ μ ο ύ

ς. Τας κωμωδίας του Αριστοφάνους δια να ερμηνεύσωμεν καλά πρέπει κατά βάθος και πλάτος να κατανοήσωμεν την αλληλουχίαν των πολιτικών και κοινωνικών προβλημάτων που εδημιουργήθησαν εις τας Αθήνας από του Πελοποννησιακού πολέμου./ Και ο τίτλος της κωμωδίας αυτής είναι χαρακτηριστικός. Οι διδάσκαλοι και οι εισηγηταί της νέας εκπαιδεύσεως – όπως ο Σωκράτης --ευρίσκονται εις τα σύννεφα, δηλαδή αερολογούν. Αι νεφέλαι, που απαρτίζουν και τον χορόν της ομωνύμου κωμωδίας, εκπροσωπούν την αχλύν εις την οποίαν αρέσκονται οι νέοι φιλόσοφοι (σοφισταί) ...». (χωρίς υπογραφή).

Μετάφραση: « . . . Τι ωραία/ περνούσα τη χωριάτικη ζωή μου/ ρέμπελος και βρωμιάρης, όπου λάχει/ κοιμάμενος κ' είχα όλα τ' αγαθά/ πολλά μελίσσια, πρόβατα και λάδια./ Μα πήγα και παντρεύτηκα, χωριάτης/ την ανεψιά του Μεγακλή από σόι,/ πρωτευουσιάνα, πλουσιομαθημένη/ και ψηλομύτα. Κι όταν στο κρέβάτι / επέφταμε τη νύχτα πλάγι-πλάγι/ βρωμούσα εγώ κρασίλα, σύκα και μούργα/ και προβατίλα μπόλικη – κι εκείνη/ ευώδιαζε από μύρα, λυσσασμένη/ κι αχόρταγη για γλωσσοπιπιλίσματα/ γι αγάπη και για γκάστρι, όμοια δημόσια/ Αφροδίτη! Μα πώς να τ' αρνηθώ;/ είτανε προκομμένη. Δός του κ' ύφαινε!/ Κ' εγώ τη φτωχικιά μου πατατούκα/ δείχοντάς της της έλεγα, γυναίκα,/ θαρρώ παραξοδεύεις το μαλλί! . . . . .».

Σημειώσεις: 1.- Και ο Κώστας Βάρναλης, απέφυγε να μεταφράσει τις λέξεις «Κωλιάς», «Γενετυλλίδος», «εγκεκουσιρωμένη» κ.ά. διότι δεν έχουν κανένα νόημα και δεν «διεγείρουν τα αντανάκλαστικά», αλλιώς δεν «ερεθίζουν» τους σύγχρονους Έλληνες, ενώ είχαν πολλά νοούμενα, και προκαλούσαν γέλιο στους αρχαίους Αθηναίους ή γενικότερα, που «έπιαναν» τα υπονοούμενα.

2.- Είναι γνωστό ότι ο Κ. Β., το 1926, λόγω της έκδοσης της ποιητικής συλλογής του «Το Φως που καίει», το 1922, τιμωρήθηκε με εξάμηνη παύση, μετά το τέλος της οποίας πήρε δυσμενή μετάθεση στο 2^ο Γυμνάσιο Χανίων, στο οποίο δεν παρουσιάστηκε γι αυτό και απολύθηκε οριστικά. Ο ίδιος έλεγε αυτοσαρκαστικά ότι «τιμωρήθηκε ως δ η μ ό σ ι ο ς υ π ά λ λ η λ ο ς, ενώ είχε φταίξει ως π ο ι η τ ή ς». (Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Έλληνες ποιητές, Κ. Βάρναλης, εισαγωγή Βασίλης Αλεξίου, σ. 17, β-Α.Θ.). Έτσι ασχολήθηκε βιοποριστικά με τη σύνταξη λημμάτων εγκυκλοπαιδικών λεξικών, συνεργασίες με περιοδικά, και με μεταφράσεις αρχαίων κειμένων. Η «Βιβλιοθήκη Αρχαίων Συγγραφέων Ζαχαρόπουλου», είναι εκείνης της περιόδου. Στην πιο πάνω: «Ανάλυσις των

Νεφελών», και μεν χρησιμοποιεί μια μισοκαθαρευουσιάνικη γλώσσα (διότι αυτή ήταν η θέληση του εκδότη), αλλά ταυτόχρονα «αφήνει υπονοούμενα» για τους «επικρινδύνουσ νεωτερισμούς» (η αραιώση των γραμμάτων του κειμένου είναι δική του/ του πρωτότυπου) και την «εκπαίδευσή».

Νίκος Νικολίτσης, Αρχαίοι Έλληνες κλασικοί, Αριστοφάνης, Νεφέλες, 2005, DeAGOSTINI, (β- Δημοτική Βιβλιοθήκη Γλυφάδας- ΔΒΓ). Ταξινόμηση 882.

Μετάφραση: «Καλά περνούσα εγώ και πέρα στα χωράφια. με τη βρομίτσα μου, την ιδρωτίλα μου, απεριποίητος – όσα πάνε κι όσα έρθουν. Μέλισσες με μεγάλωναν κι αρνιά και τα γλυκά σταφύλια./ Κι εγώ, χωριάτης, ύστερα πρωτευουσιάνα πήρα, την ανηψιά του Μεγακλή, μια ψηλομούτα, σπάταλη, από μεγάλο σόι. Κι όταν την επαντρεύτηκα, πλάγιαζα δίπλα της εγώ και μύριζα τραγιά, σύκα και προβατίλα. Κι αυτή μύριζε ροδόσταμο, κρόκο, λάγνα φιλιά, σπατάλη, λαιμαργία, τη μυρωδιά της Αφροδίτης./ Και βέβαια δεν θα πώ πως κάθονταν με σταυρωμένα χέρια. ίσα ίσα που δούλευε σκληρά η γυναίκα στη σπατάλη./ Κι εγώ της έδειχνα ετούτο δω το πανωφόρι, για να της δώσω να καταλάβει, και της έλεγα. «Γυναίκα, πολύ τα σκορπάς . . . . .».

Αλεξάνδρου Ρ. Ραγκαβή: «Μεταφράσεις ελληνικών δραμάτων- Σοφοκλέους Αντιγόνη – Αριστοφάνους Νεφέλαι, Ειρήνη, Όρνιθες», Αθήνησι 1860, τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφέως, Αρχ. Ετ. Ταξινόμηση (Dep.5) R 1/29.

«(σελ. 67) ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΟΥΣ ΝΕΦΕΛΑΙ. (Εδιδάχθησαν το πρώτον επί Ισάρχου άρχοντος, Ολ. 89, 1, π.Χ. 424, κατά το έαρ του 8 έτους του πελοποννησιακού πολέμου. Μετασκευασθείσα δε, εδιδάχθησαν αύθις μετά έν έτος επί Αμεινίου άρχοντος)».

(σλ.71 -στ.44): (συνεχίζει ο Στρεψιάδης) «Γλυκύν ως τοτ' εζούσα βίον χωρικόν,/ αμελημένος,άπαστρος εμούχλιαζα/μ'αρνίων πλούτον, σταφυλών και μελισσών./ Του Μεγακλέους του εκ Μεγακλέων πλην/ πήρ' ανεψιάν, ο χωρικός πολίτισσαν/

καμαρωτήν, τρυφώσαν, Κοισυρίζουσας,/ και όταν εκοιμώμην εις το πλάγι της,/ τυρί και τρύγος, κι έρια εμύριζα,/ κι εκείνη μύρα, κρόκκον και φιλήματα,/ Γενε- τυλλίδα, Κωλιάδα, κι' έξοδα./ Πλην δεν αργούσεν. έκλωθε κι εξήλωνε./ Δείχνων δ' εγώ ως πρόφασιν το φόρεμα,/ την έλεγα. Πολύ το παραξήλωσες . . .».

Ανδρέας Κορομηλάς (1811-1858): Λείπει το πρώτο εσώφυλλο με στοιχεία έκδοσης. Στο υπάρχον εσώφυλλο «ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ». Ημερομηνία στο πρόλογο «Τοις εντευξομένοις – Τω αωμβ (= 1842) Ιουλίου κε' (=25) εν Αιγίνη». Από τον Ηλεκτ.Κατάλογο της Αρχ. Ετ. 1845. Αρχ. Ετ. Ταξινόμηση (Dep.5) R 96/4.

(σελ.69) «ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΟΥΣ, ΝΕΦΕΛΑΙ. (σελ.71): «ΥΠΟΘΕΣΙΣ. Πρεσβύτες τις Στρεψιάδης υπό δανείων καταπονούμενος, δια την ιπποτροφίαν του παιδός, δείται τούτου,φοιτήσαντα εις Σωκράτην μαθύν τον ήπτονα λόγον,ει πως δύναιτο, τα άδικα λέγων εν τω δικαστηρίω, τους χρήστας νικάν και μηδενί των δανειστών μηδέν αποδούναι. Ου βουλομένου δε του μειρακίσκου, διαγνούς αυτός ελθών μανθάνειν, και μαθητήν του Σωκράτους εκκαλέσας τινα διαλέγεται. Εκλυθείσης δε της διατριβής, οι τε μαθηταί κύκλω καθημένοι πιναροί συνορώνται, και αυτός ο Σωκράτης επί κρεμάθρας αιωρούμενος, και αποσκοπών τα μετέωρα θεωρείται. Μετά ταύτα τελεί παραλαβών τον πρεσβύτεν, και τους νομιζομένους παρ αυτώ θεούς, Αέρα, προσέτι δε και Αιθέρα και Νεφέλας κατακαλείται. Προς δε την ευχήν εισέρχονται Νεφέλαι εν σχήματι Χορού. και, φυσιολογήσαντος ουκ απιθάνως του Σωκράτους, αποκαταστάσαι προς τους θεατάς, περί πλειόνων διαλέγονται. Μετά δε ταύτα ο μεν πρεσβύτες διδασκόμενος εν τω φανερώ τινά των μαθημάτων γελωτοποιεί. Και επειδή δια την αμαθίαν εκ του φροντιστηρίου εκβάλλεται, άγων προς βίαν τον υιόν, συνίστησι τω Σωκράτει. Τούτου δε εξαγαγόντος αυτώ εν τω θεάτρω τον άδικον και τον δίκαιον λόγον, διαγωνισθείς ο άδικος προς τον δίκαιον λόγον, και παραλαβών αυτόν ο άδικος λόγος, εκδιδάσκει. Κομισάμενος δε αυτόν ο πατήρ εκπεπονημένον, επηρεάζει τοις χρήσταις, και, ως κατωρθωκότος, ευωχεί παραλαβών. Γενομένης δε περί την ευωχίαν αντιλογίας, πληγάς λαβών υπό του παιδός, ότι δίκαιον τους πατέρας υπό των υιών

αντιτύπτεσθαι, υπεραλγών δια την προς τον υιόν σύγκρουσιν ο γέρων, κατασκάπτει και εμπίπρησι το φροντιστήριον των Σωκρατιστών. Το δε δράμα των πάνυ δυνατώς πεπποιημένων».

Αρχαίο κείμενο

(στίχος 4) ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ: «Εμοί γαρ ἦν ἀγροικος ἡδιστος βίος,/ ευρωτιών, ἀκόρητος, εἰκὴ κείμενος,/ βρύων μελίτταις και προβάτοις και στεμφύλοις./ Ἐπειτ' ἔγνημα Μεγακλέους του Μεγακλέους/ ἀδελφιδὴν, ἀγροικος ὢν, ἐξ ἀστεος,/ σεμνήν τρυφώσαν ἐγκεκοισυρωμένην/. Ταύτην ὅτ' ἐγάμουν, ξυγκατεκλινόμην ἐγώ/ ὄζων τρυγός, τρασιάς, ἐρίων περιουσίας./ ἠ δ' αὐ, μύρου, κρόκου, καταγλωττισμάτων,/ δαπάνης, λαφυγμού, Κωλιάδος, Γενετυλλίδος./ Ου μην ἐρώ γ', ως ἀργός ἦν, ἀλλ' ἐσπάθα./ ἐγώ δ' ἀν, αὐτὴ θοιμάτιον δεικνύς τοδί,/ πρόφασιν, ἔφασκον. «Ὡ γύναι, λίαν σπαθάς. . .».

στίχος 46: Μεγακλέους: ἢ το αὐτὸ ἐπὶ θαυμασμῷ ἐδιπλασίασεν ὄνομα, ἢ ἦσαν πατήρ και υἱός. ἐχρώντο δε οἱ κωμωδοὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ ἐπὶ ἀλαζονίας, ως καταγομένῳ ὑπὸ των Ἀλκμαιωνιδῶν.

στίχος 48: Σεμνήν, ἀλαζόνα, υπερήφανον.- Εγκεκοισυρωμένην/ Κοισύρα, γυνὴ τις ἐξ Ευβοίας πλουσία. ἦν φασὶ γενέσθαι γυναίκα Πεισιστράτου. ἐξ ἧς δια το περιπτῶς καλλωπίζεσθαι παρήχθη το «Ἐγκοισυρούσθαι». ὁ ἐστὶ κοσμεῖσθαι περιπτῶς και ἐγκαλλωπίζεσθαι.

στίχος 51: Καταγλωττισμάτων / φιλημάτων ἀσέμνων δια της γλώττης. Λαφυγμός δ' αὐ ἐστὶν παρὰ το Λαφύσσω το ἀδηφάγως και ἀκορέστως ἐσθίειν. Κωλιάς δ' ἐπίθετον Ἀφροδίτης, ἀπὸ του ναοῦ του ἐπὶ της Κωλιάδος ἐν τη Ἀττικῇ ἰδρυμένου. ἠ δε Γενετυλλίς νύμφη τις ἦν και αὐτὴ περὶ την Ἀφροδίτην. πάντα δε ταῦτα ἐπὶ ἀσελγείας.

στίχος 55: Σπαθάς, καταδαπανάς. Ἀλλ' ἐν τούτοις, αἰφνης ἐπιφανεῖς ο θεράπων διέκοψεν τον λόγον.

Επισήμανση Α.Θ.: Στον Ηλεκτρονικό κατάλογο της Αρχ. Ετ. ανευρίσκεται και βιβλίο με τίτλο: «Αριστοφάνους, κωμωδίαι εννέα: μετά σχολίων πολλῶν και πάνυ

ωφελίμων προς τοις πρότερον εντετυπωθέντων, συν πίνακι αφθονοτάτω, των απάντων εις ά δει τον νούν προσέχειν = *Aristophanis Comoediae novem: cum comentariis antiquis & valde vitilibus*», με χρονολογία εκτύπωσης 1498. Ταξινόμηση Dep.1a ΥΥ2.2. Το αναζήτησα. Ως αρχετυπικό (αφού τυπώθηκε τα πρώτα χρόνια εμφάνισης της τυπογραφίας 1460 έως 1500, ή 1501 κατ άλλους, παραδίνεται σπάνια σε ενδιαφερόμενους, υπόκειται σε ειδικές διατυπώσεις και εγκρίσεις (π.χ. μελέτη με την παρουσία και ενώπιον στελέχους της Αρχ/κής Εταιρείας κλ). Μου είπαν ότι πρώτη φορά τους ζητούσε κάποιος το βιβλίο αυτό. Το έφεραν, το ξεφύλλισα με προσοχή παρουσία υπευθύνου της βιβλιοθήκης. Δεν θέλησα να το χρησιμοποιήσω περισσότερο, από σεβασμό σε αυτό. Δεν νομίζω ότι, η αντιγραφή αποσπασμάτων από αυτό, θα πρόσθετε κάτι. Στο παρόν πόνημα έχουν καταγραφεί πολλές άλλες αναφορές και εκδόσεις.

ATHENAEI NAVCRATITAE(170-223 μ.Χ.) DIPNOSOPHISTARUM, Lipsiae MDCCCXC (= 1890), libri XV, recensuit Georgius Kaibel, Αρχ. Ετ. Ταξινόμηση RA 115/4 vol.3. (= Αθήναιος Ναυκρατίτης {ή: Ναυκρατεύς}, Οι δειπνοσοφισταί).

σελ.61: « . . .IA.64. Ε ρ α το σ θ έ ν η ς δ' εν τη προς Αγήτορα τον Λάκωνα Επιστολή (p.201 Bernh) ως κυαθώδες αγγείον το κυμβίον (1) παραδίδωσι γράφων ούτως. θαυμάζουσι δε οι αυτοί και πως κύαθον μη κεκτημένος, αλλά κυμβίον μόνον, φιάλην προσεκέκτητο. δοκεί δή μοι το μεν της των ανθρώπων χρείας ένεκα, το δε της των θεών τιμής εις την κήσιν παρειληφέναι. κυάθω μεν ουν ουδέν εχρώντο τότε ουδέ κοτύλη. κρατήρα γαρ ίστασαν (2) τοις θεοίς, ουκ αργυρούν ουδέ λιθοκόλλητον, αλλά γης Κωλιάδος {γης}.(3) τούτον δ' οσάκις επί τι πληρώσαιεν (4), αποσπείσαντες τοις θεοίς εκ της φιάλης ωνοχόουν εφεξής, τον νεοκράτα βάπποντες τω κυμβίω, καθά και νυν παρ' υμίν ποιούσιν εν τοις φιδιτίοις (5) . . . . .».

1.- Κυμβίον. Μόνην φιάλην. A: corr. Cas.

2.- έστησαν Macrobb.

3.- της Κωλιάδος γης A, ΤΗΘ ΚΩΛΙΑΔΟΣ Macrobbi cod: corr. HSauppe.

4.-επι τι πληρώσαιεν, ΕΙ/ΟΠΛΗΡΑΧΑΙΕΝ Macr. Cod, legebatur επιπληρώσαιεν.

5.- φιδιτείοις (sic) A.

ATHENAEUS, The deipnosophists, with an English translation by Charles Burton Gulick, Harvard University Press, MCMLXIII(=1963) vol. V, Αρχαιολογική Εταιρεία, Ταξινόμηση R 99/A 115 v.5.

Σημείωση ΑΘ: Το αρχαίο κείμενο ακριβώς το ίδιο. Μετάφραση στην αγγλική.

σ. 137: «.Eratosthenes on the other hand, in the letter of Agetor of Lacedaemon represents the *kymbion* as shaped like a *kyathos*. He writes as follows: “The same persons wonder how it was that if he had no *kyathos*, but only a *kymbion*, he also owned a *phiale*. It seems to me, then, that the first was for the use of men, whereas he had acquired possession of the second in order to honour the gods. In those days they made no use of a *kyathos*, nor again of a *kotyle*. For they used to set up a mixing-bowl in honour of the gods, one not made of silver, nor set with precious stones, but made of clay from Cape Colias. Every time that they filled up this bowl they would make a libation to the gods from the *phiale* and then have the wine poured for themselves in due order, dipping up the fresh mixture with the *kymbion*, just as people do today in your messes at Sparta . . . . .”

Σημείωση: α) Στην ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ υπάρχει μόνο ένας τόμος του Αθήναιου (έχει γράψει 15 βιβλία, που έχουν εκδοθεί σε 7 τόμους) άσχετος με το πιο πάνω απόσπασμα, β) Ούτε στη βιβλιοθήκη της Αρχ/κής Εταιρίας, ούτε στην ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ ή άλλη, βρήκα μετάφραση στην ελληνική γλώσσα, για το απόσπασμα.

Κ α λ λ ί μ α χ ο ς (320/15 – 240 π.Χ.) - Ε κ ά λ η

C. A. Trypanis, M.A., Harvard University Press, THE LOEB CLASSICAL LIBRARY, "Callimachus fragments, Callimachus Aetia-Iambi-Lyric poems- H e c a l e- Minor epic and elegiac poems- Fragments of epigrams- Fragments of uncertain location", "Text, translation and notes by C. A. Trypanis, MCMLVIII (= 1958), ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Ταξιθετικός αριθμός ΕΦ- 506- Π.

σελ. 176: "Introduction. The *Hecale*, an epic poem, described the victory of Theseus over the bull that devastated the district of Marathon in Attica. But in the foreground Callimachus set the figure of Hecale, an aged, impoverished woman of noble descent, in whose hut Theseus took refuge from a storm, while on his way to Marathon to overcome the bull. The main source which the poet used was an *Atthis* (a chronicle of the history of Attica), possibly that of Philochorus on which Plutarch also relied for the same story, related by him in the *Life of Theseus* . . . . .".

σελ. 218-220: «334. εικαίην της ουδέν απέβρασε φαύλον αλετρίς, 335, ηέρος όγμοι, 336, ερπετά δ' ιλυοίσιν ανέκρυφεν, 337 α (see fr. 284 A), 338, Θείας αμνάμων, 339, Κλεωναίοιο χάρωνος, 341, Κωλιάδος κεραμήες, 342, τούτο γαρ αυτήν / κωμήται κάλεον περιηγέες (1 αυτής vel αυτή codd.: αυτήν Heme-sterhuys, Ruhnken), 343, ουδ' οίσιν επί κτενός έσκον έθειραι, 344, λάτρην άγειν παλινόρσον αεικέα τω κεραμήι, 345, τοιούτον γαρ ο παις όδε λήμα φαείνει...».

Μετάφραση στην αγγλική: 334, . . . (flour) taken at random, from which the mill-woman did not clear the dross (Cf.fr.260.46), 335, . . .the paths of the air (or the mist, the haze), 336, . . the reptiles hid in their holes (This may refer to the time of the year, or even to the storm), 337 a (See fr. 284 A), 338, .. a descendant of Theia (The winds were the progeny of Theia, Cf. fr.110. 44, where the same words appear in reverse order), 339, . . of the lion of Cleonae (Place in the Argolid. Here the reference seems to be to the lion of Nemea), 341, . . .potters of Colias (Part of Attica where pottery was made. Cf. frs.268,344), 342, ... for that is what the neighbours around called her (The reference is to Hecale. The

fragment can belong either to the beginning, or to the end, of the poem), 343, ... nor they who had hair at their penis, 344, . . .to pay a regular meager wage to the potter (Cf. frs. 268 and 341), . . .for this boy shows such a spirit (to Theseus, it should be connected with the Troezen period of his life).

Σημείωση ΑΘ: Ο Κ.Α. Τρυπάνης, στο βιβλίο του: «Ελληνική ποίηση, Από τον Όμηρο ως τον Σεφέρη», Εστία, 1986. (β- ΑΘ.): σ.160 «. . .(αφού αναφερθεί στο ότι οι Αλεξανδρινοί ήθελαν να ανανεώσουν την ποίηση) .. συνεχίζει: «Έτσι την ανανέωση τη ζήτησαν – ο Καλλίμαχος τουλάχιστον και η σχολή του – στη διαφορετική χρήση του παλαιού μυθολογικού υλικού, στη βραχύτητα του ποιήματος και στον ρεαλιστικό τόνο, που θα έφερνε τον ηρωϊκό κόσμο πιο κοντά στη σύγχρονη πραγματικότητα. Ως υπόδειγμα του νέου αυτού έπους και ως απάντηση στους επικριτές του ο Καλλίμαχος έγραψε την *Εκάλην*, το σπουδαιότερο επύλλιο (βραχύ έπος) των ελληνοιστικών χρόνων./ Για θέμα του διάλεξε ένα επεισόδιο από τη ζωή του Θησέα, το πώς ζώγρησε και τιθάσσευσε τον Ταύρο του Μαραθώνα, που κατέστρεφε την εκεί τετράπολη*, και τον έφερε στην Αθήνα. Το βάρος όμως δεν το έρριξε ο ποιητής στην περιγραφή του ηρωϊκού αγώνα με τον ταύρο, αλλά στην ήρεμη χωρική φιλοξενία που πρόσφερε στον Θησέα η γριά Εκάλη, όταν πηγαίνοντας στον Μαραθώνα, κατέφυγε στην καλύ-βα της για να αποφύγει τη νεροποντή που ξέσπασε. Το ποίημα έχει σχεδόν όλο χαθεί και έτσι δεν ξεύρομε τις λεπτομέρειες της δομής του, αλλά ο μύθος ήταν τοπικός αττικός και όχι πανελλήνιος και τα ρεαλιστικά, τα λόγια και τα χιουμοριστικά στοιχεία – όχι τα ηρωϊκά – ήσαν αυτά που τόνιζε ο ποιητής για να ξεφύγει από την παλιά τετριμμένη παράδοση. Με γνήσιο καλλιμάχειο τρόπο, και στην *Εκάλη* το τέλος ήταν αιτιολογικό, γιατί έδειχνε τη μυθική αρχή του αττικού τεμένους του Εκαλείου Διός και της ετήσιας θυσίας που γινόταν εις μνήμην της Εκάλης, Τα «Δείπν' Εκαλεία», την οποίαν ίδρυσε ο Θησέας, όταν, γυρίζοντας νικητής από τον Μαραθώνα, βρήκε την Εκάλη νεκρή./ Η επιτυχία της *Εκάλης* ήταν άμεση και μεγάλη και κατοχύρωσε τη θέση του νέου αλεξανδρινού ηρωϊκού επύλλιου, δηλαδή του σύντομου ρεαλιστικού επικού ποιήματος που συγκεντρωνόταν σε ένα επεισόδιο μόνο από τη ζωή των μυθικών ηρώων – και αυτό δεν ήταν από τα

πασίγνωστα μυριόλεκτα επεισόδια – και το δούλευε ο ποιητής με μεγάλη επιμέλεια. Έτσι το επύλλιο έγινε από τα πιο αγαπητά και από τα πιο επιτυχημένα ποιητικά είδη της ελληνοιστικής εποχής. . . .».

Σημείωση Α.Θ.: Τετράπολη: σύνδεσμος τεσσάρων δήμων Μαραθώνος, Οινόης, Προβαλίνθου, Τρικορύθου, στα βόρεια της Πεντέλης.

Adrian S. Hollis, Callimachus Hecale, edited with introduction and commentary, Clarendon Press, Oxford, 1990, ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ ΕΦ-3974- GDQ. Γίνεται φιλολογική ανάλυση όλων των στίχων. Στη σελ. 312 επ. των στίχων που μας αφορούν, χωρίς ειδική ανάλυση ή σχόλια για το στίχο «Κωλιάδος κεραμήες».

Augusti Ferdinandi Naekii, OPUSCULA Philologica, Edidit. Fr.Th. Welcker Volumen II Bonnae MDCCCXLV (=1845). CALLIMACHI HECALÉ. Fragmenta Collegit et Disposuit – Augustus Ferdinandus Naeke, Bonnae MDCCCXLV (= 1845). Από το διαδίκτυο.

σ. 190-191 Prolegomena.«...{...}.. .Alterum est de *Coliade άκρα*. Fragm. DXI Addend. Blomf. monstratum ante a Fabricio Bibl. Gr. vol. II p. 484. Interpretor: visam esse progredienti Theseo, velindicatam, *άκρα Κωλιάδα*, sive positum in eo promontorio templum Veneris *Κωλιάδος*. Suidas: *Κωλιάς, ναός έστι της Αφροδίτης ούτω καλούμενος, από του συμβεβηκότος την προσηγορίαν λαβών*. Secnitur historia de invene Attico, qui aliquando taptus a Tyrrhenis, postea liberates ope ruellae, templum hoc Veneri *επί της ακτής αφ ής ηρπάγη*, condiderit appeal veritque *από των κώλων, ά εν τοις δεσμοίς κατεπονείτο*. Alios narrare de accipiter, qui in Ionis sacrificio *κωλήν raprucrit*: (191)

όθεν ο τόπος Κωλιάς εκλήθη, μέμνηται και Καλλίμαχος εν Εκάλη.

Ex scholiis Aristophanis in Nub. 52 sed e codice his nostris pleniore: deest enim in nostris testimonium Callimachi, pro quo explicationem nominis tertiam

subministrant, illis prioribus certe non deteriore: *οι δε, τόπον εοικότα κώλοις ανδρός, ένθα ο θεός τιμάται*. Recte ibi unus scholiaristes et scriptores alii *Κωλιάδα* non templum, sed deam vocant, et promontorium: *Αφροδίτη Κωλίας, Κωλίας άκρα, ηιών*. V. Pausanias I. 1 extr. et quos ibi laudat Siebelis, et ad Lycoph. 867. Tzetzes, Potterus. *Κωλιάδος ρηγγίνος* Nonnus XLI. 108. ubi notas Veneris sedes recenset: *ου Πάφον, ουκ επί Βύβλον ανέδραμεν, ου πόδα χέρσω Κωλιάδος ρηγγίνος εφήρμοσεν*. Callimacho etiam sic liquit poetice: *Visa est Venus Κωλίας, dea pro templo deae*. Desitu promontorii. Palmper Exerc. in A. Gr. p. 315. C.O. Muller, in descript. Atticae, Encyclop. Ersch. et Gruber. P. V I p.222. *Fabellas attigisse Callimachum, quae sunth apud Suidam, nihil est quod persuadeat. . . . .*”.

Σημείωση ΑΘ:Στις ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ και Αρχ.Ετ., δεν υπάρχει κείμενο και μετάφραση των στίχων/ αποσπασμάτων που έχουν σωθεί, της «Εκάλης» στην ελληνική. Στην ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ με Ταξ. Αρ. ΕΦ-586-R υπάρχει ΜΟΝΟ ό 1ος τόμος του Opuscula Philologica Hecale, edidit Gr.Th. Welcker, vol.1 Bonnae MDCCCXLII (1842) του A.F.Naekii. Επίσης του ίδιου το Dissertatio de Callimachi Hecale, με Ταξιθετικό Αριθμό ΕΦ-3995, χωρίς αναφορά σε «Κωλιάδα».

Σημείωση 2, Α.Θ.: Καλλίμαχος ο Κυρηναίος(=από την Κυρήνη) περίπου 320/15-240 π.Χ. Αρχαίος ποιητής, επιγραμματοποιός και εκπρόσωπος της Αλεξανδρινής ποίησης. Εργάστηκε στη Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας. Η «Εκάλη» ήταν ένα επύλλιο που διηγείτο σε εξάμετρο την ιστορία του Θησέα και του ταύρου του Μαραθώνα. (βλεπ. Λουτσιάνο Κάνφορα, «Ιστορία της Ελληνικής Λογοτεχνίας», εκδόσεις Κ. Κουμουνδουρέα, χ.χ., σ.466) (β-Α.Θ.). Βλέπετε γι αυτόν και: α) Botsford & Robinson, αναθεωρημένη από το καθηγητή Donald Kagan, μετάφραση Σωτηρίου Τσιτσώνη έκδ.Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας,1995 σ.524 επ., β) Robert Flaceliere, Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας, μετάφραση Γεράσιμου Βανδώρου και Ελπινίκης Κάζου-Βανδώρου, εκδ. 1988, Παπαδήμα, σ.512, και, γ) Βάλτερ Κράντς, Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας,μετάφρ. Θρασυβ. Σταύρου, εκδόσεις Χιωτέλη 1953, τόμος Α' σ.227, τόμος Β' ιδίως σ. 37 (όλα σε β- Α.Θ.).

Σημείωση 3. Επίσης βλ.: Φ.Παγωνάρη-Αντωνίου, επιμέλεια, στην «Κλασική Βιβλιοθήκη Καρδαμίτσα», «Καλλίμαχου, Επιγράμματα» εισαγωγή-κείμενο-μετάφραση-σχόλια. ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Τ.Αρ. ΕΦ-3996-ΙΔ. σ.33: «Α)Λογοτεχνικό έργο ..... (σ. 34) Μεγάλης, τέλος, λογοτεχνικής σημασίας υπήρξε το αποσπασματικώς επίσης σωζόμενο επύλλιο Έκάλη (απ. 230-377 Pf), χιλίων περ. εξάμετρων στίχων, με θέμα τη νίκη του Θησέα επί του άγριου ταύρου του Μαραθώνα. Η έμφαση, ωστόσο, δινόταν στη φιλοξενία του ήρωα από τη γριά Εκάλη, το όνομα της οποίας δόθηκε από τον ίδιον, ως ανταπόδοση της φιλοξενίας, στον ομώνυμο δήμο. Το έργο ήταν εξαιρετικά γνωστό στην αρχαιότητα και σωζόταν, τουλάχιστον σε παράφραση, μέχρι το 13^ο αι. ενδεικτικό είναι ότι ο Μιχαήλ Χωνιάτης χρησιμοποίησε χωρία του επυλλίου στις επιστολές του. . . .».

Σχόλιο ΑΘ τελευταίο: Από το διαδίκτυο, προέκυπτε ότι έχουν εκδοθεί βιβλία στην ελληνική γλώσσα, αλλά δεν κυκλοφορούσαν στην αγορά. Προσπάθειες σε βιβλιοπωλεία και παλαιοβιβλιοπωλεία δεν είχαν αποδώσει. Είχα καταγράψει όλα τα πιο πάνω, και έλπιζα για το μέλλον. Μετά από πολύμηνες αναζητήσεις διεπίστωσα (2019) ότι ήταν πάλι διαθέσιμο στα βιβλιοπωλεία, γι αυτό και αγόρασα το:

Καλλίμαχος «Άπαντα, Ίαμβοι, Μέλη, Εκάλη, Ελάσσονα έπη και ελεγεία, Επιγράμματα, Αποσπάσματα γραμματικά», τόμος 2^{ος}, σειρά Αρχαία Ελληνική Γραμματεία, ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ, έκδοση ΚΑΚΤΟΣ, Οδ. Χατζόπουλος, «Εισαγωγή, Μετάφραση, Σχόλια: Φιλολογική ομάδα Κάκτου», πρώτη έκδοση 2010 (β-Α.Θ.).

σελ.159: «Εισαγωγή. Η «Εκάλη» είναι ένα επύλλιο σχετικά μακροσκελές για τα δεδομένα της Καλλιμάχειας ποίησης.Το ποίημα δυστυχώς έχει χαθεί και σώζονται μόνο κάποια αποσπάσματά του μέσα σε έργα άλλων μεταγενέστερων συγγραφέων, κυρίως γραμματικών και λεξικογράφων, και σε ορισμένα παπυρικά σπαράγματα. Η ακριβής έκτασή του δεν μας είναι γνωστή, αλλά υπολογίζεται γύρω στους 1.000 στίχους, ενώ υπάρχουν και μερικοί που την ανεβάζουν ως τους 1.800. Πάντως φαίνεται ότι είχε περίπου την έκταση μιας ραψωδίας των «Αργοναυτικών» του Απολλώνιου του Ρόδιου. Σύμφωνα, μάλιστα, με τα αρχαία

Σχόλια στον 2^ο καλλιμάχαιο ύμνο (μαρτυρία 37), ο Καλλίμαχος συνέθεσε την *Εκάλη* για να αποδείξει στους επικριτές του ότι μπορούσε να συνθέσει και μεγαλύτερα ποιήματα . . . (163) Κάπου εδώ αρχίζει και η υπόθεση του καλλιμάχαιου επιυλλίου. Χάρη στη *Διήγηση* που διασώθηκε σε ένα παπυρικό σπάραγμα (Πάπυρος Μιλάνου 18) γνωρίζουμε σε γενικές γραμμές την υπόθεσή του. Η σωζόμενη *Διήγηση* έχει ως εξής: « . . . (ακολουθεί κείμενο στην αρχαία ελληνική, το οποίο παραλείπω) . . . , και μετάφραση του στη νεοελληνική: «Ο Θησέας, αφού γλύτωσε την επιβουλή της Μήδειας, βρισκόταν υπό την αυστηρή προστασία του πατέρα του, στον οποίο ξαφνικά ο νεαρός επέστρεψε ανέλπιστα από την Τροϊζήνα. Και επειδή ήθελε να πάει να υποτάξει τον ταύρο που ρήμαζε την περιοχή του Μαραθώνα, και επειδή ο πατέρας του τον εμπόδιζε, βγήκε κρυφά το βράδυ από το σπίτι του και έφυγε. Όταν ξέσπασε ξαφνικά βροχή, είδε στην άκρη της περιοχής το σπιτάκι κάποιας γερόντισσας Εκάλης και φιλοξενήθηκε εκεί. Το πρωί σηκώθηκε και έφυγε για την περιοχή του Μαραθώνα, και αφού υπέταξε τον ταύρο, επέστρεψε στην Εκάλη. Επειδή όμως προς έκπληξή του τη βρήκε πεθαμένη, θρήνησε για την ελπίδα του που διαψεύστηκε και, αυτό που υποσχέθηκε ότι θα της προσφέρει ως ανταμοιβή για τη φιλοξενία της, το πραγματοποίησε μετά το θάνατό της συστήνοντας έναν δήμο που του έδωσε το όνομά της, και ίδρυσε τέμενος του Εκαλείου Δία». . . (176) . . . Υπάρχει επίσης, μια σειρά αποσπασμάτων (268, 341, 344) που αναφέρονται στην κεραμοποιία και που μέσω του αποσπάσματος 341 φαίνονται να συνδέονται με τα αποσπάσματα που αφορούν χαρακτηριστικά στοιχεία της Αττικής. Δεν είναι γνωστή η θέση των αποσπασμάτων περί κεραμοποιίας μέσα στο επύλλιο. Έχει υποστηριχτεί η άποψη ότι ίσως αναφέρονταν στα ευτελή κεραμικά σκεύη της καλύβας της Εκάλης, ωστόσο το απόσπασμα 341 υπονοεί κεραμικά σκεύη υψηλής ποιότητας. Επίσης το απόσπασμα 344, που μιλά για ανάξια αμοιβή των κεραμοποιών, μας φέρνει στο νού μια άλλη σειρά αποσπασμάτων που σχετίζονται με το μόχθο του λαού και την αδικία των βασιλέων . . . (177) . . . Η Εκάλη είναι χαρακτηριστικό δείγμα της καλλιμάχειας ποίησης. Ο ποιητής παίρνει ένα παραδοσιακό επικό θέμα, τον άθλο του Θησέα στον Μαραθώνα, και το αντιμετωπίζει με ένα καθαρά νέο τρόπο, επικεντρώνοντας σε ένα άγνωστο σχετικά επεισόδιο, το οποίο του

επέτρεπε να φέρει το θέμα πιο κοντά στην καθημερινή ζωή και να αναδείξει περισσότερο το λυρικό στοιχείο, περιγράφοντας τα συναισθήματα που αναπτύχθηκαν μεταξύ των ηρώων . . . (συνεχίζεται η λεπτομερής εισαγωγή . . . . .)».

σελ.234 επ.: Αρχαίο κείμενο (οι στίχοι αναγράφονται με πλάγια γράμματα): «334 Pf. ΣΟΥΔΑ s.v. εικαία, βλ. αποσπ.248 (σ.Α.Θ.= χωρίς αναγραφή του αποσπάσματος: «εικαίην της ουδέν απέβρασε φαύλον αλετρίς», βλ. πιο πάνω Κ.Α. Τρυπάνη), 335 Pf., ΣΟΥΔΑ s.v. ηέρος όγμοι, *ηέρος όγμοι*, 336 Pf., ΣΟΥΔΑ s.v. ιλυοίσι, *ερπετά δ' ιλυοίσιν ανέκρυφεν*, 337 Pf., ΣΟΥΔΑ S.v. θαλέεσιν, βλ. αποσπ.253 B, στ.1, 338 Pf., ΣΟΥΔΑ s.v. Θείας αμνάμων, *Θείας αμνάμων*, 339 Pf., ΣΟΥΔΑ s.v. Κλεωναίου Χάρωνος, *Κλεωναίοιο χάρωνος*, 340 Pf., ΣΟΥΔΑ s.v. κοκκύαι, *αφ' υμέων κοκύησι καθημένη αρχαίησι*, 341 Pf., ΣΟΥΔΑ s.v. Κωλιάδος κεραμήες, *Κωλιάδος κεραμήες*, 342 Pf., ΣΟΥΔΑ s.v., κωμήται, *τούτο γαρ αυτήν / κωμήται κάλεον περιηγέες*, 343 Pf., ΣΟΥΔΑ v.s. κτείς, *ουδ' οίσιν επί κτενός έσκον έθειραι*, 344 Pf., ΣΟΥΔΑ s.v. λάτρον, *λάτρην άγειν παλίνορσον αεικέα τω κεραμήι*, 345 Pf., ΣΟΥΔΑ s.v. λήμα, *τοιούτον γαρ ο παις όδε λήμα φαείνει . . . . .* . . . . .».

σελ.235 επ.: Μετάφραση: 334 Pf., ΣΟΥΔΑ v.s. εικαία, Βλ. αποσπ.248, 335 Pf. ΣΟΥΔΑ s.v. ηέρος όγμοι, *δρόμοι του αέρα*, 336 Pf. ΣΟΥΔΑ s.v. ιλυοίσι, *τα ερπετά κρύφτηκαν στις φωλιές τους*, 337 Pf. ΣΟΥΔΑ s.v. θαλέεσιν, Βλ. αποσπ. 253 B, στ.1, 338 Pf., ΣΟΥΔΑ s.v. Θείας αμνάμων, *απόγονος της Θείας (1)*, 339 Pf., ΣΟΥΔΑ s.v. Κλεωναίου χάρωνος, *το λιοντάρι από τις Κλεωνές (2)*, 340 Pf., ΣΟΥΔΑ s.v. κοκκύαι, *από εσάς καθισμένη σε αρχαίους προγόνους*, 341 Pf., ΣΟΥΔΑ s.v. Κωλιάδος κεραμήες, *αγγειοπλάστες από την Κωλιάδα (3)*, 342 Pf., ΣΟΥΔΑ s.v. κωμήται, *γιατί έτσι την αποκαλούσαν οι περίοικοι χωρικοί (4)*, 343 Pf., ΣΟΥΔΑ s.v. κτείς, *ούτε αυτοί είχαν τρίχες στο εφηβαίο (5)*, 344 Pf., ΣΟΥΔΑ s.v. λάτρον, *να δώσει ως ανταμοιβή στον κεραμέα μισθό απρεπή*, 345 Pf., ΣΟΥΔΑ s.v. λήμα, *γιατί τούτο εδώ το παιδί τέτοιο φρόνημα δείχνει (6)*.

1.- Μάλλον αναφέρεται στον Βορέα, ως γιό της Ηούς, που με τη σειρά της ήταν κόρη της Τιτανίδας Θείας.

2.- Οι Κλεωνές ήταν πόλη του Άργους, κοντά στη Νεμέα. Ως «λιοντάρι από τις Κλεωνές» αναφέρεται μάλλον το λιοντάρι της Νεμέας, το οποίο σκότωσε ο Ηρακλής σε έναν από τους άθλους του. Επηρεασμένοι από τον Καλλίμαχο οι Λατίνοι ποιητές αποκαλούν και αυτοί το λιοντάρι της Νεμέας *Cleonaeus leo* (πβ. Λουκιανός 4. 612. Μαρτιάλης 5. 71).

3.- Έτσι ονομαζόταν ένα ακρωτήριο στη δυτική ακτή της Αττικής, στο δήμο του Αλιμούντα. Μάλλον πρόκειται για το σημερινό Άγιο Κοσμά.

4.- Το απόσπασμα σαφώς αναφέρεται στην Εκάλη και σε κάποια προσωνυμία που της απέδιδαν οι περίοικοι χωρικοί. Μπορεί, λοιπόν, να προέρχεται είτε από την αρχική περιγραφή της Εκάλης είτε από το τέλος του ποιήματος και τις τιμές που έλαβε η γερόντισσα μετά θάνατον, μεταξύ των οποίων ο Πλούταρχος (*Βίος Θησέως* 14) παραδίδει ότι ήταν και η προσωνυμία Εκάλινη.

5.- Είναι άγνωστο σε ποιους αναφέρεται το απόσπασμα. Πιθανώς είναι οι δύο γιοί της Εκάλης.

6.- Πιθανολογείται ότι το απόσπασμα αναφέρεται στον Θησέα, κατά την περίοδο της παραμονής του στην Τροιζήνα.

Στέφανος Βυζάντιος – *Stephani Byzantii* (τέλη 5^{ου} αιώνα- στα χρόνια του Ιουστινιανού), «*Εθνικών, quae supersunt*», edited Antonius Westermann, *Litt. Graec. et Rom. in Univ. Lips. P.P.O. Lipsiae MDCCCXXXIX (=1839)*. β-Αρχαιολογικής Εταιρείας, Ταξινόμηση, ΥΥ 6.88 Dep.2a.

σελ. 177 «{...} *Κωλιάς, άκρα* ήτοι Φαληροί ακτή, όπου και Αφροδίτη Κωλιάς. Ο δε τόπος {ούτως} καλείται. Εγκείμενος γαρ εστιν, όμοιος δε ανθρώπου κώλω. Τα τοπικά Κωλιάθεν και Κωλιό εν τόπω και Κωλιάδε. Το εθνικόν Κωλιεύς. Όθεν και το Κωλιάς και Κώλιον ουδέτερον. Και Κώλιοι, ως Σούνιοι» {...}.

Στέφανος Βυζάντιος, «*Εθνικά*», τ.Κ-Ω, Στερεοτυπικές εκδόσεις «Οι Έλληνες», εκδ. Οδυσσέας Χατζόπουλος, 2004. β-ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Ταξ.Αρ.02157/2005-1.

σ.60 «{...} *Κωλιάς, άκρα* ήτοι ακτή Φαληροί, όπου και Αφροδίτη Κωλιάς. Ο δε τόπος καλείται. εκκείμενος γαρ εστιν, και όμοιος ανθρώπου κώλω. τα τοπικά Κωλιάθεν και Κωλιοί εν τόπω και Κωλιάδε. το εθνικόν Κωλιεύς, όθεν και το Κωλιάς. και Κώλιον ουδέτερον. και Κώλιοι, ως Σούνιοι» {...}.

Κ ε φ ά λ α ι ο   δ ε ύ τ ε ρ ο

Από τη γραμματεία των νεότερων χρόνων

«ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ, ήτοι Συλλογή Διατριβών πρωτοτύπων και μεταφρασμένων εκ των άριστων περιοδικών συγγραμμάτων– Αρχαιολογία. Οι λιμένες και τα Μακρά τείχη των Αθηνών», φύλλο Ζ', τόμος Α' του Β' έτους, 1843. Εκδίδοντος και Διευθύνοντος Εμμανουήλ Αντωνιάδου», σ. 448 έως 451. β-Αρχαιολογικής Εταιρείας, Ταξινόμηση (Dep. 3c) WE 57.40.

***σελ.448: «Μένει έτι να προσδιορίσωμεν και την θέσιν της *Κωλιάδος άκρας*. Ο Πausανίας λέγει, ότι αύτη απείχεν είκοσι περίπου στάδια από το Φάληρον (1). (σελ.449) Οι δε παλαιοί Γραμματικοί λέγουν, ότι προείχεν εις την θάλασσαν όμοιον με σκέλος ή χείρα ανθρώπου (2). Εις τους αρχαιοτάτους χρόνους προσωρμίζοντο εκεί Τυρρηνικοί πειραταί και ελεηλάτουν εκείθεν την Αττικήν (3). Μετά την εν Σαλαμίני νίκην τα μεν διασωθέντα Περσικά πλοία κατέφυγον εις το Φάληρον των δε ναυαγίων πολλά κατηνέχθησαν από δυτικόν άνεμον και από τα κύματα μέχρι της *Κωλιάδος άκρας* (4). Όλα ταύτα συμφωνούν ακριβέστατα με τον νυν λεγόμενον *κάβον του Αγίου Κοσμά*, όστις κείται μίαν περίπου ώραν προς το ανατολικονότιον του Αγίου Γεωργίου. Η εκκλησία του Αγίου κεί-ται επί του άκρου μικράς και στενής γλώσσης, ήτις εξέχει εις την θάλασσαν με

κρημνώδεις ακτάς, και είναι καταφανής από τον Πειραιά. Και εις την εκκλησίαν και παρά τον αιγιαλόν ευρίσκονται τινες μεγάλοι τετράγωνοι λίθοι και εντός της εκκλησίας η βάση αρχαίας δεξαμενής (σ.450) ολίγα δε βήματα προς την μεσόγαιαν σώζονται τα θεμέλια μεγάλου αρχαίου οικοδομήματος, ανήκοντα ίσως εις τον της *Κωλιάδος Αφροδίτης* ναόν (1*). Άλλα θεμέλια και λείψανα αρχαίων οικοδομημάτων, ανήκοντα ίσως εις το της Δήμητρος ιερών (2*), ευρίσκονται εις το μέσον περίπτου μεταξύ Αγίου Γεωργίου και Αγίου Κοσμά, και ου μακράν του εκεί αιγιαλού, *εις θέσιν Καλαμάκι λεγομένην*, ανεσκάφησαν τινές αρχαίοι κάμινοι. Εκ δε της Κωλιάδος λεγομένης γης κατεσκευάζοντό ποτε κάλλιστα κεράμινα αγγεία (3*).

Ανακεφαλαιούντες ήδη τα ειρημένα, ελπίζομεν ότι ο αναγνώστης συμφωνεί μεθ ημών εις τας αποδείξεις, αν όχι πασών των θέσεων, αλλά τουλάχιστον των κυριωτέρων. Τα δε ουσιωδέστερα είναι τα εφεξής: α) Το Φάληρον, το αρχαιότατον των Αθηναίων επίγειον, και ο δήμος των Φαληρέων έκειτο εις την θέσιν Αγίου Γεώργιος και τους Τρεις Πύργους. . β) . . (σελ.451). . . ιε) *η Κωλιάς άκρα είναι ο νυν λεγόμενος Κάβος του Αγίου Κοσμά*. Εν Αθήναις τη 3^η Ιανουαρίου 1843. (υπογραφή) Ενρ. (= Ενρίκος = Ερρίκος) Ουλερίχος». {Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών, 1807-1843}.

1.- Pausan. I.1.4 απέχει δε και σταδίους είκοσιν άκρα Κωλιάς. Το «και» σημαίνει ενταύθα, καθώς και παρ Ηροδότω, περίπτου.

2.- Hesych. Phot. Harpocr. s.v. Κωλιάς, Eustath. at Dionys. Perieg. 592, Schol. Aristoph. Lysistr. 2.

3.- Eustath. I.1., πρβλ. Schol. Aristoph. Nub.25.

4.- Herod. VIII, 92 ...οι δε βάρβαροι, των αι νήες περιεγένοντο, φεύγοντες απέκοντο ες Φάληρον υπό τον πεζόν στρατόν, πρβλ.93, ήσαν δε και οι άλλοι, των αι νήες περιεγεγόνεσαν, εν των Φαλήρω. 96. των δε ναυηγίων πολλά υπολαβών άνεμος ζέφυρος έφερε της Αττικής επί την ηίονα την καλεομένην Κωλιάδα, ώστε αποπλήσαι τον χρησμόν τον τε άλλον πάντα τον περί της ναυμαχίας ταύτης ειρημένον Βάκιδι και Μουσαίω, και δη και κατά τα ναυάγια τα ταύτη εξενειχθέντα..,

Paus. I.1.3. ες ταύτην (την Κωλιάδα άκραν) φθαρέντος του ναυτικού των Μήδων, κατήνεγκεν ο κλύδων τα ναυάγια.- Σημειωτέον ότι ο μεν Στράβων θέλει την Κωλιάδα λίαν μακράν προς το Σούνιον, ο δε Στέφανος επίσης εσφαλμένως εις Φάληρον, Strab. IX.1, p.398 (p.244 Tchh.) περί δε Ανάφλυστόν εστι και το Πανείον και το της Κωλιάδος Αφροδίτης ιερόν, εις ον τόπον εκκυμανθήναι τα τελευταία τα εκ της περι Σαλαμίνα ναυμαχίας της Περσικής ναυαγία φασι. Steph. Byz. s.v. Κωλιάς άκρα ήτοι Φαληροί ακτή).

1*.- Paus. I.1.4., Strab. I.1., Stephan. Byz. II, Eustath. II. Hesych. II κλπ.

2.*- Plutarch. Sol. VIII, πλεύσας επί Κωλιάδα μετά του Πεισιστράτου και καταλαβών αυτόθι πάσας τας γυναίκας τη Δήμητρι την πάτριον θυσίαν επιτελούσας, πρβλ. Hesych. s.v. Κωλιάς. Τούτο είναι πιθανόν το αυτό με το της Θεοδοφόρου Δήμητρος και Κόρης ιερόν, το οποίον ανήκει κατά τον Pausan. (I.31.1) εις τους Αλιμουσίους, δήμον εκεί πλησίον κείμενον.

3*.- Plutarch. de rect. rat. audiend p.78, Tchh. Athen. Dipnos, XI 64 p.482, Schol. Aristoph. Lysistr. 2, ένθα όστρακα κάλλιστα, πρβλ. Suid. και Harrocr. s.v. Κωλιάς.

Σχόλιο Α.Θ.: Κ.Ν. Πετρόπουλου, Ηροδότου Ιστορία, τόμος Β', ανάλυση, βιβλίο για το Γυμνάσιο, έκδοση 1984, σελ. 267: «Αρχαίοι και νεότεροι ιστορικοί εντοπίζουν κατά ποικίλους τρόπους την Κωλιάδα. Ο Στράβωνας την τοποθετεί κοντά στην Ανάφλυστο (Ανάβυσσο), ενώ οι Leake και Milchofer κάπου 500 μέτρα από το Φάληρο, στους Τρεις Πύργους. Πιθανότερος είναι ο εντοπισμός του Παισανία, στο σημερινό Άγιο Κοσμά». (β - Α.Θ.).

Ιάκωβος-Ρίζος Ραγκαβής: «Τα Ελληνικά, ήτοι περιγραφή γεωγραφική, ιστορική, αρχαιολογική και στατιστική της αρχαίας και νέας Ελλάδος. Συνταχθείσα υπό Ιακ.Ρ. Ραγκαβή, εις τρεις τόμους. Ων ο Α' διαλαμβάνει την Στερεάν, Ανατολικήν και Δυτικήν Ελλάδα, ο Β' την Πελοπόννησον και ο Γ' τας νήσους τας τε ελευθέρας και μη, και τον πίνακα, και εκδοθείσα υπό Κωνσταντίνου Αντωνιάδου, τόμοι 1-3. Εκ του τυπογραφείου Κ. Αντωνιάδου. Εν Αθήναις 1853-1854». Ταξιθετικός αριθμός ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ ΓΠ-4453.

σελ. 166: «ΚΩΛΙΑΣ, κατά το νότιον των Αθηνών και το νοτιο-ανατολικόν του Πειραιώς. Ο Στράβων τάπτει ην Κωλιάδα εσφαλμένως πάνυ μακράν κατά τον

Ανάφλυστον παρά το Σούνιον (Στρ. β.9), ο δε Στέφανος επίσης εσφαλμένως πάνυ πλησίον κατά το Φαληρόν (Στεφ.Βυζ. Κωλιάς). Ο δε Πausanίας λέγει ότι απείχεν 20 στάδια από του Φαληρού και ότι επ αυτού ήν άγαλμα Αφροδίτης, και άλλα αγάλματα θεών καλουμένων Γενετυλλίδων, αι ήσαν αι αυταί, ως νομίζει, αι εν τη Ιωνία, υπό των Φωκαέων καλούμεναι Γενναΐδες (Πau. Αττ.κ.1). Ωσαύτως και ο Στράβων λέγει ότι επί της Κωλιάδος ήν ουχί άγαλμα μόνον, αλλά και ναός Αφροδίτης Κωλιάδος(Στρ. αυτ.). Κατά την μαρτυρίαν του Ηροδότου, του Πausανίου και του Στραβωνος μετά την κατά την Σαλαμίνα ναυμαχίαν τα μεν διασωθέντα πλοία των Περσών κατέφυγον εις το Φαληρόν, τα δε ναυάγια υπό δυτικού ανέμου και κλύδωνος κατηνέχθησαν εις την Κωλιάδα(Ηρ.β.8). οι παλαιοί έλεγον ότι η Κωλιάς προέβαινεν εις την θάλασσαν ως σκέλος ή χειρ ανθρώπου (Ησυχ.-Φωτ.-Αρποκρατ.-Ευσταθ. Εις Διονυσ. Περιήγ.542-Σχολιαστ.Αριστοφ. Λυσικρ.2). Κατά τους αρχαιοτάτους χρόνους Τυρρηνοί πειραταί προσορμιζόμενοι εις το ακρωτήριον τούτο ελεηλάτουν εκείθεν την Αττικήν. Και επειδή γυνή Τυρρηνίς διατεθείσα φιλικώς προς τινα των Αττικών αιχμαλώτων απέλυσεν αυτόν, ο άνθρωπος εκείνος φυγών, ίδρυσεν, ως έλεγον, ναόν Αφροδίτης ήν επωνόμασε Κωλιάδα, διότι ελύθη τα κώλα εκ χάριτος της θεάς εκείνης (Ευσταθ. Εις Διον. Περιηγ.592). Εκ της Κωλιάδος λεγομένης γης κατεσκευάζοντο ποτέ κάλλιστα κεράμινα αγγεία (Σουιδ. Κωλιάδες κεραμήες)./ Το ακρωτήριον το λεγόμενον ήδη του Αγίου Κοσμά και απέχον όσον 1 ώραν από του Φαληρού και των Τριών Πύργων είναι βεβαίως η Κωλιάς. Η θέσις συμφωνεί κατ ακρίβειαν προς την απόστασιν των 20 σταδίων του Πausανίου ως και προς τας λοιπάς προαναφερθείσας περιστάσεις. Η εκκλησία του Αγ. Κοσμά κείται επί του άκρου μακράς και στενής γλώσσης εξεχούσης εις την θάλασσαν δια κρημνωδών ακτών και φαινομένης από του Πειραιά. Εν τη εκκλησία ταύτη ως και επί του αιγιαλού εισί τινες μεγάλοι λίθοι τετράγωνοι, και εντός της εκκλησίας η βάση αρχαίας δεξαμενής. Μετά τινα δε βήματα προς το μεσογειότερον σώζονται τα θεμέλια μεγάλου αρχαίου οικοδομήματος ανήκοντος ίσως εις τον ναόν της Κωλιάδος Αφροδίτης (Ουλερ. Κιμ. κ. μακ. Τείχ. Αθηνών).Έτερα θεμέλια και λείψανα αρχαίων οικοδομών ανήκοντα ίσως εις τον υπό του Πλουτάρχου αναφερόμενον

ναόν της Δήμητρος (Πλουτ. Σόλων 8) σώζονται κατά το μέσον σχεδόν μεταξύ των Τριών Πύργων και του Αγίου Κοσμά, και μικρόν από του εκεί αιγιαλού εις θέσιν Καλαμάκι ανεσκάφησαν αρχαίοι τινές κάμινοι (Ουλερ. αυτ.) . . . . .».

Διονύσιος Σουρμελής: «Αττικά, ή περί δήμων Αττικής, εν οίς και περί των μερών του Άστεως. Έκδοση Α'. Τύποις Αλεξάνδρου Γκαρπολά, Εν Αθήναις 1855». ΕΒΕ- ΚΠΙΣΝ Ταξ.Αρ. ΑΡΧ-2615. Υπάρχει και άλλο/ίδιο βιβλίο, με ίδιο τίτλο και περιεχόμενο, αλλά, έκδοση Α' 1854, με ίδιο Ταξιθετικό αριθμό.

σελ. 37-44: «*Κωλιάς*, ο δημότης Κωλιεύς κατά τον Στέφανον. Ακρωτήριο μεν ονομασθέν από κωλής, σημαίνουσης το παρ ημίν λεγόμενον κωλομήρι. Διότι η άκρα αύτη σχηματίζει πόδα ανθρώπου. Κατοικείτο δε και η Κωλιάς παλαιόθεν και τούτο βεβαιούται εκ του χρησμού ειπόντος: «Κωλιάδες δε γυναίκες ερετμοί-σι φρίζουσι» (Ηροδ. β, Η, παρ.96). Και, Στραβ. β' θ. σελ.398). Μάλιστα δε ότι ενταύθα κατεσκευάζοντο πήλινα αγγεία εξάίρετα κατά τον Πλούταρχον. «Εν Κωλιάδι όστρακα κάλλιστα» λέγει ο Σχολιαστής του Αριστοφάνους εν Λυσιστράτη στιχ.2. Και νυν τοιαύτα εισίν, αλλά σπάνια. Καλείται δε νυν η Κωλιάς τρεις Πύργοι./ Επειδή δε διεφιλονεικήθη η θέσις της Κ ω λ ι ά δ ο ς παρά τισιν, ώστε ηναγκάσθην άλλοτε ν' ανασκευάσω την περί αυτής πραγματείαν του Ουλερίχου, κρίνω αναγκαίον να καταχωρίσω και ενταύθα την διατριβήν, όπως κατεχωρίσθη εις την Ιστορίαν των Αθηνών»./ Επειδή ο εκ Βρέμης Γερμανός Ενρίχος Ουλερίχος, ο ελθών εις την Ελλάδα μετά της συνοδίας της Αντιβασιλείας, νέος πεπαιδευμένος και καλής ανατροφής, της Ελληνικής γλώσσης κάτοχος, αφού εμελέτησε περί των λιμένων των Αθηνών τρία όλα έτη, εξέδωκε περί αυτών διατριβήν, διής μετέθετε τους λιμένας κατά τη γνώμην του, παρασυρθείς εις τούτο από του Στράβωνος το υστερόγραφον περί της Άκρας Κωλιάδος, αναφέροντος αυτήν μετά τους παραλίους δήμους της νοτείας χώρας των Αθηνών. Αναγνώσαντες δε ημείς την διατριβήν ταύτην, επέστημεν παραυτίκα εις την φύσιν των θέσεων. Και ιδόντες ότι ο δυτικός άνεμος από Σαλαμίνοσ τα συντρίμματα των πλοίων δεν φέρει κατ ουδένα τρόπον εις την παραλίαν του αγίου Κοσμά, όστις είναι ο παλαιός

δήμος Αλιμούς, επεχειρήσαμεν την ανασκευήν, ήτις είναι η επομένη, δημοσιευθείσα δια του υπ αριθ. 427 φύλλου της εφημερίδος ο *Αιών*. Άμα δε ανέγνωσεν αυτήν ο μακαρίτης Ουλερίχος, έδραμε προς το Φάληρον και την Κωλιάδα, και παρατηρήσας ιδίοις όμμασι, και πληροφορηθείς από τους αυτόθι παρευρεθέντας θαλασσινούς ότι τα εκ Σαλαμίνοσ φερόμενα είνε των αδυνάτων να ριφθώσιν εις τον άγιον Κοσμάν, έμεινε ωσει εμβρόντητος, και φιλότιμος ών ελυπήθη κατάκαρδα.

«Ανασκευή των Ουλεριχείων λιμένων Αθηνών. Αναγιγνώσκων την διατριβήν του κ. Ουλερίχου «Οι λιμένες και τα Μακρά τείχη των Αθηνών», επέστην εις την παρούσαν διάταξιν. «Ό,τι άρα ο Γόρδων εις την Ιστορίαν της (Ελληνικής) Επαναστάσεως, ο Σουρμελής εις την Ιστορίαν των Αθηνών, και οι λοιποί ονομάζουσι Κωλιάδα άκραν, πρέπει να ονομασθή Φάληρον. Ό,τι δε ούτοι ονομάζουσι Φάληρον, πρέπει να ονομασθή Μουνυχία. (Ίδε Ευρωπ. Εραν. Φυλ. Ζ΄ Τομ. Α΄ Φεβρ. 1843), και εν τω τέλει της διατριβής «Η Κωλιάς άκρα είναι ο νυν λεγόμενος Κάβος του αγίου Κοσμά./ Ο κ. Ουλερίχος συνέγραψεν την διατριβήν ταύτην(1) με πολλήν φιλολογίαν, και με όχι ολιγωτέραν φιλοπονίαν. Επαινούμεν τους κόπους του. και ηθέλαμεν τον συγχαρή επί επιτυχία ολοκλήρων των σκέ-ψεών του, αν δεν ευρίσκομεν εις αυτήν αδιάβατον την μετάθεσιν των δύο λιμέ-νων Φαλήρου και Κωλιάδος, και κατά συνέπειαν τούτων τα παρακολουθούντα εκτοπίσματα των λοιπών./ Οι παλαιοί γράφοντες προς ειδότας επί γνωστών, οσάκις ο λόγος επρόκειτο περί πραγμάτων ακινήτων, και περί θέσεων ή τόπων, δεν ήτον χρείαν να λεπτομερώσιν, ή ν΄ ακριβολογώνται. Οι νεώτεροι δε περιηγη-ταί Γεωγράφοι, ή ιστοριογράφοι επί της Ρωμαϊκής Δυναστείας, περιγράφοντες ως επί το πολύ συνεπτυγμένως τας τοποθεσίας, εξέθετον μεν με πλειοτέραν ακρίβειαν τας αρχαιολογικάς παρατηρήσεις των, όχι όμως εις τρόπον τοιούτον, ώστε να εκλείπη το άπορον και η αμφιβολία./ Αφού δε εξέλιπε και ο παλαιός και ο νεώτερος Κόσμος του φωτισμού, και η απαιδευσία κατέστρεψε τα πάντα, οι άνθρωποι του αναγεννηθέντοΐ ήδη φωτεινού Κόσμου της Ευρώπης, όσοι διαιτώνται τον αρχαιολογικόν και φιλολογικόν βίον, προσπαθούσιν, ως οι θαλασσο-δύται τα εκ ναυαγίων, τα μεν ν΄ ανακαλύψωσι και προαγάγωσιν, τα δε ν΄

αναστήσωσι και απαρτίσωσιν, άλλα δε να επιδιορθώσωσι και ερμηνεύσωσι, και άλλα άλλως. Αλλά πάντοτε με τόσην δυσκολίαν, με τόσην αμηχανίαν, ώστε συμβαίνει πολλάκις να περιπίπτωσιν εις αντιφάσεις, αντιμαχόμενοι αυτοί καθ' εαυτών. Οι αγώνες αυτών είναι αγώνες κρίσεως. Εις την περί αρχαιολογίας πραγματείαν ο άνθρωπος πρέπει να έχη εν πάσιν ηγεμόνα τον νούν, δια να μην ακούση «Ως ουδέν η μάθησις, αν μη ο νούς παρή». και να προτιμά πάντοτε τα πράγματα από τους λόγους, και τους λόγους να σταθμίζη επί των πραγμάτων. Τούτο είνε ο μίτος, δι ού δύναται να εξέλθη ασφαλώς τον λαβύρινθον τούτον της αρχαιολογικής πραγματεύσεως. Εις τον κριτικόν τούτον αγώνα οι μεν εφάνησαν τολμηροί και ποτε θρασεείς υπέρ το δέον, οι δε συνεσταλμένοι και μέτριοι, αλλ'ως επί το πλείστον επιτυχείς. έτεροι δε κούφοι και τα πάντα διαστρέφοντες. Δεν αμφιβάλλει τις, ότι περισσότεροι κόπιοι θα χρειασθώσι του λοιπού εις την ανασκευήν των τολμηθέντων ακρίτως, και εις την αποκατάστασιν των εχόντων καλώς, παθόντων υπ' εκείνων κακώς, παρ' όσους εδαπάνησαν αυτοί οι ούτω κακώς αθλήσαντες.

Ας έλθωμεν δε ήδη εις το προκείμενον, και τούτο είναι η Κωλιάς. Που κείται δε αύτη; Ο παλαιός της ιστορίας πατήρ, αυτός μας δεικνύει την θέσιν, και ο Πausanías έπειτα μας χειραγωγεί εις τον τόπον. Και ο μεν Ηρόδοτος λέγει: «Των δε ναυαγίων (εκ της περί Σαλαμίνα ναυμαχίας) πολλά υπολαβών ο άνεμος Ζέφυρος, έφερε της Αττικής επί την ηϊόνα, την καλεομένη Κωλιάδα» (Ουραν. Κεφ. 96). ο δε Πausanías «απέχει φησί, και σταδίους είκοσι Κωλιάς. Εις ταύτην φθαρέντος του ναυτικού των Μήδων, κατήνεγκεν ο κλύδων τα ναυάγια (Βιβλ.Ι, κεφ.1, 44). Και πάλιν ο αυτός. «Αθηναίοις μεν δη σταδίους μάλιστα είκοσι αφέστηκε της πόλεως η προς Φαληρώ θάλασσα» (Βιβλ.8 κεφ.10.3.4.). Εκ των ανωτέρω βεβαιούται, ότι η Κωλιάς και το Φάληρον έχουσιν ίσην απόστασιν από της πόλεως. Και εις τούτο συμφωνεί και ο ίδιος ο Ουλέρεχος, ένθα λέγει, ότι το διάστημα από τους πρόποδας του Μουσείου μέχρι του Αγίου Γεωργίου είναι είκοσι στάδια (σελ. 427). Ότι δε η Κωλιάς είναι ο νυν Άγιος Γεώργιος, ή τρεις Πύργοι, επιβεβαιού τούτο Στέφανος ο Βυζάντιος ούτω. «Κωλιάς άκρα, ήτοι Φαληροί ακτή» (όρα Κωλιάς). Η μαρτυρία αύτη του Στεφάνου είναι αλάνθαστος. Διότι αν η Κωλιάς ήθελεν είναι ο άγιος Κοσμά, κατά τον Ουλερίχον, τότε από της

πόλεως μέχρι του ακρωτηρίου τούτου μετρώνται στάδια όχι είκοσι αλλά 40 περίπου. Ίδού πως περιπίπτει εις αντίφασιν, και αποτυγχάνει του σκοπού εξ απροσεξίας./ Ισχυροτέρα δε απόδειξις ότι η Κωλιάς είνε ο άγιος Γεώργιος προς το Φάληρον, πηγάζει εκ των εξής παρατηρήσεων, εις τας οποίας έπρεπεν ο κ. Ουλερίχος να προσέξη μάλλον, ως κειμένης της Σαλαμίνας προ των οφθαλμών αυτού, δια να απήλλαπτεν από τους κόπους και τον εαυτόν του και ημάς αυτούς. Είνε ομολογούμενο, ότι η περίφημος ναυμαχία των Αθηνών και του Ξέρξου εγένετο περί την νήσον Σαλαμίνα, και μάλιστα περί το στενόν της θαλάσσης. Η νήσος αύτη κείται προς το δυτικοαρκτικόν του Πειραιώς. Ο φυσών τότε άνεμος ήτον ο Ζέφυρος, ο λεγόμενος Ιταλιστί Πονέντες, πνέων εκ της Δύσεως. Κατά τον Ηρόδοτον και Πausανίαν, ως ερρέθη άνωθεν, ο άνεμος ούτος έφερε τα ναυάγια εις την Κωλιάδα. Τα συντρίμματα λοιπόν των πλοίων από Σαλαμίνας δύναται να φέρη ο Ζέφυρος εις τον άγιον Κοσμάν; Ας παρατηρήση τις επιτοπίως και θέλει βεβαιωθή ιδίοις όμμασιν, ότι τα ναυάγια του Περσικού ναυτικού φθαρέντος περί την Σαλαμίνα, δεν ηδύνατο ο ρηθείς άνεμος να τα σπρώξη, ειμή εις τον αιγιαλόν του αγίου Γεωργίου, και της Μεσίας (α) (Φαληρικού). Μάλιστα δε ευκολώτερον δύναται να πιστεύση τις, ότι ηδύνατο ο άνεμος να τα φέρη εις Πειραιά, παρ' εις τον άγιον Κοσμάν, ως εκ της θέσεως της ναυμαχίας. Αυτό τούτο έπεισε και τον ημέτερον Γεωγράφον Μελέτιον να θέση, αν και εσφαλμένως, αλλά πολύ λογικώτερον, την Κωλιάδα εις τον λιμένα Φώρων, ήτοι το Κερατήνιον. Διότι κείται απέναντι τούτου η Σαλαμίς, νομίσας, ότι ενταύθα ο άνεμος έφερε τα ναυάγια./ Ο κ. Ουλερίχος δεν πιστεύει, λέγει, ότι οι αρχαίοι Αθηναίοι «να ήσαν τόσοσιν τυφλοί, ώστε δια πολλών αιώνων δεν είδον τους πλησίον Φαλήρου καταλληλοτέρους λιμένας Πασσαλιμάνι και Δράκον. Διότι ο μικρός λιμήν Φανάρι περικλείεται από υψηλούς κρημνούς, και η θέσις αύτη είναι τόσοσιν δυσπρόσοδος (δυσανάβατος), ώστε να είναι αδύνατον οι αρχαίοι Αθηναίοι να μετεχειρίσθησαν αυτόν ως επίνειον (σελ. 431)». Παράξενος συλλογισμός! Αλλ' αν οι Αθηναίοι ήθελ' είχαν προ πολλών αιώνων τους καταλληλοτέρους λιμένας Πασσαλιμάνι ή Δράκον, ο Θεμιστοκλής ήθελ ήτον τυφλότερος, μη γνωρίζων την καταλληλίαν αυτών. Ο Θεμιστοκλής δια τούτο δη και μόνον κατεσκεύασε τον Πειραιά επίνειον δια τον στενόν λιμένα του Φαλήρου, και δια την ακατάλληλον θέσιν αυτού, όστις είναι ο

λεγόμενος σήμερον Φανάρι. Και δια τι τάχα τόση αφιλοκαλία των παλαιότερων Αθηναίων; ήθελεν είπη τις. τον αποκρινόμεθα: Α) διότι οι πρώτοι άνθρωποι ζώντες βίον αγριώτερον τρόπον τινά, επροτίμησαν αυτόν τον λιμένα ως πλησιέστερον εις την πόλιν, ως περιστοιχισμένον από υψηλούς βράχους, δια των οποίων εδύναντο ως από φρουρίου να υπερασπίζονται και τον λιμένα και τον δήμον, αν τυχόν ήθελε συμβή εχθρική επιδρομή. Καθώς και οι πρώτοι κάτοικοι της πόλεως των Αθηνών κατώκησαν πρώτον το Άστυ, ήτοι την Ακρόπολιν, δια το οχυρόν της θέσεως (β). και έπειτα με την πρόοδον του πληθυσμού και της εξημερώσεως των ηθών εξηπλώθησαν και εις τα κάτω, το ομαλώτερα και καταλληλότερα εις την ζωήν. Ούτω συνέβη και εις την κατοίκησιν και χρήσιν των λιμένων, Β) διότι οι βασιλείς αυτών δεν ήθελον παντελώς τον θαλάσσιον βίον, και επροσπάθουν όλαις δυνάμεσι ν' αποσπώσι τους πολίτας από την θάλασσαν, προτιμώντες κατά πάντα τον γεωργικόν βίον, και ένεκα τούτου παρημέλουν την βελτίωσιν των λιμένων, διότι ολίγον εφρόντιζον περί των εκ της θαλάσσης ωφελειών. Οι λόγοι ούτοι δεν είναι ιδικοί μου. Είναι λόγοι του ιστορικού και φιλοσόφου Πλουτάρχου, τους οποίους παρέλαβε και αυτός από αρχαιοτέρους του συγγραφείς. Λέγει δε «Εκ δε τούτου τον Πειραιά κατεσκεύαζεν (ο Θεμιστοκλής), κατανοήσας την των λιμένων ευφυΐαν, τοις παλαιοίς βασιλεύσι αντιπολιτευόμενος. εκείνοι μεν γάρ, ως λέγεται, πραγματευόμενοι τους πολίτας αποσπάσαι της θαλάσσης και συνεθείσαι ζην μη πλέοντας, αλλά την χώραν φυτεύοντας» (Πλουτ. Εις Θεμιστ.). /Εις τον κ. Ουλερίχον συνέβη να αληθεύση η παροιμία «Ενός ατόπου δοθέντος, πολλά έψονται αποπήματα». Εις την σφαλεράν ταύτην γνώμην, ήν εξέθεσεν περί των λιμένων Αθηνών, έν και μόνον λάθος τον έφερε. Και τούτο είναι τόσον ευκολονόητον, όσον μέγα αποτέλεσμα παρήγαγε, την μετατόπισιν τόσων λιμένων, ως και αυτής της νήσου Σαλαμίνοσ την συγκίνησιν. Το λάθος δε τούτο είνε ότι ερμήνευσεν κακώς το κείμενον του Πausανίου. Λέγει γαρ ο συγγρα-φεύς ούτος «Απέχει δε και σταδίους είκοσι άκρα Κωλιάς». Ο κ. Ουλερίχος ερμήνευε ταύτην την απόστασιον από του Φαλήρου μέχρι της Κωλιάδος, ενώ ο νους του Πausανίου είναι περί της αποστάσεως της Κωλιάδος από της πόλεως. διότι ούτος δεν μετρά τας αποστάσεις από λιμένος εις λιμένα, αλλά από της Πόλεως εις τους λιμένας. Διότι προηγουμένως είπε

«Φαληρόνδε. ταύτη γαρ απέχει ελάχιστον της πόλεως» (βιβλ.1, Κ.1. παρ.2), ώστε δεν ήτο επάναγκες να ονομάση εκ δευτέρου το όνομα της πόλεως εις την μέτρησιν της αποστάσεως της Κωλιάδος, αφού άπαξ το μετεχειρίσθη εις την του Φαλήρου, ως ει έλεγεν, απέχει και Κωλιάς άκρα σταδίους είκοσι.Τούτο γαρ δύναται ο Σύνδεσμος «και». Αν ο κ. Ουλερίχος ήθελεν επιστήση τον νούν εις τον Στέφανον, (τον οποίον έκρινεν εσφαλμένον), όστις τον έδιδε πλήρη συνδρομήν: διότι λέγει: «Κωλιάς άκρα, ήτοι Φαληροί ακτή», δεν ήθελε καταντήση εις τόσον ολισθηρόν κατήφο-ρον./ Ας μετατεθώσι λοιπόν οι λιμένες εις τας προτέρας των θέσεις, η Κωλιάς εις τον άγιον Γεώργιον, το Φάληρον εις το Φανάρι, η Μουνυχία εις το Πασσα-λιμάνι, ο Πειραιεύς εις τον Δράκον. Μετά ταύτα ας τακτοποιήση τους λοιπούς έκαστον εις την ιδίαν του θέσιν. Επομένως ας περιστείλη τα παρεσκελισμένα σκέλη του Φαληρικού τείχους, και ας θέση αυτό, όπου οι παλαιοί το οικοδόμη-σαν./ Αι ειλικρινείς αύται παρατηρήσεις μου πιστεύω, ότι θέλει χρησιμεύσωσιν εις τον κ. Ουλερίχον, δια να επανέλθη εις εμβριθεστέρας σκέψεις, ως ο Σολομώντειος λόγος «Δίδου σοφώ αφορμήν, και σοφώτερος έσται». Εν Αθήναις την 9 Μαρτίου 1843».

(α) Προς μεσημβρίαν του Φαλήρου ήν ιερόν Δήμητρος Μυσειάς επικληθείσης από Μυσίου βασιλέως Άργους, αφ ής η παραλία ωνομάσθη Μυσία, εσχάτως δε Μεσία.

(β) Μαρτυρούσι δε τούτο και άλλοι πολλοί και ο πολυμαθέστατος Ευστάθιος εις τα εις Διόνυσον τον περιηγητήν υπομνήματά του, λέγων ούτω: «Την δε των Αθηναίων Ακρόπολιν Κεκροπίαν ποτε κληθήναι φασι, π ό λ ι ν ο ύ σ α ν μίαν των επί Κέκροπος εκτισμένων (στιχ. 423).

Σχόλια: α) Η μελέτη στην οποία γίνεται αναφορά είναι η: «Dr. H.(einrich) N. (iclas) Ulrichs, ordentlichem Professor der k. Universitat zu Athen, “Topo-graphie der Hafen von Athen”,σελ.647-676 (έτσι αριθμούνται οι σελίδες του βιβλίου), αντίτυπο της οποίας υπάρχει στην ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ με Ταξιθετικό αριθμό ΑΡΧ-2743-ΕΣ, ενώ δεν υπάρχει στη β-Αρχαιολογικής Εταιρείας. β) Στο τέλος της μελέτης/βιβλίου παρατίθεται Χάρτης με τίτλο “ATHEN mit seinen Hafen und Befestigungen, entworfen von H. N. Ulrichs”, στον οποίο, μετά τις θέσεις «Άγιος Γεώργιος» και «Τρεις Πύργοι» (στα όρια του σημερινού Παλαιού Φαλήρου), και νοτιότερα αναγράφεται η λέξη «Καλαμάκι», παράλληλα με όλο το (και) σημερινό παραλιακό

μέτωπο του Δήμου, περίπου από το Ρέμα Πικροδάφνης μέχρι τη Λ. Αλίμου, και στη συνέχεια, στο ακρωτήριο, αναγράφονται οι θέσεις «Αγ. Κοσμάς» και “Colias pr.(omontory)”.

Σημειώσεις: α) Ακριβής αντιγραφή από το πρωτότυπο. Είναι γραφές του Δ. Σουρμελή, τα «είνε» κι «είναι» και «Ουλερίχος» κι «Ουλέρεχος», και όχι αβλεπτήματά μου, β) Οι ισχυρισμοί του Διον. Σουρμελή κατά του Ουλερίχου («και ιδόντες ότι ο δυτικός άνεμος από Σαλαμίνας τα συντρίμματα των πλοίων δεν φέρει κατ ουδένα τρόπον εις την παραλίαν του αγίου Κοσμά», και, «ότι τα εκ Σαλαμίνας φερόμενα είνε των αδυνάτων να ριφθώσιν εις τον άγιον Κοσμάν»), ίσως και άλλων, για τη θέση της Κωλιάδας άκρας στον άγιο Γεώργιο ή Τρεις Πύργους, φαίνεται ότι επικρατούσαν την επόμενη πενηνταετία (βλ. αντίθετες σε «Εραμιστή» και άλλους, πιο πάνω). Γι αυτό και ο Kaupert συνέταξε (1870-1890) με βάση αυτές τους χάρτες του. Αργότερα δηλ. το 1897 και 1915, τα άρθρα του Παν. Καστριώτη (βλ. στο παρόν) αποκατέστησαν την αλήθεια και τη πραγματι-κότητα, και όλοι πλέον δέχονται ότι η Κωλιάς άκρα είναι ο σημερινός Αγ.Κοσμάς.

Σ ύ γ χ ρ ο ν η ε π ι β ε β α ί ω σ η: Το ναυάγιο έξω από τη Σαλαμίνα του έμφορτου μικρού δεξαμενόπλοιου ΑΓΙΑ ΖΩΝΗ την 11.9.2017 και η κατά προτεραιότητα ρύπανση των ακτών του Αγ. Κοσμά την 13.9.17 (βλ.γι αυτό σε προηγθέν κεφάλαιο σ.155), επιβεβαιώνουν τους Ηρόδοτο-Παυσανία, Ουλερίχον κ.ά., κι αναιρούν/ακυρώνουν οριστικά, τους ισχυρισμούς/απόψεις του Δ.Σουρμελή κ.ά.

William Martin LEAKE, “The topography of Athens with some remarks on its antiquities”, πρώτη έκδοση John Murray London MDCCCXXI (=1821), επανεκτύπωση Cambridge Library Collection, 2010, β- Αρχ.Ετ.Ταξινόμηση CJ 50/30.

Στο κεφάλαιο: Ports of Athens: σελ.302: “. . .Pausanias describes the maritime demi and ports of Athens in the following terms . . .σελ.307 “Twenty stades from Phalerum is the promontory Colias, where the fleet of the Medes was driven by the waves after its destruction” (at Salamis) . . .σελ.310: It has been seen that anciently the Peiraeus was subdivided into three harbours. Thus the ports of

Athens amounted in all to five, besides Port Phoron, at the foot of Mount Corydalus, and the *bay* of Phalerum, which, covered as it is on the one side by the Peiraic peninsula, and on the other by Cape Colias, affords tolerable shelter at either end . . . .”.

Σημείωση: Ο Leake είχε την εσφαλμένη άποψη ότι η Κωλιάς, ήταν στα όρια του Φαληρικού όρμου, γι αυτό τονίζει με πλάγια γράμματα τη λέξη «bay».

William Martin LEAKE, Esq., «XVII. On some disputed Positions in the Topography of Athens. With Plates, Read May 14 and 28, 1835». Αμέσως μετά τίθεται σε παρένθεση η ακόλουθη δήλωση: {Some extension has been required to this paper since its reading, in consequence of recent publications in England and Germany, and for the purpose of incorporating with it a supplementary paper, read at the Royal Society of Literature, on the 26th January, 1837}, σελ. 183-237. (απόσπασμα, προφανώς αποσπασθέν από μεγαλύτερο σύνολο, αφού αρχίζει από σελ.183). β- Αρχ. Ετ., Ταξινόμηση Dep.1a ΥΥ 1.134.

Το κείμενο αναφέρεται κυρίως και περιοριστικά στην Αθήνα και τον Πειραιά (π.χ. Enneacrunus/Εννεάκρουνος, The Eleusinium/Το Ελευσίνιον, The Peiraic Gate/Η Πειραιϊκή πύλη, The Long Walls/ Τα Μακρά τείχη κλπ).

Μετά τη σελ.237, στο δεύτερο προσαρτώμενο χάρτη με τίτλο «Plan of Athens and its harbours with the surrounding country”, σχεδιάζονται η Stratiotiki Munichia/Στρατιωτική Μουνηχία, το Halipedum/Αλίπεδο), το Phalerum/ Φάληρο, το Porto Fanari/ Πόρτο Φανάρι, ο Bay of Phalerum/ κόλπος του Φαλήρου, και στη συνέχεια, τα ενδιαφέροντα εμάς τους Αλιμιώτες, ήτοι:

*** Καταγράφονται οι θέσεις Trispyrghi (στη στεριά), C (ape). Colias (στην ακτή)/ Τρεις Πύργοι-Ακρωτήριο Κωλιάς (με βάση τη λανθασμένη άποψη και αντίληψη που είχε, για τη θέση της Κωλιάδας άκρας στους Τρεις Πύργους/Άγιο Γεώργιο Φαλήρου, εκτίμηση που έχει αποδειχθεί μη ακριβής και έχει καταρριφτεί και εγκαταλειφθεί από όλους, χωρίς αντιρρήσεις ή επιφυλάξεις πλέον, από πολλά χρόνια, όπως επισημαίνεται αμέσως πιο πάνω),

***και σε μεγάλη απόσταση, σε άλλο ακρωτήριο, καταγράφεται «C (=ape). Kalimaki {C. (=ape) Halimous}» / Ακρωτήριο Καλιμάκι {Ακρωτήριο Αλιμούς}.

Επισήμανση ΑΘ: Επομένως η ονομασία «Καλιμάκι/ Καλαμάκι» υπήρχε και πριν από το 1835 που εκφωνήθηκε το περί ου ο λόγος κείμενο και εμφανίστηκαν οι χάρτες. Και επί πλέον ότι, η θέση «Καλιμάκι», από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα τουλάχιστον, ταυτίζεται με τον αρχαίο δήμο Αλιμούντος.

Αλέξανδρος Ρ. Ραγκαβής, «Λεξικόν της Ελληνικής Αρχαιολογίας», Εν Αθήναις, εκ του τυτπ/φείου Ανέστη Κωνσταντινίδη, 1888, Αρχ.Ετ. Ταξ.ΥΥ 5.34 Dep.2.

σελ.555: «Κωλιάς Άκρα, ακρωτήριο της Αττικής προς ανατολάς, απέναντι του Πειραιώς. Εις αυτό παρεσύρθησαν τα ναυάγια του Περσικού στόλου μετά την εν Σαλαμίни μάχην. Είχεν ναόν της Αφροδίτης (Αριστ. Νεφ. 52 –Σχλ. Λυσ.2 – Ηρδτ. Η, 96 – Πaus. Α, 1)».

Παναγιώτης Καστριώτης(1859-1931) «Εφημερίς αρχαιολογική, εκδομένη υπό της εν Αθήναις Αρχ/κής Εταιρείας», 1897, σ. 92, άρθρο «Η Κωλιάς άκρα». β – Αρχαιολογικής Εταιρείας, Ταξινόμηση WE 20.

«Περίεργος διαφωνία του γεωγράφου Στράβωνος και του Πausανίου είνε η εν τοις περί Κωλιάδος άκρας. Ένεκα τούτου και οι περί την τοπογραφίαν της Αττικής εν γένει και των Αθηνών ιδία ασχοληθέντες ημεδαποί τε και ξένοι αρχαιολόγοι διαφωνούσι περί της θέσεως της άκρας ταύτης. Όσοι τούτων συντάσσονται τω Στράβωνι τοποθετούσι την Κωλιάδα άκραν επί τινος των ακρωτηρίων της Βάρης, όσοι δε βασίζονται εις την μαρτυρίαν του Πausανίου τιθέασιν αυτήν επί της άκρας του λιμένος του Παλαιού Φαλήρου, μέτρα τινά μακράν του ναΐσκου του Αγίου Γεωργίου κατά την θέσιν «Τρεις Πύργοι».

Η διαφορά, ως βλέπει ο αναγνώστης, είνε σπουδαία. Εν τη περί των δήμων της Αττικής πραγματείαν μου (1) εξήτησα να συμβιβάσω τους δύο αρχαίους συγγραφείς, τον Πausανίαν και τον Στράβωνα, δια διορθώσεως του

κειμένου του τελευταίου. Και σήμερα δ'εμμένω εν τη γνώμη μου εκείνη ότι το χωρίον του Στράβωνος έπαθεν εν τούτω μετάπτωσιν λέξεων. Αλλ'είνε ανάγκη να ορίσω πρώτον καθαρώς το ζήτημα πριν προτείνω την διόρθωσιν, ίνα ο αναγνώστης κρίνει κάλλιον περί του πράγματος.

Και ο μεν Πausανίας λέγει ρητώς (2) «*Απέχει δε σταδίους είκοσιν άκρα Κωλιάς. Ες ταύτην φθαρέντος του ναυτικού των Μήδων, κατήνεγκεν ο κλύδων τα ναύαγια, Κωλιάδος δε εστίν ενταύθα Αφροδίτης άγαλμα . . . .*».

Επειδή δε ο Πausανίας περί Φαλήρου ευθύς ανωτέρω ποιείται λόγον, το απέχει δέον να εννοηθή από Φαλήρου. Οι ακολουθούντες λοιπόν τω Πausανία αρχαιολόγοι εάν κατορθώσωσι να εύρωσι την ακριβή θέσιν του λιμένος Φαλήρου δεν έχουσιν ή να υπολογίσωσιν είκοσι στάδια απ αυτού, όπως τοποθετήσωσι την Κωλιάδα άκραν. Ούτως έπραξεν ο περιώνυμος Άγγλος συνταγματάρχης W. Leake (3). Απεδέξατο ως Κωλιάδα την άκραν γης την εν τω Παλαιώ Φαλήρω, εκεί ένθα κείται σήμερα το ξενοδοχείον Πρινοπούλου, καθόσον ούτος ως Φάληρον υπελέμβανε τον μικρόν λιμένισκον Κουμουνδούρου, οπόθεν η εις το σημερινόν Παλαιόν απόστασις είναι ακριβώς είκοσι στάδια. Τούτω δε συμφωνούσι πλείστοι αρχαιολόγοι και οι εκπονήσαντες τον της Αττικής χάρτην του Γερμανικού Ινστιτούτου, Kaupert και Curtius.

Προς επίρρωσιν της γνώμης ταύτης επιπροσθέτω, ότι ο Πausανίας ολίγον πριν ή εισέλθη εις Αθήνας λαλών περί των λιμένων αυτής, αναφέρει κατά σειράν τον Πειραιά, την Μουνυχίαν, το Φάληρον, είτα δε την Κωλιάδα άκραν, ώστε κατά το γενικόν πνεύμα της αφηγήσεως του Πausανίου δεν πρόκειται περί άκρας λίαν απομακρυσμένης και μόλις ορατής από Φαλήρου, αλλά περί λίαν πλησιοχώρου θέσεως.

Ίδωμεν νυν τι λέγει περί Κωλιάδος άκρας ο Στράβων (4): «*Μετά δε τον Πειραιά Φαληρείς δήμος εν τη εφεξής παραλία. Ειθ Αλιμούσιοι, Αιξωνείς, Αλαιείς οι Αιξωνικοί, Αναγυράσιοι, είτε Θωραιείς, Λαμπτρείς, Αιγιλείς, Αναφλύσιοι, Αζηνιείς. Ούτοι μεν οι μέχρι της άκρας Σουνίου. Μεταξύ δε των λεχθέντων δήμων μακρά άκρα πρώτη μετά τους Αιξωνέας Ζωστήρ, είτ άλλη μετά Θοραιέας*

Αστυπάλαια . . . περί δε Ανάφλυστόν εστι και το Πανείον και το της Κωλιάδος Αφροδίτης ιερόν, εις όν τόπον εκκυμανθήναι τα τελευταία τα εκ της περί Σαλαμίνα ναυμαχίας της Περσικής ναυάγια φασί . . .».

Κατά το γράμμα λοιπόν του κειμένου τούτου, Η Κωλιάς άκρα θετέα περι την ακτήν την σήμερα λεγομένην Ανάβυσσος (Ανάφλυστος) δύο μόνο δήμους εντεύθεν του Σουνίου(5). Τοιαύτη όμως ερμηνεία θα απετέλει τρανοτάτην αντίφασιν προς το ανωτέρω παρατεθέν χωρίον του Πausανίου και δεν είνε ορθής κριτικής έργον να διαφωνήσωμεν εν τω ζητήματι τούτω προς τον Pausanían, ού πολλαχώς η αξιοπιστία είναι σεβαστή. Αφ ετέρου δέον να ομολογήσωμεν μετά του Leake, ότι ο Στράβων προκειμένου περί των παραλίωv δήμων της Αττικής, αποδεικνύει εξαιρετικήν σαφήνεια και ακρίβεια, ίσως διότι κατά θάλασσαν περιηγούμενος περιέγραψε τους δήμους τούτους, οίτινες είνε σήμερα ακριβώς, χάριν τω Στράβωνι, οι κάλλιον γνωστοί της όλης Αττικής και ήπτον αμφισβητήσιμοι. Προς άρσιν λοιπόν της διαφωνίας ταύτης του κειμένου του Στράβωνος, ού την φθοράν εν τη περί «Δήμων της Αττικής» πραγματείαν ημών υπεδείξαμεν, προτείνομεν νυν να διορθωθή ως εξής: «Μεταξύ δε των λεχθέντων δήμων μακρά άκρα πρώτη Κωλιάς και το της Κωλιάδος Αφροδίτης ιερόν εις όν τόπον εκκυμανθήναι τα τελευταία τα εκ της περί Σαλαμίνα ναυμαχίας της Περσικής ναυάγια φασί ...», είτ' άλλη μετά τους Αιξωνέας Ζωστήρ κτλ.

Αλλ'ή τοποθέτησις της Κωλιάδος άκρας επί της άκρας του Παλαιού Φαλήρου, η υπό του Leake πρώτον γενομένη, και εσχάτως υπό του γερμανικού Χάρτου επικυρωθείσα, μοι φαίνεται πλημμελής.

Ο Leake, όστις απεδέχετο ως λιμένα του Φαλήρου τον λιμενίσκον Κουμουνδούρου, κάτωθεν της Μουνιχίας, είχεν δίκαιον, κατά τους υπολογισμούς αυτού, τοποθετών εν τη θέσει των Τριών Πύργων εν Παλαιώ Φαλήρω την Κωλιάδα άκραν. Αλλ'οι γερμανοί επιστήμονες, οίτινες ιδιαίτερον λιμένα Φάληρον δεν ορίζουσιν, αλλ'ολόκληρον τον από Καστέλλας μέχρις Αγίου Γεωργίου (Παλαιόν Φάληρον) κόλπον ονομάζουσι Φάληρον, που στηριζόμενοι ετοποθέτησαν τόσω εγγύς την Κωλιάδα άκραν; Εκ τινός σημείου του Φαληρικού κόλπου πρέπει να

υπολογισθώσι τα είκοσι στάδια άπερ ο Πausανίας λέγει ότι απέχει το Φάληρον της Κωλιάδος άκρας; Ημείς τουλάχιστον νομίζομεν ότι υπάρχει λόγος ιδιαίτερος να προτιμηθή ως Κωλιάς η σημερινή άκρα εφ ής ο Άγιος Κοσμάς (6) όπου και η διάσωσης μέχρι σήμερα του ναού τούτου δύναται να πείση ημάς περί της υπάρξεως αρχαίου ναού κατά την θέσιν ταύτην, οίος ήτο ο υπό του Στράβωνος και των άλλων συγγραφέων μνημονευόμενος ναός της *Κωλιάδος Αφροδίτης*. Εις επίρρωσιν της γνώμης ημών ταύτης έρχεται και το εξής λίαν περιέργον (7) ότι, από του Αγίου Γεωργίου του Παλαιού Φαλήρου, μέχρι του Αγίου Νικολάου της Βάρης, δεν υπάρχει σήμερα άλλη εκκλησία επί της ακτής, πλην του Αγίου Κοσμά, ουδέ ο Πausανίας ή ο Στράβων αναφέρει επί της αυτής ακτής άλλο ιερόν πλην του της Κωλιάδος Αφροδίτης. Έπειτα δε ουδεμία άλλη άκρα τόσον εξέχει εις την θάλασσαν όσον ο Άγιος Κοσμάς. Εις επίμετρον δε εν τοις «*Δήμοις της Αττικής*» αναφέρω και άλλους λόγους τεχνικούς, ους περιπτόν θεωρώ να επαναλάβω ενταύθα, (8) προσθέτω μόνον ότι η μετατροπή των ειδωλολατρικών ιερών εις χριστιανικούς ναούς εγένετο των μεν διασήμων ήτοι των μεγάλων θεών καθ'ωρισμένους τινάς κανόνας, οίον το της Αθηνάς εις *Παναγίαν*, το του Ποσειδώνος εις *Άγιον Νικόλαον*, το του Ηρακλέους και Θησέως εις *Άγιον Γεώργιον ή εις Άγιον Δημήτριον*, αλλά των ήττον διασήμων η μετατροπή εγένετο, ως παρατηρεί ο Leake, σχεδόν τυχαίως και πολλάκις λόγω του ομοήχου της πρώτης συλλαβής, οίον *Κωλιάς – Κοσμάς*.

Περατούντες την μικράν ημών ταύτην διατριβήν λέγομεν, ότι τα αγγεία τα εκ της Κωλιάδος γης κατά την αρχαιότητα κατασκευαζόμενα ήσαν περιώνυμα δια την λεπτότητα αυτών και δια τον χρωματισμόν. Σήμερα δε μόνον κατά την θέσιν του *Άγιου Κοσμά* η γη δύναται να παράσχη άργιλον άρίστης ποιότητας, ενώ κατά το Παλαιόν Φάληρον επί της ακτής η γή είνε απανταχού αμμώδης και επομένως ακατάλληλος εις κατασκευήν αγγείων (9).

1.- Die Demen von Attika, Leipzig 1886 S. 48.

2.- Πausανίας I, 1, 5.

3.- W. Leake Die Demen von Attika (Westerman μετάφρασις) σελ.45.

4.- Θ, 398.

5.- Ως Κωλιάδα άκραν ο Γάλλος Hanriot (Recherches sur la topographie des Demens de l' Attique 1853 p. 213) ακολουθήσας κατά γράμμα τω Στράβωνι εξελέξατον τον Άγιον Νικόλαον της Βάρης, θεωρών ως επιχείρημα υπέρ της γνώμης του την φωνητικήν αναλογίαν μεταξύ των λέξεων *Νικόλαος* και *Κωλιάς*. Καθ ημάς η αναλογία αύτη είναι ατυχεστάτη, διότι ο Αγ. Νικόλαος διεδέξατο συνήθως τον Ποσειδώνα.

6.- Την θεωρίαν ταύτην πρεσβεύει και ο άλλοτε καθηγητής του Εθνικού Πανεπιστημίου αοίδιμος H. N. Ulrichs εν τω έργω αυτού Topographie der Hafen von Athen. Ιδέ τον χάρτην και τας σελίδας 674-676.

7.- Καθ' ά προφορικώς μοι ανεκοίνωσεν ο καθηγητής κ. Arthur Milchofer, ο το κείμενον του Χάρτου του Γερμανικού Ινστιτούτου συγγράψας, αποδέχεται νυν ως Κωλιάδα άκραν τον Άγιον Κοσμάν.

8.- Die Demen von Attika ενθ' ανωτέρω.

9.- Αθήναιος Δειπνοσοφιστής XI, 64.

Παναγιώτης Καστριώτης: «Εφημερίς αρχαιολογική, περιοδικόν της Αρχαιολογικής Εταιρίας», 1915, σελ. 134-135, άρθρο «Το νεκροταφείον του Παλαιού Φαλήρου και η άκρα Κωλιάς». β – Αρχαιολογικής Εταιρείας, Ταξινόμηση WE 20.

«Ότε εν έτει 1897 ωμίλησα εν τω αρχαιολογικώ τμήματι του ενταύθα Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσού» περί της Κωλιάδος άκρας της Αττικής εζήτησα να καθορίσω τοπογραφικώς την θέσιν της αρχαίας εκείνης τοποθεσίας εν τω σημερινώ *Αγίω Κοσμά* και προς τούτο εδημοσίευσα την πραγματείαν μου εκείνην εν της Αρχαιολογική Εφημερίδι του 1897, λαβών ως αφετηρίαν της καταμετρήσεως κατά τον Πausανίαν (1) *απόστασιν εκ Φαλήρου* (δηλαδή Παλαιού και Νέου ομού, από Καστέλλας μέχρι του ξενοδοχείου Πρινοπούλου) *σταδίους είκοσιν*. Αλλά παρών τότε ο πρώην διευθυντής του ενταύθα Γερμανικού Ινστιτούτου κ. W. Dorpfeld με αντέκρουσεν ειπών ότι ο λιμήν του Φαλήρου ήτο κατά την αρχαιότητα εις τα παρά την Καλλιθέαν σημερινά Σφαγεία, το δε Φαληρικόν αλίπεδον από του

Νέου δια του Μεσοφαλήρου (Τζιτζιφιές) μέχρι του Παλαιού εσχηματίσθη εκ προσχώσεων και επομένως η απόστασις τότε εκ Φαλήρου θα ήτο μείζων ή είκοσι στάδιοι και εθεώρησεν ότι η Κωλιάς άκρα έκειτο περί το Παλαιόν Φάληρον. Πρβ. και Judeich (Topographie von Athen, σ.375).

Αλλ αι εν έτει 1910 υπό του κ. Κουρουνιώτου γενόμεναι εις θέσιν *Βοϊδο-λίβαδο* του Παλαιού Φαλήρου ανασκαφαί ένθα ευρέθη αρχαιότατον νεκροταφείον και οι εσχάτως υπό του επιμελητού κ.Πελεκίδου ανασκαφέντες σκελετοί των 17 δεσμωτών, έρχονται μετά δεκαοκταετίαν όλην να επιρρώσωσι την γνώμην μου ότι ο χώρος εκείνος δεν εσχηματίσθη εκ προσχώσεων και απόδειξις ότι ευρέθη ολόκληρος νεκρόπολις υπό του κ. Κουρουνιώτου γεωμετρικής εποχής και πρότινων ημερών οι 17 τάφοι των δεσμωτών, των δια πέντε δεσμών(κλοιών) δεδεμένων και πλησίον αλλήλων κειμένων, ανευ κτερισμάτων, τουθ' όπερ καταδεικνύει ότι οι νεκροί εκείνοι ανήκουσιν εις εγκληματίας, ίσως αποτυμπανισθέντας αφ'ού πρότερον, ως απεδείχθη εκ των ευρεθέντων τεμαχίων ξύλων καθηλώθησαν εν τω πεντεσυρίγγω ξύλω (σανίδι).

Ως εκ της ελλείψεως κτερισμάτων δεν δυνάμεθα να προσδιορίσωμεν τον χρόνον των τάφων. Ει και πολλά εγράφησαν εν ταις εφημερίσι περί της τοιαύτης ή τοιαύτης χρονολογίας, επί τη βάσει των αρχαίων συγγραφέων. Καθ ημάς οι νεκροί, νέοι την ηλικίαν όντες 20-30 ετών (2) ανήκουσιν εις ήν εποχήν και οι υπό του κ. Κουρουνιώτου ανευρεθέντες τάφοι, καθ ότι ατάκτως μεταξύ αυτών ευρέθησαν κείμενοι (Πρβ. Αρχαιολ. Εφημερίς 1911 σελ. 246 και εξής). Αλλά τελείως θα καθορισθή ο χρόνος της θανατώσεως αυτών υπό της Πολιτείας δια πολιτι-κόν ή άλλης φύσεως έγκλημα εκ των απαντώντων εις πλήθος εν τη Αθηναίων Πολιτεία από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της εις τους Ρωμαίους υποδουλώσεως όταν επιχειρηθώσι περαιτέρω ανασκαφαί και προαχθώσιν εις φως τα εξ αυτών πορίσματα της Επιστήμης.

Εκείνο όμως το οποίον συμβάλλεται εις διαφώτισιν είναι η τοπογραφία της Αττικής, διότι δι αυτής πιστούται η παλαιά γνώμη ημών, ην και ο Milchofer, ο το κείμενον του χάρτου του Γερμανικού Ινστιτούτου γράψας και προφορικώς ημίν

αγγείλας τούτο, και προ αυτού ο καθηγητής Ulrichs ο την τοπογραφίαν των λιμένων των Αθηνών εκδούς (3), παραδέχονται ότι η Κωλιάς άκρα δεν πρέπει να αναζητηθεί εις τους «*Τρεις Πύργους*» (Π.Φαλήρου) ή περί την Ανάβυσσον (Ανάφλυστος), ή την Βάρην, αλλ'εν τω σημερινώ *Αγίω Κοσμά*, τούθ' όπερ ου μόνο το ομόηχον των λέξεων Κωλιάς-Κοσμάς (4), ου μόνο το παρ αυτόν χώμα είναι κατάλληλον δια την αγγειοπλαστικήν – τα δε αγγεία της Κωλιάδος ήσαν περιώνυμα το πάλαι (5) εν ώ το παρά το Παλαιόν Φάληρον ήν αμμώδες και ακατάλληλον δι αγγεία – αλλά και αυτή η μαρτυρία του Πausανίου πιστοί. Λέγει δε: «*Απέχει δε (από Φαλήρου εννοείται) σταδίους είκοσιν άκρα Κωλιάς. Ες ταύτην φθαρέντος του ναυτικού των Μήδων κατήνεγκεν ο κλύδων τα ναυάγια. Κωλιάδος δε εστίν ενταύθα Αφροδίτης άγαλμα. . .*».

Η υπό του Πausανίου αναφερομένη απόστασις ευοδούται νυν, αποδειχθέντος ότι η μέχρι των σημερινών Σφαγείων παρά την Καλλιθέαν έκτασις του Αττικού λεκανοπεδίου, δεν απετελέσθη εκ προσχώσεων, αφ ού ανευρέθησαν νεκροπόλεις και εν Βοϊδολιβάδω και εν Τζιτζιφιές, αλλ' ήν συνέχεια της εκτάσεως της Αττικής από των παναρχαιοτάτων χρόνων. Π. Καστριώτης.

Υ.Γ.: Αλλά και η εν έτει 1896 εν Παλαιώ Φαλήρω ύπερθεν του ξενο-δοχείου Δ. Πρινοπούλου γενομένη ανασκαφή υπό του Th. Wiegand ουδέν άξιον λόγου μνημείον δυνάμενον να πιστώση την αυτόθι ύπαρξιν αρχαίου ναού, ευρέθη, πλην ολιγίστων ρωμαϊκής εποχής θεμελίων εξοχικής επαύλεως (Πρβ. Mittheilungen des Kaiserl. deutschen arch. Instut. Συνεδρία 3 Ιανουαρ.1896».

1.- Πausανίας I, 1, 5.

2.- Πρβλ. Ι. Κούμαρη ιατρού, Κρανιοεγκεφαλικαί Παρατηρήσεις, Αθήναι, τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1915 σελ. 29.

3.- H.N.Ulrichs, Topographie der Hafen von Athen. Ιδέ τον χάρτην και τας σ. 674-676.

4.- Της ομοηχίας δραπτόμενος εν έτει 1853 και ο Hanriot (Recherches sur la Topographie des Demes de l' Attique σ. 213 και ουχί τη γνώμη του Πausανίου, αλλά τη του Στραβωνος στοιχών εθεώρησεν ως Κωλιάδα άκραν τον Άγιον Νικόλαον της Βάρης: *Νικόλαος – Κωλιάς*, αλλά πλην της φωνητικής αναλογίας, ουδέν άλλο προς τούτο πείθει ημάς, άλλωστε δε είναι γνωστόν πλέον ότι η μετατροπή των ειδωλολατρικών ναών εις χριστιανικούς εγένετο κατ'ωρισμένους τρόπον τινά κανόνας, οίον της Αθηνάς εις Παναγίαν, του Ποσειδώνος εις Άγιον Νικόλαον, του Ηρακλέους εις Άγιον Γεώργιον ή Άγιον Δημήτριον.

5.- Αθήναιος, Δειπνοσοφιστής XI. 64.

Άγιος Κοσμάς – Ανασκαφές στο ακρωτήριο

Γεώργιος Μυλωνάς {1898 Σμύρνη- 1988 Αθήνα, αρχαιολόγος, καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Ουάσιγκτον στο Σαιν Λιούις ΗΠΑ, ακαδημαϊκός},

“Aghios Kosmas. An early Bronze Age settlement and cemetery in Attica. Princeton University Press, 1959, (απόδοση: Πρόωρη εγκατάσταση της Εποχής του Χαλκού και νεκροταφείο στην Αττική) μεγάλου σχήματος 31X23: πρόλογος σ. XVIII, μελέτη σ.192, και 182, με φωτογραφίες (πολλές σε κάθε σελίδα) ευρημάτων, και 64 σελ. πολλαπλών κατόψεων χώρων, αναπαραστάσεων κλπ. Στην αγγλική γλώσσα, δεν εντόπισα μετάφραση. Δεν έχει νόημα, ούτε είναι εφικτή, η αντιγραφή έστω και αποσπασμάτων. β-Αρχαιολ.Ετ. Ταξιν. CI 150/5.

Στο περιοδικό «The Antiquaries Journal» τόμος 40, Απρίλιος 1960 σ.81 δημοσιεύτηκε η πιο κάτω παρουσίαση του βιβλίου, από τον J. D. Evans (=1925-2011, Άγγλο αρχαιολόγο καθηγητή, ειδικό για την προϊστορική περίοδο).

“Aghios Kosmas. An early Bronze Age settlement and cemetery in Attica”

“Everyone interested in the prehistory of Greece will welcome the full and fine publication of the important site. Aghios Kosmas is a site on the coast of Attica between Old Phaleron and Glyphada consisting of a settlement and two cemeteries. Two main periods are represented in the settlement, Early Helladic and Late Helladic, with a gap between during which the site remained

unoccupied. By far the most important is the evidence from the E.H. settlement, in which two phases can be discerned attributed, by Mylonas to the later part of the E.H. period, the second being definitely E.H. III. Plans of the number of houses were recovered, with supplement the all-too-meagre information about E.H. domestic architecture, whilst the tombs, which all belong to the E.H. period, give equally valuable information about burial customs.

From his analysis of the material found Dr. Mylonas draws the conclusion that the E.H. site represent a colony of Cycladic people who settled on the coast of Attica, possibly in connection with the obsidian trade, but that they soon mixed with the mainlanders, who differed little from them physically. This process is reflected in the mixture of the Cycladic and mainland traits in every aspect of their material culture, though the tombs and their contents seem mostly to be closer to the Cyclades than the settlement material. This fact the author explains by the common human trait of exaggerated conservatism in the treatment of the dead.

At the end of the E.H. III phase Aghios Kosmas was destroyed by fire, and a few sherds of Minyan ware found on the site connect this event with the coming of Middle Helladic people from the north. The site then remained desert until Mycenaean times.

Occupation debris and some remains of buildings dating to the L.H. II and L.H. III C phases have been identified above the E.H. remains. An interesting feature of these settlements is that there is evidence that the inhabitants were deliberately extracting the dye from murex shells. The village of the final phase was surrounded by a defensive wall, but was abandoned at the end of the twelfth century, apparently without having been violently destroyed or burned. This event is tentatively connected by Dr. Mylonas with the legendary *συνοικισμός* of Theseus.

At not time in its history was Aghios Kosmas more than a village, and it can never have been a site of any great importance. It contained not important buildings comparable with, say, the "House of the Tiles" at Lerna. For us,

however, it is important because of the relatively full picture of the life of an E. H. community which can be built up from its remains. The publication is excellently arranged and produced, and contains a valuable report on the skulls from the cemeteries in an appendix by J. L. Angel. Points of criticism are necessarily confined to details – as, for instance, that a map of the area and a plan showing the exact relationship of the cemeteries to the settlement might have been helpful. J. D. Evans.

Υπόμνηση Α.Θ.: Οι ανασκαφές έγιναν στον Άγιο Κοσμά το 1929, 1930, 1951. Πριν από την έκδοση του βιβλίου, ο Γεώργιος Μυλωνάς, εκτός από άλλες, στην

«Αρχαιολογική Εφημερίδα», 1952 σ.117-134, δημοσίευσε μελέτη, με τίτλο «Ανασκαφή Αγίου Κοσμά 1951». Παραλείπω τις παραπομπές, πλην δύο α) για την ταύτιση Κωλιάδας άκρας/ Αγίου Κοσμά και β) για τους Τράχωνες.

«Η θέσις του Αγίου Κοσμά εσημειώθη ως προϊστορική κατά την διάρκεια της εξερευνήσεως της Αττικής την οποίαν ανέλαβον κατά τα έτη 1929 και 1930. . . . Τότε απεδείχθη ότι η Άκρα περιείχε τα λείψανα προϊστορικών συνοικισμών, ενώ η παραλία προς βορράν και νότον της βάσεως του αυχένος, του ενούντος την Άκραν μετά της ακτής, είχε διαφυλάξει πανάρχαιον νεκροταφείον της πρωτοελλαδικής εποχής. Περιληπτικά εκθέσεις των σκαφών εκείνων εδημοσιεύθησαν εις ελληνικά και ξένα επιστημονικά περιοδικά. Η πλήρης όμως δημοσίευσις της σκαφής του Αγίου Κοσμά δεν κατέστη μέχρι σήμερον δυνατή, διότι η μελέτη του εκ των σκαφών εκείνων προελθόντος υλικού έφερεν εις φως μακρόν αριθμόν προβλημάτων, η λύσις των οποίων έπρεπε να προηγηθή της τελικής δημοσιεύσεως. Η λύσις αύτη μόνον δια νέας σκαφής ήτο δυνατόν να επιτευχθή. Η παρέμβασις του παγκοσμίου πολέμου, τα επακολουθήσαντα ηρωϊκά γεγονότα και η έλλειψις πόρων ημποδισαν την ανάληψιν της σκαφής μέχρι του θέρους του 1951. . . . Ο προϊστορικός συνοικισμός της Άκρας και το νεκροταφείον της παραλίας ήσαν τα κύρια σημεία της ερεύνης. Δυστυχώς η περιοχή του συνοικισμού υπέστη μεγάλας καταστροφάς κατά την

διάρκειαν του παγκοσμίου πολέμου. Οι γερμανικά στρατιωτικά αρχαία κατοχής ετοποθέτησαν επί της Άκρας αντιαεροπορικήν πυροβολαρχίαν, δια την εγκατάστασιν και διατήρησιν ίσως της οποίας κατέστρεψαν μέγα μέρος των τοίχων των κατά τας προηγουμένας σκαφάς αποκαλυφθέντων κτηρίων και κατέστρεψαν αρκετήν έκτασιν της ασκάπτου περιοχής. Και το νεκροταφείον υπέστη φθοράν εκ της συνεχούς αμμοληψίας, η οποία εσυνεχίσθη, παρά τας σχετικές διαταγάς της αστυνομίας, μέχρις ότου και ο τελευταίος κόκκος άμμου αφηρέθη εκ της γραφικής παραλίας.

Το πρώτον αποτέλεσμα της σκαφής του 1951 υπήρξεν η πλήρης διασάφησις της στρωματογραφίας της θέσεως κι η επί τη βάσει ταύτης σκιαγράφησις της ζωής της προϊστορικής Άκρας. . . . Και πάλιν παρατηρήθη ότι το υστεροελλαδικόν στρώμα πολλαχού ακολουθείται υπό στρώματος άμμου . . . αποδεικνύοντος εγκατάλειψιν της θέσεως επακολουθήσασαν το πέρας της πρωτοελλαδικής εποχής. Το πέρας τούτο επήλθεν αποτόμως και κατόπιν δια πυρός καταστροφής μέρους τουλάχιστον του πρωτοελλαδικού συνοικισμού. . . Τα στρώματα και τα ευρήματα αποδεικνύουν ότι επί της Άκρας έχομεν δύο φάσεις της πρωτοελλαδικής εποχής. Εις την αρχαιότεραν ανήκουσιν ολίγα μόνον θεμέλια τετραπλευρών οικημάτων, μερικά των οποίων είχαν σκαφή κατά τας πρώτας ερεύνας και βόθροι. Εις ταύτα δυνάμεθα νυν να προσθέσωμεν τμήμα δρόμου, ο οποίος φαίνεται ότι έφερεν από της παραλίας προς το κέντρον του αρχαιότερου πρωτοελλαδικού συνοικισμού. Δυστυχώς ελάχιστον μέρος του δρόμου τούτου διεσώθη (οι βράχοι άνωθεν των οποίων είχε τοποθετηθή υπονομευθέντες υπό των θαλασσίων κυμάτων κατεκρημνίσθησαν) αλλά και τούτο είναι αρκετόν δια να αποδείξη το εσκεμμένον και τεχνητόν της κατασκευής του. Η επιφάνειά του ήτο κεκαλυμμένη δια λιθαρίων, χαλίκων, άμμου και οστράκων υπέκειτο δε ταύτης στρώμα λιθαρίων. . . Ούτως η επιφάνεια του δρόμου ήτο σχετικώς ομαλή και ηκολούθει την φοράν της κλιτύος. Ο δρόμος ούτος είναι ο αρχαιότερος μέχρι τούδε αποκαλυφθείς τεχνητός δρόμος της ηπειρωτικής Ελλάδος, είναι δε κατά πολύ αρχαιότερος των μινωϊκών και αποκαλυφθέντων

εν Κρήτη υπό του Sir Arthur Evans. Περί το τέλος της πρώτης φάσεως της πρωτοελλαδικής εποχής ο δρόμος εγκατελείφθη υπεράνω δε τμήματος αυτού εκτίσθη οίκημα . . . . Κατά την αυτήν περίπου χρονικήν περίοδον η συνήθεια της κατασκευής βόθρων εγκατελείφθη και εις τον συνοικισμόν του Αγίου Κοσμά.

Τα αρχιτεκτονικά λείψανα της δευτέρας φάσεως της πρωτοελλαδικής εποχής είναι πολυάριθμα και αποδεικνύουσιν ότι ο συνοικισμός την εποχήν εκείνην απετελείτο από συμπαγή ακανόνιστα τετράγωνα διακρινόμενα απ αλλήλων υπό στενών δρόμων πλάτους 1.40 μ. Εν πλήρες οικοδομικόν τετράγωνον απεκαλύφθη, αποτελούμενον εκ τεσσάρων κτηρίων εκτισμένων παραλλήλως ή και κατ ορθήν γωνίαν προς άλλα κατά τον γνωστόν της μεσοτοιχίας τρόπον. Τα κτήρια έχουσιν τετράπλευρον σχήμα και κατά κανόνα αποτελούνται εκ δύο δωματίων και αυλής. . . . Αξιοσημείωτος είναι η θέσις των θυρών. Εις τούτο και τα λοιπά ανασκαφέντα κτήρια αι θύραι ευρίσκονται εις την στενήν του τετραπλεύρου οικήματος πλευράν, πάντοτε πλησίον του πλαγίου τοίχου, ουδέποτε δε εις το μέσον της πλευράς και εις τον μέσον άξονα. Κατά τούτο τα πρωτοελλ-λαδικά κτήρια του Αγίου Κοσμά διαφέρουσι των υστερωτέρων μεσοελλαδικών και υστεροελλαδικών κτηρίων, των λεγομένων μεγαροειδών, των οποίων αι θύραι κατά κανόνα ευρίσκονται εις τον άξονα και εις το μέσον της προσθίας πλευράς. Ομοιάζουσιν όμως προς τα μινωικά κτίσματα της Κρήτης. Οι τοίχοι αποτελούνται εκ θεμελίων εκτισμένων δια μικρών ακατεργάστων λίθων τεθει-μένων εις πηλόν . . . και εκ πλινθίνης ανωδομής. Και η σκαφή του 1951 δεν έφερεν εις φως δεδομένα αποδεικνύοντα την χρήσιν επιχρίσματος εις τους τοίχους. Χαρακτηριστικόν της λιθοδομής είναι η διαγώνιος τοποθέτησις λίθων δημιουργούσα διάταξιν «ψαροκοκκάλου» γνωστήν και εξ άλλων πρωτοελλαδικών συνοικισμών. Το σχήμα της στέγης των κτηρίων της δευτέρας φάσεως παραμένει άγνωστον, είναι όμως πιθανόν να υποθέσωμεν ότι αι στέγαι ήσαν πλατεΐαι κατεσκευασμέναι κατά το νησιωτικόν τρόπον εκ ξύλων, καλάμων και πηλού. Αετοειδείς στέγαι δι οικήματα ιδρυμένα εις συμπαγή τετράγωνα θα απετέλουν πράγματι δύσκολον πρόβλημα δια τους κτίστας της εποχής εκείνης.

Τα κτίσματα των υστεροελλαδικών συνοικισμών ήσαν μεγαροειδή, κατά δε τους υστερώτερους χρόνους της υστεροελλαδικής ΙΙΙ εποχής εκάλυπτον μεγάλην έκτασιν, επεκτεινόμενα εις τον λαιμόν του ακρωτηρίου. Κατά τους χρόνους εκείνους εκτίσθη επίσης μικρόν τείχος εις την κορυφήν της Άκρας. Φαίνεται ότι οι υστεροελλαδικοί κάτοικοι του Αγίου Κοσμά επεδίδοντο εις την βιομηχανίαν της πορφύρας, εκ των σωρών οστρέων, οι οποίοι ανευρέθησαν εις διάφορα σημεία του συνοικισμού. . . . . {..} . . . .

Το πρωτοελλαδικόν νεκροταφείον και πάλιν απέδωσεν ενδιαφέροντα λείψανα. Η σκαφή του επεβάλλετο, διότι ο υπολειφθείς χώρος του κατακλύζεται νυν υπό των θαλασσίων υδάτων και η τελεία καταστροφή των τάφων ήτο ζήτημα μικρού χρονικού διαστήματος. Δυστυχώς και οι τάφοι ούτοι δεν διέφυγον την μερικήν καταστροφήν εκ μέρους των αμμοληπτών. Εν όλω ανεσκάφησαν 14 τάφοι, εκ των οποίων οι τέσσαρες ήσαν παιδικοί. Πάντες αποδεικνύονται οικογενειακοί και περιλαμβάνουσι τα οστά πλειόνων του ενός σκελετών. Οι περισσότεροι είναι κτιστοί, κατασκευασμένοι εκ πλακών καθέτως τεθειμένων και λίθων αργών, δύο δε είχαν ανορυχθή εις τον κροκαλοπαγή βράχον. Εκ της κατασκευής των φαίνεται ότι ήσαν νεώτεροι των τάφων των ανασκαφέντων κατά την πρώτην περίοδον των ανασκαφών. . . . (αφού γίνει λεπτομερής ανακοί-νωση περί των τάφων, αγγείων κι άλλων ευρημάτων, το κείμενο συνεχίζεται) . . .

Τα έθιμα της ταφής τα οποία διακρίνομεν εις Άγιον Κοσμάν παρουσιάζουσι στοιχεία κυκλαδικά και στοιχεία καθαρώς ηπειρωτικά. Το σχήμα των τάφων παραδείγματος χάριν είναι καθαρώς κυκλαδικόν, το έθιμον όμως της ταφής πολλών εις τον ίδιον τάφον είναι ηπειρωτικόν. Τα ανευρεθέντα περί τους τάφους ειδώλια και «τηγανοειδή» σκεύη είναι κυκλαδικά, αλλά το έθιμον της «δευτέρας ταφής» και η χρήση των τάφων ως οστεοθηκών φαίνεται ότι είναι στοιχεία ηπειρωτικά. Η τοιαύτη μίξις ταφικών εθίμων δύναται να εξηγηθή μόνον εάν υποθέσωμεν ότι οι αρχικοί κάτοικοι του πρωτοελλαδικού συνοικισμού ήσαν Κυκλαδίται, οι οποίοι εγκατεστάθησαν εις την γραφικήν αυτήν Άκραν της Αττικής δια λόγους εμπορίου και ότι βαθμηδόν ήλθον εις στενήν επαφήν και επιμιξίαν μετά των ιθαγενών της Αττικής κατοίκων. Εις την επιμιξίαν δε ταύτην και εις την

αύξουσαν επιρροήν των Ελλαδιτών δύναται να αποδοθή και ο ηπειρωτικός χαρακτήρ της κεραμεικής του συνοικισμού. Δια τα κτερίσματα όμως οι κάτοικοι της Άκρας διετήρησαν τα πατροπαράδοτα κυκλαδικά σχήματα και είδη και αφ' ου η κεραμεική των απέβαλε τον κυκλαδικόν χαρακτήρα. Το αυτό δύναται να λεχθή και δια τα σχήματα των τάφων. Η διατήρησις των κυκλαδικών σχημάτων ήτοι εύκολος, διότι φαίνεται ότι οι πρωτοελλαδικοί κάτοικοι της ηπειρωτικής Ελλάδος δεν είχαν ακόμη δημιουργήσει ωρισμένον και χαρακτηριστικόν αρχι-τεκτονικόν τύπον τάφου. Το νεκροταφείον του Αγίου Κοσμά περικλείον οικογε-νειακούς τάφους, εγκτελείφθη περί το τέλος της πρωτοελλαδικής εποχής και μετά την καταστροφήν του επί της Άκρας πρωτοελλαδικού συνοικισμού, η δε έκτασις του παρέμεινεν αδιατάρακτος και αχρησιμοποίητος μέχρι των χρόνων ημών. Αποτελεί το εκτενέστερον μέχρι τούδε ανασκαφέν πρωτοελλαδικόν νεκροταφείον της ηπειρωτικής Ελλάδος και παρέσχεν άφθονα δεδομένα δια την κατανόησιν των ταφικών εθίμων της πρωτοελλαδικής εποχής.

Ακόμη παρέσχε και πολύτιμον ανθρωπολογικόν υλικόν, πλήρη κρανία και μακρά οστά, τα οποία νυν απόκεινται εις το Ανθρωπολογικόν Μουσείον του Πανεπιστημίου. Δυστυχώς το νεκροταφείον του υστεροελλαδικού συνοικισμού δεν ανευρέθη εισέτι. Όλίγοι μόνον ταφίσκοι νηπίων ανευρέθησαν εντός του συνοικισμού και υπό τα δάπεδα των μεγαροειδών κτισμάτων, αλλ' οι οικογενειακοί τάφοι, οι συνήθως πλαισιούντες τους μυκηναϊκούς συνοικισμούς, πρέπει να αναζητηθώσιν εις το μέλλον. Τα αρχιτεκτονικά και άλλα λείψανα, τα ανακαλυφθέντα εις την Άκραν του Αγίου Κοσμά, επιτρέπουσι την σκιαγράφησιν της ιστορίας της ζωής κατά την προϊστορικήν εποχήν.

Η Άκρα του Αγίου Κοσμά, η Κωλιάς Άκρα των αρχαίων (1), κατωκήθη το πρώτον υπό αποίκων εκ των Κυκλάδων κατά την πρωτοελλαδικήν II εποχήν. Βαθμηδόν ο συνοικισμός ηυξήθη και κατά την πρωτοελλαδικήν III εποχήν είχαν επεκταθεί εις ολόκληρον την Άκραν και εις τον αυχένα αυτής. Τα πολλά κτερίσματα, τα ανευρεθέντα περί τον τριακοστόν τάφον, αποδεικνύουσι την οικονομικήν ευεξίαν των κατοίκων του συνοικισμού. Αύτη φαίνεται ότι ήτο αποτέλεσμα του εμπορίου οψιανού, εις το οποίον κατεγίνοντο οι προϊστορικοί του κάτοικοι. Περί

το 2000 π.Χ. ο πρωτοελλαδικός συνοικισμός κατεστράφη προφανώς υπό των δημιουργών των μινυείων αγγείων, εις τους οποίους αναγνωρίζομεν τους πρώτους εις Ελλάδα κατελθόντας Ινδο-Ευρωπαίους – τους Ίωνας. Η θέσις τότε εγκατελείφθη ως αποδεικνύεται από το στρώμα της άμμου και από την ανεύρεσιν τεσσάρων μόνον μινυείων οστράκων καθ όλην την έκτασιν της Άκρας.

Η εγκατάλειψις αύτη της Άκρας δεν είναι η μοναδική. Και άλλοι πρωτοελλαδικοί παραλιακοί συνοικισμοί κατεστράφησαν την ιδίαν εποχήν και αι θέσεις των δεν κατωκήθησαν υπό των καταστροφών, διότι φαίνεται ότι οι μεσοελλαδικοί κάτοικοι της Αττικής, τουλάχιστον κατά τα πρώτα έτη της εγκαταστάσεως αυτών εις την περιοχήν εκείνην, προετίμων θέσεις απεχούσας της θαλάσσης. Εκτός των άλλων πρωτοελλαδικών παραλιακών συνοικισμών της Αττικής, οι οποίοι καταστραφέντες εγκατελείφθησαν, είναι δυνατόν να αναφέρωμεν τον συνοικισμόν του Κερατσινίου, διότι τα εξ αυτού ευρήματα έχουσιν ήδη ανακοινωθή εις προκαταρκτικήν μελέτην (2).

Η εγκατάλειψις της γραφικής Άκρας διήρκεσε πέντε ή εξι αιώνας και κατά την υστεροελλαδικήν II τουλάχιστον εποχήν, ήτοι περί το 1450 π.Χ., νέοι κάτοικοι εγκατεστάθησαν επ αυτής. Οι κάτοικοι ούτοι είναι εκπρόσωποι του λεγόμενου Μυκηναϊκού πολιτισμού ανήκουσιν εις την φυλετικήν ομάδα, η οποία προήλθεν εκ της αναμίξεως Ινδο-Ευρωπαίων και Πρωτοελλαδικών, εις την ομάδα των κατοίκων της Αττικής των ιστορικών χρόνων, και φαίνεται ότι, τουλάχιστον εις την τελευταίαν εκατονταετηρίδα των προϊστορικών χρόνων, κατεγίνοντο εις την κατεργασίαν της πορφύρας. Ο συνοικισμός των, διαρκώς ευρυ-νόμενος, κατέλαβεν ολόκληρον την Άκραν και τον αυχένα της εις τους τελευταίους υστεροελλαδικούς III χρόνους, ήτοι περί το 1200 π.Χ. Κατά τους χρόνους εκείνους φαίνεται ότι η παραλία και ολόκληρος η Αττική ευρίσκετο υπό τον άμεσον κίνδυνον επιδρομών, προς αντιμετώπισιν των οποίων γίνονται διάφορα οχυρωματικά έργα. Τότε η κορυφή της Άκρας ωχυρώθη δια τείχους μικρόν μέρος του οποίου διεσώθη μέχρι των ημερών της πρώτης του χώρου σκαφής.

Μετά ένα σχεδόν αιώνα, και περί το τέλος της προϊστορικής εποχής, περί το 1100 π.Χ. δηλαδή, η Άκρα εγκατελείφθη και πάλιν. Η αιτία, η οποία ηνάγκασε τους τότε κατοίκους να εγκαταλείψωσι τον συνοικισμόν των δεν είναι γνωστή. Ο τελευταίος των συνοικισμών όμως δεν φαίνεται να είχε βιαίως και δια πυρός καταστροφή. Δυνάμεθα άραγε να υποθέσωμεν ότι επί την επίδρασιν επικειμένων εχθρικών προσβολών οι τελευταίοι προϊστορικοί κάτοικοι της Άκρας εγκατέλειψαν τον συνοικισμόν των δια να συγκεντρωθώσι, μετά των άλλων κατοίκων της υπαίθρου Αττικής, εις ισχυρόν τι κέντρον, ίνα ευκολότερον αμυνθώσι κατά του κοινού εχθρού; Ότι η ανάμνησις της κινήσεως ταύτης των κατοίκων της Αττικής διεσώθη εις την παράδοσιν ως ο «συνοικισμός του Θησέως»; Η υπόθεσις αύτη είναι πιθανή. Είναι βέβαιον όμως ότι προς το τέλος της προϊστορικής εποχής η Άκρα εγκατελείφθη δια να μη κατοικηθή πλέον. Εις τους ιστορικούς μόνον χρόνους και εις το υψηλότερον αυτής σημείον ιδρύθη ο ναός της Κωλιάδος Αφροδίτης, την ύπαρξιν του οποίου γνωρίζομεν μόνον εκ των αρχαίων συγγραφέων. Δεκέμβριος 1951. Γεώργιος Ε. Μυλωνάς».

1.-Βεβαίως ο Milchoefer, *Karten von Attika*, Heft. II, σ.1 εξ. και ο Judeich, *Topographie von Athen*, σ. 169, τοποθετούσιν την Κωλιάδα Άκραν εις την εξοχήν του Αγίου Γεωργίου - Τρεις Πύργοι, της Φαληρικής ακτής. Αλλ ο Καστρωμένος, *Εφ. Αρχ.* 1897, σ. 93 εξ., δικαίως απέρριψε την γνώμην αυτήν και υπέδειξε την Άκραν του Αγίου Κοσμά ως την Κωλιάδα. Την υπόδειξιν ταύτην εδέχθησαν ο Frazer, *Pausanias Commentary II*, τελευταίως δε ο John Day υπεστήριξε με πειστικότητα εν *AJA* (1932) σ.1 εξ. Η κατά τύχην ανεύρεσις ψηφίσματος Αλιμουσίων πλησίον του ακρωτηρίου, *BSA* 24 (1919-1932) σ. 150 εξ., και η ανεύρεσις τάφων εις το αλίπεδον του Παλαιού Φαλήρου (*Εφ. Αρχ.* 1911 σ. 246 εξ. *Αρχ.Δελτίον* 1916 σ. 13 εξ. Κεραμοπούλου Α.Δ., ο Αποτυμπανισμός, 1923) αποδεικνύουσι αβάσιμον την υπόθεσιν του Milchoefer και Judeich και ενισχύουσι την γνώμην του Καστρωμένου και του Day.

Σημείωση: Ο αναφερόμενος «Καστρωμένος» είναι ο Παν. Καστριώτης, τα άρθρα του οποίου στην Αρχ.Εφημ., 1897 και 1915, έχω καταγράψει πιο πάνω.

2.- Μπακαλάκης Γ., Πρωτοελλαδικός συνοικισμός Πειραιώς, Εφ.Αρχ. 1933, Παράρτημα σ.7-10. Και έτερος πρωτοελλαδικός συνοικισμός, τον οποίον εσημείωσα κατά την θέσιν Τράχωνες φαίνεται ότι εγκατελείφθη, αφ' ου κατεστράφη κατά το τέλος της πρωτοελλαδικής εποχής. Ο συνοικισμός αυτός, κείμενος ακριβώς όπου σημειούται η πρώτη των λεωφορείων στάσις «Τράχωνες», κατεστράφη μερικώς, ότε εδημιουργήθη η λεωφόρος Βουλιαγμένης, ήτις και τον διχοτομεί. Ιδιαίτέρως πρέπει να σημειωθή ότι ο επιμελητής αρχαιοτήτων κ.Δ. Θεοχάρης εσχάτως ανεκάλυψε και ήρχισε την σκαφήν σπουδαιοτάτων συνοικισμών, οι οποίοι ασφαλώς θα συμβάλωσιν εις την λύσιν πολλών προβλημάτων σχετικών προς την ιστορίαν και τέχνην της προϊστορικής Αττικής.

Σχόλιο Α.Θ. 1: Για τις χρονολογήσεις των περιόδων, βλέπετε πίνακα, στο τέλος του παρόντος.

Σχόλιο Α.Θ. 2: Ούτε στον Άγιο Κοσμά απέτρεψε «τας μεγάλας καταστροφάς... υπό των γερμανικών στρατιωτικών αρχών ...», ο ναζιστής αρχαιολόγος Walter Wrede, ενώ ήταν διευθυντής του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου και μπορούσε (βλ. πιο πάνω, κεφάλαιο «Ερείπια Αλιμούντος» Θεοφ. Αρβανιτοπούλου).

Γ. Α. Σωτηρίου {1880-1965} (Ορλάνδος-Κουρουνιώτης): «Ευρετήριον των Μεσαιωνικών Μνημείων της Ελλάδος», εν Αθήναις 1927, μέρος Α' «1. Μεσαιωνικά μνημεία Αττικής. Α. Αθηνών» σελ.153, Αρχ.Ετ. Ταξινόμηση ΧC 200.4.

σελ. 153: «3. ΑΓΙΟΣ ΚΟΣΜΑΣ» εικ.200. Ευρίσκεται επί της αρχαίας Κωλιάδος άκρας. Είναι μικρά μονόκλιτος μαρμαροσκέπαστος βασιλική φέρουσα και τινες παλαιάς τοιχογραφίας. Φέρει προς βορράν προσηρητημένον μεταγενέστερον θολοσκεπές διαμέρισμα. Εις το σχέδιον του Wheeler (τέλος 17^{ου} αιώνας) εικονίζεται παρά τον ναόν εις πύργος». Βιβλιογραφία: Laborde, Athenes aux

XVe, XVIe et XVIIe siècles, Paris 1854, τομ.2, σελ.48, Dodwell, Tour through Greece I 428 και 525. Καστριώτης, Αρχ. Εφ. 1897, 93.

Σημείωση: φέρει: «εικ.200 Κάτοψις Αγίου Κοσμά».

Κωνσταντίνος Θ. Συριόπουλος, «Η Προϊστορία της Στερεάς Ελλάδος», Εν Αθήναις 1968, έκδ. Αρχαιολογικής Εταιρίας. β-Αρχ.Ετ.Ταξιν. Ref.3/ΥΕ 1, τομ.61.

σ.84: «100. ΑΓΙΟΣ ΚΟΣΜΑΣ: Βιβλιογραφία ΠΑΑ 1930, 319-323, AJA 1934, 258-279, Ελλ. Ανθρ. Ετ. Πρακτ.1931, 45-53. Hesperia 1945, 292-295. ΑΕ 1952, 117-134. G. Mylonas, Aghios Kosmas; An Early Bronze Age Settlement and Cemetery in Attica, Princeton 1959 (=Aghios Kosmas). Alin, 104-105. Desborough, LMTS 112. R. Hope Simpson, Gams σ. 102 αρ.153, Άποψις Aghios Kosmas, εικ. 1-2.

Η θέσις είναι μικρόν ακρωτήριον της ανατολικής ακτής του Σαρωνικού εγγύς του αεροδρομίου του Ελληνικού, υπερέχον της θαλάσσης κατά μεν το δυτικόν άκρον 6.25 μ. κατά δε το ανατολικόν συνεχόμενον της ξηράς δια στενής λωρίδος άμμου, ήτις κατακλύζεται υπό της θαλάσσης τον χειμώνα. Το ακρωτήριον έχει ταυτισθή προς την Κωλιάδα άκραν του Ηροδότου (VIII 96).

Ανασκαφάς εν τη θέσει ενήργησεν ο Μυλωνάς τα έτη 1930-1931 και 1951 τα δε πορίσματα της ανασκαφής εδημοσιεύθησαν τελευταίως το 1959 (Aghios Kosmas). Η πρώτη κατοίκησις της θέσεως άρχεται από των ΠΕ χρό-νων, προς ούς αντιστοιχεί το περιεχόμενον του κατωτάτου στρώματος της προϊ-στορικής επιχώσεως πάχους 0.20 – 0.75 μ. Το ΠΕ τούτο στρώμα διακρίνεται εις αρχαιοτέραν φάσιν, εκπροσωπούμένην υπ ελαχίστων διασωθέντων αρχιτεκτο-νικών λειψάνων θεμελιωμένων επί του στερεού εδάφους και υπό Urfirmis κερα-μικής, και εις σημαντικώς μακροτέρας διαρκείας νεωτέραν φάσιν, της οποίας

απεκαλύφθησαν αξιόλογα λείψανα πασών των κατηγοριών. Το τέλος της ΠΕ περιόδου χαρακτηρίζεται από ίχνη ισχυράς πυρπολήσεως, μεθ' ἃ ακολουθεί στρώμα άμμου πάχους 0.07 μ. καλύπτον τα πυρπολημένα ερείπια του ΠΕ οικισμού. Το νεκροταφείον της ΠΕ περιόδου του οικισμού ευρέθη επί της ακτής εκατέρωθεν της λωρίδος της άμμου, ήτις συνδέει το ακρωτήριο μετά της ξηράς. Μέρος II, κεφ. II, Α XVI, Β XIII, Γ XXXIX, Δ XXXV.

Της ΜΕ περιόδου ευρέθησαν μόνον μινυεία όστρακα, εντός του στρώματος της άμμου, ήτις εκάλυπτε τα ΠΕ λείψανα, ώστε προφανώς η θέσις δεν κατωκείτο κατά την ΜΕ περίοδον και δια τούτο δεν μνημονεύεται ως ΜΕ κατωτέρω. Aghios Kosmas, 11. Το ΥΕ στρώμα, πάχους 0.10 μ., περιείχε κυρίως ΥΕ III Γ λείψανα και μόνον κατά το δυτικόν τμήμα της ανασκαφείσης περιοχής υπό το ΥΕ III Γ στρώμα συνητήθη και ΥΕ II. Aghios Kosmas, 11. ΥΕ θέσις 152. Ανωθεν του ΥΕ III Γ στρώματος ηκολούθει επιφανειακόν στρώμα περιέχον ανάμεικτα ΥΕ και των Ιστορικών χρόνων όστρακα, Aghios Kosmas, 9-13 σχ.3.

Κωνσταντίνος Θ. Συριόπουλος, «Η Προϊστορική κατοίκησης της Ελλάδος και η Γένεσις του Ελληνικού Έθνους», τόμος Α', Αθήναι 1994, έκδοση Αρχαιολογικής Εταιρίας, τόμος 139. β-Αρχ.Ετ.Ταξιν. Ref.3/ΥΕ 1.

σελ. 413: «355. ΑΓΙΟΣ ΚΟΣΜΑΣ: Βιβλιογραφία ΠΑΑ 1930, 319-323, ΠΕΑΕ 1931, 45-53, ΑJA 1934, 258 -279, ΑΕ 1952, 117-134. G. Mylonas, Aghios Kosmas; An Early Bronze Age Settlement and Cemetery in Attica, Princeton 1959 (=Aghios Kosmas). EMF, 104-105, LMTS 112. Gams σ. 102. Π.Σ., 85 κ.ε. Excavations 1976, 10-11. GAC 206 M-X, 53 κ.ε.

Ανασκαφαί του Μυλωνά τα έτη 1930-1931 και 1951 του μικρού ακρωτηρίου παρά τον Άγιον Κοσμά του Ελληνικού Αθηνών απεκάλυψαν οικισμόν της ΠΕ, ΥΕ II και ΥΕ III Γ περιόδου, ολίγα ΜΕ όστρακα, ΥΕ III Α-Β αγγεία, ΠΕ νεκροταφείον και οκτώ ΥΕ και ΥΕ III Γ λακκοειδείς ή εξ ορθίων πλακών τάφους.

Aghios Kosmas, 3-165. ME θέσις 251, YE II 70, YE III A 139, YE III B 183, YE III Γ 127. . . . .».

Μ. Πετροπουλάκου–Ε. Πεντάζος: «ΑΤΤΙΚΗ,οικιστικά στοιχεία,πρώτη έκθεση» με εκτυπωμένο τον αριθμό «21». Αρχαιολογική Εταιρ. Ταξιν. FP 9.4 (21).

σελ.99 «Θέση 1 – Άγιος Κοσμάς: Στην περιοχή ανασκάφηκε οικισμός της Πρωτοελλαδικής Περιόδου. Από την αρχαιότερη φάση βρέθηκαν ελάχιστα λείψανα τοίχων σπιτιών και κεραμική URF IRNIS. Από τη νεώτερη φάση είναι γνωστή και η διάταξη των σπιτιών. Αποτελούνται από αυλή, προθάλαμο, θάλαμο. Το τέλος της περιόδου σημειώνουν ίχνη πυρπόλησης. Το νεκροταφείο του οικισμού εκτείνεται κατά μήκος της ακτής σε δύο συστάδες. Ανασκάφηκαν 53 τάφοι. Οι είσοδοι των περισσότερων είναι μικρών διαστάσεων.Βρέθηκαν επίσης τμήματα δρόμων από χαλίκια, πατημένη γη και όστρακα. Αποκαλύφθηκαν δύο περιοχές που περιορίζονται από τοίχους και που ίσως προορίζονταν για θρησκευτικούς σκοπούς. Τέλος αποκαλύφθηκαν λείψανα Υστεροελλαδικής II και III Γ Περιόδου, ενώ στην επιφάνεια βρέθηκαν όστρακα υστεροελλαδικά και ιστορικών χρόνων ανάμικτα.

MYLONAS (1959). HOPE SIMPSON (1965) 102, αρ. 353. ΣΥΡΙΟΠΟΥΛΟΣ (1968) 84, 100, 129, 152.

«Θέση 2 – «Άγιος Κοσμάς: Στο δρόμο προς Βουλιαγμένη είχαν βρεθεί πώρινα θεμέλια του 5^{ου} ή 4^{ου} αι. π.Χ. Ίσως ανήκουν στο Διονύσιο, που υπήρχε στην περιοχή, όπως φαίνεται από ψήφισμα του β' μισού του 4^{ου} αι. π.Χ. που βρέθηκε κοντά στο ακρωτήριο του Αγίου Κοσμά. Στη νότια άκρη του ίδιου του δρόμου βρέθηκε διπλός τάφος του τέλους του 5^{ου} αι. π.Χ.

BSA 24 (1919/21) 150 κ.ε., FIG. 2.

«Θέση 3 – Άγιος Κοσμάς: Στην πεδιάδα σώζονται τύμβοι από πέτρα που πρέπει να είχαν θρησκευτική σημασία (δέσμευση κακών πνευμάτων και ευφορία αγρών).

ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΣ, ΠΑΕ 1919, 33. ΚΑΣΤΡΙΩΤΗΣ, ΑΕ 1897, 93. ΚΑΣΤΡΙΩΤΗΣ, ΑΕ 1915, 134.

Παύλος Λαζαρίδης: «Αρχαιολογικόν Δελτίον –Υπηρεσία Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεως – Υπουργείον Προεδρίας της Κυβερνήσεως», τόμος 19 (1964), μέρος Β΄ 1 Χρονικά, με «χρονικό» με τίτλο «Κτήμα Τράχωνες» (σελ. 96, βλ. στο οικείο κεφάλαιο) και «Άγιος Κοσμάς» σελ. 99. β-Αρχ.Ετ. Ταξινόμηση WE 22.

«Άγιος Κοσμάς (σελ.99).

Ο επί της αρχαίας Κωλιάδος άκρας, παρά το αεροδρόμιον του Ελληνικού, καμαροσκέπαστος ναΐσκος του Αγίου Κοσμά μετά του προσηρτημένου θολοσκεπούς διαμερίσματος (Ευρετήριο Μ. Μνημείων της Ελλάδος, τεύχ.Γ΄, Αθήναι 1933, σελ. 153) ανεπαλαιώθη δαπάναις του Τ.Α.Κ.Ε. εις ό ανήκει.

Δια παλαιότερων κατασκευών ο ναΐσκος είχε παραμορφωθή. Η δυτική του πλευρά είχε μετατραπή εις οριζοντίαν, εις δε την νοτίαν είχαν προστεθή ξυλόστεγος οικίσκος. Ο οικίσκος κατηδαφίσθη και η δυτική πλευρά αποκατεστάθη εις την αρχικήν της εμφάνισιν (Πιν. 102 β). Αι καμάραι εκαλύφθησαν δια κεράμων, το ύψος της θύρας εμειώθη κατά 0,65 μ., ώστε να επανέλθη εις τας αρχικάς του διαστάσεις, αφηρέθησαν αι ακαλαίσθητοι νέαι πλάκες του δαπέδου, ευρέθη η φυσική στάθμη αυτού και επεστρώθησαν μαρμάριναι παλαιαί πλάκες. Κατά την τελευταίαν ταύτην εργασίαν ευρέθη ο μαρμάρινος στυλοβάτης του παλαιού τέμπλου (ύψ.0,10 μ.). Ηνοίχθη η μεταξύ των δύο θολωτών διαμερισμάτων τοιχοσμένη θύρα επικοινωνίας και ετοποθετήθησαν εις αμφοτέρα τα διαμερίσματα ταύτα νέαι ξύλιναι θύραι και παράθυρα. Εις το εσωτερικόν του ναΐσκου αφηρέθησαν δι ειδικευμένων τεχνιτών τα επιχρίσματα και απεκαλύφθησαν αι τοιχογραφίαι, αίτινες εν συνεχεία εκαθαρίσθησαν και εστερεώθησαν. Εις το μέσον της καμάρας απεκαλύφθη ο Παντοκράτωρ, μετρίας τέχνης του παρελθόντος αιώνας. Εις τον νότιον τοίχον απεκαλύφθησαν οι Άγιοι Ανάργυροι και εις αρχάγγελος του 17 ου, πιθανώτατα, αιώνας. Εις τον ανατολικόν τοίχον ο

Ευαγγελισμός, εις την αφίδα η Πλατυτέρα και εις την πρόθεσιν η Άκρα Ταπεινώσις, της αυτής τέχνης και εποχής προς τον Παντοκράτορα. Υπό τας τοιχογραφίας ταύτας διεπιστώθη η ύπαρξις παλαιότερου στρώματος».

Σημείωση:Προς το τέλος του τόμου υπάρχει «Πίναξ 102» με φωτογραφία του ναΐσκου (η άλλη φωτογραφία είναι άσχετη) και υπόμνηση: «β. Ο ναΐσκος του Αγίου Κοσμά μετά την αφαίρεσιν των προσθηκών».

Κωνσταντίνα Καζά-Παπαγεωργίου, αρχαιολόγος: «Άλιμος, Όψεις της Ιστορίας της πόλης και του Δήμου», Α' μέρος «Ευώνυμον και Αλιμούς», έκδοση Δήμος Αλίμου, 2006. β - Α.Θ., και, Αρχ. Ετ. Ταξινόμηση CI 110/10.

σελ.47. « . . .Τα κτίσματα της εποχής (σημείωση: από το 1450 π.Χ. έως 1100 π.Χ.) ήταν μεγαρόσχημα και κάλυπταν μεγάλη έκταση που έφτανε μέχρι και το λαιμό του ακρωτηρίου (σημ= της Κωλιάδας άκρας, δηλαδή του Αγίου Κοσμά). Στο τέλος περίπου του 13^{ου} αιώνα π.Χ., κτίζεται στην κορυφή του ακρωτηρίου μικρό τείχος, που φανερώνει την ανάγκη άμυνας και προστασίας των κατοίκων από κάποιο εχθρό, πιθανότατα πειρατικό. Από τότε και για μερικές δεκαετίες αργότερα ο οικισμός φθίνει, για να εγκαταλειφθεί και πάλι περί του 1100 π.Χ. Αυτή την τελευταία εγκατάλειψη της άκρας ο ανασκαφέας (=Γ. Μυλωνάς) τη συνδέει με το *συνοικισμό* του Θησέα, η δημιουργία του οποίου όμως τοποθε-τείται πλέον στον 13^ο αι. π.Χ. Ως προς το νεκροταφείο, τέλος, του Αγίου Κοσμά, της Υστεροελλαδικής εποχής, θεωρούμε ότι από ευτυχή και μόνο συγκυρία εντοπίστηκε η θέση του μόλις το καλοκαίρι του 2003, κατά τις εργασίες διαπλάτυνσης της παραλιακής λεωφόρου και της λεωφόρου Αλίμου. Επί της ακτής Καλαμακίου, στην προβολή της Λ. Αλίμου, αποκαλύφθηκε θαλαμωτός μυκηναϊκός τάφος, ο οποίος σε σημαντικό μέρος είχε υποστεί καταστροφή από τη κατασκευή υπερκείμενου γερμανικού πολυβολείου. Από ένα σύνολο μυκηναϊκών αγγείων και λίγων κοσμημάτων που φυλάσσονται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο και έχουν προ ετών δημοσιευθεί, ξέραμε ότι υπήρχε στην περιοχή του Καλαμακίου μυκηναϊκό νεκροταφείο, αλλά δεν γνωρίζαμε την ακριβή

του θέσης. Η παρακολούθηση των εκσκαφικών εργασιών του συγκεκριμένου έργου είχε ως αποτέλεσμα να εντοπισθεί, όπως φαίνεται, ο τάφος από τον οποίο προέρχονταν τα αγγεία του Εθνικού Μουσείου και κατ'επέκταση να αποδώσουμε με σχετική βεβαιότητα την ταφική αυτή θέση στον οικισμό του Αγίου Κοσμά. Η βεβαιότητά μας ως προς την ταύτιση των αγγείων με τον συγκεκριμένο τάφο οφείλεται στην καταχωρημένη πληροφορία ότι τα αγγεία αυτά τα βρήκαν Γερμανοί στρατιώτες, όταν κατασκεύαζαν ένα κτήριο πάνω στην ακτή του Καλαμακίου. Το κτήριο ήταν προφανώς το πυροβολείο, το οποίο βρήκαμε θαμμένο ύστερα από εξήντα και πλέον χρόνια, ενώ η ακτή, ανεξάρτητα από τη θλιβερή κακοποίηση που υπέστη περί το 1970, παραμένει η ίδια. Από μαρτυρίες, τέλος, παλιών κατοίκων της περιοχής που θυμούνται πολλές «σπηλιές» στη θέση αυτή, γνωστή με το όνομα Λουτρά Αλίμου, αλλά και από δικές μας εκτιμήσεις, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι σε αυτό το μέτωπο της ακτής υπήρχαν και άλλοι τάφοι. Οι «σπηλιές» που θυμούνται οι παλιοί λουόμενοι της ακτής κατά μήκος των πρανών της, πρέπει να ανήκαν στους θαλάμους οργανωμένου νεκροταφείου θαλαμωτών τάφων, το οποίο λόγω της άμεσης γειννιάσής του με τον Άγιο Κοσμά, θα μπορούσε να του αποδοθεί. Η ανασκαφική έρευνα του τάφου αποκάλυψε το δρόμο, μικρό σωζόμενο τμήμα του θαλάμου και μέρος των πλευρικών τοιχωμάτων του, που σώθηκαν χάρη στην ίδρυση της σκάλας του πυροβολείου στο σημείο εκείνο. Παρά την καταστροφή, πάντως, βρέθηκε στο δάπεδο του θαλάμου αδιατάρακτο ταφικό στρώμα, αδιατάρακτοι λάκκοι με οστά και αγγεία και μία σειρά ειδωλίων εξαιρετικής ποιότητας. Δύο σφραγιδόλιθοι και αρκετές χάντρες περιδερείων από γυαλί συμπληρώνουν τον κατάλογο των ευρημάτων του τάφου, τα οποία χρονολογούνται στο τέλος του 14^{ου} αι. π.Χ. και σε όλη τη διάρκεια του 13^{ου} αι. π.Χ. Σημαντικά λοιπόν τα ευρήματα του τάφου, αλλά πολλαπλάσια σημαντική αυτή καθαυτή η αποκάλυψή του ...».

Κυριάκος Σιμόπουλος: «Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1800-1810», τόμος Γ1, Αθήνα 1975, β-Αρχαιολογικής Εταιρείας, Ταξινόμηση CG 98/27 v.3 pt.1.

σ.120, κεφάλαιο με τίτλο «Ένας φιλότουρκος Άγγλος (1801-1805)» αναφέρεται στον αρχαιολόγο και τοπογράφο William Gell, ο οποίος έκανε το 1801 το πρώτο από τα τέσσερα ταξίδια του. «Ανήκε στην ομάδα των αντιδραστικών Ευρωπαίων που είχαν ποτισθή με τη φιλοσοφία της Ιεράς Συμμαχίας και τα ανθελληνικά ψευτοεπιστημονικά κηρύγματα του Pauw (*), κηρύγματα που τόση ζημιά προκάλεσαν στον Αγώνα» (σ.129). Κρατούσε όμως λεπτομερείς σημειώ-σεις, και ο Κ. Σ. παραθέτει παραδείγματα, μεταξύ των οποίων και (σ.127):

«Ίδού κι ο δρομοδείκτης του Gell από την παραλία του Σαρωνικού στην Αθήνα: 45 λ. (= λεπτά της ώρας) Από τον Άγιο Κοσμά. Μετόχι αριστερά. Τράχωνες. Στο βάθος αριστερά οι Τρεις Πύργοι. 45 λ. Περιβόλι δεξιά και παρακλάδι του Υμηττού. Περνάμε ένα χείμαρρο. Ο δρόμος για την Αθήνα είναι απ αυτό το σημείο καλός αλλά κατάσπαρτος από ερείπια κτισμάτων και τάφων . . . . 20 λ. Περνούμε τον Ιλισσό κοντά στην Εννεάκρουνο και μπαίνουμε στην Αθήνα...».

(*)Cornelius de Pauw (1739-1799) μαχητικός μισέλληνας, τον οποίο ο Κοραής ονόμαζε «τον κατάρατον Παύιον, τον οποίον οσάκις ενθυμηθώ σεληνιάζομαι» (σ. 180). Θεωρείται πρόδρομος του Jakob Philipp Fallmerayer 1790-1861.

Lohmann Hans (Bochum) (1947-): {...}“Kolias akra:(Κωλιάς άκρα, Kolias akra). Cape of the western coast of Attica in the deme Halimus, modern Hagios Cosmas, with an early Helladic settlement. This is where wreckage from the naval battle of Salamis (480 BC) was washed ashore (Hdt. 8,96). A sanctuary of Demeter Thesmophoros is attested by Plutarch (Solon 8,4), Pausanias (1,31,1) and Hesychius (s.v.K). The cult of Aphrodite Colias is localized by Str. 9,1,21, incorrectly in Anaphlystus” {...}. (από το διαδίκτυο λήμμα «Αλιμούς»).

Brill's New Pauly (Brill Online Reference Works). Encyclopaedia of the Ancient World, Classical tradition, 20 ή 22 τόμοι) (από διαδίκτυο, λήμμα «Αλιμούς»).

{...} Koliias akra. (Κωλιάς άκρα, Koliias akra). Cape at the western coast of Attica (1) in the deme Halimus, modern Hagios Cosmas, with an Early Helladic settlement (3,4). This is where wreckage from the naval battle of Salamis (480 BC) was washed ashore (Hdt. 8,96). A sanctuary of Demeter Thesmophoros is attested by Plutarch (Solon 8,4), Pausanias (1,31,1) and Hesychius (s.v.K) {2. 100}. The cult of Aphrodite Colias is localized by Str. 9,1,21, incorrectly in Anaphlystus" {...}. Διατυπώσεις ίδιες με του Lohmann, Hans (Bochum).

Σημείωση: Lohman και Brill's New Pauly, δεν βρέθηκαν βιβλία.

Γεώργιος Πάλλης(1974-), καθηγ.ΕΚΠΑ, «Τοπογραφία του Αθηναϊκού Πεδίου κατά τη Μεταβυζαντινή Περίοδο.Οικισμοί,οδικό δίκτυο και μνημεία», Θεσσαλονίκη 2009, έκδοση: Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, Αρχ. Ετ. Ταξινόμηση ΧC 212.1.

σελ.404 κι επ. κεφάλαιο για το ΧΑΣΑΝΙ. Ειδικότερα σελ.406:

«ΣΤ.6.2. Άγιος Κοσμάς (εικ. 205).

Θ (έση). λεωφόρος Ποσειδώνος, Δήμος Ελληνικού (ΑΠΠ 188 Α2).

Β (ιβλιογραφία). Stuart-Revett, Antiquities of Athens III, vii. Dodwell, Classical and Topographical Tour I, 428, 525. Pouqueville, Voyage de la Grece V, 102. Gell, Itinerary of Greece, 90. Laborde, Athenes II, 48. Ορλάνδος, ΕΜΜΕ Γ' (1933), 152. Λαζαρίδης, ΑΔ 19 (1964), Β' 1, 99, πιν.102 β.

Χ (άρτες). Kaupert, Attika, Β1. VIII (Vari): Kosmas.

Χρ (ονολόγηση). 17^{ος} αι. (;).

«Βρίσκεται μέσα στο σημερινό Αθλητικό Κέντρο Αγίου Κοσμά, στο μικρό ακρωτήριο που κατά την αρχαιότητα ονομαζόταν Κωλιάς Άκρα. Είναι μικρός μονόχωρος δρομικός ναός, καμαροσκέπαστος, με τρίπλευρη ασπίδα ιερού. Στη βόρεια πλευρά του προσκολλάται καμαροσκέπαστη αίθουσα, ιδίων διαστάσεων και σύγχρονη με τον κυρίως ναό, με τον οποίον επικοινωνεί μέσω θύρας. Το

κτίσμα έχει κατασκευαστεί με αργολιθοδομή, που περιλαμβάνει αρχαίες λιθόπλινθους – μερικές απόκεινται και γύρω στο έδαφος. Το εσωτερικό καλύπτεται με τοιχογραφίες του 19^{ου} αι., κάτω από τις οποίες υπάρχει παλαιότερο στρώμα. Στο νότιο τοίχο έχουν επισημανθεί και παραστάσεις του 17^{ου} πιθανότατα αι. Σε εργασίες αποκατάστασης του ναού το 1963, βρέθηκε μαρμάρινος στυλοβάτης παλαιού τέμπλου. Το επίκαιρο σημείο όπου βρίσκεται ο ναΐσκος συντέλεσε ώστε να απαντούν αρκετές μνείες του στα περιηγητικά κείμενα. Ο Dodwell τον αναφέρει χωρίς το αγιωνύμιο, αλλά με τη διαπίστωση ότι στέκει πάνω σε αρχαία ερείπια, ανάμεσα στα οποία είδε και ένα δωρικό κιονόκρανο. Ο Rouquevill μνημονεύει λανθασμένα τον Άγιο Κοσμά ως μοναστήρι – όπως κάνει συχνά με μικρούς ναούς ή μετόχια (π.χ. Σωτήρας Κηφισιάς). . . .».

Συμπληρωματικά Α, σελ. 418: «Ένα δρόμο κατά μήκος της φαληρικής ακτής περιγράφει επίσης ο Dodwell: “The distance from Phaleron to Cape Koliass by land is about two miles, in a southern direction; but is nearer the sea, owing the indentations of the coast. Part of the way leads through a deep sand, and the mud of the Phaleric marsh renders it difficult to pass in some places”. Ίχνη αυτού του δρόμου δεν επισημαίνονται στον χάρτη του Kaupert.

Σημείωση: Εικόνα: «205. Χασάνι. Ο Άγιος Κοσμάς, άποψη από βορειο-ανατολικά». Παλαιά χρωματιστή φωτογραφία του επιχρισμένου ναού.

Σημείωση 2: Ο συγγραφέας αστοχεί σε δύο σημεία: α) εσφαλμένα χωροθετεί το ναό στο Δήμο Ελληνικού (βλ. Α.Θ. ΤΟ ΧΡΕΟΣ, σ. 410, αλλά και αμέσως πιο κάτω, και, β) εσφαλμένα αναγράφει ότι «βρίσκεται μέσα στο σημερινό Αθλητικό Κέντρο», ενώ βρίσκεται εκτός του περιγράμματος αυτού. Οι επισημάνσεις αυτές γίνονται από εμένα αποκλειστικά και μόνο για αποτύπωση της αλήθειας και ακρίβειας, αφού το 2019 και η περιοχή του Αγίου Κοσμά περιλαμβάνεται στην έκταση της κοινώς λεγόμενης «Επένδυσης Ελληνικού» (ν. 4062/2012, 4442/2016). Στα μνημεία θα υπάρχει ελεύθερη πρόσβαση των πολιτών.

Δήμος Ελληνικού- Αργυρούπολης, «Ελληνικό, ψυχή της πόλης μας είναι οι μνήμες της, Ιστορικό λεύκωμα για την προβολή της Ιστορίας της περιοχής του Ελληνικού» (κείμενο και πολλές φωτογραφίες), 2018, συγγραφή-επιμέλεια κειμένων Χάρης Πασβαντίδης, χαιρετισμός Δημάρχου Γιάννη Κωνσταντάτου.

σελ.100: «Οι πρόσφυγες που καταφτάνουν κατά κύματα στο λιμάνι του Πειραιά, διασκορπίζονται σε κάθε γωνιά της Ελλάδας και της Αττικής, προσπαθώντας να χτίσουν μέσα από τις στάχτες της καταστροφής μια νέα ζωή. Η περιοχή του Ελληνικού, από τον Υμηττό μέχρι το Σαρωνικό, είναι εντελώς ακατοίκητη. Σύμφωνα με ιστορικές πηγές, η περιοχή του Αγίου Κοσμά ονομαζόταν κατά την αρχαιότητα Κωλιάς Άκρα. Οι ανασκαφές του καθηγητή Γ. Μυλωνά σε δύο χρονικές φάσεις τα έτη 1931 και 1951 έδειξαν ότι το ακρωτήριο κατοικήθηκε για πρώτη φορά το 2.300 π.Χ., κατά την Πρωτοελλαδική περίοδο. Κατά τη Μυκηναϊκή εποχή περί του 1.500 π.Χ. φαίνεται ότι αναπτύχθηκε ένας σημαντικός οικισμός καθώς βρέθηκαν ερείπια τείχους. Στα ιστορικά χρόνια στο Ακρωτήριο υπήρχαν ναοί αφιερωμένοι στις ολύμπιες θεές Αφροδίτη και Δήμητρα. ...».

Σημείωση ΑΘ.: Για το ίδιο το βιβλίο βλέπετε περισσότερα στο 13^ο μέρος, με τίτλο «Ελληνικό – Αεροδρόμιο απαλλοτριώσεις 1937 – 1972», σελ. 477.

Σημείωση 2: Δημοσιεύονται φωτογραφίες με τίτλους: στη σ.183: «Άγιος Κοσμάς, Θεοφάνια στις αρχές της δεκαετίας του '30», σελ. 184: «Φωτογραφία παράας Σουρμενιτών στην παραλία Άγιος Κοσμάς, αρχές δεκαετίας του '30».

Γεώργιος Κ. Γιαγκάκης, «Συμβολή στην τοπογραφία και στην κοινωνική ιστορία του Ελληνικού της Αττικής (Σούρμενα, Αγία Παρασκευή, Κομνηνά, Άγιος Κοσμάς, Ελληνικό», «1922-2012, 90 χρόνια», Νέα Σμύρνη Αττικής 2012, β-ΔΒ Αργυρούπολης Ταξινόμηση 938.911 ΓΙΑ.

σελ. 3: «Πρόλογος. . . .Τα Κομνηνά, τα οποία –στην κατάληξη της βραχύβιας ιστορικής διαδρομής τους – ισοπεδώθηκαν ολοσχερώς λόγω της δημιουργίας του

αεροδρομίου, ο γειτονικός– και ουσιαστικώς οιονεί διάδοχός τους – οικισμός της Αγίας Παρασκευής, τα Σούρμενα και το Ελληνικό, το οποίο αφανίστηκε κατά το μεγαλύτερο τμήμα του από τις επεκτάσεις του αεροδρομίου, αποτελούν μία όλως ιδιαίτερη περίπτωση στον ελληνικό χώρο. Ο τέως(δηλ.μέχρι 31.12.2010) Δήμος Ελληνικού (στον οποίο περιλαμβάνεται και η λωρίς της περιοχής του Αγίου Κοσμά μεταξύ παραλιακής λεωφόρου και θάλασσας) συνιστά, εξ όσων είναι γνωστό, το μοναδικό φαινόμενο για ηπειρωτικό (δηλαδή όχι μικτό ή νησιωτικό) οργανισμό τοπικής αυτοδιοικήσεως που κατέληξε να είναι τεμαχισμένος σε τέσσερα κύρια οικιστικά τμήματα (Άνω Ελληνικό, Σούρμενα, Αγία Παρασκευή, Κάτω Ελληνικό) μη έχοντα άμεση επαφή μεταξύ τους (πλην των δύο πρώτων, που χωρίζονται όμως, από τη Λεωφ. Βουλιαγμένης, όπως και η περιοχή του Αγ.Κοσμά με τις ποικίλες εγκαταστάσεις της από την παραλιακή..».

σ.14: «Ιστορική εξέλιξη του Δήμου Ελληνικού . . .(αφού εξιστορήσει τις ιδρύσεις, συγχωνεύσεις, καταργήσεις κλπ, συνεχίζει) . . .Τέλος, σημειώνεται ότι το 1925 ο οικισμός Άγιος Κοσμάς προσαρτήθηκε (αποσπάστηκε από το Δήμο Αθηναίων) στην τότε ιδρυθείσα Κοινότητα Μπραχαμίου και καταργήθηκε το 1928./ Αξιοσημείωτο είναι ότι στο Β.Δ. 30.8(11.9.).1840 «Περί συγχωνεύσεως δήμων» αναφέρεται ότι οι οικισμοί «Καράς», «Τράχωναις» και «Χασάνιον» καθώς και άλλοι πολλοί ανήκουν στο Δήμο «Αθηνών», ενώ στην πρώτη επίσημη εμφάνιση των οικισμών του κράτους (ΦΕΚ 80 {παράρτημα} της 28.12.1836) όλοι αυτοί δεν μνημονεύονται αλλά αναφέρονται συνολικώς ως «Αθήναι»./Κατά τη διοικητική διαίρεση του κράτους βάσει του νόμου ΚΕ' της 15.12.1845 στο Δήμο «Αθηνών» αναφέρονται, μεταξύ άλλων, οι οικισμοί «Τράχωνες», «Καράς», «Χασάνη», «Κατσιποδού» καθώς και το «Μπραχάμι». Οι οικισμοί «Καράς», «Τράχωναις» και «Χασάνιον» αναφέρονται και το Β.Δ. 19.3.1850 (ΦΕΚ 9/11.4.1850), με το οποίο μετασχηματίζεται ο Δήμος Αθηναίων./ Τέλος κατά την κατά οικισμούς σύνθεση των δήμων, κατά την εφαρμογή του ιστορικού για την αυτοδιοίκηση νόμου ΔΝΖ' του 1912, στο Δήμο Αθηναίων αναφέρονται, μεταξύ άλλων, από το

Μιχ. Χουλιάρáκη, οι οικισμοί «Καρράς», «Μπραχάμι», «Τράχωνες» και Παλαιό Φάληρο. Καθώς και οι Άγιος Κοσμάς και Χασάνι . . . .».

σελ. 16: «Πίναξ Α'- Πληθυσμοί ευρύτερης περιοχής 1879-1907.

Έτη απογραφών:	1879	1889	1896	1907
Καρράς]		94	75	65
Τράχωνες]		60	66	71
Μπραχάμι]	275	276	318	517
Χασάνι]		33	23	27
Κατσιποδού]				
Άγιος Κοσμάς	....	....	3	20
Πικροδάφνη	....	....	10	13

σελ. 17 «Πίναξ Β' – Πληθυσμός οικισμών

Απογραφές:	16.12.1920	16.5.1928	16.10.1940	7.4.1951
Άγιος Κοσμάς	2 (άνδρες)	....	....	...
Τράχωνες	32 (16/α,16/γ)	....	165 (91/α,74/γ)	201

σελ.21: «. . .Κατά τον Κ. Μπίρη, η παλαιά αυτή (= «Ελληνικό») τοπωνυμία της Άκρας του Αγ. Κοσμά και της πλησίον περιοχής δηλώνει ότι «κατά τους Μεσαιωνικούς ή και τους αρχαίους χρόνους», ήταν εκεί το λοιμοκαθατήριο των Αθηνών για τα πλοία που προήρχοντο από χώρες όπου υπήρχε επιδημία λοιμώδους νόσου και συνδέει με την αιτία αυτή τόσο το ναΐσκο των Αγίων (ιατρών) Κοσμά και Δαμιανού όσο και μικρό θολωτό κτίσμα και τον Πύργο του Χασάνη. . . .». σελ.22: «Άγιος Κοσμάς. Η ευρύτερη παράκτια περιοχή του ομώνυμου ακρωτηρίου. Οφείλει την ονομασία της στον ομώνυμο, επί μικρού παραθαλασσίου ανυψώματος, παλαιό ναΐσκο. . .». σελ.24: «Καμάριζα. Πρόκειται για τοπωνυμία περιοχής νοτίως του Αγίου Κοσμά, που προήλθε από θολωτό μεσαιωνικό κτίσμα. Στη συμβολή της παραλιακής οδού με το δρόμο που οδηγούσε άλλοτε στο Χασάνι. . . .».

σελ.36: (Άγιος Κοσμάς).«Το βορειοδυτικό τμήμα της περιφέρειάς του Ελληνικού καλύπτει η παραθαλάσσια περιοχή του Αγίου Κοσμά, έναντι του άλλοτε χώρου των εσωτερικών γραμμών του αεροδρομίου, την οποία χαρακτηρίζει το ομώνυμο ακρωτήριο, που οφείλει τη νεώτερη ονομασία του στο σωζόμενο ναΐσκο του Αγίου Κοσμά./ Το ακρωτήριο, κατά την κρατούσα άποψη, ταυτίζεται με την Κωλιάδα άκρα της αρχαιότητας, όπου εκβράστηκαν τα ναυάγια του Περσικού στόλου μετά τη ναυμαχία της Σαλαμίνας, και επί του οποίου υπήρχαν ιερά της Κωλιάδος Αφροδίτης και της Δήμητρας. Για την ονομασία Κωλιάς άκρα αναφέρονται τουλάχιστον τρεις εκδοχές./ Στην περιοχή του ακρωτηρίου έγιναν από τον καθηγητή Γ. Μυλωνά, προπολεμικώς και μεταπολεμικώς, ανασκαφές, οι οποίες έφεραν στο φως πρωτοελλαδικό και υστεροελλαδικό συνοικισμό και δύο σημαντικές νεκροπόλεις των πρωτοελλαδικών χρόνων./ Αναφέρεται ότι οι δύο νεκροπόλεις «έδωσαν πολύτιμο ανθρωπολογικό υλικό» που μελετήθηκε από Έλληνες και ξένους ερευνητές./ Φαίνεται ότι οι πρώτοι κάτοικοι είχαν στενό-τατες σχέσεις με τους κατοίκους των Κυκλάδων./Η τοποθεσία εγκαταλείφθηκε γύρω στο 1100 π.Χ. και αργότερα, κατά τους ιστορικούς χρόνους, κτίσθηκε ο ναός της Κωλιάδος Αφροδίτης. Σημειώνεται ότι η περιοχή της Κωλιάδος Ακρας διέθετε, κατά την αρχαιότητα, πηλό πολύ καλής ποιότητας, κατάλληλο για αγγειοπλαστική./ Στα νεώτερα χρόνια στην περιοχή του Αγίου Κοσμά απογράφονται 3 κάτοικοι το 1896, 20 το 1907 και 2 το 1920. Οι δύο άρρενες κάτοικοι της τελευταίας των τριών ως άνω απογραφών προφανώς είναι οι τελευταίοι μοναχοί της μικρής μονής που λειτουργούσε επί της κορυφής του ακρωτηρίου, αφιερωμένης στον ομώνυμο Άγιο, και της οποίας διατηρείται ο ναός. Αυτός έδωσε και τη νεώτερη ονομασία στο ακρωτήριο./

Σχόλιο Α.Θ.:

Ο ισχυρισμός ότι στα διοικητικά όρια του Δήμου Ελληνικού «περιλαμβάνεται και η λωρίς της περιοχής του Αγίου Κοσμά μεταξύ παραλιακής λεωφόρου και θάλασσας»(σ.3),ή ότι «Το βορειοδυτικό τμήμα της περιφεφερείας του Ελληνικού καλύπτει η παραθαλάσσια περιοχή του Αγίου Κοσμά» (σ.36), δεν ανταποκρίνεται στην αλήθεια,ή τουλάχιστον δεν ανταποκρίνεται πλήρως, με βάση τα όσα

γνωρίζω τα τελευταία 40 χρόνια. Διότι, καθώς, με κατεύθυνση τη Γλυφάδα, στρίβουμε από την παραλιακή Λ. Ποσειδώνος, δεξιά στον ανώνυμο δρόμο που οδηγεί στο ναό του Αγίου Κοσμά, η εδαφική έκταση που εκτείνεται δεξιά του κινουμένου προς το ναό Αγίου Κοσμά (π.χ. χώρος ΕΑΚΝ, έλλιμενισμού μικρών σκαφών κλπ, αλλά και ο περίβολος του Ναού, το κέντρο «Ακρωτήριο», ο χώρος του Συλλόγου Αιγυπτιακών κλπ) εντάσσεται διοικητικά στο Δήμο Αλίμου, ενώ η εδαφική έκταση, ιδίως παραλία, που βρίσκεται αριστερά του κινουμένου στο δρόμο αυτό προς το ναό, εντάσσεται κατά ένα τμήμα, στο Δήμο Ελληνικού. Απόδειξη τούτου είναι ότι για/από το «Ακρωτήριο» ή «Ακρωτήριο Lounge»-- δυτικά του ναού--ο Δήμος Αλίμου εξέδιδε άδεια ίδρυσης και λειτουργίας, και χρήσης μουσικών οργάνων, συνέλεγε τα απορρίμματα και εισέπραττε διαχρονικά τέλη καθαριότητας, τέλος παρεπιδημούντων κλπ. (βλ.Α.Θ.«ΤΟ ΧΡΕΟΣ»,2018 σ.410).

«Ο ΝΑΟΣ του ΑΓΙΟΥ ΚΟΣΜΑ: Είναι μονόχωρος, καμαροσκέπαστος ναΐσκος, στον οποίον εφάπτεται θολοσκεπές δωμάτιο, χρησιμοποιούμενο σήμερα ως αποθήκη. Ο ναός και το μικρό καμπαναριό του έχουν σοβαρές φθορές από τον χρόνο, λόγω και της θέσεώς τους. Σώζονται τοιχογραφίες του 17^{ου} και του 19^{ου} αιώνας στο ιερό και τον κυρίως ναό, όλες λιγότερο ή περισσότερο φθαρμένες. Έχει τρεις εικόνες των Αγίων Αναργύρων Κοσμά και Δαμιανού (η μία σε τοιχογραφία) και μία εικόνα, μικρότερη, του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού./ Στο ναΐσκο πραγματοποιούνται βαπτίσεις. Εορτάζει την 1^η Ιουλίου και 1^η Νοεμβρίου. Η εκκλησία αναφέρεται και από τον Ιακ. Ραγκαβή (1853). . . .».

σ.39: «Νησίδα- Αβαθή. Δεν υφίστανται κατά μήκος της ακτής του Αγίου Κοσμά-Ελληνικού νησαία εδάφη, έστω και μικρότατα (επιφανείας λίγων τ.μέτρων)./Στον «Πλοηγό» της Υδρογραφικής Υπηρεσίας Π.Ν. έτους 1976 αναφέρονται «βράχοι υπέρ και υπό την επιφάνειαν της θαλάσσης», καθώς και αβαθή προ της Άκρας Αγίου Κοσμά και μέχρις αποστάσεως μερικών εκατοντάδων μέτρων νοτιοδυτικώς αυτής. Τα τυχόν υφιστάμενα μέχρι τότε μικρότατα βραχώδη – ως άνω – νησαία εδάφη προφανώς «υφαλοποιήθηκαν» με την πάροδο του χρόνου από την φθοροποιό δράση των στοιχείων της φύσεως./ Στον «Πλοηγό» της Υδρογραφικής Υπηρεσίας έτους 2004 αναφέρονται: α) περιοχή αβαθών. . β) γλώσσα

αβαθών . . . . Η Υδρογραφική Υπηρεσία σημειώνει επίσης την ύπαρξη δύο φωτοσημαντόρων με στήλη σε απόσταση 1,1 και 3 μιλίων περίπου αντίστοιχα νοτιοδυτικώς και δυτικώς-βορειοδυτικώς της Άκρας Αγίου Κοσμά./ Περιγραφή των αβαθών προ 110 περίπου ετών δίδεται στο “Mediterranean Pilot” του Βρετανικού Ναυαρχείου, του οποίου παρατίθεται . . . το σχετικό απόσπασμα. “Kosma point is situated half-way between Phalerum bay and Port Aliko. Rock- A rock with one foot water over it lies one cable from the southern part of Kosma point./ A patch with 2 fathoms on it lies, S. ½ W. two-thirds of a mile from Kosma point, and nearly half a mile off shore./ Vessels cruising along this shore should give it a wide berth, and pay attention to the lead”. “The Mediter-ranean Pilot”, vol. IV, London 1900”.

«Κήρυξη αρχαιολογικού χώρου», διοικητικές αποφάσεις:

ΑΓΙΟΣ ΚΟΣΜΑΣ: α) ΦΕΚ 265B/1.10.1957 (επαναδημοσίευση από το ΦΕΚ 184 B/8.7.1957) Απόφαση Υπ. Εθν. Παιδείας και Θρησκ. 25666/984/30.5.1957 Περί κηρύξεως αρχαιολογικών χώρων Αττικής, και «... 4. Ολόκληρον την περιοχὴν της χερσονήσου του Αγίου Κοσμά παρά το Αεροδρόμιον Ελληνικού», β) ΦΕΚ 254 Δ/5.3.2004 – θεσμικά, χρήσεις γης, γ)ΦΕΚ 1293Δ/6.10.1993 με Διάταγμα «Τροποποίηση χρήσεων γης και όρων και περιορισμών δόμησης σε εκτός εγκεκριμένου ρυμοτομικού σχεδίου περιοχή του Δήμου Ελληνικού ..», γ) ΥΠΕΧΩΔΕ με αρ.πρ. 56833/ 2080/11.5.94 προς τον ΟΡΣΑ (με αρ.πρ. 7980/16.6.94 Δήμου μας) με θέμα «Διευκρινίσεις σχετικά με το από 28.9.93 π.Δ/γμα (Δ' 1293)».

Μέρος πέμπτο

Αρχαίος Δήμος Ευωνύμου (ή Ευωνύμειας ή Ευωνυμίας)

Δημοτικό Ψήφισμα Ευωνυμίων

Γεώργιος Σταϊνχάουερ: «Δημοτικό ψήφισμα από το θέατρο του Ευωνύμου». Μελέτη: Αρχαιολογική Εφημερίς, 146, 2007, β-Αρχαιολ. Εταιρείας, Ταξ. WE 20.

σελ.43-47: «Θραύσμα στήλης πεντελικού μαρμάρου, αποκεκρουμένο από όλες τις πλευρές κι ως προς το μεγαλύτερο μέρος, περίπου τα τρία τέταρτα, της αρχικής ενεπίγραφης επιφάνειας (εικ.1). Βρέθηκε εντοιχισμένο σε μεταγενέστερο τοίχο, κτισμένο πάνω στην αριστερή πάροδο του θεάτρου του Ευωνύμου, σε σημείο προς Ανατολάς του κοίλου. Φυλάσσεται προσωρινά στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο ά.ά./ Μεγ. σωζ. υψ. 0,35, μεγ. πλάτ. 0,26, παχ. στήλης 0,13 μ. Διατηρούνται αποσπασματικά 16 στίχοι. Ύψος γραμμάτων 0.07 – 0.09 μ. Διάστιχο 0.06-0.07 μ. Στοιχηδόν διάταξη, από την οποία, εν τούτοις, απουσιάζει η ακρίβεια της στοίχισης – κατά τον κάθετο και τον οριζόντιο άξονα – των επιγραφών της λυκούργειας περιόδου. Η χάραξη των γραμμάτων είναι επιπόλαιη και η μορφή τους ασταθής. . . . Υπάρχει κάποια ομοιότητα με επιγραφές του τέλους του 4^{ου}, π.χ.εκείνη του Ζώϊλου . . . του 303/2 π.Χ., και των αρχών του 3^{ου} αι. π.Χ., π.χ. του «χάρακτη της IG II 1187». Ωστόσο ο μικρός αριθμός των

σωζόμενων γραμμάτων δεν επιτρέπει την απόδοση σε κάποιο συγκεκριμένο χαρακτήρα.

{ . . . . . είπ} εν, επ {ειδή Κτησικλ}
 {είδης λαχών της} αρχής {καλώς και φιλ}-
 {οτίμως επεμε} λήθη των κ {οινών και τα}-
 {ς θυσίας τέθυκ} εν τοις θεο {ίς και τοι}-
 {ς ήρωσιν, δεδόχ} θαι Ευωνυ {μεύσιν επα}
 {ινέσαι ν Κτησι} κλείδην {τον δήμαρχον}
 {και στεφανώσ} αι αυτό {ν} χ {ρυσώι στεφά}
 {νω από : Χ δρ} αχμών α {ρετής ένεκα }
 {και δικαιοσ} ύνη {ς} της {εις τον δήμον
 {τον Ευωνυμέ} ων και δ {ιδόναι αυτώ το}
 {ν δήμαρχον} τον αε {ί δημαρχούντα προ}-
 {εδρίαν εν τ} ώι αγ {ώνι . .}.
 { . . . . αναγρ} άψα {ι δε το ψήφισμα τόδε τ}-
 ον μετά Θεόφ} ρασ {τον άρχοντα εστήλη}-
 {ι λιθίνη κ} αι {στήσαι εις το θέατρον}-
 { . . .} ΤΟ {...}.

Παρά την ελλιπή διατήρηση, είναι εκ των σωζομένων σαφές ότι πρόκειται για ψήφισμα προς τιμήν αξιωματούχου του δήμου και συγκεκριμένα, όπως θα δειχθεί στη συνέχεια του δημάρχου. / Η συμπλήρωση του πρώτου στίχου (ο δείνα είπ) εν, επ {ειδή}), που συμπίπτει με την αρχήν του κειμένου, βασίστηκε στην αριστερή κάθετη και οριζόντια κεραία του Π που διακρίνεται στην αριστερή άκρη

του λίθου. Το όνομα του Κτησικλείδη (στ.1-2), που συμπληρώνεται με βάση τη σωζόμενη στο στίχο 6 κατάληξη – *κλείδην*, είναι το μοναδικό από τα γνωστά τέσσερα σχετικά ονόματα Ευωνυμέων (*Κτησικλείδης- Αντικλείδης- Εργοκλείδης και Τιμοκλείδης*), που ταιριάζει στο κενό. Με αυτό το όνομα αναφέρονται δύο Ευωνυμείς, πατέρας και γιός. Ο πρώτος . . . ήταν κληρούχος στη Σάμο, βουλευτής το 352-348 π.Χ. και επιστάτης των προέδρων 346/5 π.Χ. Ο γιός του, που διετέλεσε επίσης βουλευτής . . ., θα μπορούσε συνεπώς να είναι σύγχρονος της επιγραφής. Με την προαναφερθείσα παλαιογραφική χρο-νολόγηση του ψηφίσματος στο τέλος του 4^{ου} ή στο α' μισό του 3^{ου} αι. π.Χ., θα συμφωνούσε επίσης το όνομα του Εργοκλείδη γιού του Εργοκλείδη, βουλευτού το 304/3 π.Χ. . . ., ενώ, από την άλλη πλευρά, δεδομένου ότι ο δήμαρχος, ο οποίος εκλέγεται με κλήρο, σπανίως συμβαίνει να ταυτίζεται με κάποια γνωστή για τον πλούτο ή το γένος προσωπικότητα της περιοχής, δεν μπορεί να αποκλειστεί κανένα από τα συνολικά 54 ονόματα με αυτή την κατάληξη της αθηναϊκής προσωπογραφίας. Η παράλειψη στο συγκεκριμένο σημείο της ανα-φοράς στο αξίωμα του {*Κτησι* κλείδου, βλ. στ.2: {*λαχών της*} αρχής (ενν. του δημάρχου). . . και: *λαχών δήμαρχος*) οφείλεται προφανώς στην πρόθεση αποφυγής επανάληψης καθώς τούτο πρέπει να συνόδευε το όνομα του Κτησι {κλείδη} στην κύρια πρόταση, στ.5-6: *δεδοχ} θαι Ευωνυ {εύσιν επαι/ νέσαι Κτησι} κλείδην {τον δήμαρχον}*. Το δημαρχικό αξίωμα αποδεικνύεται εξ άλλου από την απαρίθμηση (εν συνεχεία στ.3-5) των λόγων για τους οποίους αυτός τιμάται, όπως είναι η επιμέλεια των κοινών και η τέλεση των θυσιών στους θεούς και τους ήρωες. Ξενίζει εν προκειμένω η απουσία της συνηθισμένης στα γνωστά παράλληλα έμφασης ή επεξήγησης π.χ. *τοις θεοίς πάσι, τας θυσίας απάσας, οίς έδει αυτούς θύσαι* κλπ. / Οι επόμενοι στίχοι 5-13 αφορούν στις χορηγούμενες – κοινές και δημοτικά ψηφίσματα – τιμές (έπαινο και χρυσό στεφάνι, προεδρία) που αποφασίζεται να δοθούν στον απερχόμενο δήμαρχο. Η προτεινόμενη συμπλήρωση της αξίας του στεφάνου {από χιλίων δραχμών (αριθμητικά: Χ) αντί της εναλλακτικής των πεντακοσίων δραχμών . . . είναι ενδεικτική. Ανεξήγητο είναι το κενό των δύο γραμμάτων που αφήνει στο τέλος του στίχου η φράση *α {ρετής ένεκα και δικαιοσ} ύνη {ς} της {εις τον δήμο των Ευωνυμέ} ων*, η οποία, εν τούτοις, επιβάλλεται τόσο

από τα γνωστά παράλληλα όσο και από τα σωζόμενα γράμματα . . .Οι στ.10-12 αφορούν, ειδικότερα, όπως πιστεύουμε, στη χορήγηση στον απερχόμενο δήμαρχο της ισόβιας προεδρίας στο θέατρο του δήμου. . . .Με τη χρονολόγηση του ψηφίσματος επί Θεο-φράστου, το 313/2 π.Χ., θα συμφωνούσαν τόσο η μορφή των γραμμάτων όσο και η γενικά πρόχειρη χάραξη. Ούτε θα πρέπει να ξενίζει η χρονική σύνδεση του ψηφίσματος με το «αντιδημοκρατικό» καθεστώς του Δημητρίου του Φαληρέως, επί του οποίου, όπως δείχνει μια σειρά συγχρόνων δημοτικών ψηφισμάτων, η ζωή στους αττικούς δήμους όχι μόνο δεν παρακμάζει, αντίθετα μάλιστα, φαίνεται ότι γνωρίζει μια νέα, την τελευταία της, άνθηση. Είναι εν προκειμένω χαρακτηριστικό ότι το ίδιο ακριβώς έτος (313/2 π.Χ., όχι επί του παλαιότερου Θεόφραστου, το 340/39 π.Χ.) χρονολογούνται και τα τρία επί Θεοφράστου ψηφίσματα του γειτονικού δήμου των Αιξωνέων. . . . Αν η σύμπτωση της χρονολόγησης σ' αυτό το συγκεκριμένο έτος των περισσοτέρων από τα αττικά δημοτικά ψηφίσματα της δεκαετίας 317-307 π.Χ. μπορεί να συνδεθεί με κάποια συγκεκριμένη φάση ή κρίση της επιστασίας του Δημητρίου, παραμένει, ωστόσο, θέμα ανοικτό για συζήτηση. Γεώργιος Σταϊνχάουερ».

Σημείωση Α.Θ.: Στο κείμενο του ψηφίσματος, στ.10 αναγράφεται «...{εις τον δήμον} {ΤΟΝ Ευωνυμέ} ων. . .» (το άρθρο με όμικρον). Ορθά το αντέγραψα. Στο κείμενο της μελέτης όμως αναγράφεται «των Ευωνυμέων».

Σημείωση Α.Θ. 2: Στο κείμενο ενσωματώνεται φωτογραφία με υπότιτλο: «Εικ. 1. Το θραύσμα ψηφίσματος από το θέατρο Ευωνύμου».

Στέφανος Βυζάντιος – Stephani Byzantii: «Εθνικών, quae supersunt», edited Antonius Westermann, Litt.Graec. et Rom. in Univ. Lips. P.P.O. Lipsiae MDCCCXXXIX (=1839). β-Αρχαιολογ. Εταιρείας, Ταξινόμηση ΥΥ 6.88 Dep.2a.

σ. 127: «{...} Ευωνυμία πόλις Καρίας. Το εθνικόν Ευωνυμεύς. Έστι και δήμος Αθηναίων, από Ευωνύμου του Γης και Ουρανού ή Κηφισού. Ο δημότης Ευωνυμεύς, τα τοπικά εξ Ευωνυμέων. Λέγεται και ο δήμος Ευώνυμος . . .{...}..».

Στέφανος Βυζάντιος, «Εθνικά», τ.Α-Ι, Στερεοτυπικές εκδόσεις «Οι Έλληνες», εκδ. Οδυσσέας Χατζόπουλος, 2004. β-ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Ταξ.Αρ.02156/2005-1.

σ.260: «{...} Ευωνύμεια, πόλις Καρίας. το εθνικόν Ευωνυμεύς. έστι και δήμος Αθηναίων, από Ευωνύμου του Γης και Ουρανού ή Κηφισού. Ο δημότης Ευωνυμεύς, τα τοπικά εξ Ευωνυμένων {εις Ευωνυμένων εν Ευωνυμένων}. λέγεται και ο δήμος Ευώνυμος . . .{...}..».

Διογένους Λαερτίου (3 ος αι. μ. Χ.)

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ- ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ, Διογένους Λαερτίου, Βίοι Φιλοσόφων, τόμος Γ' Θεόφραστος, αρ. 57, Εισαγωγή-Μετάφρασις- Σχόλια Νικολάου Κυργιόπουλου, Μάρτιος 1970 (β- ΘΟΠΑΑ).

«57. . . {...} . . επιμεληταί δε έστωσαν των εν τη διαθήκη γεγραμμένων Ίππαρχος, Νηλεύς, Στράτων, Καλλίνος, Δημότιμος, Καλλισθένης, Κτήσαρχος. Αι διαθήκαι κείνται, αντίγραφα τω Θεοφράστου δακτυλίω σεσημασμένοι, μία μεν παρά Ηγησία Ιππάρχου. μάρτυρες, Κάλλιπος Παλληνεύς, *Φιλόμηλος Ευωνυμεύς*, Λύσανδρος Υβάδης, Φίλων Αλωπεκήθεν. την δ' ετέραν έχει Ολυμπιόδωρος. μάρτυρες δ' οι αυτοί. την δ' ετέραν έλαβεν Αδείμαντος ...».

Μετάφραση σελ. 19.

57. «Εκτελεσταί δε των εν τη διαθήκη αναγραφομένων θα είναι ο Ίππαρχος, ο Νηλεύς, ο Στράτων, ο Καλλίνος, ο Δημότιμος, ο Καλλισθένης και ο Κτήσαρχος. Ένα αντίγραφο της διαθήκης, σφραγισμένο με το δαχτυλίδι-σφραγίδα του Θεοφράστου, βρίσκεται στον Ηγησία του Ιππάρχου. Μάρτυρες δε είναι ο Κάλλιπος ο Παλληνεύς, ο Φιλόμηλος ο Ευωνυμεύς, ο Λύσανδρος ο Υβάδης και ο Φίλων από το δήμο Αλωπεκής. Ένα άλλο αντίγραφο έχει ο Ολυμπιόδωρος. Μάρτυρες οι ίδιοι. Το τρίτο αντίγραφο βρίσκεται στον Αδείμαντο . . . ».

ΠΑΠΥΡΟΥ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ αρ.396. Διογένους Λαερτίου, Βίοι φιλοσόφων, τόμ. Β' (Θεόφραστος), αρχαίον κείμενο, εισαγωγή-μετάφρασις-σημειώσεις Νικ. Κυργιόπουλου. ΕΒΕ- ΚΠΙΣΝ ΕΦ- 495-Γ. Το βιβλίο έχει τον ίδιο μεταφραστή με την πιο πάνω έκδοση. Επομένως αρχαίο κείμενο και μετάφραση, ακριβώς το ίδιο.

Φιλόσοφος ιστορία, ή, περί βίων, δογμάτων και αποφθεγμάτων των εν φιλοσοφία ευδοκιμησάντων, βιβλία δέκα. Diogenis Laerti de vitis philosophorum Libri X, tom. I, Lib. I-VI, Editio stereotypa, Lipsiae 1833, σελ.232.

«57. αι διαθήκαι κείνται αντίγραφα τω Θεοφράστου δακτυλίου σεσημασμένοι, μία μεν παρά Ηγησία Ιππάρχου. μάρτυρες, Κάλλιπος, Πελανεύς, *Φιλόμηλος Ευωνυμεύς*, Λύσανδρος Υβαίης, Φιλίων Αλωπεκήθεν. την δ' ετέραν έχει *Ολυμπιόδωρος*. μάρτυρες δε οι αυτοί. την δ' ετέραν έλαβεν Αδείμαντος ...».

Βλέπ. και: Diogenis Laerti de vitis, dogmatibus et Aporhthegmatibus Clarorum Philosophorum. Libri dekem, Graece et Latine, Lipsiae, Impensis Ioannis Pavli Kravsi. Διογένους Λαερτίου περί βίων, δογμάτων και αποφθεγμάτων, των εν φιλοσοφία ευδοκιμησάντων. Theophrastus- Θεόφραστος Lib. V cap. II.

Σημείωση: Είχα καταγράψει όλα τα προηγηθέντα για το Λαέρτιο, όταν εντόπισα (Ιούλιος 2019), το βιβλίο που ακολουθεί, εκδόσεις ΖΗΤΡΟΣ, σε δύο τόμους. (ΑΘ).

Διογένης Λαέρτιος, «Φιλοσόφων βίων και δογμάτων συναγωγή», βιβλία I-V, εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια: Θεόδωρος Μαυρόπουλος, πρόλογος Σωκράτης Δεληβογιατζής, Γενική επιμέλεια σειράς: Δ. Λυπουρλής, Θ. Μαυρόπουλος, Κ. Ζήτρος, εκδόσεις ΖΗΤΡΟΣ 2012, ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Ταξιθετικός Αριθμός 883.3 ΔΙΟ.

σελ.21: «Εισαγωγικά για το Διογένη τον Λαέρτιο. Α. Βιογραφικά- εργογραφικά στοιχεία. Ο *Διογένης ο Λαέρτιος* (το προσωνύμιό του προέρχεται από την κατάγωγή του από τη Λαέρτη της μικρασιατικής Κιλικίας) είναι συγγραφέας της τρί-της

μεταχριστιανικής εκατονταετίας. Δεν μας έχουν σωθεί αρκετά στοιχεία για τη ζωή και για το έργο του. Φαίνεται πάντως ότι έζησε στην Αθήνα και συνέγραψε ένα έργο που επιγράφεται «Φιλοσόφων βίων και δογμάτων συναγωγή», ένα ιδιότυπο έργο ιστορίας της φιλοσοφίας της ελληνικής αρχαιότητας από τη λεγόμενη «προσωκρατική» περίοδο ως την εποχή του. Το έργο αυτό είναι χωρισμένο σε δέκα βιβλία και περιέχει βιογραφικά στοιχεία για τους φιλοσόφους που περιλαμβάνει και, μικρά ή μεγάλα κατά περιπτώσεις, σημειώματα για τις επί μέρους φιλοσοφικές απόψεις τους. Το έργο του αναμφισβήτητα δεν είναι πρωτότυπο, δεν είναι εντελώς συστηματικό, αλλά είναι συνταγμένο με αναγνωρίσιμη αντικειμενικότητα και έχει πληθώρα πληροφοριακών στοιχείων. Είναι η μόνη ως την εποχή του ιστορία της φιλοσοφίας της ελληνικής αρχαιότητας και από την άποψη αυτή είναι πολύτιμο έργο . . . . .».

σελ.736: «5.57. Αι διαθήκαι κείνται, αντίγραφα τω Θεοφράστου δακτυλίω σεσημασμένοι, μία μὲν παρά Ηγησία Ιππάρχου. μάρτυρες, Κάλλιππος, Παλληνεύς, *Φιλόμηλος Ευωνυμύς*, Λύσανδρος Υβάδης, Φιλίων Αλωπεκήθεν. Τὴν δ' ετέραν ἔχει *Ολυμπιόδωρος*. μάρτυρες δὲ οἱ αὐτοί. / Τὴν δ' ετέραν ἔλαβεν Αδείμαντος ...».

Μετάφραση στη νεοελληνική: σ.737: «Οι διαθήκες βρίσκονται, αντίγραφα σφραγισμένα με τη σφραγίδα του Θεόφραστου. Το ένα το έχει ο Ηγησίας, ο γιός του Ιππάρχου. Μάρτυρες γι αυτό είναι ο Κάλλιππος από την Παλλήνη, ο Φιλόμηλος από το Ευώνυμο, ο Λύσανδρος από την Ύβη και ο Φίλωνας από την Αλωπεκή*. Το άλλο αντίγραφο το έχει ο Ολυμπιόδωρος. Μάρτυρες γι αυτό είναι οι ίδιοι./ Ένα άλλο αντίγραφο πήρε ο Αδείμαντος. . . . .».

-----

*Η Παλλήνη, το Ευώνυμο, η Ύβη, η Αλωπεκή ήταν «δήμοι» της Αττικής.

Διονύσιος Σουρμελής: «Αττικά, ή περί δήμων Αττικής, εν οίς και περί των μερών του Άστεως. Έκδοση Α'. Τύποις Αλεξάνδρου Γκαρπολά, Εν Αθήναις 1855». ΕΒΕ- ΚΠΙΣΝ Ταξιθετικός Αριθμός ΑΡΧ-2615. Υπάρχει και άλλο/ίδιο βιβλίο, με ίδιο τίτλο και περιεχόμενο, Έκδοση Α' 1854, με ίδιο Ταξιθετικό αριθμό.

σελ. 102: «Ευώνυμος και Ευωνυμία. Ο δημότης Ευωνυμεύς. Ωνομάσθη από Ευωνύμου υιού του Κηφισσού, αφ'ού η Κηφισία πόλις. Φαίνεται ότι ο υιός συνέστησε το κράτος του παρά την επικράτειαν του πατρός. Ο δήμος Ευωνυμία εν παρακμή και εν τη χριστιανωσύνη λαβών σημασίαν δυσάρεστον, δια τους εν Ευαγγελίω κατέχοντας το Ευώνυμον δαίμονας, μετωνομάσθη Διόνυσος, ούτω μέχρι τούδε καλούμενος, είνε δε ήδη ούτος κτήμα του Ιω. Παπαρρηγοπούλου».

Αλέξανδρος Ρ. Ραγκαβής, «Λεξικόν της Ελληνικής Αρχαιολογίας», Εν Αθήναις, εκ του τυπ/φείου Ανέστη Κωνσταντινίδη, 1888, Αρχ.Ετ. Ταξ.ΥΥ 5.34 Dep.2.

σελ.322: «Ευωνυμείς, δήμος Αττικής, παρά τον Κηφισσόν» (απορία Α.Θ. ;;).

Κωνσταντίνας Καζά-Παπαγεωργίου, αρχαιολόγου, ίδιο βιβλίο, σελ.63.

« . . . Τα όρια των δύο ομόρων δήμων, του Ευωνύμου και του Αλιμούντος, είναι δύσκολο να προσδιοριστούν με ακρίβεια. Γνωρίζουμε πάντως ότι και οι δύο δήμοι ήταν αστικοί, σύμφωνα με τη διαίρεση του Κλεισθένη. Με βάση τα αποτε-λέσματα των ανασκαφών που έχουν προκύψει τα τελευταία χρόνια, το Ευώνυμον φαίνεται ότι κατείχε τη σημερινή έκταση της θέσης των Τραχώνων με κέντρο στο χώρο του λόφου της οικίας Γερουλάνου, συμπεριλαμβανομένων και των λόφων Τρουμπάρι και Χασάνι. Νεκροταφεία και εργαστήρια του δήμου ανα-πτύσσονταν και κατά μήκος της αρχαίας κεντρικής οδικής αρτηρίας που συμπί-πτει με τη σημερινή λεωφόρο Βουλιαγμένης, φτάνοντας μέχρι και το Χασάνι, όπως ονομαζόταν παλιότερα η περιοχή του πρώην αεροδρομίου Ελληνικού. Στην ημιορεινή ή θαμνώδη σε ένα βαθμό έκταση, ανατολικά του κεντρικού δρόμου,

έως ψηλά στους πρόποδες του Υμηττού, οι Ευωνυμείς θα ανέπτυσαν τις αγροτικές, κτηνοτροφικές και μελισσοκομικές τους δραστηριότητες.

Ο Αλιμούς αντίθετα καταλάμβανε την παράκτια ζώνη δυτικά του Ευώνυμου, από το Φάληρο έως την Αιξωνή. Στην επικράτεια του Αλιμούντος ανήκε η Κωλιάς άκρα των αρχαίων, που ταυτίζεται με τη χερσόνησο του Αγίου Κοσμά, καθώς και ο λόφος της Αγίας Άννας ανατολικά (*από χρόνια: Λόφος Κοινωνικής Δικαιοσύνης*), ο οποίος με βάση την πυκνότητα και το είδος των αρχαιοτήτων που έχουν βρεθεί εκεί, θεωρείται ως κεντρικός πυρήνας του δήμου. Στον Αλιμούντα υποθέτουμε ότι ανήκε και ο λόφος Πανί, ωστόσο μόνο οι ανασκαφές του μέλλοντος θα δείξουν αν ευσταθεί η συγκεκριμένη υπόθεση.

Ως όμοροι δήμοι, το Ευώνυμον και ο Αλιμούς, εξυπηρετούνταν από τους ίδιους κεντρικούς οδικούς άξονες. Ο ένας ηπειρωτικός, ξεκινούσε από το άστυ, διέσχισε τους δήμους Αλωπεκής (*σημ. = σήμερα Δάφνης*) και του Ευώνυμου, τις ανατολικές παρυφές του Αλιμούντος και προχωρούσε νότια προς την Αιξωνή (Γλυφάδα) και τις Αλές Αιξωνίδες (Βούλα). Ο άλλος κεντρικός δρόμος, κατά κάποιο τρόπο παράκτιος, με αφετηρία τον Πειραιά διέσχισε το Φάληρο, τον Αλιμούντα και συνέχιζε προς την Αιξωνή για να συναντήσει νοτιότερα τον πρώτο, τον ενδότερο, όπως ακριβώς συμβαίνει και σήμερα στη συμβολή της λεωφόρου Βουλιαγμένης με την παραλιακή, στα Πηγαδάκια της Βούλας. Για τη συγκεκριμένη χάραξη των δύο κεντρικών οδικών αξόνων της περιοχής δυτικά του Υμηττού, έχουμε αρκετά στοιχεία από ανασκαφές που κατά καιρούς έχουν φέρει στο φως τμήματά τους . . . . .».

σελ.133.« . . .Συγκρίνοντας, τέλος, τις γραπτές και τις διαθέσιμες ανασκαφικές μαρτυρίες για τους δύο όμορους δήμους, μπορούμε να πούμε ότι ο δήμος Ευώνυμον υστερεί σε φήμη ενώ ο Αλιμούς σε πλούτο. Ο Αλιμούς διέθετε τα γνωστά ιερά που περιγράψαμε, ενώ για το Ευώνυμον εικάζεται λατρεία της Αθηνάς, του Ερμή – από μια αφιερωματική επιγραφή πάνω σε ένα ομοίωμα φαλλού από πηλό που έχει βρεθεί στη περιοχή Τραχώνων– και του Διονύσου με

μεγαλύτερη πλέον βεβαιότητα λόγω της σχέσης που έχει ο θεός αυτός με το θέατρο . . .».

Γεώργιος Σταϊνχάουερ: «Παρατηρήσεις στην οικιστική μορφή των αττικών δήμων», στο: *The Archaeology of Athens and Attica under the Democracy*, Oxbow Monography 37 (για τα 2500 χρόνια της Δημοκρατίας), 1994, β-Αρχαιολ. Εταιρείας, Ταξινόμηση AI 110.17, σελ. 175 – 189. Παραλείπω παραπομπές.

« . . .{...} . . .Θεωρώντας την πολεοδομική εξέλιξη – την αρχαία όπως και τη σύγχρονη – των Αθηνών, δεν μπορούμε να παραγνωρίσουμε το ρόλο που θα έπαιζε εν προκειμένω η απόσταση από τα αστικά κέντρα, την Αθήνα και τον Πειραιά, η δυνατότητα δηλαδή της αυθημερόν επιστροφής από τους αγρούς, τα απρόσμενα παρεπόμενα της οποίας είναι γνωστά από τον *κατά Ερατοσθένους* λόγο του Λυσία. Τούτο εξηγεί κατ αρχήν την ιδιομορφία της φυσιογνωμίας του συνόλου σχεδόν των δήμων των αστικών τριτύων: πρόκειται για την οικεία στους ανασκαφείς της Αττικής εικόνα ενός τοπίου που κυριαρχείται από οικογενειακούς ταφικούς περιβόλους ιδρυμένους κατά μήκος των δρόμων οι οποίοι προσδιορίζουν τον αγροτικό ιστό του λεκανοπεδίου. Το γεγονός ότι -- παρά την ανοικοδόμηση κατά τις τελευταίες δεκαετίες, όλων των αθηναϊκών προαστίων -- ούτε μια αρχαία αγροικία δεν έγινε δυνατόν να εντοπισθεί με βεβαιότητα, αποτελεί απόδειξη αν όχι για την απόλυτη απουσία τους, κάτι το οποίο διαψεύδεται από τις αρχαίες πηγές, όμως τουλάχιστον για την εξαιρετικά αραιή κατοίκηση του χώρου. Ο προσδιοριστικός ρόλος της απόστασης από το άστυ εξηγεί και τις εξαιρέσεις που αποτελούσαν ανάμεσα στους αττικούς δήμους οι ακραίοι δήμοι του Ευωνύμου και του Αλιμούντος, όπου φαίνεται ότι κατοικούσε μόνιμα ένα μεγάλο μέρος των πρεσβυτέρων δημοτών . . .».

John S. Trail, “The Political Organization of Attica, a study of the demes, trittyes, and Phylai, and their representation in the Athenian Council”, 1975, *Hesperia*

Supplement XIV, American School of Classical Studies at Athens, β-Αρχαιολογική Εταιρεία, Ταξινόμηση WA 64 Suppl. (14).

Στη σ.ν: “Preface . . . It was therefore decided to publish separately my studies of the organization and composition of the phylai and of the locations, number, and representation of the Attic demes. . .”. Και σ.xiii: «Introduction, The subject. In the twenty-first chapter of the *Αθηναίων Πολιτεία* Aristotle describes the four elements essential to Kleisthenes’ political organization of Attica:

- (1) *πρώτον μὲν οὖν συνένειμε πάντας εἰς δέκα φυλάς ἀντὶ τῶν τεττάρων . . .*
- (2) *ἔπειτα τὴν βουλὴν πεντακοσίους ἀντὶ τετρακοσίων κατέστησεν, πεντήκοντα ἐξ ἐκάστης φυλῆς . . .*
- (3) *διένειμε δὲ καὶ τὴν χώραν κατὰ δήμους τριάκοντα μέρη, δέκα μὲν τῶν περὶ τὸ ἄστυ, δέκα δὲ τῆς παραλίας, δέκα δὲ τῆς μεσογείου, καὶ ταύτας ἐπονομάσας τριπτύς, ἐκλήρωσεν τρεῖς εἰς τὴν φυλὴν ἐκάστην, ὅπως ἐκάστη μετέχη πάντων τῶν τόπων.*
- (4) *καὶ δημότας ἐποίησεν ἀλλήλων τοὺς οἰκούντας ἐν ἐκάστῳ δήμῳ . . .*

These four elements, the Phylai, the Council, the Trittyes and the Demes, were combined by Kleisthenes to provide perhaps the most important, certainly the most enduring, feature of ancient Athenian democracy, representative government. Representative government in ancient Athens, more precisely representation in the Athenian Council, is the subject of the present study. . .”.

conspectus of deme locations

topographical table I Erechtheis

Στη σελ. 38 γίνεται αναφορά στην Ερεχθίδα φυλή και σε “evidence for location” από “Trittys-City, Deme-Ευονυμον, Location- Trachones” (probable location). Και στη σελ.43 γίνεται αναφορά στη Λεοντίδα φυλή και στο «Ψήφισμα των Αλιμουσίων», “Trittys-City, Deme- Halimous, Location- Site N of Ag. Kosmas, Evidence for location – Deme-site, identified with certainty from discovery of a deme decree”. (Α.Θ., βλ. για το Ψήφισμα Αλιμουσίων στο οικείο κεφάλαιο).

Ακολουθούν κεφάλαια με τίτλους: «Representation in the Athenian Council», “The Attic demes”, “Prytany descriptions with little or no evidence for representation” και άλλα.

Σημ.ΑΘ: Υπενθυμίζεται ότι το Ευώνυμον και ο Αλιμούς, ήταν δήμοι του Άστεως.

Μέρος έκτο

Αρχαίο θέατρο Ευωνύμου

Γεώργιος Μυλωνάς, «Το Έργον της Αρχαιολογικής εταιρείας κατά το έτος 1980», σελ. 24-25, β-Αρχαιολογικής Εταιρείας, Ταξινόμηση WE 56.

«11. Δια της εφόρου αρχαιοτήτων κ. Όλγας Τζάχου-Αλεξανδρή, ανελήφθη η συνέχισις της ανασκαφής του αρχαίου θεάτρου εις Τράχωνας Αττικής, το οποίον έχει προσανατολισμό Β-Ν.με το κοίλον εστραμμένον προς Ν. Ήδη έχει αποκαλυφθή το κτίσμα της σκηνής με το προσκήνιον, η ορθογωνίου σχήματος ορχήστρα και το μεγαλύτερον μέρος του κοίλου με τας παρόδους. Κατά το 1980 αι ανασκαφικάί εργασίαι περιωρίσθησαν εις την αφάρεσιν του μάρτυρος εις τον χώρον της ορχήστρας και του κοίλου(εικ.41) και εις την διάνοιξιν δύο νέων τομών εις τον χώρον του κοίλου δια την διερεύνησιν των ορίων του προς Β. και Α.

Αι επιχώσεις του μάρτυρος αφηρέθησαν εις δύο στάδια. Εις το πρώτον, αφηρέθησαν αι επιχώσεις του τμήματος του μάρτυρος του κοίλου, όπου παρατηρήθησαν τέσσαρα στρώματα. Εις το τρίτον στρώμα ευρέθη μαρμαρίνη πλάξ εκ των εδράνων της προεδρίας φέρουσα εις την προσθίαν μακράν πλευράν της τέσσαρα γράμματα: ΤΟΠΡ. Εις το δεύτερον στάδιον αφηρέθησαν αι επιχώσεις του τμήματος του μάρτυρος της ορχήστρας. Εδώ παρατηρήθησαν έξ στρώματα. Εις το τέταρτον στρώμα ευρέθη το άνω τμήμα αναθηματικής επιγραφής εκ φαιού μαρμάρου (εικ.42) εις δύο στίχους. Εις το αυτό στρώμα ευρέθη τμήμα βάθρου με κοίλον κυμάτιον. Η πρώτη τομή, η οποία διηνοίχθη εις τον χώρον του κοίλου δεν

προσέφεραν στοιχεία δια τον καθορισμόν του προς Β. ορίου του. Η δευτέρα τομή δεν προσδιώρισεν επίσης σαφή ίχνη βαθμίδων.

Εκ των ανωτέρω στοιχείων προκύπτει ότι το θέατρον αυτό κατεσκευάσθη περί τα μέσα του 4^{ου} π.Χ. αι. και εχρησιμοποιήθη δι' έν χρονικόν διάστημα εκατόν πενήντα ετών τουλάχιστον, εγκατελείφθη δε λόγω της κακής επιλογής της θέσεώς του. Η στρωματογραφία των φερτών υλικών απεκάλυψε αυξομειούμενην παροχήν χειμάρρου, ο οποίος παρέσυρε, αναλόγως της παροχής του, άλλοτε μεγάλους λίθους και άλλοτε μικρούς κόκκους αργίλου».

Σημείωση: Στο κεφάλαιο «Εικόνες» έχει φωτογραφίες: «41. Τράχωνες Αττικής. Ο μάρτυς εις τον χώρον της ορχήστρας και του κοίλου του θεάτρου», και, «42. Τράχωνες Αττικής. Ανω τμήμα αναθηματικής επιγραφής».

Γεώργιος Μυλωνάς, «Το Έργον της Αρχαιολογικής εταιρείας κατά το έτος 1981», σελ. 44-45, β-Αρχαιολογικής Εταιρείας, Ταξινόμηση WE 56.

«20. Είς Τράχωνας Αττικής συνεχίσθη . . . η ανασκαφή του αρχαίου θεάτρου. Εγένοντο εργασίαι καθαρισμού και αποχωματώσεως, η δε ανασκαφική έρευνα περιωρίσθη εις ερευνητικάς τομάς εις την περιοχίν του Α. αναλήμματος του κοίλου και εις τον χώρον της Α. παρόδου, ενώ αφηρέθησαν αι επιχώσεις του κοίλου πλησίον της Α. παρόδου. Εις την πρώτην τομήν η στρωματογραφία απεκάλυψε τέσσαρα στρώματα, συνολικού πάχους 1,30 μ. Μετά την αφαιρέσιν του τρίτου στρώματος εφάνη τοίχος αμελούς κατασκευής με κατεύθυνσιν Α. προς Δ., ο οποίος πιθανώς, κατεσκευάσθη μετά την εγκατάλειψιν του θεάτρου κατά την ρωμαϊκήν περίοδον. Εις τον χώρον της ανατολικής παρόδου, ηνοιχθη-σαν δύο τομαί. Η μία κατέλαβεν όλον το πλάτος της παρόδου δηλ. 2.20 μ., η δε ετέρα εγένετο παρά τον νότιον τοίχον της παρόδου (εικ.72). Διεπιστώθησαν και εις τας τομάς αυτάς τέσσαρα στρώματα συνολικού πάχους 0.90 μ. Το τρίτον εκ των στρωμάτων αυτών απέδωσεν όστρακα χονδροειδή της ρωμαϊκής και

ελληνιστικής περιόδου, ενώ το τέταρτον περιείχεν όστρακα ελληνιστικά και 4^{ου} π.Χ. αι., αντιστοιχεί δε προς την αρχικήν χρήσιν του θεάτρου».

Σημείωση: Στο κεφάλαιο «Εικόνες» έχει φωτογραφία: «72. Τράχωνες. Τομή παρά τον νότιον τοίχον της παρόδου του θεάτρου».

Όλγα Τζάχου-Αλεξανδρή, άρθρο: «11. Ανασκαφή Θεάτρου στους Τράχωνες Αττικής (πιν.58-59)» στα «Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας του έτους 1980», σ. 64-67. β-Αρχαιολ. Ετ., Ταξινόμηση WE 92 (αρ.εγγρ. 53915).

«Η ανασκαφική έρευνα του αρχαίου θεάτρου στους Τράχωνες της Αττικής άρχισε το 1975 (*) με αφορμή την εκσκαφή θεμελίων για την ανέγερση κτηρίου γραφείων στο χώρο του προαυλίου ενός εργοστασίου, ιδιοκτησίας Αφών Ροκανά. Αργότερα η ανασκαφή επεξετάθη και στο γειτονικό οικόπεδο ιδιοκτησίας Ι. Γερουλάνου.

Η περιοχή ταυτίζεται με τον αρχαίο δήμο Ευώνυμον. Μέχρι τώρα στην περιοχή είχαν ανασκαφεί τμήματα νεκροταφείου από τη γεωμετρική περίοδο έως τους ρωμαϊκούς χρόνους. Επίσης είχαν βρεθεί κατά καιρούς ενεπίγραφα μνημεία, με ονόματα δημοτών από το Ευώνυμον. Δημόσιο κτήριο βρίσκεται τώρα για πρώτη φορά, έτσι εντοπίζεται και το κέντρο του Δήμου.

Το θέατρο έχει προανατολισμό Β-Ν, με το κοίλο στραμμένο προς Ν. Για την κατασκευή του κοίλου χρησιμοποιήθηκε η πλαγιά της φυσικής κλίσεως του εδάφους. Εως τώρα έχει αποκαλυφθεί το κτίσμα της σκηνής με το προσκήνιο, η ορχήστρα, που έχει σχήμα ορθογώνιο και το μεγαλύτερο μέρος του κοίλου με τις παρόδους. Η ορχήστρα έχει διαστάσεις 7.50 X 15.30 μ. Τα όριά της στις τρεις πλευρές καθορίζονται με λιθόκτιστη βαθμίδα, ενώ το Ν όριό της καθορίζεται από το στυλοβάτη του προσκηνίου. Στις προηγούμενες ανασκαφές είχε διαπιστωθεί η ύπαρξη πέντε βαθμίδων του κοίλου, οι οποίες είχαν διαμορφωθεί με λιθόκτιστο ανάλημμα η κάθε μία. Η κεντρική πτέρυγα διηρείτο σε τρεις κερκίδες, με κατασκευή δύο κλιμάκων, πλάτους 0.70 μ. Παρόμοια διαμόρφωση,

ως προς τη διάταξη των κλιμάκων, παρουσιάζει το θέατρο του Θορικού. Στην πρώτη βαθμίδα σώζονται τέσσερες λαξευτές ορθογώνιες πλάκες από πεντελικό μάρμαρο, με επιγραφές, που αποτελούσαν τα έδρανα της προεδρίας. Η τέταρτη πλάκα βρισκόταν κάτω από τον μάρτυρα που αφαιρέθηκε κατά τη φετινή περίοδο των ανασκαφών. Στο χώρο του διαδρόμου, που σχηματίζεται μεταξύ της ορχήστρας και της πρώτης βαθμίδας της προεδρίας, προς Ανατολάς, έχουν τοποθετηθεί έξι θρόνοι μαρμάρινοι επάνω σε μαρμάρινο υπόβαθρο. Τα όρια του κοίλου δεν προσδιορίστηκαν ακόμη σε καμία πλευρά του. Η έρευνα των δύο τμημάτων των αναλημματικών τοίχων που βρέθηκαν στην ανατολική πλευρά του κοίλου δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί.

Εφέτος οι ανασκαφικές εργασίες περιορίστηκαν στην αφαίρεση του μάρτυρα, που είχε παραμείνει άσκαφος στο χώρο της ορχήστρας και στο κατώτερο τμήμα του κοίλου, συνολικού μήκους 15.50 μ., πλ. 1 μ. (πιν.58^α) και στη διάνοιξη δύο νέων τομών στο χώρο του κοίλου, μήκους 16.50 μ., πλ.2 μ., η μία και μήκ. 15.50 μ., πλ. 2 μ. – 8.50 μ. η δεύτερη, εκεί όπου διετηρείτο ακόμη η επιχώση, για τη διερεύνηση των ορίων του κοίλου προς Β και προς Α.

Οι επιχώσεις του μάρτυρα αφαιρέθηκαν σε δύο στάδια, χωριστά του κοίλου και χωριστά της ορχήστρας . . . . Το τρίτο στρώμα, παχ. 0.50 μ., περιείχε μεγάλη ποσότητα λίθων που προέρχονταν από τη διάλυση των βαθμίδων του κοίλου και όστρακα της ελληνιστικής περιόδου. Σ' αυτό το στρώμα βρέθηκε και η μαρμάρινη πλάκα από τα έδρανα της προεδρίας . . . . έχει διαστάσεις 1.59 X 0.42 μ., παχ. 0.13 – 0.14 μ. και στην πρόσθια μακρά πλευρά φέρει τέσσερα γράμματα ΤΟΠΡ. Παρασύρθηκε από την πρώτη βαθμίδα, που ήταν η θέση της και κύλισε λοξά στη στάθμη των θρόνων. . . Στο τμήμα του μάρτυρα που έμεινε στο χώρο της ορχήστρας, συνολικού παχ. 1.60 μ., ξεχωρίσαμε έξι κύρια στρώματα . . . Το τέταρτο στρώμα, παχ. 0.30 μ., περιείχε πολλούς λίθους, κεραμίδες και αμμοκονιάματα από τη σκηνή και το προσκήνιο και όστρακα ελληνιστικά. Στο στρώμα αυτό βρέθηκε τμήμα αναθηματικής επιγραφής από φαιό μάρμαρο (πιν.58β). Σώζεται το επάνω τμήμα της, πλ. 0,39 – 0.40 μ., σ.ύψ. 0.285 – 0.165 μ., πάχ. 0.08 μ., με επιγραφή δύο στίχους:

{Δ} ΙΟΝΥΣΩ {Ο} ΛΥΜΠΙΟΔΩΡΟΣ

ΔΙΟΤΙΜΟΥ ΑΝΕΘΗΚΕΝ

Πρόκειται για γνωστό Ευωνυμέα, τον Ολυμπιόδωρο ΙΙ, γιό του Διοτίμου ΙΙΙ (βλ. Kirchner, Prosopographia Attica, ΙΙ, 1903, 169, αρ. 11401. ΙΙ. 1629 στ.-539-41 κι 622-9), ο οποίος πλήρωσε χρέη του πατέρα του το 325/4. (Για το γενεαλογικό του δέντρο βλ. επίσης J. K. Davies, Athenian Propertied Families, 600-300 B.C. (1971) 164 και 165). Στο ίδιο στρώμα βρέθηκε τμήμα βάρου με κοίλο κυμάτιο, σωζ. διαστάσεων 0.315 X 0.24 μ., ύψ. 0.75 μ., λαξευμένο εσωτερικά. . . . . Σκοπός της έρευνας στη θέση αυτή ήταν η στρωματογραφία, η συγκέντρωση στοιχείων για το Β όριο του κοίλου και ηεύρεση της κλίσεως του εδάφους. . . . . Οι επιχώσεις είχαν διαταραχθεί στο Β τμήμα της τομής. Μετά την αφαίρεση της επιχώσεως φάνηκε ότι η επιφάνεια του εδάφους στο χώρο της τομής δεν παρουσιάζει εκφανή κλίση. . . . Με τα στοιχεία που έχουμε έως τώρα θα μπορούσαμε να αποκαταστήσουμε εννέα βαθμίδες χτιστές αρχίζοντας από τη βαθμίδα της προεδρίας. Η κλίση του εδάφους μετά τον τελευταίο λιθοσωρό είναι ελάχιστη. . . . Εάν συνθέσουμε όλα τα στοιχεία που έχουμε συλλέξει έως τώρα, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι το θέατρο αυτό στη μορφή που μας σώζεται, κατασκευάστηκε γύρω στα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. και χρησιμοποιήθηκε για ένα χρονικό διάστημα τουλάχιστον εκατό πενήντα ετών. Η εγκατάλειψη του θεάτρου πιστεύουμε ότι οφείλεται κυρίως στην κακή επιλογή της θεσεώς του μέσα σεμισγάγκεια. Η στρωματογραφία των φερτών υλών αποδεικνύει ότι το γέμισμα του θεάτρου έγινε μέσα σε μερικές δεκαετίες. Η διαδοχική εναπόθεση λεπτό-κοκκων και χονδρόκοκκων φερτών υλών μαρτυρεί την αυξομειούμενη παροχή χειμάρρου, ο οποίος όταν είχε μεγάλη παροχή μπορούσε να παρασύρει λίθους μεγάλους, μεγέθους 2-3 εκατοστών, ενώ άλλοτε παρέσυρε μόνο μικρούς κόκκους αργίλου (με 4 πίνακες/φωτογραφίες). Όλγα Τζάχου-Αλεξανδρή».

Όλγα Τζάχου-Αλεξανδρή, άρθρο με τίτλο «11. Ανασκαφή στους Τράχωνες Αττικής (πιν.118-119)» στα «Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας του έτους 1981», σ. 154. β - Αρχ.Ετ., Ταξινόμηση WE 92 (αρ.εγγρ. 53915).

«Στους Τράχωνες στο χώρο του αρχαίου θεάτρου έγιναν αρχικά εργασίες καθαρισμού και αποχρωματώσεως και η ανασκαφική έρευνα περιορίστηκε σε ερευνητικές τομές στην περιοχή του ανατολικού αναλήμματος του κοίλου και του χώρου της ανατολικής παρόδου, ενώ αφαιρέθηκαν οι επιχώσεις του κοίλου κοντά στην ανατολική πάροδο. . . . (ακολουθεί αναλυτική εξήγηση για τις τομές και τα ευρήματα, ως πληροφορία/ ανακοίνωση) . . . . .».

Σημείωση: Στους «Πίνακες 118 και 119» έχει φωτογραφίες: «α-β. Η τομή δ'», κι, «α. Το τέταρτο στρώμα. β. Τομή στο νότιο τοίχο της παρόδου του θεάτρου».

Όλγας Τζάχου-Αλεξανδρή: Ομιλία-παρουσίαση με τίτλο: “The Original Plan of the Greek Theater Reconsidered: The Theater at Evonymon of Attica”. Στο Proceedings of the XVth International Congress of Classical Archaeology, Amsterdam, July 12-17, 1998, Text, Amsterdam 1999, Αρχ.Ετ.Ταξιiv.ΑΙ 100.10XV.

σελ.420“ . . .{...} . . .In the district of Attica, there exist five rectilinear theaters, dating from about the 5th century B.C.: At Thorikos, at Ikaria, at Rhamnous, at the Amphiareion at Oropos, and now at Trachones. Theaters with a rectilinear arrangement of the *koilon* are not confined to Attica. We have several examples from other sites as well, viz. at Argos, at Isthmia, at Chaironia and at Tegea. The orchestra of the earlier theater at Syracuse show a rectilinear phase too.

I believe that the study of the theater at Trachones, excavated during the last 25 years, will contribute towards our better understanding of the original form of the ancient Greek theater. The site of Trachones is located 6 km. south west of Athens, between Hymettus and the beach of Alimos. The site has been identified as the ancient demos of Evonymon, a large Attic municipality of the Erechtheides tribe. The theater too has a three sided cavea with a three sided arrangement (Pl.

36b). The edge of the orchestra on the east, west and north sides was defined by a low wall, built with small stones.

Four inscribed marble blocks, found in situ, confirm the existence of a whole row of seats of honor, the *proedria*. On the first block we read the letters ΠΡΟΕ on the second ΑΝΑΘΕ, on the third ΤΟΠΡ and on the fourth ΑΥΤΟ here is no doubt that the Ε with shorter central bar horizontal, the upright Ν with bars of equal length, the Α with the central bar in horizontal position belong at least to the middle of the 4th century B.C. As far as the reconstruction of the inscription is concerned we could complete the beginning ΠΡΟΕ {ΔΡΙΑ} etc. ΑΝΑΘΕ {ΣΑΣ}, or ΑΝΑΘΕ {ΜΕΝΟΣ}. For the third block, ΤΟ ΠΡ {ΩΤΩΝ} is a possible completion, followed by a reference to the year of dedication of the offering. Although the *proedria* could not have been earlier than the middle of the 4th century B.C., the stone built seats could have predated it. We have an earlier marble *proedria* at Thorikos, at the theater of Dionysos at Athens, as well as a later one at the theater of Tegea. . . . The seating capacity of the 4th century cavea can be estimated approximately for 2.500 spectators at least. The dimensions of the orchestra are 15.29 X 7.59 m. A drain runs along the east border of the orchestra and ends into a pit. From the sculptural decoration of the orchestra only two marble statues survived. Both are headless and were found in the *stoa* of the *proskenion*. The two pieces are comparable in scale, material, workmanship and style, and at least one holds a kantharos. An appropriate attribute, suggesting that the statue represents Dionysos. The one which is better preserved seems to be the earliest. It is preserved to a height of 1.45 m, including its plinth. Archaisms are present in both pose and dress. The long diagonal mantle with overfold is the most typical archaist dress. The pose with legs held tightly together, the heave framing folds outside the legs, and the strong axiality, formed by a single central dominant pleat, are also typical archaist features. The general scheme of the garment derives from the Artemis-Hekate Epipyrgidia of Alkamenes. The iconographic type may be related to the type depicted on the Euripides' relief at the Istanbul museum, no. 1242, which is believed to represent the archaic statue of Dionysos

brought in Athens from Eleutherai. The statues' drapery, and the proportions which consist of broad shoulders and broad hips, illustrate the second half of the 4th century B.C. sculptural conception.

Concerning the placement of our statues in the theater, one plausible arrangement would have the two statues at the border of the orchestra by the two entrances, where the two mentioned bases stand.

At a distance of 2 m. from the east base, we found part of a dedicatory inscription set in grayish marbles, with an inscription in two verses: {Δ}ΙΟΝΥΣΩ {Ο} ΛΥΜΠΙΟΔΩΡΟΣ / ΔΙΟΤΙΜΟΥ ΑΝΕΘΕΚΕΝ. The inscription refers to a well known citizen of Evonymon, Olympiodoros II, son of Diotimos III, who paid some of his fathers' debts in 325/4 B.C. . . . . The most important part of this theater is the stage of building. The *skene* has an oblong rectangular plan, measuring 3.56 X 12.70 m. The masonry system of its walls is typical of the building practices in Attica during the second half of the 4th century B.C. . . . . Among all rectilinear theaters, the theater of Evonymon is of special importance. It gives a complete picture of a Greek theater of the third quarter of the 4th century B.C., which is probably derived from an earlier rectilinear plan. In fact all the existing theaters of the 5th and the first half of the 4th century B.C. share common features of rectilinearity, concerning the *koilon* and their orchestra, and very probably derived from the same prototype, the Athenian theater of Dionysos Eleuthereus. . . .”.

Στο δεύτερο τόμο με την ένδειξη “Plates” pl.36 b, δημοσιεύεται φωτογραφία με υπότιτλο “b. Theatre, view from the west, Evonymon (photo author, 1995)”.

Ολγας Τζάχου-Αλεξανδρή: «Αρχαϊστικά αγάλματα Διονύσου από το θέατρο του Ευωνύμου». Μελέτη: Αρχαιολογική Εφημερίς, 146, 2007, β-Αρχ.Ετ. WE 20.

σελ.1-42: «Στην ιστορία του αρχαίου θεάτρου, η περίοδος διακυβέρνησης των Αθηνών από τον ρήτορα Λυκούργο αποτελεί σημαντικό σταθμό στην πορεία της εξέλιξής του. Η μεγάλη οικονομική ευεξία, που απολάμβανε η πόλη, είχε ως

αποτέλεσμα, μεταξύ των άλλων ωφελημάτων που προέκυψαν, να αναπτυχθεί μια οικονομική άνθηση και μια παράλληλη εξωραϊστική δραστηριότητα. Τότε οικοδομείται το θέατρο Διονύσου, στις νότιες υπώρειες της Ακροπόλεως, και κατασκευάζεται εξ ολοκλήρου λίθινο, με κυκλική ορχήστρα, ενώ για πρώτη φορά δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην ανέγερση της σκηνής του. Αυτή η διάθεση για κτιριακή ανανέωση είχε μια θετική επίδραση και στους άλλους δήμους της Αττικής, στο γ' τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ. Η ανασκαφή του θεάτρου του Ευωνύμου επιβεβαιώνει αυτή την τάση, ενώ αποδεικνύεται άλλη μια φορά η συμμετοχή των πολιτών στην ανάδειξη του θεατρικού χώρου και των λειτουργιών του, καθώς και η ιδιαίτερη αγάπη τους για το θέαμα. Η λίθινη σκηνή αυτού του θεάτρου, η οποία χρονολογείται γύρω στο 330 π.Χ., είναι σήμερα η μόνη λίθινη σκηνή θεάτρου της Αττικής που σώζεται στην αρχική της μορφή από αυτήν την περίοδο (εικ. 1-3), μας δίνει δε την πραγματική εικόνα του σχήματος της ξύλινης σκηνής, από την οποία και κατάγεται, που ως τώρα ήταν μόνο υποθετική./ Το θέατρο γεννήθηκε μέσα από θρησκευτικές τελετές προς τιμήν του Διονύσου. Η ύπαρξη λοιπών μνημείων που σχετίζονται με τη λατρεία του θεού, μέσα στο χώρο του θεάτρου ή πλησίον του είναι εύλογα αναμενόμενη./ Τα δύο αρχαϊστικά αγάλματα του Διονύσου που βρέθηκαν στο χώρο του θεάτρου του Ευωνύμου, και αποτελούν το αντικείμενο της παρούσας μελέτης, κατέχουν ξεχωριστή θέση στην αρχαϊστική γλυπτική. Αποτελούν δε παράλληλα ένα σημα-ντικό στοιχείο ως προς το γλυπτό διάκοσμο του θεάτρου μας και συμβάλλουν στη γνώση μας για την εικόνα του αττικού θεάτρου αυτής της περιόδου, η οποία, εξάλλου, θα παρουσίαζε μια αξιόλογη ποικιλία ανάλογα με το μέγεθος του δήμου και τον πλούτο των κατοίκων του. Κυρίως όμως αποκτούμε με βεβαιότητα έναν τύπο του θεατρικού Διονύσου./ Τα δύο αγάλματα βρέθηκαν το Δεκέμβριο 1973 στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Ροκανά στους Τράχωνες, εμπρός από τη γνωστή βιοτεχνία ανδρικών ενδυμάτων, στο χώρο του αρχαίου θεάτρου, το οποίον ανασκάφηκε στη συνέχεια. Και τα δύο έργα είχαν αποθηκευτεί στο προσκήνιο. Το πρώτο ήταν όρθιο στη ΝΔ γωνία του, σύμφωνα με μαρτυρία του Ι. Γερουλάνου, ο οποίος το περισυνέλεξε, όταν αυτό ήλθε στο φως κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών

στο προαναφερθέν οικόπεδο για την ανέγερση φυλακίου εισόδου στο ήδη υπάρχον κτίριο της βιοτεχνίας. Το δεύτερο βρέθηκε κατά τη διάρκεια της ανασκαφής που επακολούθησε. Κείτονταν στο δάπεδο του προσκηνίου, στη ΝΑ γωνία (εικ.4-5). Στην ΝΔ πλευρά του προσκηνίου βρέθηκε ο κύνθαρος, που ανήκει στο ίδιο άγαλμα. Αποτμήματα και των δύο αγαλμάτων συνελέγησαν αργότερα, κατά την πρόοδο της ανασκαφής, από διάφορα σημεία του αποκαλυφθέντος μνημείου. Οι θέσεις δε στις οποίες βρέθηκαν, όπως θα δούμε παρακάτω, συμβάλλουν αποφασιστικά στη συναγωγή συμπερασμάτων και ως προς την αρχική θέση που ανιδρύθηκαν αυτά τα αγάλματα. Η καλή κατάσταση της επιδερμίδας των γλυπτών υποδηλώνει ότι αυτά δεν έμειναν για μεγάλο χρονικό διάστημα εκτεθειμένα στο ύπαιθρο. . . . (ακολουθεί πολυσέλιδη περιγραφή του «αγάλματος 1» και «αγάλματος 2», «καλλιτεχνική ανάλυση» με συγκρίσεις, «ο γλυπτικός τύπος των αγαλμάτων», «η δημιουργία του τύπου των Διονύσων του Ευωνύμου». . .). . . . Τη χρονολόγηση των αγαλμάτων του Διονύσου στο τελευταίο τρίτο του 4^{ου} αι. Π.Χ., . . . ενισχύει η εύρεση του άνω τμήματος αναθηματικής επιγραφής (εικ.35), φαιού μαρμάρου, πλάτ. 0,40 μ. σωζ. ύψ. 0,285-0,165 μ., πάχ.0,08 μ., η οποία χρονολογείται στη δεκαετία 330-320, στην οποία αναφέρεται:

{Δ} ιονύσω {Ο} λυμπιόδωρος / Διοτίμου ανέθηκεν

Πρόκειται για γνωστό Ευωνυμέα, τον Ολυμπιόδωρο II, γιό του Διοτίμου III, ο οποίος πλήρωσε χρέη του πατέρα του το 325/4 π.Χ. . . . Τόσο η χρονολόγηση των αγαλμάτων όσο και η θέση της επιγραφής αυτής συμβάλλουν στον προσδιορισμό της αρχικής θέσης τους. Πιστεύω ότι αυτά είναι ανιδρυμένα στα δύο βάθρα που έχουν τοποθετηθεί σε κάθε μία από τις εισόδους της ορχήστρας, στο κάτω άκρο των δύο νοτίων αναλημμάτων του κοίλου (εικ.36-37) τα οποία χρησίμευαν ταυτοχρόνως και ως αναλήμματα των δύο παρόδων του θεάτρου, αντιστοίχως. Η προτεινόμενη διευθέτηση προκύπτει κυρίως από τα ανασκαφικά δεδομένα, τα οποία παρουσιάζουμε παρακάτω, αλλά και από τις διαστάσεις των πλίνθων των δύο αγαλμάτων. . . .(ακολουθούν αρχαιολογικές λεπτομέρειες) . . ./ Με την ίδρυση των αγαλμάτων στις δύο εισόδους της ορχήστρας μέσα στην

πενταετία 325-320 π.Χ. ολοκληρώνεται και η μνημειακή εμφάνιση του θεάτρου Ευωνύμου, της οποίας ο προγραμματισμός θα είχε αρχίσει με την τοποθέτηση της λίθινης προεδρίας, πιθανότατα πριν από τα μέσα του 4^{ου} αι. . . . Ενώ το θέατρο θα ήταν ήδη σε λειτουργία από τον 5^ο αι. π.Χ., όπως προκύπτει από το σχήμα του, από κάποια όστρακα αυτής της περιόδου, αλλά και από το γεγονός της ύπαρξης και λειτουργίας άλλων παρομοίων θεάτρων στην Αττική, ήδη από την περίοδο αυτήν./ Το θέατρο εγκαταλείπεται μέσα στο β' τέταρτο του 3^{ου} αι., όπως συμπεραίνεται κυρίως από την κατασκευή του ανεγερθέντος αναλημματικού τοίχου, ανατολικά του ανατολικού αναλήμματος του κοίλου, και κάθετα προς την ανατολική πάροδο, ο οποίος αχρήστευσε και την είσοδό της (εικ.43). Στην κατασκευή του βρέθηκε ενσωματωμένο θραύσμα τιμητικού ψηφίσματος {βλ. *γι αυτό πιο πάνω*}, το οποίο διατηρείται σε ύψ. 0,35 μ., πλατ. 0,26 μ., θα μπορούσε να είχε στηθεί στον στυλοβάτη του προσκηνίου, στον ορθογώνιο τόρμο της μιας από τις δύο ακραίες πλίνθους του. . . ./ Η ανεύρεση των δύο αγαλμάτων, ακρωτηριασμένων, στον χώρο του προσκηνίου, υποδηλώνει ότι οι δημότες του Ευωνύμου τα έκρυψαν εκεί, για να τα προστατέψουν από περαιτέρω καταστροφή τους, θεωρώντας τα ιερά. Την τελευταία διετία, κατά τη συνέχιση της ανασκαφής προς Ανατολάς του ανατολικού αναλήμματος, βρέθηκαν πήλινα και μολύβδινα βλήματα σφενδόνης (εικ. 44), επιβεβαιώνοντας τη διεξαγωγή εχθροπραξιών στην περιοχή. Πιθανότατα λοιπόν ο ακρωτηριασμός των αγαλμάτων να οφειλόταν σε εχθρικές επιδρομές. Προφανώς, ο φόβος των κατοίκων για επανάληψη των εχθροπραξιών, τους ώθησε στη μεταφορά και διαφύλαξη των αγαλμάτων του θεού σε κλειστό χώρο, προστατευόμενο. Θα μπορούσαμε να συνδέσουμε την καταστροφή του θεάτρου και την παύση λειτουργίας του με τον Χρεμωνίδειο πόλεμο 267/6–262/1, ο οποίος είχε διάρκεια και επαναλαμβανόμενες επιδρομές. Η ερήμωση και η μη επαναχρησιμοποίηση του θεάτρου, μετά τον καταστροφικό για την περιοχή της Αττικής πόλεμο, πιστεύω ότι οφείλεται αρχικά στην έλλειψη πόρων, αλλά και ενδιαφέροντος για τα πολιτιστικά ζητήματα. Ωστόσο, το χρονικό διάστημα του πολέμου φαίνεται ότι ήταν αρκετό, ώστε η ορχήστρα του θεάτρου και η σκηνή του να καλυφθούν, μερικώς τουλάχιστον, από επιχώσεις, λόγω της ακαταλληλότητας της επιλεγείσας θέσης, αλλά και λόγω ελλείψεως

αποτελεσματικού συστήματος αποχέ-τευσης. Ακόμα και σήμερα, όταν βρέχει, η ορχήστρα πλημμυρίζει, επειδή τα νερά της βροχής συγκεντρώνονται εκεί και δεν βρίσκουν διέξοδο (εικ.45). Η στρωματογραφία στο χώρο της ορχήστρας έδειξε ότι η κάλυψή της, μερικώς τουλάχιστον, έγινε σε χρονικό διάστημα ολίγων δεκαετιών, γεγονός που υποδηλώνει ότι και οι κάτοικοι του Ευωνύμου είχαν συνειδητοποιήσει πλέον το ακατάλληλο της θέσης του θεάτρου τους, μέσα σε μισγάγκεια. Στους προαναφερθέντες παράγοντες θα πρέπει να προστεθεί και το βασικό στοιχείο της αρχιτεκτονικής εξέλιξης του θεάτρου. Ήδη από τη δεκαετία του '30, στην περίοδο του Λυκούργου, η ορχήστρα του θεάτρου κατασκευάζεται κυκλική, με πρώτο παράδειγμα το θέατρο του Διονύσου των Αθηνών. Ενώ ήδη το λίθινο θέατρο της Ηφαιστίας στη Λήμνο, στις αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ., ή και λίγο αργότερα, κατασκευάζεται έχοντας κοίλο σχήματος αχιβάδας, υποδηλώνοντας τον πειραματισμό και την σταδιακή εξέλιξη του σχήματος που επακολούθησε. Η αλλαγή αυτή του σχήματος της ορχήστρας και του κοίλου προσέφερε νέες δυνατότητες στην παρουσίαση των θεατρικών παραστάσεων, και στο εξής δεν κατασκευάστηκαν άλλα θέατρα με ορθογώνια ορχήστρα. Όταν αργότερα το ενδιαφέρον για τις τέχνες και τα γράμματα ανανεώνεται, το θέατρο του Ευωνύμου, για τους παραπάνω λόγους δεν κρίθηκε σκόπιμο να ανακαινιστεί, όπως συνέβη και με άλλα θέατρα της Αττικής, αλλά και σε άλλες περιοχές. Είναι πιθανό, ένα νέο θέατρο να κατασκευάστηκε σε άλλη προσφορότερη θέση, ή οι δημότες να μετέβαιναν σε κάποιον άλλο δήμο, γειτονικό, ο οποίος θα διέθετε ένα εξελιγμένο θέατρο. / Τα δύο επιβλητικά αγάλματα του Διονύσου, τοποθετημένα στα βάθρα των δύο εισόδων της ορχήστρας, αποτελούσαν έναν εξαιρετικό γλυπτικό διάκοσμο για το μικρό αυτό θέατρο. Θα ξεπερνούσαν σε ύψος το ισόγειο του σκηνικού κτίσματος, το οποίο έφτανε τα 2 μ. περίπου, και θα δέσποζαν στο χώρο του κοίλου, τονίζοντας τα δύο όρια των αναλημμάτων του. Ο Διόνυσος, οικοδεσπότης, υποδεχόταν τους εισερχομένους και ενέπνεε σεβασμό. Ο αρχαϊστικός χαρακτήρας των αγαλμάτων τους προσέδιδε θεϊκότητα και επισημότητα. Ο αναθέτης θα πρέπει να ήταν πολύ υπερήφανος για την καλλιτεχνική προσφορά του στο θέατρο του δήμου από τον οποίον καταγόταν, γι αυτό και έστησε την επιγραφή με το όνομά του πλησίον του ενός εξ αυτών».

Σημείωση: Η μελέτη συνοδεύεται από πλήθος φωτογραφιών του χώρου και σχεδίου της σκηνής του θεάτρου, και κυρίως, των δύο αγαλμάτων από πολλές πλευρές, με ευκρινείς τις πτυχώσεις των ενδυμάτων, αλλά και φωτογραφίες άλλων αγαλμάτων από την Επίδαυρο, το Ηραϊόν του Άργους κ.α., επι-τυμβίων στηλών, της επιγραφής που αναφέρει τον Ευωνυμέα Ολυμπιόδωρο, κλ.

John S. Trail, «Demos and trittys, Epigraphical and Topographical studies in the organization of Attica», Athenians, Victoria College, Toronto, 1986. Β-Αρχαιολογικής Εταιρείας, Ταξινόμηση QD 10.50.

Αναφέρεται σε επιγραφές, πίνακες κλπ. αρχόντων, βουλευτών,

***σελ. 55, γράφεται Text – πίνακα «{E} υώνυμον» και «Αλιμ {ο}ύς»

***σελ.69 γράφεται «Table: The arrangement of the deme catalogue» όπου και τα ονόματα «Euonymon» και «Halimous», κατά φυλές.

**σ.83 καταγράφονται «Epimeletai of Erechtheis» με αναφορά σε «Εσω {νυμέα}».

***σ. 125 στο κεφάλαιο «Conspectus of deme quotas and locations» αναφέρεται:

«Erechtheis Table I, Trittys- City, Deme- Euonymon, Quota – 10, Location- Trachones, Evidence for location Deme-site (Ath.Mitt.88, 1973 pp.1-54) identified with certainty, Hesperia 47, 1978, p.104 (*)».

(*) Στην Hesperia 47,1978, σ.104, (β-Αρχ. Ετ. Ταξινόμηση WA 64) σε υποσημείωση αναγράφεται: «The location of this deme near the early Christian church at Trachones must be regarded as certain. The deme probably straddled the old road, recently replaced by a new airport road a short distance to the East (see J. M. Geroulanos. Ath.Mitt.88, 1973, Beil.1). The deme has been identified from the discovery of the gravestones I.G. II, 6158, 6182, and 6195, and this identification is now confirmed by the recent discovery of a theater; only a large deme could have possessed such a theater, and of the large city demes only Euonymon had

not previously been located with certainty. The site had a long history throughout antiquity and is extremely rich in archaeological finds which have been very ably excavated by Mr. Geroulanos (op. cit., pp.1-54)".

*** στη σ.130: «Leontis Table IV, Trittys- City, Deme-Halimous, Quota 3, Site N of Ag. Kosmas, Evidence for location Deme-site, identified with certainty from discovery of deme-decree; cf. BSA 24 1919-1921 pp.151-160" (Α.Θ.= Ψήφισμα Αλιμουσίων).

***Στο τέλος του βιβλίου, μετά τους Πίνακες, παρατίθεται Χάρτης με τίτλο "Organization of Attica", όπου αναφέρονται οι αρχαίοι δήμοι και ο αριθμός των βουλευτών με τους οποίους αντιπροσωπεύεται καθένας στη Βουλή των 500, μεταξύ των οποίων και το Ευώνυμον με 10 βουλευτές, και ο Αλιμούς με 3.

Jessica Paga, "Deme theaters in Attica and the trittys system", HESPERIA, The Journal of the American School of Classics Studies at Athens, vol.79 No. 1, January-March 2010. Β- Αρχαιολογικής Εταιρείας, Ταξινόμηση WA 64.

σ.353: "Introduction. Deme theaters, or theatral areas, dot both the countryside of Attica and our epigraphical sources. In this article, I examine the evidence for 19 deme theaters in Attica during the 5th and 4th centuries B.C., combining disparate sources in order to consider theaters attested in literature and inscriptions as well as those found in archaeological contexts (Fig.1). The physical remains of known deme theaters are discussed in detail to establish patterns of construction and form. The overarching goal of the first part of the investigation is to identify the distribution, shape, and functions of the deme theatral areas, noting the hybridity of their form and the implications of the spatial dynamics of the areas. In the second part, the emphasis on form and function is developed with respect to the administrative and organizational makeup of the Athenian society and the democracy, with particular emphasis on the trittys system: the multiplicity of purposes implied by the deme theaters helps illuminate

the structures and functions of Athenian society and of the *demokratia* on both a deme and trittys level. Rather than viewing the trittyes in terms of military organization and deployment, we can identify a more administrative use . . . .σελ. 363: In the deme of Euonymon (modern Trachones), a rescue excavation in 1973 brought to light large sections of a well preserved theater (Fig.9). Subsequent excavations in 1980 and 1981 further defined the structure, although a full publication with plans has yet to be presented. According to the excavations reports, the theater consist of 21 rows of seats preserved in the *koilon*, carved into the naturally sloping rock of the site, and fronted by four stone thrones delineating the *proedria*, one of which is said to have an inscription dated to the beginning of the Hellenistic period, and an additional two thrones of gray “Hymmetian” marble, dated to the end of the 4th century. There is rectangular orchestra with a beaten earth floor, sharply delineated on three sides by the cavea seats, and backed by a *skene* building (12.65 X 3.65 m., preserved a maximum height of 1.95 m) with openings for three doors.- The preliminary reports also mention a *proskenion* of eight Doric columns in *antis*. The notices further describe two flanking *parodoi*, fragments of two Archaic, or archaizing, bases and statues of Dionysos, and various ceramic and coin finds. An inscription dedicated to Dionysos was also found in the area of the theater and helps secure the identification both of the deme and of the structure (1). Due to the site’s propensity for flooding and the general nature of the rescue excavations, much of the stratigraphy was mixed, although the ceramic finds seem to indicate an initial construction and use around the middle of the 5th century, with rebuilding activity in the 4th century (2)». . . .σελ.381:. . . «Conclusion: The theatral areas that are scattered – not haphazardly, but deliberately – throughout Attica render visible the various ways in which the trittyes functioned within the complex political and bureaucratic divisions devised by Kleisthenes at the close of the 6th century. The line of democracy progresses from the crowded meetings of the Ekklesia on the Pnyx and the more restricted “representative” politics of the Boule, out to the trittyes within a given phyle, and is then further subdivided into the individual demes. In terms of both physical topography and abstract policy,

then, the trittyes are situated in the middle ground, linking the 10 phylai to the 139 demes. Given the distribution of deme theaters, it is further possible to imagine the Rural Dionysia as taking place on the trittys level, rather than being celebrated as individual festivals in separate demes; instead of being deme-specific, the festival may have been trittys-specific. If this were the case, the deme theatrical areas would have served as venues for face-to-face interaction among demesmen and across trittyes, further strengthening bonds and ties within the trittyes. The distribution and form of the deme theatrical areas illuminate their multiplicity of functions and demonstrate how the trittyes served as the crossroads between deme and phyle, one of the most important links supporting the matrix of the *demokratia*". J. Paga.

1.- (46) SEG XXXII 267. The dedication is by Olympiodoros, son of Diotimos, and has been tentatively dated to the early 3rd century.

2.- (47) For the later dating, see Mylonas 1980 p.25; Touchais 1981. Both reports indicate an initial construction date in the mid-4th century and continued use for about a century and a half (or less). See also Touchais 1982, where sherds from the 4th and 3rd centuries are reported. As with the other deme theaters already explored, this area at Euonymon was probably utilized as a theater and as a general gathering area for some time before the first stone constructions were built, although there is no way of definitively proving this hypothesis given the current state of excavation and publication. For the first construction phase as belonging to the mid-5th century, see Goette 1995 pp. 16-17; Moreno 2007 p.44; the dating is also discussed in n.44, above. . . .". Σημείωση: Παραλείπω άλλες παραπομπές, ως απολύτως ειδικές/αρχαιολογικές.

*** Στη σελ. 352: «Figure 1. Map of Attica showing all attested deme theaters. J. Paga», και, σελ. 365: «Figure 9. Euonymon, plan of theatrical area. Wiles 1997, p.30, fig.4. Courtesy Cambridge University Press». Στη σελ.376 δημοσιεύεται:

«Table 1. Bouleutic quotas of demes with theatral areas” μεταξύ των οποίων και “Deme-Euonymon, Bouleutic quota 10”.

Henry W.Pleket–Ronald S.Stroud, editors “Supplementum Epigraphicum Graecum”, Amsterdam 1985. β-Αρχαιολ. Ετ. Ταξινόμηση (Ref.1a) QE 25 v.32.

σελ.95 αρ. 267: «EUONOMOS (TRACHONES). Dedication, CA. 325 B.C. Upper part of the marble block found in the excavations of the theatre at this deme; see our lemma no. 272. Ed. pr. O. Tzachou-Alexandri, RAAH (1980) {1982} 65 (ph.), who identifies the dedicator as PA no. 11401.

{Δ} ιονύσω {Ο} λυμπιόδωρος

Διοτίμου ανέθηκεν. . . . .».

σελ. 96, αρ. 272: «EUONOMOS (TRACHONES). Inscribed seat block from the theatre. Marble block from the proedria of the recently discovered theatre in this deme. Brief mention by O. Tzachou-Alexandri, RAAH (1980) {1982} 65, who notes that the other inscribed seat blocks were found. For a dedication from this theatre, see our lemma 267. ΤΟΠΡ. . . . .»

Σημείωση: Βλέπετε και: Hans Lohmann, Atene, Αθήνη, Forschungen zu Siedlungs – und Wirtschaftsstruktur des klassischen Attika (Έρευνα για τον οικισμό και την οικονομική δομή της κλασικής Αττικής), Bohlau – Wien 1993, τόμος πρώτος, σελ. 288-289. β- Αρχαιολ. Εταιρείας, Ταξινόμηση CI 181/10.

Μέρος έβδομο

Περιοχή Τραχώνες

Κεφάλαιο πρώτο - Γενικά

Κωνσταντίνος Θ. Συριόπουλος, «Η Προϊστορία της Στερεάς Ελλάδος», Εν Αθήναις 1968, έκδ. Αρχαιολογικής Εταιρείας. β-Αρχ.Ετ.Ταξιν. Ref.3/ΥΕ 1, τομ.61.

σελ.83: «95. ΤΡΑΧΩΝΕΣ. Εκ τινος τοποθεσίας, παρά την πρώτην στάσιν Τραχώνων σκαφείσης κατά την κατασκευήν της οδού Βουλιαγμένης, οι J.L.Caskey και Γ. Μυλωνάς συνέλεξαν το 1952 ΠΕ όστρακα αποτεθέντα εις την συλλογήν της εν Αθήναις Αμερικανικής Σχολής Κλασσικών Σπουδών. Aghios Kosmas σ. 4 υποσημ.19. Πολυάριθμοι λεπίδες οψιανού εκ της περιοχής Τραχώνων περιγράφονται εν ΑΕ 1956, 73-105 (Α.Θ.σημ.: άρθρο Ι.Γερουλάνου, πιο κάτω). Μέρος ΙΙ, κεφ.ΙΙ, Δ ΧΧΧΙΙ.- ΥΕ κεραμεική προερχόμενη εκ της θέσεως και αποκειμένη εν τω Εθνικώ Μουσείω Αθηνών μνημονεύεται εν BSA 1947, 4 ALIN, 104, JHS 1962 Arch. Rep.25. R. Hope Simpson, Gams σ. 102, αρ. 352. ΥΕ θέσις 148».

Κωνσταντίνος Θ. Συριόπουλος, «Η Προϊστορική κατοίκησης της Ελλάδος κι η Γένεσις του Ελληνικού Έθνους», τόμ. Α', Αθήναι 1994, έκδοση Αρχαιολογικής Εταιρείας, αριθμός 139. β-Αρχαιολ. Εταιρείας, Ταξιν.(Ref.3) ΥΕ 1 (139 τομ.1ος).

σ.411:«350 ΤΡΑΧΩΝΕΣ: Βιβλιογρ.,MV,37. AA 1940,175. BSA 1947,4. ΑΕ 1956, 73-105. Aghios Kosmas 4 (υποσημ. 19). EMF, 104. Gams, 102. Π-Σ, 83-84. Notes, εικ. 10. AM 1973, 1-54. Excavations 1976, 27 GAC, 206. M-X, 255 κ.έ.

(α) Εκ τοποθεσίας των Τραχώνων, η οποία εδιχοτομήθη κατά την κατασκευήν της λεωφόρου Βουλιαγμένης, ο Μυλωνάς συνέλεξε το έτος 1952 όστρακα της ΠΕ

περιόδου ευρισκόμενα εις την συλλογήν της εν Αθήναις Αμερικανικής Σχολής Κλασσικών Σκπουδών (Aghios Kosmas, 4 υποσημ.19), πολυάριθμοι δε λεπίδες οψιανού εκ Τραχώνων περιγράφονται εν ΑΕ 1956, 73-105.

β) Νεκροταφείον 20 υστερογεωμετρικών τάφων έχει επίσης ανασκαφή εις την περιοχήν των Τραχώνων. ΑΑ 1940, 175. ΑΜ 1973 1-54. Μ-Χ, 255 κ.έ.

γ) Εκ λαθραίως ανασκαφέντων τάφων της περιοχής των Τραχώνων έχουν γνωσθή ΥΕ ΙΙΙ αγγεία, πολλά των οποίων διωχτετεύθησαν εις το εμπόριον και τινα απεκτήθησαν από το Εθνικόν Αρχαιολογικόν Μουσείον Αθηνών. Έν δε εξ αυτών έχει ταξινομηθή ως ΥΕ ΙΙΙ Β. ΒSA 1947, 4, 46. ΕΜF, 104. Π-Σ 83-84 κ.ε. GAC, 206. ΥΕ ΙΙΙ Β θέσις 180, γεωμ. 223».

Ιωάν. Μ. Γερουλάνος: «Εφημερίς αρχαιολογική, περιοδικόν της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρίας», 1956, σ. 73-105, μελέτη: «Αρχαιολογικά ευρήματα Τραχώνων», πρώτο κεφάλαιο «Α. Οι οψιανοί της συλλογής Τραχώνων».

Σημείωση ΑΘ: Η μελέτη, δεν εκτείνεται μόνο στις σελ. 73-105, αλλά συνοδεύεται κι από σχέδια ευρημάτων κι από πίνακες εντασσόμενους στα πλαίσια του κειμένου, από πέντε σχέδια ευρημάτων σε ξεχωριστά φύλλα, και δέκα έξη φωτογραφίες πλήθους ευρημάτων. Είναι εξειδικευμένη, λόγω του αντικειμένου της, με πολλά τεχνικά στοιχεία (μεγέθη, διαστάσεις κλπ), προοριζόμενη για ειδικούς. Για τη γνώση των συμπολιτών μας καταγράφω μόνο τα κεφάλαια αυτής:

«Α. Οι οψιανοί της συλλογής Τραχώνων. Α. Εισαγωγή. 1. Περιοχή προελεύσεως ευρημάτων. 2. Τύποι μορφής οψιανών βασικοί. Β.- Γενικά χαρακτηριστικά και τρόποι κατατάξεως. 3. Κατάταξις κατά ποιότητα πρώτης ύλης. α. Επιφάνεια. β. Διαφάνεια. Γ. Χρώμα. Δ. Καταλληλότης προς θλάσιν και παραλλήλους έδρας. 4. Κατάταξις κατά τρόπους κατεργασίας. α. Εργαλείον και κατασκευή. β. Χαρακτηριστικά αναγόμενα εις τον τρόπον κατασκευής. γ. Σχηματική παράστασις κατασκευής εργαλείων κατά στάδια. 5.- Κατάταξις κατά κατηγορίας μορφών. α.- Χαρακτηριστικά κατηγοριών. β. Γενική κατάταξις κατά

κατηγορίας και ομάδας. 6. Κατάταξις κατά τρόπον χρήσεως. Γ.- Πυρήνες και λεπίδες. 1. Πυρήνες. 2. Λεπίδες. 3. Κατάταξις των λεπίδων. 4. Χρήσις λεπίδων. Δ.- Επίκουροι τύποι οψιανών. 1. Θραυσιγενή. 2. Άμορφα και πρώτη ύλη. 3. Τεμάχια ειδικού ενδιαφέροντος. 4. Αποθραύσματα. F. Εργαλεία. 1. Ειδική επεξεργασία. 2. Ίχνη χρήσεως. 3. Βέβαια και πιθανά εργαλεία. α.- Βέβαια εργαλεία. β. Πιθανά εργαλεία. 4. Χρονολογική συσχέτισις των ευρημάτων. 5. Ο οψιανός ως υλικόν κατασκευής εργαλείων.- Z. Χρησιμοποιηθέντες όροι.

A. ΕΙΣΑΓΩΓΗ. 1. Περιοχαί προελεύσεως ευρημάτων. Η συλλογή περιλαμβάνει οψιανούς προερχομένους μέχρι σήμερον (Αύγουστος 1951) μόνον *εξ ευρημάτων επιφανείας*. Ταύτα προέρχονται από τας τοποθεσίας:

α. Άγιος Κοσμάς (πιν.2-4). α) Ακρωτήριο, λαιμός και ανατολικώτερον. β) Νεκροταφείον βορειοανατολικώς του Ακρωτηρίου και εις απόστασιν 500 περίπου μέτρων (σχεδόν επί της παραλίας). γ) Γκολφ.

β.- Αλιμος (πιν.2). α) θέσις Κρυονέρι και προς Αεροδρόμιον. β) Αλιμος (ήτοι νοτίως οικιών Αβραμίδη-Νικολαΐδη).

γ.- Πανί (πιν. 5-12). α) Νότιον, β) Κορυφογραμμή. γ) Ανατολικόν. δ) ΒΑ ύψωμα (και οικία, έτι ΒΑ/τερον). ε) Βόρειον. F) Δυτικόν.

δ.- Τράχωνες (Αθηνών) (πιν.2). α) Γενικώς περιοχή Τραχώνων. β) Λοφάκι οικίας. γ) Κοντοπήγαδο. δ) Διάφορα.

ε.- Καβούρι (πιν.2). α) Μικρό Καβούρι, λαιμός. β) Μικρό Καβούρι, νότιον ακρωτήριο και νοτία ακτή. γ) Μεγάλο Καβούρι.

F.- Διάφορα (πιν. 2) α) Ανάβρυτα Αμαρουσίου. β) Κόκκινος Μύλος (Μενιδίου). γ) Μεγάλο Πεύκο (Μεγάρων). δ.- Ψυχικόν- Κολλέγιον (ίσως μεταφερθέν δι άμμου εκεί). ε) Ναός Σουνίου. F.- Πόρτο Ράφτη. ζ) Κοτρώνι (Πόρτο Ράφτη). η) Ραμνούς (Αμφιαράειον). θ) Ηραΐον Περαχώρας Λουτρακίου. ι) Μυκήναι (Ακρόπολις γύρωθεν). . . . .».

Ιάκωβος-Ρίζος Ραγκαβής: «Τα Ελληνικά, ήτοι περιγραφή γεωγραφική, ιστορική, αρχαιολογική και στατιστική της αρχαίας και νέας Ελλάδος. Συνταχθείσα υπό Ιακ.Ρ. Ραγκαβή, εις τρεις τόμους. Ων ο Α' διαλαμβάνει την Στερεάν, Ανατολικήν και Δυτικήν Ελλάδα, ο Β' την Πελοπόννησον και ο Γ' τας νήσους τας τε ελευθέρας και μη, και τον πίνακα, και εκδοθείσα υπό Κωνσταντίνου Αντωνιάδου, τόμοι 1-3. Εκ του τυπογραφείου Κ. Αντωνιάδου. Εν Αθήναις 1853-1854». Ταξιθετικός αριθμός ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ ΓΠ-4453.

σ.294: «Διαίρεσις στατιστική, κατά δήμους και χωρία. Επαρχία Αττικής. Περιέχει οκτώ δήμους = Αθηνών, Πειραιώς, Αμαρουσίου, Φυλής, Περαιάς, Κρωπίας, Μαραθώνος και Λαυρίου. Και κατοίκους κατά το 1851, 42.179. Δήμος Αθηνών. Αθήναι. πολ. πρωτεύουσα ίδ. Αθήναι 196. Πληθ. κατά το 1851. οικ. 5.200, κάτοικοι 24.754. Περί τας Αθήνας κατά μικράς αποστάσεις και από της πόλεως και απ αλλήλων εισίν αι εξής αγροικίαι. Τράχονες, Καράς, Χασάνια(1) Πατίσια, Γυψέλι, Σεπόλια – Λεβή (παρά τον ελαιώνα), Δραγομάνον(2), ήδη ιδιοκτησία της Α.Μ. της Βασιλίσσης, Αμπελοκήποι, Δερβισαγού, Κερασίνοι, Χαϊδάρι, Εύμορφη Εκκλησιά, θέσις αγροτική ακατοίκητος, Μονή Ασωμάτων διαλελυμένη επί της προς του Μαρούσιον παλαιάς οδού, Μονή Καισαριανής διατηρουμένη».

1.- Περί τον Καρά τους Τράχονας και τα Χασάνια υπάρχουσιν ελληνικά ερείπια και αρχαία φρέατα.

2.- Τα Λεβή (αντί Λεβί), και Δραγομάνον (αντί Δραγουμάνον), όπως διορθώνονται στα «Παροράματα του Α' τόμου» σελ. 783 (κατ ακρίβεια: μετά την 782). Κατά τα λοιπά η ορθογραφία είναι αυτή του συγγραφέα.

Δημήτριος Γ.Καμπούρογλου (1852-1942) «Ιστορία των Αθηνών–Τουρκοκρατία, περίοδος πρώτη 1458-1687», τόμ.Β', έκδοτ.οίκος Γεωργίου Δ. Παπαδημητρίου, κεφάλ. «Οι Αθηναίοι υπό τους Τούρκους», σ.93. Αρχ.Ετ.Ταξ. ΧΔ.99.1

«... {...}.. (και αφού αναφερθεί σε ονόματα οικογενειών της Αθήνας, συνεχίζει): Αλλά και εκ παραδόσεως διατηρούμενα απαντώμεν τοιαύτα ως ιδιαίτερα προσδιοριστικά ονόματα εκκλησιών, *χωρίων*, τοποθεσιών, κτημάτων. Ως πχ. αι εκκλησΐαι: Άγιος Νικόλαος του Ραγκαβά, Άγιος Γεώργιος του Καρύκη, Παναγία του Ρούμπα ή Ρόμπη (η σημερινή Ρόμβη), Παναγία του Βλασαρού, ως και αι: Σωτήρα του Κοττάκι, προσέτι η Μονή του Αναδραμάρη (Αναδρομέως), τα *χωρία* Καματερό, ίσως και Τράχωναις (αν μη εξ αυτού ο Τραχωνιάτης), αι τοποθεσΐαι και τα κτήματα: ο Βρανάς, το Πικέρμι, ο Σκαραμαγκάς, οι Χαλκωματάδες, οι Ποδαράδες και Ποδάροι (Πλατύποδες), το Ρέντι, η Σταμάταις (του Σταματάκη), η Αδάμαις (του Αδαμάκη), ο Ιέρακας (ή Γέρακας) του Ιέρακος κλπ . . .».

**σ. 187. «(αναφερόμενος στον Υμηττό ή Τρελό): Πόθεν άραγε το όνομα τούτο; Τινές πιστεύουσιν ότι προήλθεν εκ μεταφράσεως της λέξεως matto ως απεκάλουν δήθεν οι φράγκοι κατακτηταί, καθά σημειοί και ο Wheeler (σ.414), τον Υμηττόν. . . Άλλοι φρονούσι ότι προήλθεν εκ μεταφράσεως του Τουρκικού ονόματος «ντελι-δαγ»(τρελοβούνι),ως απεκάλουν οι Τούρκοι τον Υμηττόν.Και αληθώς, ούτως ωνόμαζον αυτόν οι Τούρκοι. Έχομεν δε και εγγράφους περί τούτου αποδείξεις. Προχείρως μνημονεύομεν *χοτζέτιον* τι, δι ού πωλούνται παρ Οθωμανών προς το Λ. Πύρρον *οι Κάτω Τράχωνες* ο ρ ι ζ ό μ ε ν ο ι υπό του Χασανλάρ (κτήματος των Χασάνηδων), Καρά-τζιφλικ (μαύρου ζευγηλατείου), Πεχράμ (του σημερινού Πραχαμίου) και του Ντελί-δαγ (Υμηττού). . . .Καθ ημάς το Τρελός προϋπήρχεν και του matto, εάν ωνομάσθη ποτέ ούτω, και του Ντελί-δαγ. Οι Έλληνες ποτέ δεν μετέφραζον συνήθως τους ξένους. Εάν δε υπερίσχυε παρ αυτοίς λέξις τις, παρελάμβανον αυτήν ως είχαν. Ούτω τον Υμηττόν θα ωνόμαζον επί Φραγκοκρατίας Μάτον ή επί Τουρκοκρατίας Ντελιτάγ, όπως ωνόμαζον το Μουσείον Σέγκιο, τον Άρειον Πάγον Καρά-σου, το Ωδεΐον Σερπετζέ κ.λ.. . .».

Δημήτριος Γρ. Καμπούρογλου, «Μνημεία της Ιστορίας των Αθηναίων – Τουρκοκρατία», τόμος 2^{ος}, Εν Αθήναις 1890, β- Αρχαιολογικής Εταιρείας, Ταξινόμηση Dep.3d BOX ΥΥ 10.71 v.2.

σ. 98: τίτλος «Ανακοίνωσις Αθ. Πετρίδου του εξ Ηπείρου. Κορωπί – Κουρσαλά-Λαμπρικά- Φιλιάτι κλ». . . (αναφερόμενος στα υπάρχοντα στοιχεία για το πρώην Κουρσαλά και το 1890 Κορωπί). . . Α.- Εν αυτή υπάρχει ναός επ όνόματι της «Παναγίας» ή της «Κοιμήσεως της Θεοτόκου», ανανεωθείς κατά το 1730. μανθάνομεν δε τούτο εκ της εν αυτώ διατηρουμένης επιγραφής. . . .Β. Το και σπουδαιότερον, Κατάστιχόν τι εκ τριών φύλλων, ή Κτηματολόγιον (le Cadastre), της εποχής εκείνης, εν ώ περιγράφονται τα κτήματα των κατοίκων Κουρσαλά κατά «μοιρασιάν», ίνα μεταχειρισθώμεν την αυτήν του χειρογράφου λέξιν. «μοιρασιάν» γενομένην κατά το 1793. έστι δε τα φύλλα παλαιού χάρτου . . . . Αντιγράφομεν δε, ως έχει εν τω πρωτοτύπω απaráλλακτα κατά τε την ορθογραφίαν και την φρασεολογίαν, και συμπληρούμεν τινα εξ άλλου χειρογράφου του αυτού Κτηματολογίου, ότι σώζονται δύο τοιαύτα, άτινα παρεβάλλομεν προς άλληλα και είδομεν συνεπώς τα ελλείποντα τω ετέρω, νεωτέρας εποχής όντι και ούτω συνεπληρώσαμεν αυτά. Ιδού το αντίγραφον. «Μοιρασιά του Κουρσαλά. 1793. σεπτέμβριος. με λαχνούς». Α. . Β . . Ι . . ΙΑ . .Κ . .Λ . . Μ . . Ν . . . Ξ . . Ο . . ΟΗ . . . (με διάφορες περιγραφές όπου αναφέρονται τα σύνορα, με τον πιο κάτω τρόπον οριοθέτησης) . . . Τέλος της μοιρασιάς του Κουρσαλά. Τη 13^η Μαρτίου 1793. αντόνιος αιφόρις γράφω . . . .». Και συνεχίζει ο Δημ. Καμπούρογλου την καταγραφή των συνόρων:

σελ. 116: «Καρά και Τράχωνες». Μάστρικο – εις το Ζυγό, και εις το βαθύ χύρωμα. – Νοτινά και πιάνει το Ζυγό και πηγαίνει εις το παλαιό μονοπάτι, και κτυπάει εις το Κιάφα-Ντράσα, και εις το μικρό βράχο – από το βράχο και εις το Σπιθάρι – Νοτινά είναι τρία πεύκα, εις το μεσανό πεύκο, και πιάνει το Ζυγό, και κτυπάει εις την κοπρισιά του Μωραϊτή. Η κοπρισιά δε ανήκει εις το Κοροπί – Δυτικά πιάνει το Ζυγό, και κτυπάει εις την σπηλαίαν του Μήτρου – μάρα. Η δε

σπηλαία ανήκει εις το σύνορον της Κυράς. η δε ανατολική είναι η κοπρισιά του Μωραΐτη, το έτερον ανήκει εις το Κορωπί, εις την Μέσην πιάνει το Ζυγό, και κτυπάει εις το σύνορον της Βάρης . . . . .».

Θ. Ν. Φιλαδέλφεως, «Ιστορία των Αθηνών επί Τουρκοκρατίας, από του 1400 μέχρι του 1800», τύποις Π.Σακελλαρίου 1902. Επανέκδοση από «Βιβλιοπωλείο Διονυσίου Νότη Καραβία, Αθήνα τόμοι Α΄ και Β΄, MCMLXXXI (=1991)», ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Ταξιδετικός Αριθμός ΙΣΤ-3781-С (1^{ος} τόμος) και ΙΣΤ-3781 (2^{ος} τόμος).

Τόμος 1^{ος}, σ.241: «Περί διοικήσεως. Τμήμα πρώτον. Προεστώτες και δημογέροντες. . . .σ.252. Τμήμα δεύτερον. Εκκλησία. Η ετέρα αρχή ήν η εκκλησιαστική, επικεφαλής έχουσα τον Μητροπολίτην, εκλεγόμενον υπό του Οικουμενικού Πατριάρχου και της περί αυτόν Ιεράς Συνόδου. Ο Μητροπολίτης εκυβέρνα τα εκκλησιαστικά απάσης της επαρχίας και των επισκοπών των εξαρτωμένων από της μητροπόλεως. Εχρησίμευε δε ως μεσάζων μεταξύ Τούρκων και Χριστιανών και ανώτατος τούτων προστάτης, όθεν και ραγιά βεκλήλ εκαλείτο. . . . .».

σελ.258 επ.: «Πόρους δε ή ταυτόν ειπείν προσόδους, καθωρισμένας υπό της Τουρκικής διοικήσεως, είχαν οι μεν αρχιερείς τα υπό των ναών και μοναστηρίων παρεχόμενα δικαιώματα, τα υπό των εφημερίων, τα υπό των αγροτών προϊόντα της γεωργίας και τα υπό των υποκειμένων επισκόπων τέλη. Εκάστη δε πρόσοδος έφερεν ιδιαίτερον όνομα, ετήσια, φιλότιμα, ε μ β α τ ί κ ι α, κανονικά, λειτουργικά..... σ.260. Εκτός τούτων οι επίσκοποι ανελάμβανον τας προσόδους των κτημάτων των αφιερωθέντων εις τας επισκοπάς. Όστε αφθόνως ποριζόμενοι τα χρειώδη και αξιοπρεπώς διητώντο και τους ενδεείς συνέδραμον και τους μωαμεθανούς επεριοποιούντο και δι αυτών υπερήσπιζον θαρραλέως τα δίκαια της εκκλησίας και τα προνόμια αυτής .. . . . .Εν τω επομένω εγγράφω της Εθνολογικής Εταιρίας (αρ.1280) καταλέγονται τα υπό του μητροπολίτου Αθηνών φορολογούμενα εν έτει 1820 χ ω ρ ί α της Αττικής και το ενί εκάστω αναλογούν ποσόν. Τα ε μ β α τ ί κ ι α και ζητείαι των χωρίων (περί το 1820). 30 Χαλάνδρι,

25 Χαρβάταις, 35 Λιόππεισι, 70 Κουρσαλάς (Κοροπί) Όλυμπος, 70 Κεραταία, 45 Κουβαράς, 40 Μαρκόπουλον, 45 Σουλτάν Σπάτα, 20 Βρανάς, 45 Μαραθώνας, 30 Σούλι, 25 Γραμματικόν, 25 Βαρνάβα, 50 Καπανδρίτη, 15 Λιόσσα, 35 Σταμάταις, 20 Μαρούσι, 25 Κουκουβάονες Ηρακλή, 20 Τ ρ α χ ό ν ω ν ή Τ ρ ά χ ο ν α ι ς, 90 Μενίδι, 80 Χασσά, Στεφάνι, Ελευσίνα. . . . .».

Ιω. Σαρρής, δ.φ., «Τα τοπωνύμια της Αττικής», «ΑΘΗΝΑ», σύγγραμμα περιοδικόν της εν Αθήναις Επιστημονικής Εταιρείας», τ. 40, 1928 σελ. 117- 160. β-Αρχαιολογικής Εταιρείας Ταξινόμηση WE 2.10.

σελ. 126. «Β'. Ονόματα προερχόμενα εκ βυζαντινών χρόνων. Δύσκολον είναι να εξακριβώση τις τα βυζαντινά ονόματα εν τη Αττική, διότι αφενός υπάρχουν τινά αρχαιοφανή, αφ ετέρου άλλα ομοιάζουσι προς τα νέα Ελληνικά . . . . . Τράχωνες, ιδιωτικόν κτήμα προς Ν. των Αθηνών και παρά την οδόν Αθηνών-Βουλιαγμένης. Εκλήθη ούτω εκ του τραχέος εδάφους (βλ. Σ. Μενάνδρον εν Αθηνά ΙΗ' σ. 340) {και πιο κάτω} . . . . .».

σελ.133: «ΙΙ. Εκ της συστάσεως ή ποιότητος του εδάφους. α) . . . β) Χωρία και απλαί θέσεις. «Πετρωτά» ένθα νέος συνοικισμός νοτίως των Αθηνών παρά την παραλίαν του Αγίου Κοσμά. . . . .». (; ;).

Μ. Πετροπουλάκου–Ε. Πεντάζος: «ΑΤΤΙΚΗ,οικιστικά στοιχεία,πρώτη έκθεση» με εκτυπωμένο τον αριθμό «21». β-Αρχαιολ. Εταιρ. Ταξιν. FP 9.4 (21).

σ. Χ1: «Γενική εισαγωγή της σειράς των αρχαίων ελληνικών οικισμών. Σκοπός: 1.- Η έρευνα για τους αρχαίους Ελληνικούς οικισμούς γίνεται για να καταλάβωμε τους γενικούς κανόνες που επηρέασαν τους οικισμούς που δημιούργησε ο άνθρωπος στον ελληνικό χώρο – ή ξεκινώντας από τον ελληνικό χώρο. Και πιο συγκεκριμένα για να καταλάβωμε τη δημιουργία αυτών των οικισμών, τη διαμόρφωσή τους και τη λειτουργία τους. 2.- Σήμερα που ο άνθρωπος ζαλίζεται

από τα μεγάλα προβλήματα των ανθρώπινων οικισμών, έχουμε απόλυτη ανάγκη να καταλάβουμε πως αυτός οδηγήθηκε στη δημιουργία, τη σύνθεση και τη λειτουργία τους, τον καιρό που οι δυνάμεις ήταν απλούστερες, τα πληθυσμιακά μεγέθη πολύ μικρότερα και η συνολική ενέργεια που διέθετε πολύ πιο μικρή από τη σημερινή. 3. Για να μπορέσουμε να ωφεληθούμε από μια τέτοια έρευνα, είναι απόλυτη ανάγκη να βρούμε τις σχέσεις του ανθρώπου με τον χώρο από κάθε δυνατή άποψη. Αν μπορέσουμε να καταλάβουμε τις οικονομικές σχέσεις του ανθρώπου με το χώρο – με την ευρύτερη έννοια αξιοποίησης του χώρου από αυτόν – θα ωφεληθούμε γιατί θα δούμε ποια ισορροπία μπόρεσε να αναπτυχθεί όταν αυτός δεν είχε μεγάλες ποσότητες ενέργειας στη διάθεσή του και ήθελε να επιζήσει χρησιμοποιώντας κυρίως τη δική του μυϊκή ενέργεια και αργότερα και των ζώων. Αν μπορέσουμε να καταλάβουμε τις οργανωτικές σχέσεις του ανθρώπου με το χώρο, θα καταλάβουμε πως αυτές οι σχέσεις εξελίχθηκαν ως τα χρόνια που αυτός αναπτύχθηκε περισσότερο. Αν μπορέσουμε να καταλάβουμε όλες τις λειτουργικές και αισθητικές σχέσεις του ανθρώπου με το χώρο, θα καταλάβουμε τα μεγέθη των χώρων, δηλαδή τις κλίμακες μέσα στις οποίες ζούσε, και θα διαφωτίσουμε πιο πολύ κάτι για το οποίο γίνεται μεν μεγάλη κουβέντα αλλά δίνονται λίγες εξηγήσεις και μετρήματα, και είναι η ανθρώπινη κλίμακα. 4.- Το να ολοκληρωθεί αυτός ο σκοπός δεν είναι εύκολο, Ξέρουμε πως υπάρχουν άπειρες μελέτες που άρχισαν από την αρχαιότητα –αν σκεφθούμε την προσπάθεια του Αριστοτέλη με τους μαθητές του να μελετήσουν τα πολιτικά συστήματα 157 πόλεων-κρατών – και συνεχίζονται ως τα χρόνια μας με μια ένταση μεγάλη, απασχολώντας πολλούς επιστήμονες από πολλούς ειδικούς κλάδους. 5.- Αυτό που προσπαθούμε να προσθέσουμε σε αυτή την έρευνα είναι μια οργάνωση του υλικού που θα επέτρεπε να αξιοποιηθούν οι πολλές και συχνά πολύ σημαντικές μελέτες που γίνονται από διάφορους επιστήμονες για ορισμένα τμήματα του χώρου (πόλη, ιερό, ναό) ή για ορισμένα έργα του ανθρώπου (αγγεία, επιγραφές) ή για ορισμένες θεωρήσεις του όλου προβλήματος (πολιτικά συστήματα που ανέπτυξαν οι αρχαίοι Έλληνες κλπ) . . . . . Κ. Α. Δοξιάδης, Αθήνα Δεκέμβριος 1973».

σελ. ΧΧ1: «Πρόλογος. 1. Στο πλαίσιο του ερευνητικού έργου για τις αρχαίες ελληνικές πόλεις-κράτη που κατευθύνεται από τον Κ. Α. Δοξιάδη, η μελέτη της πόλης-κράτους της Αθήνας χρειάστηκε μια ιδιαίτερη αντιμετώπιση. 2. Ήταν αδύνατο, σε περιορισμένα χρονικά όρια, η πληθώρα των αρχαίων πηγών και των ευρημάτων καθώς και οι αμέτρητες γενικές ή ειδικές εργασίες που καλύπτουν την περιοχή της πόλης-κράτους της Αθήνας να ενταχθούν πλήρως στο ερωτηματολόγιο του ερευνητικού έργου και να δοθεί μια εργασία με τη μορφή μονογραφιών της σειράς των «Αρχαίων Ελληνικών Πόλεων». Κάτι τέτοιο θα απαιτούσε εργασία πολλών μελετητών και για πολλά χρόνια, ενώ σ'όλο το διάστημα της έρευνας δε θα ήταν δυνατό τα υπάρχοντα στοιχεία να χρησιμοποιηθούν. 3. Με οδηγό αυτή τη σκέψη αποφασίστηκε η συγκέντρωση στην αρχή όλων των στοιχείων, που αναφέρονται στον εντοπισμό ή στην ανεύρεση των αρχαιολογικών θέσεων και ευρημάτων, και η τοποθέτησή τους σε χάρτη ώστε να καταστή δυνατό, σ'ένα πρώτο στάδιο, να χρησιμοποιηθούν στην εξαγωγή γενικότερων οικιστικών συμπερασμάτων σε συνδυασμό με τα παρόμοια από άλλες περιοχές μελέτης. Η συγκέντρωση των στοιχείων άρχισε από τον Ε. Πεντάζο τον Ιούλιο του 1970 και τη Μ. Πετροπουλάκου το Νοέμβριο του ίδιου χρόνου. Η όλη έρευνα χωρίστηκε σε δύο μέρη. Το πρώτο μέρος περιελάμβανε την Αθήνα-πόλη και το δεύτερο την Αθήνα-κράτος, δηλαδή ολόκληρη την Αττική. Τον Ιούλιο του 1972 εκδόθηκαν στη σειρά των «Αρχαίων Ελληνικών Πόλεων» τα αποτελέσματα της έρευνας για την Αθήνα-πόλη και οι χάρτες με τα στοιχεία που είχε δώσει ο Ι. Τραυλός με τον τίτλο: Ι. Τραυλός, Μ. Πετροπουλάκου, Ε. Πεντάζος, ΑΘΗΝΑΙ, Οικιστικά στοιχεία – Πρώτη έκθεση (ΑΓΚ 17, 1972). . . . . Μ.Σαββατιανού-Πετροπουλάκου, Ε. Τσιμπίδης- Πεντάζος, Δεκέμβριος 1973».

σελ.132: Θέση 22 – Κτήμα Τράχωνες: Βρέθηκαν υστεροελλαδικά ΙΙΙ Β αγγεία. Κατά πληροφορία του Ι. Γερουλάνου από τη θέση προέρχονται και πρωτοελλαδικά ευρήματα. ----- ΣΥΡΙΟΠΟΥΛΟΣ (1968) 128 αρ. 148.

σελ.132: Θέση 26 – Κτήμα Τράχωνες: Από εδώ προέρχονται πρωτοελλαδικά ευρήματα, όστρακα και λεπίδες οψιανού.

(σ.133).ΣΥΡΙΟΠΟΥΛΟΣ (1968) 83 αρ. 95, ΓΕΡΟΥΛΑΝΟΣ ΑρχΕφ.1956,73-105.

σελ.133 Θέση 27: Τράχωνες: Άλλοτε ονομαζόταν έτσι η περιοχή που περιλαμβάνεται ανάμεσα στο Κτήμα Γερουλάνου, στη Γλυφάδα, τους πρόποδες του Υμηττού και στη θάλασσα στον Αλιμο. Τώρα όμως Τράχωνες ονομάζεται μόνο η περιοχή του κτήματος Γερουλάνου. Μέσα στο κτήμα βρέθηκαν 30 πρωτογεωμετρικοί τάφοι (1). Πίσω από το σπίτι υπάρχουν ίχνη τειχών του 8^{ου}-7^{ου} αι. π.Χ., και λέγεται ότι το σπίτι βρίσκεται στη θέση της ακρόπολης των Ευωνυμέων. Κοντά υπήρχε το σημαντικότερο ιερό τους. Λίγο έξω από την ακρόπολη ερείπια βασιλικής του Ιουστινιανού με εντειχισμένα αρχαία (2). Βρέθηκαν και ελληνιστικά αγγεία (3). Νότια του υψομετρικού σημείου 87,9 σε δύο βραχώδεις θέσεις φαίνονται ίχνη τροχών. Είναι ο δρόμος που από την Καλλιρρόη κατευθύνεται προς το Σούνιο. Δεξιά από το δρόμο, λίγο πριν τους Τράχωνες, ερείπια εκκλησίας που χτίστηκε σε θέση τάφων (4). Κοντά στο κτήμα Γερουλάνου αποκαλύφθηκε επιτύμβια στήλη σε παράσταση (5). Σε τάφους στους Τράχωνες βρέθηκαν δικαστικά πινάκια Αλιμουσίων (6).

----- 1.- ΑΑ 55 (1940) 175. 2.- Παπαγιαννόπουλος, Πολέμων 1 (1929) 173. 3.- Βαρούχα, ΑΕ 1953-1954 Γ, 335 σημ. 1. 4.- Milchhofer, TEXT II (1883) 29. 5.- Κυπαρίσσης ΑΔ 10 (1926) παρ. 59-60 6.- CIA II 892, 306.

Θέση 30. Τράχωνες: Ανάμεσα στους Τράχωνες και στον Άγιο Κοσμά, σε λόφο, στη θέση αρχαίου ιερού, χτίστηκε τον 5^ο-6^ο αι. π.Χ. εκκλησία. Στο δάπεδο της εκκλησίας βρέθηκαν αναθηματικά ανάγλυφα του 400 π.Χ. και επιγραφές (μία αρχαϊκή στον Ηρακλή). Οι επιγραφές επιβεβαιώνουν ότι πρόκειται για ιερό της Δήμητρος, πρέπει λοιπόν να πρόκειται για το Θεσμοφόριο του Αλιμούντος. Πριν από τις ανασκαφές είχε βρεθή αγροτικός βωμός και ειδώλια (σύμφωνα με ανακοίνωση του κ. Γερουλάνου, στην Αγία Άννα). Τα ίχνη της ανασκαφής και της βασιλικής δεν φαίνονται, αλλά στο ύψωμα βρίσκονται όστρακα υστεροελλαδικά, γεωμετρικά, κλασικά.

----- BCH 53 (1929) 496 και σημ.3, AA 45 (1930) 100. WREDE (1934) 13, 29. PEEK, AM 59 (1934), 39-41, BE ILAGE. IV. SEG χ 3, 29. FRAZER II (1913) 398. ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΥ, Αρχαιολογικά Ποικίλα (1960) 51-55.

σελ.134 Θέση 31 – Τράχωνες: Ο λόφος Πανί έδωσε πρωτοελλαδικά ευρήματα. -
----- ΣΥΡΙΟΠΟΥΛΟΣ (1968) 83 αρ.95. MYLONAS(1959) 4, σημ. 19. ΓΕΡΟΥΛΑΝΟΣ, ΑΕ 1956, 73-105.

Σημείωση Α.Θ.: Στο κεφάλαιο «Πρωτοελλαδική εποχή (2800-2000 π.Χ.), αρ. 10 έως 20, σ.3-5, και για την «Υστεροελλαδική και υπομυκηναϊκή εποχή (1600 – 1050 π.Χ.)», αρ.4, γίνονται αναφορές στον Αγιο Κοσμά και το Γ. Μυλωνά.

Σημείωση ΑΘ 2. Ο τόμος συνοδεύεται από πολλούς χάρτες των περιοχών με υπόδειξη των «θέσεων», προς εντοπισμό και συσχετισμό.

Σημείωση ΑΘ 3: Η «πρώτη έκθεση» αυτή, έγινε, αποσπασματικά, γνωστή στον Αλιμο, περί το 1985, κατά τη σύνταξη του Γενικού Πολεοδομικού Σχεδίου–ΓΠΣ, και της Επιχείρησης Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης - ΕΠΑ. Στοιχεία από την Έκθεση αυτή είχαν χρησιμοποιήσει οι μελετητές των ΓΠΣ και ΕΠΑ.

Σημείωση 4: Το έργο «Ι. Τραυλός – Μ. Πετροπουλάκου- Ε. Πεντάζος, Αθήναι, Οικιστικά στοιχεία – πρώτη έκθεση» με αρ.17, αφορά αποκλειστικά και μόνο την Αθήνα-πόλη και την ευρύτερη περιοχή γυρω από την Ακρόπολη. Δεν μας αφορά. β-Αρχαιολογικής Εταιρείας, Ταξινόμηση FP 9.4 (17).

Γεώργιος Πάλλης, καθηγ. ΕΚΠΑ: «Τοπογραφία του Αθηναϊκού Πεδίου κατά τη Μεταβυζαντινή Περίοδο. Οικισμοί, οδικό δίκτυο και μνημεία», Θεσσαλονίκη 2009, έκδοση: Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, Αρχ. Ετ. Ταξινόμηση ΧC 212.1.

σελ.398 - 403: «ΣΤ.5. ΤΡΑΧΩΝΕΣ.

Straxones (Fourmont), ΔΡΑΚΟΝΑ ή ΤΡΑΚΟΝΙΣ (Stuart –Revett 1751-1753), Dragonisi (Chandler 1765), Tragones (Dodwell, 1805) Traconi Trispyrgoi (Gell, 1805), Trakhones (Leake, 1806), Dragonisi (Hobhouse, 1810), Draconi Trispyrgi (Pouqueville, 1815).

Ο οικισμός

Οι Τράχωνες ήταν το προτελευταίο προς νότο χωριό του πεδίου, στις νοτιοδυτικές υπώρειες του Υμηττού, ανάμεσα στον Καρά και στο Χασάνι (εικ.202). Η προέλευση του ονόματος παραμένει άγνωστη. Ο Σαρρής το συσχετίζει με το τραχύ του εδάφους (1/1208), ενώ ο Μπίρης έχει προτείνει μία μάλλον απίθανη ερμηνεία, ότι προήλθε από συγκρότημα σιρών (*σημείωση = σιλό*) αποτελούμενο από τέσσερις χώνους (2/1209). / Ο ακριβής προσδιορισμός της θέσης των Τραχώνων συναντά πολλές δυσκολίες εξ αιτίας της εξαφάνισης των καταλοίπων του οικισμού και των αντιφατικών στοιχείων που συλλέγονται από τις πηγές της εποχής. Στο χάρτη του αββά Fourmont του 1729, οι «Straxones», όπως μεταφέρει το όνομα, τοποθετούνται στο δρόμο από την Αθήνα προς τη Βάρη, μετά τον Καρά και πριν από ένα ναό του Αγίου Νικολάου, ο οποίος πρέπει να ταυτίζεται με την ομώνυμη εκκλησία στη σημερινή Γλυφάδα, Οι Stuart και Revett δίνουν στον κατάλογο των οικισμών και των τοποθεσιών της Αττικής μία προβληματική πληροφορία: “Trakonis are four villages on a hilly situation, about six miles from Athens. The Phaleric marsch extends this way”. Η ύπαρξη τεσσάρων χωριών με το όνομα Τράχωνες δεν επιβεβαιώνεται από καμία μεταγενέστερη πηγή. Ίσως οι δύο περιηγητές προσδιόρισαν με το ίδιο όνομα και άλλα χωριά της περιοχής. Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα ο Dodwell σημειώνει ότι στην πεδιάδα των Τραχώνων υπήρχε ένα μαρμάρινο lionτάρι. Δεν κάνει λόγο για ύπαρξη εδώ οικισμού, αλλά πρωτίτερα αναφέρεται σε ένα χωριό της περιοχής με το όνομα Άγιος Θεόδωρος, το οποίο περιλαμβάνει έναν τουρκικό πύργο, μια ερειπωμένη εκκλησία, ένα πηγάδι και ένα μαρμάρινο lionτάρι. Χωριό με αυτό το όνομα δεν μαρτυρείται σε καμία άλλη πηγή (3/1213). Ο Leake μνημονεύει τους Τράχωνες και το Χασάνι ως δύο χωριά «at the foot of the lesser of Hemyttous, on the road from Athens to Vari», στην περιοχή των οποίων σώζονται πολλά αρχαία κατάλοιπα. Ο Hobhouse αναφέρεται κατ αρχάς σε δύο τειχισμένα αρβανίτικα χωριά, δίχως να τα κατονομάζει, τα οποία βρίσκο-νταν κοντά σε δύο εγκαταλελειμμένους τετράγωνους πύργους που είχαν κτιστεί για τον έλεγχο των ακτών όταν η πειρατεία βρισκόταν σε έξαρση. Στη συνέχεια δίνει το όνομα του ενός, με κάποιες επιπλέον λεπτομέρειες: “The gardens and vineyards belonging to these villages, one of which is called Dragonisi, are at a little distance nearer

to the shore, and all enclosed with high mud walls . . . There is no direct road to these villages, but a path leads to them, to the right of the road that goes to the south towards the Sunion promontory". Το Dragonisi δεν μπορεί παρά να ταυτίζεται με τους Τράχωνες. Ο δεύτερος οικισμός ίσως ήταν το Χασάνι, λόγω της θέσης του σχετικά κοντά στην ακτή και της ύπαρξης σε αυτό ερειπωμένου τουρκικού πύργου μέχρι τον 20^ο αιώνα./ Το όνομα Dragonisi που χρησιμοποιεί ο Hobhouse, επιτρέπει την ταύτιση με τον ίδιο οικισμό του ομώνυμου χωριού που μνημονεύει μισό αιώνα νωρίτερα (1765) ο Chandler, κάπως ασαφώς ως προς τη θέση του (4/1218). Ο τελευταίος δίνει τις εξής πληροφορίες: «.... we came near a village called Dragonisi, consisting of a ruined tower and a very few houses, on a small eminence in the plain ....". Η ύπαρξη του πύργου ταιριάζει με τη μεταγενέστερη περιγραφή του Hobhouse, όπως και το ύψωμα με τη θέση των Τραχώνων. Ο Chandler και οι συνοδοί του φιλοξενήθηκαν σε ένα αρβανίτικο φτωχικό σπίτι του χωριού./ Στις αρχές του 19^{ου} αι. και πάλι, ο Rouqueville αναφέρεται στους Τράχωνες όχι ως χωριό, αλλά ως μετόχι—«metoese de Draconi Trispyrgi» -- δίχως να σημειώνει από πού ήταν εξαρτημένο. Την ίδια ονομασία ακολουθεί τέλος και ο Gell, ο οποίος δεν αναφέρει ύπαρξη οικισμού ούτε και μετοχίου. Ο Buchon είδε το 1841 δύο πύργους κοντά στο Χασάνι, από τους οποίους ο ένας είχε ήδη ενταχθεί στην κατοικία του Λουριώτη— επομένως πρόκειται για τους Τράχωνες./ Από τα παρα-πάνω προκύπτει ότι οι Τράχωνες ήταν ένας μικρός οικισμός αποτελούμενος από λίγα σπίτια γύρω από ένα πύργο. Η εικόνα αυτή οδηγεί προς την περίπτωση του χωριού-τσιφλικιού, με το γαιοκτήμονα να κατέχει τον κεντρικό πύργο και τις οικογένειες των Αρβανιτών κολίγων να κατοικούν στις μικρές αγροικίες γύρω του. Εκτός από την αναφορά των Stuart και Revett σε τέσσερα χωριά, δεν απαντά άλλη νύξη στους περιηγητές για πιθανή διαίρεση των Τραχώνων σε περισσότερους από έναν οικισμούς – εκτός εάν το δεύτερο ανώ-νυμο χωριό του Hobhouse δεν ταυτίζεται με το Χασάνι./ Τα όρια δικαιοδοσίας των Τραχώνων και του Καρά περιγράφονται σε ένα σημείωμα που χρονολογείται μάλλον στο 1793. Ωστόσο το στοιχείο αυτό δεν είναι προς το παρόν αξιοποιήσιμο για τη μελέτη της περιοχής, δεδομένου ότι τα τοπωνύμια που αναφέρονται έχουν χαθεί ή δεν ταυτίζονται τοπογραφικά, ενώ

άλλα σημεία – π.χ. «*τρία πεύκα*» -- έχουν προ πολλού εξαφανιστεί. Με βάση τη θέση των γύρω οικισμών, η δικαιοδοσία των Τραχώνων χαράσσεται υποθετικά ως εξής: στα βόρεια συνόρευε με τις περιοχές του Μπραχαμίου και του Καρά, ίσως μέχρι τα υψώματα που κατέβαιναν από τον Κοπανά με το πρώτο χωριό και με το νοτιότερο ρέμα του δεύτερου. Στα ανατολικά υψωνόταν ο Υμηττός. Μερικά χαμηλά υψώματα στα νότια θα μπορούσαν να αποτελούν το φυσικό όριο με το Χασάνι. Στα δυτικά, το Πανί ήταν το τελευταίο ύψωμα πριν από την περιοχή των παραλίων./ Ο οικισμός εμφανίζεται πρώτη φορά στις δημοσιευμένες πηγές μόλις το 18^ο αι., αλλά επαρκή στοιχεία σχετικά με τη μορφή του υπάρχουν μόνο τους τελευταίους προεπαναστατικούς χρόνους. Από τη σύνοψη αυτών των πληροφοριών, που αναφέρθηκαν παραπάνω, προκύπτει ότι οι Τράχωνες δημιουργήθηκαν μάλλον στα πλαίσια ενός τσιφλικιού, σε αρκετά πρωϊμότερη περίοδο, η οποία δεν είναι προς το παρόν δυνατόν να προσδιοριστεί με ακρίβεια. Ο πληθυσμός δεν θα ξεπερνούσε ένα μικρό αριθμό οικογενειών κολίγων, όπως συνεπάγεται η μαρτυρούμενη ύπαρξη λιγοστών σπιτιών./ Η διεξοδική μελέτη του Δρίκου για την κτηματολογική ιστορία της περιοχής έδωσε μία αρκετά επαρκή εικόνα του χώρου κατά την Επανάσταση. Οι Τράχωνες ήταν τότε χωρισμένοι σε δύο μεγάλα τσιφλίκια. Το ένα, οι Κάτω Τράχωνες, συνόρευε προς τα βόρεια με την περιοχή του Μπραχαμίου και προς τα ανατολικά με τον Καρά. Ιδιοκτήτης του ήταν ο μουφτής της Αθήνας Χαμζά, ένας από τους μεγαλύτερους τότε Οθωμανούς γαιοκτήμονες στην Αττική. Οι Ανω Τράχωνες βρίσκονταν προς τη Γλυφάδα και ανήκαν στον Χουσεϊν αγά, που ήταν γνωστός ως Μουσταφάμπεης. Επιπλέον στοιχεία προκύπτουν από έγγραφα της περιόδου της Επανάστασης, καθώς και από εκείνα που χρονολογούνται στο 1830-1831 και αφορούν στην πώληση των τσιφλικιών από τους αποχωρούντες Τούρκους. Σύμφωνα με αυτά, στους Ανω Τράχωνες υπήρχαν δύο μικροί οικισμοί. Ο πρώτος περιλάμβανε τέσσερις αγροικίες και έναν πύργο, που θα χρησίμευε ως κατοικία του ιδιοκτήτη. Στον δεύτερο οικισμό που βρισκόταν στη θέση Πουρνάρ ή Μπερναρή – γνωστή και σήμερα ως Πουρναρή – υπήρχαν τέσσερις αγροικίες, αλώνια και μελίσσια. Ο Δρίκος υπολογίζει τους κατοίκους των Άνω Τραχώνων σε 50 περίπου άτομα, μοιρασμένα στους δύο μικρούς οικισμούς. Ο ίδιος σημειώνει ότι οι κάτοικοί του

θα ήταν Αρβανίτες γεωργοί και κτηνοτρόφοι προσδεδεμένοι στο κτήμα ως κολίγοι (5/1229). Το τσιφλικί δεν διέθετε ελιές ή αμπέλια. Η κυρία καλλιέργεια ήταν αυτή των δημητριακών, όπως υποδηλώνει και ο μεγάλος αριθμός αλωνοτόπων στο Πουρνάρ – αναφέρονται 16 συνολικά-. Μεγάλο μέρος του κήματος χρησίμευε ως βοσκότοπος, που εκμισθωνόταν σε μετακινούμενα κοπάδια κατά την περίοδο του χειμώνα. Σχετικά με τους Κάτω Τράχωνες, από το χοτζέτι πώλησης του τσιφλικιού το 1830 προκύπτει ότι αυτό περιλάμβανε ένα πύργο, τέσσερις αγροικίες και αλώνια. Η θέση που μπορεί να ταυτιστεί με το ύψωμα των Τραχώνων όπου βρισκόταν ο πύργος που μετεπα-ναστατικά χρησιμοποιήσαν ο Λουριώτης και κατόπιν ο Γερουλάνος (6/1232)./ Τα στοιχεία αυτά επιβεβαιώνουν στις βασικές γραμμές τα συμπεράσματα από τις παλαιότερες μαρτυρίες των περιηγητών, σχετικά με τη μορφή και το χαρακτήρα του οικισμού. Παραμένει αβέβαιο εάν το δεύτερο ανώνυμο χωριό που αναφέρει ο Hobhouse ήταν τελικά ο δεύτερος οικισμός των Τραχώνων ή το Χασάνι. Από την άλλη πλευρά δεν ξεκαθαρίζεται αν το χωριό Άγιος Θεόδωρος που αναφέρει ο Dodwell είναι ένας από τους δύο οικισμούς των Τραχώνων, καθώς διαθέτει πύργο, όχι όμως κατοικίες (7/1233). Πάντως με τα υπάρχοντα δεδομένα, η ακριβής τοποθέτηση στο χώρο των οικισμών που αναφέρουν οι περιηγητές και εκείνων που προκύπτουν από τα έγγραφα, παραμένει προβληματική./ Για την ιστορία των Τραχώνων σώζονται ελάχιστα στοιχεία. Ο χρόνος δημιουργίας των τσιφλικιών παραμένει άγνωστος, αλλά είναι εύλογο να υποθεθεί ότι ανάγεται οπωσδήποτε πριν από το 18^ο αιώνα.

Το οδικό δίκτυο (εικ. 202)

Οι Τράχωνες (8/1234) επικοινωνούσαν με την Αθήνα από μία παράκαμψη του δρόμου της Βάρης, η οποία ξεκινούσε λίγο βορειοδυτικά του οικισμού, περνούσε από αυτόν και συνέχιζε νότια προς το Χασάνι. Η παράκαμψη αυτή αποτελούσε συνέχεια του δρόμου προς τον Καρά. Στο ύψος των Τραχώνων ο δρόμος της Βάρης καμπτόταν προς τα νοτιοανατολικά και συνέχιζε την πορεία του στη ρίζα του Υμηττού. Στο ίδιο σημείο είχε την αφετηρία του άλλος ένας δευτερεύων δρόμος, ο οποίος κατευθυνόταν προς τα νότια. Οι Τράχωνες

συνδέονταν με τη θέση της καμπής του δρόμου της Βάρης και την οδό που άρχιζε εκεί μέσω μιας εγκάρσιας οδού. Με το Μπραχάμι επικοινωνούσαν από ένα μονοπάτι στα βόρεια και μια οδό στα δυτικά, με αφετηρία – και στις δύο περιπτώσεις – τον δρόμο Αθήνας-Μπραχαμίου-παραλίων. Η σύγχρονη ρυμοτομία της περιοχής απάλειψε το παλαιό οδικό δίκτυο.

Τα μνημεία

Από τους πύργους και τα οικήματα που αναφέρεται ότι υπήρχαν στους Τράχωνες, δεν έχει απομείνει τίποτα. Το μόνο προεπαναστατικό κτίσμα που σώζεται στην περιοχή είναι ο ναός των Εισοδίων της Θεοτόκου στο πρώην κτήμα Γερουλάνου. Στο χάρτη Kaupert σημειώνεται δεύτερος, ανώνυμος ναός, στα βόρεια του συγκροτήματος των κατοικιών του 19^{ου} αι. Στη θέση αυτή υπάρχουν σήμερα τα θεμέλια μιας ορθογώνιας κατασκευής του 19^{ου} αι., στο κέντρο της οποίας σχηματίζεται ένας τεράγωνος χώρος με ένα ημικύκλιο στα ανατολικά – στοιχεία που ίσως οδήγησαν τους χαρτογράφους στην παρανόηση ότι πρόκειται για εκκλησία. Στα βορειοανατολικά των Εισοδίων, άλλοτε μέσα στο κτήμα, ανασκάφηκαν δίπλα στη σημερινή εκκλησία της Ζωοδόχου Πηγής τα ερείπια μιας βασιλικής, της οποίας οι οικοδομικές φάσεις εκτείνονται μέχρι και τους βυζαντινούς χρόνους (9/1236). Ο βαθμός της ερείπωσης υποδεικνύει ότι ο ναός αυτός (= Εισοδίων) θα ήταν κατασκευασμένος κατά την Τουρκοκρατία.

ΣΤ. 5. 1. Εισόδια της Θεοτόκου (εικ. 203).

Θ. Εντός του πρώην κτήματος Γερουλάνου, Δήμος Αλίμου (ΑΠΠ 179,ΙΔ).

Β. Ορλάνδος, ΕΜΜΕ Γ' (1933), 156, εικ.204-205. Λαζαρίδης ΑΔ 27 (1972), Β' 186, πιν.126γ, Koder – Hild, Hellas und Thessalia, 276.

Χ. Kaupert, Attika, B1.IV (Athen– Hymettos): σημειώνεται χωρίς αγωνύμιο.

Χρ. 16^{ος} – 17^{ος} αι. (Ορλάνδος).

«Η εκκλησία των Εισοδίων αποτελεί ένα σπάνιο για την ευρύτερη περιοχή δείγμα ναού σε σχήμα ελεύθερου σταυρού. Οι κεραίες παρουσιάζουν ανισότητες, καθώς η δυτική έχει μεγαλύτερο μήκος από τη βόρεια και τη νότια, ενώ τη θέση

της ανατολικής καταλαμβάνει απευθείας η ημικυκλική αψίδα του ιερού. Ο τρούλος έχει κυλινδρικό τύμπανο. Το κτίσμα είναι επιχρισμένο(*), ώστε να μη διακρίνεται η τοιχοποιία του. Μια απλή οδοντωτή ταινία περιτρέχει τον τρούλο. Σε μεταγενέστερη φάση προστέθηκε στα δυτικά νάρθηκας, στον οποίο έχει εγγραφεί το δυτικό σκέλος του σταυρού, εκατέρωθεν του οποίου διαμορφώθηκαν δύο παρεκκλήσια. Στην είσοδο του νάρθηκα έχει τοποθετηθεί ως υπέρ-θυρο παλαιοχριστιανικό ανάγλυφο καλής τέχνης. Στις εργασίες που έγιναν στο μνημείο το 1971, επισημάνθηκαν παλαιότερα οικοδομικά λείψανα, για τα οποία όμως δεν έχουν δημοσιευτεί περισσότερα στοιχεία. Ο Ορλάνδος χρονολόγησε τα Εισόδια στον 16^ο – 17^ο αιώνα . . . . .».

(*) Σημείωση Α.Θ.:Επισημαίνω ότι το βιβλίο έχει εκδοθεί το 2009, δηλ. πριν από τον εξαναγκασμό της ΜΑΚΡΟ για την εφαρμογή (2012) της μελέτης του Υπ. Πολιτισμού, και την καθαίρεση των επιχρισμάτων.(βλ.ΤΟ ΧΡΕΟΣ 2018 σ. 511).

Συμπληρωματικά για το ναό των Εισοδίων, σ. 508, κατά τη μελέτη του τύπου των ναών: «Τα Εισόδια στους Τράχωνες (ΣΤ.5.1.) (16^{ος}- 17^{ος} αι.) αποτελούν τη μόνη περίπτωση ελεύθερου σταυρού, ενός τύπου που απαντά την ίδια περίοδο στον Προφήτη Ηλία Κορωπίου, στη Ζωοδόχο Πηγή στο Πανί των Καλυβίων, στον Άγιο Δημήτριο του νεκροταφείου Παιανίας, στην Αγία Τριάδα στο Σπατατζίκι και στην Κοίμηση της Θεοτόκου στο Παλαιοχώρι Μάνδρας».

Συμπληρωματικά για τους Τράχωνες, σελ.487: «Η μορφή και τα χαρακτηριστικά των οικισμών. . .(μπορούν να ομαδοποιηθούν ως εξής).. . Οι παλαιοί οικισμοί των ελεύθερων χωρικών (η πρώτη ομάδα) . . Οι νέοι οικισμοί-τσιφλίκια: Η δεύτερη ομάδα αποτελείται από τους νέους οικισμούς που σχηματίστηκαν μετά το 1456. Σ' αυτήν ανήκουν το Λεβή, το Δερβισαγού, το Δραγουμάνο, το Τουραλή, το Χαλάνδρι, το Μονομάτι, ο Καράς, το Μπραχάμι, οι Τράχωνες, το Χασάνι, κι ίσως το Βαρυμπόπη . . . Σε μεγάλο μέρος τους αποτελούν οικισμούς-τσιφλίκια, κατοικούνται δηλαδή από κολίγους χωρικούς, προσκολλημένους σε μία μεγάλη γαιοκτησία. Για το χρόνο σχηματισμού τους υπάρχει ασάφεια. Ο Σουρμελής, που δεν είναι και η πλέον ακριβής πηγή, αποδίδει τη δημιουργία αρκετών από αυτούς

στον 18^ο αι. Ο Καρύδης τοποθετεί την «τσιφλικοποίηση» των πεδινών εκτάσεων μεταξύ του 17^{ου}–19^{ου} αι., με τη σταδιακή επικράτηση του συστήματος των τσιφλικιών επάνω στα παλιά στρατιωτικά τιμάρια. Δεν αποκλείεται όμως οι απαρχές τους να ανάγονται στην πρώτη περίοδο της Τουρκοκρατίας, τουλάχιστον ως προς τα όρια των τσιφλικιών, όταν θα έγινε διανομή γαιών-τιμαρίων σε Οθωμανούς. Το καθεστώς των οικισμών-τσιφλικιών δικαιολογεί την εγκατάσταση ορισμένων από αυτούς σε περιοχές απομακρυσμένες, άγονες και ευπρόσβλητες σε εξωτερικούς κινδύνους, όπως οι Τράχωνες ή το Χασάνι, κοντά στις ακτές. Εφόσον δηλαδή οι περιοχές αυτές δεν ανήκαν σε κάποιον δικαιούχο που φρόντισε να εγκαταστήσει οικογένειες κολίγων για την αξιοποίησή τους, θα είχαν παραμείνει έρημες. Η χωροθέτηση λοιπόν νέων οικισμών καθορίστηκε σε μεγάλο βαθμό από την ιστορική συγκυρία της μεταβολής του γαιοκτητικού καθεστώτος, μία συνέπεια της οποίας ήταν η ανάγκη να σχηματιστούν μέσα στα τσιφλίκια μικρές οικιστικές μονάδες δουλοπάροικων που θα εξασφάλιζαν οικονομικό όφελος στον κάτοχο της γης. . . .».

1/1208: Σαρρής, Τοπωνύμια, 127.

2/1209: Μπίρης, Τοπωνυμια Αθηνών, 77, 111. Η ερμηνεία εκτιμάται ως απίθανη δεδομένου ότι στην περιοχή του πεδίου και στην Αττική γενικότερα δεν έχουν βρεθεί εκατοντάδες σιροί.

3/1213: Ο μόνος στην περιοχή ναός των Αγίων Θεοδώρων βρίσκεται δυτικά των Τραχώνων και – τουλάχιστον κατά τον 19^ο αι. (Kaupert, Attika, B1.III, Athen-Peiraius) δεν είχε άμεση επικοινωνία μαζί τους. Στην περιοχή του δεν μαρτυρούνται κατάλοιπα οικισμού.

4/1218: Ο Chandler δημιουργεί αμφιβολίες για την ταύτιση του οικισμού, λόγω των αποστάσεων που αναφέρει: “We crossed the Ilissus and passed by the side of Lyceum. After a short ride with the greater Hymettus on our left, the road winding toward the sea, we came near a village called Dragonisi” (Travels in Greece, 142). Η απόσταση που διανύει φαίνεται να μην είναι αρκετή ώστε να ταυτιστεί το χωριό με τους Τράχωνες, ως παραφθορά του ονόματος. Από την άλλη πλευρά, δεν είναι τόσο κοντά στην Αθήνα ώστε να αναγνωριστεί ως μικρός οικισμός στο *Βατραχονήσι*, τη νησίδα του Ιλισσού κοντά στο Ζάππειο (Μπίρης,

Τοπωνυμίας Αθηνών, 22-23). Πιθανώς ο περιηγητής δεν συγκράτησε το σωστό χρόνο των αποστάσεων. Η μεταγενέστερη αναφορά του Hobhouse καθιστά την ταύτιση με τους Τράχωνες μάλλον ασφαλή.

5/1229: Δρίκος, ό.π. 63-64. Δύο κολίγες των τσιφλικιών, που γεννήθηκαν στους Τράχωνες, κατέθεσαν το 1831 στην ελληνική επιτροπή για τις οθωμανικές ιδιοκτησίες, σχετικά με τα κτήματα (ο.π. 187-188, όπου η μεταγραφή του πρωτοτύπου).

6/1232: Στο σχετικό φύλλο του χάρτη του Kaupert (Karten, B1.IV, Athen-Hymettos), αποτυπώνονται οι εγκαταστάσεις του κτήματος Τράχωνες, όπως ήταν το 1875-1878.

7/1233: Στην περιγραφή του, που σημειώνει την ύπαρξη εκκλησίας αλλά και ενός μαρμάρινου λιονταριού, ταιριάζει ίσως η θέση του ναού των Εισοδίων στο κτήμα Γερουλάνου, όπου μάλιστα το 1971, στη διάρκεια εργασιών, βρέθηκε κορμός μαρμάρινου λιονταριού (Λαζαρίδης, ΑΔ 27 (1972), Β' 1, 186). Πρόβλημα εξακολουθεί να αποτελεί η διαφορά στο αγιώσυμο.

8/1234: Η αναφορά στο οδικό δίκτυο γίνεται με βάση τη θέση του πυρήνα του κτήματος του 19^{ου} αι., όπως έχει αποτυπωθεί στο χάρτη (Kaupert, Karten, B1. IV, Athen-Hymettos). Καθώς η ακριβής χωροθέτηση των Επάνω και Κάτω Τραχώνων, όπως διαγράφονται από τα στοιχεία του Δρίκου, είναι αδύνατη, είναι αναπόφευκτο να υπάρχουν λάθος εκτιμήσεις σε όσα γράφονται εδώ σχετικά με το οδικό δίκτυο.

9/1236: Λαζαρίδης, ΑΔ 19 (1964), Β' 1, 96-97, πιν. 93. Koder – Hild, Hellas und Thessalia, 276.

Σημείωση: Στις α)εικ.202, αποτυπώνεται απόσπασμα του χάρτη Kaupert, με υπότιτλο «202. Τράχωνες. Η περιοχή του οικισμού», και β) εικ.203, υπάρχει η γνωστή φωτογραφία του επιχρισμένου ναού από το ΝΑ πλευρά (με το ιερό και τα δύο πεύκα) και με υπότιτλο «203. Τράχωνες. Τα εισόδια της Θεοτόκου, άποψη από νοτιοανατολικά».

Σημείωση 2: Κατέγραφα τις ουσιαστικότερες παραπομπές.

C.(harles)W.(illiam) J.(ohn) Elliot (1928-2008). «Coastal Demes of Attika», A study of the policy of Kleisthenes, PHOENIX Journal of the Classical Association of Canada, Sypplementary vol. V, University of Toronto Press, 1962, β- Αρχαιολογικής Εταιρείας, Ταξινόμηση CI 15/100.

σελ.7-8: INSCRIPTIONS. 1.IG II 2 1196. This inscription . . . was first published by H. Lolling in 1879. On the finding place he reported: “Inschriften stammen aus den Ruinen des alten Demos Aixone im jetzigen Prinari, halbwegs zwischen Trachones and Vari”. This corresponds both in name and distance to the area around the Byzantine church of *Αγιος Νικόλαος στο κάτω Πιρναρί*. Lolling also noted that the inscription and the other two mentioned above were in a collection of antiquities gathered together to the courtyard of the estate of Komninos. This property had be previously owned by a certain Luriotis who lived at T r a c h o n e s in the same place where Mr. J. Geroulanos resides today. The estate of L u r i o t i s stretched from near Kara to Voula and had its headquarters at Trachones. Until the estate was devided into three sections in the late nineteenth century, the only buildings on it were those at Trachones and the church at Pirnari.(1). It must have been this fact that caused the inscriptions to have been housed so far from their original finding place. Possibly explains the misleading information in IG 11 2, which for the finding places of most of the Aixone decrees records, “In vico Trachones (= ΑΙΞΩΝΗ)», the location given being only a half truth, the equation wrong. . . . . After an interval of nearly a century, neither description will permit accurate location, since we know that the estate of Trachones in the time of Rusopoulos and Miller covered a large area both north and southeast of the present Trachones. Rusopoulos’ comment “between Hymmetos and the sea” is more applicable, however, to a place southeast of Trachones than to Trachones or to a place north of that. It should be observed that nothing in either description demands that Trachones be the location of the excavation . . .”.

1.- I owe this and other information about Trachones and its surroundings to Mr. J. Geroulanos, to whom I am grateful.

σελ.13: “ . . . (σχολιάζοντας μια επιστολή του L.F.S. Fauvel της 11.4.1819 από την Αθήνα, που αναφερόταν σε πρόσφατη (τότε) ανασκαφή, και τη χρήση από αυτόν της έκφρασης «. . .Je viens de faire des fouilles entre alace et exone dans le champs felleens a 2 lieues d’ athenes. . .”) . . . : The adjective “felleen” is derived from an infrequently used Greek word *φελλεύς* meaning “rocky” or “stony ground”. In addition to this general meaning, it had a particular application in Attika because, according to Suidas, there was a place so named: *Φελλεύς τόπος της Αττικής ούτω καλούμενος τραχύς* (S.v. *φελλέα*). It might be maintained that Fauvel took the name from this source, especially since the area in which he excavated was both covered with stones and not far distant from the farmstead of Trachones, a name obviously derived from *τραχύς* and in meaning similar to *φελλεύς* (1). But a much more likely explanation lies to hand, the simplicity of which is entirely in keeping with what we know of Fauvel. Despite the unfinished sentence in the passage from the letter of April 11, 1819 (lines 40-42) we recognize at once that among the inscriptions discovered in this excavation was IG II2 2492; we also note that it was not found by Fauvel but by someone else – the contrast between “on a trouve” and “j’ ai eu pour ma part” is strong and deliberate – whom we can identify as Gropius on Pittaky’s authority . . .”.

1.- Ross (Archaeologische Aufsätze 1.16) discusses the word *φελλεύς* and Trachones. His views about the former are distorted by his notion that the stone fields belong to a vast cemetery. His suggestion that Trachones is an ancient name (as it may well be) is not, however, supported by his citation from Suidas: *Τραχωνίτις χώρα* does not refer to a place in Attika but to the region mentioned in St. Luke 3.1., which was governed by Herod’s brother Phillip.

Σχόλια Α.Θ. 1: Για τον «Κομνηνό» της διατύπωσης «to the courtyard of the estate of Komninos», βλ. πιο κάτω Στ. Πατρικουνάκος, μεταβιβάσεις κλπ.

2.-Αστοχεί ο συγγραφέας ισχυριζόμενος ότι «*the only buildings on it were those at Trachones and the church at Pirnari*», αφού οι Αλιμιώτες γνωρίζουμε ότι (πέραν από άλλα κτίσματα, π.χ. υποστατικά, καλύβες κλπ., αμελητέα ίσως) υπήρχε και ο βυζαντινός Ναός Εισοδίων της Θεοτόκου στο Κτήμα Τράχωνες.

3.- Μου κάνει εντύπωση ότι, ενώ γίνεται τόση συζήτηση για την έννοια της λέξης «φελλέα» (σε συσχέτισμό με τη λέξη «Τράχωνες»), δεν γίνεται παραπομπή στον Κριτία του Πλάτωνα, όπου ρητά αναφέρεται σε αυτή για να προσδιορίσει «πεδιάδες άκαρπες και όλο πέτρα» ή «πετρότοπο» (βλ. κεφάλαιο «Καλαμάκι-Αλιμος» σ.405, και κεφάλαιο «Τράχωνες, σε άλλους τόπους» σ.345).

Johannes Koder und Friedrich Hild, "Tabula Imperii Byzantini, HELLAS und THESSALIA", Wien 1976. β-Αρχαιολογικής Εταιρείας, Ταξινόμηση XC 1.1 (1). Η αξία της αναφοράς έγκειται στο ότι περιλαμβάνει οικισμούς του Αθηναϊκού πεδίου, ως θέσεις με κατοίκηση κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο.

σ. 170: Halimus (Αλιμούς), am Westabhang des s.Hymettos, so von Phaleron. Hist. Mon Ursprunglich einschiffige Basilika, deren Langsmauern im 6. (oder Anfag 7.) Jh. durch zwei Saulenreichen ersetzt, dadurch Umbau in dreischiffige Anlage. Damals auch Anbau des Narthex u. Errichtung des Ambon im Mittelschiff. In mittelbyz. Zeit (nach teilweiser Zestörung?) Umbau; damals Prothesis u. Diakonikon mit Apsiden versehen (1).

Font – Lit (1) Soteriu, Basilikai 195 (Fig). -- Koder, Hellas 1129f. -- Mpires, Topon. 17. -- Orlandos, Mnemeia 155f.

σελ.276: Trachones (Τράχωνες), am Sudwestfub des Hymettos, o. von Halimus, etwa 8 km sso. von Athen. Hist – Mon W. der Strabe nach Buliagmene Spuren einer kleinen, einschiffigen Basilika mit Narthex, sowie mehrerer Graber, als Rest

einer frühbyz. Begrabnisstätte (1). Eine kleine Kirche Eisodia Theotoku gehört bereits der Turkenzeit an (2).

Font – Lit. (1) P. Lazarides, AD 19 (1964) B 96f. – (2) Orlandos, Mnemeia 156 (Fig). Mpires, Topon. 111. J.K.

Γεωργία Ε. Μαλλούχου-Νταϊλιάννα, «Ευρετήρια Ludwig Ross, Die Demen von Attika (Halle 1846)». Από το «Αρχεῖον των μνημείων των Αθηνών και της Αττικής», 1993. β-Αρχαιολογικής Εταιρείας, Ταξινόμηση Ref.3 ΥΕ 1 (136) ν.2.

σ.29:«{Τράχωνες} 127. Η επιτύμβια επιγραφή του Καλλίου Καλλιιάδου Αιξω-νέος. 4^{ος} αι. π.Χ. - Στην οδό προς την Αιξωνή. - 58. 38. – IG II 5430.- {Από από-γραφο του Schaubert. ο Στ. Α. Κουμανούδης στην ΑΕΕ 136, δημοσιεύει μαζί τις δύο επιγραφές υπ αρ. 38 του Ross πιστεύοντας ότι ανήκουν στο ίδιο μνημείο, ενώ στο corpus δημοσιεύονται ως διαφορετικά μνημεία: IG II 5430 και 5453}.

σ. 86. {Τράχωνες}. 231. Νομίσματα. Αρχαία αργυρά νομίσματα.- «Εἰς χωρίον των Αθηνών Τράχονας ανευρέθησαν αρχαία αργυρά νομίσματα, ἃ ἡ Κ. Λ. Λουριώτου κυρία του κτήματος προσήνεγκεν εἰς πλουτισμόν της Νομισματικής Συλλογῆς του Πανεπιστημίου».- Εφ.τ. Φ., 2 Απριλίου 1857, φ.204 αρ.31.».

Διονύσιος Σουρμελής: «Αττικά, ἢ περὶ δήμων Αττικής, ἐν οἷς και περὶ των μερών του Ἄστεως. Ἐκδοση Α'. Τύποις Αλεξάνδρου Γκαρπολά, Ἐν Αθήναις 1855». ΕΒΕ- ΚΠΙΣΝ Ταξ.Αρ. ΑΡΧ-2615. Υπάρχει και ἄλλο/ἴδιο βιβλίο, με ἴδιο τίτλο και περιεχόμενο, Ἐκδοση Α' 1854, με ἴδιο Ταξιθετικό αριθμό.

σ. 46: «Βερενικίδαι, «δήμος, λέγει Στέφανος, Πτολεμαῖδος, ἀπὸ Βερενίκης γυναικὸς Πτολεμαίου». Ο πρώτος Πτολεμαῖος Βασιλεὺς Αἰγύπτου λέγεται ο Λάγου. Οὗτος ἔχων γυναῖκα την Ευρυδίκην θυγατέρα Αντιπάτρου, ἠράσθη της

Βερενίκης, και εξ αυτής εγέννησεν Πτολεμαίον τον β'. Ούτος δε ο Λάγου υιός έστειλε να βοηθήση τους Αθηναίους κατά του Αντιγόνου, πολεμούντος αυτού, τον Ναύαρχόν του Πάτροκλον, όστις ετείχισε την νήσον απ αυτού Πατρόκλου ονομασθείσαν. Και επειδή μετά τον θάνατον του α' Πτολεμαίου εβασίλευσεν ο β' Πτολεμαίος ο εκ της Βερενίκης γεννηθείς: από τούτου του β' Πτολεμαίου ωνομάσθη η Πτολεμαίς φυλή κατά τον Παυσανία (Ατ. κ.α. και ζ. παρ.8). η δε Βερενίκη ούσα γυνή του α' και μήτηρ του β' Πτολεμαίου ηξιώθη παρά των Αθηναίων να τιμηθή με ένα των δήμων της Αττικής, και ο δήμος ούτος είνε οι Βερενικίδαι φυλής Πτολεμαίδος. Ουχί μόνον οι Βασιλείς της Αιγύπτου, αλλά και οι μεγάλοι αυτοκράτορες της Ρώμης εκολακεύοντο τιμώμενοι παρά των Αθηναίων ή με το όνομα Άρχοντος ή Φυλής, ή δια ψηφίσματος αναγνωρίζοντος, τον Αυτοκράτορα, ή την Βασίλισσαν ευεργέτην της πόλεως ή του δήμου Αθηναίων, ή δι ανδριάντων ισταμένων εν τόπω, ως ο Κεραμικός, ή το Ολύμπιον κλ. Τον δήμον τούτον των Βερενικιδών εγώ λέγω ότι είνε οι νυν Τράχωνες. Δεν έχω επί του παρόντος να προσαγάγω υποστήριγμα της γνώμης μου. Διότι δεν υπάρχουσι πλέον τα παλαιά χειρόγραφα αρχείων και βιβλίων, σωζόμενα μεν μέχρι της Επαναστάσεως, απολεσθέντα δε εν αυτή, εξ ων ηδυνάμην να πορισθώ το υπο-στήριγμά μου. Διότι εν τη νεότητί μου διεσκέδαζον με αυτά, και που απήντησά τι περί του χωρίου των Τραχόνων. Ας επιφυλαχθή τούτο εις τον χρόνον.

Σημ. 1: Ακριβής αντιγραφή. Του συγγραφέα «Τράχωνες» και άλλοτε «Τράχονες».

Υπόμνηση Α.Θ.: Κατ επανάληψη σημειώνεται από τους νεότερους μελετητές, ότι ο Σουρμελής, πολλές φορές, δεν είναι αξιόπιστος ή αστοχεί.

Μαρίνος Γερουλάνος: «Αναμνήσεις (1867-1957)», Καστανιώτης 1996 (β-ΑΘ.)

Κεφάλαιο «Τράχωνες»

σ.326 «... Η αγάπη προς την γην, εκαλλιεργήθη εις εμέ από παιδικής ηλικίας εις το πατρικόν μας σπίτι. Η προς αυτήν αγάπη μας έφερεν εις την Κηφισιάν, εις το

Φάληρο και τέλος εις Τράχωνες. Τούτο εκ κληροδοτήματος ανήκον εις τον Εθνικόν Στόλον, επωλήθη δια δημοπρασίας. Το απεκτήσαμεν την 26^{ην} Μαρτίου του 1918. Όταν είδον την προκήρυξιν, επεσκέφθην το κτήμα. Ήτο η εποχή του πολέμου και απέφευγον να ανέρχομαι εις Αθήνας πέραν των απαιτήσεων της εργασίας μου. Έκανα συχνούς περιπάτους από της εις το Παλαιόν Φάληρον οικίας μας προς τον Υμηττόν. Ευρισκόμενος υπό σκέψιν εάν θα έπρεπε να προβώ εις την αγοράν του κτήματος, παρεκάλεσα τον γεωπόνον Ανδρέαν Καμπάν, ιδιοκτήτην κτήματος εις Κάντζαν παρά τα Μεσόγεια με τον οποίον συνεδεόμην, να επισκεφθώμεν το κτήμα μαζί. Εις την ερώτησιν εάν θα ήτο φρόνιμον να το αγοράσω, έλαβον την χαρακτηριστικήν απάντησιν: «Οι άνθρωποι ολονέν πληθαίνουν, είδες ποτέ την γην να πληθαίνη;». Επίσης οι αδελφοί Σπύρος και Διονύσιος Λοβέρδοι, Διευθυνταί ο μεν της Λαϊκής, ο δε της Γενικής Τραπέζης, με προέτρεπον να προβώ εις την εξασφάλισιν των χρημάτων μου δια της αγοράς ακινήτου. Υπελόγησα ότι το κτήμα υπό την επίβλεψιν του επιστάτου Μπη-σάκου, θα απέδιδεν περί τας 25-28.000 χρυσάς δραχμάς κατ έτος. Δεν πρόκει-ται να περιγράψω την ιστορίαν του κτήματος ει μη μόνον εις γενικάς γραμμάς. Πολλοί προσεφέρθησαν να το αναλάβουν. Την καλύτεραν εντύπωσιν απεκόμισα από τον Δημήτριον Δρόσον, πρόσφυγα, όπου εις την Πετρούπολιν της Ρωσίας είχεν ίδιον κτήμα και εφαινετο έμπειρος της γεωπονίας. Ούτος εγκατεστάθη εις το εις αθλίαν κατάστασιν οίκημα μετά της οικογενείας του. Ήτο επάναγκες να γίνουν αμέσως επιδιορθώσεις οικημάτων, αγορά εργαλείων, αρότρων, αμαξών, ζώων δι εργασίαν, εξήκοντα προβάτων και βενζινάροτρον. Κατεδαφίσθησαν τα παλαιά οικήματα των κολλήγων, ιδίως τα περί την κυρίαν οικίαν και επιδιορθώ-θησαν τα σπίτια. Τέλος εκτίσθη το μεγάλον βουστάσιον και ηγοράσθησαν 25 αγελάδες. Δια τα έξοδα ταύτα κατέβαλον εξ ιδίων άλλα κεφάλαια. Πολλά άλλα μικρότερα έξοδα εκαλύφθησαν από τα εισοδήματα του κτήματος. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται η βελτίωσις της καλλιεργείας των αγρών, του ελαιώνος και των κήπων. Η συμβολή του Δρόσου υπήρξεν λίαν αποδοτική. Εις την εργασίαν του ήτο πρόθυμος και με αρκετήν πρωτοβουλίαν. Ειργάσθη επί ένδεκα έτη κατά τα οποία του παρέσχον πλήρη εμπιστοσύνην εις την χρηστήν αυτού διαχείρισιν. Βεβαίως τα έξοδα δεν εκαλύπτοντο πάντοτε από τα έσοδα διότι υπήρχον περίοδοι μη

αποδοτικά και οποια εδημιούργουν σοβαρά ελλείμματα./ Τον Δεκέμβριο του 1929 μετά την κατασκευή του κυρίου οικήματος, παρέδωσαν ο Δρόσος την διαχείρισιν εις τον υιόν μου Ιωάννην ο οποίος με μεγάλον ενθουσιασμόν και ελπίδας, ανέλαβεν την διεύθυνσιν. Εβοήθουν οικονομικώς και όλοι ηλπίζαμεν ότι δια της αυξήσεως του αριθμού των ζώων, το κτήμα θα είχεν μεγαλυτέραν απόδοσιν. Το επόμενον έτος ο Ιωάννης μετά της Δεσποίνης εταξεί-δευσαν εις Ουγγαρίαν και ηγόρασαν εκλεκτά ζώα. Η προσπάθεια ήτο λαμπρά αλλά . . το Κράτος ! Τούτο, όχι μόνον δεν εφρόντισε να προλάβη τας επιζωοτίας, αλλά και δια της λίαν πλημμελούς αυτού κτηνοτροφικής πολιτικής, ή μάλλον εγκληματικής αβλεψίας, συνέβαλεν εις την διάδοσιν των επιζωοτιών κατά εποχάς, ώστε η διατήρησις των αγελάδων κατέστη οικονομικώς όλως αρνητική και αδύνατος./ Εντονώταται και λίαν κοπιώδεις προσπάθειαι του Ιωάννη προς βιομηχανοποίησιν του γάλακτος, εν συνεργασία με γαλακτοπαραγωγούς υπό μορφήν συνεταιρισμού ή με ιδρύματα, ως ο «Ευαγγελισμός» ή μετά του κράτους, απέτυχον. Εξ ιδίων όλως μέσων εισήγαγεν αυτός πρώτος και μόνος τότε την κατ οίκον διανομήν αγνού αποστειρωμένου γάλακτος εις φιάλας. Η προσπάθεια εστέφθη υπό πλήρους επιτυχίας και έτυχεν αναγνωρίσεως εκ μέρους της κοινωνίας και των αρχών. Κατ ανάγκην επεξετάθη η χρησιμοποίησις του γάλακτος κατά το θέρος εις την παραγωγήν και πώλησιν παγωτών. Η επιτυχία ήτο πλήρης, η πώλησις βαθμιαίως ηύξανεν. Πριν όμως καταστή δυνα-τόν να καλυφθούν τα έξοδα των απαιτηθεισών εγκαταστάσεων και πολύ πριν συμπληρωθούν αύται, ενεφανίσθη η αντίπαλος εταιρία ΕΒΓΑ. Διέθεσε μεγάλα κεφάλαια και διηυθύνετο υπό ανθρώπων οίτινες έφερον την πείραν των εξ Αμερικής και οι οποίοι δεν εδίσταζον να εφαρμόσουν παντός είδους μέσα προς υπερίσχυσιν. Αι μέθοδοι ανταγωνισμού των ανθρώπων της ΕΒΓΑ ήσαν τοιαύται, ώστε δεν ήτο δυνατόν εις τον υιόν μου να τας παρακολουθήση. Δικαίως επροτίμησεν να εγκαταλείψη τον γώνα. Ούτω το κτήμα απέμεινεν άνευ ουδενός συμπληρωματικού πόρου, γεωργικώς δε ένεκα του πτωχοτάτου εδάφους και παντελούς ελλείψεως ύδατος δεν ήτο δυνατόν να ευδοκιμήση. Ο Πόλεμος του 1940 και η ξενική κατοχή του κτήματος, έφερον την πλήρη καταστροφήν. Τόσαι αγωνίαι, αύπνίαι, προσπάθειαι, μελέται, τόσοι κόπτοι, έμειναν άνευ δικαιώσεως./ Η καλλιέργεια και

συντήρησις του κτήματος δεν υπήρξεν αρνητική, ως είναι δυνατόν να θεωρηθή εξ αυτών. Τούτο συνετήρησεν και διέθρεψεν, ιδίως αφότου ο υιός μου ανέλαβε την διαχείρισιν, περί τας 30 οικογενείας με 70-80 εργάτας, εκτός των εκτάκτως προσλαμβανομένων κατά τας εργασίας του θερισμού και άλλας. Θεωρώ ότι υπήρξεν επαρκής συμβολή εις την εθνικήν προσπάθειαν. Απέδωσεν πολλά διδάγματα εκ της πειραματικής καλλιεργείας, της δοκιμής ιδιαιτέρων φυτών, εις την κτηνοτροφίαν, εις την μελισσοκομίαν, κτλ. Προπάντων έδωσεν αφορμήν και υπήρξεν η βάση μελέτης και αποκτήσεως προσωπικής πείρας του Χάνς εις όλα τα ζητήματα τα αφορώντα τα γεωργικά προβλήματα της χώρας την οποίαν εχρησιμοποίησεν κατά την συνεργασίαν αυτού με την Αγροτικήν Τράπεζαν, το Ανώτατον Οικονομικόν Συμβούλιον του Υπουργείου Γεωργίας και εις την Ανωτάτην Γεωπονικήν Σχολήν./ Θετικόν υπήρξεν προσέτι το γεγονός ότι η ανάπτυξις και ανατροφή των παιδιών του συνετελέσθη εις εξοχικόν περιβάλλον και εν στενή επαφή με το εργαζόμενον προσωπικόν. Πιστεύω ότι η εκπαίδευσις αύτη θα αποδώση τους καρπούς της μελλοντικώς. Αγνωστον το προσεχές μέλλον. Σήμερον --- 15 Σεπτεμβρίου 1944 -- εξακολουθώ να θεωρώ την απόκτησιν του κτήματος οικονομικώς ως αποτυχίαν κοινωνικώς όμως ότι επαρκώς απέδωσεν, παρ όλας τας δυσχερείας και κόπους . . . . . Από κοινωνικής απόψεως και ο Χάνς ευρεθείς εις το περιβάλλον του κτήματος, πλείστα προσέφερεν φροντίζων πάντοτε το προσωπικόν του και τους εις το κτήμα εργαζόμενους. Αναφέρω μόνον την συμμετοχήν του προσωπικού εις όλας τας μεγάλας εορτάς, το Νέον Έτος, το Πάσχα και άλλας και τα δώρα τα οποία προσεφέροντο εις μικρούς και μεγάλους. Πολλά προσέφερε κατά την εποχήν του τελευταίου Πολέμου ως Πρόεδρος της Κοινότητος Καλαμακίου ή μέλος του Δ.Σ. Καλαμακίου και ως άτομον αντιπροσωπεύων και υπερασπίζων τους συνδημότας και την Κοινότητα έναντι των Αρχών Κατοχής. Δεν δύναμαι ει μη να αποδώσω δικαίαν και πλήρη αναγνώρισιν δι όσα κατά την βαρείαν ταύτην περίοδον του Πολέμου προσέφεραν αμφοτέροι (= εννοείται: *Ιωάννης-Χάνς και Δέσποινα*). Είναι αξιο-θαύμαστος η ηρεμία, η τάξις, η καθοδήγησις του προσωπικού, ώστε να διάγη τούτο πάντοτε εν ψυχραιμία και πειθαρχία προς όφελος αυτού του ιδίου . . . . .».

Σημειώσεις: 1. «Επιζωοτία»: Λοιμώδης ή παρασιτική ασθένεια, που προσβάλλει συγχρόνως μεγάλο αριθμό κατοικιδίων ζώων και ορίζεται ως τέτοια από το νόμο (π.χ. λύσσα, πανώλης των βοοειδών, αφθώδης πυρετός κ.τ.ό. 2.- Ο συγγραφέας αποκαλεί τον υιόν του Ιωάννη Μ. Γερουλάνο, άλλοτε Ιωάννην και άλλοτε Χάνς.

Γεώργιος Γερουλάνος: Το κουταλάκι όμως δεν έσπασε, Γκοβόστης 2006 (β –ΑΘ.)

*** σελ.15: Κεφάλαιο: «Το κτήμα – σπίτι» « . . . Το κτήμα βρισκόταν κοντά στο αεροδρόμιο (το έλεγαν Χασάνι τότε, τώρα Ελληνικό). Εφάπτετο της λεωφόρου Βουλιαγμένης μεταξύ Αργυρουπόλεως και Ηλιουπόλεως από τη μία πλευρά, βόρεια έφθανε στα σύνορα του Μπραχαμιού (σήμερα Άγιος Δημήτριος), δυτικά στα σύνορα του Καλαμακίου και νότια ως τον Άλιμο και το αεροδρόμιο.».

***σ. 31: «...Η περιοχή των Τραχώνων είχε πολλά αρχαία. Ποιο μέρος της Ελλάδας δεν κρύβει θησαυρούς;. . . Στο «Πανί», τον μεγάλο λόφο πάνω από τον Άλιμο, στο Τρουμπάρι, εκεί που τώρα συναντιέται το ρέμα με την Αλίμου, στη Βουλιαγμένης προς την Ηλιούπολη, κάτω από το σπίτι, εκεί που τώρα είναι το Αθλητικό Κέντρο, υπήρχαν πολλά και μεμονωμένα αρχαία που ξέσκαβε το αλέτρι. Μόλις βρισκόταν κάτι, σήμαινε συναγερμός. Επικεφαλής ο κυρ-Σπύρος, ο κουφός, με εργάτες, άρχιζαν την ανασκαφή με τσάπες, μυστριά, σκουπάκια, πινέλα. Όταν εύρισκαν έναν τάφο, η αγωνία κορυφωνόταν εάν θα είχε τίποτε μέσα. . . . Με τον καιρό έγιναν πολλά τα ευρήματα και χρειαζόταν χώρος. Έτσι μεταμορφώθηκε σε πρόχειρο μουσείο μία από τις αποθήκες . . . Γνωρίσαμε τότε όλα τα ιερά τέρατα της Αρχαιολογίας: Μυλωνά, Παπαδημητρίου, Θεοχάρη, Blegen, Kasky, Thomson και βεβαίως το Μαρινάτο . . . Μια φορά πήγαμε για μπάνιο στον Άγιο Κοσμά . . . Τι έκπληξη, όλη η παραλία ήταν γεμάτη από οψιανούς . . .».

***σ. 66: «. . . Οι Τράχωνες ήταν πολύ απομονωμένοι εκείνη την εποχή. Ήμασταν δημότες της Κοινότητας Καλαμακίου, είχαμε το πλησιέστερο ταχυδρομείο στη Γλυφάδα, το τηλεγραφείο ήταν στο Φάληρο, για το τηλέφωνο έπρεπε να πάμε στην Καλλιθέα. Η ενορία μας ήταν στην αρχή ο Άγιος Δημήτριος Μπραχαμιού,

αργότερα η Αγία Παρασκευή Αργυρουπόλεως, ενώ τώρα είναι η Ζωοδόχος Πηγή στη λεωφόρο Βουλιαγμένης. Όλες αυτές οι συνοικίες ήταν σε μεγάλη απόσταση από το σπίτι και χωρίς απευθείας συγκοινωνία. . .».

***σ.104: « . . . Στο κέντρο του κτήματος, δίπλα στο ρέμα και το πηγάδι ήταν το εκκλησάκι μας – του 9^{ου} αιώνα έλεγαν μερικοί αρχαιολόγοι, του 11^{ου} άλλοι – που γιορτάζει στις 21 Νοεμβρίου: είναι αφιερωμένο στα Εισόδια της Θεοτόκου. Όλη η ζωή του κτήματος λάβαινε χώρα γύρω από αυτό. Μισοκρυμμένο κάτω από τα γέρικα πεύκα μας ενέπνεε όλους . . . Μικρό, σκοτεινό, επιβλητικό με ένα ή δύο καντήλια αναμμένα και την πόρτα πάντα ανοικτή, περίμενε τους επισκέπτες. Το καμπανάκι του μόνον μια φορά κτύπησε για άλλο λόγο, εκτός από χαρά ή κίνδυνο: ένας «σύντροφος», ο φρούραρχος Παύλος, το κτύπησε με μανία κάποιου πρωϊνό, και έτρεξαν όλοι νομίζοντας ότι ξέσπασε φωτιά ή άλλη συμφορά. Όταν τους είπε ότι το κτύπησε για γενική απεργία, κόντεψαν να τον λιντσάρουν. Μάλιστα ο γελαδάρης ήταν ο πρώτος που πήγε να τον καρυδώσει. Τότε έμαθα ότι την καμπάνα της εκκλησίας την κτυπάς μόνο για χαρά, κίνδυνο ή συμφορά και με μονά χτυπήματα για κηδεία . . . . .».

Κώστας Η. Μπίρης (1899-1980) «Αι τοπωνυμιαί της πόλεως και των περιχώρων των Αθηνών», έκδοση Υπ. Πολιτισμού (Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων), 2006, β-Αρχαιολογικής Εταιρείας, Ταξινόμηση CJ 14/70 (2006).

***Αλιμος: Τοπωνυμία της προς Β. της άκρας του Αγίου Κοσμά παραλιακής περιοχής. Επιβίωσις του αρχαίου Αλιμούντος, ονόματος όπερ σημαίνει τόπον, εις τον οποίον φύεται το χόρτον *άλιμος* ή *αρμύρα* ή *καλαμάκι*.

*** Καμάριζα: Τοπωνυμία περιοχής ΝΔ του Αγίου Κοσμά, κατά τη συμβολήν του παραλιακού δρόμου με τον δρόμον του Χασανίου, περιληφθείσης ήδη εις το Αε-ροδρόμιοον, προκύψασα από θολωτόν μεσαιωνικόν κτίσμα. Χάρτης Κάουπερτ.

*** Κοντοπήγαδο: Τοπωνυμία παρά την οδόν Βουλιαγμένης εν τη περιοχή Τράχωνες, προελθούσα προφανώς από αβαθές πηγάδι.

*** Πικροδάφνη, περί το όριον του Παλαιού Φαλήρου και Καλαμακίου περιοχή και ονομασία του αποτελούντος το όριον τούτο χειμάρρου. . . .

*** Τράχωνες: Παλαιά τοπωνυμία περιοχής περί την οδόν Βουλιαγμένης, κατάληφθείσης ήδη υπό του Αεροδρομίου. Προφανώς έχει προέλθει εκ παραφθοράς αρχαίας λέξεως τετράχωνες και σημαίνει συγκρότημα σιρών, αποτελούμενον από τέσσαρας χώνους προς αποθήκευσιν σιτηρών. Αντίστοιχος τοπωνυμία κατά την αυτήν πλευράν του λεκανοπεδίου, εις βορειοτέραν θέσιν, είναι οι Ξάχωνες – Εξάχωνες.

*** Χασάνι: Τοπωνυμία της κεντρικής περιοχής του Αεροδρομίου, προκύψασα από ομώνυμον τουρκικόν πύργον, όστις εσώζετο εκεί μέχρι της ιδρύσεως του τελευταίου τούτου. *Μν. Καμπ. Τομ.1, σελ. 321, 353.*

Θωμάς Δρίκος, «Οι πωλήσεις των Οθωμανικών ιδιοκτησιών της Αττικής, 1830-1831», έκδοση: Δήμος Γλυφάδας-Τροχαλία, 1994, με πρόλογο του τότε δημάρχου Θόδωρου Σπονδυλίδη.

Συνοδεύεται από φάκελο/περιέκτη με τίτλο «Χάρτες της Αττικής του J. (ohan) A. (ugust) Kaupert», των ετών 1870-1880, τα πρωτότυπα των οποίων, βρίσκονται στις α) Γερμανική και β) Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή. (β- Θωμά Δρίκου).

Σημείωση: Πρόκειται για πυκνογραμμένη (με σ.199) – με πληθώρα παραπομπών και παράθεση εγγράφων στοιχείων -- και εξαιρετικά επιστημονική και πρωτότυπη μελέτη για το θέμα. Πολλοί συγγραφείς μελετών για την περίοδο που αφορά, παραπέμπουν σε αυτή. Δυστυχώς αυτή δεν βρίσκεται ούτε στη Βιβλιοθήκη της Αρχαιολογικής Εταιρείας ούτε στην ΕΒΕ-ΚΠΣΙΝ. Αλλά ούτε και στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Γλυφάδας !! (έκδοση του Δήμου!!), στην οποία την πρωτοαναζήτησα. Πληροφορήθηκα ότι υπάρχει στη Γεννάδειο, η οποία όμως ήταν, προσωρινά αλλά για μεγάλο διάστημα, μη επισκέψιμη λόγω ανακατατάξεων. Μετά από παράκλησή μου στον πρώην δήμαρχο Βασίλη Ξένο-Γαβριέλη, και με παρέμβασή του, ο συγγραφέας Θ.Δρίκος, μου παραχώρησε για ορισμένες μέρες

το δικό του αντίτυπο, προκειμένου να λάβω τα στοιχεία που ακολουθούν. Και από τη θέση αυτή εκφράζω και στους δύο τις πιο θερμές ευχαριστίες μου.(Α.Θ.).

σ.9: (από το εισαγωγικό σημείωμα του Θ. Σπονδυλίδη) «Είναι ομολογουμένως αξιέπαινη η προσπάθεια του κ. Θωμά Δρίκου να καταπιαστεί με το θέμα των πωλήσεων των οθωμανικών ιδιοκτησιών της Αττικής στα 1830-1831. Και είναι αξιέπαινη η προσπάθεια όχι μόνο γιατί το θέμα αυτό γίνεται για πρώτη φορά αντικείμενο συστηματικής έρευνας, αλλά και διότι η σχεδόν παντελής έλλειψη της όποιας βιβλιογραφίας και η αναγκαστική προσφυγή σε ανέκδοτο αρχειακό υλικό, εγκατεσπαρμένο σε διάφορα αρχεία και αδημοσίευτα κείμενα, είναι στοιχεία που δημιουργούν πρόσθετες δυσκολίες στον ερευνητή. Δυσκολίες, που ο συγγραφέας του βιβλίου αυτού ξεπέρασε. . . Η έρευνα.. . αποκτά ιδιαίτερη σημασία για τη Γλυφάδα, αφού σ' αυτήν πραγματεύεται με λεπτομέρειες τον τρόπο με τον οποίο το κτήμα «Ανω και Κάτω Τράχωνες», στο οποίο περιλαμβάνεται ολόκληρη η Γλυφάδα, περιήλθε από τους Τούρκους αγάδες στους Έλληνες γαιοκτήμονες, ακόμη δε και πως, με τη μέθοδο των μαρτυριών, επεκτάθηκαν τα όριά του κατά τρόπο που οι διάδοχοι αυτών των τσιφλικάδων να έχουν το θράσος να διεκδικούν ακόμη και αυτόν τον Υμηττό . . . . Η Δημοτική Αρχή έχει την ακράδαντη πίστη ότι κάθε προσφορά σε γνώση, που δίνει την ευκαιρία για παραπέρα μελέτη και έρευνα, αξίζει κάθε υποστήριξη . . . . Ο Δήμαρχος. Θόδωρος Σπονδυλίδης».

σελ.11: «Πρόλογος: Στα 1993, επτά χρόνια πριν από την ανατολή της τρίτης χιλιετηρίδας, η Αθήνα και η Αττική συμπληρώνουν 160 χρόνια από τότε που η τελευταία τουρκική φρουρά, στα 1833, εγκατέλειψε την Ακρόπολη της Αθήνας. . και μόλις 2-3 χρόνια πριν η αττική γη είχε περάσει σαν ιδιοκτησία από τα χέρια των Τούρκων στους Έλληνες. Η εικόνα της πόλης της Αθήνας αλλά και του αττικού τοπίου στα τέλη του 1830 ήταν μια εικόνα ερήμωσης και καταστροφής. . . Ας κάνουμε μια αφαίρεση αυθαίρετη, και ας μεταφερθούμε από το 1830 απευθείας στα 1990. Η αγροτική, ερημωμένη και καμένη, αττική γη, τα γκρεμισμένα σπίτια της πόλης της Αθήνας, έχουν δώσει τη θέση τους σε εκατοντάδες χιλιάδες κτίσματα πάσης φύσεως, σε μεγάλους και μικρούς αυτοκινητόδρομους. Αν

κάποιος άνθρωπος του 1830 ξυπνούσε ύστερα από ύπνο 160 ετών στα 1990, ασφαλώς δεν θα αναγνώριζε τίποτε από τον τόπο του. Η ερήμωση του 1830 έχει δώσει τη θέση της στη σημερινή καταστροφή. . . Θα μπορούμε στον 21^ο αιώνα αγνοώντας πως η αττική γη άλλαξε εθνικότητα ιδιοκτητών στα 1830-1831 και πως η μεγάλη γαιοκτησία επικράτησε στην Αττική μετά την ελληνική επανάσταση του 1821 και με την αρχή της ιδρύσεως του νέου ελληνικού κράτους; ...».

σ.16: «Σχετική . . . είναι η συλλογή εγγράφων του Δ. Περρούκα, που εναπόκειται στην ΙΕΕΕ. Στη συλλογή αυτή . . . ενυπάρχει το αρχείο αλληλογραφίας 1830-1831 του Δ.Περρούκα ως τότε πληρεξουσίου της Ελληνικής Κυβερνήσεως για την επικύρωση των αγοραπωλησιών των οθωμανικών ιδιοκτησιών της Αττικής. ...».

σελ.17: «Επιπλέον το αδημοσίευτο αρχείο του συμβολαιογράφου των Αθηνών Κοσμά Κοκίδη, που εναπόκειται στα ΓΑΚ, και το μέρος που αφορά τη χρονική περίοδο 1834-1846, φάνηκε εξαιρετικά πολύτιμο στην περίπτωση που η έρευνα ασχολήθηκε ειδικότερα με την εξέταση της δυναμικής και της μετεξέλιξης που παρουσίασαν οι πιο πάνω αγοραπωλησίες, και ειδικότερα το κτήμα των Άνω και Κάτω Τραχώνων, που χρησιμοποιήθηκε σαν τυπικό δείγμα της τύχης των αγοραπωλησιών των μεγάλων κτημάτων της Αττικής που περιείχαν βουνά, δάση, βοσκότοπους και μεγάλες καλλιεργήσιμες εκτάσεις . . . .».

σελ.19: «Κεφάλαιο πρώτο. Η πορεία προς τις αγοραπωλησίες Φεβρουάριος 1830- Σεπτέμβριος 1830». . . σ.20: «Με τον καθορισμό των συνόρων του νέου κράτους προβλέπεται η παράδοση της Αττικής και της Εύβοιας στην Ελληνική Κυβέρνηση, αφού αυτές οι περιοχές περιλαμβάνονται εντός των ορίων του νέου κράτους, και, αντίστοιχα η παράδοση της Δυτικής Ελλάδας στους Τούρκους αφού δεν περιελήφθη εντός των συνόρων. Επιπλέον δόθηκε το δικαίωμα στους Οθωμανούς κτηματίες της Αττικής και της Εύβοιας να πωλήσουν τα ιδιωτικά τους κτήματα εντός έτους από τις 3/15 Φεβρουαρίου 1830. . . . (21) Η Ελληνική Κυβέρνηση (σ.Α.Θ. = *Ιωάν. Καποδίστριας*) προσπάθησε να εξασφαλίσει δάνειο που θα της επέτρεπε να αγοράσει τα κτήματα της Αττικής και της Εύβοιας. Όμιλος ξένων κεφαλαιούχων έδειξε ενδιαφέρον, που όμως δεν προχώρησε. Τέλος,

μεμονωμένοι Έλληνες αγοραστάτες είχαν αρχίσει να αγοράζουν ήδη από τον Ιούλιο 1830, πριν ακόμη γίνει οποιαδήποτε επίσημη ανακοίνωση της Ελληνικής Κυβέρνησης για το ζήτημα των αγοραπωλησιών . . .».

σελ.21: Στο τέλος Ιουλίου 1830 οι Τούρκοι απέστειλαν τον Χατζή Ισμαήλ μπέη, μόλις από το Σκούταρι και μεγάλο κτηματία στην Εύβοια, για να διαπραγματευθεί με τους αντιπρόσβεις των τριών δυνάμεων και την Ελληνική Κυβέρνηση την εφαρμογή του Πρωτοκόλλου της 3/15 Φεβρουαρίου 1830. . . (σ.22) . . .Ο Ι. Καποδίστριας. . . προσπάθησε να βρεί χρήματα για να κάνει μια συνολική αγορά προς όφελος του έθνους. Ήδη στις 15/27 Αυγούστου 1830 απευθύνθηκε . . . στον Α.Κοντόσταυλο για την προμήθεια δανείου 300.000 σκούδων. Σ' αυτή τη σημαντική επιστολή ο Ι. Καποδίστριας ανέφερε ότι ήδη είχε συμφωνήσει με το Χατζή Ισμαήλ ποσό 200.000 για πρώτη δόση της αγοράς των κτημάτων και ότι έβρισκε δυσκολίες για να συνάψει το δάνειο αυτό στο εξωτερικό, λόγω της Ιουλιανής επανάστασης στη Γαλλία. Ακόμη ότι δεσμευόταν για τη χρησιμοποίηση του δανείου αυτού μόνο για την αγορά των κτημάτων. . . .».

σελ.25: «Κεφάλαιο δεύτερο. Η κυρίως περίοδος των αγοραπωλησιών Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1830. Έγραφε ο Ι. Καποδίστριας στον Εϋνάρδο στις 8/20 Σεπτεμβρίου 1830: «Τα γεγονότα των ημερών αρκούν για έναν αιώνα». Όμως, για τη μορφή της γαιοκτησίας στην Αττική και για την τύχη της αττικής γης τα γεγονότα των ημερών εκείνων άρκεσαν και αρκούν μέχρι και σήμερα(27/1) ....».

σελ.33 . . .Όλη λοιπόν η γη της Αττικής που κατεχόταν από τους Τούρκους, είχε περάσει στα χέρια κυρίως Ελλήνων αλλά και ξένων κτηματιών. Μόνο οι περιουσίες των τουρκικών ιερών ναών (τζαμιών), και αυτές οπωσδήποτε όχι όλες, θα έμεναν στην κατοχή του Ελληνικού Κράτους . . .».

σ.47: «Κεφάλαιο πέμπτο. Η περίπτωση μιας αγοραπωλησίας. Το κτήμα των Άνω και Κάτω Τραχώνων. Άνω και Κάτω Τράχωνες λοιπόν. Το τοπωνύμιο Τράχωνες σώζεται στη σημερινή Αττική, στο δήμο Αλίμου, κοντά στις εγκαταστάσεις των εφημερίδων *Απογευματινή* κι *Ελεύθερος Τύπος*. Στην ίδια ακριβώς περιοχή το διασώζει και ο από το 1881 χάρτης του Γερμανικού Αρχαιο-

λογικού Ινστιτούτου του Γ. Κάουπερτ.(185/2). Στην ίδια θέση θα πρέπει να βρισκόταν και το χωριό Τράχωνες που αναφέρει ο Θ. Ν. Φιλαδελφεύς αναφέροντας το ποσό των εμβατικών που πλήρωναν στους ιερείς κατά το 1820 οι κάτοικοι των χωριών της Αττικής. Παρότι το τοπωνύμιο σώζεται πάντα στην ίδια περιοχή του σημερινού Αλίμου, στα όρια αυτού του τσιφλικιού βρέθηκε αργότερα να περιλαμβάνεται και όλη η σημερινή πόλη της Γλυφάδας, συμπεριλαμβανομένων και των βουνών που την περιβάλλουν. Δηλαδή η αγορά των Άνω και Κάτω Τραχώνων από τους Οθωμανούς ιδιοκτήτες είναι ο τίτλος με τον οποίο πωλήθηκε, εκτός του Αλίμου, όλο το Ελληνικό και η Αργυρούπολη και ολόκληρη η έκταση που καταλαμβάνει σήμερα η πόλη της Γλυφάδας».

σελ.50: «Στους μεν Κάτω Τράχωνες η περιοχή που προσδιορίζεται προς το βόρειο μέρος του όλου κτήματος προς το Μπραχάμι και ανατολικά προς τον τότε Καρρά (νυν Ηλιούπολη), ιδιοκτήτης μας παραδίδεται ότι ήταν κατά την τουρκοκρατία ο μουφτής των Αθηνών Χαμζά. Τον μουφτή αυτόν τον συναντάμε σε διάφορα έγγραφα της Μονής Πετράκη που έχει δημοσιεύσει ο Δ. Καμπούρογλου στα *Μνημεία των Αθηνών* το 1890-1892, στην *Ιστορία των Αθηνών* του Μπενιζέλου από το 1770-1800, και φυσικά τους κληρονόμους του και το όνομά του πολλές φορές στα αρχεία και διάφορα έγγραφα της Ελληνικής Επιτροπής του 1831 των Αθηνών (188/3). Ήταν μεγάλος στην ηλικία κατά την Επανάσταση, αυτός που πρότεινε σκληρά αντίποινα κατά των Αθηναίων το 1822 όταν επαναστάτησαν, και πέθανε στο Κάστρο, δεν γνωρίζουμε πως. Από τα χοτζέτια πωλήσεως του κτήματός του αλλά και άλλων κτημάτων του μας δίδεται η πληροφορία πως είχε τρεις υιούς ζώντας, τον Αλή, τον Μεχιουδίν και τον Ουκασιέ. Κανείς από αυτούς δεν εμφανίστηκε στην Αθήνα για να πωλήσει τις πατρικές ιδιοκτησίες, παρά μόνον ο πληρεξούσιός τους Χουσεϊν, υιός του Σουλεϊμάνη, με επιτροπικό πληρεξούσιο καμωμένο στην Προύσα. Επειδή τα πληρεξούσια των Τούρκων αυτής της περιόδου δεν είναι αξιόπιστα, αφού γίνονταν από ζωντα-νούς και πεθαμένους ώστε να πωλήσουν τα κτήματά τους, δίδω μεγαλύτερη πίστη στη μαρτυρία των κατοίκων των χωριών της Αττικής, που τον εμφανίζουν να είχε δύο υιούς και μία θυγατέρα. Ο ζων υιός του είναι σίγουρα ο Μεχιουδίν. / Ο Χαμζά

Μουφτής λοιπόν, θρησκευτικός ηγέτης των Τούρκων της Αθήνας, ήταν μουτεβελής, ήτοι προϊστάμενος της διαχείρισεως των αφιερωμάτων-βακουφίων, στο Τζαμί της Κολώνας. Είχε και ιδιόκτητα κτήματα στην Αττική αλλά και κτήματα αγορασμένα για λογαριασμό του Τζαμιού, ήτοι θρησκευτικά αφιερώμα-τα. Ήταν από τους μεγάλους Τούρκους κτηματίες της Αττικής, όπως φαίνεται από τις πωλήσεις που έκαναν οι κληρονόμοι του στην Αθήνα. Την εγγονή του Χαμζά, Νοφιζέ, κόρη του υιού του Μεχιουδίν, είχε αιχμαλωτίσει κατά τη διάρκεια της καταλήψεως των Αθηνών ο Κώστας Λαγουμιτζής, πιθανώς ο αυτός υπό του Μακρυγιάννη αναφερόμενος, την είχε πάει στη Ναύπακτο μετά την κατάληψη των Αθηνών από τους Τούρκους, και, αφού την είχε βαφτίσει χριστιανή την παντρεύτηκε όπως μαθαίνουμε από συμβόλαιο του 1836 του συμβολαιογράφου Αθηνών Κ. Κοκίδη. Το πόσο ισχυρή θέση κατείχε ο υιός του Μεχιουδίν μπορούμε να το διαπιστώσουμε από γράμμα του ίδιου του Ρώσου πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη προς τον Καποδίστρια, που στις 19.9.1830 η Επιτροπή των Αθηνών αποστέλλει προς τον Κυβερνήτη, παραδοθέν εις αυτήν υπό του ίδιου του Ισμαήλ μπέη, με το οποίο ζητείται να αποδοθεί αυτή στους γονείς της. Βέβαια ο Λαγουμιτζής δεν ήταν δυνατό να την αφήσει αφού, συν τοις άλλοις, περίμενε και γερό μερίδιο από τις πωλήσεις των ιδιοκτησιών του πατέρα της στην Αθήνα».

σελ.51: «Στους Άνω Τράχωνες, που είναι στο νοτιότερο μέρος των Τραχώνων, προς τη Γλυφάδα, ιδιοκτήτης ήταν ο Χουσεϊν αγάς, ο επιλεγόμενος Μουσταφά μπέης. Και αυτός πέθανε στο Κάστρο κατά τη διάρκεια της Επανάστασεως. Ήταν κτηματίας της Αττικής, όχι όμως από τους μεγαλύτερους, όσο τουλάχιστον μπορούμε να διαπιστώσουμε από τα διαθέσιμα στοιχεία. Από πωλητήριο της εποχής μαθαίνουμε ότι και στην πόλη της Αθήνας είχε οικία συνορεύουσα με την οικία του Χαμζά μουφτή, ήτοι εκτός από γείτονες στους Άνω και Κάτω Τράχωνες ήταν και γείτονες στην Αθήνα. Αυτό βέβαια υπονοεί στενή φιλία ή κάποια συγγένεια./ Η οικογενειακή του κατάσταση αμφισβητείται. Στα μεν χοτζέτια του Ισμαήλ μπέη εμφανίζεται να έχει ένα υιό και τρεις θυγατέρες, τον Ισμαήλ και τις Φετιμέ, Σεριφέ και Χαφιζέ, όπου χαρακτηριστικά το όνομα του Ισμαήλ έχει τοποθετηθεί τελευταίο και μετά τη φράση «όπως εξηκριβώθη κατόπιν

καταγγελίας». Με την ίδια οικογενειακή κατάσταση μαρτυρείται και από τους μάρτυρες κατά την εξέταση των χοτζετίων. Τις δύο θυγατέρες του τις είχε παντρέψει με τους δύο γιούς του Γκανά, άλλου Τούρκου κτηματία της Αθήνας, που μπορεί να καταταγεί από άποψη γαιοκτησίας στους κτηματίες μεν αλλά όχι στους πολύ μεγάλους των Αθηνών, όπως ο Χατζή Τατάρ-Αχμέτ, ο Μελέκ εφέντης και ο Κιαμήλ μπέης. Είναι σημαντικό εδώ να αναφερθεί ότι από τις μαρτυρίες των χωρικών της Αττικής, που δεν δόθηκαν με σκοπό αμέσου εξετάσεως των χοτζετίων αλλά ως γενικές πληροφορίες στην Ελληνική Εξεταστική Επιτροπή, ο Μουσταφάμπης μαρτυρείται με τέσσερες θυγατέρες και χωρίς γιό. Αν συσχετίσουμε τη φανερή μεροληψία των καταθέσεων των μαρτύρων, κατά την εξέταση του χοτζετίου του Ισμαήλ μπέη, με την οθωμανική νομοθεσία που περιόριζε το δικαίωμα κληρονομιάς στις λεγόμενες Εραζί Μηριγιά, ήτοι στις δημόσιες γαίες που παραχωρούνταν μόνο προς εξουσίαση στους άρρενες κληρονόμους, δεν είναι καθόλου απίθανο ο λεγόμενος Ισμαήλ, ο υιός του Μουσταφάμπη, να ήταν εφεύρημα της στιγμής και της ανάγκης τότε./ Αν κρίνουμε από τις πωλήσεις που έκαναν οι κληρονόμοι των δύο αυτών Τούρκων στην Αθήνα αλλά και από τη συγγένεια του μουφτή με το Χατζή Τατάρ-Αχμέτ (ο υιός του μουφτή, Αλή, είχε νυμφευθεί θυγατέρα του Χατζή Τατάρ-Αχμέτ) μπορούμε να συνάγουμε το ασφαλές συμπέρασμα ότι ο μουφτής ήταν μεγαλύτερος γαιοκτήμων από τον Μουσταφάμπη./ Σύμφωνα με τα χοτζέτια που έχουμε στη διάθεσή μας, πρώτος Έλληνας αγοραστής και των δύο αυτών ομού κτημάτων φέρεται ο Λουκάς Πύρρου από τα Σάλωνα. Σε αξιόπιστο όμως κατάστιχο της Ελληνικής Επιτροπής του 1831, πρώτος αγοραστής των Άνω Τραχώνων φέρεται ο Γεώργιος Μωραϊτης, ο υιός του Αποστόλη, ή άλλως Γεώργιος Αποστολόπουλος (194/4). Στο όνομά του όμως δεν υπάρχει χοτζέτι. Ή λοιπόν δεν είχε εκδοθεί χοτζέτι στο όνομά του και παραιτήθηκε της αγοράς του κτήματος αυτού προ της εκδόσεως του οριστικού χοτζετίου οπότε και έλαβε το οριστικό χοτζέτι ο Λουκάς Πύρρου, ή άλλως πως το μεταπώλησε στον Λ. Πύρρου, ο οποίος εν πάση περιπτώσει φέρεται ο πρώτος επίσημος Έλληνας αγοραστής των Άνω και Κάτω Τραχώνων./ Ο Λουκάς Πύρρου προέρχεται από τα Σάλωνα. Είναι από τους Έλληνες αγοραστές που ανέπτυξαν ζωηρότατη και πλούσια δράση στην Αθήνα

εκείνη την εποχή. Αγόρασε το πιο ακριβό «οσπίτιο» της Αθήνας, αγόρασε τα πιο πάνω τσιφλίκια, αλλά κυρίως στράφηκε στην αγορά αλευρόμυλων και ελαιόμυλων στην Αθήνα. Δαπάνησε σε αγορές περί τις 80.000 γρόσια και έπειτα από τους μεγάλους Έλληνες και ξένους αγοραστές θεωρείται από τους πλέον πλούσιους κτηματίες των Αθηνών. Είναι από τις χαρακτηριστικότερες στιγμές της όλης εκείνης περιόδου η περιγραφή που κάνει ο Λ. Τσαμαδός του τρόπου με τον οποίο ο Λουκάς Πύρρου τον εξαπάτησε και κατάφερε να αγοράσει αυτός από τους Τούρκους ένα μύλο που ήδη είχε συμφωνήσει να αγοράσει ο Τσαμαδός. Δεν μας είναι γνωστή η μέχρι τότε δράση του και από πού ήλθε στην Αθήνα (πιθανώς από τα Σάλωνα), πάντως ήλθε με πολλά χρήματα και τελικά εγκαταστάθηκε μόνιμως στην Αθήνα, όπου ασχολήθηκε με τα κτηματικά, με εμπορικές πράξεις και με την αξιοποίηση των μύλων του./ Τα τσιφλίκια τα αγόρασε αντί ποσού 7.200 τον Κάτω Τράχωνα και αντί ποσού 19.000 τον Επάνω Τράχωνα. Κατά πάσα πιθανότητα μέτρησε και αυτός την 1^η του μηνός Σαμπάν του οθωμανικού ημερολογίου, ήτοι κατά το τέλος Δεκεμβρίου 1830- αρχές Ιανουαρίου 1831, τουλάχιστον το μέγα μέρος του πιο πάνω ποσού ενώπιον του Ισμαήλ μπέη, ο οποίος βέβαια δεν θα παρέλειπε να λάβει από τους Τούρκους πωλητές το νόμιμο μικρό δικαίωμά του 30 %. / Στις 26.1.1831 όμως ο Λουκάς Πύρρου μεταπώλησε τα πιο πάνω τσιφλίκια στον Κωνσταντίνο Ζωγράφο, που ενεργούσε και στην περίπτωση αυτή για λογαριασμό του Α. Λουριώτη (198/5). Στο αρχείο Λουριώτη ο ίδιος ο Λουριώτης έχει καταγράψει το ποσό των 29.520 γροσίων για την αγορά τους. Η διαφορά των 3.220 γροσίων πρέπει να είναι το κέρδος που έκανε ο Λ. Πύρρος από τη μεταπώληση των Άνω και Κάτω Τραχώνων. Σύμφωνα με το χοτζέτι του Χατζή Ισμαήλ μπέη, ο Λ. Πύρρου είχε αγοράσει τα κτήματα αυτά την 1^η του μηνός Σαμπάν του οθωμανικού ημερολογίου, δηλαδή περί το τέλος Δεκεμβρίου 1830 – αρχές Ιανουαρίου 1831. Το τόσο σύντομο χρονικό διάστημα για το οποίο κράτησε αυτή την ιδιοκτησία για λογαριασμό του δεν μπορεί να εξηγηθεί μόνο από το κέρδος των 3.200 γροσίων. Η εμπλοκή με την παράδοση της Αθήνας στους Έλληνες, η άπρακτη αναχώρηση του Ι. Καποδίστρια από τη Σαλαμίνα στις 22 Ιανουαρίου 1831, όπως και η σχηματιζόμενη βεβαιότητα για την αρνητική στάση της

Ελληνικής Κυβερνήσεως ως προς την επικύρωση των τίτλων των μεγάλων κτημάτων της Αττικής, πρέπει να έπαιξαν το ρόλο τους στην απόφαση του Λ. Πύρρου για την τόσο σύντομη μεταπώληση των Άνω και Κάτω Τραχώνων. Ο Κ. Ζωγράφος όμως δεν επηρεάστηκε από όλες τις πιο πάνω δυσκολίες και προχώρησε σε αυτή την αγορά με τη σύμφωνη βέβαια γνώμη του Α. Λουριώτη. Δεν πρέπει να είναι άσχετη με αυτή την απόφαση η θέση τους στα πολιτικά πράγματα της Ελλάδας εκείνη την εποχή, που ασφαλώς τους επέτρεπε να λαμβάνουν υπόψη στις αποφάσεις τους, πληροφορίες τις οποίες αγοραστές σαν τον Λουκά Πύρρου δεν είχαν./ Ο Πύρρου λοιπόν δεν έμεινε ιδιοκτήτης στους Τραχώνες ούτε για ένα πλήρη μήνα./ Ο πρώτος μόνιμος κάτοχος των Τραχώνων ήταν ο Ανδρέας Λουριώτης δια του εκπροσώπου και πληρεξουσίου του στην Αθήνα προς το σκοπό της αγοράς τουρκικών κτημάτων Κωνσταντίνου Ζωγράφου.

Ο Ανδρέας Λουριώτης είναι ο γνωστός Έλληνας πολιτικός με το μοιραίο ρόλο στον Αγώνα του 1821 (*). Καταγόταν από την Άρτα και σπούδασε στα Γιάννενα. Είναι ο αυτός που μαζί με τον Ιωάννη Ορλάνδο διαπραγματεύτηκε με τόσο καταστροφικό για την Ελλάδα τρόπο τα δάνεια του Αγώνα στο Λονδίνο, το 1824-1826. Άνθρωπος με μεγάλες πολιτικές εμπειρίες και πολιτικές διασυνδέσεις. Κατηγορήθηκε σφοδρά για τη διαχείριση των διαπραγματεύσεων σχετικά με τα πιο πάνω δάνεια. Κοινή ήταν η γνώμη εκείνη την εποχή ότι είχε ωφεληθεί προσωπικά και για μεγάλα ποσά από αυτά τα δάνεια. Προς τούτο μάλιστα καταδικάστηκε από το Ελεγκτικό Συνέδριο το 1835 για την καταβολή στο ελληνικό δημόσιο του μυθώδους ποσού για εκείνη την εποχή των 835.000. Το ποσό αυτό ο υ δ έ π ο τ ε κ α τ έ β α λ ε στο ελληνικό δημόσιο, ούτε καν μέρος του, και αντ' αυτού, αγόραζε και πωλούσε ανέτως στην Αθήνα τη σημαντική περιουσία που στο μεταξύ είχε αποκτήσει. / Εκείνη την εποχή ήταν 42 ετών και δεν είχε παντρευτεί ακόμη, πράγμα που έκανε το 1835 νυμφευόμενος την αδελφή του Θ. Κομνηνού, Λουτσικά, κόρη του Χατζή Κομνηνού-Κάλφα.

(*).Σημείωση Α.Θ.: βλ.: α) Γκέοργκ Λούντβιχ Μάουρερ (νομομαθής, μέλος της Αντιβασιλείας του Όθωνα) «Ο Ελληνικός Λαός», Χαϊδελβέργη 1835, μετ. Όλγας Ρομπάκη. Εισαγωγή, επιμέλεια, σχολιασμός Τάσου Βουρνά, εκδόσεις Αφών Το-

λίδη 1976: σ. 353: « . . . για να καλυφθούν οι άμεσες ανάγκες, αποφασίστηκε στις 9 Μαρτίου 1822 να συναφθεί ένα εξωτερικό δάνειο από 1.000.000 ισπανικά τάληρα. Μόνον όμως ύστερα από δύο χρόνια, επί κυβερνήσεως Γεωργίου Κουντουριώτη και με τη μεσολάβηση του φίλου του Μαυροκορδάτου, οι διαπραγματεύσεις έφθασαν σε ένα αποτέλεσμα. Πήγε στο Λονδίνο μια επιτροπή, από το γαμπρό του Κουντουριώτη, Ιωάννη Ορλάνδο, και δύο άλλους ανθρώπους του Μαυροκορδάτου, τον Ανδρέα Λουριώτη και τον Ιωάννη Ζαΐμη, και όταν τραβήχτηκε ο Ζαΐμης τον αντικατέστησε ο Σπανιολάκης. Μέσα σε πολύ μικρό διάστημα, η επιτροπή έκλεισε συμφωνία για δύο δάνεια, το ένα πίσω απ' τα' άλλο, το πρώτο με 59% και το δεύτερο με 55%. Αλλά δεν έφθανε που τα δάνεια αυτά συνομολογήθηκαν με τόσο δυσμενείς όρους, κατεβλήθησαν επιπλέον και πρωτάκουστα ποσά για προμήθειες. Από τα δάνεια αυτά, η Αμερική πήρε 700.000 ισπανικά πιάστρα για μία μοναδική φρεγάτα, για ένα ατμόπλοιο σε κακή κατάσταση, ξοδεύτηκαν 150.000 λίρες στερλίνες, 36.000 λίρες στερλίνες πήρε ο λόρδος Κόχραν κλπ. Όλοι όσοι ανακατώθηκαν μ' αυτά τα δύο δάνεια έγιναν τελικά πλούσιοι, και μόνον ο άμεσα ενδιαφερόμενος – η φτωχή Ελλάδα – έμεινε με αδειανά χέρια. Δεν ξεκαθάρισε ούτε 250.000 λίρες στερλίνες, γιατί δεν μπήκε τελικά στο δημόσιο ταμείο αυτό το ποσό, ενώ το κράτος βρέθηκε χρεωμένο με 2.400.000 λίρες στερλίνες . . . .», και,

β) Γεωργίου Φίνλεϋ (επιτίμου μέλους της Βασιλικής Φιλολογικής Εταιρείας κλπ): «*History of the Greek Revolution*» in two volumes, London MDCCCLXI (=1861), και ελληνικά «*Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*» τόμος Β', μετάφραση Αλίκης Γεωργούλη, θεώρηση Ελένης Γαρίδη, επιμέλεια-συμπληρώσεις-σχολιασμός Τάσου Βουρνά, σελ.30 επ. «Στις αρχές του 1824 κλείστηκε το πρώτο αγγλικό δάνειο. Οι Έλληνες πήραν 300.000 λίρες περίπου, με την υποχρέωση να καταβάλλουν 40.000 ετήσιο τόκο. Το κεφάλαιο του δανείου ήταν 800.000 λίρες με πέντε τοις εκατό. . . . Οι δανειστές αλλά και τα μέλη του Φιλελληνικού Κομιτάτου ήξαιραν καλά ότι οι πρόσοδοι της Ελλάδος του 1823 έφθαναν μόλις τις 80.000 λίρες. . . [[Στο σημείο τούτου παρεμβάλλεται σχόλιο του επιμελητή Τ. Βουρνά:

Είναι γεγονός ότι η υπόθεση των εξωτερικών δανείων που η προϊστο-ρία τους ανάγεται στο 1823 με την αποστολή των Ορλάνδου και Λουριώτη στο Σίτυ, συντάραξε για καλά όλη την Ευρώπη. Ο Φίνλεϋ, εξετάζοντας εδώ τα πράγματα από την πλευρά του αγγλικού συμφέροντος, αγανακτεί για το ασύμφορο της επιχειρήσεως. Ωστόσο, από το αρχικό ποσό των 800.000 λιρών που παραχώρησαν οι τραπεζίτες του Σίτυ με τη μεσολάβηση του Φιλελληνικού Κομιτάτου και με υποθήκη ολόκληρης της ελληνικής εθνικής γης και των εθνικών εσόδων, για ασφάλεια κεφαλαίου και τόκων, στα χέρια της ελληνικής κυβερνήσεως έφθασαν μόνο 336.000 λίρες]].... *Ύστερα από αυτά, δόθηκε εντολή στο στρατηγό Γκόρντον να επιστρέψει στην Ελλάδα . . .για να επιβλέψει από κοντά τον τρόπο διαθέσεως του δεύτερου δανείου.. (αυτός) . . Με αυστηρούς χαρακτηρισμούς έχει καταγράψει τη γνώμη του ζυγισμένη με πολλή ακρίβεια, για τους ανθρώπους αυτούς, που τους είχαν με εμπιστοσύνη αναθέσει την διαχείριση του αγγλικού δανείου: «Εκτός, πιθανόν από τον Ζαΐμη, όλα τα μέλη της εκτελεστικής δεν είναι καλύτερα από τους κοινούς ληστές . . . .».* (και τα δύο, βιβλιοθήκη -Α.Θ.- Βλέπετε και πιο κάτω για τον Αλέξανδρο Κοντόσταυλο).

Ο Κωνσταντίνος Ζωγράφος, ο πληρεξούσιος του Α. Λουριώτη, που είδαμε και στα προηγούμενα κεφάλαια, καταγόταν από τα Καλάβρυτα. Γεννη-μένος το 1796, είχε σπουδάσει γιατρός και είχε διακριθεί σαν πολιτικός στις Εθνοσυνελεύσεις του Άργους του 1827 και μετέπειτα σαν βουλευτής Καλαβρύτων. Αργότερα, μετά την εποχή αυτή, όχι πολύ αργότερα όμως, ανήλθε πολιτικά και οικονομικά, νυμφεύθηκε την κόρη του πάμπλουτου Μ. Σούτσου το 1835, υπήρξε πρώτος Έλληνας πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη το 1834, Υπουργός Εξωτερικών και πρωθυπουργεύων γύρω στα 1838, πρεσβευτής της Ελλάδας στην Πετρούπολη μετά το 1845 και μέχρι το θάνατό του. Χωρίς οικογένεια και αυτός το 1830, και χωρίς κρατική θέση, αφού ήταν αντίθετος προς τον Ι. Καποδίστρια, με μόνη την ιατρική του και τις πολλές γνωριμίες του με ισχυρούς εκείνης της εποχής, επελέγη από τον Α. Λουριώτη να τον εκπροσω-πήσει στις αγορές των Αθηνών, αφού ο ίδιος ο Λουριώτης έπρεπε να βρίσκεται στο Λιβόρνο. / Στην αγορά των Τραχώνων ο Ζωγράφος δεν έφτασε αμέσως. Πρωτοήλθε

στην Αττική με το σκοπό αγοράς κτημάτων για λογαριασμό του Λουριώτη αλλά και δικό του, το Σεπτέμβριο του 1830./ Από σημαντικότερη επιστολή του ποταμό προς τον Α. Λουριώτη εξ Αιγίνης τις 5/17 Νοεμβρίου 1830 μας δίδει σημαντικότερες πληροφορίες για το κλίμα εκείνης της εποχής. Κρίνει την πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα, με προσεκτικό τρόπο όμως, γιατί προφα-νώς φοβάται μη τυχόν πέσει το γράμμα στα χέρια της αστυνομίας της εποχής. Θεωρεί τη θέση του Καποδίστρια ενισχυμένη με την παραίτηση του Λεοπόλδου. Πληροφορεί τον Α.Λουριώτη για τις τιμές των κτημάτων στην Αττική θεωρώντας τες όχι και τόσο χαμηλές σύμφωνα με τις περιστάσεις [άραγε πόσο χαμηλές τις ήθελε ο Ζωγράφος; Ένα γρόσι το στρέμμα μας παραδίδει ο Μακρυγιάννης ότι πωλήθηκε η γη της Αττικής από τους Τούρκους]. Τον ενημερώνει για το ότι επέλεξε την Αττική για την αγορά μεγάλων κτημάτων, α) γιατί θα είναι η καθέδρα του νέου κράτους κατά πάσα πιθανότητα, β) γιατί με ασφάλεια θα περιληφθεί στα σύνορα του νέου κράτους, ενώ τούτο δεν το θεωρεί δεδομένο 100% για την Εύβοια και τη Θήβα, γ) για το καλό κλίμα της Αττικής, δ) γιατί θέλει να συνδυάσει την ευχαρίστηση από τη διαμονή με τον προσπορισμό των εισοδημάτων και ε) γιατί απέρριψε τα πλούσια κτήματα των Θηβών ως εντελώς ακατάλληλα για κατοικία και επισφαλή ως προς τα αν θα επιτραπεί στους Τούρκους τελικώς να τα πωλήσουν. Τον ειδοποιεί για το ότι, χάρη στο φίλο του ηγούμενο της Καισαριανής Ιωσήφ Ταμπακόπουλο και με τη βοήθεια του προξένου της Αυστρίας Γροπίου και του Ι. Βλάχου, ήδη αγόρασε το κτήμα των Σταμάτων για 30.500 γρόσια, εξηγεί τη δυσκολία να έχει περισσότερα χρήματα ώστε να επιλέξει άλλα ή και καλύτερα κτήματα, ομιλεί περί των προθέσεων του Φίνλεϋ για την αγορά κτημάτων στην Αττική και μάλιστα δίπλα στη Σταμάτα, και ανησυχεί για την κάθοδο του Περρούκα στην Πελοπόννησο (πρόκειται για την κατά το τέλος Οκτωβρίου 1830 μετάβαση Περρούκα στο Ναύπλιο) και κυρίως για το ενδεχόμενο να μην επικυρωθούν οι πωλήσεις από την Κυβέρνηση, και μάλιστα των μεγάλων κτημάτων. Ζητά δε τη γνώμη του Λουριώτη για το αν θα πρέπει να προχωρήσει σε άλλες αγορές δεδομένης αυτής της αμφιβολίας. Λόγω του επερχόμενου χειμώνα, της ελλείψεως σπιτιών στην κατεστραμμένη και Τουρκοκρατούμενη Αθήνα, ο Ζωγράφος ήδη διαμένει στην Αίγινα./ Έπειτα από αυτή τη σημαντική

επιστολή, δύο άλλες σπουδαιότερες επιστολές του ίδιου του Α. Λουριώτη φωτίζουν πλήρως τη σχέση Λουριώτη-Ζωγράφου. Επιτακτικός ο Λουριώτης, ως κύριος προς υπηρέτη, απευθυνόμενος στο Ζωγράφο σε επιστολή του των αρχών Ιανουαρίου 1831, τον επιπλήττει δριμύτατα για το ότι δεν έμεινε στην Αθήνα και έφυγε στην Αίγινα./ «Όσο βλέπει το ένα μάτι του νοικοκύρη δεν βλέπουν τα τέσσερα του ξένου»./ Τον διατάσσει να επιστρέψει αμέσως στην Αθήνα και τον καθυσιάζει για τη στάση Περρούκα, λέγοντας ότι ο Καποδίστριας δεν έχει άλλη επιλογή από την αναγνώριση της νομιμότητας των πωλήσεων./ Αφού ο Ζωγράφος επέστρεψε πράγματι στην Αθήνα, στις αρχές Ιανουαρίου 1831 ή στα μέσα Δεκεμβρίου 1830, αμέσως προέβη σε αγορά οικοπέδων και σε καλή τιμή κοντά στην πόλη των Αθηνών, και πληροφορεί το Λουριώτη ότι διαπραγματεύεται και την αγορά άλλων κτημάτων, εννοώντας προφανώς και τους Τράχωνες. Ο Λουριώτης του γράφει στο τέλος Ιανουαρίου σχεδόν αναφωνώντας μέσα από την επιστολή του:/ «Εύγε σου, Ζωγράφο μου! Όταν κάνεις καλά σε επιβραβεύω. Δεν είχα δίκιο που σου 'λεγα να πας στην Αθήνα; Είδες τι ωραία κτήματα αγόρασες και μάλιστα σε υπέροχη τιμή . . .». Περαιτέρω η αλληλογραφία Λουριώτη-Ζωγράφου, όπως και η επιστολή του Ζωγράφου που σε απάντησή της έχει γίνει το γράμμα του Λουριώτη του τέλους Ιανουαρίου 1831, ελλείπει.

Έτσι για το κτήμα των Τραχώνων γνωρίζουμε ότι ο Ζωγράφος το διαπραγματευόταν μεταξύ άλλων κτημάτων ήδη στις αρχές Ιανουαρίου 1831, τότε που η αμφισβήτηση για την επικύρωση ή μη των χοτζετίων των μεγάλων κτημάτων ήταν σε ημερήσια διάταξη. Μάλιστα η κυριολεκτική έφοδος του στο γραφείο του Δ. Περρούκα, που ο τελευταίος περιγράφει στην από 29.1.1831 επιστολή του προς τον Κυβερνήτη, πρέπει να έχει γίνει την επόμενη ή μεθεπόμενη ημέρα της αγοράς του κτήματος των Τραχώνων, που συνέβη στις 26.1.1831. Ο Ζωγράφος έχει πλέον διπλό λόγο να είναι λαύρος κατά του Δ. Περρούκα και κατά της Κυβερνήσεως. Δεν είναι μόνο το πωλητήριο της Σταμάτας για το οποίο διαμαρτύρεται, τώρα έχουν προστεθεί και οι Άνω και Κάτω Τράχωνες.

Το ότι οι αγοραστές ιδίως των μεγάλων κτημάτων της Αττικής δεν είχαν άλλο στη σκέψη τους από το πώς να μεγαλώσουν όσο περισσότερο μπορούσαν τις όσες περισσότερες ιδιοκτησίες κατόρθωναν να αγοράσουν (στις εξευτελιστικές τιμές που τις αγόραζαν) δεν υπάρχει καμία αμφιβολία./ Ήδη από την αλληλογραφία της Επιτροπής των Αθηνών έχουμε την πληροφορία ότι ο Γεώργιος Λεβέντης αγόραζε γη από τους Τούρκους στην Ελευσίνα, οπού αυτοί δεν είχαν δικαίωμα να πωλήσουν ως κατεχόμενη από τους Έλληνες (από τον αρχηγό Ι. Ράγκο).

Τα διαθέσιμα στοιχεία που μας επιτρέπουν να αποκαταστήσουμε στοιχειωδώς την τοπογραφία του κτήματος των Άνω Τραχώνων το 1830-1831 είναι τα εξής: α) το χοτζέτι του Ισμαήλ μπέη με βάση το οποίο πωλήθηκε το τσιφλίκι στον Λουκά Πύρρου την 1^η Σεπτεμβρίου 1830, β) οι μαρτυρίες ενώπιον της Ελληνικής Επιτροπής της 27 Ιουλίου 1831. Και τα δύο πιο πάνω στοιχεία έχουν άμεση σχέση με την αγοραπωλησία του κτήματος./ Ακόμη μας είναι διαθέσιμα τα εξής στοιχεία: γ) πρακτικό οροθεσίας της 4^{ης} Απριλίου 1824 περί των ορίων της Βάρης και των Τραχώνων, δ) συμβόλαια του Κ. Κοκίδη που αφορούν εκμισθώσεις βοσκής της Πυρναρής και άλλες σχέσεις του Α. Λουριώτη με κολίγες της Πυρναρής και των Τραχώνων, ε) τα υπ αριθμ. 11353/1840, 50/1846 και 750/1846 συμβόλαια του συμβολαιογράφου Αθηνών Κ.Κοκίδη που αφορούν την περιγραφή των ορίων των κτημάτων των Άνω και Κάτω Τραχώνων, μαζί, από τον ίδιο τον Α. Λουριώτη.

Στο χοτζέτι η όλη αγοραπωλησία περιγράφεται ως εξής: Οι κληρονόμοι του Χασάν αγά (δηλαδή του Χουσεϊν) δηλώνουν ότι είναι κύριοι εκτάσεως γης στη θέση Άνω Τράχωνες στην επαρχία Αθηνών που ορίζεται εκατέρωθεν «υπό του τσιφλικίου Πετράκη, του τσιφλικίου Χασανλάρ, του τσιφλικίου Μουφτή Εφέντη και της θαλάσσης. Τις δε εντός της ως άνω εκτάσεως τέσσερις ερειπωμένες αγροικίες, ένα ερειπωμένο πύργο, διάφορα δένδρα οπωροφόρα και άκαρπα, και εντός της ως άνω εκτάσεως και εις θέσιν Πουρνάρ τέσσερις αγροικίες, μία μάνδρα και δεκαέξι αλωνότοπους με τα παραρτήματα και εις αυτούς υπαγόμενα περίγυρα

επώλησαν αντί ποσού 4.000 γροσίων στον Λουκά Πύρρου και αυτός τα πιο πάνω τα έλαβε στην κυριότητα, νομή και κατοχή του».

Μετά την πιο πάνω περιγραφή αρχίζει άλλη περιγραφή: «Ωσαύτως επωλήσαμε», δηλώνουν οι ίδιοι κληρονόμοι, «αντί τιμήματος 15.000 γροσίων, την εντός της πιο πάνω εκτάσεως υπάρχουσα γη εκτάσεως αροτριωσίμου οκτώ ζευγών βοών, μετά των χειμερινών και θερινών βοσκοτόπων, αποδεχθέντες την μεταβίβασιν στον ίδιο (Λουκά Πύρρου) της κατοχής και νομής της πιο πάνω εκτάσεως».

Για να μπορέσει να αξιολογηθεί κάπως η πιο πάνω περιγραφή, είναι αναγκαίο να συσχετιστεί με τις μαρτυρίες της 27^{ης} Ιουλίου 1831./ Κατέθεσαν λοιπόν οι μάρτυρες ότι «ο Επάνω Τράχωνας συνορεύει με το Χασναλάρ, από το άλλο με του Πετράκη το μετόχι, από το άλλο με τα βουνά Κουρσαλάδων όσο τρέχουν τα νερά από το μέρος των Τραχώνων, με το τσιφλίκι του Καρρά και με τη θάλασσα». Αυτά για τα σύνορα των Άνω Τραχώνων./ Για την έκταση κατάθεσαν τα εξής ενδιαφέροντα: «Ο Επάνω Τράχωνας είναι εκτάσεως τεσσάρων ζευγαριών και άλλα τέσσερα ζευγάρια βρίσκονται στο Μπερναρή. Ακόμη ότι έχει βουνά, το Μαυροβούνι και τα Κόκκινα βράχια».

Εδώ πρέπει να προστεθεί ότι οι ίδιοι μάρτυρες στην κατάθεση για το κτήμα των Κ ά τ ω Τραχώνων είπαν ότι ο Επάνω Τράχωνας είχε ένα μερίδιο σε αλυκή, όπου ο Πετράκης είχε τα άλλα δύο μερίδια, αλλά ότι αυτό, δηλαδή το μερίδιο της αλυκής, δεν πωλήθηκε. Ακόμη ότι κατάθεσαν και γραπτή λεπτομερειακή περιγραφή των ορίων του κτήματος («εξώφυλλο»).

Τα συμπεράσματα που μπορούν να εξαχθούν από τα πιο πάνω στοιχεία είναι τα ακόλουθα:

Κατοίκηση. Στον Επάνω Τράχωνα υπήρχαν δύο ξεχωριστές θέσεις κατοίκησης. Δεν μπορούν να προσδιοριστούν στο σημερινό χώρο. Είναι οι τέσσερις ερειπωμένες αγροικίες και ο πύργος σε κάποιο σημείο του τσιφλικιού, και οι άλλες τέσσερις ερειπωμένες αγροικίες στη θέση Πυρνάρ μαζί με μία μάνδρα

(μελισσόμανδρα) και δεκαέξι αλωνότοππους με τον περίγυρό τους (219/6). . . .Οι άνθρωποι που έμεναν στο Επάνω Τράχωνα δεν πρέπει να ήταν περισσότεροι από 50 (οκτώ αγροικίες, δηλαδή οκτώ οικογένειες κολίγων επί 6 παιδιά κατά μέσο όρο η κάθε οικογένεια). Μπορούμε να υποθέσουμε ότι μισοί έμεναν στον Επάνω Τράχωνα και μισοί στην Μπερναρή, αφού τα ζευγαρόσπιτα στα οποία έμεναν και στο χοτζέτι αναγράφονται χωριστά και στις καταθέσεις των μαρτύρων οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις (ζευγάρια) μοιράζονται τέσσερα ζευγάρια στον Επάνω Τράχωνα και τέσσερα στην Μπερναρή./ Όλα τα πιο πάνω αφορούν βέβαια την προεπαναστατική περίοδο, αφού στα 1830-1831 δεν είχε μείνει τίποτε όρθιο ώστε να είναι δυνατή η κατοίκηση στο τσιφλίκι.

σελ. 62: «. . . Η αναλογία της τιμής πωλήσεως των ζευγαριών, δηλαδή της καλλιεργήσιμης γης του Επάνω Τράχωνα και του Κάτω Τράχωνα, πρέπει να προσεχτεί ιδιαίτερα. Τα δύο ζευγάρια γης του Κάτω Τράχωνα, χωρίς λιβάδια, πωλήθηκαν για 6.000 γρόσια. Αφού λοιπόν το οκτώ ζευγάρια του Επάνω Τράχωνα πωλήθηκαν για 15.000 γρόσια, τότε το ποσό που αναλογούσε στα λιβάδια βοσκής του Επάνω Τράχωνα είναι ασήμαντο. Τούτο όμως έρχεται σε αντίφαση με τις υποθέσεις και τα συμπεράσματα από τις χρήσεις γης του τσιφλικιού. Δύο μπορεί να είναι οι πιθανές εξηγήσεις: α) ή τα λιβάδια του Επάνω Τράχωνα ήταν μικρά σε έκταση, ή β) είχαν ελάχιστη αξία. Η δεύτερη εξήγηση δεν μπορεί να ευσταθήσει αν δεχτούμε το ενοίκιο από τις βοσκές σαν σημαντικό έσοδο του τσιφλικιού, και η πρώτη πάλι δεν μπορεί να προχωρήσει αν λάβουμε υπόψη τις μαρτυρίες της 27.7.1831 αλλά και το πρακτικό οροθεσίας του 1824, που φτάνουν τα όρια του τσιφλικιού μέχρι τη σημερινή Βούλα. Τι μένει σαν άλλη πιθανή εξήγηση λοιπόν; Ο ίδιος ο Α. Λουριώτης μας παρέδωσε μία πράγματι εντυπωσιακή διέξοδο όταν στο υπ αρ. 11353/1840 συμβόλαιο του Κοσμά Κοκίδη αναγράφει σαν σύνορο του κτήματος των Άνω και Κάτω Τραχώνων τον ίδιο τον Μπουσταφάμπεη, δηλαδή τον Τούρκο αγά που ήταν κύριος του τσιφλικιού προ της Επαναστάσεως. Σ' αυτή την εξήγηση δίνει περαιτέρω στήριξη και η κατάθεση των μαρτύρων της 27.7.1831, αφού τμήμα της αλυκής στα σύνορα Βούλας-Γλυφάδας που ανήκε κατ αυτούς στον Επάνω Τράχωνα του Μουσταφάμπεη, δεν

είχε πωληθεί στον Α. Λουριώτη./ Μια άλλη εξήγηση θα ήταν να δεχτούμε τα τσιφλίκια Άνω και Κάτω Τραχώνων σαν εκτάσεις καλλιέργειας δημητριακών και μικρών λιβαδιών για βοσκές λίγων αιγοπροβάτων που έβοσκαν οι κολίγες του κτήματος. Σε τέτοια περίπτωση θα πρέπει να είναι εντελώς ψευδείς οι μαρτυρίες της 27.7.1831 αλλά και το πρακτικό οροθεσίας του 1824 .. . .».

σ.63: «Συνθήκες διαβίωσης-εργασίας. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι συνθήκες κατοικίας στον Επάνω Τράχωνα και στην Μπερναρή ήταν άθλιες πριν από την Επανάσταση του 1821. Βέβαια το 1830 δεν υπήρχαν ούτε αυτά τα άθλια σπιτοκάλυβα./ Δεν γνωρίζουμε με βεβαιότητα από πού προέρχονταν οι οκτώ-δέκα οικογένειες κολίγων που ζούσαν στον Επάνω Τράχωνα και στην Μπερναρή προ του 1821 (φυσικά ήταν και αυτοί Αρβανίτες όπως σχεδόν όλοι οι κάτοικοι της υπαίθρου Αττικής). Ούτε μπορεί να εξαχθεί ασφαλές συμπέρασμα από την ύπαρξη κολίγων από τα Μέθανα στην Πυρναρή το 1836, αφού είναι πιθανό να τους μετέφερε εκεί μετά το 1830 ο Α. Λουριώτης./ Η εργασία τους ήταν το όργωμα και η σπορά των χωραφιών και η βόσκηση αιγοπροβάτων σε κλίμακα οικιακής οικονομίας. Θα πρέπει να υπήρχαν στον Επάνω Τράχωνα γύρω στα 16 βόδια (ή άλογα) για ζευγάρι, λίγα μικρά μοσχάρια, γύρω στα 100-150 αιγοπρόβατα, λίγα γουρούνια και καμιά τριανταριά μελίτσια. Λόγω των δύο ξεχωριστών σημείων κατοίκησης πρέπει να δεχτούμε ότι και τα πιο πάνω διαμοιράζονταν αναλόγως. Κάποιοι μικροί κήποι για λαχανικά και ίσως λίγες ρίζες αμπέλι για οικιακή χρήση. Κάποια απασχόληση πρέπει να έδινε το μάζεμα του ελαιοκάρπου κατά το χειμώνα, αν έμενε ελεύθερος χρόνος από τη βοσκή των ζώων, όχι βέβαια στους Τράχωνες αλλά σε άλλα μέρη της Αττικής. Ξύλευση πρέπει να γινόταν στα άγρια δένδρα του τσιφλικού αλλά και στον κοντινό Υμητό./ Η σχέση κολίγα και γαιοκτήμονα δεν πρέπει να ήταν διαφορετική από τη γενική εντόπια συνήθεια της Αττικής: 2/3 της σοδειάς των δημητριακών στον Τούρκο τσιφλικά αγά εφόσον αυτός προμήθευε τα ζώα και τον αναγκαίο εξοπλισμό για τη γεωργική καλλιέργεια και 1/ 3 στους κολίγες, (ή) 1/ 2 στους κολίγες και 1/ 2 στο γαιοκτήμονα, στην περίπτωση που τα ζώα αλλά και η κατοικία ανήκαν στον κολίγα. Στην περίπτωση των Τραχώνων μάλλον πρέπει να ίσχυε η πρώτη

περίπτωση./ Οι κολίγες των Τραχώνων ήταν φτωχότατοι. Κανένας δεν είχε ιδιοκτησία. Ο Συμεών Τρίμης, που είχε ιδιόκτητη μελισσό-μανδρα στον Κάτω Τράχωνα σύμφωνα και με τη μαρτυρία της 27^{ης}/7/1831 αλλά και μετέπειτα δικαστικές αποφάσεις, δεν ήταν κολίγας στο τσιφλίκι. Εδώ πρέπει να σημειωθεί η ιδιαιτερότητα των σχέσεων ιδιοκτησίας την προεπαναστατική εποχή στην Αττική. Ο Τρίμης ήταν ιδιοκτήτης κατά πλήρη μάλιστα κυριότητα της μελισσόμανδρας σε μια περιοχή που, υποτίθεται, ως τσιφλίκι ανήκε σε έναν μόνο κύριο».

σελ.64: «Σύνορα-έκταση: Όταν αγόρασε τους Τράχωνες ο Κ. Ζωγράφος υπό τις οδηγίες του Α. Λουριώτη, τα σύνορά τους προσδιορίζονταν ως εξής:

των μεν Κάτω Τραχώνων το Μπραχάμι, ο Καρράς (Ηλιοπούλη), ο Πετράκης, η Μονή Πετράκη δηλαδή, και ο Υμηττός και το Χασάνι.

των Άνω Τραχώνων οι Κάτω Τράχωνες, ο Πετράκης, το Χασάνι και η θάλασσα.

Η σχετική αοριστία των πιο πάνω συνόρων αποσαφηνίζεται από τον ίδιο το Λουριώτη 10 και 16 έτη μετά, όταν τοποθετεί τα σύνορα του κτήματός του μεταξύ Μπραχαμίου, Χασανίου, Καρρά και θαλάσσης. Επομένως, και τα δύο κτήματά του ομού, με τίτλο κτήσεως τα χοτζέτια των Τούρκων, δεν έφταναν πέραν του Χασανίου, ήτοι του σημερινού Ελληνικού, χωρίς βέβαια να περιέχουν βουνά εντός τους. Βέβαια τα σύνορα αυτά τοποθετεί με βάση τους τίτλους του, ήτοι τα χοτζέτια των Τούρκων και τις συνακόλουθες εγκρίσεις 594 και 669 της μετέπειτα Επιτροπής Εξετάσεως των οθωμανικών ιδιοκτησιών του έτους 1842. Η Γλυφάδα, όπως είναι φυσικό, παντελώς απουσιάζει από τους τίτλους του. Το σημαντικό και ενδιαφέρον όμως είναι ότι ήδη από το 1839 ο Λουριώτης εκμίσθωνε τη βοσκή των Άνω Τραχώνων υπό την ονομασία «Πυρναρή» σε διάφορους βοσκούς για χειμαδιά, ενώ στα πιο πάνω συμβόλαια σαφώς δεν συμπεριλαμβάνει την Πυρναρή στα όρια του τσιφλικιού του, παρότι οι μαρτυρίες

της 27.7.1831 διαβεβαίωναν περί του ότι συμπεριλαμβανόταν όλη η περιοχή αυτή εντός του τσιφλικού του.

Από την ανάγνωση και εξέταση των χοτζετίων των Άνω και Κάτω Τραχώνων είναι δυσχερές να προσδιοριστούν τα σύνορα των κτημάτων αυτών. Η έκτασή τους όμως στα χοτζέτια σαφώς προσδιορίζεται ως δέκα ζευγαριών γης (οκτώ των Άνω Τραχώνων και δύο των Κάτω Τραχώνων). Με την υπόθεση ότι το ζευγάρι στους Τράχωνες δεν πρέπει να υπερέβαινε τα 100 στρέμματα κατ' ανώτατο όριο αφού η γη των Τραχώνων δεν ήταν πρώτης ποιότητας (255/7), καθώς και με την υπόθεση ότι η καλλιεργήσιμη γη οργωνόταν με το σύστημα της αγραναπαύσεως, προκύπτει έκταση καλλιεργήσιμης γης για τους μεν Κάτω Τράχωνες 600 στρεμμάτων, για δε τους Άνω Τράχωνες έκταση καλλιεργήσιμης γης 2.500 στρεμμάτων. Αν βέβαια δεν οργωνόταν η γη με το σύστημα της αγραναπαύσεως, οι πιο πάνω αριθμοί μειώνονται στο 1/3.

Από την έκταση των 2.500 στρεμμάτων υπάρχει τεράστια απόσταση μέχρι τον αριθμό των 30.000 περίπου στρεμμάτων πεδινής εκτάσεως που βρέθηκε να καταλαμβάνει το τσιφλίκι των Άνω Τραχώνων, πλέον βεβαίως και άλλων 15.000 στρεμμάτων ορεινής εκτάσεως στον Υμηττό. Αν δεχτούμε την έκταση αυτών των λιβαδιών, φτάνουμε σε έναν αριθμό 40.000 στρεμμάτων βοσκής. Μια τέτοια μεγάλη έκταση για τη βοσκή ζώων ασφαλώς και θα ήταν σημαντικής περιουσιακής αξίας. Το τίμημα όμως των 15.000 γροσίων μόλις και αρκεί για να καλύψει την αξία της καλλιεργήσιμης εκτάσεως των οκτώ ζευγαριών. Αλλά και τη μαρτυρία του Μακρυγιάννη να δεχτούμε, για τιμή πωλήσεως ενός γροσίου το στρέμμα, και πάλι δεν μπορούμε να φτάσουμε στο ύψος των πιο πάνω αριθμών . . . . .».

σελ.67: « . . . Όπως μαθαίνουμε από το αρχείο Λουριώτη στο ΕΙΕ, οι μαρτυρίες αυτές ήταν πληρωμένες αντί του ποσού των 400 περίπου γροσίων, όπως άλλωστε και οι μαρτυρίες του κτήματος της Σταμάτας αντί του ποσού των 100 γροσίων (266/8). Οι μάρτυρες που εξετάστηκαν ήταν ο Γιάννης Καραγιάννης, ο Σταμάτης Τρακάδας και ο Στάμος Τζιμπίδης. Ο πρώτος είναι μόνιμος μάρτυς για

πάμπολλα κτήματα των Αθηνών το 1831 καθότι, δεκατιστής κατά την τουρκοκρατία, είχε λόγο και γνώσεις περί των ορίων των κτημάτων και, όπως φαίνεται, αυτή του η ιδιότητα πολλαπλώς ερμηνεύθηκε και αξιοποιήθηκε εκείνη την εποχή, και οι άλλοι δύο ήταν κολίγες του κτήματος στους Τράχωνες.

Από τη συσχέτιση των πιο πάνω στοιχείων, αντιφατικών και αντίθετων, η γνώμη που πρέπει βάσιμα να υποστηριχθεί είναι ότι ο Υμηττός, όπως άλλωστε και μέρος της σημερινής Γλυφάδας, δεν πωλήθηκε από τους κληρονόμους του Μουσταφάμπη στον Α. Λουριώτη και ότι ο ίδιος ο Λουριώτης, δια του Κ. Ζωγράφου αρχικά και ο ίδιος μετέπειτα, επιχείρησαν με διάφορους τρόπους, ελιγμούς και υπαναχωρήσεις (ανάλογα με την περίπτωση), να εμφανίσουν το κτήμα μεγαλύτερο από αυτό που οι ίδιοι αγόρασαν από τους κληρονόμους του Μουσταφάμπη./ Αξίζει ακόμη να προστεθεί ότι οι μαρτυρίες της 27.7.1831 ουδέποτε αποτέλεσαν αντικείμενο εξετάσεως οποιασδήποτε κρατικής αρχής, εφόσον: α) δεν εστάλησαν από την τότε Επιτροπή προς την Κυβέρνηση Καποδίστρια αφού της είχε απαγορευθεί να στέλλει τίτλους τέτοιου είδους κτημάτων για να επικυρωθούν, β) δεν μνημονεύονται καθόλου στις εγκριτικές αποφάσεις του 1842 με αριθ. 594 και 669 που αφορούν τους Άνω και Κάτω Τράχωνες. Ακόμη, οι Άνω και Κάτω Τράχωνες είναι το τελευταίο τσιφλίκι της Αττικής που εγκρίθηκε ο τίτλος του, και ο Λουριώτης δεν δήλωσε τα δάση που θα έπρεπε να περιέχονται εντός του κτήματός του, σύμφωνα τουλάχιστον με την οροθέτηση των μαρτυρικών καταθέσεων, ώστε να αναγνωριστούν σαν ιδιωτικά σύμφωνα με το νόμο της 29.11.1836 για την αναγνώριση των ιδιωτικών δασών. . . .».

σελ.70: « . . . Από τα πιο πάνω στατιστικά στοιχεία εξάγονται τα εξής συμπεράσματα:/ Τα μεγάλα κτήματα της Αττικής, σε κακή κατάσταση από τις συμφορές του πολέμου, πωλήθηκαν για ευτελείς τιμές. Με τούτο πρέπει να είχε σχέση και η έλλειψη εργατικών χεριών για άμεση απόδοση. Προσέτι η έλλειψη κυριότητας σε αυτά από τους πωλητές Τούρκους και σε πολλές περιπτώσεις και η έλλειψη ακόμη και διακατοχής, επειδή ανήκαν στο τουρκικό και κατ επέκταση στο ελληνικό δημόσιο, πρέπει να είχε μερίδιο και σημασία για τη χαμηλή τιμή διαπραγματεύσεώς τους./ Το μεγάλο αγοραστικό ενδιαφέρον εκδηλώθηκε για τα

κοντινά στην πόλη κτήματα, ελιές και περιβόλια, και οπωσδήποτε για τα οικόπεδα εντός της πόλεως με σκοπό την ανέγερση σπιτιών και καταστημάτων-εργαστηρίων. Δεν κάνω λόγο περί οικιών, γιατί δεν υπήρχαν αφού ήταν σχεδόν όλες κατεστραμμένες. . . . .».

σελ.72: «Στην Ελλάδα που έβγαινε καθημαγμένη από τον πόλεμο και την από αιώνων υποταγή στους Τούρκους αφεντάδες, τα χρηματικά μέσα ήταν εξαιρετικά περιορισμένα. Εκτός από τους καπεταναίους της Ύδρας και κάποιους εμπόρους από διάφορα μέρη της Ελλάδας, οι Έλληνες που μπορούσαν να διαθέσουν σημαντικά χρηματικά ποσά εκείνη την εποχή προέρχονταν από χώρους εκτός Ελλάδας. Κυρίως έμποροι από την Κωνσταντινούπολη και άλλα λιμάνια του εξωτερικού, και κυριότατα Έλληνες έμποροι, κτηματίες και ηγεμόνες από τη Μολδοβλαχία, Κωνσταντινουπολίτες στην καταγωγή ως επί το πλείστον./ Έτσι στην Αθήνα του 1830, όπου έγιναν και οι πρώτες και μεγαλύτερες επενδύσεις σε κτηματικές περιουσίες στο Νέο Ελληνικό Κράτος, αναπόφευκτα οι κύριοι αγοραστές είχαν την πιο πάνω προέλευση./ Η οικογένεια των Φενερ-λήδων από την Πόλη . . . Οι πρίγκιπες Κατακουζηνός, Καρατζάς και Βότζαρης από τη Μολδοβλαχία . . . οι Υδραίοι Μιαούλης Ιωάννης . . . οι Σούτσοι, οι Σκυλί-τσηδες . . . ο Α. Λουριώτης που πλούτισε από τα δάνεια της Ανεξαρτησίας, ο Α. Κοντόσταυλος από τη Χίο (*), οι Ραγκαβήδες από την Πόλη . . . .».

(*) Ο Αλέξανδρος Κοντόσταυλος (1789-1865) ήταν χιώτης τραπεζίτης που αργότερα έγινε υπουργός κατ επανάληψη. Μετά την εισβολή του Ιμπραήμ (1825), το Έθνος σύναψε στο Λονδίνο δάνειο 2 εκατ. λιρών, από το οποίο κατά τον Κων. Παπαρρηγόπουλο, αφαιρέθηκαν οι τόκοι, τα έξοδα κλπ, και έμειναν για την Ελλάδα μόνο 822.000! λίρες. Απ αυτές υποχρεωτικά αφαιρέθηκαν 156.600 λίρες, με τις οποίες παραγγέλθηκαν σε αμερικανικά ναυπηγεία δύο φρεγάτες (= ατμοκίνητα πολεμικά) των 63 κανονιών καθεμιά. Για την παρακολούθηση της ναυπήγησης και την παραλαβή τους, ο Α.Κοντόσταυλος στάλθηκε στην Αμερική. Όπως αποκαλύφθηκε αργότερα, αυτός ζήτησε ποσοστά (=προμήθεια) από τους ιδιοκτήτες των ναυπηγείων, και εκείνοι ζήτησαν, εκτός συμφωνίας, άλλες 50.000 λίρες, απειλώντας ότι αν δεν καταβληθούν θα πλειστηριάσουν τις φρεγάτες.

Τελικά ο Κοντόσταυλος συμφώνησε να παραλάβει μ ό ν ο τη μία φρεγάτα που αργότερα κατέπλευσε στο Ναύπλιο, με το όνομα «Ελλάς». Ο Α.Κοντόσταυλος, μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα, άρχισε να χτίζει περίλαμπρο και ευμεγέθη οίκο. Ή πολυόροφη μεζονέτα, θα λέγαμε σήμερα. Ταυτόχρονα κατηγορήθηκε για τον τρόπο της διαχείρισης των χρημάτων, τις προμήθειες κλπ, και ως συνή-θως . . . τη σκαπούλαρε, παρά τη λαϊκή δυσαρέσκεια για τη διασπάθιση του δημοσίου χρήματος. Γι αυτόν γράφτηκαν οι σκωπτικοί στίχοι: «Ο οίκος σου Κοντόσταυλε/ πολλάκις ομοιάζει/ τρίκροτον εξ Αμερικής/ εξ ού αυτός πηγάζει». (βλ. και Παρέμβαση φ.71 Αυγ-Σεπτ-Οκτ.2003, και φ.72 Δεκ.'03-Ιαν.2004). Οι Λουριιώτηδες και οι Κοντόσταυλοι, αγόρασαν την Αττική με τα ύποπτα χρήματα (τους;)! Η Αγγελική Κοντοσταύλου, για την οποία γράφουμε σε άλλο κεφάλαιο (με δωρεά στην Κοινότητα Καλαμακίου οικοπέδου για ανέγερση σχολείου το 1930, ανταποδοτική μετονομασία οδού στο όνομά της, και στη συνέχεια ανά-κληση δωρεάς χωρίς ανάκληση της μετονομασίας οδού κλπ), ήταν εγγονή του.

σελ.74: «Οι ξένοι αγοραστής των τουρκικών κτημάτων της Αττικής δεν ήταν πολλοί, ήταν όμως όλοι σημαντικά πρόσωπα./ Ο Άγγλος Γεώργιος Φίνλεϋ και η δούκισσα της Πλακεντίας ήταν οι σημαντικότεροι από πλευράς αγορών. Ο Φίνλεϋ έκανε αγορές ποσού περίπου 200.000 γροσίων, ήτοι ήταν από τους διαθέσαντες τα μεγαλύτερα ποσά εκείνη την εποχή, αν όχι το μεγαλύτερο./ Ο Γεώργιος Φίνλεϋ, ο γνωστός Άγγλος δημοσιογράφος και ιστορικός, ήταν φιλέλ-ληνας που αγάπησε την Ελλάδα και συμμετείχε ενεργά στην Ελληνική Επανά-σταση./ . . . (76) Η δούκισσα της Πλακεντίας έκανε και αυτή μεγάλες αγορές στην Αττική, όχι όμως σε τσιφλίκια, αλλά σε περιβόλια, κτήματα και ελαιόδενδρα σε διάφορες τοποθεσίες των Αθηνών. Συνολικά ξόδεψε περί τα 150.000 γρόσια. . . . Όλο αυτό το λόμπυ των αγοραστών ασφαλώς και έπαιξε το ρόλο του στην επιλογή της Αθήνας ως πρωτεύουσας του Νέου Ελληνικού Κράτους. Η Αθήνα βέβαια είχε τον πρώτο λόγο προς τούτο και γι αυτό ακριβώς άλλωστε αγόρασαν εκεί, πλην όμως στην επιλογή μεταξύ Κορίνθου και Αθηνών του 1834 είχαν και αυτοί το λόγο τους./Τα κέρδη από αυτές τις αγορές υπήρξαν άμεσα και σημαντι-κά. Μας το μαρτυρεί και ο Γ. Ψύλλας στα Απομνημονεύματά του και άλλες πηγές. Στα 1834

η αξία των κτημάτων είχε τετραπλασιαστεί./ Οι τιμές των αγορών υπήρξαν χαμηλές. Βέβαια η πληθώρα των αγοραστών έκανε τους Τούρκους να ανεβάσουν κάπως τις τιμές, πλην όμως το περιορισμένο του χρόνου μέσα στο οποίο έπρεπε να γίνουν (ας μην ξεχνάμε ότι όλες οι μεταβιβάσεις έγιναν σε διάστημα πέντε περίπου μηνών) συνέτεινε στο να παραμείνουν εξαιρετικά χαμηλές. Ο Μακρυγιάννης μας παραδίδει στα *Απομνημονεύματά* του ότι η γη πωλήθηκε ένα γρόσι το στρέμμα, τιμή οπωσδήποτε χαμηλή για εκείνη την εποχή. . . .».

σελ. 76: «**Μαρτυρίες:** Λόγω της μη εμφάνισης του κτηματολογίου της Αττικής και λόγω της μη υπάρξεως τίτλων εκ μέρους των Τούρκων (πραγματικής ή εφευρεμένης), ευρέως χρησιμοποιήθηκαν οι μαρτυρίες εκείνη την εποχή για την υπόδειξη και ανεύρεση των συνόρων των κτημάτων, όπως και για την έρευνα μήπως ανήκουν στο δημόσιο και όχι στους Τούρκους ιδιώτες./ Οι μαρτυρικές καταθέσεις που δίνονταν ενώπιον της Ελληνικής Επιτροπής ήταν καταθέσεις μη αξιόπιστες. Μια απλή ανάγνωση του Κώδικα Μαρτυριών, όπου σημειώνονταν οι καταθέσεις των μαρτύρων και που σώζεται στα ΓΑΚ για το διάστημα από Φεβρουάριο του 1831 και μετά, αποδεικνύει ότι οι μάρτυρες ήταν σχεδόν οι ίδιοι και μόνιμοι. Φαίνεται ότι σίγουρα εκείνη την εποχή υπήρξε και επάγγελμα μάρτυς στην Αθήνα. Μόνιμοι μάρτυρες ήταν οι Ιωάννης Καραγιάννης, Στάμος Τσάκωνας, Παναγής Μισαραλιώτης. Κι οι τρεις αυτοί Αθηναίοι, έχοντας υπάρξει δεκατιστές στην ύπαιθρο της Αττικής, υποτίθεται ότι γνώριζαν και προφανώς γνώριζαν αρκετά από τα πωλούμενα κτήματα. Με την πίεση όμως των πωλητών για να πωλήσουν και τις δημόσιες γαίες και με την αγωνία των αγοραστών να αγοράσουν όσα περισσότερα μπορούσαν, οι καταχρήσεις που έλαβαν χώρα τότε πρέπει να ήταν μνημειώδεις. Το ότι πληρώνονταν κανονικά οι μαρτυρίες μας το παραδίδει ακριβώς ο Α. Λουριώτης, ο οποίος έχει σε λογαριασμό του καταγραμμένα και τα ποσά που πλήρωσε για μαρτυρικά των κτημάτων της Σταμάτας και των Τραχώνων. Για το ότι δεν πληρώνονταν απλώς για τον κόπο τους αλλά σκοπίμως για να πουν τα συμφέροντα στην περίπτωση πράγματα, είναι σημαντική η επιστολή που δημοσιεύει η εφημερίδα *Αθηνά* σε συνέχειες, στα φύλλα της 135 και 138, στις 2 και 12.8.1833. Σ' αυτή την επιστολή γίνεται λόγος

για εξ επαγγέλματος μάρτυρες όπως και για πιθανή ιδιοτέλεια και της ίδιας της Επιτροπής των Αθηνών (πράγματι και τα μέλη της αγόρασαν ουκ ολίγα κτήματα στην Αττική), όπως και για τη δύσκολη θέση στην οποία πράγμα-τι βρισκόταν η Κυβέρνηση το 1833, καθώς είχε πωληθεί η δημόσια περιουσία και είχαν αποχωρήσει οι Τούρκοι πωλητές, ώστε δεν ήταν δυνατή η αναζήτηση των χρημάτων που καταβλήθηκαν. Στην ίδια επιστολή κατηγορείται ευθέως ο Καποδίστριας γιατί δεν έδειξε το παραμικρό ενδιαφέρον για τις προτάσεις του Ισμαήλ μπέη να αγοράσει τα κτήματα η Ελληνική Κυβέρνηση. Αυτό βέβαια δεν ανταποκρίνεται στην αλήθεια, αφού από την αλληλογραφία Εϋνάρδου-Καποδίστρια μπορούμε άμεσα να δούμε την αγωνία του Κυβερνήτη για την εξασφάλιση δανείου που να επιτρέπει την αγορά όλων των οθωμανικών κτημάτων της Αττικής και της Εύβοιας./ Βεβαίως υπήρξαν και αξιόπιστες μαρτυρίες, οι οποίες όμως ελήφθησαν εκτός των εξετάσεων συγκεκριμένων πωλητηρίων, και αυτές είναι οι πολύτιμες μαρτυρίες που ελήφθησαν από τους κατοίκους του Μενιδίου, της Κηφισιάς, του Αμαρουσίου, του Χαλανδρίου και των Κουκουβάουνων κατά το Μάρτιο και Απρίλιο του 1831./ Ακόμη και σήμερα οι κατ'ιδίαν μαρτυρικές καταθέσεις της τότε εποχής κρίνουν την τύχη δικαστικών αποφάσεων και αποδίδουν τεράστιες εκτάσεις, κυρίως δασών, στους κληρονόμους και διαδόχους πλέον των τότε αγοραστών...».

σ. 79: «**Συμπέρασμα:** Στην ερειπωμένη Αθήνα του 1830, με τις συνθήκες που διαμορφώθηκαν τότε, έλαβε χώρα η πρώτη μεγάλη γαιοκτημονικής φύσεως πράξη της ιστορίας της νεότερης Ελλάδας./ Όλες οι τουρκικές ιδιοκτησίες των Αθηνών και κυρίως τα μεγάλα κτήματα της Αττικής πωλήθηκαν πράγματι αντί πινακίου φακής στους Έλληνες και ξένους αγοραστές εκείνης της εποχής, σε χρονικό διάστημα μικρότερο των πέντε μηνών./ Η συντομία του χρόνου στον οποίο έγιναν οι πωλήσεις, η απουσία συγκροτημένης διοικήσεως στην Αθήνα για να ελέγξει τις όποιες παρανομίες, η αρπακτικότητα της τουρκικής εξουσίας όπως εκφράστηκε με το ποσοστό 30% επί των ποσών που καταβλήθηκαν για τα μεγάλα κτήματα που εισέπραττε ο Ισμαήλ μπέης, το όργιο πωλήσεως των δημοσίων εκτάσεων ως ιδιωτικών τις οποίες με ασφάλεια πωλούσαν οι Τούρκοι,

μια και ποιος θα τους ζητούσε ευθύνες αφού αναχωρούσαν δια παντός από την Αθήνα και την Ελλάδα, η απληστία των αγοραστών για να γίνουν γρήγορα πλούσιοι με την αγορά φτηνών και μεγάλων κτημάτων, η ερήμωση της Αττικής από κατοίκους που θα αποτελούσαν ένα φράγμα στις παρανομίες που έγιναν τότε, οδήγησαν σε μια κατάσταση όπου δημόσια γη στην Αττική δεν υπήρχε πουθενά. Τα βουνά πουλημένα και καταπατημένα, τα δάση το ίδιο, η ίδια η πόλη της Αθήνας με ανύπαρκτες δημόσιες εκτάσεις γης. Η Ελληνική Επανάσταση, ως προς το ζήτημα της μορφής της γαιοκτησίας στην Αττική και εφόσον δώσουμε στη λέξη επανάσταση το νόημα της ανατροπής, απέτυχε. Οι Έλληνες μεγαλογαιοκτήμονες διαδέχτηκαν τους Τούρκους. Στην ουσία μάλλον περί διαδοχής επρόκειτο./ . . . Όσο περνούσε ο καιρός, τόσο η Αθήνα προσείλκυε περισσότερο πληθυσμό, τόσο περισσότερο η αξία της γης ανέβαινε, τόσο περισσότερο τα συμφέροντα που ήταν συνδεδεμένα με όλη αυτή την ιστορία των καταπατήσεων δημόσιας γης αποκτούσαν ερείσματα και εξουσία ώστε να κερδοσκοπούν ασύστολα από όλη αυτή την κατάσταση. Κατά ένα περίεργο μάλιστα παιχνίδι της ιστορίας, μετά το 1950, τότε που στην Αττική άρχισαν να συγκεντρώνονται τεράστιες μάζες ελληνικού πληθυσμού, η μεγάλη γαιοκτησία του 1830, που είχε σχηματιστεί στα πλαίσια μιας αγροτικής κοινωνίας με βασικό στόχο τη γαιοπρόσοδο από την αγροτική παραγωγή και την κτηνοτροφία, κατόρθωσε και καρπώθηκε μια εκπληκτικά υψηλή γαιοπρόσοδο σαν οικοπεδική αξία πλέον. Για τούτο δεν είναι άμοιρη ευθυνών η άτολμη και δειλή πολιτική του Ελληνικού Κράτους στο ζήτημα των απαλλοτριώσεων από το 1917 και μετά, αλλά και η σωρηδόν ένταξη περιοχών στο σχέδιο πόλεως μετά το 1950, χωρίς την πρόβλεψη στοιχειώδους αντιπαροχής από μέρους της μεγάλης γαιοκτησίας σε ελεύθερη γη για κοινόχρηστους χώρους. Αλλά αυτά βέβαια είναι για μια άλλη φορά και για μια άλλη ιστορία./ Ακόμη και σήμερα, και μάλιστα σήμερα, τα βουνά και τα δάση της Αττικής, η οικοπεδοποίησή τους και οι συχνές καταστρο-φικές πυρκαγιές, δεν είναι καθόλου άσχετες με τα ιδιωτικά συμφέροντα και δίκαια που προβάλλονται πάνω σε αυτά με την επίκληση των τότε χοτζετίων των Τούρκων αγάδων . . .».

Σημείωση Α.Θ.: Στη μελέτη υπάρχουν πολλές παραπομπές σε έγγραφα, βιβλία κλπ, για τα πιο πάνω αποσπάσματα. Επιλέγω να καταγράψω στο σημείο αυτό, εκείνες μόνο από αυτές που αφορούν τους Τράχωνες η βοηθούν στην κατανόηση, και επιπλέον έχουν «διηγηματικό-ιστορικό» χαρακτήρα, όχι όμως και εκείνες που παραπέμπουν σε αρχεία, βιβλιογραφία κλπ. Στην καταγραφή, ο αρχικός αριθμός είναι της μελέτης/ βιβλίου, και ο συμπληρωματικός του παρόντος.

27/1: *Le Correspondance*. ..., τομ.Δ' σ.134, Ι. Καποδίστριας προς Εϋνάρδο, 8/20 Σεπτεμβρίου 1830. Για τη μορφή της γαιοκτησίας στην Αττική και τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές επιπτώσεις όλο τον περασμένο αιώνα, βλ. σχολιασμό σε Κ.Βεργόπουλου, «Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα», Αθήνα 1975, σ.116 κ.ε. όπου και σχετική βιβλιογραφία. Για τις επιπτώσεις του σχηματισμού μεγάλης γαιοκτησίας στην Αττική στο δικό μας αιώνα, δεν γνωρίζω βιβλιογραφία. Πάντως είναι γενική εκτίμηση ότι η υποδοχή σχεδόν του μισού ελληνικού πληθυσμού στο λεκανοπέδιο της Αττικής μετά το 1950 και μέχρι σήμερα ανέδειξε μια άλλη διάσταση του προβλήματος των τσιφλικιών, που δεν ήταν δυνατό να προβλεφθεί τον προηγούμενο αιώνα. Η υπέρμετρη κερδοσκοπία πάνω στη γη και η εκπληκτική γαιοπρόσοδος από τη μεγάλη αύξηση της αξίας της ως οικιστικού αγαθού είναι μια συσχέτιση που αξίζει να γίνει με λεπτομέρεια, με το δεδομένο της απουσίας δημόσιας γης στην Αττική. (Οι μεγαλογαιοκτήμονες της Αττικής είχαν καταφέρει να αποφύγουν την απαλλοτρίωση των κτημάτων το 1917 με τεμαχισμό τους σε μικρότερα τμήματα, τα οποία μεταβίβασαν σε συγγενικά τους πρόσωπα και σε άλλους κτηματίες).{*}

{*} Α.Θ. Τον Απρίλιο 1982 ο Αντώνης Τσίτσης, ΥΧΟΠ (Υπ. Χωροταξίας, Οικισμού και Περιβάλλοντος) εξήγγειλε με συνέντευξη τύπου τις βασικές διατάξεις του ν/σ (π.χ. κλιμακωτή, αυξανόμενη ανάλογα με την έκταση, εισφορά σε γή και χρήμα για την ένταξη μιας περιοχής στο σχέδιο πόλης κλπ), με βάση το οποίο ψηφίστηκε ο ν.1337/1983. Κι ανακοίνωσε τη συμπερίληψη διάταξης (που ψηφίστηκε) με την οποία οι ιδιοκτησίες θα λαμβάνονταν υπόψη στην έκταση που ήταν κατά την ημέρα της εξαγγελίας, και όχι κατά τη μεταγενέστερη ψήφιση και δημοσίευση του νόμου. Ακριβώς για να αποτρέψει τις κατατμήσεις, και την επιδίωξη από τους ιδιοκτήτες να αφαιρεθεί μικρότερη έκταση ως «εισφορά σε γη», με βάση την έκταση που θα είχαν οι ιδιοκτησίες τους, μετά τις κατατμήσεις. Είναι βέβαιο ότι, στο ΥΧΟΠ, γνώριζαν το ιστορικό προηγούμενο του «τεμαχισμού» σε μικρότερες εκτάσεις του 1917, προς αποφυγήν απαλλοτρίωσης τσιφλικιών κ.ά.

185/2: Χάρτης Βασιλικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου 1881/82, υπό J. Kaupert-Milchofer, φύλλο VARI.

188/3: Μικτή Επιτροπή, ΓΑΚ φ.1-7, Σώμα 178 αποστελλομένου πωλητηρίου για οσπιτότοπο στην Αθήνα του Χαμζά μουφτή στο Λ. Τσαμαδό για 6.000 γρόσια, συνορεύοντος με Χουσεΐν Μπουσταφάμπεη, φερόμενο κύριο Άνω Τραχώνων. Τίμημα ίσο με 5.000 στρέμματα γης, όσο δηλαδή πωλήθηκαν οι γαίες των Κάτω Τραχώνων. Σώμα 269 αποστελλομένου πωλητηρίου αχουρίου προς Γ. Τζιμπίδη, χωρικό των Τραχώνων, για 500 γρόσια του ιδίου Χαμζά. . . .

194/4: Περί Γεωργίου Αποστολόπουλου, Μικτή Επιτροπή, φ.36-40, Σύμμικτα. Κατάστιχο πωληθεισών οθωμανικών ιδιοκτησιών κατά κατηγορίες κτημάτων (σπίτια, ελαιόδενδρα, χωράφια, περιβόλια, τσιφλίκια, εργαστήρια), όπου καταγράφεται αγοραστής των Άνω Τραχώνων αντί 19.000 γροσίων από τον Ισμαήλ, υιό του Μουσταφάμπεη. . . . .

198/5: ΓΑΚ, Αρχείο Κ. Κοκίδη, Συμβόλαια 11353/1840, 50/1846 και 765/1846, όπου στα δανειστικά αυτά συμβόλαια ο Λουριώτης κάνει πλήρη αναδρομή στους τίτλους του και ομιλεί περί της αγοράς του Ζωγράφου των Τραχώνων για λογαριασμό του, το πότε το παραδέχθηκε εγγράφως ο Κ. Ζωγράφος, ενώπιον ποίων μαρτύρων, Φίνλεϋ, Γρόπιος κτλ.

219/6: Στον Επάνω Τράχωνα η αναλογία είναι δύο αλώνια σε κάθε ζευγάρι. Η αναλογία στα τσιφλίκια που πωλήθηκαν από τους Τούρκους το 1830 είναι αλλού ένα αλώνι για κάθε ζευγάρι καλλιεργήσιμης γης, αλλού δύο αλώνια για κάθε ζευγάρι. Πιθανώς αυτή η διαφοροποίηση να οφείλεται είτε στον τρόπο καλλιέργειας (αγρανάπαυση και σε τι βαθμό για κάθε τσιφλίκι), είτε στο αν τα ζευγάρια βρίσκονταν όλα σε ένα μέρος του τσιφλικιού ή σε περισσότερα, είτε τέλος στην απόδοση της γης σε δημητριακά, ακόμη και στο είδος της καλλιέργειας αν ήταν μόνο σιτάρι ή κριθάρι ή και οι δύο καλλιέργειες ανάμικτες. . . . .

255/7: Η ονομασία Τράχωνες ετυμολογείται από το τραχύ του εδάφους, βλ. και Ελ. Γιαννοπούλου-Κονσολάκη «Η Γλυφάδα, Ιστορικό παρελθόν και μνημεία, Αθήνα 1990, και Eliot, The coastal demes of Attica, Foenix Supplement, v.5.

266/8: Στην περίπτωση των Τραχώνων ο Λουριώτης είχε καταχωρίσει ποσό 700 γροσίων για πληρωμή μαρτύρων αλλά και για μετρητικά του κτήματος των Τραχώνων, πράγμα που υπονοεί ασάφεια συνόρων που έπρεπε να ξεκαθαριστεί με επί τόπου μετρήσεις και υποδείξεις.

σελ.119: «ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ. Στο παράρτημα αυτό δημοσιεύονται τα σημαντικότερα ανέκδοτα έγγραφα που αφορούν το αντικείμενο της έρευνας. Τα έγγραφα αυτά

προέρχονται από διάφορα αρχεία και είναι επιστολές της περιόδου 1830-1831, τούρκικα χοτζέτια και μαρτυρικές καταθέσεις. Στον τονισμό τηρήθηκε το μονοτονικό σύστημα. . . .(σελ.176) «. . .21. Επιστολή Ηγούμενου Διονυσίου Πετράκη προς την Επιτροπή στις 12 Ιουνίου 1831, με την οποία αποστέλλεται εις αυτήν η από 4 Απριλίου 1824 οροθέτησις του κτήματος της Βάρης της Μονής Πετράκη και του κτήματος του Τούρκου Μουσταφάμπεη. Στα ΓΑΚ, σε αρχείο Μικτής Οθωμανικής Επιτροπής, Κτήματα προαστίων και πεδιάδας, Φ.1-19. Προς την κατά την Εύβοιαν και Αττικήν Σεβαστήν Επιτροπήν. Αν εγκαίρως δεν αναφέρ-θην περί της αλιτζής (= αλυκής) κειμένης κατά την θέσιν Τραχόνων και Βάρης, ανηκούσης εις το ιερόν Μοναστήριον των Ταξιαρχών του Πετράκη, την οποίαν και πριν και μετά την επανάστασιν μέχρι του 1826 έτους απολάμβανε το Ιερόν Μοναστήριον τούτο. Ήδη δε βλέπων αυτήν εκτεθειμένην εις δημοπρασίαν, δράττομαι της ευκαιρίας ίνα αναφερθώ προς την Σεβαστήν επιτροπήν περί της υποθέσεως ταύτης. Δεν λανθάνει υμάς κύριοι, ότι η καταστροφή και αυτής της πόλεως επέφερεν πλείστας τυχούσας ζημίας και υστερήσεις, πολλών αναγκαίων πραγμάτων εις ένα έκαστον, το αυτό έτρεξε και εις τον υποφαινόμενον, αλλά πάλιν το εσωκλειόμενον αντίγραφον πράξεως της τότε τοπικής εφορίας τρανώς αποδεικνύη την κυριότητα την οποίαν το Ιερόν Μοναστήριόν μας έχει επί του κτήματος τούτου, ενεργείς πληροφορίας προσέτι ήμπορούν να δοθώσιν και από πολλούς των πολιτών./Εύελπισ της επιτυχίας της αιτήσεώς μου ταύτης, ευσεβάστως υποσημειούμαι. / Εν Αθήναις της 12^η Ιουνίου 1831. Ηγούμενος Πετράκης Διονύσιος. . . .(στη συνέχεια καταγράφεται το πρακτικό της 4.4.1824) . . . . .».

σ. 179: «ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΕΓΓΡΑΦΑ. Πρόκειται για χοτζέτια του Χατζή Ισμαήλ μπέη που αφορούν την αγοραπωλησία των Άνω και Κάτω Τραχώνων, σε επίσημη μετάφραση από το ΥΠΕΞ, και για δύο συμβόλαια του συμβολαιογράφου Κοσμά Κοκίδη που αφορούν τα ίδια πιο πάνω κτήματα. 22. Χοτζέτι Άνω Τραχώνων . . . (σ.181) «23. Χοτζέτι Κάτω Τραχώνων. Σφραγίς του Ισμαήλ συντάξαντος με καθήκοντα συμβολαιογράφου την παρά πόδας πράξιν. Η αιτία της συντάξεως του παρόντος συμβολαίου έχει ως εξής: Ως διεπιστώθη και απεδείχθη νομίμως δια σχετικής αποφάσεως του Ιεροδικαστηρίου, οι

Μεχμέτ Τζεμαλεττίν και Ακιασέ εφένδηδες ενήλικοι υιοί και νόμιμοι κληρονόμοι του προ καιρού αποβιώσαντος Χαμζά μπιν Ισχάκ, Μουφτή της επαρχίας Αθηνών του νομού Ρούμελης, αντιπροσωπευόμενοι δια κανονικού πληρεξου-σίου υπό του Χουσεϊν εφένδη μπιν Σουλεϊμάν, προσελθόντος και παρουσιασθέντος ενώπιον του εν τη άνω επαρχία εδρεύοντος και δι' Αυτοκρατορικού Δια-τάγματος συσταθέντος Ιερού Συμβουλίου, εδήλωσαν ότι προβαίνοντες οικεία και ελευθέρα βουλήσει κατόπιν γενομένης σχετικής προτάσεως και αποδοχής αυτής εκ μέρους των, επώλησαν και μετεβίβασαν ενώπιον του Ιερού Συμβου-λίου εις τον ωσαύτως παραστάντα αυτοπροσώπως ΛΟΥΚΑΝ ΠΥΡΡΟΝ του Παναγιώτου έναντι τιμήματος χιλίων διακοσίων γροσσίων εις θέσιν Κάτω τράχωνες (ASAGI TRAHANOS) και εντός του τσιφλικίου του κειμένου εις την εν λόγω τοποθεσίαν, έναν κουλά, τέσσερα οικόπεδα αγροικιών και τέσσερις αλωνότοπους, οριζομένους από μία πλευρά με το τσιφλίκι ΧΑΣΑΝΛΑΡ, από άλλη πλευρά με τα τσιφλίκια ΚΑΡΑ και ΜΠΕΧΡΑΜ, από άλλη πλευρά με τα τσιφλίκια ΜΟΥΣΤΑΦΑ ΜΠΕΗ και ΠΕΤΡΑΚΗ και από άλλη πλευρά με το Τρελοβούνι (DELI DAG) δηλώσαντες ωσαύτως ότι επώλησαν εις τον αυτόν ΛΟΥΚΑΝ ΠΥΡΡΟΝ έναντι αντιτίμου έξη χιλιάδων γροσίων γαίας εκτάσεως δύο ζευγών ευρισκομένας και αυτάς εντός του προειρημένου τσιφλικίου. Ως εδήλω-σεν ο πληρεξούσιός των, τα ως άνω επώλησαν οι προαναφερόμενοι οικεία και ελευθέρα βουλήσει εισπράξαντες εις το ακέραιον τα ποσά του αντιτίμου των προκαταβολικώς, εξοφλήσαντες τον ΛΟΥΚΑΝ ΠΥΡΡΟΝ και παραδώσαντες και μεταβιβάσαντες εις αυτόν τα πωληθέντα παραιτούμενοι οιασδήποτε αγωγής και οιοδήποτε δικαιώματός των προσβολής της παρούσης αγοραπωλησίας δηλώσαντες συνάμα ότι τουντεύθεν ουδεμίαν σχέσιν και παρέμβασιν θα έχωσι επί των προαναφερομένων γαιών και των επ αυτών παραρτημάτων των καθότι αυτά περιήλθον οριστικώς και αμετακλήτως εις την ιδιοκτησίαν του ΛΟΥΚΑ ΠΥΡΡΟΥ όστις εδήλωσεν ότι παρέλαβε τα ως άνω υπό την κυριότητα, νομήν και κατοχήν του. Ούτω τερματίσαντες τους λόγους των τη αιτήσει των συμβαλ-λομένων συνετάχθη το παρόν κατά μήνα Σαμπάν και έτους Εγείρας χίλια διακόσια σαράντα έξη. / (1246 = 1830)./ Οι παραστάντες μάρτυρες. Ζεκερία αγά. Μαχμούτ Γκανάς, και, Ταχίρ Σαϊμ . . . . .».

σ. 182: 24. Συμβόλαιο 11353/1840 Συμβολαιογράφου Αθηνών Κοσμά Κοκίδη./ Ενώπιον εμού του Συμβολαιογράφου Αθηνών Κοσμά Κοκίδου εν τω υπ αρ. 59 επί της οδού Αιόλου γραφείω μου εμφανισθείς ο κύριος Ανδρέας Λουριώτης κτηματίας κάτοικος Αθηνών γνωστός μοι ωμολόγησεν επί παρουσία και των κατωτέρω μαρτύρων ότι εδανείσθη παρά του κυρίου Δημητρίου Γ. Σούτζου, Εισαγγελέως του Αρείου Πάγου κατοίκου Αθηνών δραχμάς αργυράς πέντε χιλιάδας 5.000, τας οποίας υποχρεούται να αποδώση προς τον δανειστήν εις προθεσμίαν μηνών έξι από της σήμερον συν τω τόκω αυτών εν τοις εκατόν κατά μήνα. Προς ασφάλειαν δε του δανείου τούτου και των τόκων αυτού υπο-θηκεύει ο χρεώστης κύριος Ανδρέας Λουριώτης το εν τη Αττική εντός της περι-φερείας του Δήμου Αθηνών κείμενον ιδιόκτητον χωρίον του επονομαζόμε-νον Άνω και Κάτω Τράχωνες μεθ'όλων των εν αυτώ οικοδομών και λοιπών παραρτημάτων του συνορεύον αφ ενός μέρους με το τζιφλίκιον Χασανλάρ και του Πετράκη, εκ του άλλου με τα τζιφλίκια Καρά και Μπεχράμ, εκ του άλλου με το τζιφλίκι Μουσταφά Μπέη και εκ του ετέρου με το όρος του Υμηττού και εξ άλλου μέρους με την θάλασσαν ελεύθερον υποθήκης άλλης, πάσης υποχρεώ-σεως και παντός άλλου βάρους./ Ωμολόγησεν δε ο κύριος Λουριώτης ότι έλαβε παρά του κυρίου Δημητρίου Σούτζου τας ανωτέρω δραχμάς και παρέδωκεν εις χείρας αυτού τα αφορώντα την ιδιοκτησίαν του ταύτην δύο τουρκικά πωλητήρια με τας ελληνικάς μεταφράσεις των και το από 28 Ιουνίου 1834 έγγραφον εκ μέρους του κυρίου Κωνσταντίνου Ζωγράφου προς τον κύριον Α. Λουριώτην αφορών την εκ μέρους του αναγνώρισιν περί της ιδιοκτησίας διαφόρων ακινή-των ανηκόντων εις τον Α. Λουριώτην εν οίς και το ως ανωτέρω υποθηκευθέν, τα οποία θέλει επιστρέψει ο δανειστής, άμα πληρωθή./ Εγένετο εν Αθήναις τη εννάτη ημέρα Ιανουαρίου του χιλιοστού οκτακοσιοστού τεσσαρακοστού έτους και αναγνωσθέν ενώπιον του δανεισθέντος και των δύο μαρτύρων πολιτών Ελλήνων κυρίων Ιακώβου Ρώτα και Θεοφράστου Χαιρέτου κτηματιών κατοίκων Αθηνών γνωστών μοι υπέγραφη παρ αυτών και εμού./ Ιάκωβος Ρώτας, μάρτυς, Θ. Χαιρέτης, μάρτυς. Ανδρέας Λουριώτης, Δ. Γ. Σούτζος. Ο Συμβολαιογράφος Αθηνών Κ. Κοκίδης».

σ. 183: 25. Συμβόλαιο 50/1846 Κ. Κοκίδη. Ενώπιον εμού του Συμβολαιογράφου Αθηνών Κοσμά Κοκίδη κατοίκου της ίδιας πόλεως εντός της εν Αθήναις επί της Ερμαϊκής οδού οικίας μου παρουσιασθείς ο κύριος Ανδρέας Λουριώτης κτηματίας κάτοικος Αθηνών γνωστός μου ωμολόγησεν επί παρουσία και των κατωτέρω μαρτύρων ότι εδανείσθη και έλαβε παρά του κυρίου Νικολάου Θεοδώρου Γκίκα κτηματίου κατοίκου Αθηνών δραχμάς αργυράς δώδεκα χιλιάδας αριθ. 12.000 τας οποίας υποχρεούται να αποδώση προς τον δανειστήν εις προθεσμίαν ενός ολοκλήρου έτους από της σήμερον μετά του τόκου αυτών δώδεκα τοις εκατόν κατ έτος. Προς ασφάλειαν δε του δανείου τούτου και των τόκων αυτού υποθηκίζει ο χρεώστης το εν τη Αττική κατά την περιφέρειαν του Δήμου Αθηνών κείμενον ιδιόκτητον κτήμα του εκ ζευγαρίων δέκα επονομαζόμενον **Άνω και Κάτω Τράχωνες** μεθ όλων των εν αυτώ οικιών, γαιών, καλλιεργημένων και ακαλλιεργήτων, βοσκών θερινών και χειμερινών, κήπων, αμπελώνων, υδάτων, ελαιώνων, αλώνων, δένδρων, καρπίμων και ακάρπων, και μεθ όλων των παραρτημάτων του, συνορεύον ανατολικώς με το του Καρόλου Βρεμβέργ κτήμα Καρά, αρκτικώς με το κτήμα χωρικών Μπερχάμι, Δυτικώς με το εις τον Ι. Σούτσον και Δεσποινούς Π. Ζωγράφου ανήκον κτήμα Χασάνι, και μεσημβρινο-δυτικώς με το αυτό κτήμα Μπερχάμι με την θάλασσαν και με το κτήμα Χασάνι ελεύθερον υποθήκης άλλης και παντός βάρους, περιελθόν αυτώ εξ ίδιας του αγοράς, ως δηλούται εκ του από εικοστής έκτης 26 Ιανουαρίου 1831 τριάκοντα ένα, ιδιωτικού εμμартύρου πωλητηρίου του Λουκά Πύρρου και εκ της από 28 Ιανουαρίου εικοσι οκτώ 1834 τριάκοντα τέσσερα δηλώσεως του Κων-σταντίνου Ζωγράφου γεγραμμένης κάτωθεν το αυτού πωλητηρίου φέροντος τας υπογραφάς του πωλητού Λουκά Πύρρου, Κ. Ζωγράφου και των μαρτύρων Γροπίου, Ιωάννου Σούτσου, Γεωργίου Φίνλαϋ, Ιωάννου Βλάχου, και Παναγή Μισαραλιώτου, και το οποίον κτήμα ο πωλητής Λουκάς Πύρρος έλαβε και ηγόρασε παρά των πρώην ιδιοκτητών Οθωμανών Μουχαγιεδίν, Αλή, Αλασάν εφέντη, Φατιμέ, Τζεριφέ, Χαφιζέ και Ισμαήλ παιδων του Χουσεϊν Αγά, ως αποδεικνύεται εκ των από δεκατρείς 13 Φεβρουαρίου και δεκαεννέα 19 Μαΐου 1842 και υπ αρ. 594 και 669 δύο αποφάσεων της επί των πωλήσεων των Οθωμανικών ιδιοκτησιών

εξεταστικής επιτροπής επικυρωθεισών και παρά της Ελληνικής Κυβερνήσεως κατά τας νομίμους διατυπώσεις και εκ των σχετικών με αυτάς χοτζετίων παραδοθέντων εις χείρας του δανειστού./ Ο κύριος Λουριώ-της ωμολόγησεν ότι έλαβεν παρά του δανειστού Ν. Θ. Γκίκα τας ανωτέρω δραχμάς δώδεκα χιλιάδας εις νομίματα αργυρά και τοιαύτα υπόσχεται να αποδώση προς αυτόν οποία ενώπιόν μου και τα παρέλαβεν./ Εγένετο εν Αθήναις τη δωδεκάτη ημέρα Ιανουαρίου μηνός του χιλιοστού οκτακοσιοστού τεσσαρακοστού έκτου έτους και αναγνωσθέν ενώπιον του δανεισαμένου και των δύο μαρτύρων πολιτών Ελλήνων κυρίων Ξενοφώντος Σ. Ζωγράφου δικαστικού κλητήρος και Δημητρίου Κοζαδινού δικαστικού κλητήρος επίσης κατοίκων Αθηνών γνωστών μοι υπεγράφη παρ αυτών και εμού./ Ξ. Ζωγράφος, Δ. Κοζαδινός. Α. Λουριώτης. Ο Συμβολαιογράφος Αθηνών Κ. Κοκίδης».

σ.186: «ΣΤ. ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΕΝΩΠΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ του 1830-1831. 26. Στο Αρχείο της Μικτής Οθωμανικής Επιτροπής στα ΓΑΚ, σε Φάκελο 129, όπου και ο Κώδικας μαρτυριών της Επιτροπής./ 27 Ιουλίου 1831./ Τη αυτή ημερομηνία εμφανισθείς ο Ισμαΐλης υιός του Χουσεΐν Αγά Μουσταφά Μπέη, προσωπικώς δι εαυτόν και ο Κανά Μαχμούτης υιός του Αχμέτη επιτροπικώς από μέρους της γυναίκός του Χαφιζάς και της γυναικαδέλφης του Σεριφές, προς δε και ο Ζεκεριάς υιός του Γιουσέμ Αγά επιτροπικώς από μέρους της γυναίκός του Φατιμές, θυγατέρων και των τριών του ειρημένου Χουσεΐν Μουσταφά Μπέη, παρέστησαν τους ακολούθους μάρτυρας δια το παρακατόν αυτών πατρικόν κτήμα. / Επαρουσιάσθη πρώτος ο Γιάννης Καραγιάννης ως γνωστός προεξετασθείς. Ερ.: Δια τι πράγμα ήλθες να μαρτυρήσης; Απ.: Δια τους επάνω Τράχωνας του Μουσταφά Μπέη Χουσεΐν αγά οπού συνορεύουν με το Χασανλάρ, από το άλλο με του Πετράκη το μετόχι, από το άλλο με τα βουνά των Κουρσαλάδων όσον τρέχουν τα νερά από το μέρος των Τραχώνων, με το τζιφλίκι του Καρα και με την θάλασσαν. Αυτά είναι τα μεγάλα σύνορα, έδωκα και ξεχωριστό εξώφυλλο που έχω πλιο εκτεταμένα γραμμένα. Ερ.: Πόσα ζευγάρια είναι οι επάνω Τράχωνες; Απ.: Τέσσαρα είναι αυτά, και άλλα τέσσαρα εις την Μπερναρή. Ερ.: Έχει βουνά ο επάνω Τράχωνας; Απ.: Έχει το Μαυροβούνι, τα κοκκινοβράχια

και έχουν επάνω άγρια δένδρα. Ερ.: Ποίος τα όριζεν αυτά έως εις την αρχήν της επαναστάσεως; Απ.: Ο Μουσταφά Μπέης Χουσεϊν αγάς, οπου απέθανεν εις το Κάστρον, και τα άφησε εις τον υιόν του και τις κόραις του. Ερ.: Τα ομολογής αυτά με όρκον; Απ.: Τα ομολογώ./ Τω ανεγνώσθη η μαρτυρία του,την εβεβαίωσεν εκ δευτέρου και έκαμεν ιδιοχείρως το σημείον του σταυρού./ Επαρουσιάσθη έπειτα και έτερος μάρτυς ο Στάμος Τζιμπίδης Τ ρ α χ ω ν ί τ η ς, ετών τεσσαράκοντα πέντε. Ερ.: Δια τι πράγμα ήλθες να μαρτυρήσης; Απ.: Δια τον επάνω Τράχωνα του Χουσεϊν Αγά. Αυτός συμπιιάζει με το Χασανλάρ, με το μετόχι του Πετράκη, με των Κουρσαλάδων τα βουνά καθώς τρέχουν μέσα από τον Τ ρ ά χ ω ν α, με την θάλασσαν και με του Καρά το τζιφλίκι. Έχω και ξεχωριστά δοσμένα άλλα σύνορα μαζί με άλλους μάρτυρας. Ο επάνω Τράχω-νας είναι τέσσαρα ζευγάρια και άλλα τέσσαρα εις την Μπερναρή. Έχει βουνά το Μαυροβούνι, κόκκινα βράχια και είναι γεμάτα με άγρια δένδρα πολλών ειδών. Ερ.: Ποίος τα εξουσίαζεν αυτά έως εις την αρχήν της επαναστάσεως; Απ.: Ο Χουσεϊν Αγάς Μουσταφάμπεης. Αυτός απέθανεν μέσα εις το κάστρον και τα άφησε εις τα παιδιά του. Αυτά τα ξέρω επειδή είμαι εκεί γεννημένος και έκαμα κολήγας τόσα χρόνια./ Τω ανεγνώσθη η μαρτυρία του την εβεβαίωσεν με όρκον και έβαλε ιδιοχείρως το σημείον του σταυρού./ Παρασταθείς και τρίτος μάρτυς Σταμάτης Τρακάδας Τραχωνίτης εμαρτύρησε συμφώνως με τους ανωτέρω δύο μάρτυρας και προς βεβαίωσιν έκαμεν ιδιοχείρως το σημείον του σταυρού»./

«27 Ιουλίου 1831./Τη αυτή ημερομηνία εμφανισθείς ο Χουσεϊν εφένδης υιός του Σουλειμάνη επιτροπικώς από μέρους των εις Προύσσαν ευρισκομένων Μουχεδίν Αλή και Ουκιασέ, υιών του αποθανόντος Χαμζά εφένδη (Μουφτή) υιού του Ισχάκ παρέστησε τους ακολούθους μάρτυρας δια το παρακατόν αυτών κτήμα./ Επαρουσιάσθη πρώτος ο Γιάννης Καραγιάννης (γνωστός). Ερ.: Δια τι ήλθες να μαρτυρήσης; Απ.: Δια τους Κ ά τ ω Τ ρ ά χ ω ν α ς του Μουφτή Χαμζά, όπου συμπιιάζει με του Μουσταφά Μπέη το τζιφλίκι ανακατωμένα, με την στράταν οπου πηγαίνει εις τον Καράν και με του Αλή Μπέη το Χασανλάρ, και είναι δύο ζευγάρια./ Ερ.: Έχει και αυτό βουνά; Απ.: Δεν έχει. Είναι μόνον μέσα ένας πύργος και άλλα χαλασμένα σπήτια και αλώνια. Κοντά εις τα σπήτια έχει ο

Σιμεών ο Τρίμης δύο μελισσόμανδρες και δύο στρέμματα χωράφι και ένα οσπητότοπο. Ερ.: Ποίος τον όριζεν τον κάτω Τράχωνα έως εις την αρχήν της επανάστασεως; Απ.: Ο Μουφτής Χαμζάς οπού απέθανε μέσα εις το Κάστρον και αυτός. Ερ.: Έχει αλυκήν αυτό; Απ.: Όχι. Έχει ο άλλος Τράχωνας ο επάνω. Δύο μερτικά είχε ο ηγούμενος Πετράκης και ένα ο Μουσταφά Μπέης, πλην αυτό δεν επωλήθη. Αυτά τα ομολογώ με όρκον./ Τω ανεγνώσθη η μαρτυρία του, την εβεβαίωσεν εκ δευτέρου και έκαμεν ιδιοχείρως το σημείον του σταυρού./ Επαρουσιάσθη έπειτα και έτερος μάρτυς ο Σταμάτης Τρακάδας Τραχονίτης. Ερ.: Δια τι ήλθες να καταθέσης; Απ.: Δια τον κάτω Τράχωνα του Μουφτή Χαμζά. Αυτός συνορεύει με το τζιφλίκι του Μουσταφά Μπέη, με του Αλή Μπέη το Χασανλάρ και με την στρατά οπού πηγαίνει εις τον Καράν. Όλο είναι δύο ζευγάρια και βουνά δεν έχει μέσα, μόνον ένα πύργον και χαλασμένα αλώνια και σπήτια. Ο Σιμεών Τρίμης έχει κοντά ως δύο στρέμματα χωράφι με ένα οσπητότοπο και δύο μελισσόμανδρες. Ερ.: Ποίου ήτο ο κάτω Τράχωνας έως εις την αρχήν της επανάστασεως; Απ.: Του ιδίου του Μουφτή Χαμζά, οπού μέσα εις το κάστρον απέθανεν. Αυτά τα ξέρω επειδή έκαμα μέσα κολήγας και είμαι εκεί γεννημένος. Ερ.: Έχει μέσα αλυκήν ο Τράχωνας; Απ.: Αυτός ο κάτω Τράχωνας δεν έχει. Έχει όμως ο επάνω Τράχωνας. Από την αλυκήν έχει αυτός ένα μερτικόν, τα άλλα δύο τα έχει ο Πετράκης. Ερ.: Τα ομολογείς αυτά με όρκον; Απ. Τα ομολογώ./ Τω ανεγνώσθη η μαρτυρία του, την οποίαν εβεβαίωσεν εκ δευτέρου και έκαμεν ιδιοχείρως το σημείον του σταυρού./ Εμφανισθείς και τρίτος μάρτυς ο Σταύρος Τζιμπίδης εμαρτύρησε συμφώνως με τους άλλους δύο μάρτυρας και προς βεβαίωσιν έκαμε το σημείον του σταυρού ιδιοχείρως».

Ελένη Γιαννοπούλου-Κονσολάκη, αρχαιολόγος, «Γλυφάδα, Ιστορικό παρελθόν και μνημεία», έκδοση-copyright Θόδωρος Σπονδυλίδης, 1990.

Σχόλιο: Το βιβλίο αυτό δεν βρίσκεται στις βιβλιοθήκες ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ κι Αρχ. Ετ., αλλά ούτε και στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Γλυφάδας, όπου το αναζητήσα. Ο κ. Θανάσης Σπονδυλίδης, όμως, γιός του εκδότη και πρώην δημάρχου Γλυφάδας Θόδωρου Σπονδυλίδη, είχε την ευγένεια και προθυμία και μου δώρισε δύο αντίτυπα αυτού. Το ένα κρατώ, και το άλλο θα το καταθέσω στη β-ΘΟΠΑΑ. Και από τη θέση αυτή του εκφράζω τις ειλικρινείς ευχαριστίες μου.

σελ.6. «Γράμμα από τον εκδότη. Το βιβλίο αυτό είναι η πρώτη στο είδος έκδοση στη Γλυφάδα: μια ιστορική έρευνα τεκμηριωμένη επιστημονικά που αφορά την περιοχή του σημερινού Δήμου Γλυφάδας, από τους πρώτους χρόνους εποίκησης ως τους όψιμους αρχαίους χρόνους. Είναι αποτέλεσμα συλλογικής εργασίας επιστημόνων, αλλά και απλών ανθρώπων, που ασχολήθηκαν με αγάπη, υπευθυνότητα και ζήλο, εθελοντικά και χωρίς αμοιβή οι περισσότεροι, όμως όλοι τους με την πίστη ότι η γνώση των ιστορικών γεγονότων της περιοχής που ζούμε συμβάλλει σημαντικά στην ανακάλυψη και διατήρηση της πολιτισμικής μας ταυτότητας. . . Να σημειωθεί, πως ένα τέτοιο έργο δεν ανήκει και δεν προσφέρεται μόνο στην παρούσα γενιά αλλά και σε όλες τις μελλοντικές, και αυτό ακριβώς σηματοδοτεί την ποιοτική του διαφορά από άλλα έργα. Βέβαια μια εργασία σαν κι αυτή πρέπει να αποτελεί ευθύνη της Πολιτείας και των αρμό-διων φορέων της. . . Αν όμως τυχαίνει να μη συμβαίνει αυτό συνολικά και οργα-νωμένα, δεν πρέπει η λαϊκή πρωτοβουλία να σταματά ή να νοθεύεται με παρ-ερμηνείες και συνθηματολογίες. Οι πολίτες ως άτομα αλλά και οι κοινωνικές ομάδες όπου ανήκουν πρέπει, εφόσον έχουν συνείδηση της ευθύνης απέναντι στους συναθρώπους τους, να μη σταματούν, να προχωρούν, να προσφέρονται, να δημιουργούν. Γιατί η πολιτισμική δημιουργία, όταν μάλιστα δεν «καθοδηγεί-ται», αποτελεί την πεμππουσία της ανθρώπινης ύπαρξης. Θοδ. Σπονδυλίδης».

σελ.10. «Τα όρια του αρχαίου δήμου. Ο μεγάλος αττικός δήμος της Αιξωνής ανήκε, σύμφωνα με τη διαίρεση του Κλεισθένη, στην παραλιακή τριπύ της Κεκροπίδος φυλής. Ο αρχαίος γεωγράφος Στράβων . . . περιγράφοντας τους δήμους της δυτικής αττικής με τη σειρά από το Φάληρο ως το Σούνιο, αναφέρει την Αιξωνή μεταξύ του Αλιμούντος και των Αλών Αιξωνίδων. . . Στο δήμο Αλι-

μόντος θεωρείται βέβαιο ότι ανήκαν οι περιοχές του Ελληνικού και του Αγίου Κοσμά...». σ.19: «Οι μαρτυρίες των περιηγητών και το ιστορικό των ανασκαφών. . . Σε ορισμένες περιπτώσεις π.χ., η Αιξωνή φαίνεται να ταυτίζεται με τους Τράχωνες, αλλά δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι την εποχή εκείνη το κτήμα «Τράχωνες» αποτελούσε μια ιδιοκτησία που έφτανε τουλάχιστον ως την περιοχή του Πυρναρί, επομένως δεν αποκλείεται να εννοείται και η Γλυφάδα, αφού δεν είχε τότε χωριστή ονομασία. . .». σελ.24: « . . .(για τον τόπο εύρεσης διαφόρων ψηφισμάτων) . . . Σε δύο σχετικές πηγές περιγράφεται εντελώς αόριστα «στους Τράχωνες, ανάμεσα στον Υμηττό και στη θάλασσα», και «στην οδό που οδηγεί προς το Σούνιο».. ..». σελ. 25-26: «Οι αεροφωτογραφίες αυτές αποκάλυψαν ότι στις πλαγιές του Υμηττού, από τους Τράχωνες ως το Παλιοχώρι, υπάρχει σύστημα αναλημμάτων για αγροτικές καλλιέργειες, που χρονολογείται μάλλον από τους κλασικούς χρόνους . . .». σελ.80: «Δρόμοι. Η κύρια οδική αρτηρία της Αιξωνής ήταν ο δρόμος που οδηγούσε από την Αθήνα προς το Σούνιο, διασχίζοντας το κέντρο του αρχαίου δήμου./ Ακολουθούσε την ίδια περίπου διαδρομή με την παλιά οδό του Σουνίου που περνούσε κοντά στους πρόποδες του Υμηττού, πριν από την κατασκευή της παραλιακής οδού και της νέας λεωφόρου Βουλιαγμένης [φαίνεται αποτυπωμένη στο αντίστοιχο φύλλο των Karten von Attika(εικ.2)]. Μετά τους Τράχωνες (αρχαίο Ευώνυμο) ο αρχαίος δρόμος πλησίαζε προς τον Υμηττό, περνώντας λίγο ανατολικότερα από τη σημερινή οδό Βουλιαγμένης. . .». σελ.91: «Αναλήμματα για καλλιέργειες και όρια κτημάτων. Το έδαφος της αρχαίας Αιξωνής, όπως και της σημερινής Γλυφάδας, δεν ήταν ποτέ ιδιαίτερα γόνιμο, γιατί είναι, γενικά, φτωχό σε νερό και χώμα./ Ο Υμηττός στην περιοχή αυτή ονομαζόταν Άνουδρος, ακριβώς λόγω της ξηρασίας του. Υπάρχουν ακόμα δύο άλλες ονομασίες, μια αρχαία και μια νεώτερη, που δείχνουν ότι η περιοχή ήταν πάντα σχετικά άγονη. Η *μ ί α* είναι η Φελλείδα, που αναφέρεται σε μισθωτήριο συμβόλαιο των Αιξωνέων του έτους 345/4 π.Χ. (IG II2 2492). Η λέξη σχετίζεται με το όνομα φελλεύς, που σημαίνει τόπος τραχύς, άγονος. Η *ά λ λ η* είναι το τοπωνύμιο Τράχωνες που, όπως είπαμε, παλιότερα χαρακτήριζε όλη την περιοχή ως το σημερινό Πυρναρί. Η λέξη παράγεται από το

επίθετο τραχύς και στην πραγματικότητα είναι το νεώτερο συνώνυμο της Φελλείδας. . . .». σελ.149: «51) IG II2 6166. Μαρμάρινη λήκυθος με ανάγλυφη παράσταση «δεξίωσης».Εικονίζεται στα αριστερά γυναίκα καθιστή (η Διφίλη) που χαιρετάει έναν άνδρα (τον Ναυσιχάρη), όρθιο στα δεξιά. Φαίνεται ότι η Διφίλη, κόρη του Τιμοκλείδη από το δήμο των Ευωνυμέων (στην περιοχή «Τράχωνες») ήταν παντρεμένη με το Ναυσιχάρη. . Βρέθηκε στην περιοχή του Διπύλου (στο Κεραμεικό) και κατόπιν αγοράστηκε από τον Gorius που την έκανε δώρο στον Prokesch. Τώρα είναι στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (Γλυπτά 1056). Διφίλη/Τιμοκλείδου/Ευωνυμέως. Ναυσιχάρης/ Ναυσικράτους/Αιξωνεύς» . . . .».

Σημείωση: Στο βιβλίο αναφέρονται και επεξηγούνται τα αρχαιολογικά ευρήματα από κτίρια, δημόσια κι ιδιωτικά, σε διάφορες οδούς, από εργαστήρια, νεκροταφεία, κοσμείται με πολλές φωτογραφίες ευρημάτων ανασκαφών και επεξηγηματικό κείμενο για κάθε μία, περιέχει κατάλογο ψηφισμάτων (με το κείμενο) των Αιξωνέων κι «όρων»(που προσδιόριζαν τα όρια των ιδιοκτησιών), επιτάφια μνημεία κλπ, αναφορές στα παλαιοχριστιανικά μνημεία (βασιλικές), κατάλογο με «τα γνωστά ονόματα των Αιξωνέων» (313 κατ αριθμό) κ.ά. πολλά.

Σημείωση 2: Για το όνομα του άγονου εδάφους «φελλεύς» ή «φελλείδα», βλέπετε σχόλια Α.Θ. πιο πάνω C.W.J. Elliot The coastal demes of Attika, σ.284, και, στο κεφάλαιο «Καλαμάκι», παραπομπή στο Κριτία του Πλάτων, σελ. 405.

Σταύρος Πατρικουνάκος:- δικηγόρος: «Γλυφάδα. Τα Δικηγορικά-Ο Βόσπορος – Η Νέα Ευρυάλη», Αθήνα 2010. ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Ταξίθετικός Αρ. 03480/10-1.

σ.10: «Το ιδιοκτησιακό καθεστώς της Γλυφάδας. Δύο απόψεις, αντίθετες μεταξύ τους, έχουν διατυπωθεί σχετικά με την κυριότητα της περιοχής της Γλυφάδας./ Η πρώτη θέλει όλη τη Γλυφάδα κατά το 1920 να ανήκει στη γνωστή συνιδιο-κτησία (βλ. κατωτέρω) η οποία αφού οικοπεδοποίησε την περιοχή μεταβίβασε τα οικόπεδα σε διάφορους αγοραστές τα οποία οι διάδοχοί τους ακόμα και σήμερα κατέχουν. / Κατά τη δεύτερη η Γλυφάδα ως απέραντο δάσος ανήκε στο ελληνικό

δημόσιο και καταπατήθηκε από τον Καραπάνο {και τη συνιδιοκτησία} με σκοπό το κέρδος και την εμπορευματοποίησή της./ Ας δούμε και τις δύο απόψεις εκτενέστερα./

Κατά την π ρ ώ τ η: Μετά την απελευθέρωση από τον τουρκικό ζυγό και τη σύσταση του νεοελληνικού κράτους οι Ισμαήλ Φατιμέ, Σεριφά και Χαριζέ, γιοί του Χουσεϊν αγά, γιοί του Μουσταφά αγά, ως κύριοι, δυνάμει τουρκικού χοτζετίου, ενός τσιφλικιού με το όνομα «Ανω Τράχωνες», στην περιοχή Αθηνών, το οποίο συνόρευε με τσιφλίκια Πετράκη, Μουφτή εφέντη, Χασάν και παραλία, πώλησαν το 1831 στον Λουκά Πύρρου τα στο τσιφλίκι ευρισκόμενα κτίσματα δηλαδή τέσσερις ερειπωμένες γεωργικές οικίες, έναν ερειπωμένο πύργο και τα οπωροφόρα και μη δένδρα καθώς και τα ευρισκόμενα στη θέση Πυρναρί του τσιφλικιού κτήματα, ήτοι τη μάνδρα των κυψελών, δεκατέσσερις αλωνότοπους και τις γαίες του τσιφλικιού, έκτασης οκτώ ζευγαριών με τις θερινές και χειμερινές βοσκές τους. Συνάμα τα παιδιά του Χαμόν εφέντη, γιού του Ισαάκ εφέντη, δηλαδή οι Μουγγουδίν εφέντης, Αλή εφέντης και Οικιάχ εφέντης, ως κύριοι δυνάμει τουρκικού χοτζετίου, ενός τσιφλικιού με το όνομα «Κάτω Τράχωνες», στη περιοχή Αθηνών, το οποίο συνόρευε με τον Ντελή-Νταγ {Τρελό, Υμηπτό} και τσιφλίκια Χασάν λαρ, Μπραχάμι, Καρά και Μουσταφά μπέη, πώλησαν το ίδιο έτος, στον ίδιο παραπάνω αγοραστή, δηλαδή στον Λουκά Πύρρου, τα στο τσιφλίκι ευρισκόμενα κτήματα, δηλαδή ένα πύργο, τέσσερα οικόπεδα ισάριθμων πρώην γεωργικών οικιών, τέσσερις αλ-νότοπους και γαίες έκτασης δύο ζευγαριών./ Με τις υπ αρ. 594/13.2.1842 και 669/21.5.1842 αποφάσεις της επί των πωλήσεων Οθωμανικών ιδιοκτησιών εξε-ταστικής επιτροπής αναγνωρίστηκαν οι παραπάνω αγοραπωλησίες ως έγκυρες. / Ακολούθως ο Λουκάς Πύρρου πώλησε το ενιαίο πλέον κήμα στον Ανδρέα Λουριώτη μετά το θάνατο του οποίου περιήλθε τούτο στον κληρονόμο του Θεόδωρο και μετά το θάνατο και αυτού στην κληρονόμο του Λουκία, η οποία με το υπ αρ. 9567/15.7.1868 συμβόλαιο του συμβολαιογράφου Αθηνών Γερ. Αφεντάκη το πώλησε στο Θεόδωρο Κομνηνό./ Στο παραπάνω συμβόλαιο σημειώνονται δύο

συνεχόμενα κτήματα καλούμενα Ανω Τράχωνες-Πυρναρί και Κάτω Τράχωνες στη θέση Καρά της περιφέρειας Αθηνών από τα οποία

το μεν κτήμα Ανω Τράχωνες-Πυρναρί αποτελείται από γαίες καλλιεργησίμους και βοσκησίμους οκτώ ζευγαρίων και συνορεύει δυτικώς με θάλασσα, μεσημβρινώς με γαίες μονής Πετράκη και αλυκές Βάρης και Βούλας, ανατολικώς με Υμηττό και αρκτικώς με κτήμα Χασάνι,

το δε κτήμα Κάτω Τράχωνες αποτελείται από καλλιεργησίμους γαίες δύο ζευγαρίων, περιέχει εκκλησία, γεωργικές οικίες, κήπο δύομισι στρεμμάτων με μαγκανοπήγαδο, τρεχούμενο νερό, δένδρα άγρια και ήμερα και συνορεύει ανατολικώς με όρια του Καρά, ονομαζόμενα Σέσι και Κορωπί, δυτικώς με γαίες Σκαβάντζου και Στάμου Τσιμπίδη, αρκτικώς με γαίες Κωνσταντίνου Καρβελά, Στάμου και Γεωργίου Μεθενίτη και μεσημβρινώς με κτήμα Χασάνι./ {{Ένα ζευγάρι έκτασης, δηλαδή γη που μπορεί να οργώσει με το άροτρο (αλέτρι) ο γεωργός με ένα ζευγάρι αγελάδες σε όλη την εποχή του οργώματος, υπολογίζεται σε ογδόντα περίπου στρέμματα όπως σημειώνεται στις εγκυκλοπαίδειες. Επόμενως {8 συν 2 ίσον} 10 ζευγάρια επί ογδόντα στρέμματα ίσον οκτακόσια (800) περίπου στρέμματα πρέπει να ήταν η έκταση των δύο κτημάτων Ανω Τράχωνες - Πυρναρί και Κάτω Τράχωνες}}./ Ακολούθησαν την αγορά του 1868 υπό του Θεοδώρου Κομνηνού διάφορες μεταβιβάσεις λόγω κληρονομιών και πωλήσεων και τελικώς με το υπ αρ.9448/ 1894 συμβόλαιο του συμβολαιογράφου Αθηνών Ι.Παπούλια και υπ αρ. 10810/ 3.12.1899 του συμβο-λαιογράφου Αθηνών Ηλία Τσόκα, ο Κωνσταντίνος Καραπάνος απέκτησε την κυριότητα του παραπάνω κτήματος «. .. συνορευομένου γύρωθεν με θάλασσα και χωρία Καρά, Κουρουπί, Βάρη, Χασάνι και Βραχάμι..»./ Ο Κωνσταντίνος Καραπάνος, πολιτικός που διετέλεσε βουλευτής και Υπουργός Δικαιοσύνης και Οικονομικών, παρατήρησε την εσωτερική μετανάστευση και εγκατάσταση επαρχιωτών στην πρωτεύουσα, πρόβλεψε τη σημασία της, διείδε την αξία των γύρω από την Αθήνα περιοχών για καλλιέργεια και προμήθεια της πόλης με αγροτικά προϊόντα καθώς και για την οικοπεδοποίηση και γι αυτό προέβη στην αγορά του κτήματος./ Έτσι μετά το 1901 αρχίζει πράξεις υλοτομίας και διάνοιξης δρόμων με έγκριση του Δημοσίου. Το

1914 απεβίωσεν ο Κων. Καραπάνος και με το υπ αρ. 37073/1915 διανεμητήριο συμβόλαιο του συμβολ/γράφου Αθηνών Ι. Οικονομόπουλου το παραπάνω κτήμα περιήλθε στο γιό του Πύρρο {μετέπειτα γερουσιαστή} ο οποίος με την από 28.2.1919 αίτησή του προς το Υπουργείον Γεωργίας ζήτησε άδεια για οικοπεδοποίηση του κτήματος προς πώληση./ Άδεια τελικώς δεν έλαβε και κατόπιν τούτου και προς ικανοποίηση του σκοπού του με το υπ αρ. 58058/1920 συμβόλαιο του συμβ/φου Αθηνών Ι. Οικονομόπουλου {τόμος 765, αρ.95 του Υποθηκοφυλακείου Αθηνών} πώλησε στους α) Κωνσταντίνο Βάο, ιατρό, β) Δημήτριο Ζαμάνο χημικό-βιομήχανο και μετέπειτα γερουσιαστή, γ) Ιωάννη Ζέπτο, δικηγόρο, από 11/72 εξ αδιαιρέτου στον καθένα και δ) στο Νικόλαο Γιαρμενίτη, υπάλληλο της εταιρίας δημοσίων προσόδων, 3/72 εξ αδιαιρέτου {σύνολο πωληθέντων μεριδίων 36/72} ενώ κράτησε για τον εαυτό του το υπόλοιπο μισό {36/72} εξ αδιαιρέτου του κτήματος. {Κατά τα σημειούμενα στο παραπάνω συμβόλαιο η έκταση του όλου κτήματος ανέρχεται σε 36.000 στρέμματα}./ Οι παραπάνω 5 κύριοι πλέον του κτήματος της Γλυφάδας απετέλεσαν την καλούμενη συνιδιοκτησία {ή αλλιώς τα αφεντικά, επικρά-τησε όμως να λέγονται συνιδιοκτήτες ή μάλλον συνιδιοκτησία}./Με τα πρόσωπα αυτά που η επιλογή τους ασφαλώς και δεν πρέπει να ήταν τυχαία, πέτυχε ο Πύρρος Καραπάνος ό,τι ως τότε δεν είχε καταφέρει. Η άδεια οικοπεδοποίησης και πώλησης εδόθη με την υπ αρ.139031/ 28.8.1920 απόφαση του Υπουργού Συγκοινωνιών και έτσι άρχισε η καταστροφή του δάσους, ο κατατεμαχισμός της γης, η διάνοιξη δρόμων, η εμπορευματοποίηση της Γλυφάδας./

Κατά τη δεύτερη άποψη του Ελληνικού Δημοσίου: Ύστερα από μελέτες διαφόρων επιτροπών που απαρτίζονταν από δικαστές, μηχανικούς και δασολόγους, που κατά καιρούς συνέστησε η Πολιτεία, για την εξέταση του ιδιοκτησιακού καθεστώτος της Γλυφάδας, σε γενικές γραμμές η θέση του Δημοσίου είναι η ακόλουθη./ Η περιοχή της Γλυφάδας, ως ένα απέραντο δάσος, ανήκε (-ει) στο Ελληνικό Δημόσιο ως διάδοχο του Τουρκικού Δημοσίου και δεν αποκτήθηκε μετά την αποτίναξη του τουρκικού ζυγού από ιδιώτες ή ιδιώτη ούτε άσκησε κανείς, σε όλη την έκτασή της, πράξεις κυριότητας με διάνοια κυρίου./ Ο πολιτι-κός Κων.

Καραπάνος, κατά την αγορά του 1894 και 1899 σκοπίμως επεξέτεινε τα όρια του κτήματος περιγράφοντάς το στα συμβόλαια όπως τον συνέφερε, απέραντο σε έκταση από την παραλία ως την κορυφογραμμή του Υμηττού {«όπως τρέχουν τα νερά.. .»} και από το Μπραχάμι και Χασάνι ως το Κορωπί και τη Βάρη και εισπήδησε στη Γλυφάδα με προφανή σκοπό να την καταπατήσει./ Τα κτήματα Άνω Τράχωνες με τη θέση Πυρναρί και Κάτω Τράχωνες δεν βρίσκονταν, δεν ανήκαν στη Γλυφάδα και σε κάθε περίπτωση και αν υπάγονταν έστω σε αυτήν δεν ξεπερνούσαν τα 800-1000 στρέμματα {10 ζευγάρια} σε έκταση, πολύ μακράν δηλαδή των 36.000 στρεμμάτων που ήθελε η συνιδιοκτησία./ . . . . Και ναι μεν το Ελληνικό Δημόσιο υπεισήλθε στα δικαιώματα του Οθωμανικού κράτους μετά την επιτυχή κατάληξη του υπέρ της ελευθερίας αγώνα αιτία πολέμου και με βάση το δίκαιο της κατάκτησης, ό μ ω ς για τις περιοχές της Ανατολικής Στερεάς Ελλάδος {επαρχίες Αττικής, Θηβών, Λοκρίδας και Φθιώτιδας} καθώς και την Εύβοια, οι οποίες κατά την περίοδο της υπογραφής του Α΄Πρωτοκόλλου της Συνδιάσκεψης του Λονδίνου (Ιανουάριος 1830) κατέχονταν από Οθωμανικά στρατεύματα και αποδόθηκαν στο Ελληνικό Κράτος με τη Συνθήκη της Κωνσταντινούπολης {1832} δεν ίσχυσε το δίκαιο της κατάκτησης αλλά δόθηκε η δυνατότητα στους μουσουλμάνους ιδιοκτήτες να διατηρήσουν ή πωλήσουν σε χριστιανούς ιδιώτες τα κτήματά τους (βλ. π.χ. υπ αρ. 1162/2002 απόφαση του Εφετείου Αθηνών, Νομικό Βήμα Β 50, 1281). / Πολλές βεβαίως αγοραπωλησίες έγιναν παράτυπα αλλά ωστόσο και πολλές, αν όχι όλες, αναγνωρίστηκαν ως νόμιμες./ Τα παραπάνω δεν κλονίζουν όμως στο ελάχιστο την άποψη και επιχειρηματολογία του Δημοσίου ίδια τις θέσεις του για το δάσος και τα σε αυτά δικαιώματά του, την έκταση του κτήματος που αγόρασε ο Καραπάνος καθώς και τη θέση του κτήματος αν δηλαδή βρισκόταν στη Γλυφάδα ή εκτός αυτής./ Σε σκέψεις όμως μπορεί να εμβάλει τον ερευνητή και η χρήση του τοπωνυμίου Γλυφάδα για πρώτη φορά στο συμβόλαιο του 1920 με το οποίο ο Καραπάνος πώλησε το μισό του κτήματος στους άλλους συνιδιοκτήτες./ Αρχικά, όπως είδαμε, τα δύο κτήματα ονομάζονταν το ένα Άνω Τράχωνες (με θέση Πυρναρί) και το άλλο Κάτω Τράχωνες. Στη συνέχεια τα δύο συνεχόμενα και ενοποιημένα κτήματα καλούνταν Άνω Τράχωνες-Πυρναρί και Κάτω Τράχωνες καθώς και Άνω

και Κάτω Τράχωνες και Άνω και Κάτω Πυρναρί και με αυτό το όνομα περιήλθαν το 1894 και 1899 στον Κωνστ. Καραπάνο. Το 1920 ο Πύρρος Καραπάνος και οι άλλοι συνιδιοκτήτες (ή όποιος από αυτούς είχε την ιδέα) προσθέτουν και το όνομα Γλυφάδα./ . . . . .(τα όσα ακολουθούν αναφέρονται και αφορούν μόνο τη Γλυφάδα, όχι τους Τράχωνες Αλίμου) . . . . .».

σ.15: «4.Τοπωνύμια: α)Τράχωνες. Το όνομα δηλώνει τραχύ, σκληρό, πετρώδες έδαφος. Ονομαζόταν έτσι μια εκτεταμένη περιοχή σε ικανή απόσταση από τη θάλασσα η οποία απλωνόταν δια μέσου του Ελληνικού, της Αργυρούπολης, του Αλίμου και του Μπραχαμίου. Μάλλον δεν πρέπει να εισχωρούσε στη Γλυφάδα. Υπήρχε και χωριό Τράχωνες. . . . .»

Άννα Μουρουγκλού: «ΑΡΓΥΡΟΥΠΟΛΗ Όψεις της Ιστορίας της πόλης», 2006, «Η ίδρυση του προσφυγικού συνοικισμού Νέα Αργυρούπολη», κεφάλαιο «Από την Καλλιθέα στους Τράχωνες» σ.87 επ., β-Αρχ.Ετ.Ταξινόμηση CI.115/5.

«. . .{...} . .Οι λίγοι πρόσφυγες από την Αργυρούπολη ήταν εγκατεστημένοι στην ίδια «γωνιά» του Σκοπευτηρίου (=της Καλλιθέας) και μοιράζονταν ό,τι τους παρείχε είτε η Κοινότητα (=Καλλιθέας) είτε το Κράτος. Τίποτα όμως δεν τους καθιστούσε αισιόδοξους για το μέλλον. . Το χειμώνα οι νεροποντές κατέστρεφαν τις παράγκες τους, το κρύο καθιστούσε αφόρητη την καθημερινότητα και οι επιδημίες ταλαιπωρούσαν και αφάνιζαν τους πρόσφυγες. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, ο Κυριάκος Ευσταθιάδης μαζί με τον Παναγιώτη Σωπίδη και το Χαράλαμπο Σωτηριάδη κι άλλους Πόντιους Αργυρουπολίτες, αποφάσισαν να φύγουν από την Καλλιθέα και να στήσουν σκηνές στο Κτήμα Γερουλάνου, στους Τράχωνες . . . . .Τυπικά έδρασαν ως καταπατητές, αφού κανείς δεν τους είχε δώσει την άδεια να προβούν σε μια τέτοια κίνηση. Στην αρχή η προσπάθειά τους απέτυχε, καθώς ο Γερουλάνος ΔΕΝ τους επέτρεψε εγκατάσταση. Ως σωματείο προσφύγων όμως και έπειτα από διαβουλεύσεις, πέτυχαν τη νομιμοποίηση της εγκατάστασης λίγους μήνες μετά. Με την υπ αρ.37514/30.3.1927 απόφαση του Υπουργείου

Γεωργίας που δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 30 Β/19.4.1927, απαλλοτριώθηκαν τριακόσια στρέμματα από το Κτήμα Τράχωνες του Μαρίνου Γερουλάνου προκειμένου να συσταθεί νέος προσφυγικός συνοικισμός . . . Ο συνοικισμός ονομάστηκε Νέα Αργυρούπολη και υπήχθη στην Κοινότητα Καλαμακίου . . . .».

Κυριάκος Δημ. Ευσταθιάδης (1899-1970, Πρόεδρος Κοινότητας Αργυρούπολης), «Οδοιπορικό, από την Αργυρούπολη του Πόντου στην Αργυρούπολη της Αττικής, Ημερολόγιο 1906-1959», 2014, Copyright Δημ.Ευσταθιάδη- έκδ. «Υπερόριος», Δημοτική Βιβλιοθήκη Αργυρούπολης, Ταξινόμηση 938.911 ΕΥΣ.

σ.81: «. . . Πολλοί πρόσφυγες του Σκοπευτηρίου εργάζονταν στις καλλιέργειες και τα υποστατικά του κτήματος Γερουλάνου (Τράχωνες) και επειδή συγκοινωνίες δεν υπήρχαν, είχαν εγκαταστήσει πρόχειρες σκηνές και έμεναν . . .».

σελ.87: Μαρτυρία Ανέστη Σωτηριάδη: «Το καλοκαίρι του 1926 ήμασταν στα αντίσκηνα στην περιοχή Γερουλάνου πέντε οικογένειες . . . . . Από το Κτήμα Γερουλάνου (Τράχωνες λεγόταν) μας έδιωξαν οι χωροφύλακες νύχτα. Είχαμε έρθει από την Καλλιθέα, συνοικισμό Σκοπευτηρίου. Απαλλοτρίωσαν το 1927 κατόπιν ενεργειών του Κυριάκου Ευσταθιάδη 300 στρέμματα από το ΚΤΗΜΑ ΤΡΑΧΩΝΕΣ του Γερουλάνου, για την αποκατάσταση 39 κληρούχων, από επτά στρέμματα. . . . . Επειδή όλοι οι οικιστές κατάγονταν από την περιοχή Αργυρούπολης του Πόντου απεφάσισαν να ονομάσουν την κοινότητα Νέα Αργυρούπολη από το όνομα της πατρίδας τους στον Πόντο . . . .».

σ.87: Μαρτυρία Μήτσου Χαραλαμπίδη: «. . . Ήρθαμε εδώ (=Αργυρούπολη) το 1928 και μέναμε στην εκκλησία Αγία Παρασκευή και είχαμε κλήρο στην Αργυρούπολη. Εγώ άκουσα ότι με τα αντίσκηνα είχαν εγκατασταθεί μερικές οικογένειες στην περιοχή Τρουμπάρι, στο κτήμα Γερουλάνου μέσα στις χαρουπιές. Αλλά ο Γερουλάνος, που ήταν ο ίδιος γιατρός του βασιλέως, έστειλε το ιππικό της αυλής και τους έδιωξε. Η απαλλοτρίωση έγινε επί Παπαναστασίου. Σε όλες τις ενέργειες πρωτοστατούσε ο Κυρ. Ευσταθιάδης. Στην αρχή απαλλοτρίωσαμε 300

στρέμματα, *το πιο άχρηστο μέρος μας έδωσε ο Γερουλάνος*. Μετά μας έδωσε κι από άλλα δύο στρέμματα . . . . .».

σελ.114: Αιτήσεις 33266/6.9.1948 και 38791/48 προς τη Νομαρχία Αττικής, περί συστάσεως κοινότητας: Συμπληρωματικόν υπόμνημα Επιτροπής Κατοίκων: 1^{ον}) Το ιστορικόν της συστάσεως των συνοικισμών μας: α) το έτος 1926 δι απόφάσεως του Υπουργικού Συμβουλίου και κατόπιν συμβάσεως Δημοσίου και κ. Γερουλάνου παρεχωρήθησαν 300 στρέμματα εκ του κτήματός του δι εγκαταστάσιν προσφύγων επί των οποίων και εγκαταστάθησαν 40 οικογένειαι με επαγγελματικόν κλήρον εκ 5,5 στρεμμάτων, β) κατά το έτος 1934 συνεστήθη υπό του κ. Γερουλάνου οι συνοικισμός Τράχωνες επί 500 οικοπέδων επί εκτάσεως 600 περίπου στρεμμάτων. Οι δύο Συνοικισμοί ευρίσκονται εντός ενιαίου εγκεκριμένου σχεδίου . . . . .».

σελ. 134: (ημερολόγιο Κ. Ε.): «16.11.(1952) έγιναν αι εκλογαί. Πήγαμε στο Καλαμάκι, καιρός καλός, με ησυχίαν και τάξιν διεξήχθησαν αι εκλογαί....».

σελ.148: (ημερολόγιο Κ.Ε.): 1.9.(1953): «. . . Με πρόεδρον Καλαμακίου, επειδή δεν ήλθεν ο Δήμαρχος Μεταξάς (=της Γλυφάδας) πήγαμε εις Νομάρχην δια διαμαρτυρίαν δια το ασκεπών χώρων, εδήλωσεν επιμονή ο κ. Δεληνίκος. . . . .».

{Σημείωση: σ.154 σχόλια του Δ. Ευσταθιάδη: «Το 1953 είναι η χρονιά των νέων οικονομικών μέτρων με τις εξαγγελίες του Μαρκεζίνη με τη μεγάλη υποτίμηση της δραχμής και τον διπλασιασμό του δολλαρίου, που έπληξε όλον τον πλη-θυσμό, αφού ακρίβυναν οι τιμές των προϊόντων. Πολλά τρόφιμα κρύφτηκαν και σε πολλά μπήκε δελτίο. Η κατάσταση αυτή δεν μπορούσε να αφήσει ανεπηρέα-στη την Αυτοδιοίκηση, μετά μάλιστα και την κατάργηση της βασικής φορολο-γίας των ΟΤΑ, αυτή των ακαλύπτων χώρων, που παρά τις διαμαρτυρίες των οργάνων της δεν απέφυγε την εφαρμογή της από την κυβέρνηση. . .»}.

σελ. 234. Μαρτυρία Βαρβάρας Ιορδανίδου-Ευσταθιάδου: «. . . Το μαρτύριο ήταν όταν επιστρέψαμε ξανά στην Αργυρούπολη το 1945 και κουβαλούσαμε τα πράγματά μας λίγα λίγα με το ξύλινο καρότσι από τη Νέα Σμύρνη στην Αργυ-

ρούπολη μέσω Μπραχαμίου. Μία από αυτές τις μέρες ανατινάξανε τη γέφυρα κοντά στο Κοντοπήγαδο. Εμένα και τη μητέρα μου μας έπιασε απελπισία, γιατί ήδη νύχτωνε και ήμαστε υποχρεωμένες να αλλάζουμε διαδρομή. Αυτό γινόταν καθημερινά . . . .».

Πάνος Θ. Ηλιάδης: «Η Νέα Αργυρούπολη Αττικής», σύντομη ιστορία, 2002, έκδοση «Ένωσης Ποντίων Αργυρούπολης», Δημ.Βιβλ.Ελλην.Αργ. 938.911 ΗΛΙ.

σ.38: Μαρτυρία Παναγ. Σωπίδη: «Στο συμβούλιο (=του σωματίου Η Πρόδος) με επικεφαλής τον πρόεδρο Κ. Ευσταθιάδη αποφασίσαμε να καταπατήσουμε την περιοχή Γερουλάνου (κτήμα Τράχωνες) για να εγκατασταθούμε εκεί σαν πρόσφυγες. Αυτό έγινε στα τέλη του 1926 (Φθινόπωρο). . . και εστήσαμε σκηνές κάτω από τις ελιές, αλλά ήρθε η χωροφυλακή και τις χάλασε... ..».

σελ.39: «Η λεωφόρος Βουλιαγμένης κατασκευάστηκε αργότερα, το 1937-1938 και από τότε πια άρχισε η συγκοινωνία από και προς τας Αθήνας. . . .».

Σημείωση ΑΘ.: Πιθανόν εννοείται η «παλαιά» Βουλιαγμένης ή κάποιο τμήμα της. Διότι η γνωστή σε εμάς Λ. Βουλιαγμένης, μελετήθηκε και επαναχαράχτηκε, μαζί με άλλες, από το συγκοινωνιολόγο Σμιθ το 1964. (βλ.πιο κάτω, Καιροφύλλας).

σελ.40: «Για την ονομασία του συνοικισμού οι πρώτοι οικιστές δεν είχαν κανένα δισταγμό. Τον ονόμασαν Νέα Αργυρούπολις, δεδομένου . . . ότι σχεδόν όλοι οι κάτοικοι κατάγονταν από την Αργυρούπολη του Πόντου . . . Ο οικισμός υπαγόταν αρχικά στην Κοινότητα Καλαμακίου (σημ. Αλίμου). Να τι γράφει ο Γρ. Στεφάνου στο Γεωγραφικόν Λεξικόν της Ελλάδος στη λ. Αργυρούπολις: «Χωρίον Κοινότητος Καλαμακίου του νομού Αττικοβοιωτίας, κάτοικοι 75» (1937).

σ.45: «Από το 1961 ονομάστηκε η κοινότητα Αργυρούπολη, χωρίς το Νέα (βλ. Μιχ. Σταματελάτου, Επίτομο Γεωγρ. Λεξικό 2001 σελ. 95».

σ.42. «. . .Ο αγώνας ήταν δύσκολος, έπρεπε να υπερπηδηθούν πολλά εμπόδια. Πρώτα πρώτα η ονομασία της υπό ίδρυση κοινότητας: ο Σπύρος Μένταυλος ήθελε να ονομαστεί Άνω Αλιμούς, από τον αρχαίο δήμο Αλιμούντος πατρίδα του ιστορικού Θουκυδίδη, άλλοι κοινότης Τράχωνες από το κτήμα Γερουλά-νου. Οι πρώτοι οικιστές, Πόντιοι οι περισσότεροι από την Αργυρούπολη του Πόντου επέμεναν να δοθεί το όνομα Νέα Αργυρούπολις . . .».

σελ.71: Μαρτυρία Μήτσου Χαραλαμπίδη: «Ο οικισμός μας υπαγόταν στην κοινότητα Κομνηνών (Χασάνι) και από το 1941 στο Καλαμάκι (Άλιμος)».

σ.73. Μαρτυρία Αυγής Μακρίδου για την απαλλοτρίωση:«Ο Γερουλάνος μας έδωσε το πιο άγονο κομμάτι, πλυμμένα χώματα, όλο ρεματιές . . .».

σ.75. Μαρτυρία Αιμιλίας Μαρκουλάκη: «. . .Ο Γερουλάνος ήθελε να ονομασθεί η περιοχή Τράχωνες αλλά ο Κυριάκος Ευσταθιάδης επέμενε στην ονομασία Αργυρούπολις . . .».

σελ.97. Μαρτυρία Δημητρίου Μπουλούκου: «. . .Κατά την περίοδο 1924-1925 ο Μαρίνος Γερουλάνος . . . αγόρασε από το ταμείον του Εθνικού στόλου 1.400 στρέμματα και αποτέλεσε τον οικισμόν υπό το όνομα «ΑΛΙΜΟΣ» καθώς δε και 1.950 στρέμματα και αποτέλεσαν τον συνοικισμόν «ΤΡΑΧΩΝΕΣ», αντί του ποσού των 400.000 δραχμών. . .». {Σημείωση Α.Θ.: Υπάρχει μικρή σύγχυση. Στο Μαρ. Γερουλάνο με το 711/31.3.1918 παραχωρητήριο του Υπ. Γεωργίας δόθηκαν 5.553,528 στρέμματα αντί ποσού 600.000 δραχμών, ως ενιαία έκταση}.

Δήμος Ελληνικού- Αργυρούπολης, «Ελληνικό, ψυχή της πόλης μας είναι οι μνήμες της, Ιστορικό λεύκωμα για την προβολή της Ιστορίας της περιοχής του Ελληνικού» (κείμενο και πολλές φωτογραφίες), 2018, συγγραφή-επιμέλεια κειμένων Χάρης Πασβαντίδης, χαιρετισμός Δημάρχου Γιάννη Κωνσταντάτου.

Σημείωση Α.Θ.: Για το ίδιο το βιβλίο βλέπετε περισσότερα στο 13^ο μέρος, με τίτλο «Ελληνικό – Αεροδρόμιο απαλλοτριώσεις 1937 – 1972», σελ. 477.

σελ.100: « . . . Ο ακαδημαϊκός Μιχάλης Τιβέριος, στον πρόλογο του βιβλίου της αρχαιολόγου Κωνσταντίνας Καζά-Παπαγεωργίου με τίτλο: «Η Αρχαία Αστική Οδός και το ΜΕΤΡΟ κάτω από τη Βουλιαγμένης» γράφει ότι «...με τη βοήθεια επιγραφικών ευρημάτων γνωρίζουμε σήμερα καλύτερα τα όρια ορισμένων αρχαίων δήμων, όπως του Ευωνύμου που φαίνεται ότι καταλάμβανε τμήματα της Ηλιούπολης, του Αλίμου, της Αργυρούπολης και του Ελληνικού». Σε αυτόν το δήμο και στην περιοχή των σημερινών Τραχώνων ανακαλύφτηκε το 1975 θέατρο, το οποίο χτίστηκε τον 5^ο π.Χ. αιώνα με μάρμαρα από το λατομείο του Υμηττού, λειτούργησε για 150 χρόνια και είχε χωρητικότητα 2.000 περίπου θεατών. Το νεκροταφείο του δήμου Ευωνύμου κατασκευάστηκε εκεί που σήμερα βρίσκεται το αμαξοστάσιο του Τραμ . . . ».

σελ.139: «Οι Πόντιοι στα Σούρμενα. Φτάνοντας στον Πειραιά το καυτό και αγωνιώδες ερώτημα στα χείλη των προσφύγων ήταν «τι μέλλει γενέσθαι;». . . . Μαζί της (= μιας παρέας προσφύγων) πρόσφυγες και από άλλες περιοχές του Πόντου. Στην αρχή έφτασαν στην Αργυρούπολη. Έμειναν λίγο, αλλά δεν πήγαν πολύ μακριά. Λίγες εκατοντάδες μέτρα πιο πέρα . . . Στήνουν σκηνές. Ευτυχώς για αυτούς, η έκταση ήταν δημόσια, σε αντίθεση με τη γειτονική Αργυρούπολη, την οποία κατείχαν οι μεγαλοκτηματίες Νάστος και Γερουλάνος και την Γλυφάδα την οποία κατείχαν υπό την ιδιοκτησία τους οι Καραπάνος, Ζέπος, Γερμενίτης και Βάου./ Αρχίζουν να σκάβουν και να φυτεύουν τη γη. . . Ευτυχώς για τους σκηνίτες-πρόσφυγες δεν υπήρχε κανένας τσιφλικάς που να θεωρεί δική του τη γη και να τους παρεμποδίσει, όπως έγινε σε άλλες περιοχές, όπου σημειώθηκαν και βίαια επεισόδια. Στη γειτονική Αργυρούπολη, τις πρώτες σκηνές που έστησαν οι πρόσφυγες έσπευσε η χωροφυλακή να τις ξηλώσει, γιατί καταπατούσαν ιδιωτική ιδιοκτησία. Χρειάστηκε να «α ν τ α λ λ ά ξ ε ι» το κράτος την ένταξη στο σχέδιο πόλης χιλιάδων

στρεμμάτων που ανήκαν στο Γερουλάνο, με την παραχώρηση εκ μέρους του μεγαλοκτηματία 300 στρεμμάτων για τους ξεριζωμένους ανθρώπους. . . . Οι ενήλικες που δούλευαν σε βιομηχανίες, βιοτεχνίες και καταστήματα του κέντρου έκαναν καθημερινά τη διαδρομή με τα πόδια. Χρειάζονταν δύο ώρες για να φτάσουν στο Σύνταγμα. Στην επιστροφή, έκαναν ένα διάλειμμα ξεκούρασης στο Κοντοπήγαδο Αλίμου, έπιναν ένα κρασάκι στην εκεί ταβέρνα και συνέχιζαν την πορεία τους προς τα σπίτια τους . . . Ευτυχώς από το 1928 δίνονται τα πρώτα δάνεια κι έτσι οι πρόσφυγες μπορούν να φτιάξουν κανονικά σπίτια . . .».

Γεώργιος Κ. Γιαγκάκης, «Συμβολή στην τοπογραφία και στην κοινωνική ιστορία του Ελληνικού της Αττικής (Σούρμενα, Αγία Παρασκευή, Κομνηνά, Άγιος Κοσμάς, Ελληνικό», «1922-2012, 90 χρόνια», Νέα Σμύρνη Αττικής 2012, β-ΔΒ Ελληνικού- Αργυρούπολης Ταξινόμηση 938.911 ΓΙΑ.

σ.26: «Τράχωνες. Οι Τράχωνες δεν ανήκουν στην διοικητική περιφέρεια του τέως Δήμου Ελληνικού, αλλά το τοπωνύμιο αναφέρεται γιατί είναι από τα παλαιότερα σωζόμενα της ευρύτερης περιοχής και συχνά δημιουργείται ιδίως στους νεωτέρους, σύγχυση./Αναφέρεται χωριό Τραχώνι(Τραχώνιον) στο νομό Δράμας . . . Επίσης σημειώνεται χωριό Τράχωνας στην επαρχία Λευκωσίας (Ελληνοκύπριοι)./ Η τοποθεσία στην Αττική, κατά το Γιάννη Καιροφύλλα «φέρεται ότι προήλθε από παραφθορά της αρχαίας λέξεως τετράχωνες, που σήμαινε συγκρότημα αποτελούμενο από τέσσερις χώνους για αποθήκευση σιτηρών». (Η λέξη τετράχωνες, πάντως, δεν απαντάται στα μεγάλα λεξικά της ελληνικής γλώσσας Liddel-Scott, Δημητράκου και Ιω. Σταματάκου). Κείται δυτικώς της Λ. Βουλιαγμένης. Την αυτή ερμηνεία έχει ασπασθεί και ο Κ.Μπίρης./ Στους Τράχωνες ανήκει και η τοποθεσία Κοντοπήγαδο (πλησίον του σημερινού ναού της Ζωοδ. Πηγής και του σταθμού του metro), προφανώς από κάποιο πηγάδι με μικρό βάθος. Το τοπωνύμιο διασώζεται και στη στάση των λεωφορείων επί της Λεωφόρου Βουλιαγμένης . . .».

Βασίλης Καρδάσης, καθηγητής Πανεπιστημίου. «Από το Μπραχάμι στον Άγιο Δημήτριο. Εικόνες από το παρελθόν. 1830-1980». Έκδοση Δήμος Αγίου Δημητρίου. 2002. β- Δημοτική Βιβλιοθήκη Αγίου Δημητρίου (χωρίς ταξινόμηση).

σελ.7: «Αντί προλόγου. Μια φορά κι έναν καιρό ένα φθινοπωριάτικο σούρουππο στην παραλία του Αγίου Κοσμά, φτάνει μια μαούνα μεθενίτικη. Είχε ξεκινήσει από την αυγή από το λιμανάκι του Αγίου Γεωργίου, επίνειο της Κουνουπίτσας μπορείς να πείς, φορτωμένη ανθρώπους, γονείς και μικρά παιδιά, όλοι τους ανέκφραστοι και αμίλητοι. Δίπλα τους ακουμπισμένα κοφίνια και σακούλια, όλο το βιός. . . . (σελ.14) Στην τελευταία περίοδο της Τουρκοκρατίας ιδιοκτήτης μιας μεγάλης περιοχής, αυτής των Κάτω Τραχώνων που περιέκλειε και το Μπραχάμι φέρεται ο οθωμανός Χαμζά, μουφτής, θρησκευτικός ηγέτης, της Αθήνας. Οι απόγονοί του, οι γιοί του συγκεκριμένα, ήταν ανάμεσα στους Οθωμανούς που μετά το Φεβρουάριο του 1830 διαπραγματεύτηκαν την πώληση των ιδιο-κτησιών . . . Η κατάληξη είναι αναμενόμενη. Οι μεγαλοϊδιοκτήτες της Αττικής γης, όσοι βρέθηκαν με κεφάλαιο την επαύριο του Αγώνα της Ανεξαρτησίας διαφέ-ντευαν τον τόπο. Κατά συνέπεια φυσική και η στενοχώρια των πρωταγωνιστών της Επανάστασης . . . Το σημερινό Μπραχάμι ανήκε πλέον σε μεγαλοϊδιοκτήτες γης, κατά το μεγαλύτερο μέρος του στον Ανδρέα Λουριώτη. Ο Ανδρέας Λουριώ-της (1789-1854), μια αμφιλεγόμενη προσωπικότητα που είχε συμμετάσχει στη σύναψη των εξωτερικών δανείων του Αγώνα του 1824 και 1825. Ανάμιξη που είχε συνοδευτεί με αρνητικά σχόλια σε βάρος του για ιδιοποίηση ενός μέρους των δανείων. Τώρα ο Λουριώτης γινόταν κάτοχος μιας τεράστιας έκτασης με επίκεντρο τους Τράχωνες, αλλά που συμπεριλάμβανε και το νοτιοανατολικό μέρος του Μπραχαμίου . . . Οι πληροφορίες μας λένε ότι οι Μεθενίτες κολλίγοι δούλευαν το 1836 στα κτήματα του μεγαλοϊδιοκτήτη Ανδρέα Λουριώτη στη θέση Πυρναρή (ανήκει σήμερα στη Γλυφάδα) στους Τράχωνες. .». (σελ.18): «. . . Λίγο αργότερα στις 16 Δεκεμβρίου 1836 ο σκωτσέζος Τζώρτζ Φίνλεϋ, ο αγοραστής μεγάλων εκτάσεων γης στην Αττική, έγραψε στον παλαιό φίλο του άγγλο

τοπογράφο και περιηγητή William Martin Leake, τον πρόδρομο της γεωγραφίας του ελληνικού χώρου: «Στους λόφους πίσω από το Καλαμάκι (Kallimaki στο πρωτότυπο) υπάρχουν πολλοί πυρόλιθοι και ένας τύμβος μεταξύ αυτού και του Μπραχαμίου (Birhami στο πρωτότυπο) – 4 ιερά κτίρια με μεγάλους όρθιους κυβόλιθους, κοντά στο Μπραχάμι άλλος ένας δήμος. Στο λόφο που λέγεται Πανί, πάνω από την περιοχή Τράχωνες, σε μια κορυφογραμμή υπάρχει ένας σημαντικός ναός. Η κορυφή του λόφου έχει χρησιμοποιηθεί ως λατομείο. Στο ακρωτήριο του Αγίου Κοσμά άλλος ένας δήμος». Είναι προφανές ότι ο Φίνλεϋ αναφέρεται στο Μπραχάμι της περιοχής των Τραχώνων, το Μπραχάμι που αφορά εμάς . . . .».

σελ.22: «Η περιοχή (ενν. του Χασανίου) παραλιακή ζώνη στην ουσία, συμπεριλήφθηκε στα όρια του δήμου Αθηναίων με το Βασιλικό Διάταγμα της 30^{ης} Αυγούστου 1840, μαζί με τον Καραά (Ηλιούπολη) και τους Τράχωνες . . .».

σελ.33: «. . . Στην ουσία η πλειονότητα των κατοίκων της Αττικής είχε μεταβληθεί σε κολλίγους στα κτήματα των μεγαλοϊδιοκτητών. Όργωμα, σπορά χωραφιών, αλώνισμα, ιδού οι δραστηριότητες που αναπτύσσονται μέσα στη μεγαλοϊδιοκτησία. Τα πράγματα δεν διαφοροποιήθηκαν ούτε με την είσοδο στον 20^ο αι. Ο Νίκος Καραμπάμπας, ερχόμενος το 1905 από τα Μέθανα εγκαταστάθηκε οικογενειακώς στο κτήμα του Πετούση στους Τράχωνες. Εκεί βρισκόταν και το μεγάλο αγρόκτημα του Γερουλάνου. Ο κεφαλονίτης γιατρός με τη σπουδαία καριέρα Μαρίνος Γερουλάνος, αγόρασε στις 26 Μαρτίου 1918 – όπως μαρτυρεί ο ίδιος – το κτήμα από τον Εθνικό Στόλο, όπου είχε περιέλθει από κληροδό-τημα. Να ήταν ο Πετούσης ο δωρητής; Να ήταν η χήρα Λουριώτη ; Δεν είναι εύκολο να μαθευτεί. Δυστυχώς ο Γερουλάνος στα δημοσιευθέντα απομνημο-νεύματά του είναι χαρακτηριστικά φειδωλός στις πληροφορίες που δίνει για τη γαιοκτητική του ιδιότητα στους Τράχωνες. Γνωρίζουμε ότι ο γιός του Ιωάννης ανέλαβε τη διαχείριση του κτήματος στα 1929. Η έλλειψη νερού και το άγονο του εδάφους, στοιχεία που χαρακτηρίζουν την ευρύτερη περιοχή του Μπραχα-μίου συμπεριλαμβανομένου, οδήγησαν σε εναλλακτικές επιχειρηματικές στοχεύσεις.

Όλες οι προσπάθειες της οικογένειας λοιπόν αποσκοπούσαν στη βιομηχανοποίηση του γάλακτος. Τότε για πρώτη φορά στα σπίτια της Αθήνας έγινε διανομή αποστειρωμένου γάλακτος σε φιάλες. Η τελική αποτυχία αποδίδεται από τον Μαρίνο Γερουλάνο στο σκληρό ανταγωνισμό της ΕΒΓΑ που ακριβώς την ίδια περίοδο μπήκε στην αγορά των γαλακτοκομικών προϊόντων. Πολλοί Μπραχαμιώτες δούλεψαν σκληρά στο κτήμα του Γερουλάνου. Κολλίγοι δουλεύοντας στο αγρόκτημα, είτε εκτρέφοντας τις αγελάδες, είτε στο σιτάρι, στο σανό, στο αμπέλι του μεγαλογιατρού. «Ο αφέντης ήταν καλός», έτσι έχει μείνει στη συνείδηση παλαιών Μπραχαμιωτών με τους οποίους μιλήσαμε, ο Γερουλάνος. Ο ίδιος ο ιδιοκτήτης γράφει χαρακτηριστικά: «Από κοινωνικής απόψεως και ο Χανς *ξενν. τον υιό του Ιωάννη* ευρεθείς εις το περιβάλλον του κτήματος, πλείστα προσέφερον, φροντίζων πάντοτε το προσωπικόν του και τους εις το κτήμα εργαζόμενους. Αναφέρω μόνον την συμμετοχήν του προσωπικού εις όλας τας μεγάλας εορτάς, το Νέον Έτος, το Πάσχα και άλλας και τα δώρα τα οποία προσεφέροντο εις μικρούς και μεγάλους». Οι πληροφορίες του Γερουλάνου μιλούν για 30 οικογένειες με σύνολο 70-80 εργάτες που διέμεναν και δούλευαν στο κτήμα. Ας κρατήσουμε την επισήμανση του γιατρού: « . . εξακολουθώ να θεωρώ την απόκτησιν του κτήματος οικονομικώς ως αποτυχίαν, κοινωνικώς όμως ότι επαρκώς απέδωσεν, παρ' όλας τα δυσχερείας και κόπους . . . . ».

σελ.34: « . . . Η πρόσκτηση μεγάλης έκτασης γαιών αλλά και η ενοποίηση κατατεμαχισμένων ιδιοκτησιών από τους Μπραχαμιώτες πρέπει να αναζητηθεί στη δεκαετία του 1930. Τότε έγινε η περίφημη ανταλλαγή των ιδιοκτησιών με το Γερουλάνο. Συγκεκριμένα το 1932 στη σημερινή περιοχή Αγίου Κωνσταντίνου αντηλλάγησαν κτήματα μεταξύ του Γερουλάνου και γνωστών οικογενειών Μπραχαμιωτών προκειμένου να ενοποιηθούν οι εκτάσεις. Έμειναν γνωστά ως τα ανταλλάξιμα κτήματα. Η αναλογία ήταν 5 στρέμματα χωράφι για 1 στρέμμα αμπέλι. Και ήταν λογικό. Το αμπέλι είναι καλλιέργεια έντασης εργασίας, δηλαδή η παραγωγική διαδικασία απαιτεί υψηλή συμμετοχή του παράγοντα εργασία. Σκληρή δουλειά με απλά λόγια και υψηλή παραγωγικότητα ήταν επόμενο να ανταλλάσσεται με μεγαλύτερες εκτάσεις χωραφιών. . . . ».

σ. 90: {Αφού αναφερθεί ότι το Α' Δημοτικό σχολείο πρωτολειτούργησε την περίοδο 1913-1914 και καταγραφούν οι μαθητές έως το 1945-46, συνεχίζεται}: « . . . Οι μαθητές των πρώτων χρόνων προέρχονται κατ αποκλειστικότητα από το Μπραχάμι με την προσθήκη ορισμένων μαθητών που φέρονται να διαμένουν στους Τράχωνες. Πρόκειται προφανώς για τις οικογένειες των καλλιεργητών στις μεγάλες ιδιοκτησίες των Τραχώνων. . . .».

σελ.132: « . . . Μετά την αποχώρηση των Γερμανών τον Οκτώβριο του 1944 η ζωή άρχισε να βρίσκει κανονικούς ρυθμούς. Δεν κράτησε πολύ όμως. Τα Δεκεμβριανά, ο Εμφύλιος Πόλεμος 1946-1949, συντάραξαν την ελληνική κοινωνία της εποχής, το Μπραχάμι δεν θα έμενε αλώβητο απ αυτές τις εξελίξεις. Οι Μπραχαμιώτες ήταν στην πλειοψηφία τους φιλοβασιλικοί και αυτό βάραινε στις επιλογές των κατοίκων, αλλά και των μαχητών της αντίπαλης παράταξης. Έτσι το Δεκέμβριο του 1944 πολλοί Μπραχαμιώτες αναγκάστηκαν να καταφύγουν στο Καλαμάκι, στα πρόχειρα καταλύματα που είχαν φτιάξει μέσα στα κτήματα. Η περιοχή του Καλαμακίου τελούσε υπό τον έλεγχο και τη προστασία των Άγγλων, με αποτέλεσμα εκεί να νιώθουν περισσότερο ασφαλείς. Οι συνθήκες βεβαίως δεν ήταν καλύτερες. Το αντίθετο μάλιστα. Τα Χριστούγεννα του 1944 προς 1945 οι Μπραχαμιώτες τα πέρασαν σε ένα δωμάτιο τρεις οικογένειες μέσα σε ένα διαβολεμένο κρύο και χωρίς θέρμανση, όπως θυμάται ο Κώστας Λέκκας. . . ».

σ.139:« . . . Έτσι το 1834 στο δήμο Αθηναίων περιλαμβάνονται οι οικισμοί Κασιπόδι, Πυριτιδοποιείο, Χασάνι, Άγιος Κοσμάς και Πικροδάφνη, ήτοι περιοχές που γνωρίζουμε ότι άγγιζαν τα αδιευκρίνιστα όρια του Μπραχαμίου..».

Διευκρίνιση: Μεταξύ των οικισμών που περιελήφθησαν (1834) στο δήμο Αθηναίων ήταν (εκτός από τον Άγιο Κοσμά κ.ά.) και οι «Τράχωναις» (βλ. πιο κάτω στο κεφάλαιο «Καλαμάκι- Άλιμος νεότεροι χρόνοι»). Εδώ παραλείπεται η καταγραφή τους, ίσως από έλλειψη ενδιαφέροντος αντικειμένου ή από αβλεψία.

Κληρονόμοι ΝΑΣΤΟΥ για το ΚΤΗΜΑ ΚΑΡΡΑΣ: Αγωγή αποζημίωσης κατά Ελληνικού Δημοσίου, Δήμου Αλίμου, Αργ. Αργυρίου δημάρχου, της 2.12.1996, ενώπιον του Πολυμελούς Πρωτοδικείου Αθηνών με αρ.κατ.11258/23.12.1996 (Α.Θ., ΤΟ ΧΡΕΟΣ, φάκελος «Νάστου Κληρονόμοι», σελ.578 επ., όπου και άλλες παρόμοιες αγωγές κατά των δημάρχων Αλ. Αλούκου, Κώστα Μαντζουράνη).

σελ.42: «. . . Στην περιοχή του Δήμου Αλίμου έχει ενταχθεί ολόκληρο το κτήμα (τσιφλίκι) ΚΑΤΩ ΤΡΑΧΩΝΕΣ η ιστορία του οποίου είναι παράλληλη με εκείνη του κτήματος ΚΑΡΑ. Γνωρίζουν οι εναγόμενοι . . . ότι η ιδιοκτησία του κτήματος Κάτω Τράχωνες είχε την ακόλουθη εξέλιξη: Τελευταίος ιδιοκτήτης του ήταν ο καθηγητής της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών Μαρίνος Γερούλα-νος και η από αυτόν συσταθείσα α.ε. «ΚΤΗΜΑ ΤΡΑΧΩΝΕΣ ΑΕ» στην οποία το είχε εισφέρει. ....». (Σημείωση ΑΘ: Στην ίδια αγωγή παρατίθενται ισχυρισμοί και λεπτομερές ιστορικό του τρόπου κτήσης κυριότητας από τους δικαιοπαρόχους των εναγόντων. Επισημαίνεται ότι η ιστόρηση αυτή γίνεται από την υπερασπιστική άποψη των εναγόντων, η οποία Α Π Ο Ρ Ρ Ι Φ Τ Η Κ Ε από το Πρωτοδικείο οριστικά [1977], το Εφετείο τελεσίδικα, και τον Άρειο Πάγο [2018] αμετάκλητα).

ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗ, Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν, 1927, τόμος 12 Τ-Ω, σελ. 254. Τράχωνες (οι). Θέσις ανήκουσα εις την κοινότητα Αγίου Δημητρίου (πρώην Μπραχαμίου), απέχουσα 1 ώρ. 15' Ν των Αθηνών κατά τας Δ. υπωρείας του Υμηττού και εγγύς προς Δ. της αμαξιτού οδού Αθηνών-Βουλιαγμένης παρά το Χά ν ι Κ ο ν τ ο π ή γ α δ ο ν. (β- Ευθαλίας Θεολογή-Θωμοπούλου).

ΠΑΠΥΡΟΣ-ΛΑΡΟΥΣ-ΜΠΡΙΤΑΝΙΚΑ τ.58, σ. 50, 1992: «Τράχωνες, οι. Συνοικία του Πολεοδομικού Συγκροτήματος της Πρωτεύουσας, η οποία εκτείνεται στους δήμους Αλίμου και Αργυρούπολης, δυτικά της λεωφ. Βουλιαγμένης [Π].(β-ΑΘ).

«Τ ρ ά χ ω ν ε ς», σε άλλους τόπους.

Σίμος Μένανδρος, «Συμβολή στα τοπωνύμια της Κύπρου», ως άνω περιοδικό ΑΘΗΝΑ, τ. ΙΗ, 1906, β-Αρχαιολογικής Εταιρείας, Ταξινόμηση WE 2.10.

σ. 340: «Και ο Τραχώνας (Κθ.) όστις επίσης μνημονεύεται πολλάκις επί της Φραγκοκρατίας (Mas L. III 209 (4) Μχ. 277. Βουστρ.503 «του Τραχώνου») πάντως ήτο Τράχων, τι εσήμαινε δε Τράχων ερμηνεύει και πάλιν ο Στράβων 16, 755 εκ του Τραχών, ήτοι έδαφος τραχύ και πετρώδες (βλ. και Ιωσ. 13, 16, 5) ως είναι πράγματι ο Τράχωνας, καθώς και δύο Τραχώνια (Λμ. και Κθ.) ών έν ανήκεν εις Τεμπελιώτας. . . .» (= πάντα τοπωνύμια Κύπρου).

Στράβων (63 π.Χ.-23 μ.Χ.) «Γεωγραφικά».

«THE LOEB CLASSICAL LIBRARY, THE GEOGRAPHY OF STRABO, IV» και «The Geography of Strabo, with an English translation by Horace Leonard Jones, Cornell University, IV» Harvard University Press, MCMLXI = 1961. Βιβλιοθήκη – Αρχαιολογικής Εταιρείας, Ταξινόμηση R 99/ S 43.

σελ.258: «16 (C.755). Δύο δε ταυτέστιν όρη τα ποιούντα την Κοίλην καλουμένη Συρίαν, ως αν παράλληλα, ό τε Λίβανος και ο Αντιλίβανος, μικρόν ύπερθεν της θαλάττης αρχόμενα άμφω. Ο μεν Λίβανος της κατά Τρίπολιν, κατά το του Θεού μάλιστα πρόσωπον, ο δ' Αντιλίβανος της κατά Σιδόνα. Τελευτώσι δ'εγγύς πως των Αραβίων ορών των υπέρ της Δαμασκηνης και των Τ ρ α χ ώ ν ω ν (1) εκεί λεγομένων εις άλλα όρη γεώλοφα και καλλίκαρπα. . . .».

1.- Τραχώνων, Tzschucke, Τραχανών.

σ.259: Μετάφραση στην αγγλική: Here are two mountains, Libanus and Anti-libanus, which from Coele-Syria, as it is called, and are approximately parallel to

each other. They both begins slightly above the sea – Libanus above the sea near Tripolis and nearest to Theuprosopon, and Antilibanus above the sea near Sidon; and somewhere in the neighbourhood of the Arabian mountains above Damascene and T r a c h o n e s (1), as they are called, the two mountains terminate in other mountains that are hilly and fruitful. . . .”.

1.- “Trachones” means “Rugged, strong tracts” (see 16.2.20).

σελ.264: 16.2.20 (C.756): «Υπέρ δε του Μασσίου εστίν ο καλούμενος Αυλών βασιλικός και η Δαμασκηνή χώρα, διαφερόντως επαινουμένη. Έστι δε και η Δαμασκός πόλις αξιόλογος, σχεδόν τι και επιφανεστάτη των ταύτη κατά τα Περσικά. Υπέρκεινται δε αυτής δύο λεγόμενοι Τ ρ ά χ ω ν ε ς . . . .».

Μετάφραση στην αγγλική: “20. Above Massias lies the Royal Valley, as it is called, and also the Damascene country, which is accorded exceptional praise. The city Damascus is also a noteworthy city, having been, I might almost say, even the most famous of the cities in that part of the world in the time of the Persian empire; and above it are situated two T r a c h o n e s . . . .”.

Το ΚΑΤΑ ΛΟΥΚΑΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟ. «Η Καινή Διαθήκη, μετά συντόμου ερμηνείας υπό Παν. Ν. Τρεμπέλα, έκδοσις 46^η, Αδελφότης Θεολόγων: Ο Σωτήρ», Αθήναι Νοέμβριος 2000 (1^η έκδοση 1951). (β - Α. Θ.).

σελ. 232: «Κεφάλαιον Γ'. στιχοι 1-20. Το κήρυγμα του Ιωάννου. «1.- Εν έτει δε πεντεκαιδεκάτω της ηγεμονίας Τιβερίου Καίσαρος, ηγεμονεύοντος Ποντίου Πιλάτου της Ιουδαίας, και τετραρχούντος της Γαλιλαίας Ηρώδου, Φιλίππου δε του αδελφού αυτού τετραρχούντος της Ιουραίας και Τ ρ α χ ω ν ί τ ι δ ο ς χ ώ ρ α ς, και Λυσανίου της Αβιληνής τετραρχούντος. . . .».

Μετάφραση:«1.- Κατά δε το δέκατον πέμπτον έτος της αυτοκρατορίας του Τιβερίου Καίσαρος, όταν ήτο ηγεμών εις την Ιουδαίαν ο Πόντιος Πιλάτος, και

τετράρχης εις την Γαλιλαίαν ο Ηρώδης Αντίπας, ο δε Φίλιππος ο αδελφός του ήτο τετράρχης της Ιτουραίας και της Τραχωνίτιδος χώρας, και ο Λυσανίας ήταν τετράρχης της Αβιληνής . . . .».

ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗ, Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν, 1927, τόμος 12 Τ-Ω, σελίδα 254. (β.- Ευθαλίας Θεολογή-Θωμοπούλου).

*** Τράχωνας (ο). Χ. της νήσου Κύπρου, της επαρχίας Λευκωσίας. Κατ.303.

*** Τραχώνι (το). 1.- Πρώην Μπαλαμπάν. Χ. της κοινότητος Διποτάμων, της επαρχίας και του νομού Δράμας. Κατ.219. 2.- Χ. της νήσου Κύπρου, της επαρχίας Λεμεσού. Κατ. 175.

***Τραχωνίτις χώρα. Εις των έξι νομών της Ανατολικής Ιορδανίας, συνορεύ-ων προς Β. με την Δαμασκηνήν χώραν, προς Α με την έρημον της Συρίας. Προς Ν. με την Βαταναίαν (Τζεβέλ-Χαουράν= Αλσάμαδον όρος), προς Δ με το ευφω-ρώτατον υψίπεδον του Χαουράν. Νυν καλείται Λεδοχά ο τόπος και είναι εγκατε-σπαρμένος δια πλείστων ερειπίων, κίωνων, αρχιτεκτονικών μελών, επιγραφών, ενδεικνύων πυκνά και πολυάριμα χωρία και συνοικισμούς αρχαίους, των οποίων εις δι' επιγραφής καλείται Φιλιππούπολις. Πολλαχού αυτής υπήρχον ενδαιτη-ματα ληστών, ών περίφημος αρχηγός αναφέρεται Ζηνόδωρος. Την Τ. πολλάκις αναγράφουσιν οι από Ηρώδου του Α' και του υιού του Φιλίππου συγγραφείς, είνε δε ευρύτερον γνωστή και εκ του κατά Λουκάν Ευαγγελίου «Φιλίππου τετραρχούντος της Ιτουραίας και Τραχωνίτιδος χώρας». Την Τ. απώκισαν από του Μ. Αλεξάνδρου πλείστοι Έλληνες, εκβαλόντες τους Ναβαταίους. Κατόπιν κατέλαβον αυτήν Ιουδαίοι και Άραβες, τω δε 65 π.Χ. ο Πομπήιος, όστις εγκατέστησεν Έλληνας και Ρωμαίους. Α.Σ.Α. = Απόστολος Αρβανιτόπουλος.

ΠΑΠΥΡΟΣ-ΛΑΡΟΥΣ-ΜΠΡΙΤΑΝΙΚΑ τόμος 58, σελ. 50, 1992:

α) Τράχωνας. Κωμόπολη της Κύπρου, προάστιο ουσιαστικά της πρωτεύουσας Λευκωσίας, στα Β, ΒΔ περίχωρά της. Ανθηρός άλλοτε οικισμός με 3.580 κατοίκους κατά την απογραφή του 1960 (πάνω από 3.600 το 1974), στην πλειονότητά τους Έλληνες, αφελληνίστηκε μετά την τουρκική εισβολή και περιήλθε στη ζώνη τουρκικής κατοχής της κυπριακής πρωτεύουσας [Π].

β) Τραχώνι. Ονομασία δύο χωριών της Κύπρου: β1) χωριό της επαρχίας Λεμεσού . . . β2) χωριό της επαρχίας Λευκωσίας . . .

γ) Τραχωνίτις, η (αρχ.). περιοχή της Παλαιστίνης ένας από τους έξι νομούς της ανατολικής Ιορδανίας. Η ονομασία της οφείλεται στο βραχώδες του εδάφους της. Κατελήφθη από τον Μ.Αλέξανδρο, και στη συνέχεια πέρασε στην κυριαρχία των Ρωμαίων, των Βυζαντινών και των Αράβων [Π].(β. Α.Θ.).

Κεφάλαιο δεύτερο

Ναός Εισοδίων Θεοτόκου στο Κτήμα Τράχωνες

Υπόμνηση: Στο πρώτο κεφάλαιο, στα αποσπάσματα από τη μελέτη του καθηγητή Γ. Πάλλη (σ.274), περιέχεται εμπειριστατωμένη παρουσίαση του Ναού. Για τη διατήρηση του ενιαίου του μελέτης, δεν μετέφερα εδώ τα αποσπάσματα.

Κ.Κουρουνιώτης–Γ.Α. Σωτηρίου, «Ευρετήριο των μνημείων της Ελλάδος, Α. Ευρετήριο των Μεσαιωνικών μνημείων», τ.Α' 1927, τ.Β', 1929 – 1.- Μεσαιωνικά μνημεία Αττικής, Β. Πεδιάδος Αθηνών και των κλιτύων Υμηττού – Πεντελικού- Πάρνηθος και Αιγάλεω, χ.χ. Αρχαιολογ. Ετ. Ταξινόμηση ΧC 200.4.

σελ.156: «Εισόδια Θεοτόκου» (εικ.204 και 205). Ευρίσκεται εις Τράχωνες εν τω κτήματι του καθηγητού Μ. Γερουλάνου. Είναι μικρός ναός εν σχήματι ελευθέρου σταυρού, μεθ ασίδος ημικυκλικής και κυλινδρικού τρούλλου. Ο ορθογώνιος νάρθηξ, όν φέρει προς δυσμάς (εικ.205) είναι μεταγενεστέρα προσθήκη. Εσωτερικώς και εξωτερικώς ασβεστόχριστος. Χρονολογία 16^{ου} ή 17^{ου} αιώνας».

Σημείωση: α) η εικ. 204 φέρει υπότιτλο «Κάτοπις και τομή της Παναγίας», και, β) η εικ. 205 φέρει υπότιτλο «Τράχωνες. Άποψις ναού Παναγίας από Β.Δ.».

Παύλος Λαζαρίδης: «Αρχαιολογικόν Δελτίον—Υπηρεσία Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεως—Υπουργείον Προεδρίας της Κυβερνήσεως», τόμος 27 (1972), μέρος Β΄ 1 Χρονικά, «χρονικό» με τίτλο «Βυζαντινά και Μεσαιωνικά Μνημεία νομών Αττικής και Πειραιώς» και υπότιτλο «Τράχωνες, Ναός Εισοδίων της Θεοτόκου» (σελ. 186). β-Αρχαιολογικής Εταιρείας, Ταξινόμηση WE 22.

«ΤΡΑΧΩΝΕΣ. Ναός Εισοδίων της Θεοτόκου. Υπό του ιδιοκτήτου του κτήματος κ. Ι. Γερουλάνου εγένοντο εργασίαι δια την προστασίαν του μικρού, εις σχήμα σταυρού, μεταβυζαντινού ναΐσκου των Εισοδίων, δια της διανοίξεως αποστραγγιστικών αυλάκων και κατασκευής των αναλημματικών τοίχων (πιν.126γ). Κατά τα εργασίας ταύτας απεκαλύφθησαν λείψανα παλαιότερων κτηρίων, τάφοι ως και κορμός μαρμαρίνου λέοντος. Η λεπτομερής έκθεσις θα γίνη υπό του κ. Γερουλάνου».

Σημείωση ΑΘ: Στον «Πιν. 126γ» υπάρχει φωτογραφία του ιερού του ναού (με τα δύο, τότε υπάρχοντα σύρριζα του τοιχείου του Ιερού, πεύκα) και υπότιτλο: «γ. Τράχωνες. Ο ναός των Εισοδίων της Θεοτόκου από ΝΑ».

«Σταύρος Μαμαλούκος (1960-)— Αναστασία Καμπόλη-Μαμαλούκου και συνεργάτες», αναστηλωτές, Έκθεση για την έκδοση της άδειας συντήρησης του Ι.Ν.Εισοδίων Θεοτόκου στο Κτήμα Τράχωνες, Μάρτιος 2006.

«Α. ΤΟ ΜΝΗΜΕΙΟ. Α.1. Εισαγωγικά-βιβλιογραφία: Ο ναός των Εισοδίων της Θεοτόκου στους Τράχωνες Αττικής έγινε για πρώτη φορά γνωστός στην επιστημονική κοινότητα το 1933, όταν δημοσιεύτηκε το Ευρετήριο των Μεσαιωνικών Μνημείων της Αττικής από τον Α. Ορλάνδο. Στο σύντομο λήμμα που αφορούσε στο μνημείο περιλαμβανόταν η μοναδική γνωστή μέχρι σήμερα αποτύπωσή του.

Μεταπολεμικά, εργασίες που πραγματοποιήθηκαν από την οικογένεια Γερουλάνου έδωσαν την αφορμή για μία μικρή αναφορά στο ναό στα Χρονικά του Αρχαιολογικού Δελτίου, από τον Π. Λαζαρίδη. . . . Έκτοτε δεν έχει παρουσιαστεί άλλη δημοσίευση για το μνημείο, το οποίο παραμένει έτσι ουσιαστικά αδημοσίευτο. Α.2. Τοπογραφικά – Ιστορικά: Ο ναός των Εισοδίων της Θεοτόκου βρίσκεται στο πρώην κτήμα Γερουλάνου, στη θέση Τράχωνες του Αλίμου, η οποία διατηρεί ακόμη λείψανα του περίφημου ειδυλλιακού άλλοτε αττικού τοπίου, το οποίο έχει εντελώς αλλοιωθεί στη γύρω περιοχή, εξαιτίας της άναρχης οικοδόμησης κτηρίων βιομηχανικής κυρίως χρήσεως. Η θέση παρουσιάζει μεγάλο αρχαιολογικό ενδιαφέρον, καθώς βρίσκεται στην περιοχή όπου τοποθετείται ο σημαντικός αρχαίος δήμος Ευώνυμον. Κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας υπήρξε κέντρο του εκτεταμένου οθωμανικού τσιφλικιού Τράχωνες, που αναφέρεται σε αρκετά κείμενα ξένων περιηγητών. Μετά την Ελληνική Επανάσταση το τσιφλίκι αγοράστηκε αρχικά από το Λουκά Πύρρου, ο οποίος το πούλησε το 1831 στον Κωνσταντίνο Ζωγράφο, για να καταλήξει αργότερα στην οικογένεια Γερουλάνου, με την οποία ταυτίστηκε σε όλη σχεδόν τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα. Ο ναός είναι κτισμένος στα ανατολικά κράσπεδα υψώματος, στην κορυφή του οποίου βρίσκεται το οικοδομικό συγκρότημα της οικίας Γερουλάνου σε απόσταση λίγων μέτρων από τη δεξιά όχθη του ρέματος που εξακολουθεί να διατρέχει την περιοχή. Η πρόσβαση στο χώρο του ναού γίνεται σήμερα από την οδό Αρχαίου Θεάτρου, μέσω μιας πρόχειρα διαμορφωμένης εισόδου. Από την είσοδο αυτή στο μνημείο οδηγεί αδιαμόρφωτο μονοπάτι μήκους 50 περίπου μ., το οποίο διασχίζει το ρέμα επάνω σε νεώτερη, ευτελούς κατασκευής, στενή γέφυρα από οπλισμένο σκυρόδεμα . . . .».(βλ.Α.Θ. ΤΟ ΧΡΕΟΣ, σ.466, 506 επ.).

Κ ε φ ά λ α ι ο τ ρ ί τ ο

Μονόκλιτη βασιλική (στο χώρο του Ι.Ν. Ζωοδόχου Πηγής)

Παύλος Λαζαρίδης:«Αρχαιολογικόν Δελτίον—Υπηρεσία Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεων—Υπουργείον Προεδρίας της Κυβερνήσεως», τόμος 19 (1964), μέρος

Β' 1 Χρονικά, «χρονικό» με τίτλο «Κτήμα Τράχωνες» (σελ. 96) και «Άγιος Κοσμάς» (σελ. 99). β- Αρχαιολογικής Εταιρείας, Ταξινόμηση WE 22.

«Κ τ ή μ α Τ ρ ά χ ω ν ε ς» (σελ.96).

Προκειμένου να ανεγερθή ενοριακός ναός της Ζωοδόχου Πηγής επί οικοπέδου παραχωρηθέντος υπό του κ. Ι. Γερουλάνου εκ του κτήματος Τράχωνες, δεξιά της λεωφόρου Βουλιαγμένης, εγένετο υπό της Εφορείας δοκιμαστική σκαφική έρευνα. Η έρευνα αύτη ήτο αναγκαία, καθ όσον η θέσις της υπό ανέγερσιν εκκλησίας γεινιάζει προς τα από του 1959 αποκαλυφθέντα ερείπια μονοκλίτου μικράς βασιλικής (Πιν. 93 α) μετά νάρθηκος κατά μήκος της νοτίου πλευράς. Κατά την σκαφήν ηνοιγήσαν δύο τάφροι εις σχήμα σταυρού (Α-Δ και Β-Ν) μήκους 25 μ., πλάτους 1 μ. και βάθους 1,5 μ. Πλην δύο οξυπύθμενων αμφορέων, οι οποίοι ήσαν πλήρεις χώματος (Πιν. 93 γ) ουδέν έτερον ευρέθη. (Διαστάσεις αμφορέων: διαμ.0,365 μ., ύψ.0,48 μ., και διαμ. 0,32 μ. ύψ.0,42 μ.). Δέον να σημειωθή ότι από βάθους 0,80 μ. και κατωτέρω τα χώματα ήσαν τελείως καθαρά, άνευ οστράκων, τα οποία άλλωστε και μέχρι του βάθους τούτου (0.80 μ.) ήσαν σπάνια. Επ ευκαιρία της εργασίας ταύτης ηρευνήθησαν λεπτομερέστερον τα ερείπια της βασιλικής. Η τοιχοδομία του κτίσματος τούτου παρουσιάζει το χαρακτηριστικόν,ότι αποτελείται εκ μεγάλων διαστάσεων κροκαλοπαγών δόμων τοποθετημένων ορθίωv κατά μικράς αποστάσεις (Πιν. 93 α), αίτινες πληρούvται δια κοινής τοιχοποιίας. Κατά τον καθαρισμόν του δαπέδου απεκαλύφθη προς δυσμάς του κλίτους εγκάρσιος τοίχος, επί του οποίου ευρέθη, εις την θέσιν του, το κάτω μέρος αρραβδώτου μαρμαρίνου κίονος, ενώ τα ίχνη της εδράσεως ετέρου κίονος είναι εμφανή επί της προς νότον εκτισμένης οριζοντίως, επιτύμβιας στήλης (Πιν. 93 β). Ούτω, δια του αποκαλυφθέντος τοίχου εσηματίζετο προς δυσμάς νάρθηξ, η επικοινωνία του οποίου μετά του κυρίως ναού εγένετο δια τριβήλου. Δια δύο ανοιγμάτων, εις τον νότιον τοίχον, ο ναός επικοινωνών με επιμήκη χώρον, όστις καταλαμβάνει ολόκληρον το μήκος της νοτίου πλευράς του. Ο χώρος ούτος μάλλον ήτο νάρθηξ, ανοικτός προς νότον. Την στάθμην του δαπέδου του νάρθηκος εδήλουν πλάκες τινές πήλιναι, σωζόμεναι προς το ανατολικόν αυτού άκρον. Χαμηλότερον του δαπέδου τούτου, και υπό τον ανατολικόν

τοίχον του νάρθηκος, απεκαλύφθη μυλόπετρα (διαμέτρου 0,75 μ.) και κάτωθεν ταύτης (0,25 μ.) το κάτω ήμισυ μεγάλου πίθου, διαμέτρου 1,10 μ. Εις το δυτικόν επίσης μέρος του νάρθηκος ευρέθη εγκάρσιος τοίχος προγενέστερος και άσχετος προς την τοιχοδομίαν τούτου. Τα στοιχεία ταύτα, ήτοι: η μυλόπετρα, ο πίθος και ο εγκάρσιος τοίχος αποδεικνύουν ότι προ της βασιλικής υπήρχεν εις την ιδίαν θέσιν έτερον κτίσμα. Αλλά και εις την βασιλικήν δυνάμεθα να προσδιο-ρίσωμεν δύο οικοδομικάς περιόδους. Της πρώτης το δάπεδον ήτο εις την αυτήν στάθμην προς την του κατωφλίου του τριβήλου, ενώ της δευτέρας ευρίσκετο κατά 0,25 μ. υψηλότερον τούτου, ως δεικνύουν πλάκες τινές πήλιναι σωζόμεναι παρά τον νότιον τοίχον.

Εκ 10 τάφων, ευρεθέντων εν τω νάρθηκι εις δύο επίπεδα και κατασκευασμένων δια μεγάλων διαστάσεων στρωτήρων κεράμων,κι εξ ενός ετέρου τάφου κτιστού, αμελούς τοιχοποιίας, καλυπτομένης δια δύο μεγάλων στρωτήρων κεράμων, ευρεθέντος παρά τον νότιον τοίχον του κυρίως ναού, εις βάθος μόλις 0,10 μ. χαμηλότερον του πρώτου δαπέδου, συνάγεται, ότι η βασιλική ήτο κοιμητηριακή Εκκλησία κατά την μεταξύ της παλαιοχριστιανικής και της πρωτοβυζαντινής εποχής περίοδον. Τα της ανωτέρω ανασκαφικής ερεύνης θα εκτεθούν λεπτομερέστερον εν ιδίω άρθρω περί του ανασκαφικού έργου της Εφορείας.

Σημείωση: Προς το τέλος του τόμου υπάρχει «Πίναξ 93» με τρεις φωτογραφίες και υπόμνηση: «Αττική. Τράχωνες: α. Ερείπια βασιλικής, β. Ο μεταξύ κυρίως ναού και νάρθηκος τοίχος μετά του τριβήλου, γ. Οι δύο οξυπύθμενοι αμφορείς και η δοκιμαστική τάφος».

Μέ ρ ο ς ό γ δ ο ο

Κ ο ν τ ο π ή γ α δ ο Α λ ί μ ο υ

Ανασκαφές στην περιοχή και δημοσιεύσεις

Σημείωση: Πρόκειται για πολύ σπουδαία από αρχαιολογική άποψη τοποθεσία, για την οποία, η αρμόδια, υπεύθυνη και εποπτεύουσα αρχαιολόγος Κωνσταντίνα Καζά-Παπαγεωργίου, μόνη της, είτε σε συνεργασία με την Ελίνα Καρδαμάκη, επίσης αρχαιολόγο, έχει/ουν δημοσιεύσει, στους τόμους της «Αρχαιολογικής Εφημερίδας» 2011, 2012, 2014 και 2017, πολυσέλιδες μελέτες, για τα ευρήματα αλλά κυρίως την ερμηνεία αυτών και για την περιοχή (πέραν των δημοσιεύσεων στα «Χρονικά» του Αρχαιολογικού Δελτίου, βλ. πιο πάνω), με σχεδιαγράμματα κατόψεων και πολλές φωτογραφίες. Λόγω των πολλών σελίδων είναι αδύνατη (και νομικά/ηθικά μη επιτρεπτή) η αντιγραφή τους, προς χάρη των Αλιμιωτών. Ο Δήμος, επειδή είναι μεταγενέστερες της έκδοσής του «Αλιμος, Όψεις της ιστορίας...» (2006), ίσως, πρέπει να αποφασίσει για την έκδοσή τους. Γι αυτό θα επιλέξω αποσπάσματα/συμπεράσματα ή γενικές κρίσεις κι αξιολογήσεις που, κατά τη γνώμη μου, αναδεικνύουν τη σπουδαιότητα της θέσης αλλά και των μελετών, παραλείποντας τις ειδικές επιστημονικές κι επεξηγητικές παραπομπές.

Κωνσταντίνα Καζά-Παπαγεωργίου: Αρχαιολογική Εφημερίς τ. 150/2011 σ. 197 έως 274 μελέτη με τίτλο «Κοντοπήγαδο Αλίμου Αττικής, Οικισμός των ΠΕ και ΥΕ χρόνων και ΥΕ εργαστηριακή εγκατάσταση». Αφορά το «όρυγμα»- «αποθέτη Ι» στον οποίο βρέθηκαν 20.000 όστρακα (τα 2.750 διαγνωστικά) κ.α.

«Η θέση Κοντοπήγαδο τοποθετείται στο ΒΑ άκρο του Δήμου Αλίμου Αττικής, εκτεινόμενη κατά μήκος της Λ. Βουλιαγμένης από το ύψος περίπου της οδού Δωδεκανήσου έως την οδόν Αρχαίου Θεάτρου. Ανατολικά και νοτιοανατολικά του Κοντοπήγαδου αναπτύσσονται σε επικλινές έδαφος μέχρι τις υπώρειες του Υμηττού οι δήμοι της Ηλιούπολης και της Αργυρούπολης, ενώ δυτικά και νότια της θέσης αυτής βρίσκεται η περιοχή Τράχωνες Αλίμου, στην οποία συμπεριλαμβάνεται και ο Λόφος Πανί. Στην περιοχή των Τραχώνων όπου βρίσκεται και το ομώνυμο κτήμα πρώην ιδιοκτησίας Γερουλάνου, έχουν εντοπισθεί και εν μέρει αποκαλυφθεί αρχαία κατάλοιπα των προϊστορικών και ιστορικών χρόνων, στο πλαίσιο του σωστικού έργου της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, κυρίως από τη

δεκαετία του 1970 και εξής. Έχει δε ταυτιστεί η περιοχή αυτή με τον Κλεισθένειο δήμο του Ευωνύμου, βάσει του πλήθους των ευρημάτων, κινητών και ακινήτων που έχουν προκύψει από τις ανασκαφές, εν μέσω των οποίων τη σημαντικότερη θέση κατέχει το αρχαίο θέατρο.

Τα παλαιότερα ίχνη κατοίκησης στη περιοχή του Κοντοπήγαδου-Τραχώνων ανάγονται στο τέλος της 4ης χιλιετίας π.Χ. με συνεχή παρουσία ζωής καθ όλη τη διάρκεια της 3ης χιλιετίας π.Χ., ενώ τα ευρήματα από το α' μισό της 2ης χιλιετίας είναι ελάχιστα. Η ζωή σύμφωνα με τα διαθέσιμα ανασκαφικά στοιχεία επανεμφανίζεται στην περιοχή τον 14ο αι. π.Χ. (ΥΕ III Α περίοδο) και καλύπτει στη συνέχεια όλο το 13ο αι. π.Χ. (ΥΕ III Β περίοδο) μέχρι και τις αρχές του 12ου αι. π.Χ. (ΥΕ III Γ πρώιμη περίοδο). Στην ΥΕ III Α 2 – ΥΕ III Β/Γ πρώιμη χρονολογούνται τα οικοδομικά κατάλοιπα που αποκαλύφθηκαν σταδιακά από το 1985 έως το 2001 στα τρία συνεχόμενα οικόπεδα του Οικοδομικού Τετρα-γώνου 71 Α του Δήμου Αλίμου, επί της Λ. Βουλιαγμένης και των οδών Γούναρη, Κουμουνδούρου και Μιχαλακοπούλου. Το ΟΤ έχει χωροθετηθεί στον δυτικό τομέα του χαμηλού λόφου, ο οποίος αν και διχοτομήθηκε κατά τις εργασίες διάνοιξης της Λεωφ. Βουλιαγμένης στις αρχές της δεκαετίας του 1960, διέσωσε στην εναπομείνασα κορυφή και την ομαλή δυτική πλαγιά του εκτεταμένα οικιστικά κατάλοιπα της Μυκηναϊκής εποχής. . . . .

Στην ίδια περίοδο ανάγεται και η εκτεταμένη *εργαστηριακή εγκατάσταση* που αποκαλύφθηκε το 2006-2007 στον χώρο του σταθμού ΜΕΤΡΟ «Αλιμος», μόλις 300 μ. νότια από το ΟΤ 71 Α. Στο πλαίσιο της κατασκευής του σταθμού και σε βάθος μόλις 0,50 – 0,60 μ. από το οδόστρωμα της Λεωφ. Βουλιαγμένης, εντοπίστηκε αδιατάρακτο μυκηναϊκό στρώμα επί του ασβεστολιθικού ή κροκαλοπαγούς κατά τόπους φυσικού βράχου, ο οποίος έφερε τεχνητές και φυσικές διαμορφώσεις ιδιαίτερου ενδιαφέροντος. Διαπιστώθηκαν τέσσερα συστήματα αγωγών, τα οποία έχουν λαξευθεί στο βράχο, ενώ στους ενδιάμεσους κυρίως χώρους υπάρχουν σειρές λαξευμένων ορυγμάτων. Από τους δύο κεντρικούς αγωγούς σχηματίζουμε σαφή εικόνα για τη μορφή τους, δεδομένου ότι αποκαλύφθηκαν ο ένας σε μήκος 60 μ. και ο δεύτερος σε μήκος 30 μ., ενώ έχει

αποσαφηνιστεί μόνο το ένα άκρο τους. Από τους άλλους δύο αγωγούς ήρθε στο φως μικρό μόνο τμήμα. Πρόκειται πάντως δια επιμήκη λαξεύματα άγνωστου μήκους, με πλάτος 2,60 μ., κατά μέσον όρο, ορθογώνιας διατομής, τα οποία παρουσιάζουν στην κατά πλάτος τομή τους τρία επίπεδα. . .

Οι αγωγοί είναι παράλληλοι μεταξύ τους, σχεδιασμένοι με εκπληκτική ακρίβεια. Τα ενδιάμεσα ορύγματα, που είναι λαξευμένα επίσης βάσει ακριβούς σχεδίου, έχουν ορθογώνιο σχήμα . . . . Οι αγωγοί και τα ορύγματα εντάσσονται στο σύνολό τους σε μια εκτεταμένη εργαστηριακή εγκατάσταση, το κύριο στοιχείο της οποίας φαίνεται ότι ήταν η διοχέτευση, η κυκλοφορία και η χρησιμοποίηση του νερού. Στον σχεδιασμό της εγκατάστασης έχει ληφθεί υπόψη και η επαναχρησιμοποίηση ή ανακύκλωση του νερού, καθώς στην Αττική το νερό είναι διαχρονικά λιγοστό και κατά συνέπεια πολύτιμο (Κριτίας 11 1 a-d). Οι ανάγκες της περιοχής καλύπτονταν από τους χειμάρρους, τα ρέματα και από πηγάδια κυρίως κατά τις περιόδους ξηρασίας και ανομβρίας. Στο χώρο που ερευνήθηκε αποκαλύφθηκαν τρία μυκηναϊκά πηγάδια . . . .

Ως προς τη δραστηριότητα που λάμβανε χώρα στην εν λόγω έκταση, θεωρούμε προς το παρόν δια της εις άτοπον απαγωγής ότι πρόκειται για το πρώτο στάδιο κατεργασίας του λιναριού (λίνου του χρησιμοτάτου), από το οποίο παραγόταν η κατ'εξοχήν φυτική ίνα της αρχαιότητας. Κατά συνέπεια οι λαξευμένοι αγωγοί και τα ορύγματα ερμηνεύονται σαν λινοβρόχια. Επειδή όμως δεν έχουν δημοσιευτεί συναφή στοιχεία για κατάλοιπα εγκατάστασης αυτής της μορφής στις έως τώρα γνωστές μυκηναϊκές θέσεις, προτείνεται η προαναφερθείσα ερμηνεία βάσει πληροφοριών που αντλούνται από τη λαογραφία της σύγχρονης Ελλάδας και των γειτονικών χωρών. Πάντως σε πινακίδες της Πύλου . . . αλλά και της Κνωσσού . . ., όπου αναφέρεται το λινάρι είτε ρητά . . . είτε ως βραχυγραφία . . ., καταγράφονται στοιχεία σχετικά με την καλλιέργεια, την παραγωγή, τη διάθεση και τη φορολόγηση του προϊόντος. Οι καταγραφές αυτές δηλώνουν το ενδιαφέρον των ανακτόρων για τον τομέα της λινοκαλλιέργειας και υπογραμμίζουν την άσκηση ελέγχου από την κεντρική εξουσία σε όλα τα στάδια της παραγωγής, καθώς η χρήση του λινού ήταν απαραίτητη όχι μόνο στο τομέα

της ένδυσης και της οικοσκευής, αλλά και σε πολλούς άλλους τομείς, τον έλεγχο των οποίων είχε το ανάκτορο. Ενδεικτικά αναφέρεται η ναυπηγική, που προφανώς απορροφούσε τις μεγαλύτερες ποσότητες για τα πανιά, τα σχοινιά και το καλαφάτισμα των πλοίων, η κατασκευή λιθοθωράκων, αρμάτων αλλά και σχοινιών και διχτυών για το κυνήγι, ενώ δεν αποκλείεται η εξαγωγή του έτοιμου προϊόντος στο πλαίσιο των εμπορικών δραστηριοτήτων των ανακτόρων. Εκτός των παραπάνω, το λινέλαιο και ο ίδιος ο λιναρόσπορος είχαν επίσης χρήση σε διάφορους τομείς.

Η μεγάλη έκταση της εργαστηριακής εγκατάστασης και ο κατ' αναλογία προς αυτήν μεγάλος όγκος του κατεργαζόμενου προϊόντος ξεφεύγουν από το πλαίσιο της βιοτεχνικής ενασχόλησης και παραγωγής που θα ήταν δυνατό να αποδοθούν σε ένα οικισμό περιορισμένης έκτασης, όπως του Κοντοπήγαδου ή του γειτονικού Άγιου Κοσμά. Αντίθετα, τα μεγέθη αυτά παραπέμπουν σε ένα κέντρο αντίστοιχης κλίμακας που πρέπει να είχε τον έλεγχο της περιοχής και το οποίο δεν μπορεί να είναι άλλο από αυτό της Ακρόπολης των Αθηνών, μόλις 5 χλμ. βορειότερα του Κοντοπήγαδου. Αν στην εν λόγω ερμηνευτική προσέγγιση ληφθεί υπόψη και η παράδοση περί της ίδρυσης του μεγάλου συνοικισμού των Αθηνών, θα ήταν δυνατόν να θεωρηθεί ότι ο μικρός οικισμός του Κοντοπήγαδου στο πλαίσιο της υποτιθέμενης συνένωσης των μικρών οικισμών, ήταν η έδρα του αξιωματούχου, στον οποίο είχε ανατεθεί από το διοικητικό κέντρο της Ακρόπολης η ευθύνη για τη λειτουργία της εργαστηριακής εγκατάστασης. . . . Εν μέσω του πλήθους των ευρημάτων ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν επίσης τα υπολείμματα καθαρής ασβεστικής ουσίας επικολλημένα σε αρκετά όστρακα καθώς και τα ίχνη ορυκτής ερυθρής χρωστικής ύλης στο εσωτερικό μερικών αγγείων. Τα στοιχεία αυτά αποτελούν ισχυρές ενδείξεις και για περαιτέρω εργαστηριακές δραστηριότητες των κατοίκων του συγκεκριμένου οικισμού, οι οποίες πιθανότατα σχετίζονται με επόμενο στάδιο κατεργασίας του λιναριού και αφορούν την παραγωγή και λεύκανση ή βαφή των ινών. Οι παραπάνω δραστηριότητες ίσως πρέπει να συνδυαστούν και με το μεγάλο αριθμό ασαμίνθων που βρέθηκαν στο Κοντοπήγαδο. Ως προς τον τομέα της

κεραμικής παραγωγής, θα πρέπει να τονιστεί ιδιαίτερα η σημασία που έχουν τα νέα ευρήματα, καθώς μέχρι τώρα αν και υπήρχαν πολλές ενδείξεις δεν είχαν εντοπιστεί χειροπιαστά στοιχεία για την ύπαρξη κεραμικού εργαστηρίου στο σύνολο των γνωστών μυκηναϊκών θέσεων της Αττικής. Σύμφωνα με τα παραπάνω διαμορφώνεται η άποψη ότι το Κοντοπήγαδο κατείχε σημαντική θέση όχι μόνο στην περιφέρεια των Αθηνών, αλλά και στην ευρύτερη μυκηναϊκή Αττική.

Η αποκάλυψη των εργαστηριακών και οικιστικών καταλοίπων στο Κοντοπήγαδο αποτελεί πολύ σημαντική εξέλιξη για τη μελέτη της μυκηναϊκής Αθήνας, καθώς τα οικιστικά κατάλοιπα της ύστερης ανακτορικής περιόδου από την Αττική είναι πολύ σπάνια και περιορίζονται κυρίως στην περιοχή της Ακρόπολης των Αθηνών, τον Θορικό, την Ελευσίνα, τον Άγιο Κοσμά και την ακτή του φαληρικού λιμένα, ύστερα από πρόσφατη σωστική ανασκαφή της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας . . . . Τέλος θα πρέπει να σημειωθεί ότι η εγκατάσταση των αγωγών αποτελεί, όπως προαναφέρθηκε, έργο τέτοιας εμβέλειας, που η υπαγωγή του σε κάποιο μεγαλύτερο κέντρο να φαίνεται αδιαμφισβήτητη . . . (ακολουθεί εξειδικευμένη επιστημονική ανάλυση του καθένα των ευρημάτων)».

Κωνσταντίνα Καζά-Παπαγεωργίου- Ελίνα Καρδαμάκη Αρχαιολογική Εφημερίς τ. 151/2012 σ.141 έως 199 μελέτη, με τίτλο «Κοντοπήγαδο Αλίμου Αττικής, Οικισμός των ΥΕ χρόνων». Αναφέρεται στο αποκαλυφθέν «οικιστικό συγκρότημα Ι» (οικόπεδο Π. Αποστόλου- Ατλάντικ ΑΕ, και, οικόπεδο Αδελφών Σταυρόπουλου, Κουμουνδούρου-Μιχαλακοπούλου-Γούναρη) και στο «συγκρότημα ΙΙ» (οικόπεδο ΟΑΕΔ, οδοί Κουμουνδούρου-Γούναρη και Λ. Βουλιαγμένης).

« . . . {....} (αφού προηγηθεί λεπτομερής ανάλυση των ευρημάτων, με κατόψεις, φωτογραφίες κλπ)... ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της μελέτης των ανασκαφικών στοιχείων του αρχαιολογικού υλικού από τον ανατολικό τομέα του συγκροτήματος Ι και του συσχετισμού τους αφενός με τις πληροφορίες που έχουν διασωθεί για το αρχικό περιβάλλον της περιοχής και αφετέρου με την ως τώρα έρευνα της εργαστηριακής εγκατάστασης (συγκρότημα

III) προκύπτει ότι ο εξεταζόμενος χώρος αποτελεί τμήμα ευρύτερου οικιστικού-εργαστηριακού συνόλου. Εκτός των καταλοίπων των συγκροτημάτων I, II, III, οι προαναφερθείσες πληροφορίες για την ύπαρξη και άλλων οικιστικών καταλοίπων στην ίδια περιοχή μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι είχαν διαμορφωθεί κατόπιν συγκεκριμένου σχεδίου δύο τουλάχιστον πολεοδομικοί πυρήνες, οι οποίοι ωστόσο αλληλοεξαρτώντο. Ο ένας πυρήνας με τουλάχιστον τρία συγκροτήματα τοποθετείται στο λόφο του Κοντοπήγαδου και στο άμεσο περιβάλλον του, και ο δεύτερος στην εργαστηριακή εγκατάσταση και στο άμεσο περιβάλλον της. Η εντυπωσιακή αφθονία κεραμικού υλικού που βρέθηκε κατόπιν όλων των ανασκαφικών εργασιών που έχουν πραγματοποιηθεί στο Κοντοπήγαδο, υποδηλώνει πολυπληθή κατοίκηση της περιοχής καθ' όλη τη διάρκεια της Μυκηναϊκής εποχής. Περιορισμένες ενδείξεις στο υλικό της εργαστηριακής εγκατάστασης (συγκρότημα III) και ισχυρότατες στο υλικό των συγκροτημάτων του λόφου, μαρτυρούν τη συνεχή κατοίκηση της περιοχής από το τέλος της ΜΕ εποχής έως και την ΥΕ III A2 περίοδο. Με βάση το υλικό που έχει μελετηθεί έως τώρα, παρουσιάζεται κενό κατά την ΥΕ III B1 περίοδο, καθότι όλα τα σύνολα ανάγο-νται κυρίως στην ΥΕ III Γ/φάση 1, με ένα τμήμα του υλικού να μπορεί να χρονολογηθεί και στην ΥΕ III B2 περίοδο. Η συγκεκριμένη διαπίστωση επιβεβαιώνει, εν μέρει μόνο, τη θεωρία ότι στην Αθήνα παρατηρείται οπισθοδρόμηση κατά την ΥΕ III A2 – III B1 περίοδο, εφόσον βέβαια θεωρούμε ότι το Κοντοπή-γαδο λόγω γειννίας, σχετίζεται άμεσα με την Ακρόπολη των Αθηνών.

Η χωροταξική διάρθρωση του συγκροτήματος I εν γένει, αλλά και του ανατολικού του τομέα που παρουσιάζεται εν προκειμένω, δεν έχει ακριβή παράλληλα. Κυρίαρχη θέση πάντως κατέχει ο χώρος Z, ο οποίος λόγω των μεγάλων διαστάσεων που διαθέτει και άλλων χαρακτηριστικών, όπως το μονολιθικό κατώφλι, το πεζούλι καθ' όλο το μήκος της μίας πλευράς του και των λίθων που έχουν ερμηνευθεί ως πιθανές βάσεις ξύλινων κιόνων, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως η κεντρική αίθουσα του συγκροτήματος. Λείπουν όμως σαφή αρχιτεκτονικά στοιχεία που θα χαρακτήριζαν έναν πρόδομο, και επομένως ένα μεγαρόσχημο κτίριο, όπως αρχικά είχε θεωρηθεί. Με βάση την κεραμική που

βρέθηκε κατά την περιορισμένη έρευνα των επιχώσεων του χώρου Z θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι λειτουργούσε ως χώρος συγκέντρωσης αρκετών ατόμων, όπου προφανώς γινόταν κατανάλωση τροφής και ποτού. Στο πλαίσιο της συγκεκριμένης ερμηνείας του χώρου Z και βάσει του περιεχομένου των εφ-απτομένων σε αυτόν χώρων A και B προτείνεται ο αποθηκευτικός χαρακτήρας των τελευταίων. Για το χώρο B, λόγω των ευρημάτων και του λάκκου, δεν θα αποκλείαμε και την εργαστηριακή του χρήση. Ανοικτό παραμένει το ενδεχόμενο της άμεσης επικοινωνίας των χώρων A και B με τον Z, από ψηλότερο επίπεδο, όπως έχει υποθεθεί παραπάνω. . . . Από τη μελέτη της κεραμικής και κυρίως των μαγειρικών σκευών και των ασαμίνθων προκύπτει διαφοροποίηση μεταξύ του συγκροτήματος I του Κοντοπήγαδου και της εργαστηριακής εγκατάστασης (συγκρότημα III: αποθέτης 1 και πηγάδι 7). Ενώ δηλαδή στην εργαστηριακή εγκατάσταση βρέθηκαν άφθονα ντόπια μαγειρικά σκεύη μικρού και μεγάλου μεγέθους, στο συγκρότημα I εντοπίζονται συχνά αιγινήτικα, μεγάλου έως και πολύ μεγάλου μεγέθους. Σημειώνεται πάντως ότι η ποιότητα των λιγότερων ντόπιων μαγειρικών σκευών του συγκροτήματος είναι υποδεέστερη αυτής των αντίστοιχων της εργαστηριακής εγκατάστασης. Επίσης εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι από τον ανατολικό τομέα του συγκροτήματος I απουσιάζουν οι ασάμινθοι μεσαίου μεγέθους με ωτία, οι οποίοι πιθανότατα χρησιμοποιούνταν σε συγκεκριμένες εργαστηριακές δραστηριότητες.

Όσον αφορά τις δραστηριότητες που λάμβαναν χώρα στα σύνολα του Κοντοπήγαδου, επιβεβαιώνεται η άποψη που έχει ήδη διατυπωθεί, ότι ένα του-λάχιστον μέρος τους είχε εργαστηριακό χαρακτήρα. Οι αποτυχημένες σπτήσεις που βρέθηκαν στο συγκρότημα I, το πήλινο αντικείμενο που είχε ερμηνευθεί ως εξάρτημα τροχού και η ροδέλα πηλού, δηλώνουν την παραγωγή κεραμικών προϊόντων, όπως αγγείων όλων των κατηγοριών και μικροευρημάτων. Η θέση βέβαια του κεραμικού εργαστηρίου και του κλιβάνου δεν έχουν εντοπιστεί. Εικάζεται όμως ότι βρίσκεται σε κοντινή θέση και ότι ήταν μεγάλης εμβέλειας.

Εν κατακλείδι και βάσει των αποτελεσμάτων της μελέτης επιβεβαιώνεται η εγκατάσταση του συγκροτήματος I κατά την ΥΕ III Γ/ φάση 1, όπως είχε ήδη

προταθεί για τις οικίες της ΒΑ κλιτύος στην Ακρόπολη των Αθηνών, καθώς και της γειτονικής εργαστηριακής εγκατάστασης του Κοντοπήγαδου (συγκρότημα ΙΙΙ), του Αγίου Κοσμά και του Θορικού. Όπως και στην Ακρόπολη των Αθηνών, έτσι και στο συγκρότημα Ι του Κοντοπήγαδου δεν διαπιστώθηκαν ίχνη καταστροφής, ανάλογα των αργολικών κέντρων. . . .».

Κωνσταντίνα Καζά-Παπαγεωργίου - Ελίνα Καρδαμάκη: Αρχαιολογική Εφημερίς τ. 153/2014 σ.51 έως 139 μελέτη, με τίτλο «Κοντοπήγαδο Αλίμου Αττικής, ΥΕ οικιστικό συγκρότημα Ι: Νοτιοδυτικός τομέας».

« . . . {....} (αφού προηγηθεί λεπτομερής ανάλυση των ευρημάτων, με κατόψεις, φωτογραφίες κλπ).... ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ. Η έρευνα του νοτιοδυτικού τομέα του συγκροτήματος Ι οδήγησε σε πολύ σημαντικά συμπεράσματα αφ ενός ως προς την κατανόηση των φάσεων κατοίκησης που διαπιστώθηκαν εδώ και αφ ετέρου ως προς την ερμηνεία συγκεκριμένων τομέων του οικισμού. Σε αντίθεση με τον ανατολικό τομέα του συγκροτήματος, όπου οι ενδείξεις για την ακολουθία δαπέδων ήταν μικρές και περιορίζονταν κυρίως στο χώρο Ζ, στο νοτιοδυτικό τομέα βρέθηκαν τόσο στο εσωτερικό του «διδύμου» χώρου Ι-ΙΑ και του χώρου Η, όσο και στους εξωτερικούς χώρους, ίχνη παλαιότερων δαπέδων . . . . Στο νοτιοδυτικό τομέα διαπιστώθηκαν δύο οικοδομικές φάσεις . . . . Αξιοσημείωτο είναι ότι τα δύο αποθηκευτικά αγγεία, η στάμνος και ο μεταφορικός ψευδό-στομος αμφορέας, αποτελούν τόσο ως προς το σχήμα τους όσο και ως προς τη διακόσμησή τους σπάνιους κεραμικούς τύπους, χωρίς παράλληλα στα σύνολα του οικισμού που έχουν εξεταστεί μέχρι στιγμής. Μοναδικό είναι επίσης και το αποσπασματικά διατηρημένο ταυρόμορφο είδωλο που βρέθηκε μαζί με τα αγγεία. Η παρουσία των παραπάνω αγγείων υποδηλώνει κατανάλωση τροφής και ποτού από μεγάλη σχετικά ομάδα ατόμων και μάλιστα στον αύλειο χώρο. Η εύρεση ωστόσο του ταυρόμορφου ειδώλου εντός της ομάδας των αγγείων δεν αποκλείει η κατανάλωση που θα λάμβανε χώρα να είχε τελετουργικό χαρακτήρα, καθώς τα ταυρόμορφα, τα ανθρωπόμορφα και τα ζωόμορφα είδωλα

απαντούν κατ'εξοχήν σε ιερά και χώρους λατρείας. Αξίζει επίσης σημειωθεί ότι ταυρόμορφα είδωλα έχουν βρεθεί και στην Ακρόπολη των Αθηνών. Επίσης οι λάκκοι είναι συνηθισμένες κατασκευές στις αυλές χώρων που έχουν ερμηνευθεί ως ιερά, ενώ οι αυλές εν γένει αποτελούν αναπόσπαστο αρχιτεκτονικό στοιχείο των ιερών. Ως προς τις αυλές έχει προταθεί σύμφωνα με τα ευρήματα που απαντούν στους χώρους αυτούς, ότι τελούνταν προσφορές και σπονδές με ακόλουθη κατανάλωση τροφής και ποτού. Κατά συνέπεια η ύπαρξη του επενδεδυμένου λάκκου στην αυλή, που βρισκόταν κοντά στο ενδεχόμενο μυκηναϊκό πηγάδι, ίσως ενισχύει την άποψη τελετουργικών δραστηριοτήτων στην αυλή που πιθανότατα περιελάμβαναν και σπονδές. . . . . Εν κατακλείδι, η ιδιαίτερη αρχιτεκτονική μορφή, οι λίθινες κατασκευές και τα ευρήματα των χώρων Η, της αυλής, του «δίδυμου» χώρου I-IA, αλλά και των χώρων Α και Ζ του συγκροτήματος I του Κοντοπήγαδου, είναι δυνατόν να υποδηλώνουν την ύπαρξη ενός ιερού, τοπικού μάλλον χαρακτήρα, το οποίο θα συνδεόταν με τα εργαστήρια της περιοχής. Η συνύπαρξη άλλωστε εργαστηρίων, όπως έχει ήδη διατυπωθεί ότι λειτουργούσαν στο Κοντοπήγαδο, με χώρους λατρείας είναι σύνηθες φαινόμενο του αιγαιακού χώρου . . . . .».

Κωνσταντίνα Καζά-Παπαγεωργίου - Ελίνα Καρδαμάκη: Αρχαιολογική Εφημερίς τ. 156/2017 σ.1 έως 93 μελέτη με τίτλο «Κοντοπήγαδο Αλίμου, ΥΕ οικιστικό συγκρότημα I: Βορειοδυτικός τομέας».

«Με την παρουσίαση των χώρων του ΒΔ τομέα του συγκροτήματος I ολοκληρώνεται η μελέτη των οικιστικών καταλοίπων του συγκροτήματος αυτού, τα οποία ανάγονται στη Μυκηναϊκή εποχή. Τα υποκείμενα κατάλοιπα της Πρωτοελ-λαδικής εποχής που αποκαλύφθηκαν στο χώρο του ίδιου συγκροτήματος θα αποτελέσουν αντικείμενο ξεχωριστής ενότητας άρθρων, η δημοσίευση των οποίων θα ακολουθήσει . . . . ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ του ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΟΣ: Για την ίδρυση του ΥΕ συγκροτήματος I στο Κοντοπήγαδο επελέγη η ομαλή πλαγιά χαμηλού λόφου, στα ανατολικά του άξονα της αρχαίας αστικής οδού, η

οποία δεν αποκλείεται να υφίστατο από την προϊστορική εποχή. Σύμφωνα με τα αρχαιολογικά κατάλοιπα, υποκείμενα των μυκηναϊκών, ο χώρος του συγκροτήματος είχε χρησιμοποιηθεί για κατοίκηση και κατά την ΠΕ εποχή, αφού είχε προηγηθεί η εκτροπή της κοίτης ενός χειμάρρου προς άλλη κατεύθυνση και η κατάχωσή του. Το συγκρότημα Ι αποτελείται από μεγάλους και μικρούς χώρους, υπαίθριους και στεγασμένους, οι οποίοι περιτρέχονται από περίβολο που σώζεται στην ανατολική και τη βόρεια πλευρά του. . . . Η πρόσβαση στο συγκρότημα εξασφαλιζόταν από δύο βέβαια ανοίγματα εισόδου ανατολικά και δυτικά, ενώ δεν αποκλείεται να υπήρχαν ανοίγματα εισόδου τόσο από νότια, όσο και από βόρεια. Τα κτίρια του συγκροτήματος είχαν διευθετηθεί σε δύο επίπεδα, ανατολικό και δυτικό, τα οποία υπαγορεύτηκαν από την υψομετρική διαφορά που παρουσίαζε το φυσικό ανάγλυφο της περιοχής. Για τη κατασκευή των τοίχων του κτιριακού συγκροτήματος Ι έχουν χρησιμοποιηθεί μέχρι ενός ύψους αργοί λίθοι διαφόρων μεγεθών και για την ανωδομή ωμές πλίνθοι από ερυθρό πηλόχωμα. Σε λίγα σημεία των τοίχων διαπιστώθηκαν στοιχεία ξυλοδε-σίας. Για τη στέγαση των χώρων πρέπει να είχαν χρησιμοποιηθεί ασβεστολιθι-κές πλάκες, χωρίς να αποκλείεται η χρήση και άλλων υλικών, ίχνη από τα οποία δεν εντοπίστηκαν. Τα δάπεδα κατασκευάζονταν από χώμα και χαλικάκι ενίοτε, καλά πατημένα με ενσωματωμένες πλάκες κατά τόπους. Στο συγκρότημα Ι προσδιορίστηκαν οι παρακάτω χώροι, οι οποίοι αξίζει να επισημανθούν σε συνδυασμό με τα σταθερά αρχιτεκτονικά τους, στοιχεία που τους προσδίδουν ιδιαίτερο χαρακτήρα:

1.- Δύο ευρύχωρες αυλές. Μία εσωτερική στο κέντρο, προσβάσιμη από επιμήκη και ευρύχωρο διάδρομο και μία στη ΒΔ πλευρά του συγκροτήματος, εσωτερικής επικοινωνίας, η οποία χαρακτηρίστηκε ως περικλειστη. Βάσει των ανασκαφικών στοιχείων θεωρείται βέβαιη η αποθήκευση και χρήση νερού στις δύο αυλές. Στην εσωτερική αυλή πρέπει να ήταν σε χρήση το νεώτερο π η γ ά- δ ι που εντοπίστηκε εκεί, με τη λειτουργία του οποίου ταιριάζει ο λιθοπερίβλητος λάκκος που αποκαλύφθηκε στον ίδιο χώρο. Στην περικλειστη αυλή η δεξαμενή, ο αγωγός και το «φρεάτιο» υποδηλώνουν την αποθήκευση και χρήση νερού στο χώρο της. Με την περικλειστη αυλή φαίνεται ότι σχετίζονταν τα δύο

δωμάτια Δ και Β στα ανατολικά της, ιδίων μεταξύ τους διαστάσεων. Και τα δύο δωμάτια διαθέτουν εστία, ενώ η λίθινη βαθμιδωτή κατασκευή της ΒΑ γωνίας του Δ' αποδόθηκε σε κλίμακα που προϋποθέτει όροφο επί του δωματίου αυτού.

2.- Άμεση σχέση με την εσωτερική αυλή πρέπει να είχε ο χαρακτηριζόμενος ως «δίδυμος» χώρος Ι-ΙΑ, καθώς επικοινωνεί μέσω ανοίγματος εισόδου με κατώφλι. Στη μία από τις γωνίες του χώρου Ι υπάρχει λίθινη θήκη που χρησιμοποιήθηκε ως εστία / φούρνος και απέναντί της λίθινο πεζούλι που προσδιορίζεται με δύο κατακόρυφα τοποθετημένους λίθους.

3.- . . . 4.- . . . . 5.- . . . . .

Χρήση και φάσεις του συγκροτήματος Ι. Συνοψίζοντας τα επί μέρους συμπεράσματα από τη μελέτη της αρχιτεκτονικής μορφής του συγκροτήματος Ι, των κινητών ευρημάτων και των σταθερών αρχιτεκτονικών στοιχείων που εντοπίστηκαν στους χώρους του, προκύπτει ότι το συγκρότημα αυτό μάλλον εξυπηρετούσε μεγάλο αριθμό ατόμων. . . . Η ίδρυση του συγκροτήματος Ι, σύμφωνα με τα έως τώρα ανασκαφικά δεδομένα, ανάγεται στην ΥΕ ΙΙΙ Α2 περίοδο και η εγκατάλειψή του στην ΥΕ ΙΙΙ Γ πρώιμη, χωρίς να εντοπίζεται καταστροφή από βίαιο γεγονός. Κατά τη διάρκεια ζωής του εν λόγω συγκροτήματος διαπιστώνονται μετασκευές και αλλαγές που εντάσσονται σε τρεις φάσεις . . . . ενώ στη φάση 3, την τελική, το συγκρότημα έχει συρρικνωθεί, με αποτέλεσμα να λειτουργεί ο ανατολικός μόνο τομέας του . . . . .».

Μαρία Παντελίδου-Γκόφα,καθηγήτρια προϊστορικής αρχαιολογίας ΕΚΠΑ: «Η Νεολιθική Αττική»,1997, έκδοση: Αρχ.Ετ. αρ.167, Ταξ. (Ref.3) ΥΕ 1 (167).

σ.87: «. . .Στη δυτική πλευρά του Υμηττού, 1,5 χιλ. μακριά από τη θάλασσα, ένα χαμηλό ύψωμα στη θέση Κοντοπήγαδο Τραχώνων, κομμένο σήμερα από της διάνοιξη των λεωφόρων Βουλιαγμένης και Γούναρη, άρχισε να κατοικείται στα τελευταία νεολιθικά χρόνια από ομάδα που πρέπει να είχε σχέση με την

κατεργασία και διακίνηση του οψιανού. . .». σελ. 129 στο κεφάλαιο «Θέσεις νεολιθικών ευρημάτων στην Αττική» καταγράφεται: «Τράχωνες – Κοντοπήγαδο (λεωφόρος Βουλιαγμένης και Γούναρη). Χαμηλός λόφος με κεραμεική Ν. ΝΛ Π. Σωστική ανασκαφή Μ. (ορθό Κων.) Καζά 1995. Βιβλιογραφία: Δημοσίευτα».

Σημείωση ΑΘ: Το βιβλίο μεταφράστηκε στην αγγλική γλώσσα το 2000, έκδοση Αρχαιολ. Εταιρείας, με αρ.195, Αρχ. Ετ. Ταξινόμηση (Ref. 3) ΥΕ 1 (195).

“The Oxford Handbook of THE BRONZE AGE AEGEAN (ca.3000-1000 BC)”, edited by *Eric H. Cline*, Oxford University Press 2010, Αρχ.Ετ.Ταξ.ΔΚ 22.265.

σελ.58, MAINLAND GREECE, Jannette Forsen: «...All along the Attic coast, EH sites are to be found either on the coast (e.g.Agios Kosmas) or a little inland, typically on low hills (e.g. Pani and Kontopigado in Alimos) (Kaza-Papageorgiou 2006). The proximity to the Cyclades is felt at most Attic sites usually in the form of pottery (e.g. the Kampos group of EC I/EH I date and the Kastri/ Lefkandi I repertoire of late EH II date) or through large quantities of Obsidian brought from Melos . . . . The cemetery of Agios Kosmas may include a few graves of Cycladic individuals, although the material culture mostly reflects mainland influences, including northern Greece, besides some Kastri/Lefkandi I pottery of west Anatolian inspiration (Mylonas 1959, French 1968, 64-65).....».

Κων. Καζά- Παπαγεωργίου: «Αττικής οδοί, αρχαίοι δρόμοι της Αττικής», εκδοτικός οίκος ΜΕΛΙΣΣΑ 2009, επιμέλεια Μ. Κορρές. Άρθρο με τίτλο «Η «αστική οδός» (οδός Αθηνών-Σουνίου)» σελ.198-204. Αρχ.Ετ. Ταξινόμηση CI 18.60. Αναφέρεται στην «αστική οδό» από Αθήνα έως και τη Γλυφάδα, κι άλλες οδούς.

«Μία επίσης γνωστή οδός, από τις επιγραφές κυρίως των «πωλητών» που αναφέρονται στις εκμισθώσεις των μεταλλείων της Λαυρεωτικής, είναι η «αστική οδός η επί Σουνίου φέρουσα», που συνέδεε το Αστυ με την περιοχή των αργυρείων

του αθηναϊκού κράτους και το επίσημο ιερό του Σουνίου. Στη μακρά διαδρομή της από το Άστυ μέχρι το Σούνιο, διερχόταν από τους δήμους δυτικά του Υμηττού, όπου διατηρήθηκε επί χιλιετίες, και αποτελούσε τη μακρά κύρια οδό στην περιοχή, όπως εικονίζεται στους χάρτες του Κάουπερτ. Λόγω του μεγάλου μήκους και των διαφορετικών τοπικών συνθηκών, όπου έως τώρα έχει γίνει δυνατή η αρχαιολογική μελέτη της, η αστική οδός, η αρχαία οδός Αθηνών-Σουνίου εξετάζεται τμηματικά ως εξής: α) Από το Άστυ έως τη σημερινή Βούλα . . . β) . . . γ) . . . δ) . . . Α.- ΑΣΤΙΚΗ ΚΑΙ ΛΟΙΠΕΣ ΟΔΟΙ ΔΥΤΙΚΑ του ΥΜΗΤΤΟΥ. . . Με τον τοπικό ορισμό «δυτικά του Υμηττού» αναφερόμαστε στο κομμάτι της αττικής περιφέρειας στα νότια του άστεως, που ως στενή ζώνη ξηράς, από τη μία πλευρά βαίνει παράλληλα προς τον ορεινό όγκο του Υμηττού και από την άλλη ορίζεται από τη δυτική ακτή του Σαρωνικού. Πρόκειται για σχετικά πεδινή έκταση με χαμηλούς λόφους, ρέματα και πολλούς χειμάρρους που κατά τις περιόδους της ξηρασίας και των χαμηλών βροχοπτώσεων χρησιμοποιούνταν ως δρόμοι. Στη ζώνη αυτή έχουν αναπτυχθεί αξιόλογοι δήμοι, με πρώτον εκείνον της Αλω-πεκής στα νότια του άστεως . . . Νοτιότερα ακολουθεί ο δήμος του Ευωνύμου που τοποθετείται με ασφάλεια πλέον, σύμφωνα με νεότερα ανασκαφικά δεδομένα, στα όρια των σύγχρονων δήμων της Ηλιούπολης, του Αλίμου, της Αργυρούπολης και του Ελληνικού . . . . Δυτικά του Ευωνύμου, στην παράκτια περιοχή, τοποθετείται, σύμφωνα με τις γραπτές πηγές και ανασκαφικά ευρήματα, ο Δήμος Αλιμούντος. Κατά συνέπεια επιβεβαιώνεται πλήρως ο Στράβων στο σχετικό χωρίο (ΙΧ, 398), όπου αναφέρει κατά σειρά τους δήμους που συνάντησε φεύγοντας από τον Πειραιά: «Μετά δε τον Πειραιά, Φαληρείς δήμος εν τη εφ εξής παραλία ειθ' Αλιμούσιοι, Αίξωνεις, Αλαιείς οι Αιξωνικοί . . . . και κατά τους Αιξωνέας δ' έστιν Υδρούσσα» . . . . Στη συνέχεια, θα αναφερθούν επιγραμματικά οι θέσεις κατά σύγχρονο δήμο στα δυτικά του Υμηττού, όπου έχουν εντοπισθεί ή ερευνηθεί στοιχεία του δευτερεύοντος οδικού δικτύου και θα δοθούν περισσότερες πληροφορίες, όπου αυτό κρίνεται σκόπιμο.

Αλιμος (εικ. 14.3).

1. Παρότι δεν έχουν βρεθεί ίχνη αρχαίας οδού κατά μήκος της σύγχρονης Λ. Αλίμου, η μακροχρόνια λειτουργία κεραμικού εργαστηρίου (4^{ος} αι. π.Χ. – 2^{ος} αι. μ.Χ.) στη συμβολή της με τη Λ. Βουλιαγμένης και το φυσικό πέρασμα που δημιουργείται μεταξύ των λόφων Τρουμπάρι, Πανί και Αγίας Άννας είναι πιθανόν να παραπέμπουν σε αρχαία οδική αρτηρία που συνέδεε τις δύο κύριες, όπως συμβαίνει σήμερα. 2.- Στη βιβλιογραφία αναφέρεται ότι εντός του πρώην κτήματος Γερουλάνου στους Τράχωνες, είχαν διαπιστωθεί ίχνη αρχαίας οδού με αύλακες αμαξοτροχιών κοντά στην οικία Γερουλάνου. Σε ανασκαφή του 2005 σε μεγάλο οικόπεδο επί των οδών Κυθρίων, Χλόης και Ρόδων αποκαλύφθηκαν ίχνη οδού, κατεύθυνσης ΒΑ-ΝΔ, με αναλήμματα αμελούς κατασκευής, που πιθανότατα συνέδεε τους Τράχωνες, όπου τοποθετείται ένας πυρήνας του Ευωνύμου με τον κεντρικό πυρήνα του Αλιμούντος, γύρω από το λόφο του Θεσμοφορίου, νότια της Αλίμου. 3.- Στη συμβολή της Λ. Αλίμου και της οδού Μελπομένης ανασκάφηκε τμήμα αρχαίας οδού, στο μεγαλύτερο μήκος λαξευμένη επί του φυσικού κιμηλόβραχου, την οποία συναντήσαμε και νοτιότερα, σε τρία γειτονικά οικόπεδα της ανατολικής πλευράς του λόφου της Αγίας Άννας, όπου τοποθετείται το Θεσμοφόριο του Αλιμούντος και η ομώνυμη βασιλική. Δεξιά και αριστερά της αποκαλύφθηκαν σημαντικά ταφικά και οικιστικά κατάλοιπα, τα οποία διατηρούνται εν μέρει ορατά σε ακίνητα των οδών Κλειούς και Αγίου Νικολάου. 4.- Άλλη οδός ανασκάφηκε τμηματικά σε τρία οικόπεδα της δυτικής πλευράς του ιδίου λόφου, με ανηφορική πορεία, κατεύθυνση Δ-Α, που στο ανατολικό της άκρο που συμπίπτει με την οδό Ηγησιπύλης καταλήγει σε ντυπωσιακή ράμπα, λαξευμένη στο φυσικό βράχο. 5.- Στο βορειοανατολικό τομέα του Αλίμου, κοντά στην αστική οδό και στα ανατολικά του Θεάτρου του Ευωνύμου που έχει αποκαλυφθεί επί της οδού Αρχαίου Θεάτρου, διέρχεται αρχαία οδός, κατεύθυνσης Β-Ν, την οποία βρήκαμε και νοτιότερα σε δύο όμορα οικόπεδα επί των οδών Παρμενίωνος και Φιλίππου. 6. Στον ίδιο τομέα και σε οικόπεδο της οδού Κουμουνδούρου και άλλο της οδού Λακωνίας αποκαλύφθηκαν τμήματα δευτερεύουσας οδού που φαίνεται ότι ξεκινάει από την αστική και κατευθύνεται στο θέατρο. 7.- Στην περιοχή Άνω Καλαμάκι, σύμφωνα με ταφικά ευρήματα, εικάζεται διέλευση αρχαίας οδού παράλληλα προς την οδό Θουκυδί-

δου, κατεύθυνση Α-Δ. 8.- Στην ίδια περιοχή, δυτικά του λόφου Πανί, σε τρία όμορα οικόπεδα της οδού 17^{ης} Νοεμβρίου βρέθηκε τμήμα σχετικά στενής οδού, πλάτους 2,30 μ. με καλοδιατηρημένα αναλήμματα, κατεύθυνσης Α-Δ. Πρόκειται για μεμονωμένη οδό, τμήματα της οποίας έχουν διατηρηθεί ορατά στο αίθριο των δύο σύγχρονων οικοδομών που αναγέρθηκαν στη συγκεκριμένη θέση. 9. Τέλος, τμήματα μιας άλλης δευτερεύουσας οδού βρέθηκαν, λαξευμένα στον ημίβραχο, σε δύο οικόπεδα που ανασκάφηκαν στη νοτιοδυτική πλαγιά του λόφου Πανί. Η οδός κατευθυνόταν από την κορυφή του λόφου προς τη Λ. Αλίμου, και διερχόταν μπροστά από ταφικό μνημείο, στο γλυπτό διάκοσμο του οποίου ανήκουν δύο αγάλματα λιονταριών. . . . (με μία φωτογραφία αρχαίας οδού από τον Άλιμο) . . . .».

Κων.Καζά-Παπαγεωργίου: Συνέδριο «Από τα Μεσόγεια στον Αργοσαρωνικό», Πρακτικά Συνεδρίου Αθήνα, 18-20.12.2003 (Το έργο της Β' και ΚΣΤ' ΕΠΚΑ), έκδ. Δήμος Μαρκοπούλου Μεσογαίας, 2009. Άρθρο/παρουσίαση «Άλιμος, Ελληνικό, Γλυφάδα: Νέα ευρήματα προϊστορικών και ιστορικών χρόνων από ανασκαφές σε ιδιωτικούς και δημόσιους χώρους», σελ.435-449, Αρχ.Ετ.Ταξ. CI 10/200.

Αναφέρονται οι περιπτώσεις: 1.- Προϊστορικοί χρόνοι: α) Άλιμος, θέση Κοντοπήγαδο, και β) Άλιμος, Ακτή Καλαμακίου, και 2.- Κλασικοί χρόνοι: Άλιμος, λόφος Αγίας Άννας. Και για τους λοιπούς δήμους, σε διάφορες θέσεις. Επειδή η παρουσίαση αυτή είναι προγενέστερη από την ακολουθήσασα εξαντλητική καταγραφή, περιγραφή, ανάλυση, ερμηνεία των πιο πάνω άρθρων των ετών 2011 - 2017 στην Αρχαιολογική Εφημερίδα, αποφεύγω τα αποσπάσματα.

Κων. Καζά-Παπαγεωργίου: βιβλίο «Η αρχαία Αστική οδός και το Μετρό κάτω από τη Λ. Βουλιαγμένης», πρόλογος Μιχάλη Τιβέριου, ομότιμου καθηγητή ΑΠΘ, εκδόσεις ΚΑΠΟΝ, 2016, σ. 192 (με πολλές εικόνες), Αρχ.Ετ.Ταξινόμ. CI 108/30.

Τα περιεχόμενα κεφάλαια: «Το Αττικό τοπίο και οι δήμοι δυτικά του Υμηττού», «Το οδικό δίκτυο δυτικά του Υμηττού ανά τους αιώνες» (σταθμοί Δάφνης, Αγίου Δημητρίου, Ηλιούπολη, Αλιμος», «Αρχαιότητες από το Κοντοπήγαδο έως τη Λ. Αλίμου» (σταθμός Αργυρούπολης, Ελληνικού). *Αντιγράφω από τον πρόλογο:*

«Αφορμή για να γραφτεί το καλαίσθητο όσο και ευανάγνωστο αυτό βιβλίο στάθηκαν οι αρχαιότητες που ήλθαν στο φως κατά τις εργασίες επέκτασης της γραμμής 2 του ΜΕΤΡΟ της Αθήνας. Πρόκειται για ευρήματα, ακίνητα και κινητά, που αποκαλύφθηκαν κατά μήκος της πορείας του Μετρό . . . Η Κ. Καζά- Παπαγεωργίου είχε την επωφελή ιδέα να συμπεριλάβει σ' αυτό και όλα τα νεότερα αρχαιολογικά δεδομένα που έχουν γίνει γνωστά τις τελευταίες δεκαετίες κατά τη διάρκεια εκτέλεσης δημόσιων και ιδιωτικών έργων στην περιοχή. Δύσκολα θα μπορούσε να βρεθεί καταλληλότερο πρόσωπο για ένα τέτοιο εγχείρημα. Για τριάντα περίπου χρόνια ήταν υπεύθυνη αρχαιολόγος στα μέρη αυτά, από τη Δάφνη ως τη Γλυφάδα. . . Συμπεριέλαβε μάλιστα αρχαιολογικές έρευνες που έγιναν και σε περιοχές νοτιότερα του σταθμού του Ελληνικού, όπως στη Γλυφάδα, στον αρχαίο δήμο της Αίξωνής. Πολλές είναι οι νέες γνώσεις που κερδίσαμε από τις ανασκαφές αυτές που ανάγονται σε μία μεγάλη περίοδο, από την τελική Νεολιθική εποχή ως τις μέρες μας. Αναφέρονται σε οικιστικά σύνολα, σε εργαστηριακές εγκαταστάσεις, σε θέατρα, σε δρόμους, σε νεκροταφεία και μνημειακούς, πλούσια διακοσμημένους, τάφους, περιβόλους, σε λατομεία, σε παλαιοχριστιανικές βασιλικές και σε πολλά άλλα. Ανάμεσά τους, όπως ήδη ελέχθη, υπάρχουν και ορισμένα ξεχωριστής σημασίας ευρήματα, όπως π.χ. μια μεγάλη εργαστηριακή εγκατάσταση Μυκηναϊκών χρόνων στη θέση Κοντοπήγαδο Αλίμου, την οποία η Κων. Καζά-Παπαγεωργίου ερμηνεύει ως χώρο κατεργασίας λιναριού και άλλων πρώτων υλών, δραστηριότητα που πρέπει να βρισκόταν κάτω από τον έλεγχο του Μυκηναϊκού ηγεμόνα της αθηναϊκής Ακρόπολης. Οι σωστικές αυτές ανασκαφές φώτισαν και άλλες ιστορικές πτυχές του τόπου. Με τη βοήθεια π.χ. επιγραφικών ευρημάτων, γνωρίζουμε σήμερα καλύτερα τα όρια ορισμένων αρχαίων δήμων, όπως του Ευωνύμου, που φαίνεται ότι καταλάμβανε τμήματα της Ηλιούπολης, του Αλίμου, της Αργυρούπολης και του Ελληνικού. . .

Στο βιβλίο αυτό ωστόσο έχουμε συγκεντρωμένες μαζί όλες τις σχετικές πληροφορίες που έχουν προκύψει από τις πρόσφατες αρχαιολογικές έρευνες της περιοχής και γι αυτό είναι εξαιρετικά χρήσιμο όχι μόνο στους ειδικούς αλλά και στους υποψιασμένους αναγνώστες και γενικότερα σε όσους ενδιαφέρονται για την ιστορία αυτού του τόπου . . . . .». (καθηγητής Μιχ. Τιβέριος).

***The City beneath the city, Antiquities from the Metropolitan Railway Excavations, 2nd edition, Athens 2003, εκδόσεις ΚΑΠΟΝ, Αρχ.Ετ.ΕΡ 407-575Α.

Στην αγγλική γλώσσα. Δεν βρέθηκε ο τόμος στην ελληνική γλώσσα (έκδοση 2000). Δεν αφορά κανένα από τους σταθμούς στη Λεωφ. Βουλιαγμένης.

Σημείωση: Για την κατά περιόδους διαίρεση της Νεολιθικής Εποχής και της Εποχής του Χαλκού, βλέπετε στο τέλος του βιβλίου.

Μέρος ένατο

Αναφορές σε Λεξικά

Για αρχαίο Αλιμούντα, Ευώνυμο, Θεσμοφόριο, Τράχωνες, Καλαμάκι, Άλιμο

«Λεξικόν ΣΟΥΔΑ (ΣΟΥΪΔΑ)», Βιβλιοθήκη των Ελλήνων, Ελληνικός Εκδοτικός Οργανισμός (Αθαν.Γεωργιάδη), χ.χ.(1994;), φωτοανατύπωση της έκδοσης Imm. Bekker του 1854, τόμοι Α και Β'. α) Αρχ. Ετ. Ταξινόμηση R 31/1.5., και, β) ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Ταξίθετικός Αριθμός 02145 έως 02152/2005-1 ή ΕΦ –ΕΗΒ-495, και, έκδοση 2010 σε 2 τόμους, Ταξ.Αρ.3959 και 3960/2012-1.

«Πρόλογος. Το λεξικόν Σούδα αποτελεί ασφαλώς έν εκ των χρησιμωτέρων βιβλίων δια την μελέτην της αρχαίας ελληνικής και της βυζαντινής, ιδία, φιλολογίας. Είναι η βασική πηγή εις την οποίαν παραπέμπεται ο αναγνώστης υπό πάντων, σχεδόν, των υπομνηματογράφων. Ελάχιστοι όμως το διέθετον μέχρι σήμερον, με αποτέλεσμα να επικρατή πλήρης σύγχυσις ως προς τον συγγραφέα του λεξικού και την φυσιογνωμίαν του έργου. Πλείσται των συγχρόνων εγκυκλοπαιδειών μας αναγράφουν ότι: «Σουΐδας είναι βυζαντινός λεξικογράφος του Ι' αιώνας, συγγραφέας γλωσσικόν λεξικόν»./ Και όμως από ετών ο Ντέλκερ έχει αποδείξει ότι η λέξις «Σουΐδας», δεν υποδηλοί τον συγγραφέα, αλλά αποτελεί παραφθοράν της λέξεως «Σούδα», δια της οποίας αποδίδεται η συμπλήρωσις ποικίλης ύλης εις το αυτό βιβλίον. Συνεπώς, συγγραφεύς ονόματι Σουΐδας, πρέπει να παραδεχθώμεν, πλέον, ότι δεν υπήρξεν./ Το λεξικόν Σούδα είναι αποτέλεσμα συλλογικής εργασίας, η οποία επραγματοποιήθη τον 10^{ον} μ.Χ. αι. Οι συνεργάται αναφέρονται εις προλογικόν σημείωμα. Το έργον υπήρξεν από πάσης πλευράς επιτυχές και μας διέσωσεν σημαντικής πηγάς. Ειδικώτερον, πρόκειται περί ενός λεξικού ονομάτων και πραγμάτων εις το οποίον αναλύεται η σημασία των λέξεων, οι γραμματολογικοί τύποι και αι ετυμολογίαι συνοδευόμεναι υπό πλήθους μυθολογικών, ιστορικών, γεωγραφικών και άλλων ερμηνειών./ Ολόκληρον το έργον περιλαμβάνει 12.000 λήμματα εκ των οποίων τα 900 είναι βιογραφικά. Από λεξικογραφικής πλευράς δεν είναι ταξινομημένον κατ' απόλυτον αλφαβητικήν σειράν, αλλά επί τη βάσει της προφοράς των διφθόγγων./ Η παρούσα μορφή αποτελεί ακριβή αναπαραγωγήν της εγκυροτέρας εκδόσεως του IMM. BEKKER του 1854. Τα ελάχιστα αντίτυπα της εν λόγω εκδόσεως είναι δυσεύρετα και η τιμή των εις τα παλαιοβιβλιοπωλεία της Ευρώπης εγγίζει επίπεδα φανταστικά./ Ήδη, το περίφημον τούτο λεξικόν προσφέρεται εις τους

συνδρομητάς της «Βιβλιοθήκης των Ελλήνων» άνευ ουδεμιάς επί πλέον, επιβαρύνσεως και πιστεύομεν ότι η όλη προσπάθεια θα αποτελέση μίαν ουσιαστικήν συμβολήν εις την προαγωγήν των Βυζαντινών σπουδών εις την χώραν μας. Αθαν.Λ.Γεωργιάδης, διευθυντής της Βιβλιοθήκης των Ελλήνων ...».

σελ.64: «άλιμον βοτάνη δενδροειδής παρά θάλασσαν, πληθυντικά δε τα άλιμα» (έκδοση 2010, σελ.72).

σελ. 64: «Αλιμούσιος. Αλιμούς δήμός εστι της Λεοντίδος. «λέγεται ο Αγασικλής τοις Αλιμουσίοις συνδικάσαι, και δια τούτο ξένος ών εγγραφήναι της πολιτεία». (έκδοση 2010 σελ.72).

σελ. 450: «ευώνυμον το αρισερόν» (2010, σελ.458).

σελ. 501: «θεσμοφόρια όνομα εορτής. «ώσπερ εν θεσμοφορίοισι νησεύομεν άνευ θηλών» Αριξοφάνης <Αν. 1506>. (έκδοση 2010, 508).

«θεσμοφόρος. Ο τους νόμους επιφερόμενος και εν επιγράμματι (ΑΡ 5 150) «ωμολόγησ' ήξειν εις νύκτα μη ηπιβόητος, και σεμνήν ώμοσε θεσμοφόρον».

«θεσμοφόρος. «ότι Βάπτος ο Κυρήνην κτίσας της θεσμοφόρα τα μυσήρια εγλίχετο μαθείν, και προσήγε βίαν λίχνοις οφθαλμοίς χαριζάμενος (Aelianus?).

σελ. 507: «Θουκυδίδης Ολόρου Αθηναίος, παίδα δε έσχε Τιμόθεον, ήν δε από μεν πατρός Μιλτιάδου του ζρατηγού το γένος έλκων, από δε μητρός Ολόρου του Θρακών βασιλέως, μαθητής Αντιφώντος, ήκμαζε κατά την πζ' ολυμπιάδα, έγγραψε δε τον πόλεμον των Πελοποννησίων και Αθηναίων. ούτος ήκουσε έτι παις τυγχάνων Ηροδότου επί της Ολυμπίας τας ισορίας διερχομένου ας συνεγράψατο, και κινηθείς υπό τινος ενθουσιασμού πλήρης δακρύων εγένετο. και ο Ηρόδοτος κατανοήσας την αυτού φύσιν προς τον πατέρα Θουκυδίδου Όλορον έφη «μακαρίζω σε της ευτεκνίας Όλορε.ο γαρ σος υιός οργώσαν έχει την ψυχήν προς τα μαθήματα. Και ουκ εφεύσθη γε της αποφάσεως. /ούτος Θουκυδίδης ανήρ ήν πολύς ταις τέχναις, κάλλει λόγων και ακριβεία πραγμάτων και ζρατηγικαίς συμβουλαίς και πανηγυρικαίς υποθέσεσιν.Ο συγγραφεύς ούτος μεταβαίνει

από των θηλυκών εις ουδέτερα, οίον (1 59) «τρέπονται εις Μακεδονίαν, εφ όπερ και πρότερον». και Θ ο υ κ υ δ ί δ ε ι ο ς γ ρ α φ ή». (έκδοση 2010, σελ.515).

σελ.641: «Κωλιάδος κεραμήες. Κωλιάς τόπος της Αττικής, ένθα σκεύη πλάττονται. λέγει ουν ότι όσοι επί τροχούς φέρονται (τροχόν δε το σκευοπλασικόν λέγει),τουτέσιν όσαι προς σκευοπλασίαν επιτήδειαι, πασών ή Κωλιάδος κρείσσων, ώσε και βάπτεσθαι υπό της μίλτου. έσι δε ο τόπος εκκείμενος, όμοιος ανθρώπου κώλω. και οι ενοικούντες Κωλιοί». (έκδοση 2010, σελ.649).

«Κωλιάς επιθαλασσία άκρα της Αττικής, εκ μεταφοράς του κόλου ωνομασμένη, και έσιν αυτόθι Αφροδίτης ιερόν Κωλιάδος».

«Κωλιάς. ναός έσι της Αφροδίτης ούτω καλούμενος, από του συμβεβηκότος την προσηγορίαν λαβών. νεανίας γαρ τις Αττικός αλους υπό Τυρρηνών και δεσμώτης δουλεύων, παραυτά ερασθείσης αυτού της θυγατρός του έχοντος και απολυσάσης ήλθεν εις την οικείαν ούτως ελευθερωθείς, και ευχαρισήριον τη Αφροδίτη της σωτηρίας επί της ακτής, αφ ής ηρπάγη, ναόν ιδρύσατο, Κωλιάδα δε προσηγόρευσε τον τόπον από των κώλων, ά εν τοις δεσμοίς κατεπονείτο. οι δε, ότι Ίωνος θύοντος ιερείον κωλήν ιέραξ ήρπασε και επ'εκείνω τω τόπω εκάθισεν, όθεν ο τόπος Κωλιάς εκλήθη (sch. A Nub.52). μέμνηται και Καλλίμαχος εν Εκάλη». (έκδοση 2010, σελ.649).

σ.1041: «Τράχων Τράχωνος». «Τραχωνίτις χώρα». (έκδ. 2010, σελ.1049).

(2010, σελ.1093). Φελλέα τα πετρώδη και αιγίβοτα χωρία, ως Ισαίος. Και Φελλεύς σκληρός ποσώς και πετρώδης τόπος. Αρισοφάνης (Nub.71) «όταν μεν ουν τας αίγας εκ του Φελλέως ώσπερ ο πατήρ σου διφθέραν ενημμένος». Φελλεύς τόπος της Αττικής ούτω καλούμενος, τραχύς. αι δε αίγες προς τα τραχύτερα και ορεινότερα διάγουσιν. από τούτου δε Φελλέτας λέγουσι Δωριείς τους κισσηρώδεις λίθους. και εορτή τις περι τον Διόνυσον Φελλός καλουμένη. και αύθις (Ach.261) «του Στρυμοδώρου Θράπταν εκ του Φελλέως κλέπτουσιν».

(2010) σελ.1094: Φελλείς. Ούτω λέγουσιν οι Αττικοί τους πετρώδεις τόπους, οίτινες εισίν πετρώδεις μεν κάτωθεν, επιπολής δε ολίγην έχουσι γην. έξι δε και όρος ούτω καλούμενον. Sch. A Ach. 272.

Σημείωση:Ακριβής αντιγραφή του κειμένου.Κι εδώ όπου «ς» νοείται «στ».

Βλ. και ΣΟΥΔΑ Λεξικόν, σε οκτώ τόμους, έκδοση «Αρχαία Ελληνική Γραμματεία «Οι Έλληνες», εκδότης Οδυσσέας Χατζόπουλος, με ελάχιστες παραλλαγές στη γραφή, και με παράλειψη καταγραφής της εγγραφής: «κωλιάς επιθαλασσία . . ». Έχει σε κάθε τόμο τον πρόλογο, που έχω καταγράψει για το Στέφανο Βυζάντιο, 2004, (σελ.127), ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Ταξιθετικοί αριθμοί από 02145 έως 02152/2005-1.

Αρποκρατίων: «Λέξεις των δέκα ρητόρων», Αρχαία Ελληνική Γραμματεία «Οι Έλληνες», έκδοση Οδ. Χατζόπουλος, 2004. ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Ταξ.Αρ.ΕΦ-02158/051.

σελ. 33: Αλιμούσιοι: Δημοσθένης εν τη προς Ευβουλίδην εφέσει. Αλιμούς δήμος της Λεοντίδος φυλής, και οι δημόται Αλιμούσιοι.

σελ. 133: «Ευωνυμείς: Λυσίας εν τω κατά Φιλοκράτους. Δήμός εστι της Ερεχθηϊδος, ως φησι Διόδωρος».

Σχόλια: Η παραπομπή «Ευωνυμείς: Λυσίας εν τω κατά Φιλοκράτους» δεν είναι ορθή. Ερεύνησα και μελέτησα τα ακόλουθα βιβλία: α) «Βιβλιοθήκη ΠΑΠΥΡΟΥ αρ.245, Τα Άπαντα των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων»,1958, «Λυσίου Λόγοι, Κατά Φιλοκράτους»,αρχαίον κείμενον, εισαγωγή-μετάφρασις-σημειώσεις Κ.Θ. Αραπόπουλου, σ.48 επ. β-ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ με Ταξ.αρ. ΕΦ 495- G, και, β) «Αρχαία Ελληνική Γραμματεία ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ,Οδ.Χατζόπουλος, ΚΑΚΤΟΣ, 1992-93, «ΛΥΣΙΑΣ, Άπαντα, Κατά Φιλοκράτους, αρχαίο κείμενο, μετάφραση-σχόλια, σ.69 επ. β-ΕΒΕ ΚΠΙΣΝ Ταξιθ.αρ.01748, 01749, 01750/2005-1, τρεις τόμοι, γ)LOEB LIBRARY, Lysias, β-Αρχαιολ.Εταιρείας Ταξιν. R 99/L 20. Όμως σε καμία από τις εκδόσεις αυτές δεν υπάρχει αναφορά σε «Ευωνυμείς».(Α.Θ.).

σελ. 183: «Κωλιάς: Δημοσθένης εν τω κατά Νεαίρας, ει γνήσιος. Επιθαλασσία άκρα της Αττικής εστίν η Κωλιάς, εκ μεταφοράς του κώλου ωνομασμένη. Έστι δ' αυτόθι Αφροδίτης ιερών. Μέμνηται Αριστοφάνης κατ αρχήν της Λυσιστράτης».

Σημείωση Α.Θ.: Ο Βαλέριος Αρποκρατίων υπήρξε ρήτορας, γραμματικός και σοφιστής από την Αλεξάνδρεια. Για τη ζωή του γνωρίζουμε ελάχιστα. Έζησε, πιθανόν, το 2^ο αι. μ.Χ.

Harpocration, Lexeis of the ten orators, edited by John J. Keaney, Amsterdam, 1991, β-Αρχαιολογικής Εταιρείας, Ταξινόμηση RH 4/5.

σελ. 14: «(Α 72) Αλιμούσιοι: Δημοσθένης (εν τη) προς Ευβουλίδην εφέσει (57.15). Αλιμούς δήμος της Λεοντίδος φυλής, και οι δημόται Αλιμούσιοι.

Ph 951 Su 1232 DE - <> Ald.

σελ. 119: «(Ε 170) Ευωνυμείς: Λυσίας εν τω κατά Φιλοκράτους (F 242 S). δήμος εστι της Ερεχθηϊδος, ως φησι Διόδωρος» (372 F 2 J).

om. ep. - ευωνυμείς Val-μοι ρl

σελ. 160: «(Κ 103) Κωλιάς. Δημοσθένης εν τω κατά Νεαίρας (59.33, 34), ει γνήσιος. επιθαλασσία άκρα της Αττικής εστίν η Κωλιάς, εκ μεταφοράς του κώλου ωνομασμένη. έστι δ' αυτόθι Αφροδίτης ιερών. μέμνηται Αριστοφάνης κατ αρχήν της Λυσιστράτης (v.2)».

DE Mo 63 - 2 αττική ρl

Franco Montanari (1950-): «Σύγχρονο λεξικό της αρχαίας ελληνικής γλώσσας», εκδόσεις Δ.Ν. Παπαδήμα, 2013, -β- Αρχαιολ. Ετ. Ταξιν. (Ref.) ZZ 70.20.

***σελ. 133: Αλιμουντάδε επιρρ. {Αλιμούς} προς τον Αλιμούντα, Αριστ.Ορν.496.

Αλιμούς – ούντος, ο Αλιμούντας, δήμος της Αττικής, Λεξ.Σουδ.

Αλιμούσιος – ου, ο {Αλιμούς} αυτός που σχετίζεται με τον Αλιμούντα, Δημοσθ. 57.15.56 κτλ.

*** Ευωνύμεια – ας, η Ευωνύμεια, δήμος της Αττικής, Στεφ.1

Ευωνυμεύς – εως, η {Ευωνύμεια} αυτός που ανήκει στον δήμο της Ευωνύμειας Αισχ. 1.53 κτλ.

*** Κωλιάς –άδος (ενν. άκρα ή ηϊών) ακρωτήριο ή παραλία της Κωλιάδας, Ηροδ. 8.96.2 //αυτή που ανήκει στην Κωλιάδα, Κωλιάδα, προσδ. της Αφροδίτης από το ναό που είχε ανεγερθεί στο ακρωτήριο, Αριστ.Λυσ. 3, Nub.52/ κ. γή άργιλος της Κωλιάδος Αθ. 14.482^α (ορθό= ΧΙ. 482^α) κτλ.

Franco Montanari: “The Brill Dictionary of Ancient Greece”, Brill Leiden/ Boston 2015, β-Αρχαιολογικής Εταιρείας, Ταξινόμηση (Ref.) ZZ 70.20 Α.

***σελ.88: Αλιμουντάδε adv. {Αλιμούς} toward Halimous, Aristoph. Av. 496.

Αλιμούς- ούντος, ο Halimous, Attic deme L. Sud.

Αλιμούσιος – ου, ο {Αλιμούς} of Halimous, Demosth. 57.15.56 etc.

***σελ. 875: Ευωνύμεια –ας, η Euonymeia, Attic deme Steph.1

Ευωνυμεύς –εως, η {Ευωνύμεια} of the deme Euonymeia, Aesch. 1.53 etc.

***σελ. 1199: Κωλιάς –άδος (sc. άκρα or ηϊών) prom. or shore of Kolias, Hdt. 8.96.2 etc. //of Kolias, Kolian, epith. of Aphrodite, from the temple erected on the prom. Aristoph. Lys.2, Nub. 52 / κ. γη clay of Kolias Ath.14.482a etc.

Daniel Wyttenbach, Lexicon Plutarcheum, Plutarchi Moralia, Operum tomus VIII, Index Graecitatis, 1962. β-Αρχαιολογικής Εταιρείας RP 66/49.5 v.1.

**σελ. 69: «Αλιμούσιος δήμος» Attic. I, 480 D.

*** σ.720 ευώνυμος I. 106.C. 208 F. 289 D. 326 B. 328 A.B.D. 373 A. 471 A.B. 605 C.D. 729 A. 919 D. 945 F. 946 A.C. 1003 E.- το ευώνυμον, Fubaud. κέρασ I.655 F. 658 A. κέρασ I. 744 C. Medic. II. 140 D.- pulcri nominis Plato 614 G.

*** σ.948 κωλιάς γη. figulina, Eratosth. Athen. 482 B.- II. 42 D.

Ιωάννης Σαρρής: καθηγητής. «Αλφαβητικός οδηγός της Αττικής, αρχαίας και νέας», έκδοση Ζηκάκη, 1923. β-ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Ταξιθ. Αριθμός ΓΠ 4812.

σελ. 6: «Αγιος Κοσμάς. Ναός και εξοχή, μίαν ώραν Ν.Α. του Παλαιού Φαλήρου, επί μικρού ακρωτηρίου (της Κωλιάδος άκρας). Άγει εκ του Φαλήρου αμαξιτός οδός. Εξ Αθηνών μεταβαίνει τις πεζή εις 1 ½ ώραν δια του χωρίου Μπραχάμι. Πανδοχείον».

σ. 11: «Αλιμούς. Αρχαίος δήμος κατά το νυν Καλαμάκιον (Φαλήρου)».

σ. 27: «Ευώνυμον. Αρχαία κώμη εν τη νυν θ.(έσει) Κοντοπήγαδο».

σ. 32: «Καλαμάκι. Συνοικισμός Ν.Α. του Παλ. Φαλήρου μετά του οποίου και συνεχεται. Κατά μήκος της παραλίας εξοχικά πανδοχεία. (ιδ. Αλιμούς).

σ. 41: «Κοντοπήγαδο. Εξοχική θέσις μετά δύο πανδοχείων, εις το 5^ο χιλιομ. της οδού Βουλιαγμένης. (ιδ. Βουλιαγμένη).

σ. 44: «Κωλιάς άκρα. Ακρωτήριον Ν.Α. του Φαλήρου, 1 ώραν μακράν αυτού (νυν Άγιος Κοσμάς)».

σ. 60: «Πικροδάφνη. Παράλιος συνοικισμός 1 ½ χιλιομ. Ν.Α. του Παλ. Φαλήρου. Κατ. (=οικοι) 58. Ξενοδοχείον και εξοχικά πανδοχεία».

σ. 68: «Τράχωνες. Μικρόν χωρίον, 6 χιλιομ. Προς Ν. των Αθηνών. Από το Κοντοπήγαδον άγει καρρόδρομος δεξιά, μήκους 1 χλιομ. Κατ.(οικοι) 32».

σ. 69: «Υμητός. Το προς Α. και Ν. των Αθηνών όρος, εκτεινόμενον εκ Β. προς Ν. εις μήκος 24 χιλιομ. Διαιρείται δια της κοιλάδος Πυρναρής εις δύο τμήματα. Το

βόρειον είνε ο Μέγας Υμηττός (ύψ.1027) μ.), το δε νότιον ο Ελάττων ή Άνουδρος Υμηττός (κορυφή Μαυροβούνι ή Ξεροβούνι 774 μ.). Εις την κορυφήν του Μεγάλου Υμηττού ανέρχεται τις δι ατραπού εκ της Καισαριανής (εις μίαν ώραν».

Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν Ελευθερουδάκη, 1927

(τόμος 1, σελ. 787). «Αλιμούς. Αρχαίος δήμος της Αττικής, ανήκων εις την Λεοντίδα φυλήν, απέχων του άστεως περί τους 35 σταδίους κατά την παραλίαν, ένθα νυν το λεγόμενον Καλαμάκι. Ήτο εκ των πυκνότερον κατωκημένων δήμων, εξ ού γνωστόν ότι κατήγετο ο μέγας ιστορικός Θουκυδίδης. Ωνομάσθη Αλιμούς εκ του εκεί αφθόνως φουόμενου θαμνώδους φυτού αλίμου. Εκεί υπήρχε ναός της Δήμητρος και έτερος του Ηρακλέους». (β- Ευθαλίας Θεολογή).

(τόμος 6^{ος}, σ.114) «Ευωνύμεια (η). Μέγας Αττικός δήμος της Ερεχθίδος φυλής, ωνομασθείς εκ του Ευωνύμου, υιού της Γης και του Ουρανού. Ο δημότης Ευωνυμεύς. Ο δήμος ούτος τοποθετείται πέριξ του σημερινού χωρίου Τράχωνες, Δ των Αθηνών, βεβαιούσι δε τούτο τα εν τη περιοχή ταύτη εξ ανασκαφής ευρήματα. . . .». (β- Ευθαλίας Θεολογή-Θωμοπούλου).

Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν Ελευθερουδάκη, 1929 (βιβλιοθήκη - Ε.Θ.-Θ.)

(Τόμος 7, σ. 85) «Καλαμάκι: . . .7) Νέος συνοικισμός παράλιος εν Αττική, παρά την αμαξιτήν οδόν μεταξύ Παλαιού Φαλήρου και Γλυφάδας. Κατ. 681 (1928)».

Σημείωση ΑΘ: Το 1929 τόσο ΜΗ σημαντικό θεωρήθηκε το Καλαμάκι, που μας κατέταξαν τελευταίους μετά από έξη Καλαμάκια!, άλλων περιοχών της Χώρας. Η Κοινότητα Καλαμακίου, διοικητικά, είχε συσταθεί μόλις το 1927.

Τουριστικοί Οδηγοί Ελευθερουδάκη ΑΘΗΝΑ-ΑΤΤΙΚΗ, έκδοση 1930.

Για την Παραλιακή Ζώνη το 1930

« . . . Παρά το *Μπαρ* και το ξενοδοχείον *Πλάτων*, εκεί ένθα αρχίζει η νέα διπλή και ασφαλτόστρωτος παραλιακή οδός, κατερχόμεθα των συγκοινωνιακών αυτοκινήτων ή του τροχιόδρομου (όστις συνεχίζεται μέχρι του πέρατος της οδού ταύτης παρά το κέντρον *Εδεν*, πρώην οικία Καπνίστ) και επιβιβαζόμεθα των εκεί σταθμευόντων συγκοινωνιακών αυτοκινήτων δια *Γλυφάδαν* (7,5 χλμ) και την μικρόν απ αυτής απέχουσαν *Βούλα*. Η οδός, νέα και ασφαλτόστρωτος, ακολουθεί την γραμμήν της *Παραλίας*. Ωραίαί επαύλεις και κέντρα αναψυχής συνεχίζονται μέχρι και πέρα του *Καλαμακίου* (κατ. 1614, *αττικός δήμος Αλιμούς*) εις την ακτήν του οποίου οι Αθηναίοι κατέρχονται κατά χιλιάδας το θέρος, ίνα λουσθώσι και κολυμβήσωσι. Κατά τας Κυριακάς μάλιστα και τας εορ-τάς, ημέρας γενικής εξόδου των λαϊκών ιδίως τάξεων, όλα τα μέσα της συγκοι-νωνίας αποβιβάζουν αενάως πλήθη λουομένων, το δε θέαμα του κοσμοβριθούς μέχρι και πέραν της *Βούλας* αιγιαλού είναι γραφικώτατον, ενθυμίζον ευρωπαϊ-κάς λουτροπόλεις. Διακρίνομεν δεξιά τον *Άγιον Κοσμάν επί της Κωλιάδος Ακρας*, γνωστής κατά την αρχαιότητα δια το επ αυτής ιερόν της Αφροδίτης. Ενταύθα *εξεβράσθησαν τα λείψανα των περσικών πλοίων*, μετά την, κατά την ιστορικήν εν *Σαλαμί* ναυμαχίαν, πανωλεθρίαν των. Εντεύθεν η οδός άγει κατ ευθείαν δια *Χασανίου* κι *Ελληνικού* μέχρι του νεοσυστάτου κατά την αρχήν του δάσους της *Γλυφάδας* θερινού συνοικισμού των δικηγόρων, άνωθεν του οποίου εις θέσιν ωραίαν ο συνοικισμός *Νέα Σούρμ*αινα. Σταθμεύομεν παρά το παλαιόν εκκλησίδιον της λουτροπόλεως, το οποίον μέχρι προ τινων ετών ήτο και το μόνον οίκημα εν τη περιοχή ταύτη, ην σήμεραν κοσμοούσιν ωραίαί θεριναί επαύ-λεις των Αθηναίων. Εντός μιας μόλις δεκαετίας ο συνοικισμός της *Γλυφάδας* (ή *Ευρυάλης*) έχει εξελιχθή εις πραγματικήν λουτρόπολιν, αριθμών περί τους δισχιλίους μεν μόνιμους κατοίκους, πολύ δε περισσότερους κατά την θερινήν περίοδον. Τελευταίως ανεκαλύφθησαν ενταύθα σπουδαίαί παρά τον αιγιαλόν ιαματικάί πηγαί, αι ενεργούμεναι δε υπό της συσταθείσης εταιρίας ποικίλαι εγκα-ταστάσεις θέλουν βεβαίως συντελέσει εις μείζονα κίνησιν και οργάνωσιν του προαστίου. Συνεχίζοντες την οδόν αφήνομεν δεξιά τας εγκαταστάσεις της εται-ρίας των λουτρών, και μετ ολίγον, διερχόμεθα προ της *Αλυκής*, μικράς αλμυράς λίμνης, ξηραμένης κατά το θέρος, σχηματιζομένης δε προ της χερσονήσου *Πούντας*. Η

τοποθεσία εκκαλείτο υπό των αρχαίων *Αλαί Αιξωνίδος*. Εντεύθεν μετά χιλιόμετρον περίπου, φθάνομεν εις το χωρίον της Βούλας, εν μέσω πυκνού πευκώνος και επί ωραίας παραλίας. Τούτο έχει ολίγους μονίμους κατοίκους, αλλά κατά το θέρος συχνάζεται επίσης υπό πολλών παραθεριστών εξ Αθηνών και Πειραιώς, εγκαθισταμένων υπό σκηνάς και παραπήγματα. Ήδη όμως έχει αρχίσει και ο σχηματισμός συνοικισμού τύπου αγροπόλεως, ανεγείρονται δε πλείσται όσαι επαύλεις. Ενταύθα, ευρίσκεται και Αναρωτήριον Παίδων του Ερυθρού Σταυρού. Κατά το θέρος υπάρχει τακτική συγκοινωνία αυτοκινήτων από Γλυφάδας, 8 περ. χλμ., επίσης απευθείας από Π. Φαλήρου. . . . .».

Ταξιδιωτικός Οδηγός Ελευθερουδάκη 1926 (το απόσπασμα περιλαμβάνεται στο βιβλίο «Όψεις της Ιστορίας της Πόλης και Δήμου» σ.195, έκδοση 2006 (β- Α.Θ.).

« . . . (ερχόμενος κάποιος από την περιοχήν Ελληνικού) διέρχεται κοιλάδα μικράν, ην διαρρέει χείμαρρος, πηγάζων εκ του Υμηττού, και φθάνει μετά εδώ. Εις οροπέδιον εφ ου εύρηται το μικρόν χωρίον Χασάνι. Ο τόπος ενταύθα είναι κατάφυτος εκ δένδρων λίαν υψηλών. Επ αριστερά κατέναντι κείται το ως εκ του επ αυτού κειμένου ναϊδρίου του Αγίου Κοσμά αποκληθέν ακρωτήριον, ένθα γενικώς τοποθετείται η Κωλιάς άκρα, γνωστή εν τη αρχαιότητα δια το εν αυτή ιερόν της Αφροδίτης. . . . Εντός 10', αφού εν τω μεταξύ είδομεν προς τα δεξιά και τα αριστερά της οδού πολλά λείψανα αρχαίων οικοδομών, φθάνομεν εις το μικρόν χωρίον Τράχωνες, ου δεσπόζει ύψωμα, εφ ου πύργος και ναϊδριον. Το χωρίον τούτο αντιστοιχεί πιθανώς προς τον αρχαίον δήμον Αλιμούντα, εξ ου κατήγετο ο ιστορικός Θουκυδίδης. Από του μέρους τούτου η καλλιέργεια άρχεται αναφαινόμενη επί των λόφων των μέχρι του Φαληρικού όρμου υψουμένων . . . .».

Σχόλια: Το 1926 μάλλον υπήρχε κάποια σύγχυση στον όποιο συντάκτη.

Γεώργιος Κ. Γιαγκάκης, «Συμβολή στην τοπογραφία και στην κοινωνική ιστορία του Ελληνικού της Αττικής (Σούρμενα, Αγία Παρασκευή, Κομνηνά, Άγιος

Κοσμάς, Ελληνικό», «1922-2012, 90 χρόνια», Νέα Σμύρνη Αττικής 2012, β-ΔΒ Ελληνικού- Αργυρούπολης Ταξινόμηση 938.911 ΓΙΑ.

«Θεριναί διαμοναί και λουτροπόλεις», και, «Οδηγός ταξιδιώτου Ελευθ/κη 1930» σελ.27: «ΑΓΙΟΣ ΚΟΣΜΑΣ (Κωλιάς άκρα). Επί της παραλιακής γραμμής Φαλήρου-Βουλιαγμένης δεξιά. Μοναστήρι ενοικιάζον και δωμάτια προς παραθερισμόν. Πανδοχείον. Μικρόν ακρωτήριο δροσόλουστον. Συγκοινωνία δι αυτοκινήτων λεωφορείων της γραμμής Παλαιού Φαλήρου-Γλυφάδας με αφετηρίαν το Παλαιόν Φάληρον. Εις το μικρόν αυτό ακρωτήριο, Κωλιάς άκρα, όπως το έλεγαν οι αρχαίοι Αθηναίοι, εξώκειλαν φεύγοντα τα τελευταία πλοία του τρομερού Περσικού στόλου, του καταστραφέντος κατά την ναυμαχίαν της Σαλαμίνας»./ Στο σχετικό κεφάλαιο ΔΕΝ αναφέρονται το Καλαμάκι, ο Αλιμος και το Ελληνικό, ενώ για τη συγκοινωνία της Γλυφάδας σημειώνεται ότι υφίσταται «... και απ' ευθείας εξ Αθηνών δια του παλαιού δρόμου Κοντοπήγαδο, Τράχωνες, Πριναρή» (βλ. «Θεριναί διαμοναί και λουτροπόλεις», 1927-1928)./ Λίγα χρόνια μετά, στον «Οδηγό Ταξιδιώτου» του Ελευθερουδάκη (1930), αναφέρεται ότι: «...Ωραία επαύλεις και κέντρα αναψυχής συνεχίζονται μέχρι και πέρα του Καλαμακίου (κατ. 1614, αττικός δήμος Αλιμούς)», στην ακτή του οποίου οι Αθηναίοι κατέρχονται το καλοκαίρι κατά χιλιάδες. Σημειώνεται επίσης ότι ιδίως κατά τις Κυριακές και εορτές το θέαμα «του κοσμοβριθούς μέχρι και πέραν της Βούλας αιγιαλού, είναι γραφικώτατον...»./ Στον ίδιο «Οδηγό» αναφέρεται ότι από τον Άγιο Κοσμά «η οδός άγει κατ ευθείαν δια Χασανίου και Ελληνικού μέχρι του νεοσυστάτου κατά την αρχήν του δάσους της Γλυφάδας θερινού συνοικισμού των δικηγόρων, άνωθεν του οποίου εις θέσιν ωραίαν ο συνοικισμός Νέα Σούρμαινα»/ Κατά τον γνωστό συγγραφέα αθηναιογράφο Γ. Καιροφύλλα, το 1928 λειτουργούσε στον Άγιο Κοσμά τους θερινούς μήνες ένα «μαγαζάκι», του οποίου «συνήθως οι πελάτες ήταν ζευγαράκια».

Σημείωση ΑΘ.: Τα τελευταία πλοία του Περσικού στόλου δεν «εξώκειλαν φεύγοντας» στην Κωλιάδα άκρα, αλλά, τα ΣΥΝΤΡΙΜΜΙΑ τους, μετά τη ναυμαχία, παρέσυρε/έφερε σε αυτή, ο «κλύδων» και τα ρεύματα (βλ. στο οικείο κεφάλαιο).

Εγκυκλοπαίδεια «Πάπυρος – Λαρούς»

«ΕΛΛΑΣ. Η ιστορία και ο πολιτισμός του ελληνικού έθνους από τις απαρχές μέχρι σήμερα», τόμος 1^{ος}, κεφ. «Αρχαιότητα, Η Εποχή του Χαλκού, Παράκτια πολιτισμική ζώνη», 1997, άρθρο Χρίστου Ντούμα (1933-), σελ.126 (β – Α.Θ.):

«...{...} . . .(αφού γίνει αναφορά «Στο σημαντικότερο κέντρο της βοιω-τικής παράκτιας ζώνης, τη Μάνικα της Εύβοιας κοντά στη Χαλκίδα», συνεχίζει) . . . .
 Νοτιότερα ο Άγιος Κοσμάς στην ακτή του Σαρωνικού φαίνεται πως αποτελούσε το αντίστοιχο εμπορικό κέντρο της δυτικής Αττικής. Οι σχέσεις του όμως ήταν πολύ στενότερες με τις Κυκλάδες και χαλαρότερες με το Βόρειο Αιγαίο. Ταφικά έθιμα, κεραμική, οψιανός, μαρμάρια ειδώλια κ.α. μαρτυρούν τόσο έντονη την κυκλαδική επίδραση στον οικισμό, ώστε συχνά να γίνεται λόγος για μικτό πολιτισμό. Το νεκροταφείο το Αγίου Κοσμά το αποτελούσαν κιβωτιό-σχημοί τάφοι με πλευρές επενδεδυμένες εν μέρει με όρθιες πλάκες και εν μέρει με ξηρολιθιά. Όπως και οι σύγχρονοί τους κυκλαδικοί τάφοι, είχαν τραπεζιόσχημη κάτοψη και υπηρετούσαν μία ή περισσότερες ταφές. Οι νεκροί κτερίζονταν με προσωπικά τους αντικείμενα, όπως πήλινα ή μαρμάρια αγγεία, κοσμήματα, ειδώλια, εργαλεία ή όπλα. Ούτε εδώ επισημάνθηκε οικιακό ή δημόσιο ιερό. ....».

Μέρος δέκατο

ΑΛΙΜΟΥΣΙΟΙ - ΕΥΩΝΥΜΕΙΣ ΓΝΩΣΤΟΙ

Ψήφισμα και Ανάθεσις Σαβαζιαστών, 1884.

Διόδοτος Αλιμούσιος, και, Διονύσιος Αλιμούσιος

Σημείωση Α.Θ.: Για τα ψηφίσματα και για τα ονόματα των «γνωστών» Αλιμουσίων κι Ευωνυμέων, δεν έκανα ιδιαίτερη έρευνα εντοπισμού. Κατέγραψα όσα επισήμανα κατά την έρευνά μου. Γι αυτό και η καταγραφή τους είναι απολύ-

τως ενδεικτική. Άλλωστε ξεφεύγει από το σκοπό του παρόντος. Η καταγραφή των πιο πάνω ψηφισμάτων/ ονομάτων είναι αναγκαία, αλλά είναι έργο αρχαιολόγου, που έχει την αποκτημένη επιστημονική γνώση. Υπενθυμίζω ότι έχουν καταγραφεί 313 Αιξωνείς (βλ.Ελ. Γιαννοπούλου-Κονσολάκη, Γλυφάδα...).

Στέφανος Α. Κουμανούδης (1818-1899) «Ψήφισμα και Ανάθεσις Σαβαζιαστών», ανακοίνωση «Εν Αθήναις τη 26^η Φεβρουαρίου 1884», «Αρχαιολογική Εφημερίς», περιοδικό 1883. (β - Αρχαιολογικής Εταιρείας).

σελ. 246 επ. «Εκδίδομεν δύο λίθων επιγραφάς, ομού ευρεθέντων εν Πειραιεί προς μηνός και αγορασθέντων υπό της Αρχαιολογικής Εταιρείας. Ο τόπος της ευρέσεως μερικώτερον δεν μας ωρίσθη υπό του πωλητού, ίνα ηδυνάμεθα να είπωμεν και που έκειτο το ιερόν του θεού Σαβαζίου, εξ ου παρωνυμούντο οι λάτραι αυτού *ερανισταί*, οι στήσαντες τους λίθους τούτους. Το όνομα Σαβαζιασταί εσηματισμένον κατά το Απολλωνιασταί, Διονυσιασταί, Σαραπιασταί κτλ. νυν πρώτον φανερούται, αυτός δε ο θεός ήδη εξ Αριστοφάνους Δημοσθένους Θεοφράστου Λουκιανού και άλλων συγγραφέων εγνωρίζετο ως ο κατά Φρύγας Διόνυσος. Ο δε Πειραιεύς, εν ω πλείστη ήτο ξένων ανθρώπων συρροή, ότι και θεούς πολλούς εφιλοξένει, ίδια υπό σωματείων, ουχί δημόσια λατρευομένους, εγένετο μάλιστα εξ επιγραφών γνωστόν, κατά τας τελευταίας δεκαετηρίδας ευρεθεισών. Περί των ονομάτων των λατρευόντων αυτούς, άπερ ήσαν ερανισταί, θιασώται, οργεώνες και περί του ει τις έστι και οπόση διαφορά σημασίας εν αυτοίς, αναγνώτω ο φιλομαθής την σπουδαίαν πραγματείαν του διευθυντού της ενταύθα Γαλλικής σχολής P. Foucart: Des associations religieuses chez la Grecs. Paris 1873, εν η πραγματεία και περί της ουσίας των ξενικών λατρειών και της καλής ή κακής αυτών επιρροής εις τα ήθη των Ελλήνων η προσήκουσα εξέτασις γίνεται. Στήλη λίθου Πεντελησίου, ύψους 1,44, πλάτους 0,37 ½, πάχ. 0,08, τεθραυσμένη τα νυν εις δύο συνεχή τεμάχια, κάτω δε κολοβή, σώζουσα όμως άνω το αετωμάτιόν της μετ ακρωτηρίων, είναι η έχουσα το εξής ψήφισμα:

Θ ε ο (ί./ Αγαθεί τύχη επί Θεοκλέους άρχον-/ τος Μουνιχιώνος αγοραί κυρίαί/ έδοξεν τοις Σαβαζιασταίς ανα-/ γράψαι τα ονόματα των ερανι-/ στών εν στήληι λιθίνη και στήσαι εν τωι ιερώι.// Ιερεύς/ Ζήνων Αντιοχιεύς/ ταμίας και/ γραμμα- τεύς/ και επιμελητής/ Δωρόθεος Όαθεν./ ερανισταί/ . . . (στίχος 33) Διόδοτος Αλιμούσιος, (στίχος 34) Διονύσιος Αλιμούσιος. . .» (συνολικά έως στίχο 66) . . . . . (στη συνέχεια γίνονται από το Στ.Κουμανούδη, αναφορές στον τύπο των γραμμάτων για τον προσδιορισμό του χρόνου σύνταξης της επιγραφής, παρατηρήσεις σε ονόματα κλπ). . . . .Εν Αθήναις τη 26 Φεβρουαρίου 1884 Στέφανος Α. Κουμανούδης ...».(= 1818 Ανδριανούπολη – 1899 Αθήνα αρχαιολόγος, καθηγητής Λατινικής Φιλολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών).

Σημείωση: Την επιγραφή, βλ. και στο βιβλίο του E.N. Lane, με τίτλο “The other monuments and literary evidence”, Leiden, E.J. Brill, 1985, σελ. 24, στη σειρά «Corpus Cultus Iovis Sabazii (CCIS), II», όπου:

“Graecia. Peiraeus: Piraeus. 51. A stele of Pentelic marble broken in two pieces and incomplete at bottom. At the top, there is a pediment with acroteria. It is said to have been found by chance in January 1884, and is now in the Epi-graphical Museum of Athens, inv, no. 7844. The stele shows signs of having been reengraved, and in the opinion of Prof. Sterling Dow was originally used in the late 4th century B.C.// Dimensions height 1.39, width 0.37, thickness 0,03, Letters 0.008.// Koumanudes, Arch.Eph. 1883 p.245. . . .”. (ακολουθεί η ίδια επιγραφή με τα ονόματα, στο στίχο 33 Διόδοτος Αλιμούσιος, και στο στίχο 34 Διονύσιος Αλιμούσιος).

«Αισχίνου Άπαντα, Κατά Τιμάρχου», ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ, Βιβλιοθήκη των Ελλήνων, τόμος Α', εισαγωγή-μετάφρασις-σχόλια Σταμ. Βουλαρίνου, φιλόλογου, χ.χ., ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Ταξιθ. Αριθμός ΕΦ-495-ΕΗ.

«Υπόθεση: Το 346 π.Χ. μια δεκαμελής διπλωματική αποστολή, στην οποία μετείχε κι ο Αισχίνης, πήγε στη Μακεδονία κι έκλεισε με το Φίλιππο τη λεγόμενη

Φιλοκράτειο ειρήνη, της οποίας οι όροι είχαν συμφωνηθεί από μια προηγούμενη αποστολή. Όταν η αποστολή εκείνη επέστρεψε, ο Τίμαρχος, Αθηναίος πολιτικός, κατήγγειλε τον Αισχίνη με την κατηγορία της «παραπρεσβείας». Με άλλα λόγια ο Αισχίνης κατηγορήθηκε, ότι, στην αποστολή του εκείνη, πρόδωσε τα συμφέροντα της πατρίδας του προς όφελος των συμφερόντων του Φιλίππου./ Στην Αθήνα τότε ίσχυε ένας νόμος, σύμφωνα με τον οποίο, ένας πολίτης δεν είχε δικαίωμα να μιλήσει σε δημόσιες συνελεύσεις, εάν η διαγωγή του ήταν επιλήψιμη. Ο Αισχίνης λοιπόν μήνυσε και αυτός τον Τίμαρχο, με την κατηγορία ότι προσφέρεται επί πληρωμή, για να ικανοποιήσει την ασέλγεια διαφόρων ανδρών, και ότι κατασπατάλησε την πατρική του περιουσία για να ικανοποιήσει την ακολασία του, παραπτώματα που είχαν σαν συνέπεια, σύμφωνα με το νόμο, τη στέρηση του δικαιώματος να αναμειγνύεται στις δημόσιες υποθέσεις. Σκοπός του Αισχίνης ήταν να αναβάλει ή και να ματαιώσει την εκδίκαση της καταγγελίας του Τιμάρχου εναντίον του./Ο Αισχίνης κέρδισε πράγματι τη δίκη, κι ο Τίμαρχος καταδικάστηκε με στέρηση των πολιτικών του δικαιωμάτων. Σύμφωνα με άλλες πηγές, αυτοκτόνησε, πριν ακόμα εκδοθεί η απόφαση του Δικαστηρίου».

σελ. χωρίς αριθμό: Αρχαίο κείμενο: «Ι. 53. Επειδή τοίνυν ο Μισγόλας τη τε δαπάνη απείπε και τούτον εξέπεμψε παρ εαυτού [μετά τούτον], αναλαμβάνει αυτόν Αντικλής Καλλίου Ευωνυμεύς. ούτος μεν ουν απέστιν εν Σάμω μετά των κληρούχων . . . . .».

σ.31 Μετάφραση: «Ι.53. Όταν λοιπόν ο Μισγόλας δεν μπορούσε πια να ξοδεύει και τον έδιωξε, τον ανάλαβε ο Αντικλής, ο γιός του Καλλία, απ' το δήμο των Ευωνυμέων. Αλλά αυτός έχει φύγει για τη Σάμο με τους κληρούχους (1) . . . . .».

1.- Όταν οι Αθηναίοι κατακτούσανε μια χώρα, αφού αφιερώνανε στους θεούς το 1/ 5 της γης, το υπόλοιπο το μοιράζανε σε Αθηναίους πολίτες, που τους εγκαθιστούσαν εκεί. Οι πολίτες αυτοί λέγονταν κληρούχοι. Η ενέργεια αυτή εκτός από οικονομική, είχε και πολιτική σημασία. Γιατί οι εκεί εγκατεστημένοι Αθηναίοι ήταν προστάτες της Αθηναϊκής κυριαρχίας».

ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ ΙΩ. & Π., 1939, «Βιβλιοθήκη αρχαίων Ελλήνων πεζογράφων και ποιητών–Αισχίνου, I, Κατά Τιμάρχου, Αρχαίον κείμενον», μετάφρασις-σχόλια Ηλία Ηλιού. β-ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Ταξιθετικός αριθμός ΕΦ-495-Η.

σελ. 40: Αρχαίο κείμενο: «I. 53. Επειδή τοίνυν ο Μισγόλας τη τε δαπάνη απείπε και τούτον εξέπεμψε παρ εαυτού, μετά τούτον, αναλαμβάνει αυτόν Αντικλής Καλλίου Ευωνυμέυς. ούτος μεν ουν άπεστιν εν Σάμω μετά των κληρούχων..».

σ.41: Μετάφραση: «53. Όταν λοιπόν ο Μισγόλας κουράσθηκε να εξοδεύη γι αυτόν και τον έδιωξε από κοντά του, τον επήρε ο Αντικλής, υιός του Καλλίου, από τον δήμον των Ευωνυμέων. Αλλ' αυτός απουσιάζει εις Σάμον με τους αποίκους . . .».

Γεωργίου Σακορράφου, «Χρονολογικά εις τον Κατά Τιμάρχου λόγον του Αισχίνου», «ανατύπωσις εκ του «Παρνασσού», Εν Αθήναις 1886. β-ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Ταξιθετικός Αριθμός, ΕΦ-1719.

σ.3: «Πρόλογος. Η του Αισχίνου δεινότης αυτού του Δημοσθένους εγκωμιαστού τυχούσα των ημετέρων επαίνων ουδέν δείται. Την δ' αξίαν του λόγου τούτου καταδεικνύει πρώτον μεν και μάλιστα η μαρτυρία, ότι «Διονύσιος ο σοφιστής εντυχών τω κατά Τιμάρχου λόγω και την αρχήν του προοιμίου αναγνούς «ουδένα πώποτε των πολιτών . . . ούτε γραφήν γραψάμενος ούτ' εν ευθύναις λυπήσας», είθε πολλούς εγγράψω, έφη, είθε πολλούς ελύπησας, ίνα πλείους καταλελοιπώς ετύγχανες λόγους . . . . ».

«Aeschinis ORATIONES”, Fridericus Blass, Lipsiae MDCCCXCVI (= 1892), Λόγος ΚΑΤΑ ΤΙΜΑΡΧΟΥ, I.53, Αρχ. Ετ. Ταξ. RA 12/5.(Αισχίνης 389-314 πΧ).

«Ι. 53. Επειδή τοίνυν ο Μισγόλας τη τε δαπάνη απείπε και τούτον εξέπεμψε παρ
 εαυτού, μετά τούτο αναλαμβάνει αυτόν Αντικλής Καλλίου Ευωνυμεύς. ούτος
 μεν ουν απέστιν εν Σάμω μετά των κληρούχων . . . .».

Βλ. και α) Eschine, Discours, Collection des Universites de France, Paris 1962,
 σελ. 38, Αρχ. Ετ. Ταξινόμηση, R 100/A 12.v.1, και, β) The LOEB Classical Li-
 brary, The Speeches of Aeschines, 1919, 1958, σ.46 Αρχ.Ετ. Ταξιν. R 99/A 12.

Κων. Καζά –Παπαγεωργίου: «Όψεις της Ιστορίας. . . .», 2006, σ.94,

Τριμερές επιτύμβιο μνημείο, 4^{ος} αι. π.Χ.: «ΛΕΩΚΡΑΤΗΣ ΛΕΩΣΤΡΑΤΟ (Υ) ΑΛΙ-
 ΜΟ (Υ) ΣΙΟΣ», ΝΙΚΑΓΟΡΑ ΛΕΩΚΡΑΤΟ (Υ)Σ ΓΥΝΗ, ΛΕΩΝ ΛΕΩΚΡΑΤΟ (Υ) Σ
 ΑΛΙΜΟ (Υ) ΣΙΟΣ, ΛΕΩΣΤΡΑΤΟΣ ΛΕΩΚΡΑΤΟ (Υ)Σ . . ΑΡΙΣΤΟΜΑΧΗ ΛΕΩ-
 ΣΤΡΑΤΟΥΣ ΓΥΝΗ . . .» και άλλα (σχέδιο Κωστής Ηλιάκης).

*Σημείωση Α.Θ.: Ο Λεωκράτης κι η γυναίκα του Νικαγόρα, απεικονίζονται στη
 λήκυθο, στην κορυφή του επιτύμβιου μνημείου. Βλ. και Αρχαιολογικόν Δελτίον αρ.
 22 (1967), μέρος Β' 1, Χρονικά, Αθήνα 1968.*

Κων.Καζά: «ΑΡΓΥΡΟΥΠΟΛΗ Όψεις της Ιστορίας της πόλης», 2006, «Η
 Αργυρούπολη στους αρχαίους χρόνους» σ.44, Αρχαιολ.Εταιρεία, Ταξ. CI.115/5.

«Σε μικρή απόσταση στα βόρεια του λόφου Χασάνι, εκεί όπου σήμερα λειτουρ-
 γεί το αμαξοστάσιο του Τραμ, στο τέρμα της οδού Αεροπορίας, κατά τις εργα-σίες
 εγκατάστασης του αμαξοστασίου το 2003-2004, αποκαλύφθηκε εκτεταμένο
 νεκροταφείο των Ύστερων Γεωμετρικών, Αρχαϊκών και Κλασικών χρόνων. Ανα-
 σκάφτηκαν εκατόν τριάντα τάφοι όλων των τύπων, κιβωτιόσχημοι, πυρές, εγχυ-
 τρισμοί, σαρκοφάγοι, λακκοειδείς και δύο ταφικοί περίβολοι με σημαντικά επι-
 τύμβια μνημεία και πλήθος αγγείων που είχαν προσφερθεί ως κτερίσματα στους
 νεκρούς του νεκροταφείου. Ανάμεσα στα κτερίσματα ιδιαίτερης σημασίας είναι
 ένα δικαστικό πινάκιο που φέρει την επιγραφή ΑΓΗΤΟΣ ΕΥΩΝΥΜΕΥΣ. . . .».

Σημείωση: Στη σελ.52. δημοσιεύεται χάρτης κατά τον οποίον ο δήμος Αλιμούντος αντιπροσωπευόταν από 3 βουλευτές, του Ευωνύμου από 10 βουλευτές, δηλ. όσους και ο Πειραιάς (με ερωτηματικό), ενώ ο δήμος Αιξωνής από 8 (με ερωτηματικό), των Αλών Αιξωνιδών από 6, των Αναγυρασίων από 6, των Λαμπτρών από 9 κλπ. Δηλαδή το Ευώνυμον ήταν ο πολυπληθέστερος δήμος, και ο δήμος Αλιμούντος ο ολιγανθρωπότερος.

IG II 1009 – PHI Greek Inscriptions

ATTICA (IG I-III) (regions/7, Attica/regions/1365)

«. . . γνώμην δε ξυμβάλ {λ} εσθαι της {βου} λής εις τον δή {μον} ότι δοκεί τη βουλή.επαινέσαι τους {ε}φήβους τους επί Μενοίτου άρχοντος κα{ί} στ} εφανώσαι αυτούς χρυσώι στεφάνωι ε {ύ} σεβείας ένεκεν της εις τους θεούς και {εύ} ταξίας και φιλοτ {ι} μίας της εις την βο {υ} λήν και τον δήμον. και ανειπείν τον στέ {φ} ανον τούτον Διονυσίων τε των εν ά {σ} τει καινοίς τραγωιδοίς και Παναθηναίω {ν κ} αι Ελευσινίων το {ις} γυμνικοίς αγώ {σι} ν. της δε α {ν} αγορεύσεως του στεφάνου {επι}μεληθήναι τους στρατηγούς και {τ} ον ταμίαν των στρατιωτικών. επαινέσαι δε και τους διδασκάλους τον τε πα {ι} δοτρίβην Άρεστον Μαραθώ-νιον και τον οπλομάχον Ηρόδοτον Ειπείον και τον ακοντιστήν Νίκανδρον Ευωνυμέ{α} και τον τοξότην Διογένην Ερικεέα. . . . {.. } Ερεχθ {εΐδ} ος (= ενν. φυλής, αγνοούνται τα μικρά ονόματά τους) - - -ς Επιγένους *Ευωνυμεύς* . . . {- - - Φι} λήμονος *Ευωνυ {μεύς}*. . . {= . . από άλλες φυλές.. } Λε {ω} ντίδος (=ενν. φυλής) . . . *Απολλώνιος Απολλωνίου Αλιμούσιος* . . . *Ηγ {ια} ς Θουκλε {ίδο} υ Αλιμούσιος* . . . . .».

CHRISTIAN HABICHT (1926-2018)

Namensgleiche Athener in Verschiedenen Demen, aus. Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 103 (1994) 117 – 127, © Dr.Rudolf Habelt GmbH, Bonn.

Στον κατάλογο περιλαμβάνονται και τα ονόματα: (σελ. 119) Μενεκράτης Αρίστωνος Ευωνυμεύς, 1009, I 77,(σελ.119) Νίκανδρος Δημητρίου Ευωνυμεύς, 1006, 45. Υποσημ. (1) (2), (σελ.120) Διονυσικής Διονυσίου Ευωνυμεύς, 6164,

(σελ. 122) Κηφισόδωρος Φιλιστίδου Αλιμούσιος, Agora I 7529, 117, (σελ. 124) Φίλιππος Φιλιστίδου Ευωνυμεύς, 6194, (σελ. 124) Χαρίνος Επιχάρου Ευωνυμεύς, XV 61, 168. Υποσημ. (3), (4).

1.- Στο διαδίκτυο, εμφανίζεται κατάσταση με διάφορα ονόματα, μεταξύ των οποίων και: «128/7 Νίκανδρος Δημητρίου Ευωνυμεύς, 123/2 Νίκανδρος Δημητρίου Ευωνυμεύς, 117/6 Νίκανδρος Δημητρίου Ευωνυμεύς».

2.- Στην PROSOPOGRAPHIA ATTICA, II, Λ-Ω. Conspectus Demotarum. Archontum Tabulae. Accedit index titularum hoc in opera suppletorum. Editid IOHANNES KIRCHNER Volumen alterum, Berolini, MCMIII (= 1903), αναφέρεται: «10683. *Νίκανδρος Δημητρίου Ευωνυμεύς* II 446, 96 (1). 465, 21 (2), 471, 45 (3) Ν.Δ. Ερεχθείδο (σ φ.) 1. Νίκανδ {ρο} ς Δ. Ε {υ} ωνυμεύς 3, Ν. Ευωνυμε {ύς} 2. *Νικήσας τον αγώνα των Θησέων παίδας πάλην* την πρώτην ηλικίαν επί Φαίδρου αρχ.(c.a.150), 3.επί Μενοίτου αρχ.(α.105 (4), 2.

3.- Στο: «Bulletin de correspondance hellenic, volume 2, 1984» και στο «Table des noms propres Grecs» εμφανίζονται πλήθος αρχαίων ονομάτων και παραπομπές αναφορών γι αυτά, ΔΕΝ αναγράφεται όμως δήμος προέλευσης/ καταγωγής του καθένα απ αυτούς. Έτσι δεν μπορεί να γίνει διάγνωση και επιλογή Αλιμουσίων ή Ευωνυμίων.

4.- Βλ. και Arthur Geoffrey Woodhead, The study of Greek inscriptions, second edition, Cambridge University Press, 1981 (1^η έκδοση 1959, επανεκτύπωση 1967). Ο συγγραφέας αναφέρεται γενικά στις επιγραφές και την εξέλιξη του τρόπου σύνταξης και κατάρτισής τους, όχι όμως σε ονόματα.

Άλλοι Ευωνυμείς και Αλιμούσιοι για τους οποίους δεν βρέθηκαν περισσότερα στοιχεία: Βουκάτης ή Βουκάττης Αλιμούσιος, θεσμοθέτης, Διόδωρος ο Αλιμούσιος, βουλευτής, Διοσκουρίδης ο Αλιμούσιος.

Μέρος ενδέκατο

Αρχαιολογικό Δελτίο

Περιοδική έκδοση (με όποια ειδική ονομασία) του Υπουργείου Πολιτισμού, στην οποία καταγράφονται σε ένα τόμο «Μελέτες» και σε άλλο ή άλλους τόμους «Χρονικά» ανασκαφικών ερευνών. Εκδιδόταν μέχρι το 1935, διακόπηκε η έκδοσή του λόγω της δικτατορίας, του πολέμου, του εμφυλίου και της εν συνεχεία πολιτικής κατάστασης, επανεκδίδεται από το έτος 1960 έως σήμερα. Αποτελεί

διαφορετική και άλλη έκδοση από την «Αρχαιολογική Εφημερίδα». Πιο κάτω καταγράφω τα «χρονικά» τα οποία αναφέρονται στη περιοχή του Αλίμου, κατά έτος και τόπο/οδό ανασκαφικής έρευνας, με σκοπό την «καταλογογράφηση» τους, ώστε να είναι εύκολη για τον καθένα η πρόσβαση χωρίς νέα έρευνα. Για τα έτη που δεν αναφέρονται, δεν εντόπισα κάποια καταγραφή, γι αυτό και παραλείπονται. Κατέβαλα κάθε προσπάθεια για την πληρότητα. Εάν διαπιστωθούν παραλείψεις φέρω ακέραιη την ευθύνη. Αρχ.Ετ. Ταξιν= WE 22.

*** 1926, παράρτημα, σελ.57 «αρ. 104. Κιονίσκος τεθραυσμένος άνωθεν και κάτωθεν ύψους 0,54, κομισθείς υπ εμού (=Ν.Κυπαρίσση) εκ παλαιών Σφαγείων με την επιγραφήν «ΘΥ (ΓΑΤΗΡ) / ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ/ ΑΛΙΜΟΥΣΙΟΥ/ ΓΥΝΗ».

*** 1953-1954 τ.Γ, άρθρο Ειρήνης Βαρούχα-Χριστοδουλοπούλου, σελ.335 σημ. 1: η σημ. αφορά πληροφορίες Ι. Γερουλάνου για εύρεση οστράκων και αγγείων με ανοιχτό στόμιο, του σχήματος του χαρακτηρισθέντος ως «κυψέλη».

*** αρ.19 (1964), μέρος Β' 1 Χρονικά, Π. Λαζαρίδη, με τίτλο «Κτήμα Τράχωνες» (σελ. 96) και «Άγιος Κοσμάς» (σελ. 99).

*** αρ.22 (1967), μέρος Β' 1, Χρονικά, Αθήνα 1968.

*** αρ. 27 (1972 Β'1), Χρονικά, σ. 159 «Άλιμος, οικόπεδα συνεταιρισμού Κυθηρίων, για τρεις τάφους και ευρήματα, κατά τη διάνοιξη οδών.

*** αρ. 30, 1975, εκδόσεις μελετών από το Δελτίο: Κ.Η. Μπίρη, Αι τοπωνυμίες της πόλεως και των περιχώρων των Αθηνών, 1971.

*** 1982, σελ. 52: α) Ανώνυμη οδός στο Πανί, β) Οδός Θεσμοφορίου.

***1983, σελ. 47: α) Οδός Καζαντζάκη 6 (οικόπεδο Βρατσόλα), Κων. Καζά, β) Οδός Μελλπομένης (οικία Βερνάρδου), Μ. Πετρικάκη.

*** 1987, σελ. 68: Άλιμος, Λεωφ. Βουλιαγμένης 516, Ντίνα Καζά.

*** 1989.Β.1, σ.56: α) Πάροδος Ηγησιπύλης ΟΤ 53 οικόπεδα Απ. Ντάκου και Απ.Τριανταφυλλίδη, β.1)Οδός Ελικωνιδών και Παλαιστίνης ΟΤ 274 Α, οικόπεδο Σ. Μαυρουκάκη και Δ. Φουσάρα, β.2) Κινητά ευρήματα: Ακέφαλο άγαλμα λιονταριού (Μουσείο Πειραιά αρ. 5340), Τμήμα επιτύμβιας στήλης (με τις λέξεις ΛΥ {...} ΤΗ/ ΦΗΜ {...} ΝΙΚΟΥ/ ΕΡΧΙΕΩΣ/ ΚΥΒΕ {Ρ} ΝΙΔΟΣ/ ΑΛΙΜΟΥΣΙΟΥ/

ΓΥΝΗ, γ) Οδός Φιλίππου και Παρμενίωνος ΟΤ 307 οικόπεδο Παν. Τζονάκα, Κωνσταντίνα Καζά-Παπαγεωργίου (=πιο κάτω Κων. Καζά).

*** 1990, σελ. 74: Οδός Χρυσανθέμων 21 ΟΤ 263, οικόπεδο Σβέρκα, Άρης Τσαραβόπουλος.

*** 1991, σελ. 62: α) Οδός Θεσμοφορίων, ΟΤ 272, οικόπεδο Ανδρέα Τζομπανάκη, β) Ρέμα Τραχώνων, ιδιοκτησία Continent Hellas S.A., γ) οδός Επτανήσου 9 ΟΤ 5 οικόπεδο Σπ.Γεωργίου και Ηλία Παπαχρήστου (2 μαρμάρινα αγάλματα λιονταριών, και 2 πώρινοι κυβόλιθοι), Κων. Καζά,

*** 1993, σελ.66: α) Λ. Βουλιαγμένης- Γούναρη- Κουμουνδούρου, οικόπεδο ΟΑΕΔ, ΟΤ 71 Α, β) οδός Ρώμα, πάροδος Ηγησιπύλης, οικόπεδο Αφών Λουράντου, ΟΤ 272 (3 διπλοί θρόνοι, τμήμα θεάτρου αρχαίου δήμου Αλιμούντος, στήλη με λέξεις ...ΛΙΜΟΥ και χαμηλότερο σε άλλο στίχο Σ ΑΥ.), Κων. Καζά,

*** 1997, σελ. 82: α) Οδός Φιλίππου 16 ΟΤ 307 οικόπεδο ΠΡΟΟΔΟΣ ΑΕ, β) οδός Θεσμοφορίων, οικόπεδο Α. Γκικόκα, γ) οδοί Κ. Βάρναλη και Καρκαβίτσα, οικόπεδο Φ. και Μ. Κομισόπουλου, δ) οδοί Γούναρη και Κουμουνδούρου, οικόπεδο ΚΑΠΗ Δήμου Αλίμου, Ντίνα Καζά,

*** 2000, σελ. 105: α) Λόφος Πανί, β) Λ. Βουλιαγμένης 585 και 578 Α (αγωγός φυσικού αερίου), γ) Μεσσήνης και Κυθηρίων (αγωγός φυσικού αερίου),Κ.Καζά,

*** 2001-2004, Χρον. Β' 1, σ. 464: α) οδός Κλειούς, οικόπεδο Ο. και Α. Παπαζιάν, ΟΤ 272, β) θέση Λουτρό, τέρμα Ζωγραφείου Λυκείου, οικόπεδο Τσαγκάρη, γ) Ακροπόλεως και Αγίου Δημητρίου, οικόπεδο ΤΕΚΑΛ ΑΕ, ΟΤ 186, δ) Λ. Βουλιαγμένης, συμβολή Μιχαλακοπούλου-Κουμουνδούρου, οικόπεδο Αφοί Σταυρόπουλοι, ΟΤ 71 Α (σημ. = *σημαντικού ενδιαφέροντος*), Κων. Καζά, σ.478-479 Κ.Καζά, στη θέση Ελληνικό, πλην άλλων και, για εύρεση «θησαυρού» 47 νομισμάτων (βλ. *πιο πάνω οικείο κεφάλαιο, άρθρο Πηνελόπης Αγαλλοπούλου*).

*** 2005, σ. 245: α) συμβολή οδών Κυθηρίων- Ρόδων- Κυβέλης- Χλόης, ΟΤ 236 Α, οικόπεδο Γ. Βλάχου, β) οδός Λακωνίας 5, ΟΤ 77, οικόπεδο Γιαννακόπουλου, γ) οδός Κουμουνδούρου και Θεσσαλίας, οικόπεδο Ευ.Ποδηματά, Κων. Καζά,

*** 2006 σ. 207: α) Σταθμός Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου Αθηνών «Αλιμος», β) οδός Ηγησιπύλης 4 (ΟΤ 270, οικόπεδο Κ. Λιάρου), γ) Οδός 17^{ης} Νοεμβρίου και Ακροπόλεως (ΟΤ 168, οικόπεδο Κ. Ρήγα ΕΠΕ και Χρ. Ρήγα), Κων. Καζά,

***2007 σ.251: Σταθμός Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου Αθηνών «Αλιμος» θέση Κοντοπήγαδο, με κάτοψη και 4 φωτογραφίες, Κων. Καζά,

*** 2008 σ. 200: Μητροπολιτικός Σιδηρόδρομος Αθηνών, Σταθμός «Αλιμος» στη θέση Κοντοπήγαδο, με κάτοψη και 5 φωτογραφίες, Κων.Καζά-Παπαγεωργίου,

*** 2009, σελ.226: α) Οδός Κουμουνδούρου 35 (οικόπεδο Ε. Καψάλη), β) Συμβολή των οδών Ηγησιπύλης 5 και Ερατούς 2, Λόφος Αγίας Αννας (ΟΤ 270^α, οικόπεδο Α. Ροδίτη), γ) Οδός Βαλλιάνου 12 Α (ΟΤ 4, οικόπεδο Ζ. Ευσταθίου), δ) Έργο «Δίκτυο παροχής φυσικού αερίου» (κοινοπραξία ΕΛΤΕΡ ΑΤΕ-ΙΝΤΡΑ-ΚΑΤ), Οδός Παπαδιαμάντη 1-3, Οδός Βαλλιάνου 12-14, Οδός Μεγίστης 32, Οδός Μεγίστης 28, Οδός Μάνης 11, Οδός Ρήγα Φερραίου 22, με κάτοψη και 11 φωτογραφίες, Κων. Καζά- Παπαγεωργίου,

*** 2010: Α) σελ. 321 Άγιος Κοσμάς, Προϊστορικός οικισμός, Κων. Καζά-Παπαγεωργίου, Β) σελ. 349, Άλιμος Οδός Μυρτιδιωτίσσης 34 και Κυθηρίων 50 (ΟΤ 250, οικόπεδο Α. Κατσαλά και Μ. Πολυχρονοπούλου) με σχεδιαστική αποτύπωση και 3 φωτογραφίες, Στυλιανή Ψάρρη,

*** *Στη Βιβλιοθήκη της Αρχαιολογικής Εταιρείας, υπάρχουν τόμοι έως το 2013, χωρίς αναφορά σε Αλιμο. Για τα επόμενα έτη, δεν έχουν εκδοθεί έως σήμερα.*

Μέρος δωδέκατο

Καλαμάκι - Αλιμος, νεότεροι χρόνοι

Κεφάλαιο πρώτο

Ίδρυση – Θεσμική συγκρότηση - Λειτουργία

Ελευθέριος Γ. Σκιαδάς, «Ιστορικό διάγραμμα των Δήμων της Ελλάδος 1833-1912. Σχηματισμός– σύσταση– εξέλιξη – πληθυσμός–εμβλήματα», Αθήνα 1993, πρόλογοι Α. Μακρυδημήτρης, καθηγήτης ΕΚΠΑ, Ν. Καραπιδάκης, Καθηγητής ΕΚΠΑ, Διευθυντής των ΓΑΚ. β-Αρχαιολογικής Εταιρείας, Ταξινόμηση ΧD 348.4.

«σελ.96 Νομός Αττικής. . . σ.97. Επαρχία Αττικής . . .σελ.98. Δήμος Αθηναίων: I. Έμβλημα . . . II.Σχηματισμός – σύσταση- εξέλιξη: Ο Δήμος Αθηναίων σχηματίστηκε με το Β.Δ. της 1 (13) Οκτωβρίου 1834 – το οποίο δεν δημοσιεύτηκε στην Ε.τ.Κ. – ως δήμος της επαρχίας Αττικής. Καταχωρήθηκε στη Β' τάξη, με πληθυσμό 7.177 κατοίκους και έδρα την πόλη των Αθηνών. Ο δημότης ονομάστηκε Αθηναίος.

***Αρχική σύσταση (= πληθυσμός): Η πόλις των Αθηνών 7.028, Πατήσια 49, Μονή Πετράκη 14, Μύλοι 63.

***Μεταγενέστερες προσαρτήσεις. Σεπόλια, Γυψέλι, Αμπελόκηποι ή Αγγελόκηποι, Εύμορφη Εκκλησιά, Καράς, Τράχωναις, Χασάνιον . . Μπερχάμι . . . Παλαιόν Φάληρον . . . Άγιος Κοσμάς . . . Πικροδάφνη . . .

*** Κοινότητες που λειτούργησαν στο Δήμο (ενν.: Αθηναίων): Ηρακλείου, Κηφισσίας, Αμαρουσίου . . . . .».

Σημείωση:Στη σ. 649 δημοσιεύεται (=εκτιμώ κατ αντιγραφή από το Β.Δ.) «Ευρετήριο κατοικημένων τόπων και θέσεων», σ. 651 «Άγιος Κοσμάς – (=δήμου) Αθηναίων σ.99», και σ.717 «Τράχωναις–(=δήμου) Αθηναίων σ. 99».

Σημείωση Α.Θ.: Η θέση «Καλαμάκι» δεν περιελήφθη μεταξύ των «κατοικημένων τόπων». Ίσως περί τη θέση «Άγιος Κοσμάς» υπήρχαν περισσότερα σπίτια και κάτοικοι το 1834. Ή υπήρχε σύγχυση των ορίων για τις περιοχές «Καλαμάκι» και «Άγιος Κοσμάς».

Ελευθέριος Γ. Σκιαδάς, «Οι συνοικίες των Αθηνών. Η πρώτη επίσημη διαίρεση (1908)», έρευνα Ξανθή Β. Γιαταγάνα–Βασιλική Μαντζώρου, έκδοση Δήμος Αθηναίων, Πολιτισμικός Οργανισμός, 2001, Αρχαιολογική Ετ. Ταξιν. XD 342.3.

σελ.139: «. . . Από τότε που συστήθηκε το νεώτερο ελληνικό κράτος (1822) άρχισε μια μακρά διαδικασία ονομασιών και μετονομασιών, η οποία, συνεχιζόμενη ως σήμερα, εξελίχθηκε μέσα από μια μακρά σειρά φάσεων και επεισοδίων. Η αρχή έγινε με τη σύσταση των πρώτων δήμων (1834-36) όταν καταβλήθηκε προσπάθεια «*προς ανασύστασιν των παλαιών ονομάτων της Ελλάδος*» και επιχειρήθηκε η αντικατάσταση των ονομάτων των σημαντικότερων – περίπου 700 – ελληνικών τόπων, σε επίπεδο νομού, επαρχίας, δήμου και χωριού. Οπότε, όχι μόνον επικράτησαν τα ονόματα αρχαίων ελληνικών πόλεων και χωριών στις διοικητικές διαιρέσεις του κράτους, αλλά μεταβλήθηκαν τα νεώτερα ονόματα πολλών πόλεων, κωμοπόλεων και χωριών, σύμφωνα με την αρχαία ελληνική γεωγραφία./ Τα αποτελέσματα ίσως να φάνηκαν ικανοποιητικά αφού αποδόθηκαν ένδοξα αρχαία ονόματα σε πόλεις που τα είχαν αποβάλει προ πολλού, όπως Πειραιεύς, Λαμία, Υπάτη, Αμφισσα, Αίγιον, Μεγαλόπολις, Γύθειον κλπ. Αντίστοιχη προσπάθεια καταβλήθηκε και για τοπωνύμια της Αττικής ή ειδικότερα της πόλης των Αθηνών. Έτσι π.χ. το *Λεβί* – από το όνομα του Εβραίου μεγαλοϊδιοκτήτη της περιοχής – μετονομάστηκε σε *Κολωνό* και η περιοχή από το *Φάληρο* μέχρι τη *Γλυφάδα* επιχειρήθηκε να μετονομασθεί σε *Τετράκωμον* (*). Πολλές επιλογές και προτάσεις, είτε καθιερώθηκαν είτε όχι, ήταν ορθές. Περισσότερες όμως ήταν άστοχες και αδόκιμες. Πάντως, τα αποτελέσματα αυτής της πρώτης σε εθνικό επίπεδο προσπάθειας, μάλλον ως πτωχά πρέπει να χαρακτηρισθούν . . . .».

(*). Βλ. *Ιάκωβου-Ρίζου Ραγκαβή, Τα Ελληνικά ...κλπ, σελ. 209, υποσημείωση: «Της Αθήνησι Τετρακόμοις, οί ήσαν Πειραιείς, Φαληρείς, Ξυπετεώνες, Θυμοιάδαι, Πολυβ. β. 4. κ. 16».*

Ιάκωβος-Ρίζος Ραγκαβής: «Τα Ελληνικά, ήτοι περιγραφή γεωγραφική, ιστορική, αρχαιολογική και στατιστική της αρχαίας και νέας Ελλάδος. Συνταχθείσα υπό Ιακ.Ρ. Ραγκαβή, εις τρεις τόμους. Ων ο Α' διαλαμβάνει την Στερεάν, Ανατολικήν και Δυτικήν Ελλάδα, ο Β' την Πελοπόννησον και ο Γ' τας νήσους τας τε ελευθέρας και μη, και τον πίνακα, και εκδοθείσα υπό Κωνσταντίνου Αντωνιάδου, τόμοι 1-3. Εκ του τυπογραφείου Κ. Αντωνιάδου. Εν Αθήναις 1853-1854». Ταξιθετικός αριθμός ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ ΓΠ-4453.

σ.294: «Διαίρεσις στατιστική, κατά δήμους και χωρία. Επαρχία Αττικής. Περιέχει οκτώ δήμους= Αθηνών, Πειραιώς, Αμαρουσίου, Φυλής, Περαιάς, Κρωπίας, Μαραθώνος και Λαυρίου. Και κατοίκους κατά το 1851, 42.179. Δήμος Αθηνών. Αθήναι. πολ.πρωτεύουσα ιδ. Αθήναι 196. Πληθ. κατά το 1851. οικ. 5.200, κάτοικοι 24.754. Περί τας Αθήνας κατά μικράς αποστάσεις και από της πόλεως και απ αλλήλων εισίν αι εξής α γ ρ ο ι κ ί α ι. Τ ρ ά χ ο ν ε ς, Καράς, Χασάνια (1) Πατίσια, Γυψέλι, Σεπόλια – Λεβή (παρά τον ελαιώνα), Δραγομάνον(*), ήδη ιδιοκτησία της Α.Μ. της Βασιλίσσης, Αμπελοκήποι, Δερβισαγού, Κερατσίνι, Χαϊδάρι, Εύμορφη Εκκλησιά, θέσις αγροτική ακατοίκητος, Μονή Ασωμάτων διαλελυμένη επί της προς το Μαρούσιον παλαιάς οδού, Μονή Καισαριανής διατηρουμένη».

1.- Περί τον Καρά τους Τράχονας και τα Χασάνια υπάρχουσιν ελληνικά ερείπια και αρχαία φρέατα.

(*) Σημ. Α.Θ.: Τα Λεβή (αντί Λεβί), και Δραγομάνον (αντί Δραγουμάνον), γράφονται, όπως διορθώνονται στα «Παροράματα του Α' τόμου» σ. 783 (κατ ακρίβεια: μετά την 782). Κατά τα λοιπά η ορθογραφία, είναι αυτή του συγγραφέα.

ΚΕΔΚΕ–ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΝΩΣΙΣ ΔΗΜΩΝ & ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ της Ελλάδος: «Στοιχεία συστάσεως και εξελίξεως των Δήμων και Κοινοτήτων (από της εφαρμογής του νόμου ΔΝΖ' του έτους 1912 κι εφεξής)», «Επιμελεία Υπουργείου Εσωτερικών,

Διευθύνσεως Τοπικής Αυτοδιοικήσεως, Τμήματος Δημοτικής και Κοινοτικής Διοικήσεως», Αθήναι Ιούλιος 1962, τεύχος 5 (για την Αττική). (β-ΚΕΔΕ/ΚΕΔΚΕ).

σελ.5: «Στοιχεία αφορώντα εις την σύστασιν του Νομού Αττικής./ Δια του από 3 Απριλίου 1833 Βασ. Διατάγματος (ΦΕΚ 12) «περί διαρέσεως του Βασιλείου και της διοικήσεώς του», ωρίσθη μεταξύ των νομών του Κράτους και ο Νομός Αττικής και Βοιωτίας, περιλαμβάνων τας επαρχίας Αττικής, Βοιωτίας, την Μεγαρίδα και τας νήσους Σαλαμίνα, Αίγινα και Αγκίστριον. . . . .».

σελ.116: «Επαρχία Αττικής (Περιφέρεια πρώην Διοικήσεως Πρωτευούσης) **ΚΟΙΝΟΤΗΣ ΚΑΛΑΜΑΚΙΟΥ**. Στοιχεία αρχικής αναγνωρίσεως: Κοινότης Καλαμακίου, Δ. 4-11-1927, ΦΕΚ 243/1927 και Α.Ν. 454/1945, ΦΕΚ Α 180/1945. Προήλθεν εκ της Κοινότητος Μπραχαμίου (νυν Δήμου Δάφνης). Έδρα: Καλαμάκιον, το. Συνοικισμοί αρχικώς απαρτίσαντες την Κοινότητα: Καλαμάκι. Συνοικισμοί αποτελούντες νυν την Κοινότητα: Καλαμάκιον, το. Προσαρτήσεις: --- Αποσπάσεις: Ο Συνοικισμός «Κομνηνά», αναγνωρισθείς εις ίδιαν Κοινότητα, Δ. 4.7.1929, ΦΕΚ Α 221/1920 (ορθό =1929). Ο Συνοικισμός «Ελληνικόν», αναγνωρισθείς εις ίδιαν Κοινότητα, Δ. 8.3.1930, ΦΕΚ Α 80/1930. Οι Συνοικισμοί «Νέα Αργυρούπολις» και «Τράχωνες», αποτελέσαντες την Κοινότητα Αργυρουπόλεως, Β.Δ. 19.7.1949, ΦΕΚ Α 164/1949.

Πληθυσμός κατά τας απογραφάς. Έτους 1928 Καλαμάκιον πληθ. 681, Αργυρούπολις 75, Ελληνικόν 267, Κομνηνά (Χασάνι) 608. Έτους 1940 Καλαμάκιον, το, 1.452, Νέα Αργυρούπολις, η, 192, Τράχωνες, οι, 165. Έτους 1951 Καλαμάκιον, το, 2.930. Έτους 1961 Καλαμάκιον, το, 8.383.

Διοικητικά Μεταβολαί – Παρατηρήσεις: Η Κοινότης Καλαμακίου κατηργήθη, υπαχθείσα εις τον Δήμον Παλαιού Φαλήρου, Ν.Δ. 1465/1942, ΦΕΚ Α 163/1942. Η Κοινότης Καλαμακίου ανασυνέστη, Α.Ν. 454/1945, ΦΕΚ Α 180/1945».

Σημείωση Α.Θ.: Να έχουμε υπόψη μας και: α) ΦΕΚ 93 Α/12.2.1936 για έγκριση σχεδίου ρυμοτομίας του συνοικισμού Αλιμος, και, β) ΦΕΚ 139 Α/17.3.1936 για έγκριση σχεδίου ρυμοτομίας του συνοικισμού Τράχωνες.

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΝΩΣΗ ΔΗΜΩΝ και ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ ΕΛΛΑΔΟΣ (ΚΕΔΚΕ), και, ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ ΤΟΠΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ και ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ (ΕΕΤΑΑ): «Λεξικό Διοικητικών Μεταβολών των Δήμων και Κοινοτήτων (1912-2001)», τόμος Α', Αθήνα 2002. (β- ΚΕΔΚΕ, τώρα ΚΕΔΕ).

σ.67/580:«Δήμος Αλίμου, Νομός Αττικής: 163^Α/24.7.1968 Σύσταση του Δήμου με την απόσπαση του οικισμού Καλαμάκι από την Κοινότητα Καλαμακίου και τον ορισμό του ως έδρα του Δήμου. 163^Α/24.7.1968 Η Κοινότητα Ελληνικού καταργείται και συνενούται με το Δήμο. 163^Α/24.7.1968 Η Κοινότητα Καλαμακίου καταργείται και συνενούται με το Δήμο. 219^Α/8.10.1975 Ο οικισμός Ελληνικόν αποσπάται από το Δήμο και ορίζεται έδρα της Κοινότητος Ελληνικού.

σ.401/580: «Κοινότης Καλαμακίου, Νομός Αττικής και Βοιωτίας. 243^Α/9.11.1927 Σύσταση της Κοινότητας με την απόσπαση του οικισμού Καλαμάκι από την Κοινότητα Μπραχαμίου και τον ορισμό του ως έδρα της Κοινότητας. 16.5. 1928 Αναγνώριση του οικισμού Αργυρούπολις και προσάρτησή του στην Κοινό-τητα. 16.5.1928 Αναγνώριση του οικισμού Ελληνικόν και προσάρτησή του στην Κοινότητα. 221^Α/6.7.1929 Ο οικισμός Κομνηνά αποσπάται από την Κοινότητα και ορίζεται έδρα της Κοινότητας Κομνηνών. 80^Α/14.3.1930. Ο οικισμός Ελλη-νικόν αποσπάται από την Κοινότητα και ορίζεται έδρα της Κοινότητας Ελλη-νικού. 163 Α/27.6.1942. Η Κοινότητα καταργείται και συνενούται με το Δήμο Παλαιού Φαλήρου. Νομός Αττικής. 180^Α/10.7.1945. Σύσταση της Κοινότητας με την απόσπαση του οικισμού Καλαμάκι από το Δήμο Παλαιού Φαλήρου και τον ορισμό του ως έδρα της Κοινότητας. 180^Α/10.7.1945. Ο οικισμός Νέα Αργυρού-πολις αποσπάται από το Δήμο Παλαιού Φαλήρου και προσαρτάται στην Κοινότητα. 180^Α/10.7.1945. Ο οικισμός Τράχωνες αποσπάται από το Δήμο Παλαιού Φαλήρου και προσαρτάται στην Κοινότητα. 164^Α/29.7.1949. Ο οικισμός Νέα Αργυρούπολις αποσπάται από την Κοινότητα και ορίζεται έδρα της Κοινότητας Αργυρουπόλεως. 164^Α/29.7.1949. Ο οικισμός Τράχωνες από-σπάται από την Κοινότητα και προσαρτάται στην Κοινότητα Αργυρουπόλεως.

163^A/24.7.1968. Ο οικισμός Καλαμάκι αποσπάται από την Κοινότητα και ορίζεται έδρα του Δήμου Αλίμου. 163^A/24.7.1968. Η Κοινότητα καταργείται και συνενούται με το Δήμο Αλίμου».

ΤΟΠΙΚΗ ΕΝΩΣΗ ΔΗΜΩΝ και ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ ΝΟΜΟΥ ΑΤΤΙΚΗΣ (ΤΕΔΚΝΑ):
«Αττική. Δήμοι και Κοινότητες», έκδοση 2005. (β-ΚΕΔΚΕ, τώρα ΚΕΔΕ).

σ. 38: «Δήμος Αλίμου: Άλιμος σημαίνει θαλάσσιος. Αυτός που ανήκει στη θάλασσα. Αυτός είναι ο Άλιμος. Πόλη δίπλα στη θάλασσα. Πόλη μαζί και προάστιο. Τμήμα του πολεοδομικού ιστού της Πρωτεύουσας, αλλά με τη δική του πάντα φυσιογνωμία, ο Άλιμος αναπτύσσεται σε έκταση 7,5 τετραγωνικών χιλιομέτρων./ Στην απογραφή του 1961 ο Άλιμος είχε 13.000 κατοίκους. Στις αρχές της δεκαετίας του 1970 υπερδιπλάσιους, 27.000, και σήμερα σχεδόν 50.000./ Πολίτης του δήμου Αλιμούντος ήταν ο Θουκυδίδης. Ο μεγαλύτερος ιστορικός όλων των εποχών. Γεννήθηκε στον Άλιμο το 460 π.Χ. και πέθανε μεταξύ του 399 και 396. Με την ιστορία του για τον Πελοποννησιακό Πόλεμο (431-404 π.Χ.) κληροδότησε στην παγκόσμια γραμματεία το πρότυπο της ιστορικής συγγραφής, ως αποτέλεσμα έρευνας αντικειμενικής καταγραφής και ουσιαστικής ερμηνείας των γεγονότων, καταδεικνύοντας ταυτόχρονα στους ανθρώπους την οδό, για να οδηγούνται από τα συμβάντα και τις πράξεις του παρελθόντος σε συμπεράσματα για το μέλλον./ Στην παραλία Αλίμου λειτουργεί η μεγαλύτερη μαρίνα της Ελλάδας. Η Μαρίνα του Αλίμου, στη δυτική πλευρά της παραλίας του, που προσφέρει σημαντικές υπηρεσίες στη θαλάσσια αναψυχή με ιδιωτικά σκάφη. Από τις 2.850 θέσεις για σκάφη αναψυχής που διαθέτουν συνολικά οι μαρίνες της Αττικής, οι 1.000 βρίσκονται στον Άλιμο./ Ο Άλιμος έχει παράδοση στον Πολιτισμό. Τέχνες βρίσκουν ευρύ πεδίο προσφοράς, αλλά και δημιουργίας. Οι εκδηλώσεις όλες τις εποχές του χρόνου αγκαλιάζουν την καλλιτεχνική έκφραση, από την παραδοσιακή ως την πιο σύγχρονη, με τους νέους στο επίκεντρο κάθε προσπάθειας. Πολλοί είναι οι πολιτιστικοί σύλλογοι που αναπτύσσουν έντονη δραστηριότητα. Ο Δήμος πρωτοστατεί και στον

πολιτιστικό τομέα./ Η εμπορική κίνηση συγκεντρώνεται κυρίως στις μεγάλες λεωφόρους που διατρέχουν περιφερειακά τον Άλιμο (Αμφιθέας, Ποσειδώνος, Αλίμου, Βουλιαγμένης) και στις λεωφόρους και τους μεγάλους δρόμους που τον διασχίζουν (Θουκυδίδου, Καλαμακίου, Θεομήτορος, Ιωνίας, Δωδεκανήσου). Στην παραλιακή ζώνη, επίκεντρο της εμπορικής κίνησης είναι η οδός Θουκυδίδου, δεύτερη παράλληλος της λεωφόρου Ποσειδώνος και στο βόρειο τμήμα του Αλίμου η αγορά του Άνω Καλαμακίου. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προσελκύει η αγορά των φωτιστικών ειδών που έχει αναπτυχθεί, με το επίκεντρό της στη Λεωφόρο Βουλιαγμένης./ Ο Δήμος Αλίμου δε λησμονεί ότι η κοινωνική μέριμνα σε όλους τους τομείς για όλες τις ηλικίες, πρέπει να αποτελεί βασικό συστατικό μιας σύγχρονης δημοτικής αρχής και ιδιαίτερα στον τομέα της προνοιακής-προληπτικής ιατρικής./ Ο Δήμος Αλίμου δραστηριοποιείται όλο και πιο έντονα τα τελευταία χρόνια σε όλο και περισσότερους τομείς, με γνώμονα το συμφέρον των δημοτών του και κριτήριο τις ανάγκες του κοινωνικού συνόλου».

Κεφάλαιο δεύτερο

Τοπωνυμικά Καλαμακίου, Αλίμου και άλλων περιοχών

Νίκος Νέζης (1940-) «Τοπωνυμικά της Αττικής–Οικισμοί, Μνημεία, Τοπωνυμικά», 2013, έκδοση: «Ελληνική Ομοσπονδία Ορειβασίας Αναρρίχησης».(β-Αρχαιολογικής Εταιρείας, Ταξινόμηση CI 10/810).

*** ΑΛΙΜΟΣ: Το 1925 αναφέρεται η ίδρυση του εξοχικού συνοικισμού «Άλιμος» στην περιοχή του κτήματος «Τράχωνες» (ΦΕΚ 331^Α/1925 και 41 Α/1926 και 93 Α/1936). Το 1954 αναφέρεται ως συνοικισμός της Κοινότητας Καλαμακίου (ΦΕΚ 32 Α/1954). Το 1968 σχηματίστηκε ο Δήμος Αλίμου με την ένωση των Κοινοτήτων Καλαμακίου και Ελληνικού με έδρα το Καλαμάκι (ον) (ΦΕΚ 163 Α/ 1968). Στην απογραφή του 1971 είχε πληθυσμό ο Δήμος 26.957 κατ. (Καλαμάκιον 18.102 κατ. και Ελληνικόν 8.855 κατ.). Το 1975 αποσπάστηκε το Ελληνικό (ν) και σχημάτισε την Κοινότητα Ελληνικού (ΦΕΚ 219 Α/1975). Στις απογραφές του

1981 (ως Δήμος Αλίμου ή ως Καλαμάκιον) είχε πληθυσμό 27.036 κατ., το 1991 είχε 32.024 κατ. και το 2001 είχε 38.047 κατ. (39.800 μόνιμους) και του 2011 είχε 41.153 κατ. (41.720 μόνιμους). Υπάγεται στην Περιφερειακή Ενότητα Νοτίου Τομέα Αθηνών (Δήμος Αλίμου/ έδρα Καλαμάκιον).

*** ΚΑΛΑΜΑΚΙ: Τοποθεσία στην περιοχή του σημερινού ομώνυμου οικισμού (από το 1925) στον Άλιμο, που αναφέρεται στο γεωλογικό χάρτη των Lepsius-Βουγιούκα (1906). (σελ.51).

*** ΑΝΩ ΚΑΛΑΜΑΚΙ: Οικιστική περιοχή του Δήμου Αλίμου.

*** ΑΓΙΟΣ ΚΟΣΜΑΣ: Χωριό του Δήμου Αθηναίων με πληθυσμό 3 κατ. το 1896 και 20 κατ. το 1907 (ως συνοικισμός/συνοικία). Συνοικισμός του Δήμου Αθηναίων με πληθυσμό 2 κατ. το 1920. Προσαρτήθηκε στην Κοινότητα Μπρα-χαμίου το 1925 (ΦΕΚ 48 Α/1925). Στην απογραφή του 1928 δεν αναφέρεται. Το 1932 αναφέρεται ως Άγιος Κοσμάς της τότε Κοινότητας Κομνηνών (ΦΕΚ 356 Α/1932). (σελ. 47).

*** ΚΩΛΙΑΣ ΑΚΡΑ: Βλ. Άγιος Κοσμάς (σελ.250).

*** ΥΜΗΤΤΟΣ: Τρελ (λ) οβούνι ή Τρελ (λ) ός: Μία από τις παλιές ονομασίες του Υμηττού. Αναφέρεται Ντελή Νταγ (Τρελό Βουνό) από τον Ε. Chelebi (17^{ος} αι.). Τρελοβούνι και Τηλεβούνι το 18^ο και 19^ο αι. (Ιγνάτιος, Gireau, Φιλιππίδης, Μελέτιος, Leake, Ραγκαβής, Lepsius). Τρελός το 1793 και 1853 και Υμηττός ή Τρελός στο ΦΕΚ 286 Α/1929).

Γιάννης Καιροφύλλας (1927-):«Τοπωνύμια της Αθήνας, του Πειραιά και των περιχώρων – Η προέλευση των ονομάτων, οι ερμηνείες και οι επεξηγήσεις τους από την αρχαιότητα έως σήμερα», ανατύπ.ΤΑ ΝΕΑ, από έκδοση 1995 (β- Α.Θ.).

*** ΑΛΙΜΟΣ (σελ.25): Δήμος της Αττικής που συνορεύει με το Παλ. Φάληρο, το δήμο Αγ. Δημητρίου, την Ηλιούπολη στα όρια της λεωφόρου Βουλιαγμένης και την Αργυρούπολη στα όρια του μεγάλου κήματος Τράχωνες. Τα όρια του Δή-

μου δυτικά αρχίζουν περίπου από το συμμαχικό στρατιωτικό νεκροταφείο, επί της λεωφόρου Ποσειδώνος, περιλαμβάνουν ολόκληρο το Καλαμάκι, Κάτω και Άνω, και φτάνουν μέχρι τη λεωφόρο Βουλιαγμένης στο ύψος της Ηλιουπόλεως. Η σημερινή θέση του Αλίμου θεωρείται από τους ιστορικούς ότι είναι εκείνη του αρχαίου ομωνύμου δήμου (*Αλιμος* και *Αλιμούς*) της Λεοντίδος φυλής. Αλιμος σημαίνει αλμυρός, ως παραθαλάσσιος. Ήταν θάμνος φραγμίτης ή βοτάνη δενδροειδής που εφύετο κοντά στη θάλασσα. Κατά το Θεόφραστο ένα είδος σπανάκι ή αρμυρήθρα. Σήμαινε όμως το Αλιμος και αυτόν που έδιωχνε το λιμό, την πείνα. Το κέντρο του αρχαίου δήμου ήταν στο σημερινό Άγιο Κοσμά, που παλαιότερα λεγόταν *Κωλιάς άκρα* (ακρωτήριο - ύψωμα). Τις εκεί γιορτές της Αφροδίτης και της Δήμητρος τις τελούσαν γυναίκες γιατί οι γιορτές τα «Θεσμοφόρια» και τα «Αφροδίσια» ήταν γιορτές των γυναικών, ιδίως των παντρεμένων. Στην Κωλιάδα άκρα μετά την πανωλεθρία των βαρβάρων στη Σαλαμίνα εκβράστηκαν τα λείψανα των περσικών πλοίων. Στο κτήμα Τράχωνες υπήρχε παλαιά μικρό χωριό. Στον αρχαίο δήμο είχε γεννηθεί ο ιστορικός του Πελοποννησιακού πολέμου Θουκυδίδης. Στην περιοχή του Αλίμου, εκτός από το τοπωνύμιο Καλαμάκι, υπάρχουν και νεότερα, όπως των «Αναπήρων» στην περιοχή μεταξύ των οδών Αρκαδίου, Παπανδρέου, Κιλκίς, Κοιμήσεως της Θεοτόκου και Κυθηρίων όπου και η ομώνυμη λεωφόρος. Ένα ακόμα νεότερο τοπωνύμιο είναι και το «Εκτελωνιστών» στη περιοχή όπου και η ομώνυμη πλατεία. Πλησίον της λεωφόρου Βουλιαγμένης επίσης υπάρχει το νεότερο τοπωνύμιο «Εφοριακών» που προέρχεται όπως και τα άλλα, από τον τόπο καταγωγής ή το επάγγελμα που ασκούν οι περισσότεροι των οικιστών της περιοχής.

*** ΚΑΛΑΜΑΚΙ: (σελ.86) Δήμος νοτιοανατολικά του Παλαιού Φαλήρου. Τα πα-λιά χρόνια η περιοχή διέθετε, κατά μήκος της παραλίας, εξοχικά πανδοχεία. Το τοπωνύμιο επικράτησε στο βορειότερο μέρος της εκτάσεως, που περιελάμβανε άλλοτε η περιοχή με το τοπωνύμιο *Αλιμος*. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το φυτό άλιμος, απ όπου και η ονομασία, λέγεται επίσης και καλαμάκι. Στη περιοχή Καλαμακίου τοποθετούν τον αρχαίο δήμο Αλιμούς, της Λεοντίδος φυλής, που ήταν πατρίδα του Θουκυδίδη.

*** ΑΓΙΟΣ ΚΟΣΜΑΣ: (σ. 18): Τοπωνύμιο θέσεως στην παραλία, όπου και ο δυτικός αερολιμένας. Στην αρχαιότητα το ακρωτήριο είχε την ονομασία *Κωλιάδα*. Εκεί υπάρχει και μικρή εκκλησία, που έδωσε το όνομά της, του Αγίου Κοσμά. Σε ανασκαφές που έγιναν πριν από το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο βρέθηκαν σπουδαιότατα λείψανα προϊστορικής εποχής (συνοικισμός και τάφοι), τα οποία καλύπτονταν το χειμώνα με θάλασσα. Μετά τον Άγιο Κοσμά, αριστερά του δρόμου, υπήρχε ο συνοικισμός *Κομνηνά*.

*** ΚΩΛΙΑΣ ΑΚΡΑ σελ.121: Ακρωτήριο νοτιοανατολικά του Παλαιού Φαλήρου. Ο σημερινός Άγιος Κοσμάς στην έναντι του αεροδρομίου του Ελληνικού παραλία, όπου οι εγκαταστάσεις με το εκεί αθλητικό κέντρο.

*** ΕΚΤΕΛΩΝΙΣΤΩΝ σελ.72: Οικισμός που δημιούργησαν μεταπολεμικά οικογένειες εκτελωνιστών σε περιοχή του Δήμου Αλίμου, περί την σημερινή ομώνυμη πλατεία.

*** ΕΦΟΡΙΑΚΩΝ σελ.76: Οικισμός του δήμου Αλίμου μεταξύ της οδού Ελευθερίου Βενιζέλου και των ορίων με το δήμο Ηλιουπόλεως. Κατοικείται από τους πρώτους οικιστές πολλοί των οποίων ήσαν εφοριακοί υπάλληλοι.

*** ΚΥΘΗΡΙΩΝ σ. 118: Οικισμός εντός των ορίων του δήμου Αλίμου. Το όνομα προήλθε από τους πρώτους οικιστές που κατάγονταν από τα Κύθηρα.

Μιχαήλ Σταματελάτος – Φωτεινή Βάμβα-Σταματελάτου: «Γεωγραφικό Λεξικό της Ελλάδας» σε τρεις τόμους, έκδοση 2012 ΔΟΛ-Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, εφημερίδα ΤΑ ΝΕΑ. (β-ΚΕΔΚΕ, τώρα ΚΕΔΕ).

Α' τόμος, σελ.27: «Άγιος Κοσμάς ο: 1...5. (αρχ. Κωλιάς Ακρά). Μικρό ακρωτήριο της Αττικής, στο Σαρωνικό κόλπο, στην περιοχή του παλαιού αεροδρομίου του Ελληνικού. Κατάλοιπα δύο προϊστορικών οικισμών, που δημιουργήθηκαν: ο πρώτος το 2300 από Κυκλαδίτες και ο δεύτερος γύρω στα 1500 από αλιείς πορφύρας».

Β' τόμος, σελ.7: «Καλαμάκι το: 1.- Πόλη ν. Αττικής, νομαρχίας Αθηνών, τμήμα του Πολεοδομικού Συγκροτήματος Πρωτευούσης, στη Ν. περιοχή του δ. Αλίμου. Κατ. 1928=681, 1940=1.452, 1951=2.930, 1961=8.383, 1971=26.957, 1981=27.036, 1991= 32.024. Υψομ.10. Βρίσκεται στην ακτή του Σαρωνικού, μεταξύ Παλαιού Φαλήρου και του άλλοτε αεροδρομίου Ελληνικού. . .2. . .3. . .».

σ.93. Κομνηνά τα: 1. . .2. . . 3. (έως 1928 Χασάνι). Οικισμός ν. Αττικής, κοινότη. Κομνηνών, κατ. 1928= 608, 1940= 1.232 (-), περιλαμβάνεται στο δ.Ελληνικού.

σ.132. Κωλιάς Ακρα. Βλ. Άγιος Κοσμάς.

Γ'τόμος, σ.72:«Πικροδάφνη η:Οικισμός Ν.Αττικής και Βοιωτίας, επ.Αττικής, κοιν. Παλαιού Φαλήρου. Κάτοικοι 1928 = 133 (-), περιλαμβάνεται στο Παλ. Φάληρο.

σ.196. «Τράχωνες οι: Οικισμός ν. και επ. Αττικής, κοιν. Αργυρουπόλεως. Κάτοικοι (-), 1940 = 165, 1951 = 201, (-).

σ. 244 Χασάνι. Βλ. Κομνηνά».

Φρειδερίκος Τίρς, καθηγητής της Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Μονάχου, Πρόεδρος της Βαυαρικής Βασιλικής Ακαδημίας Επιστημών: «Η Ελλάδα του Καποδίστρια- Η παρούσα κατάσταση της Ελλάδος (1828-1833) και τα μέσα για να επιτευχθεί η ανοικοδόμησή της», («De l' Etat Actuel de Grece et des moyens d' arriver a sa restauration») Λειψία 1833, δύο τόμοι, μετάφραση Απόστολος Σπήλιος, εισαγωγή-επιμέλεια-σχόλια Τάσος Βουρνάς, 1972, ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Ταξ.Αρ. ΙΣΤ-4923-Κ, και μεταγενέστερη έκδοση χ.χ. Ταξ.Αρ.06637-07-1.

Α.Θ.αιτιολογία καταχώρησης: Ο Β' τόμος συνοδεύεται από τον «πρώτο μεταπελευθερωτικό χάρτη της Ελλάδος – 1830», όπως αυτός «χαράχτηκε από το χαρτογραφικό τμήμα του Βρετανικού Ναυαρχείου προς χρήση του αγγλικού στόλου της Μεσογείου. Πρόκειται περί πολυτίμου ιστορικού και γεωγραφικού μνημείου, γιατί (εκτός από την ακρίβειά του) περιέχει και όλα τα τοπωνύμια της Ελλάδος στη δημώδη τους ονομασία. Από την πλευρά αυτή ο χάρτης αποτελεί ιστορική και φιλολογική πηγή». Ειδικότερα όσον αφορά το Δήμο μας: Δεν καταγράφεται το «ακρωτήριο Κωλιάς ή Άγιος Κοσμάς», δεν αναγράφεται η θέση

«Καλαμάκι». Ό μ ω ς: ο Σαρωνικός κόλπος αναγράφεται ως «Salamis Bay», το «Phalerum B(ay)» στην πραγματική θέση του, ως επίσης και οι θέσεις «Khasani», «Mavro Vouni», «Mt. Hymettus» και άλλες της Αττικής.

Κεφάλαιο τρίτο

Ιστορικές - Λογοτεχνικές πηγές

Κωνσταντίνα Καζά-Παπαγεωργίου, αρχαιολόγος: «Άλιμος, Όψεις της Ιστορίας της πόλης και του Δήμου», πρώτο μέρος «Ευώνυμον και Αλιμούς», έκδοση Δήμος Αλίμου, 2006, σελ. 23. (β - Α.Θ.).

«. . . Η περιοχή του Αλίμου, όπως και η ευρύτερη περιοχή δυτικά του Υμηττού, έχει τα βασικά χαρακτηριστικά του ΑΤΤΙΚΟΥ ΤΟΠΪΟΥ που πρώτος ο Πλάτων είχε προσδιορίσει στον *Κριτία*(*). Το τοπίο χαρακτηρίστηκε ως ημιάνυδρο, βραχώδεις, φτωχό σε χώμα και βλάστηση, με ποτάμια και ρέματα χειμαρρώδους μορφής. Και πράγματι εάν εξαιρέσουμε την ανθρώπινη επέμβαση στη φυσιογνωμία του περιβάλλοντος, παρατηρούμε ότι η σημερινή κατάσταση της περιοχής δεν διαφέρει από εκείνη της κλασικής τουλάχιστον αρχαιότητας, σε θέσεις όμως που έχουν διαφυλαχθεί από την άκριτη ανοικοδόμηση. Και θέσεις τέτοιας μορφής στον Άλιμο παραμένουν ακόμα πάνω στο λόφο Πανί και στο Κτήμα Γερουλάνου στους Τράχωνες. Και ενώ από την κορυφή του λόφου είναι δυνατόν η ματιά μας να απλωθεί περιμετρικά προς όλα τα σημεία του ορίζοντα και να χαθεί στη θάλασσα του Σαρωνικού δυτικά και νοτιοδυτικά, στη κτήμα Γερουλάνου νιώθει κανείς ότι βρίσκεται στην εξοχή, κάπου μακριά και έξω από τον θόρυβο και την ασχήμια της πόλης. Εκεί μπορεί ακόμα να χαρεί τη δροσιά των δέντρων και των καλαμιών που φυτρώνουν στις όχθες του ρέματος Τραχώνων και να ακούσει τα κελαηδίσματα των πουλιών και το κελάρυσμα του νερού που κυλά ελεύθερο και ορατό σε αρκετά μεγάλο μήκος. Μπορεί επίσης να δει υδρόβιες χελώνες και βατράχια να ξεπηδούν από το νερό και να νιώσει ότι σε αυτή τη μεριά της αττικής γης έχει σταματήσει ο χρόνος, με αποτέλεσμα να μας έχει απομείνει τούτο το κομμάτι της ως δώρο, για να θυμόμαστε και να μην ξεχνάμε τι σήμαιναν κάποτε

οι λέξεις «**ΑΤΤΙΚΟ ΤΟΠΪΟ**». Στοιχείο ταυτόσημο του αττικού τοπίου είναι το ήπιο κλίμα, το εύκρατο και υγιεινό, όπως διαβάζαμε στα σχολικά μας βιβλία, που σύμφωνα με τους ειδικούς δεν έχει αλλάξει πολύ από την προϊστορική εποχή, τότε που ο άνθρωπος παρέμενε περισσότερο εκ-τεθειμένος στην φύση. Οι πολλές θερμές ημέρες, οι εξίσου πολλές ήπιες και οι λίγες παγωμένες μέσα στην ετήσια εναλλαγή των εποχών, εξασφάλισαν αρχικά ευνοϊκές συνθήκες για μόνιμη εγκατάσταση στην περιοχή και στη συνέχεια ευνόησαν τη δημιουργία και την ανάπτυξη των κοινωνιών που έζησαν εδώ . . .».

(*)Πλάτωνος, Κριτίας: «Εταιρία Ελλην.Εκδόσεων-Πλάτωνος άπαντα– αρχαίο κείμενο», από τη στερεότυπη έκδοση της Λειψίας, τόμ.Α-21,σ.320 επ. Απόδοση στα νεοελληνικά Γιάννη Κουχτσόγλου, Αθήνα 1966, τ. Γ-17 σ.85. (β- Α.Θ.)

Αρχαίο κείμενο: «IV.B...τότε δε ακέραιος ούσα τα τε όρη γηλόφους υψηλούς είχε (εννοεί: τον Υμηττό), και τα φελλέας νυν ονομασθέντα πεδία πλήρη γης πιείρας εκέκτητο, και πολλήν εν τοις όρεσιν ύλην είχεν, ης και νυν έτι φανερά τεκμήρια. Των γαρ ορών έστιν ά νυν μεν έχει μελίτταις μόναις τροφήν,χρόνος δ' ου πάμπο- λυς, ότε δενδρων αυτόθεν εις οικοδομήσεις τας μεγίστας ερεψίμων τμηθέντων στεγάσματ' έστιν έτι σα. Πολλά δ' ην άλλ' ήμερα υψηλά δένδρα, νομήν δε βοσκήμασιν αμήχανον έφερε. Και δη και το κατ' ενιαυτόν ύδωρ εκαρπούτο εκ Διός, ουχ ως νυν απολλύσα ρέον από ψιλής της γης εις θάλατταν, αλλά πολλήν έχουσα και εις αυτήν καταδεχομένη, τη κεραμίδι στεγούση γη διαταμιευομένη το καταποθέν εκ των υψηλών ύδωρ εις τα κοίλα αφείσα, κατά πάντας τους τόπους παρείχετο άφθονα κρηνών και ποταμών νάματα, ων και νυν έτι επί ταις πηγαίς πρότερον ούσαις ιερά λειμιμένα εστί σημεία, ότι περι αυτής αληθή λέγεται τα νυν. V. Τα μεν ουν της άλλης χώρας φύσει τε ούτως είχε, και διεκεκόσμητο, ως εικός, υπό γεωργών μεν αληθινών και πραττόντων αυτό τούτο, φιλοκάλων δε και ευφυών, γην δε άρίστην και ύδωρ αφθονώτατον εχόντων και υπέρ της γης ώρας μετριώτατα κεκραμένας. . . .».

Απόδοση: « .Μα κατά την παλιά εποχή εκείνη, ο τόπος μας, διατηρούσε, ακόμα, το χώμα του, αντί βουνά είχε ψηλούς χωματίνους λόφους καθώς και κάμπους,

που τώρα ονομάστηκαν «φελλέες»(πεδιάδες άκαρπες και όλο πέτρα). Ενώ τότε είταν από χώμα παχύ, και στα βουνά υπήρχαν πολλά δάση, που τα σημάδια τους φαίνονται ακόμα.Γιατί από τα ψηλά βουνά μερικά τώρα έχουν τροφή μόνο για μελίσσια. Και δεν είναι πολύς καιρός που κόπηκαν από κει ξύλα για πιο μεγάλες οικοδομές, που ως τον καιρό μας οι σκεπές τους μένουν απείραχτες. Αλλά και πολλά άλλα ήμερα δέντρα υπήρχαν, καθώς και άφθονες βοσκές, για ζώα. Και το νερό, επίσης, που έπεφτε, κάθε χρόνο, με τη φροντίδα του Δία, το μάζευε και δεν χανόταν. Ενώ τώρα τρέχει από τη γυμνή, δίχως χώμα γη, στη θάλασσα. Έχοντας πολλά χώματα, στα παλιά τα χρόνια, η γη ευκόλυε το νερό να συγκεντρώνεται κάτω της και να αποθηκεύεται με τη λάσπη που τη σκέπαζε. Το νερό λοιπόν, που η γη κατάπινε, τ' άφηνε να τρέχει από τα ψηλά μέρη στα κοιλώματα, στους λάκκους, που βρισκόντουσαν χαμηλά. Έτσι, όλοι οι τόποι είχαν άφθονα τρεχούμενα νερά, της βρύσης και του ποταμού. Απ αυτά απόμει-ναν ως σήμερα, εκεί που είταν πρώτα οι βρύσες, ιερά σημάδια, για ν αποδεί-χνουν πως όσα λένε οι τωρινοί γι αυτήν (την Αττική) είναι πραγματικά. Τ' άλλα, λοιπόν, μέρη της χώρας φτιάχτηκαν από τη φύση τέτοια (όπως τα περιγράψα-με). Και είταν, φυσικά, καλλιεργημένα από πραγματικούς γεωργούς που καταγί-νονταν μόνιμα με την ίδια δουλειά, αγαπούσαν τ' όμορφο και είταν φιλότιμοι. Είχαν, ακόμα, στη διάθεσή τους εξάιρετη γη, άφθονα νερά, ευνοϊκό καιρό, ούτε πολλή ζέστη έκανε σε κάθε εποχή, ούτε πολύ κρύο . . . .».

Σημείωση: βλ., απόσπασμα από τη πιο πάνω απόδοση του Γιάννη Κουχ-τσόγλου, στην εφημερίδα «Παρέμβαση», φ.8-9 Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1993.

Γιάννης Κορδάτος: «Βιβλιοθήκη Αρχαίων Συγγραφέων—«Κριτίας», εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Γ. Κορδάτος», έκδ.Ζαχαρόπουλος, 1939.

«IV.B. . .Στον παλιό όμως καιρό επειδή ο τόπος μας δεν είχε χάσει τα χώματά του αντί για ξεροβούνια είχε αψηλούς λόφους γιομάτους χώμα. Και αυτός ο πετρότοπος που σήμερα τονε λένε φελλέα, τότε ήταν γεμάτος από παχιά χώματα και τα βουνά ήταν γεμάτα από πολλά δάση, από τα οποία και σήμερα υπάρχουν

φανερά σημάδια. Γιατί από τα βουνά αυτά, μερικά έχουν σήμερα μόνο για μελίσσια τροφή, δεν είναι δε και πολύς καιρός που κόπηκεν απ' εκεί ξυλεία για μεγάλες οικοδομές, που στα χρόνια μας ακόμα σώζονται οι (ξύλινες) σκεπές τους, που δεν έχουν πάθει τίποτε. Υπήρχαν δε και πολλά άλλα ήμερα και μεγάλα δένδρα, και πολλά βοσκοτόπια για τα κοπάδια. Κι ακόμα το νερό που έπεφτε κάθε χρόνο, χάρη στο Δία, το εμάζεψε και δεν πήγαινε χαμένο, καθώς γίνεται τώρα που τρέχει πάνω στην αχώματη γη και πάει (όλο) στη θάλασσα. Με το να είχε πολλά χώματα τότε η γη, το νερό μαζεύονταν στο υπέδαφος και αποθηκεύονταν εκεί, μέσω της λάσπης που σκέπαζε τη γή. Έτσι το νερό (της βροχής) το έπινε η γη γιατί το άφηνε να τρέχει από τα ψηλώματα (στα χαμηλά μέρη) και να μαζεύεται στους λάκκους. Και σ' όλα τα μέρη υπήρχαν πολλά και τρεχούμενα βρυσικά και ποταμίσια νερά, από τα οποία έχουν απομείνει ακόμη, εκεί που ήταν πριν οι βρύσες, ιερά σημάδια, για ν' αποδείχνουν πως όσα λέγο-νται τώρα γι αυτήν (την Αττική) είναι αληθινά. V. Τα επίλοιπα λοιπόν μέρη της χώρας από την φύση ήταν τέτοια (όπως τα περιγράψαμε), και καθώς ήταν επό-μενο, ήταν καλλιεργημένα από πραγματικούς γεωργούς που καταγίνονταν πάντα στην ίδια δουλειά (στην καλλιέργεια της γης), που αγαπούσαν το καλό και ήταν ξυπνοί. Είχαν δε στη διάθεσή τους πολύ καλή γη και (ποτιστικά) νερά μπόλικά. Και ο καιρός ήταν στην κάθε εποχή καλός, ούτε έκανε πολλή ζέστη, ούτε και πολύ κρύο . . . . .».

Μαργαρίτα Κλαδιά, ιστορικός: «Άλιμος, όψεις της Ιστορίας της πόλης και του Δήμου», Β' μέρος (νεότερη και σύγχρονη ιστορία), έκδοση Δήμος Αλίμου, 2006 (β – Α.Θ.).

σελ.173, αναφέρεται στα χρόνια μετά την Επανάσταση 1821: « . . . Στην περιοχή του Αλίμου τεράστιες εκτάσεις περιήλθαν στην ιδιοκτησία του Ανδρέα Λουριώτη (1789-1854) στενού συνεργάτη του Ανδρέα Μαυροκορδάτου. Ο Λουριώτης ήταν υπεύθυνος για τη διασπάθιση τεράστιων χρηματικών ποσών από τα δάνεια που έλαβε το επαναστατημένο έθνος από αγγλικές τράπεζες. Το 1833 έφτασε στην Ελλάδα ο νέος βασιλιάς, ο Βαυαρός Όθων. Την επόμενη χρονιά η πρωτεύουσα της χώρας μεταφέρθηκε από το Ναύπλιο στην Αθήνα, με αποτέλεσμα τα ακίνητα στην πόλη και στη γύρω περιοχή να αποκτήσουν μεγαλύτερη αξία. Οι αγο-

ραπωλησίες και οι μεταβιβάσεις γης στην περιοχή του Αλίμου συνεχίζονταν. Εκτός από το Λουριώτη, μεγάλες εκτάσεις γης φαίνεται ότι αγόρασαν στην περιοχή και πολλοί караβοκύρηδες από τα νησιά. Σε άλλη περίπτωση, ο Χασάν μπέης φεύγοντας παραχώρησε στις αδελφές Καραγιαννοπούλου ένα τμήμα της περιοχής, ενώ γη αγόρασε από τους Τούρκους και ο Γ. Τζανέτος. . . . Κοντά στα κτήματα του Μακρυγιάννη αγόρασε γη και ο Κωνσταντινουπολίτης έμπορος Αλέξανδρος Κοντόσταυλος(1789-1865). Την περιοχή του Αλίμου ανα-φέρει ο γνωστός ιστορικός της Ελληνικής Επανάστασης ο Σκωτσέζος George Finlay. Σε μια επιστολή προς το φίλο του και περιηγητή William M. Leake, το Δεκέμβριο 1836, αναφέρει την περιοχή Kallimaki (Καλαμάκι), όπου είχε εντοπίσει πολλούς πυρόλιθους και ένα τύμβο. Στο γειτονικό Birhami (Μπραχάμι) βρήκε τέσσερα κτήρια με μεγάλους κυβόλιθους, ενώ στην περιοχή Τράχωνες υπήρχε αρχαίος ναός . . . . (σελ.177) Εν τω μεταξύ, στην περιοχή του Αλίμου, όπως και σε ολόκληρη τη χώρα, οι παλαιοί ιδιοκτήτες είχαν αντικατασταθεί από τους κληρονόμους τους. Η διαδοχή αυτή, όπως ήταν φυσικό, έφερε αλλαγές και ανακατατάξεις. Οι παλαιοί αγωνιστές έδιναν τη θέση τους στα παιδιά τους, τα οποία ήταν περισσότερο μορφωμένα και είχαν υιοθετήσει το δυτικοευρωπαϊκό τρόπο ζωής. Σταδιακά η φουστανέλα και τα υπόλοιπα παραδοσιακά ενδύματα αντικαταστάθηκαν από τα δυτικά ρούχα, τα «φράγκικα» όπως τα αποκαλούσαν, ενώ η γνώση ξένων γλωσσών, ιδίως της γαλλικής, γινόταν χαρακτηριστικό της ανώτερης τάξης. . . .Τα κτήματα του Αλέξανδρου Κοντόσταυλου περιήλθαν στην εγγονή του,Αγγελική Κοντοσταύλου (1862-1947), μετέπειτα κυρία επί των τιμών της βασίλισσας Σοφίας. Το 1890 κατασκευάστηκε από την οικογένεια Αναγνωστοπούλου το παλιότερο σωζόμενο κτήριο της περιοχής, στην οδό Λυκούργου 4. Την ίδια περίπου εποχή ο πρέσβης της Γαλλίας στην Αθήνα περιέγραφε την περιοχή του Αλίμου, η οποία ήταν ακόμα σε μεγάλο βαθμό ερημική. . . . .».

Σημείωση: Ο Γ. Σμαράγδης («Καλαμάκι, σελ.98), αναφέρει ότι Αγγελική Κοντοσταύλου, δώρησε στην τότε Κοινότητα Καλαμακίου, με χρονικό περιορισμό πέντε ετών, οικόπεδο στη Λεωφ. Καλαμακίου (τέως Β.Σοφίας) αρ. 25. για την ανέγερση σχολείου, η οποία ανέγερση δεν επιτεύχτηκε για λόγους οικονομικής

αδυναμίας της νεοορθηθείσας Κοινότητας και του αρμόδιου Υπουργείου. Έτσι την ΑΝΑΚΑΛΕΣΕ και το οικόπεδο επανήλθε στην κυριότητά της. Σήμερα ορθώνεται σε αυτό δόροφη πολυκατοικία. Δεν διευκρινίζεται από αυτόν ο χρόνος της δωρεάς. Από έρευνα που διενέργησα στο Υποθηκοφυλακείο Αθηνών (στις μερίδες των Α.Κοντοσταύλου ΡΛΑ-78532 και Κοινότητας Καλαμακίου ΣΝ-150103) προέκυψε ότι: α) η δωρεά έγινε με το 49339/6.2.1930 συμβόλαιο, μεταγραμμένο στον τόμο 947 με αρ. 437, και β) η ανάκληση με τη με αρ.14339/20.1.1937 πράξη (τόμος 1127 αρ. 273, η οποία επαναμεταγράφηκε στον τόμο 1139 αρ. 64/7.6.1937). Δηλαδή δεν αφέθηκε από τη δωρήτρια καμία περίοδος «χάριτος» ώστε να επιτευχθεί ο σκοπός. Ρητά όμως, στην ίδια σελίδα δηλώνεται ότι ως αντάλλαγμα για τη δωρεά αυτή: « ... το κοινοτικό συμβούλιο έσπευσε να ονομάσει τους δρόμους μπροστά από το οικόπεδο, σε οδό Βασ. Σοφίας, πίσω δε, σε οδό Αγγελικής Κοντοσταύλου... Η προθεσμία πέρασε χωρίς να γίνει τίποτε γιατί το τότε φτωχό Δημόσιο αντιμετώπιζε την ανέγερση σχολείων σε πιο σημαντικά και πυκνοκατοικημένα σημεία της Πρωτεύουσας. Έτσι η δωρεά ακυρώθηκε (= ανακλήθηκε) κι επεστράφη ο χώρος στη δωρήτρια. Οι ονομασίες όμως των οδών παρέμειναν, με πρόσφατη αλλαγή της οδού Β. Σοφίας σε οδό Καλαμακίου κι αυτό όχι για την ιστορία που αναφέραμε, αλλά για την αλλεργία που μας έχει πιάσει τώρα τελευταία στο άκουσμα ονομάτων που θυμίζουν Βασιλιάδες και Βασίλισσες.. . Δεν υπάρχει πολιτισμένος τόπος χωρίς μνήμες. Καλές ή κακές. Οι λαοί έχουν δικαίωμα να αλλάζουν το Πολίτευμά τους. Δεν έχουν το δικαίωμα να αλλοιώνουν την ιστορία τους. . .». Στο σημείο αυτό (βλεπ. όμως σ.85), δεν αναγράφεται οπιδήποτε για τη μετωνομασία «του πίσω δρόμου» της οδού Αγγ. Κοντοσταύλου, σε οδό Επονιτών με την απόφαση Δ.Σ. 48/27.2. 1985 κατά τη δημαρχία Βασίλη Ξένου-Γραβριέλη και προεδρία του Λεωνίδα Ανωμερίτη. Δεν χρειάζονται άλλα επιχειρήματα, παρά μόνο τούτο. Και οι δύο μετωνομασίες, από τα Δημοτικά Συμβούλια, ήταν πράξεις Δικαιοσύνης.

Επισήμανση: Σε αντίθεση με τον Ιωάννη Μπενόγλου και τους κληρονόμους του, οι οποίοι, προς τιμή τους, για τη δική του δωρεά(1976) στο Δήμο αγροτεμαχίου 1.088,70 τ.μ., στη Λ. Καλαμακίου-Ν. Μανδηλαρά, με τον όρο/τρόπο της

ανέγερσης Οίκου Ευγηρίας ή Παιδικού Σταθμού, παρά την παρέλευση 40 ετών μετά την προθεσμία που είχε τεθεί προς εκπλήρωση του όρου/τρόπου, ΔΕΝ την ανακάλεσαν, και έτσι (το Κράτος και) ο Δήμος «κατόρθωσε» κι επέτυχε την εκπλήρωση του σκοπού (βλ. και έγγραφα και σχετικά, ΤΟ ΧΡΕΟΣ, σελ. 828).

Μίνα Πολέμη-Τοδούλου, Σωτήρης Χαραλαμπίδης, Μαρία Οσίπωφ, Θούλη Στάϊκου: «Ανίχνευση του κοινωνικοπολιτιστικού πλαισίου ζωής στους Δήμους Αλίμου, Αργυρούπολης, Γλυφάδας, Ελληνικού», Αθηναϊκό Κέντρο Μελέτης του Ανθρώπου, Εταιρεία Προαγωγής Ερευνών Ανθρώπινων Σχέσεων, έκδοση ΟΚΑΝΑ Αθήνα 1999, σ.173. (β- Α.Θ., ΕΒΕ: Ταξ.αρ.ΟΚΕ-372- VQK).

σελ.9: «Χαιρετισμός της Προέδρου του ΟΚΑΝΑ: . . . .Ο Οργανισμός Κατά των Ναρκωτικών, στο πλαίσιο υλοποίησης του εθνικού προγράμματος στην πρωτοβάθμια πρόληψη, μέσω των Κέντρων Πρόληψης, υπέγραψε το Σεπτέμβριο 1998 σύμβαση έναρξης του Κέντρου Πρόληψης των 4 Δήμων Αλίμου, Αργυρού-πολης, Γλυφάδας και Ελληνικού . . . . Η καταγραφή της ιστορικής εξέλιξης των 4 Δήμων, η χαρτογράφηση του πλαισίου που αναπτύσσονται οι ποικίλες δραστη-ριότητες, η απεικόνιση των ατομικών αντιλήψεων των κατοίκων της περιοχής για προβλήματα του μικρο και μακρο περιβάλλοντος, θα συνεισφέρουν αποφασιστικά στην υλοποίηση του προγράμματος . . .Μένη Μαλλιώρη».

σ.11: «Πρόλογος. Το εγχειρίδιο αυτό είναι η αποτύπωση της διεργασίας ανίχνευσης και χαρτογράφησης του κοινωνικοπολιτιστικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο κοινωνικοποιούνται παιδιά, έφηβοι και νέοι ενήλικες στην ευρύτερη περιοχή που καλύπτουν οι Δήμοι Αλ-Αργ-Γλυφ-Ελλην. . . Κεντρικό άξονα του προγράμματος αποτελεί η ενεργητική συμμετοχή των μελών σε μικρές ομάδες, μέσα από διαδικασίες που προσεγγίζουν τον άνθρωπο ως βιοψυχοκοινωνική ολότητα και αξιοποιούν τις ιδιαίτερες εμπειρίες και ανάγκες κάθε ομάδας.. . .».

Σημείωση: Παρά το, φαινομενικά, εξειδικευμένο του θέματος, περιέχει κεφάλαια με «Ι. Σύνομη περιγραφή και ιστορική εξέλιξη των τεσσάρων δήμων» (με

αξιόλογα ιστορικά στοιχεία και για τον Άλιμο από την αρχαιότητα έως σήμερα), «II. Πλαίσια στα οποία αναπτύσσονται κοινωνικοπολιτιστικές δραστηριότητες (με στοιχεία για την Εκπαίδευση, Πρόνοια, Αθλητισμό, Κοινωνικές Οργανώσεις), «III. Χάρτες», «IV. Πως αντιλαμβάνονται οι κάτοικοι το κοινωνικοπολιτιστικό περιβάλλον της περιοχής τους», «V. Οδηγός κοινωνικοπολιτιστικού δικτύου». (ΑΘ).

Κατ. Δήμου-Αχ. Μανδρίκας-Ιω. Μικρογιαννάκη: «Γνωρίζω τον τόπο μου μέσα από περιβαλλοντικά μονοπάτια- Άλιμος», 2001 (στα πλαίσια προγράμματος «Τοπικής Ιστορίας και Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης», που υλοποιήθηκε τα σχολικά έτη 1999-2000 και 2000-2001), εκδόσεις Καλέντης, β-Α.Θ., και, ΕΒΕ ΚΠΙΣΝ Ταξιδιωτικός αριθμός 02548/2005-1.

σελ.5: «1.Εισαγωγή: Το «Γνωρίζω τον τόπο μου ....» είναι ένα βιβλίο που απευθύνεται σε όλους τους πολίτες του Αλίμου, και ειδικότερα στους εκπαιδευτικούς και τους μαθητές. Ο σκοπός της συγγραφής του είναι να γνωρίσουν και αγαπήσουν όλοι τον τόπο που ζουν και κινούνται καθημερινά, ο οποίος χαρακτηρίζεται από ιστορική και πολιτισμική συνέχεια αλλά συγχρόνως από οικονομική και κοινωνική ζωή. . . . /Η ενημέρωση και ευαισθητοποίηση σε ό,τι αφορά τις ιστορικές ρίζες, τα μνημεία του πολιτισμού, το φυσικό περιβάλλον αλλά και τις ανθρωπίνες δραστηριότητες, συντελεί στο να διαμορφώσουμε ιστορική, πολιτιστική και περιβαλλοντική συνείδηση. Ο πολιτισμός ενός τόπου διακρίνεται για την ισορροπία και αρμονία ανάμεσα στον πολίτη και το περιβάλλον, φυσικό και δομημένο. Σήμερα η αλόγιστη κερδοσκοπία και ο υπέρμετρος καταναλωτισμός οδηγεί στην κακοποίηση και στον ευτελισμό του τοπίου, του περιβάλλοντος, της ιστορίας και της παράδοσης./ Πιστεύουμε ότι το βιβλίο αυτό θα ευαισθητοποιήσει τους πολίτες και θα αναδείξει τοπικά ζητήματα του Αλίμου. Η αναφορά στα μνημεία, στις εκκλησίες, στα διατηρητέα κτήρια, στις ανθρωπίνες δραστηριότητες και στις χρήσεις γης αποτελεί προσπάθεια για διαφύλαξη της συλλογικής περιουσίας και μνήμης, για φροντίδα και προστασία του φυσικού περιβάλλοντος της περιοχής. Προσδοκούμε και ελπίζουμε το βιβλίο αυτό να βοηθήσει: α) *τους πολίτες* να

γνωρίσουν διαχρονικά την τοπογραφία της περιοχής, αναδεικνύοντας τον ιδιαίτερο ιστορικό χαρακτήρα της, β) *ΤΟΥΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥΣ* να αντλήσουν στοιχεία για την ανάπτυξη, το σχεδιασμό και την υλοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων για την ιστορία και την περιβαλλοντική αξία του τόπου τους, γ) *ΤΟΥΣ ΜΑΘΗΤΕΣ* να κατανοήσουν καλύτερα τον κόσμο γύρω τους, να συνδέσουν τη σχολική τους ζωή με το φυσικό τοπίο και την τοπική κοινωνία και να υιοθετήσουν συμπεριφορές και αξίες σχετικές με τη διατήρηση της ιστορικής κληρονομιάς και την προστασία του περιβάλλοντος . . . . .».

Μαρία Ευαγγελοδήμου-Καλλιόπη Δουρέκα-Ευτυχία Σδρόλια: «Η Πόλη και το Σχολείο της. 1^ο Γυμνάσιο Αλίμου. 50 χρόνια Ιστορία», Αλιμος 2013, έκδ. του Σχολείου. β-ΕΒΕ-ΚΠΣΝ Ταξιθετικός αριθμός 03484/2013-1.

σελ.10: «...(από το χαιρετισμό του Δημάρχου Θάνου Ορφανού) . . . *Είμαι ευτυχισμένος* γιατί για πρώτη φορά καταγράφεται ένα σημαντικό απόσπασμα από την τοπική ιστορία της εκπαίδευσης του Αλίμου . . . .Και *είμαι περήφανος* επειδή τούτο το έργο είναι το αποτέλεσμα της ελεύθερης επιλογής εκπαιδευτικών και μαθητών του 1^{ου} Γυμνασίου Αλίμου, οι οποίοι στα πλαίσια μιας πρωτότυπης παιδαγωγικής πρωτοβουλίας, συνέταξαν και εξέδωσαν τούτο το επιστημονικό πόνημα./ Η εργασία αυτή θα παραμείνει στο εξής πνευματικό κεκτημένο για την πόλη μας, σημείο αναφοράς για τους μελλοντικούς μελετητές και σύμβολο έμπνευσης για την παιδαγωγική και κοινωνική προσφορά. . . .».

σελ.11: «. . . (από την Εισαγωγή) Ενα σχολείο είναι ένας ζωντανός οργανισμός. Ακολουθεί την ιστορία του τόπου. Καθρεφτίζει την ίδια την κοινωνία. Μεταδίδει γνώσεις, διαμορφώνει συμπεριφορές. Αναπαράγει νοοτροπίες και απόψεις αλλά και παρεμβαίνει διορθωτικά σε αυτές. Προστατεύει ιδέες και κατεστημένες αντιλήψεις, αλλά ταυτόχρονα τις αμφισβητεί και τις κρίνει. Φιλοξενεί διαφορετικές γενιές, παρακολουθεί τη συνεργασία και τις συγκρούσεις, το γόνιμο διάλογο και την αντιπαράθεσή τους και γίνεται μέσα από το χρόνο που κυλά, μάρτυρας της

ίδιας της ζωής στην πιο ζωντανή και δημιουργική περίοδο της, τη νεανική και εφηβική. / Το 1^ο Γυμνάσιο Αλίμου συμπληρώνει 50 χρόνια λειτουργίας αυτή τη σχολική χρονιά, 2012-2013. Πρόθεσή μας είναι να καταγράψουμε και να παρουσιάσουμε αυτή τη σχολική πορεία πέντε δεκαετιών, να ανασύρουμε από τα σκονισμένα αρχεία και τα γραφειοκρατικά κατάστιχα πρόσωπα και καταστάσεις και να διστάσουμε τις σκέψεις, τις αγωνίες, τις προσδοκίες και τα όνειρα όλων αυτών που δίδαξαν, μαθήτευσαν και έζησαν μέσα στο σχολείο. Στόχος μας είναι παράλληλα να γνωρίσουν και οι νεότεροι μαθητές, οι γονείς τους αλλά και αυτοί που θα ακολουθήσουν τη διαδρομή του σχολείου στον χρόνο. / Κατά τη γνώμη μας, η γνωριμία με την ιστορία και η παραπέρα σπουδή της βοηθά στην κατανόηση της πολυπλοκότητας της ανθρώπινης δράσης και των παρα-γόντων που την επηρεάζουν, διαμορφώνει τη σκέψη και κατευθύνει την πράξη. Διαδικασίες και διεργασίες απόλυτα αναγκαίες σήμερα και με απώτερο σκοπό τον επαναπροσδιορισμό των αξιών, εννοιών και συμπεριφορών, ιδιαίτερα για τις νεότερες γενιές. Γι αυτό αποφασίσαμε να αφηγηθούμε την ιστορία του σχολείου όχι στεγνά και μονοδιάστατα, αλλά ενταγμένη σε ευρύτερα πλαίσια. Πεπιοίθησή μας είναι πως ένα σχολείο βρίσκεται σε διαλεκτική σχέση με την τοπική κοινωνία, την εξέλιξη της πόλης στον χρόνο, το εθνικό και παγκόσμιο ιστορικό περιβάλλον. / Σύμφωνα με το παραπάνω σκεπτικό, το βιβλίο μας δομήθηκε με τον εξής τρόπο: *Μια σύνοψη της ιστορικής διαδρομής της πόλης μας* από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα (επιμέλεια και συγγραφή Ευτυχία Σδρόλια). *Τι ζήσαμε στο κόσμο, στην Ελλάδα από την ίδρυση του σχολείου μέχρι σήμερα με επιλογή των σημαντικότερων γεγονότων* (επιμέλεια και συγγραφή Καλλιόπη Δουρέκα). *Η ιστορία της εκπαίδευσης στη χώρα μας αυτές τις δεκαετίες* (επιμέλεια και συγγραφή Κ. Δουρέκα, Μ. Ευαγγελοδήμου). *Η ιστορία του 1^{ου} Γυμνασίου Αλίμου* (επιμέλεια και συγγραφή Μ. Ευαγγελοδήμου, Κ. Δουρέκα, Ευτ. Σδρόλια). *Συστατικά στοιχεία, πίνακες, σχόλια, φωτογραφικό υλικό* (έρευνα και επιμέλεια Μαρία Ευαγγελοδήμου). / Το έργο αυτό οφείλεται στο προσωπικό όραμα της Διευθύντριας του σχολείου μας κ. Μ. Ευαγγελοδήμου. Ολοκληρώθηκε με συλλογική δουλειά και αγαστή συνεργασία της συγγραφικής ομάδας. Ερευνήθηκαν και αξιοποιήθηκαν αρχεία του δήμου και σχολείων, συνεντεύξεις

και μαρτυρίες αποφοίτων και καθηγητών, απομαγνητοφώνησή τους, βιβλιογραφία και φωτογράφιση. Πολύτιμη στάθηκε η εργασία των μαθητών και μαθητριών των περιβαλλοντικών και πολιτιστικών προγραμμάτων του σχολείου μας. Εργάστηκαν μαζί μας, συνέταξαν ερωτηματολόγια, βιντεοσκόπησαν τις συνεντεύξεις των αποφοίτων, απομαγνητοφώνησαν και κατηγοριοποίησαν τις απαντήσεις . . . . Η συγγραφική ομάδα ...».

Σημείωση: Ακολουθούν κεφάλαια: Μέρη: 1^ο=Ο Αλιμος στον χώρο, Ο Αλιμος στο χρόνο, Προϊστορικοί χρόνοι, Ιστορικοί χρόνοι (Αλιμούς, Ευώνυμον, Θεσμοφόριον Αλιμούντος, θέατρο Αλιμούντος, θέατρο Ευωνύμου), Τράχωνες, νεότεροι χρόνοι (Μπραχάμι, Χασάνι, Καλαμάκι), Κοινότητα Καλαμακίου, Δήμος Αλίμου, εντάξεις στο σχέδιο, κ.ά., με στοιχεία Ιστορίας, φωτογραφίες κλπ., 2^ο= Τι ζήσαμε (ανά δεκαετία) 1960-70, 1970-80, 1980-90, 1990-2000, 2000-2013 με συνεντεύξεις-αναμνήσεις αποφοίτων, αναφορές στον τύπο, γελοιογραφίες, καταστάσεις μαθητών, στοιχεία μαθητικής ζωής κλπ, κλπ., 3^ο = Δράσεις σχολείου, 4^ο = Η εξέλιξη του σχολείου με δείκτες π.χ. καταστάσεις καθηγητών που υπηρέτησαν σε αυτό, αριθμοί μαθητών, κλπ., 5^ο= Από τη ζωή του σχολείου π.χ. εκδοτικές προσπάθειες, αρχειακό υλικό κλπ.

J .M. Hussey, *The Journals and letters of George Finlay*, vol.II *Finlay-Leake and other correspondence*, Porphyrogenitus 1995. Αρχ.Ετ. Τάξι. AC 96.10 v.2. Φάκελος Β. 7 (έγγραφο 11). Επιστολή: "Athens 16 Dec. 1836. My dear Sir".

σελ. 534: ". . . Permit me now to attack the Demi./ page 20. Xenophon seems unintelligible unless Halae is an error for Halimus. The distance to Halae is too great & there is an error at page 34 in saying the lagoon extends to Halae. There is a little marsh even now quite dry at C a p e A. K o s m a s (Halae) & a smaller almost always dry at K a l l i m a k i – but the coast is generally high & the marsh only extends towards Athens from Cape Colias and is now called Myssia. The tombs and quantities of flints quite confound me but there seems to have been one Demus between Koliias & Athens, another between Cape Colias & Kallimaki on the hills behind Kallimaki are many flints & a tumulus between this

& Birhami – 4 sacred buildings with large upright blocks near Birhami another Demos. On the hill called Pani above Trachones on a ridge a considerable temple. The hill to the very summit has been used as a stone quarry. At Cape Aghios Kosmas another Demos. Between this & Aliko I have found flints by the hundred as the rock here prevent their being covered with soil – several like this & of this size broken at both end. & some even longer. At Trachones & Kara there were Demoi but the whole coast from A. Kosmas to the cape of Aliko seems to have been one vast sepulchre. By the bye there is a curious tower only one layer of stone thick in this district, so that on both sides you have the same stone. / I send you copies of two inscriptions from my collection which I think you have not seen./ I ordered a copy of a pamphlet I have printed on the state of Greece to be sent to you. I am not scholar enough to wean myself of politics./ You may make any use, of the useful parts, of this letter you please and believe me Dear Sir, Yours very sincerely, George Finlay”.

J. M. Hussey, “The Finlay papers. A catalogue”, The British School of Archaeology at Athens, 1973. β-Αρχαιολογικής Εταιρείας, Ταξινόμηση AC 96.

Καταγράφονται έγγραφα περιεχόμενα κατά φάκελο του αρχείου του Φίνλεϋ.

σελ.95: “B. 7 (11). Athens, 16 December 1836. Itineraries in Attica with topographical and archaeological details: plain of Messogeia and Marathon-Liossia-Oropos, and from Kalamos to Liossia-Deceleia-Athens. Possible site of temple of Artemis; Amphiareion; inscriptions; Byzantine and post-Byzantine churches; on the ancient demes (Halimus, Aghios Kosmas, etc.). Notes temple on the hill called P a n i above T r a c h o n e s. 16 pp.”.

Μ. Πετροπουλάκου – Ε. Πεντάζος: «ΑΤΤΙΚΗ, οικιστικά στοιχεία, πρώτη έκθεση 1973» με εκτυπωμένο αριθμό «21». β- Αρχαιολ. Ετ. Ταξιν. FP 9.4 (21).

σελ.134. Θέση 32 – Καλαμάκι: Στην ακτή, δεξιά από το σύγχρονο δρόμο, αποκαλύφθηκαν θαλαμοειδείς τάφοι με πλούσια κεραμικά ευρήματα (1). Από την περιοχή προέρχεται και το υπ αριθ. 3872 ανάγλυφο του Εθνικού Μουσείου με παράσταση νεκροδείπνου (2).

1.- AA 58 (1943) 303. 2.- AA 57 (1942) 100.

Σημείωση: Στο ίδιο, κεφάλαιο «Κλασική Εποχή», αρ.194 σελ.44 αναγράφεται: «Η παραλία από το Φάληρο μέχρι τη Βουλιαγμένη ήταν ασήμαντη. Τα κέντρα των παράλιων δήμων, απομακρυσμένα από την ακτή, στηρίζονταν στη γεωργία και όχι στη θάλασσα. Ο Δήμος του Αλιμούντος (σήμερα: Αλιμος, Χασάνι, Άγιος Κοσμάς) ήταν φτωχό αγροτικό κέντρο με κτηνοτροφία κατσικιών. Η Αιξωνή (σημ. {ερινή} Γλυφάδα), αν και άγονη, παρουσιάζει διάρθρωση ανεπτυγμένης γεωργίας. Εδώ διατηρούνται τα περιγράμματα πολλών αγροτεμαχίων (διαστ. 45 X 110 μ.), παράλληλα μεταξύ τους».

Γιώργος Δ. Καρανικόλας: «Καλαμάκι. Προνόμια και προβλήματα» (με βάση ρεπορτάζ-σε τέσσερες συνέχειες 6.3.66) στην εφημερίδα ΝΕΟΣ ΑΝΕΝΔΟΤΟΣ, Αθήνα Σεπτέμβριος 1966. ΕΒΕ-ΚΠΣΝ Ταξιδετικός αριθμός ΙΣΤ-2487-ΒΟ.

σελ. 9: «Πληθυσμός. Κατά την απογραφήν του 1920 αναφέρεται ότι ο Άγιος Κοσμάς είχε 2 κατοίκους. Το Χασάνι 60. Η Πικροδάφνη 58. Ο πληθυσμός του «συνοικισμού» Καλαμακίου απεγράφη με τους κατοίκους της Κοινότητας Μπραχαμίου. Εις την απογραφήν του 1928 το Καλαμάκι φθάνει τους 681 κατοίκους. Η Αργυρούπολις 75. Το Ελληνικό 267 και το Χασάνι (Κομνηνοί) 608. Εις την απόγραφήν του 1940 ο πληθυσμός του Καλαμακίου ανέρχεται εις 1.452 κατοίκους. Της Αργυρουπόλεως εις 192 και των Τραχώνων εις 165. Το 1951, παρά τας γενομένας πολλάς αποσπάσεις, η απογραφή παρουσιάζει αύξησι του πληθυσμού, ο οποίος φθάνει τους 2.930 κατοίκους. Και τέλος κατά την απογραφή του 1961 έχουμε νέαν αύξησιν και ο πληθυσμός της κοινότητος Καλαμακίου ανέρχεται εις 8.383 κατοίκους. Σήμερον (= 1966) έχει ξεπεράσει, κατά πολύ, τις 30 χιλιάδες.

Παρουσιάζει ανοδικήν πορείαν, η οποία όμως, δεν είναι πολύ μεγάλη, όπως εις τους άλλους δήμους και κοινότητες, εξ αιτίας της υπάρξεως του αερο-δρομίου. Με τα σημερινά δεδομένα προβλέπεται ότι μετά μίαν δεκαετίαν ο πλη-θυσμός της κοινότητος Καλαμακίου θα έχη ανέλθει εις τους 70.000 κατοίκους..».

σ.11: «Διοικητική βαβυλωνία. Η κοινότης Καλαμακίου, μόνη από όλους τους δήμους και τις κοινότητες της Ελλάδος, παρουσιάζει το φαινόμενο μιας απαρά-δεκτης κρατικής και διοικητικής βαβυλωνίας. / Η αστυνόμευσις του χώρου της κοινότητος έχει τριχοτομηθεί! Ένα μέρος της συνοικίας Αναστάσεως, περιοχής Αναπηρικών, υπάγεται εις την Διοίκησιν Χωροφυλακής Μπραχαμίου./ Οι συνοικίες Αναπηρικά, Εκτελωνισταί, Τράχωνες, Εφοριακά, Κοντοπήγαδο και Άγιος Παντελεήμων, υπάγονται εις την χωροφυλακήν της κοινότητος Αργυρου-πόλεως./ Το παραλιακό Καλαμάκι, ο Άλιμος και τα Πετρελαιοειδή, υπάγονται εις το ΛΕ' αστυνομικό τμήμα του Καλαμακίου./ Αυτό το πράγμα εις την ελληνικήν γραφειοκρατίαν λέγεται «ενότητα διοικήσεως»./ Όσο για τις ταλαιπωρίες των κατοίκων, είναι αδύνατον να περιγραφούν. Όταν ένας από τα Αναπηρικά θέλη μίαν αστυνομικήν βεβαίωσιν, πρέπει να κάνη ολόκληρο ταξίδι. Να πάη στην Αργυρούπολι, από εκεί στο Ελληνικό και καμμίά φορά και στη Γλυφάδα! . . .».

σ.12: «Η ταχυδρομική βαβυλωνία. Εις την κοινότητα Καλαμακίου με τις 30 χιλιάδες κατοίκους, δεν υπάρχει Ταχυδρομικόν Γραφείον. Ούτε καν ενδιαφέρθη η υπό τον κ.Γ. Σμαράγδη κοινοτική αρχή. Ούτε ένα διάβημα εις τους αρμοδίους. Ούτε μια κινητοποίησι των παραγόντων της περιοχής, προς την κατεύθυνσιν αυτήν, και ας ταλαιπωρούνται χιλιάδες άνθρωποι, αλλά και οι δυστυχείς ταχυ-δρομικοί διανομείς που έχουν μεταβληθή σε Μαραθωνοδρόμους! Κατ αυτόν τον τρόπο το παραλιακό Καλαμάκι υπάγεται εις το Ταχυδρομικό Γραφείο Παλαιού Φαλήρου. Το Άνω Καλαμάκι εις το Ταχυδρομικό Γραφείο Γλυφάδας. Και ωρισμένα κομμάτια ούτε γνωρίζουν αν υπάγονται εις την Δάφνην, το Μπραχάμι, την Γλυφάδα ή την Ηλιούπολι./ Ιδού διατί αγανάκτησι συνέχει τους κατοίκους της κοινότητος Καλαμακίου και δι αυτό το ζήτημα κατά του Προέδρου τους, και ιδού διατί επιβάλλεται η άμεσος ίδρυσις Ταχυδρομικού Γραφείου στο χώρο της κοινότητος . . . .».

σ.23: «Αεροδρόμιον. . . Αν το αεροδρόμιον δεν κατέτρωγε το Καλαμάκι, στη θέση που βρίσκεται, θα ήταν από τις ωραιότερες ελληνικές λουτροπόλεις. Δεν είναι μόνο συμφορά για το Καλαμάκι το αεροδρόμιο, αλλά και για ολόκληρη την περιοχή του Σαρωνικού και κατ επέκτασι του λεκανοπεδίου Αττικής. . . .».

Σημείωση: Στη σελ.34 δημοσιεύεται και η από «Τράχωνες 9.3.1966» επιστολή προς την εφημερίδα από τον «Πολύδωρο Γ. Καλαθάκη, εκτελωνιστή, οδός Θεομήτορος 4, Συνοικισμός Εκτελωνιστών, Τράχωνες-Γλυφάδα» με την οποία γίνεται αναφορά σε θέμα της περιοχής (βλ. ΤΟ ΧΡΕΟΣ, 2018, σελ. 174).

Δημήτριος Γρ. Καμπούρογλου: «Ο Αναδρομάρης της Αττικής». Εκδότης Μιχαήλ Ζηκάκης, Αθήναι 1920. ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Ταξιθετικός αριθμός ΝΦ-614-L.

σελ.16: « . . . Όταν από την οδόν Σταδίου μεταφερθής έξαφνα με κάποιον μέσον –το ταχύτερον είναι τα πόδια – εις τον μικρόν ή τον μεγάλο γύρον του Ελαιώνος, ή εις τα πευκοβριθή Μελίσσια του Μαρουσιού εις Πεντέλην οδού, ή εις τα ωραία χαλίκια του Καλαμακιού – εννοώ την μεταξύ Πικροδάφνης του Παλαιού Φαλήρου και Αγίου Κοσμά (της θρυλικής Κωλιάδος άκρας δηλαδή) παραλίαν – ή αποτολμών να διαβής το Διάσελον του Υμηπτού πέσης εις τα χωρία της Αττικής, ευρεθής τριγυρισμένος από χωρικούς, και ξεκουρασθής σε καμμία καπνισμένη γωνιά καθαρώτατου κουμπάρου, τότε νοιώθεις μέσα σου τα στοιχεία κάποιας δυνάμεως, την οποίαν εχάρισεν η δημιουργία . . . ».

σ.30: «Ο Υμηπτός. Άλλοτε οι κάτοικοι των Αθηνών εθεωρούσαν τον Υμηπτόν, ως ένα πελώριον βαρόμετρον, δια να προμαντεύουν αν θα βρέξη ή δεν θα βρέξη, παρατηρούντες, αν το πρωί ο Υμηπτός εφορούσεν ή όχι την συννεφοκουκούλαν του. Τώρα τον θεωρούν ως ένα ξεροβούνι το οποίον κατά την δύσιν του Ηλίου παίρνει κάποτε κάτι μενεξεδένιους χρωματισμούς, για λίγη ώρα όμως, που έως να παρακινήση ο ποιητής τον έμπορον να τους παρατηρήση χάνονται./ Ο Παναθηναϊκός όμως γέρων έχει πολλά προτερήματα. Κοντά στ άλλα είναι και ευλαβέστατος. Κάπως δε και υποκριτής–της ευλαβείας όχι ασύνηθες γνώρισμα. / Κάμνει δηλαδή ότι λησμονεί και τον Δία που λατρεύει κατάκορφα, και το παρά

τους πρόποδάς του ιερών της Αφροδίτης. Κολακεύων δεν τον εν ισχύι Θεόν και τους Αγίους του, διαμαρτύρεται, αγριεύει, και κάθε τόσο αποστέλλει εναντίον μας πλημμυρισμένον τον Ιλισσόν, διότι αφίσαμεν να μεταβληθούν εις ερείπια τα μοναστήρια του, δια τα οποία τόσον υπερηφανεύετο άλλοτε./ Ας τον εξευμενίσωμεν, μνημονεύοντες τουλάχιστον αυτά. .» (ακολουθούν αναφορές και περιγραφές για τη Μονή Αγ. Ιωάννου Καρέα του Προδρόμου, τη Μονή Καισαριανής κ.ά.).

Κώστας Βάρναλης (1883-1974), «Σκλάβοι Πολιορκημένοι», ποιητική συλλογή, Αθήνα 1927, έκδοση, Κέδρος 1956. βιβλιοθήκη Α.Θ.

«Πρόλογος

Πάλι μεθυσμένος είσαι, δυόμιση ώρα της νυχτός./Κι αν τα γόνατά σου τρέμαν, εκρατιόσουνα στητός/ μπρός στο κάθε τραπεζάκι. – «Γειά σου Κωνσταντή βαρ-/βάτε !»/ -- Καλησπερούδια αφεντικά, πως τα καλοπερνάτε;; /Ένας σου δινε ποτήρι κι άλλος σουδινεν ελιά./ Έτσι πέρασες γραμμή της γειτονιάς τα καπελιά./ Κι αν σε πείραζε κανένας, -- άχ, εκείνος ο Τ ρ ι β έ λ α ς !! / -- έκανες, πως δεν ένιωθες και πάντα εγλυκογέλας.// Χτες και σήμερα ίδια και όμοια, χρόνια μπρός, χρόνια μετά .../ Η ύπαρξή σου σε σκοτάδια όλο πηχτότερα βουτά./ Τάχα η θέλησή σου λίγη, τάχα ο πόνος σου μεγάλος;;/ Αχ, πού σαι, νιότη, πού δειχνες, πως θα γινόμεουν άλλος!».

Σχόλια Α.Θ. Η πιο πάνω είναι η *έντυπη* και *δημοσιευμένη* μορφή του ποιήματος από την πρώτη έκδοση της συλλογής «Σκλάβοι πολιορκημένοι» το 1927 (βλ. και Κώστας Βάρναλης, Ποιήματα, 1956, εκδόσεις ΚΕΔΡΟΣ, β - Α.Θ.).

Σημείωση Α.Θ.: Στα κατάλοιπα (το αρχείο) του ποιητή βρέθηκε η *χειρόγραφη αρχική* πλήρης μορφή του ποιήματος, το οποίο εκτός από τους πιο πάνω στίχους, με ελάχιστες διαφορές σε στίχους ή λέξεις, σ υ ν ε χ ι ζ ό τ α ν ως ακολούθως:

«Τώρα μες το λασπονέρι σωριασμένος, πως βαστώ/τα μελίγγια που χτυπάνε! (Τ' αποσιγάρο σβηστό/ κρέμεται στα πικρά χείλη). Κι όλο το κορμί σπαρτάρει, // καθώς το δέρνουν η βροχή κι ο αγέρας του Φλεβάρη. // Κι αν ζητώ ναν το κινήσω, δεν ξυπνά-μου το μυαλό./Σ'ένα κολασμένο βύθος τα ματάκια αργοσφαλώς. //Αξαφνο άστραμμα και σείσμα της ψυχής. Να-σε κοντά μου, //ω Μάρθα μου, ανοιξιάτικη γνώρα κ' ηλιοχαρά μου! // Δένεις τα λιγνά σου μπράτσα στο λαιμό μου, (ωϊμέ καημοί)/ κ' η παιδιάτικη σου ανάσα έρχεται απάνω μου θερμή./ στο γλυκό σου στόμα βάζω στις δυο φούχτες μου σαν τάσι, // να τη ρουφήξω, που η καρδιά, σαν άλλοτες, ν'αγιάσει. //Αλαφρή σαν την τουλούππα του χιονιού, σκύβεις πολύ/ να με ιδείς στα μάτια μέσα, πάντα αγνή, πάντα καλή./ «Σ'αγαπώ», μου λες φωνούλα τσιριχτή, «γιατί μου μοιάζεις/ κι έχεις ιδέες αλλόκοτες, που ωραία τις συνταιριάζεις»! // Ω! πως καιν τα μάγουλά μου από ντροπή να μην τα δείς! // και ξεσπάω στο κλάμα (πόσο ο ξεπεσμός μου είναι βαθής!) // Είτανε μες την ψυχή μου φλέβες χρυσαφιού, που νάναι;/ Κάνω να σείσω τα φτερά, βαριά και με πονάνε! // Μυστική 'ταν στην καρδιά σου δύναμη για να γρικά/ σε καρδιές φουρτουνιασμένες τα κρυφά τους μυστικά./ Αν για μας σωμός δεν είναι, πες, αγέ του παραδείσου, // έτσι θα πέφτουν κ' οι γενιές που μας ερχόνται πίσου»;;.

Σημείωση Α.Θ.: Στο συλλογικό «Αντίχαρη στον καθηγητή Σταμάτη Καρατζά», έκδοση: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1984, σελ. 77-96. Βλ. και, τρίμηνη επιθεώρηση Ο ΠΟΛΙΤΗΣ, τεύχος 71, Ιαν-Μαρτ. 1986. «Ο λογοτεχνικός Πολίτης, Αφιέρωμα στο Βάρναλη», σ.30 επ.) (και τα δύο, β- Α.Θ.), σε μελέτη του καθηγητή Γιάννη Δάλλα (εκτός του ότι αναφέρεται πως το ποίημα πρωτοδημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Φιλική Εταιρία» στο τεύχος του Μάρτη 1925, με το ψευδώνυμο Κώστας Γιαβής), αναγράφεται σ.82:

«{...} ο Πρόλογος γενικά αναγνωρίζεται σαν ένα ποίημα του ατομικού χώρου. Δεν αποκλείεται δηλαδή να υπόκειται εδώ η απόσβεση μιας τρέχουσας, **μπορεί και προσωπικής εμπειρίας**. Τα ενδεικτικά στοιχεία, αυτά που προσημειώσαμε, ως συμβατικά, είναι βέβαια πολλά και χαρακτηριστικά. Με αυτά δίνεται παραστατικά η αίσθηση της «αντιγραφής» ενός **πραγματικού περιστατικού**.

Ενός ζωντανού περιστατικού που τυποποιήθηκε: ο «τύπος» του ταβερνό-βιου που περιφέρεται από τραπέζι σε τραπέζι και με την άκρη του αποτσιγάρου στο στόμα πέφτει στους δρόμους, απ όπου τον περιμαζεύει η γυναίκα του, διαδομένος από τους γελοιογράφους αλλά και τους συντάκτες χρονογραφημάτων της εποχής (στους οποίους θα συγκαταλεχθεί ο Βάρναλης), δεν φαίνεται να είναι αόριστος, αλλά πιθανότατα *κάποιος συγκεκριμένος τύπος* του κύκλου του ή γενικότερα του νυχτερινού αθηναϊκού του περιβάλλοντος. . . . Ένα ποίημα λοιπόν διπολικής δομής που επιπλέον μετεωρίζεται αόριστα μεταξύ ατομικού και καθολικού χώρου. Ή, ευστοχότερα, ένα ποίημα ιδιωτικής εμπειρίας που γενικεύτηκε. Η διαδικασία αυτή της αναγωγής του ατομικού και της τυχαιότητάς του σε μια σφαίρα καθολικού προβληματισμού που συνδυάζεται εδώ με τη συνειδητοποίηση ενός ηθικού χρέους . . . ».

Σχόλιο 1: Πιθανόν ο Κ.Β., το 1925 (είχε ήδη περάσει τα σαράντα του) να γνώριζε τη ταβέρνα του Τριβέλα, και, εάν δεν συνέβη σε εκείνη, να τοποθέτησε σε αυτή φανταστικά, το «σκηνικό» «του νυχτερινού αθηναϊκού περιβάλλοντος».

Σχόλιο 2: Ο Τάκης Μαστρογιαννόπουλος (συγγραφέας του βιβλίου «Η άνοδος και η πτώση των εργατικών διεθνών, κύκλος 1^{ος}, Από τους προδρόμους στην 1^η Διεθνή», 2013) που έχει γεννηθεί το 1946 και κατοικεί όλη τη ζωή του στον παλαιό Άλιμο, με έχει διαβεβαιώσει ότι έβλεπε τον Κ. Βάρναλη στα καφε-νεία της Θουκυδίδου, και ιδίως του Κριμπένη, από το 1960-61. Ο ίδιος δεν μου επιβεβαίωσε/δε γνώριζε εάν υπήρχε η ταβέρνα του Τριβέλα πριν το 1927 που εκδόθηκαν οι «Σκλάβοι Πολιορκημένοι». Γνώριζε, όπως όλοι, ότι ήταν «παλαιά».

Σχόλιο 3: Ο Γ. Σμαράγδης, «Καλαμάκι» 1988, γράφει στη σ.19: «Πιο πάνω στην περιοχή του Αλίμου σαν παλαιά σπίτια είναι τα Τριβελέικα στη γωνία των οδών Ζαλόγγου και Π.Ιωακείμ», και, σ.26 για την ταβέρνα: «Είχανε όμως δημιουργηθεί και στο εσωτερικό του Καλαμακίου ταβερνάκια με φρέσκο ψάρι και καλό κρασί, όπως του ΤΡΙΒΕΛΑ στη γωνία των οδών Ζαλόγγου και Χρυσάφη στον Άλιμο. Το δούλεψε ο Νίκος Δοντάς. Το συνέχισε ο Χαράλαμπος Τριβέλας, ο Αμάρ (*), και σήμερα (=1988) το συνεχίζουν τ' αδέρφια Κώστας, Σάββας και Γιώργος Δοντάς, πάντα με φρεσκότατο ψάρι και δικό τους καλό κρασί, εκλεκτή ρετσίνα. . . . Όλα τα μαγαζιά που προαναφέραμε, παραλιακά ΚΑΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΑ, δημιουργήθηκαν σταδιακά από το 1900 μέχρι το 1954. Τη χρονιά όμως αυτή, όπως ξαναγράψαμε, ο Κων. Καραμανλής τότε Υπουργός Δημοσίων Έργων,

κατεδάφισε τα παραλιακά, για την αξιοποίηση όλου του χώρου και τη διάνοιξη-διαπλάτυνση της . . . . σημερινής Λεωφ. Ποσειδώνος».

(*)*Αμάρ*: παράξενο όνομα. Το 1931 ένας επιχειρηματίας ονομαζόμενος *Αμάρ* είχε εγκαταστήσει στο Πεδίο του Άρεως ένα θηριοτροφείο με λιοντάρια κλπ, και έκανε χρυσές δουλειές (βλ. Γιάννη Καιροφύλλα, *Η Αθήνα του Μεσοπολέμου*, σ. 200 και 205). Από τον τρόπο σύνταξης και τη διατύπωση δεν προκύπτει εάν αποτελεί παρωνύμιο (παρατσούκλι) του Χαρ. Τριβέλα, λόγω εικαζόμενης ή πραγματικής ομοιότητας ή γι άλλο λόγο, ή εάν πρόκειται για άλλο πρόσωπο.

Σχόλιο 4: Γ. Σμαράγδης, σ.123, γράφει ότι η *Δώρα Μοάτσου-Βάρναλη* (1895-1979), εγκαταστάθηκε στο Καλαμάκι μετά το θάνατο του Κ.Β.(1974). Δεν φαίνεται ακριβές. Πέραν της μαρτυρίας του Τάκη Μαστρογιαννόπουλου, προσωπικά πριν από τη Δικτατορία του 1967, είχα διαβάσει απάντηση του Κ.Β., σε συνέντευξη, στην οποία βεβαίωνε ότι αυτός προτιμούσε να κατοικεί το σπίτι της Αθήνας, ενώ η Δ.Μ.Β. προτιμούσε το σπίτι του Καλαμακίου. Εξ αιτίας της γνώσης μου αυτής, το 1983, που είχα εκλεγεί στο Δήμο, ζήτησα και ο Γιώργος Μαντικός (στέλεχος του δήμου, υπεύθυνος καθαριότητας), μου έδειξε την πολύ-κατοικία στη Λ.Καλαμακίου,μεταξύ Ποσειδώνος και Αριστοτέλους, σε διαμέρισμα της οποίας έμενε μέχρι το θάνατό της το 1979, η *Δώρα Μοάτσου-Βάρναλη*.

Βύρων Γ. Πολύδωρας: «Η Μείζων Αθήνα», εκδ. Καστανιώτης, 2002, σ. 712, ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Ταξιθετικός αριθμός 938.912 ΠΟΛ.

σελ. 250 επ.(αναφερόμενος στους δήμους της Β'Αθήνας): «6. ΑΛΙΜΟΣ. Έκταση 5.900 στρέμματα. Πληθυσμός. Απογραφή 1991= 32.024, 2001= 38.196, μεταβολή 19,3%. Στην περιοχή αυτή βρισκόταν κατά την αρχαιότητα ο δήμος Αλιμούντος. Ανήκε στην Λεοντίδα φυλή και ήταν από τις πιο πυκνοκατοικημένες περιοχές. Η ονομασία του προήλθε από το φυτό *άλιμος* ή *αρμυρήθρα*, που φύτευε στην περιοχή. Ο δήμος Αλιμούντος ήταν η πατρίδα του μεγάλου ιστορικού Θουκυδίδη (*Θουκυδίδης Ολόρου Αλιμούσιος*). Στην περιοχή αυτή υπάρχουν αρχαιολογικά ευρήματα από την πρωτοελλαδική περίοδο (2300 π.Χ.), από την υστεροελλαδική περίοδο (1500 π.Χ.) και από την γεωμετρική περίοδο (1100 – 700 π.Χ.)./ Κατά τους ιστορικούς χρόνους δημιουργήθηκε ο δήμος του Αλιμούντος, που βρισκόταν μεταξύ δύο άλλων αρχαίων δήμων, του Φαλήρου και

της Αιξωνής, της σημερινής Γλυφάδας. Στο δήμο αυτό ανήκε και η «Κωλιάς Άκρα», ο σημερινός Άγιος Κοσμάς, όπου, κατά τον Πausανία, έφερε η θαλασσο-ταραχή τα συντρίμια του κατεστραμμένου στη Σαλαμίνα περσικού στόλου./ Εδώ υπήρχαν ιερά του Ποσειδώνα, της Δήμητρας και της Κόρης, και λατρευόταν ο Ηρακλής. Ακόμη ελάμβαναν χώρα και θεατρικές παραστάσεις. Στο ιερό της Δήμητρας, το Θεσμοφόριον, ετελούντο περί τα τέλη Οκτωβρίου, τα *Θεσμοφόρια*. Κατά τη διάρκεια της τελετής αυτής, κατέβαιναν οι γυναίκες σε πομπή από την Αθήνα και γιόρταζαν στην ύπαιθρο την εορτή της θεάς, ως προστάτιδος της γεωργίας αλλά και του γάμου. Τελούσαν θυσίες και έψαλλαν άσματα. Το θέμα της γυνακείας αυτής εορτής ενέπνευσε τον Αριστοφάνη στο έργο του «Θεσμοφοριάζουσες»./ Οι αρχαίοι δικαστές είχαν ασχοληθεί κάποτε με μια υπόθεση νόθευσης ψηφοφορίας που είχε γίνει στον Άλιμο. Ο μεγάλος ρήτορας Δημοσθένης υπερασπίστηκε έναν κάτοικο Αλίμου, τον Ευξίθειον, ο οποίος είχε διαγραφεί από τους εκλογικούς καταλόγους με νόθευση του αποτελέσματος της σχετικής ψηφοφορίας, που έγινε από κάποιον εχθρό του, ο οποίος ονομαζόταν Ευβουλίδης. Ο Δημοσθένης έπεισε το δικαστήριο για το δίκαιο του πελάτη του και πέτυχε την ακύρωση του αποτελέσματος της νόθου ψηφοφορίας. Η αγόρευση του Δημοσθένη στην υπόθεση είναι γνωστή ως λόγος «Δημοσθένους προς Ευβουλίδην»./ Κατά τους ρωμαϊκούς και βυζαντινούς χρόνους η περιοχή αυτή ήταν ένας μικρός αγροτικός οικισμός, ενώ κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας ανήκε σε έναν Τούρκο πασά./ Μετά την απελευθέρωση αποτέλεσε τμήμα του δήμου Αθηναίων./ Στις ακτές του Αλίμου οι Αθηναίοι έκαναν μπάνιο τις τρεις δεκαετίες μετά τον πόλεμο. Αρχίζουν τα θαλάσσια λουτρά τους της Πεντηκοστής, κατά το έθιμο./ Στον Άλιμο υπάρχουν οι εκκλησίες της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στο Κάτω Καλαμάκι, του Αγίου Παντελεήμονος στους Τράχωνες, της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Άνω Καλαμάκι, της Ζωοδόχου Πηγής στους Τράχωνες και της Παναγίας της Μυρτιδιώτισσας των Κυθηρίων./ Το 1927 αναγνωρίστηκε ανεξάρτητη κοινότητα, με την ονομασία Κοινότης Καλαμακίου. Πρώτος πρόεδρος κοινότητας ήταν ο κτηματικός εργολάβος Ν.Μαλτέζος... Το 1968 αναγνωρίστηκε δήμος και αποφασίστηκε η αλλαγή της ονομασίας του από Καλαμάκι σε Άλιμο. Περιλαμβάνει τις συνοικίες: Αμπελάκια, Αναπήρων, Καλαμάκι, Άνω Καλαμάκι,

Εκτελωνιστών, Εφοριακών, Κεφαλλήνων, Κυθηρίων, Πανί και Τράχωνες, στα όρια με την Αργυρούπολη. . .(παραθέτει και ερμηνεία ή εξηγήσεις τοπωνυμίων (= που έχουν εξηγηθεί κατ επανάληψη στο παρόν πόνημα), μεταξύ των οποίων . .Καλαμάκι: Τοποθεσία με ωραίες επαύλεις, όπου παραθέριζαν οι Αθηναίοι ήδη από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Το τοπωνύμιο προήλθε από κάποιον μικρό καλαμιώνα που υπήρχε σε σταυροδρόμι της περιοχής. . .Πανί: Τοποθεσία όπου λατρευόταν κατά την αρχαιότητα ο Θεός Παν, από τον οποίο πιστεύεται ότι πήρε το όνομά της (Παν – Πανείον – Πάνιον- Πανί) . .Τράχωνες: Τοπωνύμιο που δηλώνει τη μορφή του εδάφους και σημαίνει την άγονο και πετρώδη περιοχή. Εδώ βρισκόταν κατά την αρχαιότητα ο δήμος του Ευωνύμου . . .».

Σημείωση: Ακολουθούν, ονόματα και κατάλογοι: α) πρόεδροι κοινότητας από το 1927 έως το 1968, β) δήμαρχοι, και γ) αποτελέσματα εθνικών εκλογών και εκλεγέντες βουλευτές Β'Αθήνας από τις 10 (= ορθό 11) Μαΐου 1958, 29.10.1961, 3.11.1963, 16.2.1964, 17.11.1974, 20.11.1977, 18.10.1981, 2.6.85, 18.6.1989, 5.11.1989, 4.4.1990, 10.10.1993, 22.9.1996, 9.4.2000. Και φωτογραφίες της Πλατείας Καραϊσκάκη (εσφαλμένα την ονομάζει Ανεξαρτησίας), δύο του ΙΝ Αγίου Παντελεήμονα, της μαρίνας Αλίμου και χάρτες του δήμου.

Επισήμανση ΑΘ.: Σε μερικά σημεία, αστοχεί ο συγγραφέας π.χ. ότι ο Αλιμούς «ήταν από τις πιο πυκνοκατοικημένες περιοχές» (ενώ σε ψηφοφορία συμμετείχαν 73 δημότες, βλ. οικείο κεφάλαιο), ότι δεν χωροθετεί το διατηρητέο βυζαντινό ναό της Κοίμησης της Θεοτόκου μέσα στο κτήμα Τράχωνες, κλπ.

Ιωάννα Φωκά (1939-) – Πάνος Βαλαβάνης (1954): «Περίπατοι στην Αθήνα και την Αττική, Τόποι, Θεοί, Μνημεία», έκδοση Κέρδος, 1994. β-Αρχαιο-λογικής Εταιρείας Ταξινόμηση CI 16/31.

« . . .{ . . . } . . Δρόμος Αθηνών-Σουνίου. Η σημερινή λεωφόρος Βουλιαγμένης είναι ουσιαστικά μια πανάρχαια οδός που συνέδεε το Άστυ με την παραλία και στη συνέχεια με το Σούνιο, από τα προϊστορικά χρόνια. Η οδός αυτή θα πρέπει να περνούσε δίπλα ή μέσα από πολλούς μικρούς γεωργικούς ή κτηνοτροφικούς οικισμούς και δήμους που βρίσκονται εγκατεσπαρμένοι στη διαδρομή της, ενώ αρκετοί ταφικοί περίβολοι ή και μεμονωμένα ταφικά μνημεία θα πρέπει να είχαν

ιδρυθεί στις πλευρές της. Ένας από τους μικρούς δήμους της περιοχής ήταν και το Ευώνυμον, μεταξύ του σημερινού Ανω Καλαμακίου και της Αργυρούπολης. Μέσα στο πρώην κτήμα «Τράχωνες» του Ι. Γερουλάνου έχει ανασκαφεί προσφάτως το μικρό θέατρο του, με ορθογώνια ορχήστρα που χρονολογείται στον 4^ο αιώνα π.Χ., ενώ παλιότερα στο ίδιο κτήμα είχαν ανασκαφεί τάφοι προϊστορικών και ιστορικών χρόνων με ενδιαφέροντα ευρήματα. Σε όλη την παραλιακή ζώνη υπήρχαν κατά διαστήματα ανάλογοι δήμοι, οι κάτοικοι των οποίων ασχολού-νταν συστηματικά με την αλιεία. Στο σημερινό Καλαμάκι τοποθετείται ο δήμος Αλιμούντος (πατρίδα του ιστορικού Θουκυδίδη), στην Άνω Γλυφάδα η Αιξωνή, στη Βούλα αι Αλαί Αιξωνίδες και στη Βάρη ο Αναγυρούς. Εκτός από τους δήμους των κλασικών χρόνων η περιοχή διαθέτει και άλλα σημαντικά αρχαιο-λογικά λείψανα: στην άκρη της χερσονήσου του Αγίου Κοσμά ανασκάφηκε το 1930 ένας πολύ σημαντικός προϊστορικός οικισμός της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού (3^η χιλιετία π.Χ.) με το νεκροταφείο του. Τα ευρήματα δείχνουν τις σχέσεις των κατοίκων της Αττικής με τις Κυκλάδες και άλλα νησιά . . . . .».

Δρ Βλάσης Αγτζίδης, επιστημονική εποπτεία: Δήμος Παλαιού Φαλήρου: «Όψεις της Ιστορίας της πόλης και του Δήμου», 2004, συγγραφή από «Ομάδα ιστορικών-ερευνητών», β- Δημοτική Βιβλιοθήκη Παλαιού Φαλήρου.

σελ.27: «Το αρχαιότερο επίνειο της Αττικής. . . . Σχετικά με τη θέση του Δήμου Παλαιού Φαλήρου έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις. Από το Στράβωνα αναφέρεται ως παράκτιος δήμος ανατολικά του Πειραιά, ενώ κατά τον Πausανία το Φάληρο αποτελούσε επίνειο των Αθηνών και απέιχε από την Κωλιάδα Άκρα (σημερινό ακρωτήριο του Αγίου Κοσμά), 20 στάδια. Για το λόγο αυτό ο Τζ. Ντέι θεωρεί το αρχαίο Φάληρο παράκτιο οικισμό και το τοποθετεί στην περιοχή του Αϊ Γιώργη, μικρή εκκλησία του Παλαιού Φαλήρου που απέχει πράγματι από την Κωλιάδα Άκρα 20 στάδια . . . . .».

σελ.63: «. . . Το πόσο σημαντικό ήταν για την Αθήνα το λιμάνι του Φαλήρου αποδεικνύεται από την περιτοίγησή του με το φαληρικό τείχος, το οποίο είχε

μήκος 35 στάδια (6,4 χλμ). Επαληθεύοντας τους υπολογισμούς του Θουκυδίδη, ο Ι. Τραυλός διατύπωσε την άποψη ότι το μήκος του ήταν 34 στάδια, δηλ. 5.100 μ. Το φαληρικό τείχος άρχιζε από το νότιο τμήμα του τείχους του άστεως, και συγκεκριμένα από τους νοτιοδυτικούς πρόποδες του λόφου του Φιλοπάππου, εκτεινόταν προς την κατεύθυνση του φαληρικού όρμου και κατέληγε στο ακρωτήριο της Κωλιάδος, τον σημερινό Άγιο Κοσμά . . . .».

σελ.141: «. . . Κατά το 1925 το Παλαιό Φαληρο μαζί με τα γύρω χωριά, δηλαδή την Αγία Βαρβάρα (210 κάτοικοι) και την Πικροδάφνη (133 κάτοικοι), διέθετε περίπου 6.500 κατοίκους . . . .».

σελ. 199: «Η ίδρυση του Δήμου Παλαιού Φαλήρου (1942). Σύμφωνα με την απογραφή της 16 Οκτωβρίου 1940, στην Κοινότητα Παλαιού Φαλήρου υπήρχαν 1.570 οικοδομές, 2.211 οικογενειακά δελτία και 8.302 κάτοικοι (ατομικά δελτία). Το 1942 έγινε δήμος (Ν.Δ. 1465/42 άρθρο 18), στον οποίο συγχωνεύθηκε και η Κοινότητα Καλαμακίου. . . .». Στη σελ.201 έχει κατ αντιγραφή το Ν.Δ.: «Ελληνική Πολιτεία. Εφημερίς της Κυβερνήσεως. Εν Αθήναις της 27 Ιουνίου 1942 τεύχος 1^ο Αριθ. φύλλου 163, άρθρον 18: . . . 1. Η Κοινότης Παλαιού Φαλήρου αναγνωρίζεται εις Δήμον υπό το όνομα «Δήμος Παλαιού Φαλήρου» με περιφέρειαν και έδραν την της ομωνύμου Κοινότητος. 2.- Εις τον Δήμον Παλαιού Φαλήρου συγχωνεύεται και η συνεχόμενη Κοινότης Καλαμακίου, καταργουμένη, αφ ής εγκατασταθή δημοτική διοίκησης εν τω νέω δήμω . . . .».

σ.231:«...Χαρακτηριστικό υπήρξε το γεγονός ότι αμέσως μετά τον πόλεμο η βίλα και το αγρόκτημα Γκρόμαν, δίπλα στη βίλα «της κόμισσας» στην περιοχή Πικροδάφνη κατασχέθηκε, και ένας σύλλογος των υπαλλήλων του Υπουργείου Οικονομικών έπεισε την κυβέρνηση να τους παραχωρήσει το ωραιότατο δάσος προκειμένου να ανοικοδομήσουν κατοικίες . . . .».

σ.279: «Το Βυζαντινό Κέντρο είναι στην ουσία ο εκπολιτιστικός, μορφωτικός και φιλαθλητικός σύλλογος Ταταυλιανών και Περαιωτών. Το ίδρυμα, που διαχειρίζεται μια έκταση 10 στρεμμάτων στο Άνω Καλαμάκι, στη περιοχή λουτρά

(ορθό = «Λουτρό») Αλίμου – Τράχωνες, δίπλα στο κτήμα Γερουλάνου. Αυτά αγοράσθηκαν από τις εισφορές των εκπατρισθέντων Κωνσταντινουπολιτών μετά από πρωτοβουλία των συλλόγων *Ταταύλα* και *Πέρα*. Στα σχέδιά του περιλαμβάνει αθλητικό κέντρο, γηροκομείο, βιβλιοθήκη κ.α. . . . .».

Σημείωση: στη σελ.28 αποτυπώνεται χάρτης με τίτλο: «Οι αρχαίο δήμοι στην περιφέρεια των Αθηνών (Αντιγραφή από το βιβλίο του W. Judeich. Topographie von Athen).

Νίκος Πολίτης–Δήμος Παλαιού Φαλήρου: «Παλαιό Φάληρο 1900 – 1960. Φωτογραφίες από το αρχείο του Ν. Πολίτη», έκδ. Δήμος Παλ. Φαλήρου, 2014. χωρίς αρίθμηση σελίδων. β- Δημοτική Βιβλιοθήκη Παλαιού Φαλήρου.

Με πλήθος φωτογραφιών σε θέσεις του Παλαιού Φαλήρου. Η με αρ.94 φωτογραφία έχει τον υπότιτλο: «94.Σχολική εκδρομή εις Τράχωνας της Ε' Γυμνασίου, Σχολή Ζαΐρη 31.4.1930».

Γιάννης Ιωαννίδης Φαληριώτης: «Παλαιό Φάληρο. Το χρονικό μιας όμορφης πόλης». β- Δημοτική Βιβλιοθήκη Παλαιού Φαλήρου.

σελ.66: « . . .Ο Αϊ Γιώργης ανήκει – κατά τη γνώμη του βυζαντινολόγου και συμπατριώτη μας κ. Ν. Ζία – στον 17^ο αιώνα. Πάντως από ένα σχέδιο του περιηγητή Χουήλερ (που συνόδευε τον ικανότατο αρχαιόφιλο δόκτορα J. Spon) προκύπτει ότι ως τα 1676, όταν δηλαδή έφυγε από την Αθήνα ο Χουήλερ, δεν υπάρχει το εκκλησάκι, γιατί δεν το περιλαμβάνει στο σχέδιό του, μολονότι σημειώνει τον Άγιο Κοσμά (Ageo Kosmos), τους «Τρεις Πύργους» που ήταν κοντά στον (έπειτα κτισμένο) Αϊ Γιώργη . . . . .».

σ. 124: δημοσιεύονται δύο φωτογραφίες με υπότιτλο: «Σπιτάκια πλάι στο ρέμα Πικροδάφνης».

Μηνάς Θεοδώρου Πετρόχειλος, Κυθηραίος, «Στοιχεία στοιχείων», τόμοι 1^{ος} και 2^{ος}, έκδοση 1η, Αθήναι, Ελλάς 2011, ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Ταξ.Αρ.07641/11-1.

Αιτιολογία καταχώρησης Α.Θ.: Το βιβλίο (αυτοέκδοση) υποβάλλει σε φιλοσοφική και πραγματολογική βάσανο, ιδέες, σκέψεις κι απόψεις, θεωρήματα, πορίσματα, αξιώματα, από όλο το πεδίο των αρχαίας αλλά και σύγχρονης γραμματείας, με αναφορές σε αρχαίους και σύγχρονους επιστήμονες, ποιητές και συγγραφείς (με παράθεση αποσπασμάτων από κείμενά τους, και κριτική), ενώ στο 2ο τόμο, έχει Παραρτήματα I, II, III με τίτλους αντίστοιχα: «Στοιχεία ηλεκτροδυναμικής κινουμένου ηλεκτροφόρου σωματιδίου», «Η κατά Δημόκριτον ατομική θεωρία», και, «Αξιοσημείωτοι παραλογισμοί, εντελώς αυθαιρέτως προβαλλόμενοι και υποστηριζόμενοι υπό συγχρόνων φυσικών επιστημόνων, φιλοσόφων, κοσμολόγων και διανοουμένων», με πολλές εξισώσεις, σχήματα κλπ. Δεν κάνει ειδική ή γενική αναφορά σε αρχαίο Αλιμούντα, Ευώνυμον, Καλαμάκι κλπ. Έτσι, δεν αφορά το σκοπό του παρόντος ερανισμού. Περιλαμβάνεται στο παρόν διότι ο συγγραφέας υπογράφει «Μ.Θ.Π., Κυθηραίος», και είναι κάτοικος περιοχής Κυθηρίων Αλίμου (με διεύθυνση και τηλέφωνο). Στην εκτενή «Εισαγωγή» αναφέρεται και σε χωρία του Θουκυδίδη (παραθέτω μόνο, τη μετάφραση του ιδίου):

B, 39 «Διαφέρομεν δε των αντιπάλων και ως προς τας μελέτας των πολεμικών κατά τούτα. Διότι έχουμεν την πόλιν ανοικτήν εις όλους, και ουδέποτε δια ξηνηλασιών εμποδίζομεν κανέναν να ίδει ή να μάθει τι, όπερ, μη κρυφθέν, θα ήτο δυνατόν να ίδει τις εκ των εχθρών και να ωφεληθεί, εμπιστοσύνην έχοντες όχι τόσον εις τας προετοιμασίας και απάτας, αλλ' εις την προσωπικήν μας κατά την ώραν της δράσεως ευψυχίαν» (σελ.018- 019),

B, 43: «Εύδαιμον είναι το ελεύθερον και ελεύθερον είναι το εύψυχον» (σ.013),

B, 60: «Και οργίζεσθε εναντίον ανδρός τοιούτου όπως εγώ, ο οποίος νομίζω, ότι είμαι ουδενός κατώτερος να διαγνώσω τα δέοντα και να τα ερμηνεύσω, και φιλόπολις και ανώτερος χρημάτων. Διότι ο διαγνώσας και μη σαφώς διδάξας είναι το ίδιον ως να μην αντελήφθη. Και ο έχων αμφότερα, είναι όμως δυσμενής προς την πόλιν, θα ήτο δύσκολον να ομιλεί δια το κοινόν συμφέρον. Εάν όμως έχων

και φιλοπατρίαν, είναι κατώτερος χρημάτων, είναι δυνατόν τα πάντα να επωλούντο χάριν αυτών» (σελ.019).

Μέρος δέκατο τρίτο

Καλαμάκι – Αλιμος: Κοινωνικά - Ιστορικά γεγονότα

Κεφάλαιο πρώτο - Γενικά

Υπόμνηση: Συνειδητά παρέλειψα να συμπεριλάβω στο κεφάλαιο αυτό, αν και αποτελούν και αυτά «κοινωνικά γεγονότα» και κατ ακολουθία «ιστορικά», τα δεδομένα, που βρίσκονται ήδη στο Δήμο μας, ή που έχω συμπεριλάβει σ' ΤΟ ΧΡΕΟΣ π.χ. για όλα τα Διεθνή Συμπόσια για το Θουκυδίδη, τις συζητήσεις («διαβουλεύσεις» θα τις ονομάζαμε σήμερα) για τις πολεοδομικές μελέτες, τις αγωνιστικές κινητοποιήσεις της κοινωνίας του Αλίμου και την απεργία πείνας του δημάρχου Βασίλη Ξένου για την απομάκρυνση του RODEO, τις κινητοποιήσεις για τη μη ιδιωτικοποίηση της Μαρίνας, τη διατήρηση της Πλατείας Καραϊσκάκη και τη μη ανέγερση άλλου ναού, την ανέγερση του ανδριάντα του αρχηγού του ΕΛΑΣ Στέφανου Σαράφη, τους δικαστικούς αγώνες/κινητοποιήσεις κατά της ΜΑΚΡΟ για

την ανακατασκευή και τις επισκέψεις στο ναϊσκο των Εισοδίων στο Κτήμα Τράχωνες, τις πολιτιστικές δραστηριότητες των συλλόγων του Δήμου κ.ά., τους αγώνες των Αλιμιωτών και αυτών των όμορων Δήμων για τη σωτηρία του Σαρωνικού, της Παραλίας, του πρώην Αεροδρόμιου Ελληνικού, του Υμηττού, όσα γεγονότα αποτυπώνονται από τις εφημερίδες «Παρέμβαση στον Άλιμο», «Φωνή του Αλίμου», «Ανανεωτική Αλίμου» και άλλες. Γι αυτά υπάρχουν ήδη «αποδείξεις» και δεν χρειάζεται «επίδειξη» ως προς αυτές. Σκοπός ήταν, στο κεφάλαιο αυτό, να καταγραφούν τα συμβάντα από αρχειακές πηγές που δεν είναι εύκολα προσβάσιμες, ή δεν υπάρχουν συλλεγμένα στοιχεία.

Για τα κτήματα του Ιωάννη Μακρυγιάννη

Μαργαρίτα Κλαδιά: «Άλιμος, όψεις της Ιστορίας της πόλης και του Δήμου», Β' μέρος (νεότερη και σύγχρονη ιστορία), έκδ. Δήμος Αλίμου, 2006 (β – Α.Θ.).

σ.173: « . . Τμήμα της περιοχής αγόρασε επίσης ο Ιωάννης Μακρυγιάννης. Συγκεκριμένα ο αγωνιστής αγόρασε έναντι 2.750 δραχ. περίπου, την περιοχή που σήμερα περικλείεται από τις οδούς Καλαμακίου, Θεμιστοκλέους, Κανάρη, Φιλελλήνων, Κονδύλη, Μεγίστης και Θουκυδίδου. . . Τα κτήματα του Μακρυγιάννη μοιράστηκαν με διανεμητήριο συμβόλαιο του 1870 στα πέντε παιδιά του . . .».

Σημείωση: Η πιο πάνω αναφορά βασίζεται στο βιβλίο του Γ. Σμαράγδη «Το Καλαμάκι», σ. 7, όπου αναφέρονται με λεπτομέρειες α) το συμβόλαιο του οικογενειακού αρχείου με αρ. 1039/30.4.1925, στο οποίο περιγράφεται ο αγρός των 183.607,20 τμ. που ανήκε στο στρατηγό, «..κείμενον εις θέσιν Καλαμάκι του Παλαιού Φαλήρου των Αθηνών» και β) το διανεμητήριο συμβόλαιο με τίτλο «κτηματική διανομή» με αρ.5469/3.8.1870 μεταξύ των κληρονόμων του στρατηγού, στο οποίο περιγράφεται και ο άνω αγρός «εις θέσιν Καλαμάκια των Αθηνών», ως κι άλλος αγρός «εις θέσιν Κοψαχείλα της περιφέρειας του Δήμου Αθηνών», έκτασης 77.577,50 τ.μ.. Δηλαδή ένας ενιαίος αγρός σε κάθε θέση.

Μακρυγιάννη στρατηγού: «Απομνημονεύματα», πρόλογος Γιάννη Βλαχογιάννη, μελετήματα Σπύρου Ασδραχά, Γ. Βλαχογιάννη, Γεωργίου Κουρνούτου, Γ. Δάλλα, Γ. Θεοτοκά, παρουσίαση - σχόλια Δημήτρη Φωτιάδη, εισαγωγή Έλλη Αλεξίου, έκδόσεις Μέρμηγκα, χ.χ., ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Ταξιθ. Αριθμός 938.509 ΜΑΚ.

«Εισαγωγή: Με το με αριθ. 4923/1.4.1852 «λίαν επείγον» έγγραφο του Υπουργείου Στρατιωτικών, υπογραφόμενο από τον υπουργό Σπύρο Μίλιο, απευθυνόμενο στον «Εισηγητήν του Α' Διαρκούς Στρατοδικείου» ζητήθηκε η έρευνα κατά του Ιωάννη Μακρυγιάννη διότι όντας «υποστράτηγος και νομοεπιθεωρητής» «. . .εξέφρασεν εις τον δικηγόρον κύριον Στεφανίδην ότι την 25^{ην} Μαρτίου έ. έτους έμελλον να χαθώσιν οι Βασιλείς. .» (σ. 569). Στη συνέχεια κατηγορήθηκε για εσχάτη προδοσία κατά των Βασιλέων Όθωνος και Αμαλίας. Στη δίκη εκείνη, καταδικάστηκε σε θάνατο, ποινή που, δεν εκτελέστηκε, και μετατράπηκε από τον Όθωνα σε 20ετή δεσμά-κάθειρξη, η οποία το 1854 ελαττώθηκε σε 10ετή κάθειρξη. Εξεταζόμενος ως κατηγοούμενος, κατά την προηγηθείσα ανάκριση, την 14.4.1852 ο Ιωάννης Μακρυγιάννης (σ. 579) απάντησε:

«Ερώτησις. Τον κ. δικηγόρον, Ν. Στεφανίδην, από πότε τον εγνωρίζετε και από ποία περιστατικά ελάβατε αφορμήν να σχετισθήτε μετ αυτού;

Απάντησις: Τον Στεφανίδην τον γνωρίζω προ πολλού εδώ εις τας Αθήνας, αλλά σχέσεις μετ αυτού δεν έχω. Επειδή όμως έχω μίαν υπόθεσιν με το Δημόσιον δια μερικής γαίας εις το Φάληρον, του έχω ειπέι ότι, αν η κυβέρνησις δεν με αποζημιώση, θα τον κάμω πληρεξούσιον συνήγορόν μου, δια να κινήσω αγωγήν κατά του Δημοσίου και δι αυτήν την αιτίαν την ημέραν του Αγίου Ιωάννου ε.έ., επειδή ήλθε να με χαιρετίση, καθώς και άλλοι φίλοι, τον εκράτησα, καθώς και άλλους, δια να συμφάγωμεν, καθώς και συμφάγαμεν. Από εκείνην την ημέρα του Αγίου Ιωάννου δεν ενθυμούμαι να είδα πλέον τον κ. Στεφανίδην ή όχι, διότι εγώ από τον 7/βριον και εδώ ήμην πάντοτε σχεδόν άρρωστος πάσχων από τας πληγάς μου και μάλιστα από το μεσοσαράκοστον και εδώ με επείραξαν ολονέν

εις τοιούτον βαθμόν, ώστε δεν ήξευρα τι έκαμνα από τους πόνους . . .». (βλ. το ίδιο κείμενο στο επόμενο βιβλίο του Ε.Μ. Πρωτοψάλτη, σελ. 133).

Ε. Γ. Πρωτοψάλτη, διευθυντού των Γενικών Αρχείων του Κράτους, Υφηγ. της Ιστορίας εν τω Πανεπιστημίω Αθηνών. «Η Δίκη του στρατηγού Μακρυγιάννη», εκδόσεις «Πυρφόρος ΕΠΕ» Αθήνα 1963. ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Ταξ.Αριθμ. ΙΣΤ-1197-F.

σελ. 128: «Επιστολή του Μακρυγιάννη. Προς τον κ. Συντάκτην της «Εφημερίδος του Λαού». Κύριε συντάκτα, είδον εις την εφημερίδα σας αρ. 226 να λέγητε, ότι είχα συνωμοσίαν δια τα ιερά πρόσωπα του Βασιλέως και Βασιλίσσης δια να τους θανατώσω, αυτό το βεβαιώνει ο συνωμότης μου κ. Στεφανίδης, ότι του το είπα αυτό και εστάθη φιλόανθρωπος και το είπεν και έσωσε τα πάντα. Ως δικηγόρον τον είχα ομιλήσει δια υποθέσεις, όπου έχω με το Δημόσιον διά τινα κτήματά μου κείμενα εις το Φάληρον. . . . .Εν Αθήναις τη 13 Απριλίου 1852. Μακρυγιάννης».

σ.138: *(Σημείωση ΑΘ: στο τέλος 1825 ο Ι.Μ. νυμφεύθηκε την Αικατερίνην (Κατίγκω) θυγ. Χατζή Γεωργαντά Σκουζέ, από αρχοντική οικογένεια των Αθηνών).*

«15.4.1852. Εξέτασις της κυρίας Κατίγκως Ι. Μακρυγιάννη: Ερ. Τον δικηγόρον Ν. Στεφανίδην τον γνωρίζετε και από πού είναι; Απαντ. Τον Στεφανίδην δεν εγνώριζα. Αλλά την εορτήν του Αγίου Ιωάννου κατά το τ.έ. ο σύζυγός μου τον εκράτησεν εις την τράπεζαν και συνεφάγαμεν. Όταν έφυγε, ρώτησα ποιος είναι αυτός και με είπεν ότι είναι ο δικηγόρος Στεφανίδης. Ήκουσα τον σύζυγόν μου να λέγη ότι τον έχει βαλμένο δια μερικά χωράφια, τα οποία έχουμεν εις τον Φαληρέα . . . .Τη ανεγνώσθη η παρούσα έκθεσις, ήτις υπεγράφη παρ' ημών και του γραμματέως, αγραμμάτου της εξετασθείσης....».

σ.143: «16.4.1852. Εξέτασις του κ. Σταμάτη Βαλέζη. . . .Τον Στεφανίδην ήθελεν να τον βάλη συνήγορόν του σε κάτι χωράφια, τα οποία καθώς με έλεγεν ο Στρατηγός, κατεπάτησε το Δημόσιον και με ερωτούσε μάλιστα, εάν είναι

καλός και του είπον ότι δια αυτήν την δουλειά είναι καλός, διότι η δίκη είναι απλουστάτη . . . .».

Σημείωση 1 Α.Θ.: Δεδομένου ότι, τότε, οι περιοχές Φάληρο και Καλαμάκι, χωρίς χαραγμένα διαχωριστικά όρια μεταξύ τους, υπάγονταν διοικητικά, και οι δύο στο Δήμο της Αθήνας (γι αυτό οι διατυπώσεις των συμβολαίων ήταν «εις θέσιν Καλαμάκι του Παλαιού Φαλήρου των Αθηνών» ή «εις θέσιν Κοψαχείλα της περιφέρειάς του Δήμου Αθηναίων» ή παρόμοιες), και η διατύπωση του Μακρυγιάννη ήταν «δια μερικής γαίας εις το Φάληρον», ή της γυναίκας του «τον έχει βαλμένο δια μερικά χωράφια, τα οποία έχουμεν εις τον Φαληρέα», σε πληθυντικό αριθμό, δηλαδή για περισσότερα κτήματα/αγρούς/χωράφια (και όχι για ένα ενιαίο και συγκεκριμένο) τίποτα δεν αποκλείει, η διαφορά με το Δημόσιο, για την οποία θα έδινε πληρεξουσιότητα στο δικηγόρο Ν. Στεφανίδη, να αφορούσε τα ακίνητα στο Καλαμάκι ή/και Κοψαχείλα (περιοχή στη σημερινή Αγία Βαρβάρα Παλαιού Φαλήρου, απέχουσα, σε ευθεία γραμμή, λιγότερο από 1.000 μέτρα, από τα κτήματα του Μακρυγιάννη στο Καλαμάκι). Άλλα δεν είχε στην περιοχή. Άλλωστε σε κάθε προφορική εξέταση, μιλά κάποιος γενικά, χωρίς ακριβολόγο προσδιορισμό, και το Φάληρο, ως όνομα και θέση, ήταν το 1852, πιο γνωστό.

Σημείωση 2 Α.Θ.: Από έρευνα προκύπτει ότι «Θέση Κοψαχείλα» δεν υπάρχει άλλη, πέραν αυτής του Παλαιού Φαλήρου (βλ. και Γ. Σμαράγδη «Το Καλαμάκι» σελ. 14 « . . .στις συγκεκριμένες θέσεις . . .Κοψαχείλα (Παλαιού Φαλήρου) ...».

Κτηματικός σύνδεσμος ο «Αλιμούσιος» (;). Απόφαση 1916/1928.

Εισαγωγικά αναγκαία σχόλια-υπομνήσεις Α.Θ.:

Α} Γ. Σμαράγδης: «Το Καλαμάκι», αναφέρει: α) σ.32: «Τα πρώτα χρόνια ο τόπος είχε και το Σωματείο του: τον Κτηματικό Σύνδεσμο ο «Αλιμούσιος»...», στο κεφάλαιο «Σύσταση Κοινότητας», σελ. 57: «Η όλη κίνηση για την ίδρυση της Κοινότητας Καλαμακίου έγινε από έναν Κτηματικό Σύνδεσμο τοπικό, της εποχής

εκείνης, τον **Αλιμούσιον**. Πρόεδρός του ήτανε Ο Νικόλαος Μαλτέζος και Γραμματέας ο καθηγητής Κωνσταντίνος Λογοθετόπουλος. . . το αίτημα του κτηματικού συνδέσμου ο Αλιμούσιος, πήρε σάρκα και οστά με την έκδοση του Διατάγματος της 9^{ης} Νοεμβρίου 1927 (ξεφεύγουμε οριστικά από τους ... πατρικούς κόλπους της Κοινότητας Μπραχαμίου». Στην ίδια σελίδα δημοσιεύεται το Διάταγμα της σύστασης ΦΕΚ 243Α/ 9.11.1927, που υπογράφηκε την 4.11.1927, στο οποίο: «. . . αναγνωρίζεται ο συνοικισμός Καλαμάκι υπό το όνομα «Κοινότης Καλαμακίου» και με έδραν τον ομώνυμον συνοικισμόν, αποσπώμενος της Κοινότητος Μπραχαμίου.. .» β) σ. 111, κεφάλαιο «Σωματεία-σύλλογοι»: «Κτηματικός Σύνδεσμος Καλαμακίου Ο Αλιμούσιος». Παρατηρείται ασάθεια για την ακριβή επωνυμία.

B} Μ. Κλαδιά «Οψεις της ιστορίας...» (η συγγραφή της εδράζεται βασικά στο χρονικό του Γ. Σμαράγδη, ελλείπει άλλων πηγών και χωρίς νέα έρευνα), σ.185, όπου δημοσιεύεται φωτοτυπία του Διατάγματος για την αναγνώριση της Κοινότητας: «Ο οικισμός Καλαμακίου πέτυχε να αποσπαστεί διοικητικά από το Μπραχάμι και να αναγνωριστεί ως κοινότητα . . . Στην εξέλιξη αυτή έπαιξε καθοριστικό ρόλο ο Κτηματικός Σύνδεσμος «Ο Αλιμούσιος», που είχε ιδρυθεί λίγο πιο πριν . . . πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι ο κτηματικός σύνδεσμος που προαναφέρθηκε, υπήρξε το εμβρυακό κύτταρο και ο βασικός πυρήνας της νέας κοινότητας, πριν ακόμα αυτή αναγνωριστεί και αποκτήσει την τυπική της υπόσταση. . .», σ.187: «Είναι φανερό ότι πίσω από όλα αυτά, αλλά και πίσω από την υπόλοιπη δράση της διοίκησης του συνδέσμου, υποκρυπτόταν ο ενδόμυχος πόθος για τη δημιουργία μιας ανεξάρτητης από το Μπραχάμι κοινότητας. Πραγματικά, η ίδρυση της νέας κοινότητας οφείλεται σχεδόν αποκλειστικά στον Κτηματικό Σύνδεσμο «Ο Αλιμούσιος. . .», σ. 197: «Η προσπάθεια του Κτηματικού Συνδέσμου «Ο Αλιμούσιος» απέδωσε καρπούς το φθινόπωρο του 1927. Με Διάταγμα. . . προσυπέγραφαν την αναγνώριση της νέας κοινότητας Καλαμακίου. . . Αμέσως μετά την αναγνώριση, έγινε ολοφάνερο ότι καθόλου δεν είχε ωφεληθεί ο οικισμός του Καλαμακίου από την υπαγωγή του στην Κοινότητα Μπραχαμίου το 1925 ...», σ. 206: δημοσιεύεται σε αυτή «η προμετωπίδα του σχεδίου με την

πρώτη χάραξη του συνοικισμού του Αλίμου (1928)», όπου, το σχέδιο, έχει τίτλο «Συνοικισμός Αλιμος, περιοχή Παλαιού Φαλήρου, κλίμαξ 1 : 2000».

Παρά τις επαναλήψεις και τις «υπερβολές», δύο πράγματα μπορούν να συναχθούν: α) ότι η επωνυμία ή το σημαντικό σε αυτή ήταν το: «Αλιμούσιος», ενώ οι λέξεις «Κτηματικός Σύνδεσμος» φέρονται απλώς ως προσδιοριστές του σκοπού του, και εκτός των εισαγωγικών, β) ότι είχε συσταθεί λίγο πριν τη σύσταση της Κοινότητας Καλαμακίου την 4.11.27. Πόσο πριν, δεν διευκρινίζεται, και, γ) ότι η έννοια «Αλιμος, περιοχή Π. Φαλήρου» ήταν δεσπόζουσα/κυρίαρχη.

Πραγματικά δεδομένα: Επισκέφτηκα τα Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ), Δάφνης 61, Ψυχικό, αναζητώντας στοιχεία για την ίδρυσή του, κατά τα έτη 1926 ή 1927, με βάση τη διατύπωση «λίγο πιο πριν τη σύσταση της Κοινότητας». Πληροφορήθηκα ότι α) τα καταστατικά πριν από τη δεκαετία του 1950 έχουν πολτοποιηθεί και άρα δεν υπάρχουν πρωτότυπα ή αντίγραφα, και, β) ευρετήρια αποφάσεων κλπ, του Πρωτοδικείου Αθηνών, υπάρχουν από το 1927 και μετά, ενώ μέχρι τότε δεν τηρούνταν, διότι δεν είχε προβλεφτεί. Κατά την έρευνα για το 1927, ΔΕΝ βρέθηκε καμία σχετική καταχώρηση. Στα ευρετήρια του 1928 εντοπίστηκε η α π ό φ α σ η 1916/1928 (βλ. πιο κάτω). Αφού δεν υπήρχαν ευρετήρια αποφάσεων, για τα προηγούμενα του 1927 έτη, αποφάσισα και διέθεσα αρκετές μέρες, προκειμένου να φυλλομετρήσω μία-μία τις αποφάσεις του έτους 1926, μη τυχόν και εντοπίσω την εγκριτική απόφαση της σύστασης. Χωρίς αποτέλεσμα. Προς ενημέρωση αναφέρω, ότι για το 1926 υπάρχουν είκοσι τρία (23) κουτιά/μεγάλοι φάκελοι που περικλείουν τις 6.528 αποφάσεις που τότε εκδόθηκαν. Με βάση τον Κανονισμό των ΓΑΚ, μπορούσα να ερευνώ ως πέντε «κουτιά» την ημέρα. Ερεύνησα τις αποφάσεις στα «κουτιά» με αριθ. 656 έως 678, αλλά εγκριτική απόφαση δεν βρήκα. Ερεύνησα και τα κουτιά 655 και 654 με αποφάσεις έτους 1925 (δηλαδή Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1925), χωρίς αποτέλεσμα. Η παραπέρα έρευνα ΔΕΝ είχε νόημα, αφού η έννοια: «λίγο πιο πριν από την έγκριση της σύστασης της Κοινότητας» (= 9 Νοεμβρίου 1927), είχε διευρυνθεί στα δύο χρόνια και απόφαση δεν είχε βρεθεί. Από τη «σειρά» των αποφάσεων, έλλειπαν/λάνθαναν αρκετές.

Προς ολοκλήρωση της ενημέρωσης: Από το διαδίκτυο προκύπτει ότι «Κτηματικοί Σύνδεσμοι» με διάφορα ονόματα είχαν συσταθεί σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας (π.χ. εντόπισα τη με αρ.1557/1926 απόφαση έγκρισης του «Κτηματικού Συνδέσμου Καλλιθέας» στα ΓΑΚ). Φαίνεται ότι, η νομοθεσία, ή, η «πολιτική» πρακτική για την ένταξη περιοχών στο σχέδιο πόλης (δεν έκανα έρευνα), «ευνοούσε» την προσπάθεια αυτή όταν η αίτηση υποβαλόταν από μια συλλογικότητα. Και στην προκειμένη περίπτωση οι ιδρυτές του συνδέσμου, πέραν της αυτονόμησης από την Κοινότητα Μπραχαμίου, επεδίωκαν και την ένταξη των ιδιοκτησιών τους στο σχέδιο πόλης, προς αξιοποίηση.

Κατά τα διαλαμβανόμενα στην απόφαση 1916/1928:

α) «Το εν Αθήναις εδρεύον ανεγνωρισμένον σωματείον υπό την επωνυμίαν «Το Α λ ι μ ο ύ σ ι ο ν» Παλαιού Φαλήρου, δια της από 7 Μαρτίου 1928 προς το Δικαστήριον τούτο απευθυνομένης αιτήσεώς του»

β) «εξητήσατο την κατά νόμον αναγνώρισιν ως ισχυουσών των υπό της Τακτικής Γενικής Συνελεύσεως των μελών αυτού, κατά την συνεδρίασιν της 30 Οκτωβρίου 1927 ψηφισθεισών τροποποιήσεων του εν ισχύει καταστατικού»,

γ) «Δια ταύτα. Δέχεται την υπό κρίσιν αίτησιν. Διατάσσει την επιμελεία του Γραμματέως του Δικαστηρίου τούτου, τοιχοκόλλησιν των εν τη αιτήσει και τω σκεπτικώ της παρούσης αναφερομένων τροποποιήσεων του καταστατικού του εν Αθήναις εδρεύοντος ανεγνωρισμένου σωματείου, υπό την επωνυμίαν Το Αλιμούσιον Παλαιού Φαλήρου επί δεκαήμερον . . .».

Επισημάνσεις: α) Και στην απόφαση, αναγράφεται «το εν Αθήναις εδρεύον . . . <«Το Αλιμούσιον» Παλαιού Φαλήρου>. Δηλαδή η επωνυμία είναι «Το Αλιμούσιον» και η συμπλήρωση «Παλαιού Φαλήρου» αποτελεί ειδικότερο τοπικό προσδιορισμό. Το Δικαστήριο πιθανότατα αγνοούσε την 10.3.1928 που συνεδρίασε, τη σύσταση της Κοινότητας Καλαμακίου την 9.11.1927, και έτσι όρισε ως «έδρα» του σωματείου του Παλαιό Φάληρο (βλ. κεφάλαιο «Κτήματα Μακρυγιάννη» αμέσως πιο πάνω, σκέψεις για την τότε αντίληψη). Πιθανόν και το

σωματείο (αφού: «υποκρυπτόταν ο ενδόμυχος πόθος για τη δημιουργία μιας ανεξάρτητης από το Μπραχάμι κοινότητας») στην αίτησή του, να έγραφε ως έδρα του το Καλαμάκι-Παλαιό Φάληρο, ίσως, διότι έτσι είχε εγκριθεί το καταστατικό του. Οι λέξεις «Κτηματικός σύνδεσμος» δεν περιλαμβάνονται στην επωνυμία. β) Η Γ.Σ. των μελών του σωματείου είχε γίνει την 30.10.1927, δηλαδή ΠΕΝΤΕ ημέρες πριν την υπογραφή του Διατάγματος σύστασης της Κοινότητας Καλαμακίου. Θεωρώ δεδομένο ότι οι ενδιαφερόμενοι, γνώριζαν την ειλημμένη απόφαση και τη σύνταξή του και ότι επίκειται η υπογραφή του. γ) αποτελεί ατυχή συγκυρία το γεγονός ότι δεν αναγράφεται κανένα όνομα, οπότε θα μπορούσαμε να έχουμε ακριβέστερα και ασφαλέστερα στοιχεία.

Σχόλιο: Με βάση τη σκέψη ότι οποιοδήποτε Φαληριώτες, δεν θα συνιστούσαν σωματείο με το όνομα «Αλιμούσιον», εκτιμώ ότι πρόκειται για απόφαση που αφορά τον κτηματικό σύνδεσμο ο/το «Αλιμούσιο(ς)». Με κάθε επιφύλαξη.

Σχόλιο 2: Ο αριθμός της απόφασης «1916/1928» δεν φαίνεται καλά στο επικυρωμένο αντίγραφο που παρέλαβα (τον επιβεβαίωσα στο ευρετήριο), αλλά διαβεβαιώθηκα από τον αρμόδιο υπάλληλο ότι έτσι φαίνεται και στο πρωτότυπο. Την απόφαση αυτή θε εντάξω σε ξεχωριστό φάκελο σ' ΤΟ ΧΡΕΟΣ, με σκοπό να φυλαχτεί, αφού στο παρόν γίνεται καταγραφή ιστορικών-κοινωνικών γεγονότων.

Κωνσταντίνος Π. Πικρός: «Ένα λιμάνι που έφυγε. Αναμνήσεις από τον Ν.Ο. Καλαμακίου 1950-1980», Αθήνα 2009», εκδόσεις Επτάλοφος.

Σημείωση 1 Α.Θ.: Ο συγγραφέας(1943), μόνιμος Καλαμακιώτης, είναι μηχανολόγος-ηλεκτρολόγος ΕΜΠ, ασχολήθηκε από παιδί με τη θάλασσα, ιδίως με την ιστιοπλοΐα, και υπήρξε πρώτος εκπαιδευτής των νεοϊδρυθέντων ιστιοπλοϊκών τμημάτων του Ν.Ο.Κ. (1971) και του Ν.Ο. Αλίμου (1982). Έχει εκδώσει πλήθος βιβλίων για την αεροναυπηγική, ανεμοπορία, μετεωρολογία.

Σημείωση 2: Το βιβλίο αυτό το είχα εντοπίσει στον Ηλεκτρονικό κατάλογο της ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ, χωρίς όμως να έχει ταξιθετικό αριθμό, αλλά και χωρίς να γράφεται η ένδειξη «διαθέσιμο». Έλαβα αρμοδίως τη διευκρίνιση ότι για ειδικό λόγο

(ίσως διότι ήταν «διαλυμένο» και χρειαζόταν κάποια «στήριξη») δεν μπορούσαν να μου το παράσχουν προς χρήση/μελέτη. Ενδεχομένως θα ήταν δυνατό στο απροσδιόριστο μέλλον. Ο φίλος και συνάδελφος Κώστας Παπαδόπουλος, με τον οποίο συζήτησα την «ατυχία» μου, ενδιαφέρθηκε προς εύρεσή του και πληροφορήθηκε ότι ο κοινός φίλος Νίκος Ζέρβας (κάτοικοι και οι δύο της περιοχής Γρώμαν, απέναντι από το ΝΟΚ, που τον γνωρίζουν/ επισκέπτονται από παιδιά), το είχε σε ηλεκτρονική μορφή και μου το έστειλαν. Είναι βέβαιο ότι χωρίς την προθυμία τους, θα έλειπε μια σημαντική κατάθεση. Και από τη θέση αυτή εκφράζω και στους δύο, τις πιο θερμές και ειλικρινείς ευχαριστίες μου.

σελ.3: «Εισαγωγή. Γιατί αυτό το βιβλίο; Ξεκινώντας από τον Πειραιά κατά μήκος της φαληρικής ακτής, μέχρι τη Βούλα θα διαπιστώσετε ότι σχεδόν πουθενά η ακτή δεν έχει τη φυσική της διαμόρφωση. Υπάρχει μόνο στο Παλαιό Φάληρο μια μικρή περιοχή, από το Φλοίσβο μέχρι το Μπάτη, όπου τα κύματα συνεχίζουν να προσβάλλουν το φυσικό έδαφος και όχι τα ανθρώπινα έργα. Το τμήμα αυτό διαφύλαξε ο δήμος Π. Φαλήρου με πολύ κόπο, υπέρ του περιπάτου των δημοτών και δεν το έδωσε στα τραπεζοκαθίσματα, στα τροχοφόρα, στις επιχειρήσεις την «αξιοποίηση». Όλη η υπόλοιπη παραλία έχει αλλοιωθεί ανεπανόρθωτα από την αρχική της μορφή. Η αλλοίωση αυτή έγινε διαδοχικά, κατά φάσεις, μετά την δεκαετία του '50./ Στην περιοχή του δήμου Αλίμου οι μεγάλες αλλαγές στην ακτή έγιναν κυρίως την δεκαετία του '70. Το τι υπήρχε εκεί προηγουμένως το θυμούνται σήμερα μόνο οι παλαιότεροι. Οι αλλαγές ήταν τόσο μεγάλες, ώστε δεν αρκεί να παραθέσει κανείς παλιές φωτογραφίες, σε ένα φωτογραφικό άλμπουμ της περιοχής. Χρειάζονται πολλές επεξηγήσεις για την διαδοχή των έργων και το ανθρώπινο περιβάλλον μέσα στο οποίο επιτελέστηκαν αυτές οι αλλαγές./ Προτίμησα λοιπόν να γράψω μια ευρύτερη ιστορία της παραλίας με μικρές επεξηγηματικές φωτογραφίες, παρά να παραθέσω μεγάλες φωτογραφίες με ένα μικρό κείμενο που κανείς δεν θα μπει στον κόπο να αναγνώσει./ . . . Κατά την ψηφιοποίηση ανέτρεξα στα παλιά φιλμ που είχαν καλύτερη ανάλυση από τις τυπωμένες φωτογραφίες. Τότε όμως, διαπίστωσα ότι τα φιλμ απεικόνιζαν πολύ ευρύτερο οπτικό πεδίο από ότι ήταν τυπωμένο. Διαπίστωσα ότι γύρω από τα πρό-σωπα

που απεικόνιζαν οι φωτογραφίες του άλμπουμ μου, αναγνώριζα ενδιαφέροντα τοπία που δεν υπάρχουν πια. / . . . Για τη συγκέντρωση του υλικού απευθύνθηκα σε πολλούς φίλους που είχαν παλιές φωτογραφίες. Μου άνοιξαν τα προσωπικά τους άλμπουμ και μου έδωσαν ευχαρίστως να σκανάρω κάποιες φωτογραφίες... .» / σ.5 «Την πιο παλιά φωτογραφία της περιοχής του ΝΟΚ πριν από τον πόλεμο την βρήκα στα παλιά φωτογραφικά άλμπουμ του πατέρα μου. Πρέπει να είναι το 1928 διότι σε αυτές τις σελίδες ήταν καταχωρημένη. Γράφει από κάτω «οι βίλες Λογοθετόπουλου και Χαραμή». . . Τελικώς φαίνεται ότι κάποτε κατά τη δεκαετία του '30, η βίλα Χαραμή μετετράπη σε παραλιακό κέντρο «Αίγλη». Η «Αίγλη» δεν υπήρχε πια μεταπολεμικώς. Κατεδαφίστηκε κατά τη γερμανική Κατοχή. Μεταπολεμικώς στην περιοχή της «Αίγλης» εμείς γνωρίσαμε δύο τσιμεντένια παράκτια οχυρά που είχαν κατασκευάσει εκεί οι Γερμανοί. . . . σ.6: «Ο Ναυτικός Όμιλος Καλαμακίου ιδρύθηκε σαν σωματείο του 1947 από διάφορους Καλαμακιώτες όπως οι Σπύρος Σπηλιόπουλος και Παναγιώτης Πικρός, που διετέλεσαν και πρόεδροι της Κοινότητας Καλαμακίου. Δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι τα μέλη του ομίλου και η διοίκησή του ήταν υψηλοί ιδιοκτήτες θαλαμηγών. Τα σκάφη του ομίλου ήταν βάρκες με κάποια μηχανούλα. Τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου, μαζί με τον εκάστοτε πρόεδρο και τα λοιπά μέλη του σωματείου, δούλευαν χειρωνακτικώς για να δημιουργηθεί το λιμάνι. Συχνά δημιουργούσαν ανθρώπινη αλυσίδα και μετέφεραν από μέλος σε μέλος πέτρες, για το χτίσιμο του προσήνεμου μώλου πάνω στην ξέρα. Με μεγάλο κόπο και προσπάθεια τα μέλη του Ν.Ο. Καλαμακίου έκτισαν το μώλο, σε όλο το μήκος της εσωτερικής ξέρας. Στην έξω του μεριά έριξαν πέτρες για να σπάζουν εκεί τα κύματα. Δεν πρέπει να φαντάζεται κανείς τις σύγχρονες λιθορριπές από ογκόλιθους. Οι πέτρες προστασίας δεν ήταν μεγαλύτερες από ότι μπορούσε να σηκώσει ένας άνδρας./ Όταν ο μώλος έφθασε στο άκρο της εσωτερικής ξέρας, έφθασε στα νερά που ήταν βαθιά περί τα δύο μέτρα. Δεν μπορούσε εκεί να κατασκευασθεί μώλος με μικρές πέτρες. Την εποχή εκείνη όμως, γίνονταν επισκευές στο λιμάνι του Πειραιώς. Στο λιμάνι υπήρχε εργολάβος που κατασκεύαζε μεγάλα μπλόκια (τσιμεντένιους κυβόλιθους) για τα κρηπιδώματα του εμπορικού λιμανιού. Με κάποιες γνωριμίες, ο Ν.Ο. Καλαμακίου πέτυχε να του χορηγηθούν μερικά

μπλόκια για την κατασκευή του δυτικού μώλου./ Τα μπλόκια ήρθαν στο λιμάνι ανά δύο, με μια μεγάλη φορηγίδα(σάτι) που τραβούσε ένα μικρό ρυμουλ-κό. . . . Τελικώς τα μπλόκια τοποθετήθηκαν στη θέση τους. Έμειναν εκεί ένα χειμώνα ώστε να καθίσουν καλά. Τον άλλο χρόνο, χτίστηκαν πάνω στα μπλόκια τα ξέλα του μώλου που προστάτευε το λιμάνι από τον πουνέντη...».

σ. 7: «Τα δύο μπούνκερ. Στη γωνία του σπιτιού του Λογοθετόπουλου οι Γερμανοί είχαν κατασκευάσει δύο τσιμεντένια οχυρά (μπούνκερ). Το αριστερό οχυρό ήταν πολυβολείο με πολεμίστρες, κατασκευασμένο για προστασία της ομοχειρίας (σημ.Α.Θ.= Λεξικό Γ. Μπαμπινιώτη: «ομάδα ανδρών που χειρίζονται πυροβόλο όπλο πολεμικού πλοίου και διοικούνται συνήθως από υπαξιωματικό», εδώ, του όπλου του εγκατεστημένου στο μπούνκερ), και είχε περισσότερο χώρο. Το δεξιό οχυρό ήταν εξαγωνικό, είχε πολύ παχύτερη θωράκιση και είχε μόνον μια θωρακισμένη πόρτα. Έφερε κατά τον πόλεμο, πάνω από την κυκλική οπή της οροφής του, περιστρεφόμενο κανόνι. Έτσι μας έλεγαν./ Το πολυβολείο υπήρξε το πρώτο γραφείο του Ν.Ο. Καλαμακίου . . . Το πολυβολείο δεν υπάρχει πια. Το ισχυρό εξαγωνικό οχυρό όμως, διατηρείται πάντα πλάι στο σημερινό εντευκτήριο του ΝΟΚ, επενδεδυμένο με πέτρινο τοίχο . . ./ Ο κυρ Γιώργης Καλαμπούρδας ήταν ένας συμπαθέστατος βαρκάρης. Νοίκιαζε βάρκες για ψάρεμα, αλλά κυρίως για σύντομες βόλτες στα ζευγαράκια. Οι βάρκες του ήταν πάντα καθαρές και φρεσκοβαμένες./ Τα καλοκαιρινά απογεύματα κατέβαιναν στην παραλία τα ζευγαράκια. Νοίκιαζαν μια βάρκα και κωπηλατούσαν λίγο μα-κρύτερα, ώστε να μην είναι ευχερώς ορατοί. Μετά χάνονταν και οι δύο στον πυθ-μένα της βάρκας, όπου καθώς λέγαμε (οι) μεγαλύτεροι: «είναι η Μαρία βάρκα και τα πόδια της ιστοί, κι ο Μανόλης εις το μέσον ισχυρώς κωπηλατεί» . . .».

σ.9: «Η αρχή του κολυμβητικού. Ήδη από τα πρώτα χρόνια της υπάρξεώς του (γύρω στο 1950) ο ΝΟΚ αποφάσισε να δημιουργήσει κολυμβητικό τμήμα και έγραψε σαν πρώτους κολυμβητές, εμάς τους νεώτερους πιτσιρικάδες που συχνάζαμε στο λιμάνι. Στην αρχή είχαμε κάποιον προπονητή που μας έβαζε να κολυμπάμε πρόσθιο πάνω στην άμμο. Αργότερα όμως ήρθε στον όμιλο ο εκπαιδευτής Άγγελος Καμίλλος. . . άρχισε σοβαρή δουλειά και παραγωγή αξιόλογων

κολυμβητών με αγωνιστικές διακρίσεις. . . (σ.12): Οι πανελλήνιοι αγώνες. Κάθε Σεπτέμβριο γίνονταν οι πανελλήνιοι κολυμβητικοί αγώνες στην μόνη πισίνα που υπήρχε, στο Εθνικό Κολυμβητήριο, στο Μετσ πλάι στο τένις. Κλειστό κολυμβητήριο δεν υπήρχε ακόμα. Αργότερα έγινε πρώτο το κλειστό κολυμβητήριο της Σχολής Δοκίμων στο Χατζηκυριάκειο. . . Μεγάλος αντίπαλος του Καλαμακίου ήταν το Παλαιό Φάληρο . . . Άλλες ομάδες ήταν η Βουλιαγμένη, η Πάτρα, ο Βόλος, ο Παναθηναϊκός και η Μυτιλήνη . . . σ.13: Οι αθλητές δεν ήταν μόνοι τους στην αποστολή. Συνήθως τους συνόδευαν και οι απαραίτητες μαμάδες. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο ΝΟΚ ήταν ξακουστός κυρίως για τη θηλυκή ομάδα του. Περισσότερες ήταν οι νεάνιδες, οι δε γυναίκες ήταν λιγότερες. Αλλά και από τον αρσενικό πληθυσμό οι περισσότεροι ανήκαν στην κατηγορία των παιδιών. . . Οι μαμάδες έπαιζαν μάλλον θεσμικό, παρά κατασταλατικό ρόλο στην ομάδα. . . .».

σ.28 . . . Το καλοκαίρι του 1955 (παιδιά τότε) ενώ βρισκόμαστε πάνω στο μώλο, παρατηρήσαμε ότι η στάθμη της θάλασσας κατέβηκε και οι ξέρες βγήκαν έξω. Η πτώση της στάθμης θα πρέπει να ήταν της τάξεως των 30 εκ. Αυτό όμως ήταν αρκετό για να φανούν οι ξέρες πράσινες από τα φύκια και να εμπλακούν σε αυτά διάφορα ψάρια που σπαρταρούσαν για να ξεφύγουν. Λίγα λεπτά αργότερα, το νερό ανέβηκε 30 εκ. πάνω από την συνήθη στάθμη και πλημμύρισε την παραλία./ Ξέραμε ότι ήταν παλιρροϊκό κύμα, γιατί ήταν η περίοδος των σεισμών της Σαντορίνης. Αυτό που δεν ξέραμε ήταν πόσο καταστροφικό μπορούσε να είναι κάποιο τέτοιο φαινόμενο. Δεν ανησυχήσαμε καθόλου. Παρακολουθούσαμε με ενδιαφέρον τα νερά να μπαίνουν και να βγαίνουν από τη μπούκα του λιμανιού ανά περίπου 5 λεπτά. . . .».

σ.29.. Η παραλία του Καλαμακίου από πλευράς λιμεναρχείου ανήκε στην αρμοδιότητα του λιμενικού φυλακίου Π. Φαλήρου. Προϊστάμενος ήταν εκεί κάποιος συμπαθής λιμενάρχης που γνώριζε κάθε σκάφος της παραλίας και τον ιδιοκτήτη του. Όταν λοιπόν κάποιος από τους μικρούς κρισκραφτάκηδες το παράκανε, ο λιμενάρχης έβρισκε τον πατέρα του και του έλεγε να μαζέψει το γιό του. Κάπως έτσι γινόταν η αστυνόμευση της παραλίας. Εμείς οι ιστιοπλόοι δεν μάθαμε ποτέ που ακριβώς ήταν το λιμεναρχείο και δεν γνωρίσαμε ποτέ το λιμενάρχη. . . .

Αργότερα το λιμεναρχείο σοβάρεψε, έγινε επαγγελματικό και απέκτησε ταχύπλοα σκάφη . . . .».

σ.36: «Η παραλία ανατολικότερα του ΝΟΚ. Η παραλία μέχρι το Ζέφυρο. Ανατολικότερα του ΝΟΚ και ακριβώς πλάι στον όμιλο, είχε παραμείνει μια ακτή προστατευόμενη από μια ξέρα. Ανάμεσα στην ακτή και την ξέρα έδεναν το καλοκαίρι οι βάρκες./ Μέχρι τη δεκαετία του '50 υπήρχαν στην παραλία πολλές ψαροταβέρνες.. Η διασημότερη από αυτές ήταν η ταβέρνα της «Καλλιωπάρης» που βρισκόταν μετά τις βίλες του Λογοθετόπουλου και του Παπαστράτου. Την δεκαετία του '50 ο τότε υπουργός δημοσίων έργων Κ. Καραμανλής εφάρμοσε το δόγμα: «Κανένα κτίσμα μεταξύ του παραλιακού δρόμου και της θάλασσας». Τότε κατεδαφίστηκαν όλες οι ταβέρνες, εκτός από τη Νεράιδα του Λάιου. Παρέμειναν επίσης οι δύο βίλες πλάι στον ΝΟΚ./ Τότε κτίστηκαν στην παραλία τα τυποποιημένα μικρά αναψυκτήρια της Νίτσας και του Ζέφυρου. Τότε τοποθετήθηκαν μετά τον όμιλο και στην παραλία του Αλίμου, μεγάλες τσιμεντένιες ομπρέλες για να προστατεύονται οι λουόμενοι το καλοκαίρι από τον ήλιο./ Η πρώτη καλή αμμουδιά μετά τον όμιλο ήταν πριν το ύψωμα του Ζέφυρου. Εκεί υπήρχαν τα κεντρικά λουτρά, που ονομάζονταν κοινώς «οι μπανιέρες του Γεμενάκη». Αυτές οι μπανιέρες πρέπει να γκρεμίστηκαν γύρω στο τέλος της δεκαετίας του '50. / Το ύψωμα του Ζέφυρου κατέληγε σε γκρεμούς κάτω από τους οποίους υπήρχε μια στενή λωρίδα άμμου. . . ./ Ο Ζέφυρος. Στο τέλος των γκρεμών υπήρχε μέσα στη θάλασσα η ξέρα του Ζέφυρου. Αυτή ήταν ένας σκέτος κώνος που έφθανε λίγο κάτω από την επιφάνεια και ήταν εξ ολοκλήρου καλυμμένη με στρείδια. . . . Όταν έγινε αργότερα η τουριστική πλαζ, μπαζώθηκε η περιοχή από το Ζέφυρο μέχρι την ξέρα του και περιβλήθηκε με λιθορριπή. Έτσι σήμερα η ξέρα του Ζέφυρου δεν υπάρχει πια./ . . .Μετά το ρέμα του Ζέφυρου υπήρχε η ελεύθερη αμμουδιά του Αλίμου με τις τσιμεντένιες ομπρέλες της. Ακολουθούσαν τα λουτρά του Αλίμου (οι μπανιέρες του Αλίμου όπως τις ονομάζαμε τότε) που πρέπει να γκρεμίστηκαν μέσα στη δεκαετία του 1960. . . .».

σ.39: «Ο Άγιος Κοσμάς. Ο Άγιος Κοσμάς αποτελούσε μια χερσόνησο που επεκτεινόταν υποβρυχίως μέσα στη θάλασσα με τη μορφή μιας μεγάλης ξέρας.

Πάνω στον Άγιο Κοσμά έχει βρεθεί προϊστορικός οικισμός. Εμείς γνωρίσαμε τον Άγιο Κοσμά σαν κάποια ψαροταβέρνα με ένα μικρό εκκλησάκι. . . Αργότερα στο ακρωτήριο, η γραφικότης έδωσε τη θέση της στη σύγχρονη επιχειρηματικότητα. Η ψαροταβέρνα έγινε κέντρο διασκεδάσεως./ Ο χώρος ανάμεσα στο ακρωτήριο και το δρόμο ήταν αρχικά ένα αλίπεδο. Αυτό φαίνεται χαρακτηριστικά στην αεροφωτογραφία που παραθέτουμε. Είναι του 1939 και το αεροδρόμιο δεν υπάρχει ακόμα. . . / Η κάλυψη των γηπέδων με υπόστεγα ήταν απαγορευμένη από την πολεοδομία . . . Μετά όμως την εμπλοκή μας με την αδηφάγο Ολυμπιάδα, οι χώροι κοινής χρήσεως έγιναν οικοδομημένη περιοχή όπου εδρεύουν κρατικοί υπάλληλοι του αθλητισμού και άλλων υπηρεσιών. . . .».

σ.42: «Τα παραλιακά κέντρα. Η ακτή του Καλαμακίου ήταν παλιά σπαρμένη με παραλιακά κέντρα. Δυτικά του ΝΟΚ υπήρχε η ταβέρνα της Χαραλαμπίνας, εκεί ακριβώς όπου σήμερα καταλήγει η λεωφόρος Αμφιθέας. Αυτή κατεδαφίστηκε με τη διαπλάτυνση του δρόμου. Ο παραλιακός δρόμος στο Φάληρο, μέχρι το Εδεμ, ήταν δύο κατευθύνσεις, έχοντας τις γραμμές του παλιού τραμ στο μεσαίο διάζωμα. Μετά το Εδεμ, ο δρόμος ήταν μια σκοροφαγωμένη στενή άσφαλτος. Άλλη άσφαλτος το Καλαμάκι δεν είχε. Όλοι οι άλλοι δρόμοι ήταν χωμάτινοι και κατέβαζαν ποτάμια λάσπης όταν είχε καταιγίδα./ . Τελικώς τα παραλιακά κέντρα μπήκαν σε κάποια τάξη, όλα εκτός από τη Νεραίδα που συνέχιζε να έχει δυνατή μουσική μέχρι προσφάτως. Κάποιος ξενόγλωσσος οδηγός για ιστιοπλόους «How not to sail in Greek waters» απέτρεπε τους ιστιοπλόους από το να διανυκτερεύουν στην μαρίνα Αλίμου, «γιατί εκεί υπάρχει ένα νυκτερινό κέντρο που ακούγεται μέχρι την Σκανδιναυία», έγραφε αγγλιστί. . . .».

Σημείωση Α.Θ.: Βλ.: ΤΟ ΧΡΕΟΣ, στο κεφάλαιο για τη ΝΕΡΑΪΔΑ, σ. 367, όπου καταγράφονται ως κατατιθέμενες: «. . . .ζ) φωτοτυπίες σελίδων από βιβλίο του Vernon Vas Elliot, A visitor's guide, of: How to sail the Greek Isles, με κείμενο «Also Kalamaki has a disco that on a normal Saturday night, but also on any night of the week in the summer, can be heard as far away as Scandinavia» (με μετάφραση: Επίσης το Καλαμάκι έχει μία ντίσκο η οποία σε ένα κανονικό σαββατόβραδο, αλλά επίσης και κάθε βραδιά της εβδομάδας το Καλοκαίρι, μπορεί να

ακουστεί τόσο μακριά, όσο η Σκανδιναβία), με τη χειρόγραφη σημείωση αυτού που μου το έδωσε: «Πωλείται στο Ελευθέριος Βενιζέλος. . .». Καταθέτονται και στοιχεία για διαμαρτυρίες κατοίκων για ενοχλήσεις από την ηχορρύπανση κλπ.

σ.44: «Το Ροντέο. Όταν μπαζώθηκε η λωρίδα από την ακτή μέχρι το νησάκι και πριν ολοκληρωθεί η μαρίνα, εγκαταστάθηκε εκεί ένα πάρκο αναψυχής, το «Ροντέο». Δεσπόζουσα θέση απέκτησε τότε η μεγάλη ρόδα του Ροντέο που φαινόταν από μακριά. Με την ολοκλήρωση της μαρίνας Αλίμου, το Ροντέο μεταφέρθηκε στην παραλία ανατολικά του ΝΟΚ, που έγινε έτσι πολύκοσμη και θορυβώδης.. . .Αν όμως το Ροντέο ευνοούσε την επιχειρηματική δραστηριότητα, ενοχλούσε σοβαρά τους κατοίκους. Η πολυκοσμία, ο θόρυβος, το παρκάρισμα αναφέρονταν ανοικτά σαν προβλήματα. Υπονοούμενα επλανώντο για λιγότερο νόμιμη δραστηριότητα. Όσο για την παραλία, δεν νοιαζόταν κανείς γι αυτήν. Επρόκειτο απλώς για τζάμπα οικόπεδο, όπου και αν ήταν αυτό. Η θάλασσα ήταν απλώς ο χώρος πίσω από το WC του Ροντέο, όπου διοχετεύονταν ακατ-έργαστα όλα τα λύματα.Τελικώς ο δήμος αναγκάστηκε(*) να εκδιώξει το Ροντέο. Το Καλαμάκι βρήκε την ησυχία του, χάνοντας σημαντικό πόλο έλξεως. Όσο για την παραλία, αναζητείται ακάρπως νέος υπουργός δημοσίων έργων που θα εκπονήσει και εφαρμόσει το περιώνυμο «χωροταξικό της παραλίας» από το Νέο Φάληρο μέχρι τη Βούλα. Θα προβλέπει χώρους περιπάτου, συνεχείς ποδηλατόδρομους, πράσινο, και όχι κτίρια. . . . .».

(*):ΑΘ. Είμαι υποχρεωμένος, για λόγους ιστορικής αλήθειας, να σημειώσω ότι ο δήμος (1983) ΔΕΝ «αναγκάστηκε», Α Λ Λ Α ΕΠΕΔΙΩΞΕ από την αρχή την «απομάκρυνση του Ροντέο» με όλα τα μέσα. Στο ΧΡΕΟΣ, σ.358 έχουν κατατεθεί πολλά έγγραφα που αποδεικνύουν τη θέληση αυτή (π.χ. ανοιχτά Δ.Σ., εφημερίδες, κινητοποιήσεις κατοίκων, απεργία πείνας δημάρχου Βασίλη Ξένου κ.α.) και τη διαρκή υπονόμηση της προσπάθειας από τη τότε ηγεσία του ΕΟΤ, ο οποίος είχε μισθώσει το χώρο. Τελικά η απομάκρυνση έγινε, μετά 4 χρόνια, το 1987.

σ. 47: «Μια άλλη ομαδοποίηση γύρω από τους ομίλους ήταν η εντοπιότης. Ο Ν. Ο. Καλαμακίου είχε ξεκινήσει σαν τοπικό σωματείο. Οι αρχικοί πρόεδροι είχαν διατελέσει και κοινοτάρχες Καλαμακίου. Αργότερα όμως ο ΝΟΚ έγινε σωματείο

γενικότερης συνθέσεως. Την πλειοψηφία είχαν συνήθως οι λεγόμενοι Αθηναίοι, δηλαδή οι μη Καλαμακιώτες . . . .».

σ. 51: «Δυστυχώς τα ιστορικά αρχεία του ΝΟΚ χάθηκαν. Ο Τόλης Μιχαλάκης είχε πλήρες αρχείο για την κολυμβητική δραστηριότητα του ομίλου, με έγγραφα και φωτογραφίες. Το ίδιο είχα και εγώ, όσο διαχειρίστηκα την εκπαίδευση του ιστιοπλοϊκού τμήματος. Τα αρχεία αυτά δεν τα πήραμε, αλλά τα αφήσαμε στον όμιλο σαν ιστορικά κειμήλια./ Όταν έγιναν τα έργα του τραμ, μάθαμε ότι τα παλιά αρχεία του ΝΟΚ πήγαν σε μια αποθήκη που έσταζε. Ότι απέμεινε διαμοιράστηκε σε όσους ακόμα ήταν αναγνωρίσιμοι στις φωτογραφίες. Έτσι μάθαμε. Έφυγε το λιμάνι στο παρελθόν, έφυγαν και τα αρχεία. Σιγά-σιγά φεύγουν και οι άνθρωποι που δημιούργησαν την ιστορία του Ν.Ο. Καλαμακίου. Για να μη φύγει τελείως η μνήμη τους, γράφτηκε αυτό το βιβλίο . . . .».

Σημείωση 1 ΑΘ: Το βιβλίο κοσμείται από μεγάλο πλήθος φωτογραφιών. Απορία: Θα ενδιαφερθεί ο Δήμος Αλίμου για την απόκτηση, φύλαξη και ψηφιοποίηση (και) των αρχειακών στοιχείων αυτών που αναφέρονται στο βιβλίο ;. Ίδωμεν.

Σημείωση 2 ΑΘ.: Από έγγραφο του Υπουργείου Οικονομικών, Γενική Διεύθυνση Ιδιοκτησίας, με αρ.πρ.Ζ.550/3955/17.8.1965 προκύπτει ότι ο ΝΟΚ είχε μισθώ-σει έκταση 170 τ.μ. για την ανέγερση αθλητικών εγκαταστάσεων, με βάση το με αρ. 97881/22.12.1954 συμβόλαιο του συμ/φου Κλέαρχου Καντιάνη, για δέκα(10) χρόνια. Ενόψη της λήξης της μίσθωσης, ο ΝΟΚ υπέβαλε αίτημα για παράταση της μίσθωσης και μίσθωση επιπλέον 15 τ.μ., για είκοσι (20) έτη, η οποία και εγκρίθηκε (βλέπετε περισσότερα σ' ΤΟ ΧΡΕΟΣ, φάκελος «Αθλητικοί-Ναυτικοί Σύλλογοι», σε μελλοντική δεύτερη έκδοση).

Σημείωση 3 ΑΘ.: Η περιοχή του ΝΟΚ, της Μαρίνας Αλίμου, και της Παραλίας γενικότερα, διέπεται «ρυθμιστικά» από τα ακόλουθα νομοθετήματα/ διατάξεις:

** Κ' Συντακτική Πράξη (ΦΕΚ 33 Α/14.2.1968).

** Πράξη Υπ. Συμβουλίου 166/12.11.1968 (ΦΕΚ 271 Α/21.11.1968).

** Ν. 2636/1998 (ΦΕΚ 198 Α/1998).

** Ν. 2819/2000 (ΦΕΚ 84 Α/15.3.2000).

** Ν. 3498/2006 (ΦΕΚ 230 Α/24.10.2006).

** Π.Δ. 260/11.3.1981 (ΦΕΚ 73 Α/27.3.1981).

** Κ.Υ.Α. 132/1981 (ΦΕΚ 253 Β/4.5.1981).

Η χωροθέτηση του τουριστικού λιμένα Αλίμου, έγινε με το Ν.2160/1993, όπως ισχύει σε συνδυασμό με τις διατάξεις των ΦΕΚ 655 Δ/22.11.1990 (τοπικό ρυμοτομικό σχέδιο) και ΦΕΚ 254 Δ/5.3.2004 (ΠΔ για όλη την παραλιακή ζώνη).

Κώστας Βασιλείου: «Στέφανος Σαράφης», εκδόσεις Πασχάλη, Θεσσαλονίκη 1988 (;). ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Ταξιθετικός αριθμός ΒΕΙ-79 –ΒΝΓ.

σελ. 74: «...Στις εκλογές που έγιναν στις 15 Απρίλη του 1951, ο Σαράφης εκλέχτηκε βουλευτής. Η εκλογή του όμως, ακυρώθηκε γιατί ήταν εξόριστος./ Στις εκλογές της 16 Νοεμβρίου του 1952 και της 19^{ης} του Φλεβάρη του 1956 βγαίνει βουλευτής με το ψηφοδέλτιο της ΕΔΑ./ Ήταν μέλος της Διοικούσας Επιτροπής της ΕΔΑ και βουλευτής της (της Λάρισας-Μαγνησίας) μετά τις εκλο-γές της 19^{ης} του Φλεβάρη του 1956./ Σ' όλο αυτό το διάστημα, μένει στο σπίτι του στον Άλιμο μαζί με την αγγλίδα γυναίκα του Μάριον./ Το μεσημέρι της 31^{ης} του Μάη του 1957, καθώς διασχίζει το δρόμο μαζί με τη γυναίκα του για να περάσει στην παραλία για το καθημερινό του μπάνιο, τον παρασύρει και τον σκοτώνει το αυτοκίνητο ενός αμερικανού λοχία, που έτρεχε με εκατόν είκοσι χιλιόμετρα την ώρα./ Ο υπεύθυνος του «δυστυχήματος», όπως χαρακτηρίστηκε η δολοφονία του Σαράφη, αμερικανός λοχίας Μάριο Μουζάλι δεν δικάστηκε στην Ελλάδα, εξ αιτίας του καθεστώτος της ετεροδικίας. Μετατέθηκε στις ΗΠΑ και έκτοτε αγνοείται η τύχη του./ Τα της δολοφονίας του Σαράφη δεν έχουν ξε-καθαριστεί ακόμα. Πολλοί μιλούν για «δουλειά της ΣΙΑ», χωρίς όμως να δίνουν και αυτοί στοιχεία./ Ο Στέφανος Σαράφης πέρασε στην Ιστορία σαν συνεπής δημοκράτης, που ξεκίνησε σαν «ραδιούργος» κινηματίας του αστικού στρατού, για να γίνει ο αρχηγός ενός από τους μεγαλύτερους αντιστασιακούς λαϊκούς στρατούς της Ευρώπης./ Στη Θεσσαλονίκη υπάρχει οδός Ναπολέοντος Ζέρβα, ενώ δεν υπάρχει οδός Στέφανου Σαράφη. Μόνο τα Τρίκαλα, ο Βόλος, το Αιγά-λεω, η Νέα Σμύρνη, και μερικοί ακόμα δήμοι των περιοχών της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης

είχαν την ευαισθησία και την τόλμη κάτω από δεξιές κυβερνήσεις να τιμήσουν τον αρχηγό του ΕΛΑΣ. . . .».

Σημείωση: Ο Γ.Σμαράγδης, στο «Καλαμάκι» 1988, σ.49, μας διαβεβαιώνει ότι ο Στέφανος Σαράφης ήταν «δ η μ ό τ η ς και κάτοικος Καλαμακίου». Ονομάζει αυτόν, μαζί με το Νικόλαο Κοσίντα, στρατηγό-υπαρχηγό του ΕΔΕΣ, και το Γιώργο Σπηλιόπουλο, υφηγητή γιατρό και βουλευτή της ΕΔΑ, επίσης δημότες και κατοίκους Καλαμακίου (σε ιδιόκτητα σπίτια τους), «τρεις γίγαντες της Εθνικής Αντίστασης», και «τρεις Καλαμακιώτες, μεγάλοι της Αντίστασης».

Μάριον Σαράφη (το γένος Πάσκοου): «Ο στρατηγός Σαράφης όπως τον γνώρισα», Καστανιώτης, 1990. ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Ταξιθετικός αριθμός ΒΕΙ-1081-ΚΜ.

σ. 113: «Το σπίτι στον Άλιμο. Από τότε που πήραμε την απόφαση για σπίτι στο Καλαμάκι, είχαμε αλωνίσει ολόκληρη την περιοχή. . Το Δεκέμβριο του '52, μια οικογενειακή φίλη που είχε η ίδια σπίτι στον Αλιμο, μας είπε ότι δίπλα στο δικό της, ένα ολοκαίνουργιο σπιτάκι ισόγειο ήταν για πούλημα. Κατεβαίνοντας με το λεωφορείο, θυμάμαι πως είπαμε, ίσως για να προφυλαχτούμε από ενδεχόμενη απογοήτευση, ότι μάλλον δεν επρόκειτο να δούμε τίποτα σπουδαίο, αλλά, προς χάριν της φίλης, ας πάμε να ρίξουμε μια ματιά. / Όμως, μόλις μπήκαμε μέσα, οι «κεραίες» μας άρχισαν ταυτόχρονα να μεταδίδουν σήματα. Το σπίτι τα είχε όλα. Θέση σε ήσυχη πάροδο, τρία λεπτά απόσταση από την ακρογιαλιά και τη στάση της συγκοινωνίας, με μικρή αγορά για τα απαραίτητα. Από τη μια μεριά έβλεπε στη θάλασσα κι από την άλλη στον Υμηττό. Είχε κηπάκι μπρος και πίσω με δύο πελώριες συκιές και δύο φοίνικες, ωραία εσωτε-ρική διαρρύθμιση, δύο μεγάλα δωμάτια κατάλληλα για σαλοτραπεζαρία και γραφείο-βιβλιοθήκη, δύο βεράντες, ευρύχωρη κουζίνα με δική της είσοδο, υπογειακή για βαρέλια. Θα ρίχναμε επάνω άλλο ένα πάτωμα για κρεβατο-κάμαρα, ξενώνα και καλύτερο λουτρό. Πρόβλημα βέβαια ήταν ότι, μόνο ένα χαντάκι χώριζε την περιοχή από το αεροδρόμιο Ελληνικού, αλλά το αεροδρόμιο δεν είχε τότε αρχίσει ν' αναπτύσσεται. Τις

ενδεχόμενες συνέπειες απ' τη γειτονική Αμερικανική Βάση δεν τις σκεφτήκαμε καθόλου. Μας είχε μαγέψει το σπίτι. . . . Έτσι στις 31 Δεκεμβρίου 1952, γίναμε ιδιοκτήτες της Χρυσοστόμου Σμύρνης 6 στον Άλιμο. Κατά σύμπτωση, ακριβώς εκείνες τις μέρες που έφτα-σαν τα χρήματα από την Αγγλία για την αγορά και την εγκατάσταση, έκανε ο Μαρκεζίνης την υποτίμηση της δραχμής . . . . Όταν κάναμε λίρες το ποσό που χρειαζόταν να δώσουμε για το σπίτι, τις κοιτούσε μουρμουρίζοντας: «Χρυσή λίρα, κακός σύμβουλος». Εννοούσε ότι το να κάνεις μια λίρα μπορεί να σου γίνει πειρασμός και να θέλεις να κάνεις περισσότερες. . . . Μόλις γυρίσαμε απ' τη Θεσσαλονίκη, τον Ιανουάριο του '53, μπήκε μπρος η δουλειά στο σπίτι. . . . Στα μέσα Μαΐου, τελείωσαν οι δουλειές, κάναμε γιορτή για το συνεργείο και στις 24, στοιβαγμένοι με τα πράγματά μας σ' ένα μικρό φορτηγό, μετακομίσαμε. . . . Τέσσερις μέρες αργότερα, κάναμε τα εγκαίνια.. . . Εκείνο το βράδυ ο Άλιμος γέμισε χαφιέδες, και όταν οι καλεσμένοι τους ρωτούσαν που είναι το σπίτι του στρατη-γού, αυτοί απαντούσαν: «Να, στην κόκκινη βεράντα» (πραγματικά, οι κάτω βεράντες ήταν από παλιά βαμμένες με κόκκινο μινωικό χρώμα). Την πρόποση την έκανε ο Πρόεδρος της ΕΔΑ, ο Γιάννης Πασαλίδης λέγοντας ότι, αφού επιτέ-λους ο στρατηγός στεγάστηκε, πρέπει να φροντίσει να βρεθεί στέγη για όλους./ Σήμερα ο Άλιμος έχει γίνει αγνώριστος. Τότε ήταν σαν χωριουδάκι στην άκρη του Καλαμακίου. Είχε κάτι απ' τη σχεδόν οικογενειακή ατμόσφαιρα του χωριού και η ζωή μας εκεί κυλούσε ειδυλλιακά. . . . Μπροστά μας, στην ακρογιαλιά, είχαν εγκατασταθεί οι ψαράδες απ τη Μάνη . . . . Γύριζε κατά το μεσημέρι με «το κεφάλι κουδούνι», όπως έλεγε, απ' τα γραφεία. Την εποχή που κάναμε μπάνιο, δηλαδή απ τις αρχές Μαΐου ως το τέλος Οκτω-βρίου, ήθελε αμέσως μετά τη δουλειά να πάμε στη θάλασσα. Εκεί αισθανόταν ότι ξέπλενε από πάνω του την ατμόσφαιρα των γραφείων. Στην αρχή, αισθανθήκαμε και οι δυό μας έκπληξη με τα μπάνια. Εγώ είδα ότι, ενώ τόσο του άρεσε και η θάλασσα και το μπάνιο, δεν ήξερε κολύμπι.. . . Πραγματικά κατάφερε και έμαθε καλά. Δεν φοβόταν πλέον τα βαθιά νερά και κολυμπούσε ακόμα και μ' ελαφριά θαλασσοταραχή. . . .».

σ. 136: «8.1957. Ο χαμός του Στέφανου. Πρώτα θα εξιστορήσω τα γεγονότα όπως συνέβησαν εκείνη τη μέρα, Παρασκευή 31 Μαΐου, κι έπειτα θα παραθέσω τα στοιχεία που τελικά μ' έπεισαν ότι δεν επρόκειτο για ατύχημα, αλλά μάλλον για πολιτική δολοφονία που προκάλεσε η CIA./ Το πρωϊ εκείνης της μέρας είχα-με ανεβεί μαζί στην Αθήνα. Εγώ τελείωσα γρήγορα τις δουλειές μου και κατέβη-κα νωρίτερα στον Άλιμο, ενώ ο Στέφανος πήγε, όπως συνήθως, στα γραφεία της ΕΔΑ. Κατά τη 1, γύρισε στο σπίτι. Ήμουν απασχολημένη με κάποια δουλειά του σπιτιού και τον ρώτησα: «Να την τελειώσω, ή θέλεις να πάμε αμέσως στη θάλασσα για μπάνιο». Όπως πάντα, ήθελε να πάμε αμέσως. Έτσι . . . ξεκινήσαμε./ Λίγο παραπάνω από την αγορά του Αλίμου, προς την κατεύθυνση της Αθήνας, πήγαμε να διασχίσουμε την παραλιακή λεωφόρο όταν, φτάνοντας στα όρια της νησίδας ασφαλείας, έγινε το κακό. Φάνηκαν ξαφνικά δύο αυτοκίνητα: ένα μικρό, μάλλον μαύρο, που προχωρούσε κανονικά κοντά στο πεζοδρόμιο, κι έπειτα μια κούρσα, χρώματος μπλέ-πράσινου, που έτρεχε με ιλιγγιώδη ταχύτητα για να το προσπεράσει. Αυτή η δεύτερη κούρσα μας χτύπησε. Με το χτύπημα, έχασα τις αισθήσεις μου και δεν θυμάμαι τίποτε άλλο. Ο Στέφανος, χτυπημένος βαριά, ξεψύχησε στο νοσοκομείο του Κυανού Σταυρού, στη Λεωφόρο Συγγρού. Εμένα με μετέφεραν στην Αθήνα με σπασμένο το ένα πόδι./ Στην αρχή δεν θέλησα να δεχτώ πως δεν ήταν ατύχημα. Ήθελα ν' αντιμετωπίσω το γεγονός στη φριχτότερη μορφή για μένα, ότι δηλαδή ο Στέφανος πέθανε άδικα. Το να θεωρήσω ότι τον σκότωσαν, ότι χάθηκε για τις ιδέες και τη δράση του θα μου φαινόταν σαν μια «εύκολη λύση», σαν κάτι που δεν περιείχε το μάταιο, το άδοξο, το ανάξιο στοιχείο του ατυχήματος, που θα άνοιγε ίσως την πόρτα σε μελοδραματισμούς./ Αυτή η σκέψη κράτησε περίπου δύο μήνες και υποστηρίχτηκε και απ τη στάση της ΕΔΑ, που δεν ήθελε να ανοίξει θέμα με τους Αμερικάνους, αφού ο οδηγός της κούρσας βρέθηκε να είναι υπαξιωματικός της Αμερικανικής Αεροπορίας, ονόματι Mario Musilli, ιταλικής καταγωγής. Ίσως αν είχα αποδεχτεί αμέσως τη θεωρία της δολοφονίας, να είχε διευκολυνθεί η έρευνα. Σιγά σιγά όμως, και σε συζήτηση με το δικηγόρο κ. Δημοσθένη Μιράσγεζη, που θα με αντιπροσώπευε στη δίκη, βρέθηκαν στοιχεία ανεξήγητα, ύποπτα, που μας έκαναν, κι εκείνο κι εμένα, να σκεφτούμε σοβαρά την περίπτωση της

δολοφονίας./ Ξεκινήσαμε απ το ότι ο ιατροδικαστής κ. Καψάσκης ακούστηκε να λέει, όταν έκανε την αυτοψία, «σαν εκ προμελέτης». Μου αναφέρθηκαν επίσης λόγια των παρευρισκομένων: «Σαν να έβαλε στόχο το στρατηγό». Σοβαρότερες ενδείξεις ήταν οι φωτογραφίες της αυτοψίας. Επαγγελματίας αυτοκινητιστής μας εξήγησε ότι τα ίχνη από τις ρόδες της κούρσας έδειχναν ότι ο οδηγός είχε φρενάρει, ξαναπάτησε γκάζι και ξαναφρέναρε τη στιγμή που μας χτύπησε. Ήταν σαν να είχε μπερδευτεί από την παρουσία του άλλου αυτοκινήτου. Επίσης ο αστυνόμος της τροχαίας που στεκόταν στη διασταύρωση της οδού Γερουλά-νου με τη παραλιακή λεωφόρο (και που έδωσε μια εξαιρετική κατάθεση στη δίκη) δε φάνηκε να έχει πολλούς ενδοιασμούς για το τι είχε συμβεί πραγματικά. Είπε στους φίλους του στον Άλιμο: «Τον έχω στη συνείδησή μου αυτόν τον καλό άνθρωπο, γιατί είχα ν' αναφέρω κάθε κίνησή του». Εγώ, βέβαια, αποκλείω Ελληνική ανάμιξη. Μου φαίνεται Αμερικανική υπόθεση. . . Η λεωφόρος στο σημείο αυτό είναι πλατιά, χωράει εύκολα ανάμεσα στο πεζοδρόμιο και τη νησίδα ασφαλείας, δύο αυτοκίνητα. Δεν υπήρχε κανένας λόγος να πλησιάσει η κούρσα τόσο κοντά στη νησίδα, Το μαύρο αυτοκίνητάκι έγινε αμέσως άφαντο, σε σημείο που διαφωνούσαν οι αυτόπτες μάρτυρες για το αν πραγματικά υπήρ-χε. . . . Για μένα όμως ο Στέφανος δεν χάθηκε. Σίγουρα δεν ήθελα να κατοικήσω χωρίς αυτόν στο σπίτι που ήταν κάτι σαν έμπρακτη έκφραση του δεσμού μας, ούτε μ' ενδιαφέρονταν πλέον τα ταξίδια χωρίς την ευχάριστη και εύθυμη συντροφιά του. Όμως ο πνευματικός δεσμός που είχαμε επέζησε σε κάθε περίπτωση που αφορά την Ελλάδα, ή και γενικά σε κάθε πολιτική περίπτωση . . . . .».

Σχόλιο: Σήμερα (2019) κατοικεί στο σπίτι του στρατηγού Στεφ. Σαράφη, ο ανηψιός του Γιώργος Σαράφης, συνταξιούχος δημοσιογράφος.

Σημείωση Α.Θ.: Για το εάν ήταν τροχαίο ατύχημα ή δολοφονία, βλέπετε:

α) Ηλίας Νικολακόπουλος: «Ηλίας Ηλιού, πολιτική βιογραφία» στη σειρά «Βιογραφίες πολιτικών 6», έκδοση 2017 (β-Α.Θ.): «Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία», σ. 95: «Άλλωστε, ο Στέφανος Σαράφης, θα φονευθεί στις 31 Μαΐου 1957, από αυτοκίνητο που οδηγούσε με

μεγάλη ταχύτητα Αμερικανός υπαξιωματικός. Αποχαιρετώντας, εκ μέρους της ΕΔΑ το Σαράφη, ο Ηλ. Ηλιού ανέφερε: «Γνώρισμα του παληκαριού η σεμνότης. Και του ενάρτετου ανθρώπου χαρακτηριστικό η εγκαρτέρηση στην καταδρομή {...} Οι δύο αυτές ιδιότητες έχουν σφραγίσει τη ζωή ολάκερη και τους αγώνες του Μεγάλου Νεκρού μας {...} Στωϊκός, ολύμπιος, περήφανος, περιφρονημένος και κατατρεγμένος από την επίσημη εξουσία, θρονιασμένος ασάλευτος στην καρδιά και την αγάπη ενός Λαού, που τον εγνώρισε την Ώρα της Αγωνίας του, Αρχηγό και εμψυχωτή του, περνάει με εγκαρτέρηση και πίστη τα χρόνια του Μεγάλου Κατατρεγμού...»./ Και τότε και αργότερα εκφράστηκαν υπόνοιες ότι ο φόνος του Στ.Σαράφη ήταν προμελετημένο έγκλημα, υπόνοιες που σύμφωνα με μαρτυρίες συμεριζόταν και ο Ηλ. Ηλιού, ο οποίος ως συνήγορος Πολιτικής Αγωγής, τον Ιανουάριο του 1958, στη δίκη του Αμερικανού υπαξιωματικού, τις άφησε σαφώς να διαφανούν: «η αντίδρασις της κοινής γνώμης μετά την αναγ-γελία του θανάτου του στρατηγού Σαράφη ήταν τέτοια ώστε διευτυπώνετο από πολλούς η άποψις ότι δεν επρόκειτο απλώς περί ενός δυστυχήματος εξ αμελεί-ας». Σε δολοφονία «από Αμερικανό αεροπόρο που τον κάλυψε η ετεροδικία» θα αναφερθεί ο Ηλ. Ηλιού, μιλώντας στη Βουλή είκοσι χρόνια αργότερα. . . .».

β) Τάσος Τρίκκας: «ΕΔΑ 1951-1967. Το νέο πρόσωπο της Αριστεράς», τ. 1^{ος} Η Ανασυγκρότηση, έκδ. Θεμέλιο, 2009, σελ.483 επ. (β-Α.Θ.): «Σοβαρές υπόνοιες, για τις πραγματικές συνθήκες και τον τρόπο με τον οποίο συνέβη, προκάλεσε και ο θάνατος του βουλευτή της ΕΔΑ Στέφανου Σαράφη, που χτυπήθηκε από αυτοκίνητο που έτρεχε με ιλιγγιώδη ταχύτητα, ενώ διέσχιζε με τη σύζυγό του Μάριον την παραλιακή λεωφόρο του Αλίμου, στις 3.5.1957 (ορθό: 31.5.1957). Το αυτοκίνητο οδηγούσε,όπως εξακριβώθηκε αργότερα, ο Αμερικανός υποσημ-νίας Mario Musali./ Για το θάνατο του Στ.Σαράφη η Δ.Ε. της ΕΔΑ εξέδωσε την επομένη την ακόλουθη ανακοίνωση: «Ο Στρατηγός Στ. Σαράφης πέρασε στην Ιστορία του Έθνους. Η Δ.Ε. της ΕΔΑ αγγέλλει με βαθύτατη οδύνη στον ελληνικό λαό ότι ο τιμημένος αρχηγός του ΕΛΑΣ, ο συνεπής και γενναίος αγωνιστής του λαού, εφονεύθη από αμερικανικό αυτοκίνητο και η σύζυγός του ετραυματίσθη χθες στις 1.40 μ.μ. στον Άλιμο.. ..». Για ευνόητους λόγους, η Δ.Ε. της ΕΔΑ απο-φεύγει να

διατυπώσει, έστω και υπαινικτικά, τις υποψίες της για τα πραγματικά αίτια του «αυτοκινητικού ατυχήματος». . . Και τότε κι αργότερα, παρατηρεί ο Σπ. Λιναρδάτος, «διατυπώθηκαν υπαινιγμοί κι εκφράστηκαν υπόνοιες ότι ο φόνος του στρατηγού Στ. Σ. ήταν προμελετημένη δολοφονία, σχεδιασμένη από κάποια αμερικανική μυστική υπηρεσία..... .Αλλά δεν προσφέρθηκαν, ούτε ήταν εύκολο να παρουσιαστούν στοιχεία». Στοιχεία δεν παρουσιάστηκαν μέχρι σήμερα . . .».

γ) Τάσος Βουρνάς: «Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας», έκδοση Αφοί Τολίδη, 1983 (;), (β- Α.Θ.). σ. 136: « . . .Μέσα σε μια εκρηκτική ατμόσφαιρα, στις 31 Μαΐου 1957, η Ελλάδα δέχεται το πλήγμα από το θάνατο του Στεφ. Σαράφη μέλους του Ε.Γ. της ΕΔΑ και βουλευτή του κόμματος. Ο ένδοξος αρχηγός του ΕΛΑΣ χτυπήθηκε στη Λεωφ. Ποσειδώνος από αυτοκίνητο που οδηγούσε ο Αμερικανός λοχίας της βάσης του Ελληνικού Μάριο Μουζάλι. Ο θάνατός του θεωρήθηκε ως εσκεμμένη δολοφονία και η κηδεία του έγινε πάνδημη στην Αθήνα μέσα σε γενικό πένθος . . .».

Πολυήμερη απεργία και «στρατόπεδο ταξί» στον Άλιμο

Μανώλης Μπαντουράκης: «Λίγο πριν ο γιαλός κρύψει τον ήλιο . . .», σειρά «Μαρτυρίες», εκδόσεις Καστανιώτη 2008, ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Ταξ.Αρ. 00241/2008-1.

σ.349: «Νόμιμη και παράνομη συνδικαλιστική δράση. Από το Γενάρη του 1975 οι εργαζόμενοι δεν μπορούσαν να περιμένουν. Ήθελαν ν' αγωνιστούν, όμως οι διοικήσεις των συνδικάτων ήταν αυτές που είχαν δημιουργήσει ή είχαν αφήσει να επιβιώσει η δικτατορία. Αυτοί ήξεραν ότι η συνεργασία τους με τη χούντα δεν τους επέτρεπε να επιβιώσουν μέσα στη δημοκρατία. Ο μόνος τρόπος παράτα-σης της συνδικαλιστικής τους σταδιοδρομίας ήταν να δηλώσουν υποταγή στην κυβέρνηση της μεταπολίτευσης. Από την άλλη μεριά, την κυβέρνηση τη βόλευαν οι συνδικαλιστές που είχαν λερωμένη τη φωλιά τους, γιατί δεν μπορούσαν να αντιπαχθούν. Ήθελαν συγχωροχάρτι, που τους το έδινε η υποταγή τους στη νέα κυβέρνηση./ Η οικονομική κατάσταση στον κλάδο των ταξί δεν ήταν καθόλου καλή. Το μεροκάματο έβγαινε μόνο με δεκάωρη και δωδεκάωρη δουλειά. Καύσιμο τότε ήταν μόνο η βενζίνη, που η τιμή της ολοένα και σκαρφάλωνε. Οι νέες

άδειες ήταν αμεταβίβαστες και μόνο οι τρεις χιλιάδες παλαιές μπορούσαν να μεταβιβαστούν, δηλαδή να πουληθούν. Στου Μακρυγιάννη, στην πιάτσα Αθην. Διάκου, αυθόρμητα είχε υψωθεί ένα πανό με το σύνθημα: «Μείωση της τιμής της βενζίνης για τα ταξί. Δεν μπορούμε άλλο». Σε μια άλλη πιάτσα, στο Σύνταγμα είχε αναρτηθεί ένα χάρτινο, πρόχειρα γραμμένο πανό που έγραφε «Γιατρό-φάρμακα. Πεθαίνουμε χωρίς καμία ιατροφαρμακευτική περίθαλψη». Πήγα μίλησα στις πιάτσες και σε συγκεντρώσεις. . . Ξημέρωμα 8 του Μάρτη (= 1975) το κουδούνι άρχισε να κτυπά δυνατά και παρατεταμένα. Αστυνομία, σκέφτηκα. Απάντησε η Ηλέκτρα. Ένας παλιός συνδικαλιστής μου έφερε το χαμπέρι. «Έχουν συγκεντρωθεί αυτοκίνητα στον Ά λ ι μ ο. Πρέπει να τρέξεις. Η κατάσταση είναι ανεξέλεγκτη»./ . .έφυγα για τον Άλιμο. Αριστερά από την παραλία στην αλάνα, είχαν συγκεντρωθεί περίπου διακόσια αυτοκίνητα. Είχε στηθεί ένα τραπεζάκι με μικρόφωνο κι ο καθένας έλεγε ό,τι του κατέβαινε στο κεφάλι. Προσπάθησα να φτάσω στο μικρόφωνο, όμως ήταν πολύ δύσκολο. Σκόρπιες φωνές ακούγονταν: «Ήρθε ο Μπαντουράκης», «Είναι κομμουνιστής», «Ήταν φυλακή». Στις αντιδράσεις τους απάντησα: / «Εγώ είμαι εδώ γιατί έχω το ίδιο πρόβλημα μ'εσάς, όμως τα διακόσια τριακόσια αυτοκίνητα που μαζεύτηκαν δεν είναι αρκετά. Πρώτο μέλημά μας είναι να ενισχύσουμε και να οργανώσουμε ΤΟ ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΟ. Ας ξεχυθούμε στους δρόμους να κατεβάσουμε αυτοκίνητα και συναδέλφους. Το τι είμαι είναι δικό μου θέμα. Ήμουν πρόεδρος των οδηγών και γι αυτό πήγα φυλακή. Φεύγω πρώτος, να πάμε να φέρουμε ανθρώπους και αυτοκίνητα». . . .Κατευθύνθηκα στη Λεωφόρο Ποσειδώνος με μια ομάδα δέκα πέντε ανθρώπων που με ακολούθησαν. Αρχίσαμε να σταματάμε αυτοκίνητα, να εξηγούμε την ανάγκη να μπούμε στο στρατόπεδο. Τα αποτελέσματα ήταν ενθαρρυντικά, πρόθυμα, οι ιδιοκτήτες οδηγοί έμπαιναν μέσα στην αλάνα. Άλλες ομάδες σκόρπισαν σε διάφορες κατευθύνσεις. Ήταν περίπου δώδεκα το μεσημέρι όταν ο αριθμός των μαντρωμένων αυτοκινήτων είχε πλησιάσει τα χίλια. Οι συγκεντρωμένοι ήταν γύρω στους χίλιους διακόσιους. Ο ενθουσιασμός μεγάλος και η διάθεση για αγώνα πολύ ανεβασμένη. Η δύναμη αυτή ήταν η μαγιά για ένα μεγάλο αγωνιστικό ξεκίνημα. Αυτός ο ενθουσιασμός έπρεπε να ελεγχθεί. Η

δύναμη έπρεπε να μπεί στο σωστό κανάλι για να μη σκορπίσει. Ήταν η ώρα να πάρω τον έλεγχο. Είχα εμπιστοσύνη στον εαυτό μου για το χειρισμό./ Όταν οι φωνές για το «ποιος είναι αυτός, εμείς δεν έχουμε αρχηγούς» σίγασαν, έριξα το σύνθημα και έκαμα την πρόταση: «Όλοι πειθαρχημένοι βαδίζουμε στην Ποσειδώνος, παίρνουμε τη Συγγρού να φτάσουμε έξω απ' το Υπουργείο Μεταφορών»./ Η πρώτη σκέψη μου ήταν εάν πετύχουμε συνάντηση με τον Υπουργό Μεταφορών, έστω και με αρνητική αντιμετώπιση από την πλευρά του, έχουμε πετύχει τον πρώτο απαραίτητο στόχο: την αναγνώριση και τη συνέχεια. Οι νόμιμες οργανώσεις, φερέφωνα των υπουργείων, αντιτάχθηκαν από την αρχή σ' αυτή την αυθόρμητη εκδήλωση. Τυπικά η εκδήλωση ήταν παράνομη, όμως ο παλμός και η μαχητικότητα εμπόδιζαν την κυβέρνηση να συλλάβει την επιτροπή αγώνα./ Η πορεία από τον Άλιμο στη λεωφόρο Συγγρού ήταν μαζική, πειθαρχημένη. Στη διαδρομή είχαμε επιθέσεις κατά των απεργοσπατών. Είχα τοποθετήσει ομάδες περιφρούρησης στα πλάγια, στην κορυφή και στο τέλος της φάλαγγας. Μέχρι το υπουργείο είχαν προκληθεί ζημιές σε αυτοκίνητα ταξί. Η αστυνομία ήταν διακριτική, μπορώ να πω ότι έδειχναν κατανόηση. Η εξάπλωση της πληροφορίας ότι χρησιμοποιείται βία κατά των αυτοκινήτων ταξί που δούλευαν έκανε τους οδηγούς-μέλη των νόμιμων οργανώσεων να σταματούν και να σμίγουν με τους απεργούς. Ο υπαστυνόμος της Τροχαίας Νίκος Μπου-τής, που είχε την ευθύνη της τάξης ήταν πολύ διακριτικός και ανεκτικός στις αντιδράσεις των απεργών./ . . . Επικεφαλής της επιτροπής φτάσαμε μπροστά στην πόρτα του υπουργού Μεταφορών και Επικοινωνιών Γιώργου Βογιατζή. Οι απεργοί έξω φώναζαν συνθήματα: «Μείωση της τιμής των καυσίμων για τα ταξί, μεταβιβάσιμο, ίση μεταχείριση, γιατρό, φάρμακα». . . / Ακούω τα συνθήματα να περνούν τους τοίχους, οι αρμόδιοι ακούνε, αυτές οι οργισμένες φωνές του κόσμου θ' ανοίξουν την πόρτα του υπουργού σκέφτηκα. Έτσι κι έγινε . . . Η συζήτηση ήταν καλή. Καμία απειλή για την παράνομη απεργία και τη διαδή-λωση. Οι φωνές που έφταναν σε εμάς ήταν δυνατές και πραγματικά εμπόδιζαν τη συζήτηση. . . Βγήκα στο μπαλκόνι του υπουργείου που έβλεπε στη λεωφόρο Συγγρού *...(απεθυνόμενος στους συγκεντρωμένους)* . . «Όμως έχω την αξίωση, όσο διαρκούν οι συζητήσεις, να σταματήσουν οι φωνές και τα συνθήματα». Οι

φωνές έπαψαν . . . Έγινε ανάπτυξη προβλημάτων, επικεντρωθήκαμε στην τιμή των καυσίμων και στην ιατροφαρμακευτική περίθαλψη. Η συζήτηση κράτησε γύρω στη μία ώρα. Η απάντηση του Βογιατζή ήταν: «Αυτά είναι δίκαια αιτήματα που χρονίζουν και μόνο συναρμόδια υπουργεία μπορούν να επιληφθούν και να τα λύσουν. Τα καταγράφω και από την πλευρά μου είμαι θετικός. Όμως μόνος μου, δεν μπορώ. Εξήγησε στους συναδέλφους σου τις δυσκολίες των προβλημάτων και σύντομα τα συζητάμε ξανά»./ Με τον τηλεβόα από το μπαλκόνι του υπουργείου έδωσα τις αναγκαίες εξηγήσεις. Υπήρξαν φωνές αντιδράσεων που έλεγαν να παραμείνουμε όλη τη νύχτα στο δρόμο. Συμφώνησαν τελικά να κάνουμε την αντίστροφη πορεία από το υπουργείο στο στρατόπεδο και εκεί να αποφασίσουμε τι θα κάνουμε. Έτσι η πορεία ξεκίνησε με πειθαρχία από τη Συγγρού στον Άλιμο./ . . πήγαμε στο στρατόπεδο στον Άλιμο . . . Οι μέρες περνούσαν, το στρατόπεδο πειθαρχημένο, όμως η μεγάλη αναμονή, η έλλειψη επαφής δημιουργούσαν προβλήματα απειθαρχίας και αντιδράσεων όπως «Τι καθόμαστε; Όλοι με τ' αυτοκίνητα στο υπουργείο να μπλοκάρουμε τους δρόμους». Αυτή η ιδέα άρχισε να ριζώνει. Στελέχη και πρωτεργάτες της κίνησης προσπαθούσαν να με πείσουν ότι θα ήταν σωστή κίνηση. Ήταν φανερό ότι αν έσπαγε το στρατόπεδο, σταματούσε και ο ίδιος ο αγώνας, γιατί δεν υπήρχε δυνατότητα ανασύνταξης. Από το γραφείο εκστρατείας και το πρόχειρα εγκατεστημένο μεγάφωνο, ανακοίνωσα ότι η επιτροπή θα πάει στο Υπουργείο Μεταφορών. Πήγαμε στο υπουργείο, συναντήσαμε μόνο νουθεσίες για υπομονή και υποδείξεις διάλυσης του στρατοπέδου. Το στρατόπεδο κρατούσε γερά, το υπουργείο έστειλε ελικόπτερο και καταμετρούσε τα αυτοκίνητα./ «Δεν διαλύεται το στρατόπεδο αν δεν υπάρξουν δεσμεύσεις με καθορισμένο χρονοδιάγραμμα για την έναρξη και τη διάρκεια των συζητήσεων» είπαμε./ Η κυβέρνηση, πιεζόμενη από τις υπάρχουσες διοικήσεις των αυτοκινητιστών ταξί, δεν ήθελε να αναγνωρίσει την επιτροπή αγώνα και τον ίδιο τον αγώνα. . . Ακόμα τα πολιτικά κόμματα δεν μπορούσαν να υιοθετήσουν έναν αγώνα όπου η βία ήταν κυρίαρχο στοιχείο. .. Όταν ο αγώνας βρισκόταν στο αποκορύφωμα, η κυβέρνηση εξήγγειλε αύξηση καυσίμων... Η προσπάθειά της ήταν φανερή. Ήθελε

να στείλει τους αυτοκινητιστές ταξί στα εργαστήρια ταξιμέτρων και να σπάσει την απεργία . . . . Στην επίσκεψη στο υπουργείο προτάθηκε ο διευθυντής του Τμήματος Επιβατικών Αυτοκινήτων Δημόσιας Χρήσης Ελεήμων Μαντούβαλος να αναλάβει την ευθύνη να κατέβει στο στρατόπεδο (=στον Αλιμο) και να εξηγήσει τη κατάσταση στους απεργούς. Τον συνοδεύσαμε στο στρατόπεδο. Στην αρχή εισέπραξε χειροκροτήματα. Όταν μπήκε στο θέμα. . . άρχισαν οι αποδοκιμασίες. Απειλήθηκε βία εναντίον του από το αγανακτισμένο πλήθος. Η προσπάθεια περιφρούρησής του ήταν δύσκολη. Τελικά ... κατορθώσαμε να τον φυγαδεύσουμε. . . Ήταν αργά το απόγευμα όταν ρίχτηκε επιτακτικά η ιδέα «Όλοι με τ' αυτοκίνητα στην Αθήνα». Ο κίνδυνος ήταν μεγάλος. Αυτό σήμαινε διάλυση του στρατοπέδου που σε καμία περίπτωση δεν μπορούσε να ανασυνταχθεί. . . κυριάρχησε η ιδέα ότι το στρατόπεδο έπρεπε να κρατηθεί με κάθε θυσία. Ο αγώνας θα χανόταν αν διαλυόταν. . . Το στρατόπεδο σώθηκε, όμως μέχρι πότε; Το οικονομικό πρόβλημα για τις οικογένειες μεγάλωνε. Στο στρατόπεδο είχαν συγκεντρωθεί γυναίκες με μικρά και μεγάλα παιδιά. . . . Φτάσαμε στο δρόμο των κυβερνητικών κτηρίων και της κατοικίας του πρωθυπουργού . . . Αρχίσαμε τα συνθήματα διαμαρτυρίας και την αξίωση να δούμε τον πρωθυπουργό. Η επιτροπή συνάντησε . . (= τελικά). . την επομένη τον πρωθυπουργό. Η επίσκεψη ήταν σύντομη. Του δόθηκε το υπόμνημα, μας είπε για τη συμπάθειά του για τον κλάδο μας και ότι είμαστε η μόνη επιτροπή που δέχεται, και ακόμα ότι είχε ένα πρόσθετο λόγο να μας συμπαθεί επειδή οι αυτοκινητιστές και οι οδηγοί ταξί του έστελναν χαιρετισμούς με τους ξένους κατά τη διάρκεια της «εξορίας» του στο Παρίσι. Η απάντηση που μας δόθηκε ήταν: «Θέλω να φτιάξετε νόμιμη συνδικαλιστική οργάνωση και τότε θα κουβεντιάσουμε για τα προβλήματά σας. Έχουμε δύσκολα εθνικά θέματα, γι αυτό το λόγο φεύγω για το Παρίσι. Θέλω να επικρατήσει ησυχία στο εσωτερικό της χώρας»./ Έτσι, μ' αυτές τις υποσχέσεις από τον πρόεδρο της κυβέρνησης (κοινής αποδοχής τότε), αποφασίσαμε να διαλύσουμε το στρατόπεδο, να μαζέψουμε υπογραφές, να συντάξουμε καταστατικό, να προχωρήσουμε στην ίδρυση του νέου αγωνιστικού σωματείου . . Γύρω από αυτόν (σ.ΑΘ. αναγράφεται όνομα, το παραλείπω) είχαν

προσκολληθεί όλοι οι δεξιοί της απεργιακής επιτροπής. Εγώ πάλευα σαν όνομα και σαν οργανωτής του αγώνα. Έτσι είχα αποκτήσει συμπάθειες, και μπορώ να πω ότι το ΚΚΕ και το ΚΚΕ Εσωτερικού τότε ήθελαν τη νόμιμη εξουδετέρωσή μου μόνο και μόνο για να δείξουν ότι ο αγώνας έχει ακροδεξιά και χουντική απόκλιση και ότι χωρίς αυτούς δεν γίνεται τίποτα. . .στο νόμιμο σωματείο «Αλιμος» . . Το πλήρωμα του χρόνου για νόμιμες εκλογές και νόμιμη εκλεγμένη διοίκηση ήρθε. Στο θέατρο «Διάνα» έγινε η γενική συνέλευση, ο Ανδρέας ο Ξύδης έπαιξε μεσολαβητικό ρόλο για τη δημιουργία ενός μόνο σωματείου. Συμφωνήθηκε να εφαρμοστεί η απλή αναλογική για τις επόμενες εκλογές. Στις πρώτες εκλογές του «Αλίμου» ο συνδυασμός ονομάστηκε Ανεξάρτητο Ενιαίο Ενωτικό Ψηφοδέλτιο...Ήταν 1976.. Το 1977, στις δεύτερες εκλογές, αντιμετώπισα ενωμένες πολιτικές συνδικα-λιστικές παρατάξεις, όπως ΠΑΣΚΕΤ, Προοδευτική Συνεργασία και Δεξιά. Υποτίμησα αυτές τις οργανωμένες δυνάμεις και έχασα μόνο για μία ψήφο . ...».

Σημείωση Α.Θ.: Με βάση τα πιο πάνω ερεύνησα στο αρχείο του Πρωτοδικείου Αθηνών, και εντόπισα: α) το συστατικό καταστατικό του σωματείου με την επωνυμία «Σύλλογος Αυτοκινητιστών Ταξί Αθηνών Πειραιώς και Προαστείων – ΣΑΤΑΠΠ» «και τον διακριτικόν τίτλον «Ο Α Λ Ι Μ Ο Σ», το οποίο υπογράφηκε την 25.4.1975 και εγκρίθηκε με τη με αρ. 1881/6.6.1975 απόφαση του Πρωτοδικείου, και, καταχωρήθηκε στα βιβλία σωματείων με αρ. 5067 και ειδικό 1412/25.9.2975. Στο άρθρο 24 ορίζεται: «Ο Σύλλογος φέρει σ φ ρ α γ ί δ α κυκλικήν φέρουσαν γύρωθεν τας λέξεις «Σύλλογος Αυτοκινητιστών Ταξί Αθηνών -Πειραιώς-Προαστείων» και εις το μέσον τα αρχικά ψηφία της επωνυμίας «ΣΑΤΑΠΠ» και τον διακριτικόν τίτλον «Ο ΑΛΙΜΟΣ»», β) το τροποποιητικό αυτού της 4.5.1976 (τροποποιήθηκε, μεταξύ άλλων, και η επωνυμία σε «Σύνδεσμος Αυτοκινητιστών Ταξί Αθηνών, Πειραιώς Προαστείων(ΣΑΤΑΠΠ) και με διακριτικόν τίτλον «Ο ΑΛΙΜΟΣ»), το οποίο φέρει και την πιο πάνω σφραγίδα, που εγκρίθηκε με τη με αρ. 2412/1976 του Πρωτοδικείου, και, γ) το τελευταίο τροποποιητικό αυτού (μεταξύ άλλων και του διακριτικού τίτλου σε «ΑΛΙΜΟΣ-ΕΝΟΤΗΤΑ»), που

εγκρίθηκε με τη με αρ.731/1977 απόφαση, και φέρει και σφραγίδα. Μεταξύ των ιδρυτικών μελών και ο Εμμανουήλ/Μανώλης Ιω. Μπαντουράκης.

Αξιοσημείωτο είναι ότι και στα τρία καταστατικά, στο άρθρο 26 ή 27 ορίζεται: «Ετησία εορτή του Συνδέσμου ορίζεται η ογδόη (8) Μαρτίου θεωρουμένη ως ιστορική ημέρα δια τον κλάδον εις την οποία συμμετέχουν όλα τα μέλη του Συνδέσμου». (βλ. πιο πάνω= η 8.3.1975 είναι η μεγάλη συνάθροιση των, πλέον των 1.000, ταξί στον Άλιμο, στην (τότε) αλάνα, απέναντι των οδών Πατριάρχου Ιωακείμ, Στρατηγού Στέφανου Σαράφη και Βάθη, στα πρώην Λουτρά Αλίμου, και η πορεία στο Υπουργείο Μεταφορών, βλ. πιο πάνω).

Τα πιο πάνω καταστατικά θα καταγράψω σ' ΤΟ ΧΡΕΟΣ, για τυχούσα Β' έκδοση αυτού, ανοίγοντας φάκελο για το σωματείο αυτό, ώστε να διατηρηθούν.

Γιάννης Καιροφύλας: «Η Αθήνα του Μεσοπολέμου», Β' έκδ. Φιλιππούτη, χ.χ. (β- Κώστας Παπαδόπουλος, β-ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Ταξιθετικός Αριθ. 938.912 ΚΑΙ.).

σελ. 132: «. . . (έτος 1928) . . . Όσο πλησιάζει το καλοκαίρι και η πνιγηρή ζέστη φτάνει στο απροχώρητο, οι Αθηναίοι δεν κάνουν τίποτε άλλο παρά να βρίσκουν ευκαιρίες για να εγκαταλείψουν την πόλη. Η δροσιά του Σαρωνικού είναι σωτήρια . . . Η μεταβολή αρχίζει από τα λουτρά του Φαλήρου και του Καλαμακίου . . . Ενα μαγαζάκι βρίσκεται στον Άγιο Κοσμά και αυτό ετοιμάζεται να υποδεχτεί τους πελάτες του. Συνήθως οι πελάτες είναι ζευγαράκια. Πιο έρημη η Γλυφάδα προσμένει και αυτή το δικό της κόσμο. Σε λίγο θα αρχίσουν να στήνονται στην παραλία σκηνές και καλύβες . . . ».

σελ. 154: «. . . Ο Βασίλης Αργυρόπουλος την ίδια εποχή (=1928) κάνει δικό του θίασο της «Ελληνικής κωμωδίας». Είναι (= έτος 1931) παντρεμένος πριν επτά χρόνια με τη Γιώτα Λάσκαρη, ηθοποιό παλιά της επιθεωρήσεως και τώρα πρωταγωνίστριά του. . . (σ. 204) . . . Η Ελληνική Κωμωδία του Αργυρόπουλου εγκαθίσταται στο θέατρο Κεντρικόν. . . . ».

Σημείωση: βλ.για Β.Α., κάτοικο Καλαμακίου, και α) Γ.Σμαράγδη «Καλαμάκι» σ. 106, και, β) «Γνωρίζω τον τόπο μου...», σ.33. Στο βιβλίο του Γιάννη Καιροφύλα «Η Αθήνα και οι Αθηναίοι», 1982, τόμος Β' σ.131 δημοσιεύεται φωτογραφία της Γιώτας Λάσκαρη-Αργυροπούλου). ΕΒΕ-ΚΠΣΝ Ταξ. αριθμός ΙΣΤ. 2457 ΚQα.

Γιάννης Καιροφύλας: «Η Αθήνα του '40 και της Κατοχής», Φιλιππούτης, 2017, 8^η έκδοση. β- ΕΒΕ-ΚΠΣΝ 938.912 ΚΑΙ.

σ. 25: « . . . (τέλος 1940).. Το μπλοκάρισμα των καταθέσεων στις τράπεζες έχει σαν αποτέλεσμα να νεκρώσει η αγορά των ακινήτων. .... Έτσι οι ιδιοκτήτες που έχουν ανάγκη να πουλήσουν το σπίτι τους ή και οι μηχανικοί που έχτιζαν καινούργια σπίτια, βρίσκονται σε πολύ δύσκολη θέση, γιατί δεν υπάρχουν αγοραστές. Σκέφτηκαν κάποιες οικοδομικές εταιρίες και βρήκαν τρόπους να διευκολύνουν τους ενδιαφερόμενους αγοραστές ακινήτων. Μία απ αυτές η Α.Ε. Κτήμα Τράχωνες, κάνει την αρχή. Δημοσιεύει μια αγγελία που λέει ότι, έναντι δόσεων οικοπέδων της δέχεται επιταγές δεσμευμένων χρημάτων. Η αξία των σπιτιών πέφτει κατακόρυφα εκείνο τον καιρό . . . .».

σ.44: «. . . Πολεμικοί γάμοι. . . Στις 24 Νοεμβρίου 1940 ο έφεδρος σημηναγός της βασιλικής αεροπορίας Χρήστος Χριστόπουλος παντρεύεται με την Κλειώ Γερουλάνου. . . .

Σημείωση: Στο «ΧΡΕΟΣ», α' εκδ., σ.538, γράφω: «ΑΥΓΗ 21.2.1999 Νεκρολογία (με αφορμή το θάνατο της Κλειώς Χριστοπούλου) από το Στέλιο Ζαμάνο, πρόεδρο του Πανελλαδικού Συνδέσμου Αγωνιστών Εαμικής Εθνικής Αντίστασης (ΠΣΑΕΕΑ), του Χρήστου Χρηστόπουλου, αξιωματικού, συζ. της Κλειώς, που σκοτώθηκε ως ΕΑΜίτης, το Δεκέμβριο 1944». Ο Μαρίνος Γερουλάνος στο βιβλίο του «Αναμνήσεις 1867-1957», σ.324 γράφει: «Σχετικώς εβράδυνεν να υπανδρευθή η τρίτη μας κόρη Κλειώ. Αύτη διστάζουσα εις την λήψιν αποφά-σεως, ανέμενε να εμφανισθή εις αυτήν ο ανταποκρινόμενος εις τα αισθήματά της εκλεκτός . . . . Η τόσο ευτυχής διαβίωσις μετά του μετέπειτα συζύγου της Επισμηναγού Χρήστου Γ. Χρηστόπουλου . . . και αρχάς Δεκεμβρίου (1940) οι γάμοι των εις το μικρό εκκλησάκι Τραχώνων, με όλως πολεμικόν-οικογενειακόν

χαρακτήρα, καθ όσον ο Χρήστος είχε κληθή και αναλάβει πολεμικήν υπηρεσίαν εις την Αεροπορίαν. . . Πρόωρον τέρμα εις την ευτυχίαν των έθεσεν ο θάνατος του αγαπητού μας Χρήστου. . . .».

σ. 143: « . . .Στις 30 Απριλίου 1941 οι Αθηναίοι και οι Αθηναίες μαθαίνουν ότι σχηματίστηκε νέα κυβέρνηση με πρόεδρο το στρατηγό Γ. Τσολάκογλου. Τα μέλη της είναι. . . . ο καθηγητής Κ. Λογοθετόπουλος, υπουργός Υγιεινής και Κοινωνικής Προνοίας . . .(144) Η κυβέρνηση είναι μισητή. Αγού συνεργάζεται με τους κατακτητές δεν μπορούσε κανείς να τη δεχτεί. Κανείς δεν είναι πρόθυμος να δείξη κατανόηση . . .(148) Γέλασαν με τη ψυχή τους οι Αθηναίοι όταν διάβασαν στις εφημερίδες την είδηση, ότι ο Τσολάκογλου δήλωσε πως η κυβέρνηση θα ζητήσει ευθύνες από τους υπεύθυνους του πολέμου ΚΑΤΑ της Γερμανίας και από εκείνους που άφησαν να σφαγιάζεται ο στρατός ΑΣΚΟΠΩΣ και δεν αναζήτησαν πολιτική και στρατιωτική λύση (σ.ΑΘ !!!) . . .(207) . . .Ξαφνικά στις αρχές Δεκεμβρίου 1942 η κυβέρνηση Τσολάκογλου παραιτείται. *Αναλαμβάνει πρωθυπουργός ο καθηγητής Λογοθετόπουλος.* Λέγονται πολλά. Ακούγονται ακόμη περισσότερα. Αλλά λίγο ενδιαφέρουν το κοσμάκη *τα καμώματα των δοσιλόγων.* Η ζωή εξακολουθεί να είναι δύσκολη και τα βάσανα πιο πολλά...».

σ. 227: «.. .Οι αεροπορικοί συναγερμοί γίνονται πυκνότεροι. Τα βράδια ακούγονται τα αντιαεροπορικά, κυρίως εκεί προς την περιοχή του αεροδρομίου, στο Χασάνι. . .Είναι και οι επιδρομές αυτές των συμμάχων ένα παρήγορο δείγμα ..».

(Σημ: Γνωρίζουμε ότι οι Γερμανοί κατέστρεψαν το Θεσμοφόριο στο λόφο Αγίας Αννας/Κοινωνικής Δικαιοσύνης, αλλά και τα αρχαία στο Πανί, για να εγκαταστήσουν αντιαεροπορικά. Άρα η διατύπωση «κυρίως εκεί προς την περιοχή του αεροδρομίου,στο Χασάνι» αφορά και τα αντιαεροπορικά των λόφων αυτών)/ΑΘ.

Γιάννης Καιροφύλας: «Η Αθήνα μετά τον πόλεμο», έκδ. Φιλιππότη, 1988. β-ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ 938.912 ΚΑΙ.

σελ.98: «Στις 21 Φεβρουαρίου 1946 άρχισε στην Αθήνα μια πολύ ενδιαφέρουσα δίκη. Κατηγορούμενοι ήταν ο πρώην πρωθυπουργός επί Κατοχής Κ. Λογοθετόπουλος, ο πρόεδρος του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού Γ. Ράλλης και ένας γιατρός. Το κατηγορητήριο ανέφερε ότι οι τρεις τους κατέδωσαν στους Γερμανούς τους καθηγητές του Πανεπιστημίου Νικ. Λούρο και Κων. Χωρέμη, που διώχτηκαν από τους κατακτητές και φυλακίστηκαν στο Χαϊδάρι./ Η δίκη είχε μεγάλο ενδιαφέρον. Την παρακολούθησαν πολλοί και έμειναν με ανοιχτό το στόμα όταν άκουσαν το Λούρο να καταθέτει ότι τον κυνήγησαν τα ΕΣ ΕΣ γιατί έπαιρνε φάρμακα από τον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό και τα έδινε στις ομάδες της αντίστασης . . . .».

σ.252: «Στις 14 Οκτωβρίου 1947 η Μεγάλη Κυρία της Αυλής Αγγελική Κοντοσταύλου, από τις επιφανέστερες μορφές της αθηναϊκής κοινωνίας, κηδεύεται στο πρώτο νεκροταφείο. Πολύς κόσμος και ακόμη περισσότεροι οι επίσημοι ..».

Γιάννης Καιροφύλας: «Η Αθήνα στη δεκαετία του '50», εκδ.Φιλιππότη, 2017.
β- ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ 938.912 ΚΑΙ.

σελ.50: «Το ειδύλλιο του Σαράφη με μια αγγλίδα. Οι Αθηναίοι αλλά περισσότερο οι Αθηναίες είχαν ανέκαθεν τη μανία να παρακολουθούν σε όλες τις λεπτομέρειές τους τα ειδύλλια των επωνύμων με τις εξελίξεις των ερωτικών τους περιπετειών. Είναι ένα φαινόμενο που δεν πρόκειται να λείπει όσο θα κατοικείται το νεφοστεφές και όχι ιοστεφές πια Άστυ. Έτσι στις 13 Ιανουαρίου 1952 δόθηκε νέα τροφή στους αμέτρητους πεινασμένους για ερωτικές ιστορίες Αθηναίους από την άφιξη της αγγλίδας μνηστής του στρατηγού Στέφανου Σαράφη, αρχηγού του ΕΛΑΣ στην Κατοχή και τα εμφυλιοπολεμικά χρόνια. Επρόκειτο για την αρχαιολόγο Μάριον Πάσκοου, εξαιρετικά όμορφη και σημαντικά μικρότερη στην ηλικία απ αυτόν. Την είχε γνωρίσει ο στρατηγός όταν ήταν εξόριστος στη Μήλο το 1938./ Η Μάριον Πάσκοου έκανε τότε ανασκαφές στο νησί με συναδέλφους της και ο Σαράφης, εξόριστος εκεί, την είχε βοηθήσει για να περνάει και αυτός την ώρα του εκείνες τις δύσκολες μέρες της πλήξης και της απομόνωσης. Η Πά-

σκοου είχε φύγει κάποια μέρα από τη Μήλο και η γνωριμία τους είχε ξεχαστεί. Την εποχή όμως του πολέμου και της Κατοχής, όταν το όνομα του Σαράφη έγινε γνωστό από τη δράση του και συμμετοχή του στην Αντίσταση, η Πάσκοου θυμήθηκε τον παλιό της φίλο και περίμενε την ευκαιρία να επανασυνδεθούν. Πράγματι μετά την απελευθέρωση και ενώ ο στρατηγός ήταν και πάλι εξόριστος αυτή τη φορά στη Σέριφο, άρχισε η αλληλογραφία τους, που συνεχίστηκε και στη Μακρόνησο και στον Άγιο Ευστράτιο, όπου ο ταλαίπωρος Σαράφης πήγαινε άθελά του προς παραθερισμόν από τις εκάστοτε κυβερνήσεις./ Αυτή η ιστορία ήταν επόμενο να καταλήξει σ' ένα δυνατό αίσθημα και έτσι η Μάριον Πάσκοου, που ανυπομονούσε να συναντήσει τον καλό της, ζήτησε κάποτε το 1951, να έρθει στην Ελλάδα για να τον ιδεί. Τότε όμως δεν της θεώρησαν το διαβατήριο επειδή στην Αγγλία η Πάσκοου είχε γίνει γεν. γραμματέας του εκεί «Συνδέσμου για τη Δημοκρατία στην Ελλάδα»./ Μετά από πολλές διαδικασίες η Πάσκοου ήρθε το Γενάρη του '52 στην Αθήνα και κατέλυσε μάλιστα στο ξενοδοχείο «Νέον Αγγλίας» που ήταν στην πλατεία Συντάγματος. Παρόλο που ήταν ήδη 38 ετών φαινόταν ακόμη πολύ ελκυστική, όπως έγραφαν τότε οι δημοσιογράφοι οι οποίοι την πολιορκήσαν για να βγάλουν τη μεγάλη είδηση. Η Πάσκοου μάλιστα γνώριζε πολύ καλά και τα Ελληνικά και γι αυτό είχε μεταφράσει στα αγγλικά το βιβλίο του στρατηγού Σαράφη για τον ΕΛΑΣ./ Η «μεγάλη είδηση» βγήκε πράγματι τότε από μια δήλωση της Πάσκοου ότι «αναμένει το τέλος των διατυπώσεων για την τέλεση του γάμου τους». Το κουτσομπολιό φούντωσε όπως ήταν επόμενο, γιατί ο στρατηγός που ήταν τότε 62 ετών είχε αποφασίσει να παντρευτεί, εκτιμώντας την αφοσίωσή της στο πρόσωπό του. Η Πάσκοου είχε την υπομονή να τον συντρέχει στην περίοδο της μακρόχρονης εξορίας του ανά τα αιγαιοπελαγικά νησιά και είχε πιστέψει σ' αυτόν, αφού τον είχε γνωρίσει στη Μήλο πολύ νέα σε ηλικία 25 ετών και μετά 13 χρόνια αποφάσιζε να γίνει γυναίκα του. . . .».

σ.92: «. . . Στη Βουλιαγμένη θορυβώδεις παρέες με παιδιά, πεθερές και φουσαρμόνικες εγκαθίσταντο εκεί τα Σαββατοκύριακα. Στη Γλυφάδα δεν είχε όμως πολλή κίνηση, γιατί το προάστιο είχε ξεπέσει. Στο Φάληρο και στο Καλαμάκι πήγαιναν

ακόμη αρκετοί για να κάνουν μπάνιο, ενώ κόσμο πολύ συγκέντρωνε ήδη η Βάρκιζα. . . .».

σ.239: « . . . Αν δεν υπήρχε έντονο πρόβλημα ναρκωτικών, υπήρχε όμως έντονο πρόβλημα τεντυμποϊσμού. Το νέο αυτό φρούτο είχε εισβάλλει στην Αθήνα εκείνη την εποχή και η αθηναϊκή κοινωνία αισθάνθηκε την ανάγκη να αντιδράσει. Η αστυνομία ήταν και αυτή σε πολύ δύσκολη θέση οπότε στις αρχές Σεπτεμβρίου πήρε τις αποφάσεις της, με αφορμή επεισόδια κατά τη διάρκεια των οποίων δύο νεαροί έρριξαν ένα κεσέ γιαούρτι στο πρόσωπο μιας Αθηναίας στην Κυψέλη, ενώ άλλοι δύο πέταξαν σάπια σύκα σε μια Αμερικάνα, που περνούσε με τ' αυτοκίνητό της από το Κ α λ α μ ά κ ι . . . ».

Γιάννης Καιροφύλας: «Η Αθήνα στη δεκαετία του '60», εκδ. Φιλιππότης 1997, βιβλιοθήκη ΕΒΕ-ΚΠΣΝ, Ταξίθετικός αριθμός 938.912 ΚΑΙ.

σελ.144-145: « . . . Κέντρα διασκεδάσεως και ταβέρνες. . . Ζεστό το καλοκαίρι του '63. Η Αθήνα βράζει . . . Αρκετοί διασκεδάζουν στην παραλία, στα κοσμικά λεγόμενα κέντρα, όπου βέβαια, χρειάζεται γερό πορτοφόλι, γιατί οι λογαριασμοί είναι παραφουσκωμένοι . . . Η «Νεράιδα στο Καλαμάκι είχε ένα μοναδικό πρόγραμμα, που λίγα κέντρα παρουσίαζαν: Παμέλα και Βογιατζής, Καστρινός και Ζώκα. Τα μεγάλα ονόματα του τραγουδιού και του χορού κι ακόμη η Τζένη Βάνου, η Γιοβάννα, ο Γιώργος Μητσάκης και η Τζίλντα Τζίλ. Την ορχήστρα διηύθυνε ο Κώστας Κλάβας, ένας μαέστρος ανερχόμενος και πολύ αγαπητός. Τα ντεκόρ του μαγαζιού και αυτά υπέροχα, αφού έφεραν την υπογραφή του Γιώργου Ανεμογιάννη . . . »σελ.146: . . . Πολλά άλλα κέντρα όπως . . . «Τα Ηλιοβασιλέματα» στο Κ α λ α μ ά κ ι συγκέντρωναν και αυτά πολύ κόσμο και πρόσφεραν καλό φαγητό και ένα πλούσιο πρόγραμμα . . . ».

σελ. 152: « . . . Κατά κύματα εξακολουθούσαν οι Αθηναίοι να κατεβαίνουν στις Φαληρικές ακτές, παρά το ότι είχαν ήδη επισημανθεί περιοχές του, που δεν ήταν καθαρές. Εκείνο το Καλοκαίρι μάλιστα απαγορεύτηκαν τα μπάνια στον

Αλιμο, γιατί στο σημείο που έβγαινε ο αγωγός του Ελληνικού βρέθηκε η θάλασσα μολυσμένη. Ο κόσμος δεν τηρούσε όμως τις απαγορευτικές διατάξεις. Και ήταν επόμενο αφού την 1^η Ιουλίου 1963, η θερμοκρασία στην Αθήνα έφτασε τους 40 βαθμούς υπό σκιάν και με την αποπνικτική ατμόσφαιρα ο καθένας ήθελε να βρεθεί κοντά στη θάλασσα κι' ας μην ήταν και τόσο καθαρή . . . .».

σ.211: « . . .Μια απογευματινή εφημερίδα όμως καθιέρωνε το Μάρτη του 1963 μια ειδική στήλη. . .Ο συντάκτης της σημείωνε ότι . . . αναφερόταν στα λιγότερο «κοσμικά» (=κέντρα) . . . Ανέφερε λοιπόν, ότι σε μια πάροδο της παραλακής λεωφόρου, στο Καλαμάκι, στην οδό Πατριάρχου Ιωακείμ, στην ταβέρνα του «Τριβέλα» πριν κάμποσο καιρό είχαν αρχίσει να συχνάζουν εκείνοι που ήξεραν να φάνε ψάρι. Μια ολόκληρη τράτα κουβαλιόταν κάθε μέρα στο μικρό μαγαζί που διέθετε, όπως έλεγαν οι κρασοπατέρες και μοναδική ρετσίνα . . . .».

σ.250: «. . Ο συγκοινωνιολόγος Σμιθ για το οδικό δίκτυο . . .Ο συγκοινωνιολόγος Σμιθ που κλήθηκε να μελετήσει το κυκλοφοριακό, θεώρησε ως απαραίτητο μέτρο την κατασκευή των εξής 16 λεωφόρων, συνολικού μήκους 96,4 χλμ. και δαπάνης 3,5 δισ. δραχμών . . .Λεωφόρος Κηφισού . . .Λεωφ. Πάρνηθος . . . Λεωφόρος Βουλιαγμένης από λεωφόρο Αμαλίας, Ιλισσού, Αερολιμένα . . . Αναμφισβήτητα η βελτίωση του οδικού δικτύου θα συνέτεινε στη μείωση του μεγάλου αριθμού ατυχημάτων, τα οποία γίνονταν όλο και περισσότερα. . σ. 282: . . .Οι υποδείξεις του Σμιθ στο κενό . . .Πριν από ένα χρόνο ο διεθνούς φήμης καθηγητής συγκοινωνιολόγος συνέτασσε μια έκθεση, που είχε δημοσιοποιηθεί το Γενάρη του 1964 . . . Είχε διαπιστωθεί ότι από την Πύλη του Αδριανού περνούσαν το 1962 73.000 αυτοκίνητα την ημέρα και το 1964 πρέπει να είχαν ξεπεράσει τις 80.000 . . . Μέχρι τις αρχές του 1964 δεν φαινόταν πάντως να γίνεται καμία εφαρμογή των υποδείξεων του Σμιθ, παρόλο που είχε περάσει ένας ολόκληρος χρόνος από τότε που είχε υποβάλει την έκθεσή του. . . .».

Γιάννης Καιροφύλας: «Η Αθήνα στη δεκαετία του '70», εκδ. Φιλιππότης 2006, βιβλιοθήκη ΕΒΕ-ΚΠΣΝ, Ταξιδετικός αριθμός 938.912 ΚΑΙ.

σελ.30: « . . Μέσα στο καταχείμωνο (=1970) είχαμε και την προσγείωση ενός «Μπόϊνγκ 747» στο αεροδρόμιο του Ελληνικού. Μιλάμε για ένα αεροπλάνο με 18 τροχούς, που μπορούσε να μεταφέρει 342 επιβάτες. Οι Αθηναίοι κατέβηκαν να το δούνε και η αμερικανική εταιρία TWA ήταν περήφανη για το νέο της απόκτημα. Οι αρμόδιοι έλεγαν, ότι ίσως το 1971 να δρομολογηθεί το νέο αεροπλάνο στη γραμμή Αθηνών – Νέας Υόρκης . . . ».

σ.223: «Τα κέντρα της παραλίας. Οι Αθηναίοι και οι Αθηναίες ψυχαγωγούνται τα καλοκαιρινά βράδια στα κέντρα της παραλίας και ρίχνουν άφθονα λουλούδια στους καλλιτέχνες του τραγουδιού. Στα «Δειλινά» τραγουδούσε τότε ο Φίλιππος Νικολάου, ο Δημ. Μητροπάνος, η Πόλυ Πάνου, ο Χάρρυ Κλιν. Η κονσομασιόν στοίχιζε το καλοκαίρι του 1976 350 δρχ, και το Σάββατο το ταμπλ ντ' οτ είχε το ποσό των 680 δρχ., ποσό καθόλου ευκαταφρόνητο. Στη «Νεράιδα» τραγουδούσαν ο Πάριος και η Λίτσα Διαμάντη. . . .Κόσμος πολύς και στη «Φαντασία» στον Άγιο Κοσμά που εμφανιζόταν ο Σταμ. Κόκοτας, η Δούκισα, ο Μενιδιάτης . . . ».

Γιάννης Καιροφύλας: «Τα μεγάλα τζάκια της Αθήνας», Φιλιππότης 2003, βιβλιοθήκη ΕΒΕ-ΚΠΣΝ: Ταξιδετικός αριθμός: 938.912 ΚΑΙ.

σελ. 24: « . . .Στη δεκαετία του '50 πρώτα και μετά του '60 γίνεται η μεγάλη επανάσταση.Ο καλός κόσμος κατεβαίνει στα «κουτούκια». Τα ταβερνάκια μαζεύουν πολλούς επώνυμους. Τα «πατσατζίδικα» συγκεντρώνουν τη ξενυχτισμένη αθηναϊκή αριστοκρατία, που έχει διασκεδάσει σε κέντρα με μπουζούκια. Αυτά ανοίγουν πρώτα στη Συγγρού και μεταφέρονται σιγά σιγά στην παραλιακή, πρώτα Τζιτζιφιές και μετά προς Ά λ ι μ ο και Γλυφάδα. . . . ».

σελ.37: « . . .Πολλοί Αθηναίοι είχαν και έχουν διατηρήσει κτήματα έξω από την πόλη. Ακόμη και σήμερα υπάρχουν μερικά και δεν έχουν οικοπεδοποιηθεί. Την περίοδο εκείνη, μια που μιλάμε για την κοσμική ζωή της Αθήνας του 1963-64 στο κτήμα Γερουλάνου **ΣΤΟΥΣ Τ Ρ Α Χ Ω Ν Ε Σ** έγιναν με την παρουσία του τότε

διαδόχου Κωνσταντίνου οι γάμοι του Ν.Ι. Γερουλάνου με τη δεσποινίδα Ρενάτα Τσούκερτ. . . . .».

σελ.64: « . . .Στον Άγιο Κοσμά, εκεί απέναντι από το τέως αεροδρόμιο του Ελληνικού, το 1930 φαίνεται ότι πρωτοπαίχτηκε γκολφ από ξένους διπλωμάτες και Έλληνες, που είχαν ζήσει σε ξένες χώρες. Το γήπεδο βέβαια δεν ήταν κατάλληλο, αλλά οπωσδήποτε κάθε φορά που γινόταν μια αναμέτρηση παικτών μαζευόταν πολύς κόσμος της λεγόμενης τότε αριστοκρατίας . . . .».

Γιάννης Καιροφύλας: «Η Αθήνα και οι Αθηναίες», έκδ.Φιλιππούτη 1982. βιβλιοθήκη -ΕΒΕ-ΚΠΣΝ, ταξιθετικός αριθμός ΙΣΤ-2457-KR.

σελ.66: Δημοσιεύεται φωτογραφία στην παραλία του Αλίμου, με τον υπότιτλο: «Μία από τις καλύτερες αμμουδιές στη δεκαετία του 1930 είναι η θέση Άλιμος, στο Καλαμάκι. Η περιοχή εκείνα τα χρόνια είναι έρημη και η θάλασσα πεντακάθαρη. Οι Αθηναίες προτιμούν να πηγαίνουν οικογενειακώς σ'αυτή την όμορφη, αλλά κάπως μακρινή περιοχή, για να κάνουν το μπάνιο τους».

Γιάννης Καιροφύλας: «Αναμνήσεις ενός Αθηναίου»,έκδ. Καστανιώτη 2014, βιβλιοθήκη ΕΒΕ-ΚΠΣΝ, Ταξιθετικός αριθμός 889.39 ΚΑΙ.

σελ.98: « . . .Η πολυθρύλητη «Νεράιδα» στο Καλαμάκι» . . . .Τα καλοκαίρια βέβαια είχαν μεγάλη πέραση τα εξοχικά κέντρα διασκεδάσεως, που ήταν έξω από το κέντρο της Αθήνας, σε διάφορα προάστια, γιατί πολύς κόσμος ήθελε να αποφύγει το καμίνι της πρωτεύουσας. Έτσι τη δεκαετία του '60 βασίλευε το κέντρο «Νεράιδα» στο Καλαμάκι γιατί είχε και πολύ ωραίο καλλιτεχνικό πρόγραμμα . . . Η Παμέλα, που είχε τότε τη «Νεράιδα» . . . έφερε στην αρχή του καλοκαιριού τον περίφημο Γάλλο τραγουδιστή Σασά Ντιστέλ . . . στα τέλη Ιουλίου του '63 έφερε και ένα άλλο μεγάλο Γάλλο καλλιτέχνη, το Σαρλ Αζναβούρ που μεσουρανούσε εκείνα τα χρόνια διεθνώς. . . .».

σ. 105: Στο Καλαμάκι υπήρχαν τη δεκαετία του '60 και τα «Ηλιοβασιλέματα», ένα κέντρο στο οποίο οι Αθηναίοι και οι Αθηναίες πήγαιναν να ακούσουν το Μανώλη Χιώτη και τη Μαίρη Λίντα, όπως και τη Λάουρα, την Αντζελα Ζήλεια. .. Εκείνα τα χρόνια στο κέντρο «Α κ ρ ω τ ή ρ ι» στον Άγιο Κοσμά όσοι Αθηναίοι και Αθηναίες πήγαιναν είχαν την τύχη ν'ακούνε το μάγο του πιάνου Λεβ και την ορχήστρα του. . . και το πρώτο ποτό είχε 35 δραχμές, ποσό αστρονομικό εκείνη την εποχή για τα φτωχά μας βαλάντια . . . .».

Ευώνυμος Οικολογική Βιβλιοθήκη, «και περνούσανε τα τραμ ...», συλλογή υλικού- επιμέλεια: Σάκης Κουρουζίδης, Αθήνα 2003, έκδοση Υπουργείου Μεταφορών και Επικοινωνιών, Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης, Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης 2000-2006, ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Ταξιθ. Αρ. 03646/2003-1.

Σημείωση Α.Θ.: Θα μπορούσε το «θέμα» να θεωρηθεί αταίριαστο με την επιδίωξη του παρόντος, παρά το γεγονός ότι το τραμ διέρχεται περισσότερο από δέκα πέντε χρόνια από την Παραλιακή ζώνη του Αλίου (βλ. και σ' ΤΟ ΧΡΕΟΣ, σελ. 325, κεφάλαιο «ΤΡΑΜ – Διέλευση από την Παραλία, όπου αποφάσεις Δ.Σ., μελέτες, τοπογραφικά, κινητοποιήσεις φορέων/κατοίκων κλπ). Όμως, εκτιμώ, ότι είναι σχετικό, αφού: στη σελ. 181, κεφάλαιο «Το νέο τραμ της Αθήνας. Το πρώτο δρομολόγιο το Μάιο του 2004 και μετά . . . κάθε 5 λεπτά», δημοσιεύονται στη σελ. 184, 2 φωτογραφίες με κοινό τίτλο «Το στρώσιμο των γραμμών σε εξέλιξη στον Ά λ ι μ ο», και σελ. 185 τοπογραφικό με πράσινο χρώμα για τη «Γραμμή του τραμ» και στη Λεωφόρο Ποσειδώνος και στον Ά λ ι μ ο. Για το λόγο αυτό συμπεριλαμβάνω και καταγράφω τα πιο κάτω ιστορικά στοιχεία:

σελ.7: «Πρόλογος. Η μακρά ιστορία των μέσων σταθερής τροχιάς και ειδικά του τραμ, έχει αποτυπωθεί ποικιλοτρόπως. Με σχέδια και σκίτσα στην αρχή, με το πινέλο και τη φωτογραφική μηχανή αργότερα, με τεχνικά κείμενα, χρονογραφήματα, ποιήματα, ταξιδιωτικές εντυπώσεις, σε οδηγούς πόλεων και τουριστικούς οδηγούς. Μπήκαν σε μουσεία, πρωταγωνίστησαν σε ταινίες, τραγουδήθηκαν όσο

κανένα άλλο μέσο μεταφοράς. Ενέπνευσαν δημιουργούς κάθε είδους καθώς συνδέθηκαν με τις κοινωνικές και πολιτιστικές διεργασίες στις χώρες που τα χρησιμοποιούσαν. Η εξέλιξη των πόλεων, της βιομηχανίας και του εμπορίου δεν θα μπορούσαν να διαβαστεί αυτοτελώς, χωρίς την αναφορά στα μέσα σταθερής τροχιάς, κυρίως το τρένο και το τραμ . . . .».

σελ.18: «Το τραμ και τα άλλα δίκτυα αστικών- προαστιακών μέσων σταθερής τροχιάς στην Ελλάδα. Σύντομο ιστορικό: 1835: Πρώτη ιππήλατη συγκοινωνία με άμαξες μεταξύ Αθηνών- Πειραιώς. Πρόταση του Γάλλου Φ. Φεράλδη για σιδηροδρομική σύνδεση Αθηνών – Πειραιώς. 1869: Στις 27 Φεβρουαρίου, επίσημα εγκαίνια του σιδηροδρόμου Αθηνών – Πειραιώς. Από το σταθμό του Θησείου οι προσκεκλημένοι ανεβαίνουν στα εννέα οχήματα της αμαξοστοιχίας και μετά από 15' φτάνουν στον Πειραιά. Από την επομένη αρχίζουν τα κανονικά δρομολόγια, 8 τις καθημερινές και 9 τις Κυριακές. Τα εισιτήρια κοστίζουν 1 δρχ. για την Α' θέση, 75 λεπτά για τη Β' και 45 λεπτά για τη Γ' . 1882: Εμφανίζεται το πρώτο ιππήλατο τραμ στους δρόμους της Αθήνας. Από το κέντρο φθάνει ως τα Πατήσια, τους Αμπελοκήπους, την Κολοκυνθού, το Ζάππειο και τον Κεραμεικό. Την εκμετάλλευση έχει αναλάβει εταιρία βελγικών συμφερόντων με την ονομασία «Ανώνυμος Εταιρεία Ιπποσιδηροδρόμων και Τροχιοδρόμων Αθηνών και Περιχώρων». Το εύρος τροχιάς του δικτύου είναι 1 μέτρο. 1883: . . . Αρχίζουν οι εργασίες για την κατασκευή του σιδηροδρόμου Αθηνών – Λαυρίου και Αθηνών Κηφισιάς (το περιβόητο «Θηρίο»). 1885 . . . 1887: Ξεκινά τη λειτουργία του ο ατμήλατος τροχιόδρομος της πρωτεύουσας, γνωστός ως «Κωλοσούρτης» . . . Με το δίκτυο του τραμ το 1902 μετακινήθηκαν 5.200.000 άνθρωποι και μετά το 1910, όταν ηλεκτροκινήθηκε το δίκτυο, μετακινούνταν 23.250.000 άνθρωποι ετησίως. . . . 1948: Κυκλοφορία της πρώτης γραμμής τρόλεϋ στην Ελλάδα (Πειραιάς – Καστέλα). 1953: Αρχίζει το ξήλωμα των γραμμών του τραμ στην Αθήνα και η πλήρης κατάργησή του γίνεται στις 15 Οκτωβρίου 1960. Τελευταίες γραμμές που λειτούργησαν ήταν οι γραμμές Κολοκυνθούς, Πετραλώνων και Ρουφ. Το τροχιοδρομικό δίκτυο υποκαταστάθηκε, εν μέρει, από δίκτυο τρόλεϋ και το υπόλοιπο από θερμικά λεωφορεία. . . . 1977: Σταματά η λειτουργία του τελευταίου

τραμ στην Ελλάδα, αυτό του Περάματος. 1982-1983: Ο Υπουργός ΧΟΠ Αντώνης Τρίτσης προτείνει τη δημιουργία δικτύου τραμ-προμετρό στα πλαίσια του νέου Ρυθμιστικού Σχεδίου της Αθήνας. 1992-2000: Κατασκευή και έναρξη λειτουργίας του νέου μετρό της Αθήνας. 2002: Έναρξη της κατασκευής του νέου τραμ της Αθήνας, καθώς και της προαστιακής σιδηροδρομικής γραμμής προς το νέο αεροδρόμιο Ελ. Βενιζέλος . . . .».

Σημείωση: στη σ.99 έχει φωτογραφίες με τίτλο «Ο «Κωλοσούρτης» στο Νέο Φάληρο, 1891», και, «Ο «Κωλοσούρτης» στην παραλιακή μπροστά στο ξενοδοχείο Ακταίον, 1907 (συλλογή Γιώργου Νάθενα)», στη σελ.129 φωτό με τίτλο «Το Παλαιό Φάληρο με το τραμ ενταγμένο στο τοπίο, 1916», στη σελ. 131 φωτό με τίτλο «Το τραμ στο Π. Φάληρο, στην κεντρική νησίδα της λεωφόρου Ποσειδώνος στο ύψος του Φλοίσβου κοντά στο Τροκαντερό, τέλη της δεκαετίας του '30 (συλλογή Γιώργου Νάθενα)», και «Δύο εικόνες με το τραμ στην παραλιακή και το Φλοίσβο (αρχείο Σπύρου Κωνσταντόπουλου)».

Κεφάλαιο δεύτερο

Τραγούδια για το Καλαμάκι

(διαδίκτυο – βιβλία- εγκυκλοπαίδειες)

«Ελένη Κολπαδόρα».

Στίχοι-μουσική Γρηγόρη Ασίκη (Κωνσταντινούπολη 1890- Βύρωνας 1967).

Με ξεμυάλισες Ελένη,/ άχ εσύ δαιμονισμένη./ Έλα μια στιγμή κοντά μου/ πού' χω να σου πω κυρά μου.// Είσαι Ελένη κολπαδόρα/ πως θα ξεμπερδέψω τώρα/ με

τα νάζια που μου κάνεις/ βάλθηκες να με τρελάνεις.// Είσαι μερακλού Ελένη,/ αχ
καμία δε σου βγαίνει,/ φορείς και τα βραχιολάκια/ που 'ναι όλα σου μεράκια.//
Στραβά βάζεις το καπέλο/ και γι αυτό εσένα θέλω./Στα γοβάκια σου κι η φούστα/
αχ ψοφώ για τέτοια γούστα.// Αμάν, αμάν, αφού το ξέρεις πως πονάω,/ τι είν'
αυτά που μου κάνεις;/ Μήπως είσαι κανάς φονιάς αμάν,/ θέλεις να με πεθάνεις,
αμάν, αμάν.// Γειά σου Ασίκη μου, γειά σου. // Αφου μ έμπλεξες τσαχπίνα/ έλα να
περνούμε φίνα,/ να ζηλεύουν τα κορίτσια/ κι όλοι εδώ μες την Αθήνα./ Σένα θέλω
Ελενάκι, πάμε για το Κ α λ α μ ά κ ι / να γλεντήσουμε να πιούμε/ και να
φωτογραφηθούμε.// Αχ εσύ με τα κολπάκια σου, άχ!.

«Μέσα σε μια βαρκούλα».

Στίχοι-μουσική: Μιχάλης Γενίσαρης (Αγ.Σοφία Πειραιά 1917 – Αθήνα 2005).

Μου είπανε δυό φίλοι μου/ πως ήσουν στη Βούλα/ αγκαλιασμένη μ'ένανε/ μέσα
σε μια βαρκούλα. (χ2)// Τον φίλαγες σε φίλαγε/ στη βάρκα είσαστε μόνοι/ και σένα
είδανε καλά/ κρατούσες το τιμόνι. (χ2)// Η βάρκα πήγαινε ανοιχτά/ κατά το Κ α λ
α μ ά κ ι / και μένα δε σκεφτόσουνε/ μικρό μου κοριτσάκι. (χ2)// Πήγατε και
γλεντήσατε κάτω στην παραλία/ και μένα δεν λογάρισες/ με τρώει η αγωνία (χ2).

«Με τις αριστοκράτισσες»

Στίχοι-μουσική: Στράτος Παγιουμτζής (1904 Αϊβαλί Μ.Ασίας- 1971 Ν.Υόρκη).

Με τις αριστοκράτισσες/ γουστάρω να γλεντάω// με τις κουρσάρες να γυρνώ/ και
να καλοπερνάω.// Να έχουν μάτσα τα λεφτά/ σπίτι στο Κολωνάκι/ και μία βίλα
όμορφη/ αχ, κοντά στο Κ α λ α μ ά κ ι.// Με τις αριστοκράτισσες/ πηγαίνω
κρουαζιέρα/ μες του Αιγαίου τα νησιά/ κι ακόμα παραπέρα.// Έχουν κότερα
γοργά/ που φτερουγούν στο κύμα/ για αυτό κι εγώ για πάρτη σου/ άχ, γίνουμαι
πάντα θύμα.

«Μην περάσεις απ' τη γειτονιά μου» (1934).

Στίχοι: Κώστας Σκαρβέλης (Κωνσταντινούπολη 1880- Αθήνα 1942).

Μουσική: Μάρκος Βαμβακάρης (Άνω Σύρος 1905 – Αθήνα 1972).

Μη περάσεις απ' τη γειτονιά μου/ μάγκα μη σε ξαναδώ μπροστά μου/ Έμαθα μες
το Πασαλιμάνι/ αγαπάς μια μόρτισσα αλάνι.// Τράβα ρε μάγκα και αλάνι/ τράβα
για το Πασαλιμάνι.//Απ τη μόρτισσα γλυκά φιλάκια/ κάθε βράδυ γλέντι και
χαδάκια/ Κι έτσι την περνάς μαζί της φίνα/ και ξεχνάς ν' ανέβεις στην Αθήνα.//
Τώρα πια ρε μάγκα για να ξέρεις/ μ' έχασες για πάντα δε θα με βρεις/ Θα γλεντάω
μες το Κ α λ α μ ά κ ι / κάθε βράδυ με το χασαπάκι.// Τράβα ρε μάγκα και αλάνι/
τράβα για το Πασαλιμάνι.

«Πες το ναι και δεν θα χάσεις» (1940).

Στίχοι – μουσική: Κώστας Σκάρβελης.

Μη μου λες το όχι πάντα/ κι ας' τα πείσματα στην μπάντα/ κοίτα να τ' αποφα-
σίσεις/ και τη φτώχεια πια ν' αφήσεις.// Πές το ναι και δεν θα χάσεις/ Αχ φίνα θα
καλοπεράσεις/ Φίνα θα καλοπεράσεις/ Πες το ναι και δεν θα χάσεις.// Θα
πηγαίνεις στη Γλυφάδα/δυό φορές την εβδομάδα/ κι άλλες τρεις μικρό κουκλάκι/
θα γλεντάς στο Κ α λ α μ ά κ ι.// Πες το ναι και δεν θα χάσεις/ αχ φίνα θα
καλοπεράσεις/ φίνα θα καλοπεράσεις/ βρε πες το ναι και δεν θα χάσεις.// Θα 'σαι
στα χρυσά ντυμένη/ όμορφή μου χαϊδεμένη/ τα χιλιάρικα για πάντα/ θα 'ναι φως
μου μες τη τσάντα.

«Καροτσέρη τράβα»

Στίχοι-μουσική: Απόστολος Χατζηχρήστος (Σμύρνη 1901 – Αθήνα 1959).

Τράβα, τράβα, τράβα/ καροτσέρη τράβα/ και στο Κ α λ α μ ά κ ι / κόψε για
ουζάκι/ ε! ρε ντουινιά.// Τράβα, τράβα, τράβα/ στη Γλυφάδα τράβα/ για καλό

κρασάκι/ και για μπαρμπουνάκι/ ε! ρε ντουινιά.// Γύρνα πίσω τράβα/ στην Αθήνα
 τράβα/ κι άκου μπουζουκάκι/ απ το Συμυρνιωτάκι/ ε! ρε ντουινιά.

Σημείωση: Ο Γ. Σμαράγδης, στο «Καλαμάκι», σ.22 αναφέρει στίχους από το τραγούδι αυτό, γράφοντας: «. . . . πράγμα που ύμνησε και ο λαϊκός βάρδος Βασ. Τσιτσάνης στον «Αμαξά» Τ Ο Υ: Τράβα, τράβα, τράβα, καροτσέρη τράβα ...». Ίσως να το τραγουδούσε και ο Β.Τσιτσάνης. Στη σελίδα του, στο διαδίκτυο, δεν περιλαμβάνεται στα δικά του τραγούδια. Αυτό, έχει ορθό τίτλο «Καροτσέρη τράβα», και γράφτηκε και συντέθηκε από τον Απόστολο Χατζηχρήστο. Το τραγουδούσε (και ;;) ο Σπύρος Ζαγοραίος. Με αυτόν το έχω ακροαστεί.

Μέρος δέκατο τέταρτο

Ελληνικό - Αεροδρόμιο, απαλλοτριώσεις (1937-1972)

Βασίλειος Χρ. Πετράκος

«Ταφικός Περίβολος Ελληνικού, Πίναξ 33», μελέτη, «Αρχαιολογικόν Δελτίον –Υπηρεσία Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεως – Υπουργείον Προεδρίας της Κυβερνήσεως», τόμος 17 (1961 - 62), μέρος Β΄ Χρονικά, σελ. 30- 35.

«Η επέκτασις του αεροδρομίου του Ελληνικού προς ΝΑ προσέκρουσεν εις έν εκ των γνωστοτέρων ταφικών μνημείων της Αττικής και των καλύτερον διατηρου-

μένων, τον ταφικόν περίβολον τον υπό του Wrede εν Attische Mauren δημοσιευόμενον. Η επέκτασις του αεροδρομίου ήτο ούτω σχεδιασμένη ώστε ο περίβολος έπιπτεν ακριβώς εις το μέσον του τροχοδρόμου (taxiway) του ευρισκομένου αμέσως και ΒΑ του μεγάλου διαδρόμου προσγειώσεως και απογειώσεως (runway), του προοριζομένου δι αεροσκάφη μεγάλης ταχύτητος. Μεταβολή των σχεδίων του αεροδρομίου, έστω και κατά μικρόν, ότε επελήφθη του θέματος η ημετέρα υπηρεσία, ήτο αδύνατος διότι η κατασκευή του τροχοδρόμου είχε προχωρήσει και τα συνεργεία προέβαινον εις κατεδαφίσεις πέριξ του μνημείου.

Τη εισηγήσει του υπογράφοντος η Υπηρεσία Αρχαιοτήτων κι Αναστηλώσεως προέκρινεν ως την μάλλον συμφέρουσαν λύσιν την μεταφοράν του μνημείου αλλαχού, διότι η θέσις αυτού, έστω και αν ακόμη δεν ημποδίζεν αμέσως την κίνησιν των αεροσκαφών, θα απαιτέλει λόγω του ύψους του (5 μέτρα υπέρ την επιφάνειαν του τροχοδρόμου) γενικώτερον εμπόδιον. Το Υπουργείον Συγκοινωνιών και Δημοσίων Έργων, επειγόμενον όπως προχωρήσει η εκτέλεσις του έργου, κατέβαλεν την απαιτουμένην δαπάνην. Η όλη εργασία της ανασκαφής, σημάνσεως, μεταφοράς και ανακατασκευής απήτησε χρόνον τεσσάρων μηνών περίπου. Την νέαν θέσιν του μνημείου, εντός του παρά την παραλίαν περιβόλου του Αμερικανικού Κολλεγίου Θηλέων, προσέφερε το Υπουργείον Συγκοινωνιών και Δημοσίων Έργων (Σχέδια 1 - 5).

α) Ανασκαφή: Πρώτον βήμα εις το έργον μεταφοράς του μνημείου υπήρξεν η πλήρης, μέχρι του φυσικού βράχου, ανασκαφή του χώρου, εφ' όσον επρόκειτο να μεταβληθή παντελώς η μορφή του και να κατέλθη το επίπεδον αυτού κατά δύο περίπου μέτρα. Η επίχωσις εσωτερικώς, πλησίον του μακρού τοίχου, έφθανε μέχρι το μέσον του τετάρτου δόμου άνωθεν, του δε βάθρου του κατά το μέσον του τοίχου ευρισκομένου μόνον οι δύο ανώτεροι δόμοι εφαινοντο . . . . .{ακολουθούν λεπτομερειακές αναφορές για τα στρώματα των επιχώσεων} ... Υπό το τέταρτον στρώμα ο φυσικός κροκαλοπαγής βράχος. Η δημιουργία των στρωμάτων αυτών οφείλεται εις τον ΒΑ του μνημείου μικρόν ποταμόν, όστις κατά τους αρχαίους χρόνους είχε διαμορφώσει και το έδαφος εφ' ου υφίστατο τούτο.

Τα κατά την ανασκαφήν ευρεθέντα έκειντο ή σχεδόν επί της επιφανείας ή εντός του πρώτου και του δευτέρου στρώματος. Τα λοιπά ήταν τελείως καθαρά.

Εκ της ανυπαρξίας ευρημάτων θα πρέπει να υποθέσωμεν ότι ο περίβολος εσυλήθη συστηματικώς όχι μόνον κατά τους νεωτέρους χρόνους αλλά και παλαιότερον. Εις φυσικήν κοιλότητα του εδάφους διαστάσεων 1,40 X 2,80, μετά την μεταφοράν του μνημείου και τον πλήρη καθαρισμόν του βράχου, ευρέθησαν υπολείμματα ισχυροτάτης καύσεως, ουδέν όμως ίχνος οστών ή κτέρισμά τι. Εις το αυτό σημείον, υψηλότερον, ευρέθη άλλη καύσις, μικροτέρα, και εντός αυτής η εν πιν.34 β δακρυδόχος. Κατά την γωνίαν την σχηματιζομένην υπό της ΝΔ και ΒΔ πλευράς, απεκαλύφθη, επί του εδάφους, σειρά πέντε λίθων ακατεργάστων, οίτινες όμως ουδεμίαν προς το κτήριο σχέσιν είχαν . . . {...} Των επιχώσεων αυτών ουδεμία χρονολόγησις δύναται να γίνη. Η κατά τη νύκτα της 5^{ης} Νοεμβρίου 1961 γενόμενη βροχή έδειξεν ότι και βαρύτατα αντικείμενα, ήτο δυνατόν να φθάσουν μέχρι του μνημείου.

β) Τοιχοδομία: Η τοιχοδομία του περιβόλου ακολουθεί την μορφήν της ισοδόμου, το ύψος όμως των δόμων μειούται συνεχώς. {...} Ο τρόπος ούτος δύναται να καταταχθή ως παράλληλος εις τας υπό του καθηγητού κ.Α. Ορλάνδου αναφερομένας περιπτώσεις του ισοδόμου συστήματος. {...} Προς τους αρμούς του τοιχοβάτου ουδεμία αρμονική αντιστοιχία εκ μέρους των αρμών των άνω αυτού δόμων υπάρχει. Αντιθέτως, κατά την ΝΑ πλευράν, έχομεν ενιαχού σύμπτωσιν των αρμών του τοιχοβάτου προς τους της ευθυτηρίας. Η έλλειψις συμπτώσεως των αρμών των δόμων δεν οφείλεται εις ατέλειαν του μνημείου, αλλά εις πρακτικής ανάγκας, αι οποίαι υπεχρέωσαν τους κατασκευαστάς να μη χρησιμοποιούν υλικόν των επιθυμητών πάντοτε διαστάσεων, χάριν οικονομίας. Κατά την εποχήν αυτήν και την αμέσως προηγουμένην, εδίδετο μεγάλη σημασία εις την σχετικήν θέσιν των αρμών. Ως παρατηρήθη όμως από του τέλους του Ε' αιώνος και ιδία κατά τον Δ' παρατηρείται χαλάρωσις, η οποία είναι ιδιαιτέρως έκδηλος ενταύθα.

γ) Θεμελίωσις: Η θεμελίωσις δεν είναι η αυτή και εις τας τρεις πλευράς. Εις την ΒΔ ο τοιχοβάτης πατεί επί του βράχου, εις την ΝΑ υπάρχει υπό τον τοιχοβάτην η ευθυντηρία, ενώ εις την ΝΔ μακράν πλευράν υπάρχουν εν συνόλω υπό τον τοιχοβάτην τέσσαρες δόμοι. Την άνισον ταύτην θεμελίωσιν υπηγόρευσε η φυσική διαμόρφωσις του εδάφους, δηλαδή το υψηλότερον σημείον του βράχου παρατηρήθη κατά την ΒΔ πλευράν, το δε χαμηλότερον εις το κέντρον περίπου της ΝΔ. Δια την καλύτεραν έδρασιν της ΒΔ πλευράς είχε λαξευθή ο βράχος προς δημιουργίαν αύλακος της οποίας το βάθος εποίκιλεν μέχρι 0.10. Παρειάν παρουσίαζε μόνον κατά την ΒΔ πλευράν, ενώ εσωτερικώς ήτο ανοικτή, εξισουμένη προς το έδαφος. Η παρειά ήτο τεθλασμένη και τούτο δεικνύει ότι οι κατασκευασταί εξεμεταλλεύθησαν φυσικήν ταπείνωσιν του εδάφους την οποία εξωμάλυναν (Σχεδ. 6).

δ) Κατεργασία των λίθων. Ουδεμιιάς λιθοπλίνθου η επιφάνεια είναι επίπεδος. Παρουσιάζουν, ούτως ειπείν, κυματισμούς. Η όψις των φαίνεται εξωτερικώς λεία και τούτο οφείλεται κατά ποσοστόν εις ατμοσφαιρικός επιδράσεις. Εις το εσωτερικόν αντιθέτως παρουσιάζεται τραχεία και με ανωμαλίας. Άπαξ μόνον, εις τον τρίτον εκ δεξιών λίθων του τετάρτου δόμου, άνωθεν της ΝΑ πλευράς, έχομεν αμφοτέρας τας όψεις λείας. Ο λίθος όμως ούτος παρουσιάζει το παράδοξον δια το μνημείον ότι αποτελείται εκ δύο ορθίων λίθων, οι οποίοι ουδένα σύνδεσμον μεταξύ των είχαν. Υπετέθη ότι απετέλουν εξ αρχής ένα λίθον, όστις λόγω της επιδράσεως των βροχών διεβρώθη και εχωρίσθη. Το ομοίομορφον όμως του πάχους εκάστου, παρά το τραχύ της εσωτερικής επιφανείας, και η κανονικότης των δημιουργεί δισταγμούς εις την παραδοχήν της εκδοχής αυτής. Πιθανόν να ήσαν εξ αρχής δύο λίθοι, αν και εις την θέσιν όπου ευρίσκοντο απετέλουν μειονέκτημα δια την αντοχήν και την ευστάθειαν του μνημείου, αν δεχθώμεν ότι είχαν εξ αρχής την εξ 0,07 περίπου μεταξύ των απόστασιν. Αναθύρωσις ουδαμού παρατηρήθη, τουλάχιστον εξ ιχνών λιθουργικών εργαλείων. Διεπιστώθη όμως κοίλανσις των μικρών επιφανειών των λιθοπλίνθων. Εκάστη λιθόπλινθος παρουσιάζει εις την κάτω οριζοντίαν παρυφήν και εις μίαν των καθέτων τμήσιν η οποία τονίζει τους αρμούς (φαρσί)! Το σύστημα τούτο, το

οποίον παρουσιάζεται και εις άλλα μνημεία, εφηρμόσθη κυρίως ενταύθα προς αποφυγήν βλαβών κατά την τοποθέτησιν των λίθων. Έμμεσον αποτέλεσμα είναι η ωραιότερα εμφάνισης του κτίσματος.

ε) Υλικόν. Βασικόν μειονέκτημα του μνημείου είναι το υλικόν εκ του οποίου έχει κατασκευασθή. Ο κροκαλοπαγής ούτος λίθος, συναντώμενος από του Υμηττού έως της θαλάσσης, υπόκειται εις φθοράν περισσότερον παντός άλλου. Οι πλησίον του εδάφους ή εντός αυτού λίθοι, ενώ κατά την ανασκαφήν δεν παρουσιάζουν εμφανείς ζημίας, κατά την μεταφοράν έδειξαν μικράν αντοχήν.

στ) Μεταφορά και ανακατασκευή. Η διάλυσις και μεταφορά του μνημείου εγένετο δια κοινού γερανού αυτοκινήτων. Έκαστος λίθος μετά την αρίθμησίν του κατεβιβάζετο και ετοποθετείτο επί ανοικτού οχήματος και μετεφέρετο εις τον χώρον της ανακατασκευής. Η ανίδρυσις του μνημείου, αντιθέτως προς την μεταφοράν, παρουσίασεν μεγάλας δυσκολίας ιδιαίτατα μέχρι του τοιχοβάτου. Πρέπει να τονισθή ότι μετεφέρθησαν και τα θεμέλια του μνημείου τα οποία ετοποθετήθησαν. Σήμερον δεν είναι ορατά διότι έχουν καλυφθή. Η από του τοιχοβάτου και άνω εργασία απήτησεν το 1/10 του όλου χρόνου του δαπανηθέντος δια την ανακατασκευήν (Πιν. 33 α, β).

ζ) Σύνδεσμοι. Ουδείς σύνδεσμος παρατηρήθη μεταξύ των λίθων. Μοχλοβόθρια υπάρχουν επί όλων σχεδόν των λίθων πλην των του ανωτάτου δόμου.

η) Ευρήματα. Τα ευρήματα της ανασκαφής είναι ολίγα και άνευ πολλού ενδιαφέροντος. Εκ των αγγείων τα μάλλον ακέραια είναι ληκύθια χονδροειδούς κατασκευής και δακρυδόχος πρώϊμος ευρεθείσα, ως ανεφέρθη, εις την ετέραν των πυρών (Πιν. 34 β). Ευρέθησαν ωσαύτως πολλά τεμάχια φιαλιδίων με εμπίεστον διακόσμησιν ανθεμίων του β' ημίσεος του Δ' π.Χ. αιώνας, λαιμός λουτροφόρου του τέλους του Δ' αιώνας και τεμάχιον εξ ερυθρομόρφου οινοχόης σώζον τμήμα πτερωτής μορφής, πιθανώς Έρωτος. Γλυπτών ευρέθησαν τεμάχια ποδών δύο τουλάχιστον λεόντων. Ίσως είναι υπολείμματα συμπλέγματος το οποίον ίστατο επί του βάθρου του μνημείου. Επίσης τμήμα γοργονείου, ήτοι η

γλώσσα μετά της κάτω σιαγόνος και τεμάχια κυματίων βάρων (Σχεδ. 7) ως και συμπαγή λίθινα ομοιώματα αγγείων, αλαβάστρων ως επί το πλείστον».

Σημείωση: Προς το τέλος του τόμου, υπάρχει «Πίναξ 33» ήτοι δημοσιεύονται δύο φωτογραφίες, (άνω και κάτω, ίδια σελίδα), με την υπόμνηση: «Αττική. Μνημείον Ελληνικού: α-β. Το μνημείον εις την αρχικήν (άνω) και την νέαν του θέσιν (κάτω)». Και στην επόμενη σελίδα «Πίναξ 34 β», με φωτογραφία και υπόμνηση: «β. Ευρήματα εκ της ανασκαφής του ταφικού περιβόλου του Ελληνικού» μεταξύ των οποίων και η αναφερθείσα «δακρυδόχος».

Δήμος Ελληνικού- Αργυρούπολης, «Ελληνικό, ψυχή της πόλης μας είναι οι μνήμες της, Ιστορικό λεύκωμα για την προβολή της Ιστορίας της περιοχής του Ελληνικού» (κείμενο και πολλές φωτογραφίες), 2018, συγγραφή-επιμέλεια κειμένων Χάρης Πασβαντίδης, χαιρετισμός Δημάρχου Γιάννη Κωνσταντάτου.

Σημείωση Α.Θ.: Απευθύνω και από τη θέση αυτή θερμές ευχαριστίες στην αγαπητή φίλη και επί πολλά χρόνια δημοτική σύμβουλο Ελληνικού και εκδότρια της τοπικής εφημερίδας «Νέα του Ελληνικού», Δόμνα Δασκαλάκου (η έντονη προσωπικότητα, πολυετής παρουσία και οι δραστηριότητες της, προκύπτουν ΚΑΙ από τις σελίδες του βιβλίου) η οποία μου υπέδειξε και μου δώρισε το πιο πάνω λεύκωμα (Σεπτ. 2019), η έκδοση του οποίου είχε διαλάβει της προσοχής μου.

σελ.4: Από το Χαιρετισμό του Δημάρχου Γιάννη Κωνσταντάτου: «Ελληνικό. Μια πόλη που δημιουργήθηκε τον 20^ο αιώνα, αλλά που η ιστορία των ανθρώπων της χάνεται στα βάθη των αιώνων. Μια πόλη απότοκος μιας μεγάλης Καταstro-φής αλλά και δημιούργημα μιας επικής Αναγέννησης./ Η ιστορία του Ελληνικού αποτελεί την εν γένει ιστορία του Ελληνισμού. Στον τόπο αυτό ενώθηκαν τα κομμάτια της προσφυγικής και της γηγενούς Ελλάδας για να ζήσουν, να εργαστούν, να ευτυχίσουν, να δημιουργήσουν πάνω στο ίδιο χώμα, κάτω από τον ίδιο ήλιο, δίπλα στην ίδια θάλασσα, ανάμεσα στους ίδιους αγέρηδες, που χύνονται από τον Υμηττό και αυλακώνουν τον Σαρωνικό. . . Ο Δήμος μας, ο

Δήμος πλέον Ελληνικού-Αργυρούπολης, με την έκδοση αυτού του λευκώματος θέλει να τιμήσει τη μνήμη των πρώτων σκαπανέων του Ελληνικού αλλά και όλων εκείνων, που στο διάβα της ιστορίας έσμιξαν μαζί τους και έκτισαν από τα θεμέλια μια καινούρια πόλη . . . . Γιάννης Κωνσταντάτος».

σελ.8: Από τα «Λίγα λόγια για το Λεύκωμα»: «. . .Υποδέχτηκα και καλωσόρισα την ευθύνη (εννοεί: συγγραφής και επιμέλειας), αισθανόμενος ότι αναλαμβάνοντας το εγχείρημα αυτό, επιτελώ ένα μέρος του χρέους μου απέναντι στους προγόνους μου που έζησαν και μαρτύρησαν στον Πόντο, αλλά και προς εκείνους, που μετατρέποντας την οδύνη του ξεριζωμού σε ηδονή δημιουργίας έχτισαν από την αρχή και από τα θεμέλια την πόλη του Ελληνικού . . . Χάρης Πασβαντίδης, επιμελητής έκδοσης».

σελ.101: «Στη νοτιοανατολική πλευρά του αεροδρομίου βρέθηκε ένα ταφικό μνημείο, το οποίο αποδομήθηκε, λόγω της επέκτασης του αεροδρομίου το 1961 και αναδομήθηκε στις εγκαταστάσεις του Αμερικανικού Κολλεγίου Θηλέων, εκεί που σήμερα υπάρχουν τα γραφεία της Υπηρεσίας Πολιτικής Αεροπορίας. Σύμφωνα μάλιστα με τον καθηγητή αρχαιολογίας Μ.Τιβέριο, το όνομα του Δήμου Ελληνικού οφείλεται σε αυτό το μνημείο. Συγκεκριμένα, γράφει: «Το αεροδρόμιο του Ελληνικού, όπως και ο Δήμος, πήρε το όνομά του από μνημειώδη ταφικό περίβολο που ήταν ορατός ανά τους αιώνες στη ΝΑ πλευρά του». Το μεγαλύτερο ταφικό μνημείο σχήματος Π στην Αττική, που «δήλωνε ανά τους αιώνες την ελληνικότητά του». Ιστορικό επίσης ενδιαφέρον παρουσιάζει η ύπαρξη κατά την αρχαιότητα της «Αστικής Οδού», η οποία ξεκινούσε από τις στήλες του Ολυμπίου Διός και διασχίζοντας όλη τη σημερινή Βουλιαγμένης οδηγούσε τους Αθηναίους προς το Σούνιο. Ίχνη των αμαξοτροχιών, καρφιά και μεταλλικά μικρο-αντικείμενα που προέρχονταν από τα εξαρτήματα των αμαξών, νομίσματα και αγγεία έδειξαν ότι η οδός αυτής χρησιμοποιείτο πολύ από τους Αρχαίους. . . .».

σελ. 114: «Το 1935 (ορθό= 1937) η δικτατορική Κυβέρνηση Μεταξά αποφασίζει την κατασκευή αεροδρομίου και ξεκινά τη διαδικασία απαλλοτριώσεων. Πως όμως πάρθηκε η απόφαση; Ο Γ. Παπανδρώνου στο βιβλίο του «Η γέννηση και η

ανάπτυξη της Πολιτικής Αεροπορίας στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου», γράφει: «Υστερα από ατελείωτες συσκέψεις και παρεμβάσεις παντός είδους ενδιαφερομένων, τον Αύγουστο του 1936 ο υφυπουργός Αεροπορίας Πάσσαρης δήλωσε ότι ο αερολιμένας θα γίνει οριστικά στο Χασάνι, για το οποίο το Υπουργείο Οικονομικών απελευθέρωσε κονδύλιο 18.000.000 δραχ. που διατέθηκε στην απαλλοτρίωση έκτασης 2.150 στρεμμάτων. Οι κληρούχοι του χώρου, της προσφυγικής κοινότητας Κομνηνών, θα λάμβαναν την αποζημίωση δια της παρακράτησης ανάλογου ποσού από την καταβλητέα προς την Αγροτική Τράπεζα οφειλή. Τα εγκαίνια τελέστηκαν πανηγυρικά στις 2 Ιουνίου 1938./ Το αεροδρόμιο δεν ολοκληρώθηκε, όπως σχεδιάστηκε, καθώς ξέσπασε ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος και οι κατοχικές δυνάμεις κατάλαβαν την Αθήνα. Παρά το ημιτελές της κατασκευής του το 1938 διακινήθηκαν από αυτό 8.500 επιβάτες, σύμφωνα με τα στοιχεία του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδος. . . . Στο τέλος της δεκαετίας του 1950, οι διαμαρτυρίες των κατοίκων εναντίον της επέκτασης του αεροδρομίου ήταν συνεχείς και έντονες, με επικεφαλής τους τοπικούς άρχοντες. Στις 15 Σεπτεμβρίου 1957, οργανώθηκε πολυπληθές συλλαλητήριο διαμαρτυρίας στη Γλυφάδα. Όλες οι αντιδράσεις απέβησαν άκαρπες. Το Υπουργείο Μεταφορών σε έγγραφό του στις 14.11.1957 με αποδέκτες, όπως τους αναγράφει: «Προέδρους Ελληνικού-Καλαμακίου-Γλυφάδας Σιμόπουλον, Δάφνης Μιχαλόπουλον, Αργυρουπόλεως Ευσταθιάδην, Ηλιουπόλεως Ζωγράφον, Μπραχαμίου Τρακάδαν» καθιστά σαφές ότι: «Εις απάντησιν του 12.7.1958 τηλεγραφήματος σας ενημερώνουμε ότι: 1.- Απεφασίσθη η οριστική παραμονή αποφ. Υπουργικού Συμβουλίου 2958/14.11.1957. 2.- Απεφασίσθη η μέχρι προς βορράν ορίου του δάσους Γλυφάδας απαλλοτρίωση ακινήτων που είναι απαραίτητος δια την επέκτασιν του κυρίως αεροδιαδρόμου προσγειώσεως μέχρι μήκους 3.000 μέτρων, ίνα προσφέρεται ο Αερολιμήν προς χρησιμοποίησιν υπό των νέων αεριωθουμένων επιβατικών αεροσκαφών. Ο υφυπουργός Θ. Ι. Κονίτσας»./ Η επέκταση του Αεροδρομίου έγινε με ταχύτατους ρυθμούς για να μπορέσει να προσγειωθεί το αεροπλάνο, που μετέφερε τον Πρόεδρο των ΗΠΑ Ντουάιτ Αϊζενχάουερ στην επίσκεψη του οποίου, είχε επενδύσει πολλά η τότε Κυβέρνηση Κ. Καραμανλή. Ο Ντ. Αϊζενχάουερ έφτασε στις 14 Δεκεμβρίου του

1959 και γνώρισε εντυπωσιακή υποδοχή./ Το 1969 ολοκληρώθηκε η κατασκευή των έργων στην Ανατολική πλευρά του αεροδρομίου με σχέδια του Φιλανδο-αμερικανού Saarinen. Της πλευράς αυτής, που ονομαζόταν Ανατολικό αεροδρόμιο έκαναν χρήση οι ξένες αεροπορικές εταιρείες, ενώ το Δυτικό αεροδρόμιο παραχωρήθηκε στην Ολυμπιακή Αεροπορία που πετούσε από το 1956, όταν την ίδρυσε ο Αριστοτέλης Ωνάσης». σελ. 116: «Οι βομβαρδισμοί. Οι Γερμανοί για δικούς τους επιχειρησιακούς στρατιωτικούς σκοπούς ολοκλήρωσαν την κατασκευή του αεροδρομίου, δημιουργώντας μάλιστα και ένα νέο αεροδιάδρομο από τη θάλασσα με κατεύθυνση την Ηλιούπολη. Προκειμένου δε να προστατεύσουν τα αεροπλάνα και τις εγκαταστάσεις τους σε μια επιχείρηση παραπλάνησης των Συμμάχων, δημιούργησαν εικονικές εγκαταστάσεις αεροδρομίου, ενώ κατασκεύασαν σε γειτονικές περιοχές καμουφλαρισμένα υπόστεγα όπου έκρυβαν τα αεροπλάνα τους. Όταν τα χρειάζονταν, τα έδεναν πίσω από οχήματα και τα μετέφεραν κατά τη διάρκεια της νύχτας στον αεροδιάδρομο για να απογειωθούν. Γνωρίζοντας όλα αυτά, η συμμαχική αεροπορία βομβάρδιζε σε μεγάλη ακτίνα, με αποτέλεσμα να σκοτωθούν πολλοί αθώοι πολίτες, κυρίως πρόσφυγες, που είχαν εγκατασταθεί στην περιοχή. Ο πρώτος βομβαρδισμός έγινε το 1941. Ο σφοδρότερος χτύπησε στις 10 Οκτωβρίου του 1943. Έγινε κατά τη διάρκεια της μέρας και τα συμμαχικά βομβαρδιστικά ισοπέδωσαν την περιοχή του αεροδρομίου, αφήνοντας πίσω τους δεκάδες νεκρούς, μεταξύ των οποίων και κατοίκους της περιοχής . . . Οι περισσότεροι κάτοικοι βέβαια, είχαν προλάβει να εγκαταλείψουν την περιοχή και να εγκατασταθούν σε σπίτια συγγενών και φίλων σε άλλες περιοχές της Αττικής. Όσοι είχαν απομείνει έφυγαν και αυτοί . . .».

Σημείωση Α.Θ.: στη σελ.115 δημοσιεύεται φωτογραφία με υπότιτλο: «Η είσοδος του (= *δυτικού*) αεροδρομίου με χώμα στις αρχές της δεκαετίας του '50».

Ιω. Σαρρής, δ.φ., «Τα τοπωνύμια της Αττικής», «ΑΘΗΝΑ», σύγγραμμα περιοδικόν της εν Αθήναις Επιστημονικής Εταιρείας», τ. 40, 1928 σελ. 117- 160. β- Αρχαιολογικής Εταιρείας, Ταξινόμηση WE 2.10.

σελ.151 «Ελληνικό (εκ των σωζομένων αρχαίων ερειπίων), θέση προς Β. της Γλυφάδας. Εξ αυτού προέρχεται και το παρά τοις Αλβανοφώνοις «Λημικό» σε διάφορες περιοχές».

Σταύρος Πατρικουνάκος:- δικηγόρος: «Γλυφάδα. Τα Δικηγορικά-Ο Βόσπορος – Η Νέα Ευρυάλη», Αθήνα 2010. ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Ταξιθετικός Αρ. 03480/10-1.

σ.15: «4.Τοπωνύμια: . . . ζ) Χασάνι. Περιοχή και χωριό, παλιό τσιφλίκι του Χασάν αγά επί τουρκοκρατίας, στη θέση του σημερινού δήμου Ελληνικού. Σε ένα αρχαίο κτίριο που φυσικά ήταν Ελληνικό και παρέμπεμπε στη λαμπρή πατρογονική αρχαιότητα οφείλεται η ονομασία του Ελληνικού. Ένας από τους 10 δήμους του Κλεισθένη, της δημοκρατικής Αθήνας, ήταν και το Ευώνυμον, στη σημερινή περιοχή του Ελληνικού (βλ. κατωτέρω, κεφ. Χασάνι, Κομνηνά, Ελληνικό, Σούρμενα). . . .».

σ. 41: «9. Χασάνι, Κομνηνά, Ελληνικό, Σούρμενα. . . . Το Χασάνι οφείλει το όνομά του στον Χασάν αγά, τούρκο τσιφλικά των τελευταίων χρόνων της τουρκοκρατίας. Το σεράι του Χασάν μάλιστα διεσώζετο ως το 1934 περίπου εκεί που είναι σήμερα τα προκατασκευασμένα κτίρια αμέσως μετά την είσοδο της αεροπορικής βάσης Ελληνικού. Ήταν ένα μεγάλο αρχοντικό περιβαλλόμενο από μανδρότοιχο ύψους 4-5 μέτρων σαν κάστρο και κοντά του κατηφόριζε ο δρόμος προς την παραλία (Άγιος Κοσμάς, Κωλιάς άκρα)./ Στη σημερινή είσοδο του Αγίου Κοσμά υπήρχε τζαμί και κατά τους αρχαίους χρόνους ναός της Κωλιάδος Αφροδίτης. Τελευταία, μετά το 1997 και ιδιαίτερος μετά το 2002, κατά τις εργασίες επέκτασης του τραμ και κατασκευής των ολυμπιακών έργων μέσα στο χώρο του παλιού αεροδομίου Ελληνικού, δίκην ανασκαφών, ήλθε στο φως μεγάλος ταφικός περίβολος με αρκετούς τάφους και άλλα εξαιρετικά ευρήματα

τα οποία ανήκουν στον αρχαίο δήμο Ευώνυμον, έναν από τους Κλεισθένιους δήμους της Αθήνας και από τις συνεχιζόμενες ανασκαφές ευελπι-στούμε σε νέες ανακαλύψεις αρχαίων μνημείων . . . .Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή εγκαταστάθηκαν και πρόσφυγες από το χωριό των Κομνηνών του Πόντου και έτσι δημιουργήθηκε συνοικισμός των Κομνηνών (Κομνηνά), υπαγόμενος στην Κοινότητα Καλαμακίου αναγνωρίστηκε δε ως αυτοτελής κοινότητα με το Π.Δ. της 4.7.1929, ΦΕΚ 221 Α, η ευρύτερη περιοχή λεγόταν Χασάνι ως παλιό κτήμα του Χασάν . . . .

σ. 43: «10. Πολιτικόν Αεροδρόμιον Αθηνών. Με το Β.Δ. της 7.9.1937 «περί αναγκαστικής απαλλοτριώσεως 2.150 στρεμμάτων περίπου δια την ίδρυσιν Πολιτικού Αεροδρομίου Αθηνών», ΦΕΚ 360 Α, « . . . έχοντες υπ όψει. . . Αναγνωρίζομεν ως δημοσίαν ανάγκην και εγκρίνομεν την υπέρ του Δημοσίου αναγκαστικήν απαλλοτριώσιν γηπέδου ανήκοντος εις διαφόρους ιδιοκτήτας εκτάσεως 2.150 στρεμμάτων, κειμένων εις θέσιν Χασάνι Αττικής δια την ίδρυσιν Πολιτικού Αεροδρομίου Αθηνών. . .» (βλ. και ΑΝ 792/1937). / Όταν οι κάτοικοι του Χασανίου πληροφορήθηκαν τα νέα για την ίδρυσιν αεροδρομίου διερωτώ-νταν « . .θα είναι για το καλό του Ελληνικού ή για κακό;». Οι γνώμες διίστάμενες «. . θα είναι η καταστροφή μας. ..» έλεγαν οι μεν, «... θα γίνει αφορμή να χτιστούν τριγύρω ξενοδοχεία, τουριστικές εγκαταστάσεις, θα πάρουν αξία τα σπίτια μας . .» οι δε. «Στο μεταξύ αρχίζουν πολλοί Ελληνικιώτες να ενεργούν για να μη γίνει το αεροδρόμιο. Βάζουνε «μέσα» κι ο καθένας κάνει ότι μπορεί . . Ο Μεταξάς αποφασίζει να βάλλει μπρός το αεροδρόμιο και έρχεται ο ίδιος στο Χασάνι για τον θεμέλιο λίθο. Οι Ελληνικιώτες μένουν άναυδοι. Ποίος τολμά να μιλήσει, ποίος τολμά να λαλήσει. Καταφθάνουν μπουλντόζες και φαγάνες το ισοπεδώσουν το έδαφος από την απάνω μεριά του Χασανιού. . .» (Μαρίας Ιορ-δανίδου, Σαν τα τρελά πουλιά, σελ. 165, 166)./ Και έτσι οι κάτοικοι της περιοχής που απαλλοτριώθηκε σε ένα μέρος του Χασανίου, κυρίως Μικρασιάτες πρόσφυγες ή επαρχιώτες, μετανάστες, ξανάγιναν μετανάστες στην ίδια τους την πατρίδα. (Για τη διαδικασία αποζημίωσης βλ. ΑΝ 792/1937,ΦΕΚ 275^Α). . .

12. Ο πόλεμος και η κατοχή. . . . Η κατάληψη των Αθηνών επέφερε και την εγκατάσταση γερμανικής φρουράς στο αεροδρόμιο Ελληνικού. . . με επίταξη των οικιών. Οι κατοχικές δυνάμεις κατασκεύασαν και άλλο ορύγματα, καταφύγια και πυροβολεία περιμετρικά του αεροδρομίου, έφτιαξαν στρατώνες και τις απαραίτητες εγκαταστάσεις (π.χ. μέσα στο αεροδρόμιο είχαν τα μαγειρεία και τα εστιατόριά τους), δημιούργησαν αποθήκες πυρομαχικών και καυσίμων, μετέτρεψαν το Αμερικανικό Κολλέγιο του Ελληνικού σε νοσοκομείο τους. . . Όμως το αεροδρόμιο εγκυμονούσε κινδύνους για τους περιοίκους. « . . . Το καλοκαίρι του 1943 έγινε ο πρώτος βομβαρδισμός που έκαναν οι σύμμαχοί μας στο Ελληνικό. Στις 23 με 24 Σεπτέμβρη. . . έγινε ο δεύτερος και μεγάλος βομβαρδισμός του Ελληνικού ...» (Μαρ. Ιορδανίδου, Στου κύκλου τα γυρίσματα, σελ. 80). . . Το αεροδρόμιο όμως χρησιμοποιήθηκε από τους Γερμανούς για στρατιωτικούς σκοπούς (όπως και από τους Άγγλους). Ωστόσο θεωρήθηκε μικρό, δεν μπορούσε να ικανοποιήσει τις ανάγκες και έτσι με το ΝΔ 1981/1942, ΦΕΚ 297^Α «περί αναγκαστικής απαλλοτριώσεως ακινήτων προς επέκτασιν του αεροδρομίου Χασανίου» η κατοχική κυβέρνηση αποφάσισε ότι «. . . προς πραγματοποίησιν των υπό των Στρατιωτικών Αρχών κατοχής ζητηθείσης ή ζητηθησομένης επεκτάσεως του εις θέσιν Χασάνι των Αθηνών αεροδρομίου, επιτρέπεται η αναγκαστική απαλλοτρίωσις οικοδομών, αγροκτημάτων ή άλλων οιασδήποτε φύσεως ακινήτων παρακειμένων εις το ως άνω αεροδρόμιον και κειμένων εν ταις περιφερείαις των Κοινοτήτων Αγίου Δημητρίου (Μπραχαμίου), Ελληνικού, Καλαμακίου και της τέως Κοινότητος Κομνηνών. . .» (άρθρ.1, παρ. 1). . Στη συνέχεια το κατοχικό υπουργικό συμβούλιο με την υπ αρ. 25/ 25.1. 1943 ΦΕΚ 22Α, πράξη του «περί κηρύξεως αναγκαστικής απαλλοτριώσεως ακινήτων προς επέκτασιν του Αεροδρομίου Χασανίου, . . . κηρύσσει αναγκα-στικώς απαλλοτριωτέας τας κάτω εκτάσεις μετά των επ αυτών κτισμάτων και λοιπών επικειμένων . . . αναγκαιούσας δια την υπό των Στρατιωτικών Αρχών Κατοχής αιτηθείσαν επέκτασιν του Αεροδρομίου Χασανίου. 1). .2) . .και 3) . . του τμήματος Αλίμου (Καλαμακίου). . .Η ως άνω απαλλοτρίωσις ενεργείται υπέρ του Ελληνικού Δημοσίου και δαπάναις αυτού (πάγια προκαταβολή προμηθειών

Αρχών Κατοχής). ...». {Για την απαλλοτρίωση ενός κτήματος στο Χασάνι βλ. ΑΝ 275/1943 ΦΕΚ 160 Α, απόφαση κατοχικού υπουργικού συμβουλίου}. . . . .

13. Μετά την απελευθέρωση. . . Σαν έφυγαν οι Γερμανοί . . . οι Άγγλοι . . για την καλύτερη προστασία του αεροδρομίου περιέφραξαν με συρματοπλέγματα όλη τη γύρω περιοχή . . . Ωστόσο αν και μετά την απελευθέρωση ο ΕΛΑΣ αφόπλισε για ένα διάστημα τη Χωροφυλακή Γλυφάδας συγκρούσεις στην περιοχή κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου δεν έλαβαν χώρα μεταξύ των αντι-μαχομένων. Κάποιες νύχτες αριστεροί φωνάζοντας στα χωνιά πλησίαζαν το Βόσπορο και καλούσαν τους κατοίκους σε συστράτευση . . .

σ.59: «15. Η ε π έ κ τ α σ η του Α ε ρ ο δ ρ ο μ ί ο υ. Με το ΒΔ της 10. 12.1948 ΦΕΚ 317 Α, μετά και την υπ αρ. 532/2.6.1948 πράξη του Υπουργικού Συμβουλίου, κηρύχτηκε αναγκαστική απαλλοτρίωση για την επέκταση του αεροδρομίου σε έκταση 475.000 τετρ.μ.στις περιφέρειες των πρώην κοινοτήτων Ελληνικού και Κομνηνών. Με το ΒΔ της 17.3.1950, ΦΕΚ 82 Α, μετά την υπ αρ. 136/15.2.1950 πράξη του Υπουργικού Συμβουλίου απαλλοτριώθηκαν 210.000 τετρ. μ. για την επέκταση της ζώνης προσγείωσης 16-34 του αερολιμένα Ελληνικού. Με την υπ αρ. 551/21.3.1957 πράξη του Υπουργικού Συμβουλίου ΦΕΚ 72 Α, απαλλοτριώθηκε έκταση 470.000 τετρ.μ. «..μετά των επ αυτής κτισμάτων αποτελουμένης εξ 107 τεμαχίων και φερομένης ως ανηκούσης εις διαφόρους αποκατασταθέντας αστογεωργικώς πρόσφυγας και γηγενείς ακτήμονας μηδόλως αποζημιωθέντας . . .»./ Ως το 1957 η αεροπορική εταιρία ΤΑΕ εκτελούσε τα αεροπορικά δρομολόγια. Το 1957 ο Αριστοτέλης Ωνάσης, ο δαιμόνιος αυτός Μικρασιάτης πρόσφυγας που έγινε θρύλος, δημιούργησε την Ολυμπιακή και απέκτησε το μονοπώλιο των αερογραμμών από το Ελληνικό Δημόσιο. « . . . Από αύριο το τιμόνι της πολιτικής ελληνικής αεροπορίας θα το κρατά ένας στιβαρός βραχίων. . . Μία νέα εταιρία με το υπερήφανο όνομα «Ολυμπιακή Αεροπορία» εγκαινιάζει από αύριον την έναρξιν των εργασιών της και ύστερα από ολίγον καιρόν οι διεθνείς αιθέρες θα φωτισθούν με το γαλανό φέγγος των Ελληνικών πτερών» (Η Βραδυνή 5.4.1957). Πλην όμως από τότε το αεροδρόμιο Ελληνικού εθεωρείτο ακατάλληλο για αεριωθούμενα και ανεζητείτο

τοποθεσία στην περιοχή των Μεγάρων για την κατασκευή νέου (Απογευματινή 11.5.1957). Σκέψεις για μεταφορά του αεροδρομίου είχαν δει το φως της δημοσιότητας και πρότερον. Το Ελληνικό εθεωρείτο μικρό. Ωστόσο οι απαλλοτριώσεις συνεχίστηκαν./ Με το ΒΔ της 7.10.1958, ΦΕΚ 175 Α, απαλλοτριώθηκαν για την επέκταση του διαδρόμου προσγείωσης 16-34 του αερολιμένος Ελληνικού α) έκταση 398.250 τετρ. μ. μετά των επ αυτής κτισμάτων και β) έκταση 15.600 τετρ. Μ. «... κειμένων κατά τα μεσημβρινά όρια της περιοχής του αεροδρομίου ...». Ίσως είναι {κατά πως φαίνεται} η πρώτη απαλλοτρίωση σε έδαφος της Γλυφάδας, η πρώτη φορά που το αεροδρόμιο ξεπερνά το ρέμα και επεκτείνεται και μέσα στη Γλυφάδα ανάμεσα στο Βόσπορο και τα Δικηγορικά. {Και σημειώνουμε «κατά πως φαίνεται» επειδή το τοπογραφικό σχεδιάγραμμα της απαλλοτρίωσης δεν κατέστη δυνατόν να του βρούμε}./ Ο διάδρομος προσγείωσης απογείωσης θεωρούμενος μικρός πλέον προγραμματίστηκε να επεκταθεί. Επεκτάθηκε, όπως σημειώθηκε και στη Γλυφάδα, ανάμεσα στους οικισμούς Βοσπόρου και Δικηγορικών και έφτασε στο ρέμα της σημερινής οδού Προνόης (Καραμανλή) δηλαδή στο σημερινό έσχατο νότιο άκρο του. Για την επέκταση απαλλοτριώθηκαν μερικά οικόπεδα με σπίτια γιατί ήδη είχαν κτισθεί σπίτια ανάμεσα στο Βόσπορο και τα Δικηγορικά(εντός σχεδίου), όπως έχουμε σημειώσει, τα οποία ένωναν ουσιαστικά τους δύο οικισμούς. Και επειδή οι απαλλοτριωθείσες εκτάσεις στα πλευρά τους, στην οριογραμμή, ακολουθούσαν τεθλασμένη γραμμή (για διάφορους λόγους κυρίως από ενστάσεις των ιδιοκτητών) με την υπ αρ. Σ 5772/3255/21.5.1960, ΦΕΚ 75 Δ, απόφαση της Επιτροπής εξ Υπουργών απαλλοτριώθηκε έκταση 7.156 τετρ. μ. για την ευθυγράμμιση της οριογραμμής με τροποποίηση του ΒΔ της 7.10.1958, ΦΕΚ 175 Α (βλ. ανωτέρω). / Με το ΒΔ της 26.7.1959 ΦΕΚ 178 Α, μετά την 947/1959 πράξη του Υπ. Σ. και την 984/1959 πράξη της εξ Υπουργών Επιτροπής, απαλλοτριώθηκε για τις ανάγκες του αεροδρομίου Ελληνικού έκταση 97.000 τετρ. μ. « ...μετά των επ αυτής κτιρίων, φυτείας και λοιπών εγκαταστάσεων, φερομένης ως ιδιοκτησίας του Κολλεγίου Θηλέων Ελληνικού ...». Έτσι μετά από αυτό, ύστερα από λίγο, το Αμερικανικό Κολλέγιο μετακόμισε για τα βόρεια προάστια της Αθήνας και στη θέση του εγκαταστάθηκε η Υπηρεσία Πολιτικής Αεροπορίας (ΥΠΑ)./ Ήδη σημαντικές

εκτάσεις είχαν απαλλοτριωθεί και για την εκπόνηση της μελέτης και την επίβλεψη των έργων κατασκευής του αεροδρομίου, το Ελληνικό Δημόσιο υπέγραψε στις 6.4.1960 σύμβαση με την αμερικανική εταιρία AMMANN AND WHITNEY (βλ. κατωτέρω). Η ίδια εταιρία είχε ανάλαβει και την κατασκευή αντλιοστασίου στη λίμνη Υλίκη (ΝΔ 3900/1958, ΦΕΚ 195 Α)./ Με την υπ αρ. 78/5.5.1960 πράξη του Υπουργικού Συμβουλίου ΦΕΚ 64 Δ, απαλλο-τριώθηκε έκταση 656.604 τετρ. μ. για την ανέγερση μεγάλου σύγχρονου κτιρίου αεροσταθμού διεθνών συγκοινωνιών και κατασκευή σημαντικών εγκαταστά-σεων (δαπέδων, στάθμευσης αεροσκαφών, υποστέγων, συνεργείων, διαφόρων κτιρίων, εγκαταστάσεων αποθήκευσης και διανομής καυσίμων κλπ) του αερολι-μένος Ελληνικού. Κατόπιν αυτού ανηγέρθη, αργότερα, το κτίριο του ανατολικού αεροδρομίου (γραμμών εξωτερικού).Οι απαλλοτριώσεις για το αεροδρόμιο στην περιοχή Ελληνικού είχαν ουσιαστικά τελειώσει. Οι απαλλοτριώσεις ωστόσο δεν σταμάτησαν αλλά συνεχίστηκαν στις γειτονικές με το Ελληνικό περιοχές, το Καλαμάκι και τη Γλυφάδα./ Με την υπ αρ. 130/13.9.1961 πράξη του Υπουργικού Συμβουλίου ΦΕΚ 110 Δ, απαλλοτριώθηκαν για εγκατάσταση διαφόρων αεροναυτιλιακών βοηθημάτων και δη εγκατάστασης συστήματος τυφλής προσγείωσης με όργανα, α) έκταση 101.200 τετρ. μ. μετά των επ αυτής κτισμάτων στην περιοχή Αλίμου της κοινότητας Καλαμακίου, β) έκταση 11.650 τετρ. μ. μετά των επ αυτής κτισμάτων στην περιοχή Βοσπόρου, και γ) έκταση 25.655 τετρ. μ. μετά των επ αυτής κτισμάτων παρά τον συνοικισμό Δικηγορικά Γλυφάδας. Είναι η πρώτη πράξη, εξ όσων γνωρίζομε, στην οποία μνημονεύονται ρητά ο Βόσπορος και τα Δικηγορικά. / Με την υπ αρ. Δ 9824/7193/5.11.1962 κοινή απόφαση των Υπουργών Οικονομικών και Δημοσίων Έργων, ΔΕΚ 149 Δ, απαλλοτριώθηκε έκταση 15.164 τετρ., μ. στην περιοχή Αλίμου, για την επέκταση των πλευρικών διαστάσεων του αερολιμένος Ελληνικού./ Είναι φανερό ότι κατά τις επεκτάσεις (που σημειώσαμε ως τώρα ή αυτές που παρακάτω αναγράφονται) δεν έλειψαν και τα απρόοπτα. Α} Η ταχύτητα με την οποία κινήθηκαν οι αρχές για να εκκενώσουν ορισμένες κατοικίες για λό-γους ασφαλείας γύρω από το αεροδρόμιο και να διαμορφώσουν το χώρο ώστε να

καταστεί δυνατή η προσγείωση του τεράστιου αεροπλάνου του προέδρου των ΗΠΑ Ντουάιτ Αϊζενχάουερ τα φτερά μάλιστα του οποίου αεροπλάνου «έξυναν» παρακείμενες κατοικίες (Δεκέμβριος 1959). Β} Η επιτυχής άσκηση από δικηγόρο των δικονομικών ενστάσεων επιβράδυνσης των απαλλ/σεων, ιδιαίτερως μάλιστα για το ακίνητό του και η επιτυχία του σε μεγαλύτερη χρηματική ικανοποίηση [[Α.Θ. *εκτιμώ ότι, λόγω μετριοφροσύνης, δεν αναφέρει το όνομά του*]]. Γ} Τα εμπόδια που προέβαλαν οι ιδιοκτήτες των υπό απαλλοτρίωση ακινήτων και με τη φυσική τους ακόμα παρουσία καθώς δεν εγκατέλειπαν τα σπίτια τους ή επανέρχονταν και παρέμεναν σε αυτά κλπ./ Και έτσι για την επέκταση του αεροδρομίου απαλλοτριώθηκαν μεγάλες εκτάσεις του Ελληνικού {κάπου 4.800 στρέμματα μόνο στο Ελληνικό}. Οι κάτοικοι μετακόμισαν και σκόρπισαν σε άλλες περιοχές και αφού αποζημιώθηκαν τα σπίτια τους γκρεμίστηκαν. Η περιοχή ισοπεδώθηκε. Ένα ωραίο προάστιο όπως το Ελληνικό, σε μεγάλη έκταση, εξαφανίστηκε./ Σήμερα έχουν απομείνει κάποια μικρά τμήματα του κάτω και πάνω από το αεροδρόμιο που λέγονται Κάτω και Άνω Ελληνικό και βρίσκονται μεταξύ παραλιακής λεωφόρου και λεωφόρου Βουλιαγμένης. Η πάνω από τη λεωφόρο Βουλιαγμένης περιοχή καλείται Σούρ-μενα όπως έχει σημειωθεί./

Όσο για το αρχαίο κτίριο, το καλούμενο Ελληνικό (μέρος μάλλον αρχαίου νεκροταφείου ή τείχους), δίπλα στο ρέμα, απέναντι από το Βόσπορο, αυτό φωτογραφήθηκε, αποτυπώθηκε σε σχεδιάγραμμα, αριθμήθηκαν τα μέλη του, αποσυναρμολογήθηκαν, μεταφέρθηκαν στο Κολλέγιο (σημερινή Υπηρεσία Πολιτικής Αεροπορίας) και εκεί κοντά δεξιά στην είσοδο και στην παραλιακή λεωφόρο επανατοποθετήθηκαν και έγινε όπως ακριβώς ήταν πριν. (Όποιος περνά στη λεωφόρο Ποσειδώνος, με πορεία προς Αθήνα, μπορεί να το ιδεί ανάμεσα στην πυκνή βλάστηση του τοπίου και να σχηματίσει συνάμα και μία εικόνα του πως ήταν παλιά η περιοχή αλλά και η Γλυφάδα ως δάσος)./ Αυτό το κτίριο θα πρέπει να επανατοποθετηθεί στην παλιά του θέση όταν γίνουν τα έργα κατασκευής του μητροπολιτικού πάρκου στο Ελληνικό. Πρέπει να προ-βλεφθεί και να ενταχθεί στο σχέδιο υλοποίησης του έργου. Όπως το μετέφεραν από τη

θέση του για την επέκταση του αεροδρομίου, τώρα που εξέλιπταν οι λόγοι μεταφοράς να το επαναφέρουν στην αρχική του θέση./

16.- Το Γκόλφ. . . .Παλαιότερα κάπου εκεί στα 1930 ξένοι διπλωμάτες με τους αστούς εδώ φίλους τους, έπαιζαν γκόλφ σε ένα άπλωμα κατά τον Άγιο Κοσμά περνώντας αμέριμνα τα απογεύματά τους. Κάθε αγωνιστική συνάντησή τους εξελισσόταν σε κοσμικό γεγονός και η υψηλή αθηναϊκή κοινωνία κατηφόριζε στην ακρογιαλιά. Μετά μερικά χρόνια έπαιζαν σε ιδιωτικό κτήμα στη Βαρυ-μπόμπη./ .

. . .

18.Αποχαιρετισμός στο Βόσπορο. Όμως η επέκταση του αεροδρομίου δεν τελείωσε και έτσι οι απαλλοτριώσεις συνεχίστηκαν πλέον στην περιοχή του Βοσπόρου. / Με την υπ αρ. Δ 391/408/26.1.1965, ΦΕΚ 22 Δ, κοινή απόφαση των Υπουργών Οικονομικών και Δημοσίων Έργων, απαλλοτριώθηκε έκταση 6.756,30 τετρ. μ. για την επέκταση των ανατολικών ορίων του αερολιμένος Ελληνικού. Με την υπ αρ. Δ 11255/7844/25.11.1965, ΦΕΚ 185 Δ, κοινή απόφαση των ίδιων ως άνω Υπουργών απαλλοτριώθηκε έκταση 44.800 τετρ. μ. για την επέκταση ομοίως των ανατολικών ορίων του αεροδρομίου. / Και οι δύο απαλλοτριώσεις {ίσως να} αφορούν και το Βόσπορο ή μέρος του. {Και σημειώνεται «ίσως» γιατί δεν κατέστη δυνατόν να εξετάσουμε τα σχεδιαγράμματα των δύο ανωτέρω αποφάσεων}./ Τέλος με την υπ αρ. Δ3609/ 3092/11.4.1968, ΦΕΚ 80 Δ, κοινή απόφαση των Υπουργών Οικονομικών και Δημοσίων Έργων, απαλλοτριώθηκε έκταση 85.363 τετρ. μ. στην περιοχή Βοσπόρου για την επέκταση των ανατολικών ορίων του αεροδρομίου./ Στην ανωτέρω απόφαση ο Βόσπορος μνημονεύεται ρητά σε αντίθεση με τις δύο προηγούμενες (που υπολογίζομε ότι τον αφορούν)./ Οι απαλλοτριώσεις λοιπόν είχαν σχεδόν τελειώσει. Θα ακολουθούσε άλλη μία για 20 στρέμματα στα Δικηγορικά. Τα έργα, ωστόσο, δεν προχωρούσαν ή μάλλον γίνονταν με μεγάλη βραδύτητα. «... Το αεροδρόμιον επεκτείνεται . . . συντάχθηκε προμελέτη για επέκταση ...» έγραφε η εφημερίδα Απογευματινή στις 11.4.1968 και στις 6.6.1968 σημειώνει: «...Εντός του 1968 θα αρχίσουν τα έργα επεκτάσεως του κυρίου διαδρόμου προσγειώσεως

κατά 150 μ. ως και της αναπτύξεως του δυτικού τροχοδρόμου ...» (Ωστόσο την ίδια ημερομηνία στην ίδια εφημερίδα διαβάζομε ότι υπεδείχθη ο χώρος των Σπάτων για τη δημιουργία αεροδρομίου «δια την ιδιωτικήν αερο-πορίαν». Το αεροδρόμιο Ελληνικού παρά τις επεκτάσεις και ενώ τα έργα δεν είχαν ξεκινήσει ουσιαστικά εθεωρείτο πλέον μικρό)./ Με τον ΑΝ 620/11.11.1968, ΦΕΚ 264 Α, «... Κυρούνται και έχουσιν ισχύν νόμου . . . αι μεταξύ του Ελλη-νικού Δημοσίου και της εν Νέα Υόρκη εδρευούσης AMMANN AND WHITNEY από α) 6 Απριλίου 1960, β) 22 Αυγούστου 1963, γ) 17 Απριλίου 1965 και δ) 6 Σεπτεμβρίου 1966, τέσσαρες συμβάσεις δια την εκπόνησιν μελέτης και επίβλε-ψιν της κατασκευής των έργων αναπτύξεως του αερολιμένος Ελληνικού και δη επέκτασιν διαδρόμου, νέου τροχοδρόμου, δαπέδου διεθνών σταθμεύσεων, εγκα-ταστάσεων υδρεύσεως, αποχετεύσεως, καυσίμων, λεωφ. προσπελάσεως ...».

σ. 68: «. . . Γύρω στο 1965-1970 που κτίζονταν πάμπολλες πολυκατοικίες στην Αθήνα, όλα τα μπάζα από τις εκσκαφές και τα παλαιά σπίτια, τα φορτηγά έρχονταν και τα άφηναν στη βραχώδη ακρογιαλιά της Γλυφάδας. Ο δήμος εισέπραττε γι αυτό το λόγο περίπου 1.000 δραχμές από κάθε φορτηγό. Έτσι επιχωματώθηκε όλη η παραλία (εκτός από την αμμώδη και περιφραγμένη περιοχή των Αστεριών και της πλάζ), καλύφθηκαν τα βραχάκια και επεκτάθηκε η στεριά. Αν υπολογίσουμε ότι η θάλασσα έφθανε ως το παλιό δημαρχείο μπορούμε σήμερα να διαπιστώσομε το πλάτος της επέκτασης που έγινε.

Σημείωση Α.Θ.: Η επιχωμάτωση όλης της παραλιακής ζώνης, και αυτής Αλίμου και Γλυφάδας, έγιναν την περίοδο και με απόφαση της «Κυβέρνησης» της Δικτατορίας των συνταγματαρχών, από το 1967 και μετά, διότι, συμφέροντα, αλλοδαπά και ελληνικά, απέβλεπαν στην εμπορική εκμετάλλευση της περιοχής.

σ. 72: «20. Τελευταία απαλλοτρίωση. Η τελευταία απαλλοτρίωση για την επέκταση του αεροδρομίου (θεωρούμε ότι) έγινε το 1972 στα Δικηγορικά. Με την υπ αρ. Δ 2930/3349/6.6.1972, ΦΕΚ 151 Δ, κοινή απόφαση των Υπουργού Οικονομικών και Δημοσίων Έργων κηρύχθηκε «. αναγκαστικώς απαλλοτριωτέα λόγω δημοσίας ωφελείας έκτασις συνολικού εμβαδού 20.426,80 τ. μ. δια την

κατασκευήν εφεδρικού δυτικού αεροδρομίου (15-33) του αερολιμένος Ελληνικού μετά ζώνης ασφαλείας πτήσεων τροχοδρόμων, οδού προσπελάσεως και επεκτάσεως νοτίου δαπέδου αεροσκαφών . . .»./ . . .

Σ υ ν ο λ ι κ ά το αεροδρόμιο κατέλαβε περίπου 60 στρέμματα από τον Άλιμο, 4.800 από το Ελληνικό και 480 από τη Γλυφάδα./

Σχόλιο Α.Θ.: *Πιο πάνω ο συγγραφέας έχει αναφέρει ότι απαλλοτριώθηκαν στο Καλαμάκι/ Αλιμο, εκτάσεις 101.200 και 15.164 τετρ.μέτρων. Αβλεψία;; Σύγχυση;*

σελ. 75: Ύστερα, η από τις εκλογές της 18.10.1981 προελθούσα κυβέρνηση, ανέστειλε τις έως τότε μικρής βεβαίως έκτασης εργασίες κατασκευής του αεροδρομίου των Σπάτων και έτσι φαινόταν ότι το αεροδρόμιο του Ελληνικού θα εξακολουθούσε επί μακρόν να εξυπηρετεί τις ανάγκες της πρωτεύουσας . . . Η μετά τις εκλογές της 8.4.1990 κυβέρνηση διακήρυξε την πρόθεσή της να συνεχίσει τις εργασίες για την κατασκευή του αεροδρομίου των Σπάτων και στην ίδια γραμμή ενέμεινε και η νέα από τις εκλογές της 10.10.1993 κυβέρνηση η οποία μάλιστα με γοργούς ρυθμούς εργασιών δια της κατασκευάστριας Γερμανικής εταιρίας κατέδειξε πειστικά τη διάθεσή της για πρόοδο του έργου. Κατά συνέπεια και σύμφωνα με τους όρους ανάθεσης του έργου το αεροδρόμιο Ελληνικού θα έκλεινε. . . .

23. Στις αρχές του 21^{ου} αιώνα. Το πρωί της Πέμπτης, 29 Μαρτίου 2001, σαν ξύπνησαν οι κάτοικοι των γύρω από το αεροδρόμιο Ελληνικού περιοχών δεν άκουσαν τον θόρυβο των αεροπλάνων αλλά τα κελαηδίσματα των πουλιών. Από το προηγούμενο απόγευμα και όλη τη νύχτα μία ατελείωτη σειρά φορτη-γών αυτοκινήτων μετέφερε αρχεία, έπιπλα, όργανα κλπ από το Ελληνικό στα Σπάτα. Οι τελευταίες πτήσεις από το αεροδρόμιο Ελληνικού είχαν γίνει την προηγούμενη ημέρα. Η ουράνια πύλη των Αθηνών με την επαρχία και το εξωτερικό, το κοσμοπολίτικο συγκοινωνιακό κέντρο της πρωτεύουσας, που τόσες ιστορικές ημέρες και γεγονότα έζησε και δέθηκε στενά με τις γειτονικές περιοχές του, έκλεισε. Το αεροδρόμιο «Ελευθέριος Βενιζέλος», στα Σπάτα, άνοιξε τις δικές του

πύλες και η κίνηση στους αιθέρες για προσγειώσεις και απογειώσεις άρχισε στα Μεσόγεια . . .».

Γεώργιος Κ. Γιαγκάκης, «Συμβολή στην τοπογραφία και στην κοινωνική ιστορία του Ελληνικού της Αττικής (Σούρμενα, Αγία Παρασκευή, Κομνηνά, Άγιος Κοσμάς, Ελληνικό», «1922-2012, 90 χρόνια», Νέα Σμύρνη Αττικής 2012, β-Δημοτική Βιβλιοθήκη Ελληνικού-Αργυρούπολης Ταξινόμηση 938.911 ΓΙΑ.

σ. 21: «Ονομασίες – Τοπωνύμια. 1. Ελληνικό:/ α.- Κατά τον αρχιτέκτονα-πολεοδόμο και Αττικογράφο Κώστα Μπίρη(1899-1980), η τοπωνυμία της περιοχής του αεροδρομίου προέκυψε μετά το 1900 «εκ παρετυμολογίας της προϋπαρχούσης ονομασίας «Λοιμικό», ήτις εσήμαινε λοιμοκαθακτήριον».Ο ίδιος στο κλασικό σύγγραμμά του για τα τοπωνύμια των Αθηνών και των περιχώρων και στο λήμμα «Λοιμικό», αναλύει εκτενώς την άποψή του./ Κατά τον Κ. Μπίρη, η παλαιά αυτή τοπωνυμία της Άκρας του Αγ. Κοσμά και της πλησίον περιοχής δηλώνει ότι «κατά τους Μεσαιωνικούς ή και τους αρχαίους χρόνους», ήταν εκεί το λοιμοκαθακτήριο των Αθηνών για τα πλοία που προήρχοντο από χώρες όπου υπήρχε επιδημία λοιμώδους νόσου και συνδέει με την αιτία αυτή τόσο το ναΐσκο των Αγίων (ιατρών) Κοσμά και Δαμιανού όσο και μικρό θολωτό κτίσμα και τον Πύργο του Χασάνη... . β.- Ο Γιάννης Καιροφύλλας σημειώνει ότι καθιερώθηκε μετά το 1900 από την παρετυμολογία της προϋπάρχουσας ονομασίας «Λοιμικό» που σήμαινε λοιμοκαθακτήριο». γ.- Τοπωνύμια «Ελληνικόν» και «Ελληνικά» υφίστανται πολλά στην ελληνική επικράτεια. . . Άξιο επίσης παρατηρήσεως είναι ότι, όπως αναφέρεται, καλείτο ελληνικό το μόνο τότε διακρινόμενο, προ της ανασκαφής των Δελφών, μέρος του εκεί αρχαίου πολυγωνικού τείχους. Ο συνειρμός των διαπιστώσεων αυτών ίσως βοήθησε να πλασθεί στους νεώτερους η αντίληψη ότι το Ελληνικό της Αττικής οφείλει την ονομασία του στο από αιώνων ορατό μεγάλο ταφικό μνημείο που υφίστατο στη συνοικία του Βοσπόρου. Η άποψη αυτή διατυπώνεται και στην ιστοσελίδα του Δήμου . . . .».

σ.27: «Χασάνι. Κατά τον Κ. Μπίρη, είναι τοπωνυμία «της κεντρικής περιοχής του Αεροδρομίου» και προέκυψε από ομώνυμο τουρκικό πύργο που υφίστατο εκεί μέχρι τη δημιουργία του αερολιμένος./ Κατά το γνωστό Αθηναιογράφο Γ. Καιροφύλλα (συγγραφέα δέκα βιβλίων για την Αθήνα), η ονομασία «προήλθε από τον ομώνυμο πύργο που υπήρχε στην περιοχή στα χρόνια της Τουρκοκρατίας (Πύργος του Χασάνη)». Ο ίδιος σημειώνει: ότι «στο σημείο αυτό σχηματίζονταν ένα μικρό οροπέδιο και ήταν κατάφυτο από πανύψηλα δένδρα»./ Το τοπωνύμιο καλύπτει τμήμα (κεντρικό και προς Βορρά) της περιοχής του αεροδρομίου Ελληνικού—γι αυτό και τούτο ωνομάζετο αρχικά Αεροδρόμιο Χασανίου – και αντικαταστάθηκε από εκείνο των Κομνηνών, διότι στα μετά το 1923 χρόνια ο τόπος κατοικήθηκε κυρίως από Ποντίους. Από το μικρό χωριό Χασάνι, που υπήρχε στην επικράτεια κάποιου Τούρκου αξιωματούχου με το όνομα Χασάν, διατηρείται ένας χαμηλός λόφος μέσα στα όρια της Αεροπορικής Βάσεως. Με την ανεξαρτησία της Ελλάδος και τη λήξη της τουρκοκρατίας στην Αττική, οι Τούρκοι ενόψει της αποχωρήσεώς τους επεδίωξαν να πωλήσουν την ακίνητη περιουσία που κατείχαν σ’ αυτή. Έτσι ο συνεργάτης του Αλέξανδρου Μαυρο-κορδάτου, Ανδρέας Λ ο υ ρ ι ώ τ η ς απέκτησε μεγάλες εκτάσεις στην περιοχή του Αλίμου, καθώς και ο Ιωάννης Μακρυγιάννης. Ο Χασάν μπέης αποχωρώντας από την Αττική έδωσε στις αδελφές Καραγιαννοπούλου ένα τμήμα της περιοχής, όπως σημειώνει η Μαργαρίτα Κλαδιά . . .».

σ. 55: Το αεροδρόμιο. Η ιστορία της ιδρύσεως, της λειτουργίας και των επεκτάσεων του αεροδρομίου του Ελληνικού πρέπει να αποτελέσει ένα κοινό έργο ιστορικών της πολιτικής και της πολεμικής αεροπορίας, οι οποίοι θα φωτίσουν όλες τις πτυχές της μακροχρόνιας χρησιμοποίησής του και της εν συνεχεία αδρανοποίησής του. Για την ιστορική εξέλιξή του και τις γενικότερες επιπτώσεις της στη χώρα, στην Αττική και τους γειτνιάζοντες, καθώς και τους προϋφιστάμενους σε αυτό, οικισμούς ελάχιστα έχουν μέχρι σήμερα σχετικώς γραφεί, σε σύγκριση με τις χιλιάδες σελίδες που έχουν δει το φως της δημοσιότητας κατά τα τελευταία δώδεκα έτη και αναφέρονται στη μελλοντική αξιοποίηση της περιοχής του./ . . .(ακολουθούν κρίσεις του συγγραφέα για τη σκοπιμότητα

της ίδρυσης, λειτουργίας του αεροδρομίου κλπ) . . ./Η κατασκευή του αεροδρομίου άρχισε το 1938 σε χώρο που απαλλοτριώθηκε μεταξύ Κ α λ α μ α κ ί ο υ και Γλυφάδας, όπου οι τότε κοινότητες Κομνηνών και Ελληνικού. . .Ο Ελληνο-ιταλικός πόλεμος 1940-1941 και τα επακολούθησαντα γεγονότα δεν επέτρεψαν τη συνέχεια του έργου από τις ελληνικές αρχές./ Κατά τη διάρκεια του ελληνο-ιταλικού πολέμου στο αεροδρόμιο Χασανίου εγκαταστάθηκε η 13η Μοίρα Ναυτικής Συνεργασίας (διοικητής ο επισμηναγός Σπ. Δακόπουλος), με δύναμη εννέα αεροσκαφών, η οποία από το Φεβρουάριο του 1941 εκτελούσε σχεδόν καθημερινώς περιπολίες στο Σαρωνικό και το Μυρτώο πέλαγος για τη προστασία των εμπορικών πλοίων και των νηοπομπών που έπλεαν στο θαλάσσιο αυτό χώρο. Στις 23.4.1941, ενώ η Μοίρα ετοιμάζετο να μετασταθμεύσει από το Ελληνικό στην Αίγυπτο, δέχτηκε επίθεση γερμανικών αεροπλάνων που κατέστρεψαν επί του εδάφους τέσσερα αεροσκάφη της. Μετά την προσβολή και την αναγκαία ανασυγκρότηση της Μοίρας, τα εναπομείναντα αεροσκάφη της απογειώθηκαν και έφθασαν αυθημερόν στην Αίγυπτο./ Κατά την επακολούθησασα τριπλή κατοχή της χώρας, οι Γερμανοί επέσπευσαν την επέκταση του Α/Δ, επιχειρώντας να το χρησιμοποιήσουν για τις πολεμικές δραστηριότητές τους. Όπως αναφέρει η Μ. Κλαδιά, τα περισσότερα σπίτια του Καλαμακίου χρησιμοποιήθηκαν ως κατοικίες των Γερμανών πιλότων και του τεχνικού προσωπικού του αεροδρομίου. Αλλά και στη Γλυφάδα, όπως σημειώνει ο Θωμάς Δρίκος, οι Γερμανοί επέταξαν «τα περισσότερα μεγάλα σπίτια των παραθεριστών» για να εγκατασταθούν σε αυτά στρατιωτικοί. . . Η συμμαχική αεροπορία επιδίωξε να παρεμποδίσει τη συμπλήρωση και την αξιοποίησή του και πραγματοποίησε, ιδίως από το 1943, σειρά επιδρομών, στην αρχή νυκτερινών για να αποφύγει την ύπαρξη θυμάτων μεταξύ των εκεί εργαζομένων κατά τη διάρκεια της ημέρας, κατ εντολή των Γερμανών, Ελλήνων, αλλά από το 1943 και κατά την ημέρα./ Από τους αεροπορικούς βομβαρδισμούς προξενήθηκαν σημαντικές ανθρώπινες απώλειες και υλικές καταστροφές κυρίως στις παρακείμενες περιοχές Καλαμακίου, Τραχώνων, Αλίμου, Κομνηνών, Σουρμένων, Ελληνικού, Αργυρουπόλεως . . . και Γλυφάδας. . . αλλά και ζημιές στο αεροδρόμιο, ενώ οι

Γερμανοί κατά την αποχώρησή τους(Οκτ. 1944) υπονόμισαν σε πολλά σημεία τους διαδρόμους του. Η γεινίαση με το αεροδρόμιο είχε ως συνέπεια οι οικισμοί του τέως Δήμου να έχουν πολλούς νεκρούς και τραυματίες και να υποστούν κατά περίπτωση πολύ σημαντικές υλικές καταστροφές./ Οι κάτοικοι του Ελληνικού και των πέριξ οικισμών δεν ήσαν βεβαίως τότε σε θέση να γνωρίζουν, ότι η δράση των συμμαχικών αεροσκαφών κατά του Α/Δ Χασανίου στηρίζετο σε λεπτομερείς πληροφορίες (άκρως απόρρητα σχεδιαγράμματα των Γερμανών με αντιαεροπορικές θέσεις, αποθήκες καυσίμων, υπόστεγα κλπ)) που συγκέντρωνε η «Εθνική Αντιστασιακή Οργάνωση Πληροφοριών και Δολιοφθο-ράς 1941-1944 «Μελισσάκη-Λογοθέτη» και οι οποίες στη συνέχεια διαβιβάζοντο με πολλούς κινδύνους στο ελληνικό στρατηγείο στη Μέση Ανατολή και μέσω αυτού στους Συμμάχους. Αρχηγός της Οργανώσεως αυτής υπήρξε μία νέα κοπέλλα από την Κίμωλο με το ψευδώνυμο Κατέ ή Κατίνα Μελισσάκη [= Αικατερίνη Σ. Λογοθέτη (1920-87)], γνωστή ως «Καπετάνισσα». Η οργάνωση αυτή είχε 28 συνεργάτες . . . . Αποκαλυπτικά στοιχεία για την πολύπλευρη δράση της οργανώσεως αυτής και της ατρόμητης αρχηγού της, που στηρίζονται σε επίσημα έγγραφα, παρέχονται στο βιβλίο του Επίτιμου Αρχηγού Λ.Σ. Μαν. Πελοποννησίου, που κυκλοφόρησε προ διετίας και στο οποίο παραπέμπουμε . . . / Σημειώνεται . . . ότι τη νύκτα της 19ης Σεπτεμβρίου 1944 ομάς του ΕΛΑΣ πραγματοποίησε επιχείρηση κατά της φρουράς του αεροδρομίου στα Σούρ-μενα, η οποία όμως έληξε με απώλειες και για τις δύο πλευρές χωρίς επίτευξη του αντικειμενικού σκοπού./ Παρά τους βομβαρδισμούς των Συμμάχων, φαίνεται, όμως, ότι το αεροδρόμιο του Χασανίου δεν είχε υποστεί μεγάλες καταστροφές ή δυσκόλως επισκευάσιμες ζημιές που να καθιστούν ανέφικτη την άμεση αξιοποίησή του, αφού, μόλις ένα μήνα μετά την απελευθέρωση των Αθηνών από τους Γερμανούς, κατέστη δυνατό να δεχθεί τα επαναπατριζόμενα αεροσκάφη των τριών Μοιρών της Πολεμικής Αεροπορίας μας στις 14 Νοεμβρίου 1944, δηλαδή την 13η Μοίρα Ελαφρού Βομβαρδισμού και τις 335 και 336 Μοίρες Διώξεως, συνολικά κάποιες δεκάδες αεροπλάνα./ Μετά τη λήξη του πολέμου, το αεροδρόμιο επεκτάθηκε και συμπληρώθηκαν οι τεχνικές και άλλες εγκαταστάσεις του (εγκατάσταση μονίμου συστήματος νυκτερινού φωτι-σμού, επισκευή και επέκταση συστήματος

αποχετεύσεως, επίστρωση κύριου διαδρόμου προσγειώσεως μήκους 1800 μ. κ.ά). Σε χώρο του εγκαταστάθηκε Βάση των ΗΠΑ. Το τελειωτικό πλήγμα στην περιοχή δόθηκε κατά τις επεκτάσεις του κατά την περίοδο 1958-1962, αλλά και μετέπειτα, οι οποίες το κατέστησαν ικανό να ανταποκρίνεται στη συνεχώς αυξανόμενη αεροπορική κίνηση του εσωτερικού και του εξωτερικού . . . .».

Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, «Ο χειμώνας του 1941-1942, Χρονικό της Κατοχής», 1980, εκδόσεις Κέδρος. ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ ΝΦ-1115- SWW.

σ.15. «Στο Ελληνικό φθάσαμε την Άνοιξη του 1935, ύστερα από τις απολύσεις των δημοκρατικών, που ακολούθησαν το κίνημα εκείνης της χρονιάς . . Δεν μου έκαναν όμως κακό. Το βαρεμό και την πλήξη της Θεσσαλονίκης τ' άλλαξα με την απλοχωριά του Σαρωνικού με τ' ασύλληπτα ρευστά σημαδάκια στη γαλάζια απεραντοσύνη. Πάνω σ' εκείνο σαν ύφαλο βράχο γεννιόταν ένα χαριτωμένο προάστιο, μια «κηπούπολη», όπως είπαν με την αρχοντοχωριάτικη έκφραση, ευρύχωρα οικόπεδα, πρασινάδα, φως, άνετες και κομψές κατοικίες.. . εγώ πηγαινοερχόμουν στη Θεσσαλονίκη, στο Πανεπιστήμιο, και χαιρόμουν Χριστούγεννα και όλο το καλοκαίρι τον ουρανό της Αττικής και τη γαλάζια έκταση της θάλασσάς της. Εκεί απόλαψα τη χαρά του σπιτιού, το μέγαλωμα των παιδιών μου, που η ματιά τους πήρε κάτι από τη γαλήνη και το χαμόγελο του τοπίου. . . Πρωτοχρονιά 1939 . . . Την ώρα που η φωτεινή αυγή ξεχύνεται στην απλωσιά της Αττικής, στα πόδια του Υμηττού, στ' ακρογιαλία, που μισοξύπνητα ξετυλίγονται προς τη Γλυφάδα . . . .».

Σημείωση ΑΘ: Ο Χαράλαμπος Θεοδωρίδης (1883-1957) γεννήθηκε στην Καισάρεια της Μικράς Ασίας, και ήταν καθηγητής της Φιλοσοφίας στο ΑΠΘ για πολλά χρόνια. Κυριότερα βιβλία του: «Εισαγωγή στη Φιλοσοφία» 1933 και Β' έκδ. 1955, «Επίκουρος, η αληθινή όψη του αρχαίου κόσμου», 1954, μετάφραση της: «Ιστορία της Ελληνικής Φιλοσοφίας» των Τσέλλερ-Νέστλε κ.ά. (β-Α.Θ.).

Μέρος δέκατο πέμπτο

Ρέματα Πικροδάφνης - Τραχώνων

Ρέμα Πικροδάφνης

Δήμος Αγίου Δημητρίου – Ελληνική Εταιρία Προστασίας της Φύσης:
«Ανακαλύπτοντας την Πικροδάφνη. Μια περιήγηση στη φύση του ρέματος της
Πικροδάφνης», Αθήνα 2012. β - Δημοτική Βιβλιοθήκη Αγ. Δημητρίου (χ.ταξιν).

σελ.6: «Πρόλογος» της δημάρχου Μαρίας Ανδρούτσου. . . . Η έκδοση αυτή αποτελεί μήνυμα ενδιαφέροντος και αισιοδοξίας και παράλληλα δίνει δύναμη στις προσπάθειές μας για την περιβαλλοντική διαφύλαξη και αποκατάσταση του ρέματος της Πικροδάφνης και τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων./ Έρθε ο καιρός να αμφισβητήσουμε περιβαλλοντικούς δογματισμούς του παρελθόντος, να αναθεωρήσουμε παλαιές αξιακές αντιλήψεις και να ανακαλύψουμε υπαρκτά και δυνητικά οφέλη, μέσα από μια νέα διαλεκτική σχέση φύσης και ανθρώπου. Θέλουμε ένα από τα τελευταία εναπομείναντα φυσικά χειμαρρικά τοπία του λεκανοπεδίου να αναδειχθεί, ώστε να γίνει το κίνητρο για την αποκατάσταση του φυσικού περιβάλλοντος εντός του αστικού χώρου και να αποτελέσει οικολογικό αναπτυξιακό πρότυπο για τους κατοίκους του δήμου, του λεκανοπεδίου και για τις μελλοντικές γενιές./Με βάση την κυρίαρχη στρεβλή αναπτυξιακή αντίληψη περί οικοπεδοποίησης και εμπορικής εκμετάλλευσης της γης, τα ρέματα αντιμετωπίζονται ως κατάρα και εμπόδιο που πρέπει πάση θυσία να ξεπεραστεί και να αφομοιωθεί στον αστικό ιστό. Όταν και όπου αυτό δεν καθίσταται δυνατό, τα ρέματα αποτελούν μη παραγωγικό και εκμεταλλεύσιμο – άρα «άχρηστο» - χώρο, για τον οποίο ανακαλύπτονται οι αντίστοιχες χρήσεις. Μετατρέπονται σε χωματερές, σκουπιδοτόπους και αποχωρητήρια. «Κρείττον σιγάν ή θανείν», αυτό είναι το κυρίαρχο δόγμα επί των ρεμάτων. . . . Μ.Ανδρούτσου».

σελ.10: «Το φυσικό περιβάλλον της Πικροδάφνης: Η σχέση της πόλης με τη φύση, θεωρείται συνήθως ως μια αυτονόητη αντιδιαστολή. Αφετηρία αυτής της αντίληψης αποτελεί η πεποίθηση ότι υπάρχει μια «διαχωριστική γραμμή», που θεωρείται ως δεδομένη και η οποία χωρίζει το αστικό απ το φυσικό περιβάλλον. Αντιμετωπίζουμε έτσι την πόλη ως ένα ενιαίο, δομημένο κι οικολογικά αδιάφορο σύνολο. Ωστόσο, εντός του αστικού ιστού διασώζονται μερικές φορές κάποια «παγιδευμένα» υπολείμματα δασών, χερσότοπων, υγρότοπων κι άλλων τέτοιων φυσικών ή -σωςτότερα – ημιφυσικών ενδιαιτημάτων./ Μια τέτοια περίπτωση

είναι το ρέμα της Πικροδάφνης που πηγάζει από τις δυτικές υπώρειες του Υμηττού στην περιοχή του Καρέα και εκτείνεται, μαζί με τους παραποτάμους του, μέσα στα όρια των δήμων Βύρωνα, Ηλιούπολης, Αγίου Δημητρίου, Παλαιού Φαλήρου και Αλίμου. Η λεκάνη απορροής του έχει έκταση 22,4 χλμ² και, με μέσο υψόμετρο τα 258 μέτρα, αναπτύσσεται εντός του αστικού ιστού της Αθήνας, καλύπτοντας επιπλέον τμήματα των δήμων Καισαριανής, Δάφνης-Υμηττού και Ν. Σμύρνης. Το υψηλότερο σημείο είναι στη θέση Εύζωνος (1.026 μ.) ενώ η εκβολή βρίσκεται δίπλα στη Μαρίνα Αλίμου («ΕΔΕΜ») κάτω από τη Λεωφόρο Ποσειδώνος. Σήμερα το ρέμα της Πικροδάφνης είναι ένα από τα ελάχιστα απομείναντα ανοικτά ρέματα της Αττικής. Από τη Λεωφόρο Βουλιαγμένης έως την εκβολή του (περίπου 5,5 χλμ) διατηρεί, σχεδόν στο σύνολό του, την κοίτη και τα πρανή του στη φυσική τους μορφή, αδιαμόρφωτα από τεχνικές παρεμβάσεις διευθέτησης, αποτελώντας μοναδικό φυσικό τοπίο και πόλο βιοποικιλότητας μέσα σε ένα έντονα αστικοποιημένο χώρο . . . Το ρέμα αυτό δημιουργεί μια πραγματική όαση ζωής με μεγάλη σημασία για τη βιολογική ποικιλότητα. Λειτουργεί ως οικολογικός διάδρομος για την άγρια ζωή αλλά και ως ενδιάμεσος σταθμός για τα μεταναστευτικά πουλιά, ενώ παράλληλα προσφέρει και κατάλληλα ενδιαιτήματα για την αναπαραγωγή πολλών ειδών. Ορισμένα μάλιστα από αυτά τα είδη της χλωρίδας και της πανίδας του ρέματος μπορούν να αποτελέσουν χρήσιμους βιοδείκτες για την κατάσταση των αστικών οικοσυστημάτων . . . . .».

σελ.16: «Το Ρέμα και οι ανθρώπινες δραστηριότητες: Το Ρέμα και η ένταξη στον αστικό χώρο. Τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, το ρέμα της Πικροδάφνης έχει ιδιαίτερα χρηστική αξία για τους λίγους κατοίκους των όμορων περιοχών, διότι εξασφαλίζει (επιφανειακά και με πηγάδια) το αναγκαίο νερό για την ύδρευση των σπιτιών και την άρδευση των χωραφιών, προσφέρει δωρεάν υλικά για τις οικοδομικές εργασίες (άμμο, χαλίκια) και επιτρέπει τη διάθεση των απορριμμάτων και των μπάζων προς τη θάλασσα, μέσω των ομβρίων απορροών. Το ρέμα της Πικροδάφνης σε συνδυασμό με τα πολλά ρέματα της γύρω περιοχής (Αμαλίας, Κοφαχείλα, Καλογήρων) που συμβάλλουν σε διαφορετικά σημεία κατά

μήκος του ρού του, δημιουργούν πλήθος «αποκλεισμένων» εκτάσεων και παράλληλα αποτελούν την πιο σίγουρη και ξεκούραστη διαδρομή προς το βουνό και τη θάλασσα, την οποία ακολουθούν οι κάτοικοι και οι βοσκοί με τα κοπάδια τους./ Μετεμφυλικά και λόγω της εσωτερικής μετανάστευσης εμφανίζονται έντονες οικιστικές πιέσεις, με αποτέλεσμα οι ανεκμετάλλευτες παραρεμάτιες περιοχές του ρέματος Πικροδάφνης – ακόμα και το ίδιο το ρέμα σε κάποιες περιπτώσεις – να μετατραπούν, σχεδόν αμέσως, σε μικρά οικόπεδα που στη συνέχεια οικοδομούνται με αυθαίρετο τρόπο. Το φαινόμενο της καταπάτησης της γης και της επέκτασης της ιδιοκτησίας με μπαζώματα προς την πλευρά του ρέματος είναι σύνηθες καθώς προσφέρει εύφορο έδαφος για την ανάπτυξη μικρών καλλιεργειών και άμεση πρόσβαση είτε για την άντληση νερού είτε για αποχέτευση, καλύπτοντας βασικές ανάγκες του νοικοκυριού σε μια εποχή όπου μόλις έχει παρέλθει μία μακρά περίοδος ανέχειας και οι αστικές υποδομές είναι ανύπαρκτες. Οι πρακτικές αυτές, που θεωρούνται αναγκαίες για την επιβίωση των κατοίκων, εδραιώνονται στη συνείδηση του κόσμου και υπό την ανοχή των αρχών αποκτούν στη συνέχεια ηθικό έρεισμα. Ως αποτέλεσμα, στις πρώτες εντάξεις των περιοχών αυτών στο σχέδιο πόλεως, τα οικοδομικά τετράγωνα φτάνουν μέχρι το εσωτερικό της κοίτης του ρέματος, νομιμοποιώντας το μπαζώμα και προτρέποντας στην οικοδόμηση επί των πρανών./ Τη δεκαετία του '60, με τη σταδιακή αλλαγή των χρήσεων γης και του τρόπου ζωής γενικό-τερα, την εξέλιξη της τεχνολογίας, την εκβιομηχάνιση της παραγωγής και την εμφάνιση του Ι.Χ., εντείνεται η περιβαλλοντική υποβάθμιση του ρέματος της Πικροδάφνης. Τα απορρίμματα και τα μπάζα, που παύουν να είναι φυσικά και άμεσα ανακυκλώσιμα, καταλήγουν στο ρέμα με ολοένα αυξανόμενους ρυθμούς. Παράλληλα αρχίζουν να συγκεντρώνονται ρυπαίνουσες βιοτεχνίες και βιομηχανίες της εποχής, καθώς οι παραρεμάτιες περιοχές είναι οι μόνες που προσφέρουν δωρεάν απεριόριστες δυνατότητες αποχέτευσης./ Την περίοδο αυτή αρχίζει να διαμορφώνεται σιγά-σιγά η αντίληψη για τα ρέματα που τα παρουσιάζει ως εστίες μόλυνσης κουνουπιών και μολυσματικών ασθενειών, η οποία ενισχύεται περιστασιακά όποτε εμφανίζονται φαινόμενα πλημμυρών. Η ΕΥΔΑΠ με διαδοχικές μελέτες προτείνει τη διευθέτηση του ρέματος της Πικροδάφνης, μέσω

κατασκευής κλειστού αγωγού από οπλισμένο σκυρόδεμα, και εν συνεχεία την κάλυψή του. Αντίθετα, ερευνητικό πρόγραμμα από το Ινστιτούτο Υδραυλικής και Υδατικής Οικονομίας του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Βερολίνου προτείνει τη διαμόρφωση του ρέματος με ανοιχτή, προσαρμόσιμη στο φυσικό περιβάλλον διατομή./ Αργότερα, κατά τη δεκαετία του '80 η Γενική Γραμματεία Δημοσίων Έργων του ΥΠΕΧΩΔΕ προτείνει την κατασκευή λεωφόρου ταχείας κυκλοφορίας, επί του ρέματος, που θα αποτελεί τμήμα του ενδιάμεσου δακτυλίου της Αθήνας. Η κατεύθυνση αυτή επικυρώνεται από το Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθηνών και προωθείται με αλληπάλληλες υδραυλικές και κυκλοφοριακές μελέτες, καθώς και μελέτες οδοποιίας για τη λεγόμενη «Λεωφόρο Πικροδάφνης». Με βάση την παραπάνω διαμόρφωση εκπονούνται τόσο η υδραυλική μελέτη της ΕΥΔΑΠ όσο και η κυκλοφοριακή μελέτη. . . . Η κατασκευή λεωφόρου ταχείας κυκλοφορίας **ματαιώνεται** από την προσπάθεια λίγων κατοίκων της περιοχής οι οποίοι εναντιώνονται στην κάλυψη του τελευταίου εναπομείναντος εκεί ρέματος, προσφεύγουν δικαστικά εναντίον του έργου και δικαιώνονται. Όμως, έως τα τέλη της δεκαετίας του '80, το ρέμα της Πικροδάφνης πάνω από τη λεωφόρο Μαρ. Αντύπα στην Ηλιούπολη και το σύνολο σχεδόν των υπόλοιπων ρεμάτων της περιοχής έχουν μετατραπεί σε δρόμους./ Τη δεκαετία του '90 το ΥΠΕΧΩΔΕ αρχίζει να αναγνωρίζει τα ρέματα ως σημαντικά οικοσυστήματα με ευεργετικές επιδράσεις στο αστικό περιβάλλον, αλλά και ως δημόσιους χώρους, εγκαταλείποντας τη λύση της κάλυψης και της μετατροπής τους σε κλειστούς αγωγούς και προτείνοντας «φιλικότερες» προς το περιβάλλον λύσεις. /Το ρέμα της Πικροδιάφνης χαρακτηρίζεται ως ρέμα ιδιαίτερου περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος. Από το ΤΑΠ (Τοπικό Αναπτυξιακό Πρόγραμμα) του Δήμου Αγίου Δημητρίου προτείνονται μέτρα ώστε το Ρέμα Πικροδάφνης αφενός να προστατευθεί ως φυσική ενότητα και αφετέρου να αναδειχθεί ως δημόσιος χώρος. Παράλληλα, Ερευνητικό Πρόγραμμα του ΕΜΠ διερευνά ολόκληρη τη λεκάνη απορροής του ρέματος Πικροδάφνης και προτείνει τη διαμόρφωση της κοίτης με φιλικά προς το περιβάλλον υλικά, σε συνδυασμό με τη προστασία του ποτάμιου οικοσυστήματος και την ανάδειξη της παραρεμάτιας

ζώνης σε κοινόχρηστο χώρο αναψυχής. Η ΕΥΔΑΠ όμως από την πλευρά της προτείνει την επιμέρους διευθέτηση ενός τμήματος του ρέματος της Πικροδάφνης με ανοιχτό αγωγό ορθογώνιας διατομής από οπλισμένο σκυρόδεμα (με επένδυση από πέτρα), ακολουθώντας τη χάραξη της προταθείσας λεωφόρου, και τη μετατροπή του υπολοίπου τμήματος σε κλειστό αγωγό. Οι κάτοικοι της ευρύτερης περιοχής αντιδρούν στην προσπάθεια τμηματικής διευθέτησης και τσιμεντοποίησης του ρέματος, συγκροτούν Συνοικιακές Επιτροπές Αγώνα οι οποίες συντονίζονται μέσω μιας Διαδημοτικής Επιτροπής, και με δυναμικές κινητοποιήσεις και προσφυγές σε ΕΕ και ΣΤΕ επιτυγχάνουν την αναστολή και την ακύρωση των έργων. Σύμφωνα με νομολογία που αναπτύχθηκε από το Ε' τμήμα του ΣΤΕ, χάρη σε αυτές τις προσφυγές, το ρέμα της Πικροδάφνης τυγχάνει πλέον ιδιαίτερης προστασίας η οποία αποβλέπει, κατά την πράξη οριοθέτησής του, στη διατήρηση της φυσικής του κατάστασης και στη διασφάλιση της λειτουργίας του, λαμβάνοντας ιδιαίτέρως υπόψη της λειτουργία του ως οικοσύστημα./ Στις αρχές του 21^{ου} αιώνα η αρμοδιότητα για τα ρέματα μεταφέρεται από την ΕΥΔΑΠ στο ΥΠΕΧΩΔΕ και αργότερα στη Νομαρχία, τη σημερινή Περιφέρεια. Η Πολιτεία νομοθετεί υπέρ της τμηματικής οριοθέτησης των ρεμάτων και οι αρμόδιοι φορείς οριοθετούν τμηματικά το ρέμα της Πικροδάφνης ως μία υπερβολικά στενή λωρίδα γης εντός της κοίτης του ρέματος, που συμπίπτει με τα όρια του αγωγού που είχε προτείνει η μελέτη της ΕΥΔΑΠ./ Γίνονται προσφυγές από πολίτες τόσο για τις πράξεις οριοθέτησης που αφορούν το ρέμα της Πικροδάφνης, όσο και για το νόμο περί τμηματικής οριοθέτησης, ο οποίος τελικά κρίνεται ως αντισυνταγματικός από το ΣΤΕ. Εν συνεχεία η Νομαρχία Αθηνών προκηρύσσει «Μελέτη για την Ανάπλαση του Ρέματος της Πικροδάφνης» η οποία προβλέπει την εκπόνηση μελετών Οριοθέτησης – Διευθέτησης- Ανάπλασης, και περιβαλλοντικών μελετών (Προμελέτης και Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων). Η λύση που προτείνεται διευθετεί το ρέμα της Πικροδάφνης σε όλο το μήκος του με ανοιχτό αγωγό τραπεζοειδούς διατομής από πέτρες μέσα σε συρματοκιβώτια, ξηλώνοντας στο σύνολό τους τον φυσικό πυθμένα και τα πρανή του. Ταυτόχρονα οριοθετεί το ρέμα συνολικά, ως ανοιχτό αγωγό, σε μία στενή λωρίδα πάνω στο τεχνητό όριο των πρανών από τα συρματοκιβώτια./ Η Μελέτη Περιβαλλοντικών

Επιπτώσεων (ΜΠΕ) του έργου ανάπλασης που ολοκληρώνεται και γνωστοποιείται στο πλαίσιο της διαβούλευσης το 2010, προκαλεί προβληματισμό και αντιδράσεις στους αρμό-διους και λοιπούς ενδιαφερόμενους φορείς (ΟΡΣΑ, Διεύθυνση Πολεοδομικού Σχεδιασμού ΥΠΕΚΑ, Επιμελητήρια Περιβάλλοντος και Βιωσιμότητας, ΕΛΚΕΘΕ, Τμήμα Γεωλογίας και Χημείας ΕΚΠΑ, Τομέας ΥΠΠΕΡ ΕΜΠ, ΕΕΠΦ). Τα στοιχεία των μελετών δεν υποστηρίζουν την αναγκαιότητα της προτεινόμενης λύσης, που «πνίγει» όλο το ρέμα, προκαλώντας σημαντική και μη αναστρέψιμη οικολογική υποβάθμιση στη λειτουργία του ως φυσικό οικοσύστημα. Τα Δημοτικά Συμβούλια των παραρεμάτιων δήμων του Αγίου Δημητρίου και του Παλαιού Φαλήρου αποφασίζουν ομόφωνα να αποκλείσουν την προτεινόμενη λύση, ζητούν διευκρινίσεις επί των μελετών και προτείνουν την εκτέλεση τεχνικών έργων σε εντοπισμένα σημεία, όπου προκύπτουν θέματα που χρήζουν αντιμετώπισης, κατόπιν επαρκούς τεκμηρίωσης. . . . .».

σελ.21: «Παράλληλα, με παρέμβασή του προς το ΥΠΕΚΑ, ο Δήμος Αγίου Δημητρίου ζητεί, και πετυχαίνει, να αναγνωρισθεί το ρέμα της Πικροδάφνης στην κατηγορία «Ποτάμια» με το χαρακτηρισμό «Φυσικό Υδάτινο Σώμα» (Κωδικός GRO626R000300013N) και να προστεθεί στα 12 «Ποτάμια» Επιφανειακά Υδάτινα Σώματα που έχουν ήδη προσδιορισθεί στο υδατικό Διαμέρισμα Αττικής. Πλέον, για την αποτίμηση και εξασφάλιση της καλής οικολογικής του κατάστασης, προβλέπεται η εκπόνηση ολοκληρωμένου διαχειριστικού σχεδίου και η παρακολούθησή του εντός συγκεκριμένου χρονοδιαγράμματος, με συγκεκριμένα μέτρα στο πνεύμα πρόνοιας που επιβάλλει η Οδηγία Πλαίσιο για τα Ύδατα (2000/60/ΕΕ) και η σχετική Εθνική Νομοθεσία. . . . .».

σελ. 22: «Προοπτικές αποκατάστασης. Αναφορικά με την αποκατάσταση του ρέματος της Πικροδάφνης, ο Δήμος Αγ. Δημητρίου προκρίνει έναν «υδρολογικά ευαίσθητο» σχεδιασμό που περιλαμβάνει ελαχιστοποίηση των έργων διευθέτησης στο φυσικό οικοσύστημα του ρέματος, ενσωματώνοντας κριτήρια οικολογικά, νομοθετικά, πολεοδομικά και χωροταξικά. Βάσει μιας νέας «οικοσυστημικής προσέγγισης» στοχεύουμε στην προστασία του φυσικού και πολιτιστικού πλούτου του ρέματος, στην ενίσχυση του υδάτινου ισοζυγίου του και

στην αναβάθμιση των παραρεμάτιων περιοχών./Σε επίπεδο διακυβέρνησης, οι αρμόδιοι συμμετέχοντες φορείς οφείλουμε πλέον να υποστηρίζουμε διαχειριστικά σχέδια που προϋπολογίζουν στο κόστος επέμβασης όχι μόνο τη φάση της υλοποίησης αλλά το σύνολο του κύκλου ζωής του έργου, ενσωματώνοντας, με οικονομικούς όρους τις περιβαλλοντικές, κοινωνικές και πολιτιστικές ωφέλειες ή απώλειες που δύνανται να προκύψουν από την εφαρμογή τους./ Με τον τρόπο αυτό προκρίνονται αειφορικά έργα ανάπτυξης που κάνουν χρήση των καλύτερων διαθέσιμων τεχνικών για τη μέγιστη διατήρηση του φυσικού τοπίου και ανάγλυφου της παραρεμάτιας περιοχής, στηρίζουν το υφιστάμενο οικοσύστημα, ενισχύουν τη βιοποικιλότητα και τη διατήρηση των βιοκοινοτήτων ενώ, παράλληλα, ενισχύουν τη δυνατότητα πρόσβασης των πολιτών σε ελεύθερους φυσικούς χώρους πρασίνου, περιπάτου και αναψυχής, υψηλής οικολογικής και αισθητικής εμπειρίας και αξίας».

Επισήμανση ΑΘ: στη σ.17 έχει ενσωματωθεί Χάρτης με υπότιτλο(αντιγράφω): «Η περιοχή του ρέματος Πικροδάφνης όπως απεικονίζεται στους χάρτες του Kaupert που συντάχτηκαν το 1875-1894. Παρατηρούμε ότι μόλις πριν 130 χρόνια η ανθρώπινη παρουσία στην περιοχή είναι εξαιρετικά περιορισμένη. Θα εντοπίσουμε μόνο λιγοστά σπίτια στον οικισμό Μπραχάμι, το μοναστήρι του Καρέα ψηλά στον Υμηττό, κάποια σάνη, μια στέρνα ή μεμονωμένα ερείπια παλαιότερων κτισμάτων εδώ και εκεί, καθώς και μερικά αμπέλια». Ο χάρτης παραχωρήθηκε από το βιβλίο των εκδόσεων ΜΕΛΙΣΣΑ με τίτλο «ΧΑΡΤΕΣ ΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ, Ερνέστου Κούρτιου και Ιωάννου Α. Κάουπερτ», Αθήνα, 2008). Σε αυτόν αναφέρονται οι “Trachones” “Panis”, αρχαία ερείπια κι άλλες κατασκευές.

Σημειώσεις ΑΘ: 1) Το βιβλίο κοσμείται από εκατοντάδα και πλέον φωτογραφιών του ιδίου του ρέματος σε όλη την έκτασή του, πουλιών, εντόμων, φυτών που προσφέρθηκαν ευγενικά από τους κατονομαζόμενους (σελ.96) φωτογράφους, π.χ. Μαργαρίτα Αγιασματζή, Μαρτίνος Γκαίτλιχ κ.ά. 2) Σε εσώφυλλό του αναφέρεται: «Κείμενα Μαρτίνος Γκαίτλιχ – Δήμος Αγίου Δημητρίου». 3) Το ίδιο βιβλίο, στον ηλεκτρονικό κατάλογο της ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ φέρει Ταξ.αρ.06925/2012-1 για χρήση εντός της βιβλιοθήκης, και Ταξ.αριθμό 551.48309495 GAE στη δανειστική βιβλιοθήκη. Είναι καταχωρημένο στο όνομα του συγγραφέα Gaetlich Martin (Γκαίτλιχ Μαρτίνος). 4) Βλέπετε ιστορική αναφορά και στοιχεία προσπα-

θειών για τη διάσωση, και στο «ΤΟ ΧΡΕΟΣ»(έκδοση 2018 σ.571, με κατάθεση εγγράφων). Με συγκίνηση ανακαλώ στη μνήμη μου τις πολλές κινητοποιήσεις στις οποίες έλαβα μέρος, μαζί με άλλους, για τη διάσωση του ρέματος, ιδίως στην Ηλιούπολη, όπου υπήρξε εγκιβωτισμός, τις παραστάσεις σε Υπουργεία και αρμόδιες αρχές, ως και τις συζητήσεις στο Δ.Σ. Αλίμου για τον εγκιβωτισμό!! στον οποίο ήμουνα πλήρως αντίθετος και καταψήφισα τις σχετικές αποφάσεις.

Ρέμα Τραχώνων

Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Αργυρούπολης (στην αρμοδιότητά του ήταν ο και ο Δήμος μας): «Παγκόσμια ημέρα περιβάλλοντος –Σκέψου Παγκόσμια – Δράσε Τοπικά». Απολογισμός 2002. Βλ. ως σχετικό στο κεφάλαιο «ΤΟ ΧΡΕΟΣ», με θέμα Κ.Π.Ε., σ. 816). Για το Ρέμα Τραχώνων:

« . . .Μας απογοητεύει όμως η εικόνα του ρέματος που χρησιμοποιούμε ως εκπαιδευτικό πεδίο γιατί: ** Το Ρέμα Γερουλάνου είναι χώρος απόρριψης αχρήστων αντικειμένων από τους πολίτες, αποδέκτης αποβλήτων των γειτονικών επιχειρήσεων και ένα μέρος του έχει φραχτεί από τους ιδιοκτήτες του ευρύτερου κτήματος ως ρέμα ΙΧ, εμποδίζοντας και την είσοδο στο παρακείμενο εκκλησάκι. *** Οι μαθητές πρέπει να βλέπουν πρακτικά βήματα στη διαχείριση του περιβάλλοντος σύμφωνα με αυτά που διδάσκονται στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα. *** Οι πολίτες του Αλίμου και της Αργυρούπολης αξίζουν ένα αναβαθμισμένο τόπο αναψυχής και περιπάτου. *** Το ένα από τα δώδεκα εναπομείναντα ελεύθερα ρέματα της Αττικής (από τα 360 που υπήρχαν!) αξίζει καλύτερη τύχη. . . . .».

Υπόμνηση: βλέπετε και: «Γνωρίζω τον τόπο μου κλπ», σελ. 46 επ. για τα Ρέματα Πικροδάφνης, Τραχώνων και οδού Αγίου Δημητρίου.

Σημείωση: Μακάρι από το 2002 να έχουν συνταχθεί μελέτες για το Ρέμα Τραχώνων. Συμπληρωματικά στοιχεία: ΤΟ ΧΡΕΟΣ, κεφάλαιο Κτήμα Τράχωνες.

Κεφάλαιο δέκατο έκτο

Υμηττός ή Τρελλός

Πραγματολογικά στοιχεία: Συνολική έκταση (ha) 8.819,21, συνολική περίμετρος km 54,40, μέγιστο υψόμετρο 1.025,00 μ.(πηγή: ΕΤΑΔ – Μ.Π.Ε. Μαρίνας,18).

«Στράβωνος, Γεωγραφικά», «αρχαίον κείμενον- μετάφρασις- σημειώσεις Κ.Θ. Αραποπούλου», ΠΑΠΥΡΟΣ. «τα Απαντα των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων», έκδοση 1975, τόμος 3^{ος} (β-ΘΟΠΑΑ 881.97 ΣΤΡ).

Σελ. 1166. (C 400. 23): «Των δ' ορών τα μεν εν ονόματι μάλιστα εστίν ό τε Υμηττός και Βριλησσός και Λυκαβηττός, έτι δε Πάρνης και Κορυδαλλός. Μαρμάρου δ'εστί της τε Υμηττίας και της Πεντελικής κάλλιστα μέταλλα πλησίον της πόλεως. ο δ' Υμηττός και μέλι άριστον ποιεί. Τα δ'αργυρεία τα εν τη Αττική, κατ αρχάς μεν ήν αξιόλογα, νυνί δ' εκλείπει . . . . .».

Μετάφραση: «23. Εκ των ορέων της Αττικής τα περισσότερον ονομαστά είναι ο Υμηττός, ο Βριλησσός και ο Λυκαβηττός, προσέτι δε η Πάρνης και ο Κορυδαλλός. Τα ονομαστότερα δε λατομεία μαρμάρου, δηλαδή εκείνα από τα οποία εξάγεται το μάρμαρον του Υμηττού και του Πεντελικού, είναι πλησίον της πόλεως των Αθηνών. Ο Υμηττός, ως γνωστόν, παράγει και εξαίρετον μέλι. Αλλά τα ορυχεία του αργύρου της Αττικής, τα οποία άλλοτε ήσαν αξιόλογα, σήμεραν έχουν πλέον τελείως εξαντληθή . . . . .».

Κώστας Η.Μπίρης, «Τα Αττικά του Εβλιά Τσελεμπί– Αι Αθήναι και τα περίχωρα των κατά τον 17^{ον} αιώνα», Αθήνα 1959. Μετά την εισαγωγή, ακολουθεί: «Οδοιπορικό του Εβλιά Τσελεμπί (Evlia–Tchelebi Siahatnamesi), Έκδοσις Επιτροπής Τουρκικής Ιστορίας (*), όγδοος τόμος, σ.248-275 (Αρχ.Ετ.Ταξ. ΧG-120.31):

«Για το Τρελλό Βουνό, την παραγωγή του, τα φυτά του και τα χόρτα του.

Δύο ώρες σχεδόν από την πόλι της Αθήνας, υπάρχει ένα ψηλό βουνό, περίφημο στους Ρωμιούς, στους Άραβες και στους Πέρσες με το όνομα Τρελλό Βουνό, που από το ύψος του φαίνονται σαν κόλποι οι θάλασσες του Ευρίπου, του Νησιού του Μοριά και της Ναυπάκτου (ο Κορινθιακός). Σε κανένα (άλλο) οροπέδιο δεν υπάρχουν τα σπαρτά (δημητριακά), τα χόρτα, τα φυτά και τα λογίων- λογίων φαρμακευτικά βότανα που υπάρχουν σ' αυτό το ψηλό βουνό. Μάλιστα, πιπέρι και ρωμέϊκο ραβέντι, μάραθο, λάπαθο και παρόμοια εκατοντάδες χιλιάδες σπου-

δαία θεραπευτικά βότανα βγαίνουν (παράγονται) και βρίσκονται γιατρικά σε πολλές αρρώστιες. Προ πάντων την άνοιξη, ο νούς του ανθρώπου, που ανεβαίνει στην ψηλή κορφή του μεγάλου αυτού βουνού, αρωματίζεται από τις όμορφες λογής-λογής ευωδιές συκαμινιάς, ζουμπουλιών, μάραθου, μοσκορουμιού, ζαμπακιού, βασιλικού, φουλιού, ανεμώνας και λογιών-λογιών χρυσοπότηρων λαλέδων. Ο λόγος για τον οποίο τον αρχαίο καιρό οι περίφημοι γιατροί και σοφοί όλου του κόσμου έκαμαν ενδιαίτημά τους αυτήν την πόλιν της Αθήνας, είναι τα θεραπευτικά βότανα του ψηλού βουνού. Όταν η πόλις αυτή ήταν στα χέρια του βασιλιά της Ισπανίας, έρχονταν σοφοί και γιατροί από όλες τις χώρες σ' αυτό το βουνό και, από τα φαρμακευτικά βότανα που εμάζευαν, έβγαιναν τελωνειακοί φόροι εκατό χιλιάδων χρυσών φλουριών. Και τώρα εξάγονται πόσες εκατοντάδες φορτία φαρμάκων, που στέλνονται σε όλη την Φραγκιά, και δεν δίνουν φόρο ούτε ένα άσπρο. . . . .».

Σημείωση ΑΘ: Επιτροπή Τουρκικής Ιστορίας: Το κράτος του Κεμάλ Αττατούρκ, λίγο πριν από το 1930, συνέστησε Επιτροπή με σκοπό (εκτός από άλλους π.χ. απόκτησης ενιαίας εθνικής συνείδησης, ομογενοποίησης κλπ) να μεταγράψει όλα τα κείμενα από την Οθωμανική ή παλαιο-Τουρκική γλώσσα με τα ιδεογράμματα, στη νέα τουρκική γλώσσα με το λατινικό αλφάβητο.

Εβλιά Τσελεμπί – «Ταξίδι στην Ελλάδα», έρευνα-λογοτεχνική απόδοση Νίκος Χειλαδάκης, εκδόσεις Εκάτη, 1991. β-Αρχαιολ. Εταιρ., Ταξινόμηση CG 49/60.

σ.184: « . . . Λένε, ακόμα, πως—την εποχή εκείνη που συζητάμε — η πόλη γνώριζε τέτοια ακμή, που (από τη νότια πλευρά της μέχρι την παραλία του Εζντέρ-λιμανί (1), σε μια απόσταση δύο ωρών πορείας), πλημμύριζε από συνεχόμενα κτίρια, παραμυθένιους μπαχτσέδες, μαγαζιά και κέντρα διασκεδάσεως και θεαμάτων. Υπολείμματα και λείψανά τους βρίσκεις παντού, γιατί — εκείνα τα χρόνια — η πόλη ξαπλωνότανε ανατολικά δύο ώρες δρόμο προς το βουνό Ντελί (Τρελός) και άλλο τόσο προς την πλευρά που βγαίνει ο πολικός αστέρας, φτάνοντας μέχρι την πόλη Κεφεσέ (2). . . . .».

Λεξιλόγιο: 1.- σ.233: Εζντέρ-λιμανί. Ο Πειραιάς. (Κατά λέξη σημαίνει: «Το λιμάνι του δράκου». Όπως γνωρίζουμε όλοι, ο Πειραιάς ήταν γνωστός με διάφορα ονόματα, όπως: Πόρτο-Λεό, Πόρτο Λεόνε κλπ.). 2.- Κεφεσέ: Κηφισιά.

σελ. 185: «Το Ντελί Ντάγ και η θαυμαστή χλωρίδα του. Με τ'όνομα Ντελί Νταγ (Τρελοβούνι) (1) είναι γνωστό το βουνό στους Ρωμιούς, τους Άραβες και τους Πέρσες. Από την κορυφή του διακρίνεις καθαρά απ τη μια μεριά: το λιμάνι Εγριμπόζ (2) κι απ την άλλη: τον κόλπο (της χερσονήσου του Μοριά) και το λιμάνι της Ινέμπαχτης (Ναύπακτος), που παρομοιάζονται με τον Κεράτειο κόλπο./ Στις πλαγιές αυτού του βουνού φυτρώνουν τα πιο πολύτιμα φυτά, μπαχαρικά, χόρτα και βότανα της γης. Μερικά μάλιστα είναι τόσο σπάνια, που δεν ευδοκιμούν πουθενά αλλού. Εκεί βγαίνει: πιπεριά, ραβεντί-ρουμί (ραβάρ-βαρο, η ελληνική γλυκόριζα), ντουρούγ-οντού (ψευτόχορτο), λάπατα (λάπαθο) και διάφορα άλλα βότανα μεγάλης αξίας για την ιατρική επιστήμη, που θεραπεύουν σχεδόν όλες τις αρρώστειες./ Αν θελήσεις ν' ανηφορίσεις τις πλαγιές του την άνοιξη, θα σε πάρει η μυρωδιά από τις χιλιάδες ευωδιές των λουλουδιών του. Εκεί φυτρώνει: τουτ-αγαντζί (συκαμινιά), κρίνοι, μενεξέδες, μισκ-ρουμί (ελληνικός μόσχος), ζερνεκαδέδες (νάρκισσοι), βασιλικοί, φουλ (χρυσονάρκισσοι), σακαϊκ (ανεμώνες), λαλέ-ζερίν-καντέχ (φρέζες) κ.ά. / Ένας από τους λόγους που οι σοφοί του κόσμου διάλεξαν την Αθήνα για να κατοική-σουν, ήταν και το ότι υπήρχαν όλα αυτά τα βότανα στις πλαγιές του Ντελί Ντάγ./ Κατά την εποχή που κυρίαρχος της Αθήνας ήταν ο βασιλιάς της Ισπανίας, φτάνανε στην πόλη γιατροί απ όλα τα μέρη του κόσμου, για να μαζέψουν βότανα και ιάματα από το βουνό. Για τη δουλειά αυτή πληρώνανε φόρο εκατό χιλιάδες χρυσά φλουριά το χρόνο. Σήμερα, παρόλο που εξακολουθούν να γίνονται εξαγωγές και να φορτώνονται εκατοντάδες φορτία με χόρτα και βότανα, κανένας δασμός δεν επιβάλλεται . . . . .».

Λεξιλόγιο: 1.- σελ.241: Ντελί Νταγ: (Τρελό βουνό). Ο Υμηττός. 2.- Εγριμπόζ (Νεγρεπόντε): Η Χαλκίδα.

Jakob L. Salomon Bartholdy, Ταξιδιωτικές εντυπώσεις από την Ελλάδα 1803-1804, απόδοση Φώντας Κονδύλης, από την πρωτότυπη έκδοση 1807, εκδόσεις Εκάτη 1993. β-Αρχαιολογικής Εταιρείας, Ταξινόμηση CG 79/100.

σελ.95: « . . . Μετά από αυτή την παρέκκλιση, επανέρχομαι στο θέμα μου. Ο Υμηττός παραμένει σ' όλη τη διάρκεια του χειμώνα σκεπασμένος με ρείκια. Απ' αυτό ακριβώς το φυτό τρέφονται οι μέλισσες {που δεν αφανίζονται ποτέ (1)} όλο το χειμώνα, και αυτό είναι που προσδίδει στο μέλι του Υμηττού μια εντελώς ιδιαίτερη γεύση και φήμη . . . . .».

1.- Αυτός ο αφανισμός του σμήνους των μελισσών για ν' αδειάζει η κυψέλη είναι βάρβαρης καταγωγής και δεν την εφάρμοσαν ποτέ οι Έλληνες. Οι Γότθοι ήταν αυτοί που έφεραν τη συνήθεια στην Ιταλία, όπως παρατηρεί ο Felix Beaujour, στο βιβλίο του για το εμπόριο της Ελλάδος, όπου σε γενικές γραμμές βρίσκονται πολλά ενδιαφέροντα πράγματα για την καλλιέργεια της μελισσοκομίας στους Αθηναίους.

Christopher Wordsworth, D.D., "Athens and Attica. Notes of a tour. With maps and plans", 3rd edition, London 1855. Αρχ. Ετ. Ταξιν. (Dep.1a) YY1.139.

σελ.165: "Chapter XXV. Nympharum Domus. Virgil. Dec. 27 (εννοεί: 1832). This evening we spent some time in a grotto on Mount Hymettus. It is about twelve miles from Athens, on the way to Sunium, and near the village of Bari, the ancient Anagyrous./ It is a natural subterranean cave, entered by a descent of a few stone steps, from which access the interior is dimly lighted: it is vaulted with fretted stone, and the rocky roof is gracefully hung with stalactites./ There are some ancient inscriptions engraved on the rock near the entrance. From one of these we learn that the grotto was sacred to the Nymphs. Another inscription admits the

sylvan Pan, and the rural Graces, to a share in the same residence. The pastoral Apollo is likewise united with them in another sentence of the same kind. ...”.

{Σχόλιο ΑΘ: Ακολουθως συνεχίζεται η περιγραφή του Σπηλαίου, και κυρίως επιγραφών. Το βιβλίο είναι σε «επισφαλή» κατάσταση και φυλάσ-σεται σε ειδική θήκη. Όπως αντιλαμβάνεται ο αναγνώστης, η διαδρομή γίνεται από τα Μεσόγεια, γι αυτό δεν υπάρχουν αναφορές σε παράλιους δήμους}.

Christopher Wordsworth, M.A. (1807-1885), “Athens and Attica: Journal of a residence there”. 2nd edition, London M.DCCC.XXXVII (= 1837). β-Αρχαιολογικής Εταιρείας, Ταξινόμηση (Dep.1a) ΥΥ1.103.

Σημείωση: Περιγράφονται με τις ίδιες λέξεις και πάλι τα πιο πάνω.

Ιάκωβος-Ρίζος Ραγκαβής: «Τα Ελληνικά, ήτοι περιγραφή γεωγραφική, ιστορική, αρχαιολογική και στατιστική της αρχαίας και νέας Ελλάδος. Συνταχθείσα υπό Ιακ.Ρ. Ραγκαβή, εις τρεις τόμους. Ων ο Α' διαλαμβάνει την Στερεάν, Ανατολικήν και Δυτικήν Ελλάδα, ο Β' την Πελοπόννησον και ο Γ' τας νήσους τας τε ελευθέρας και μη, και τον πίνακα, και εκδοθείσα υπό Κωνσταντίνου Αντωνιάδου, τόμοι 1-3. Εκ του τυπογραφείου Κ. Αντωνιάδου. Εν Αθήναις 1853-1854». Ταξιθετικός αριθμός ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ ΓΠ-4453.

σελ.159: «ΥΜΗΤΤΟΣ, το όρος τούτο καθιστά το νοτιο-δυτικώτατον μέρος της μεγάλης σειράς των ορέων ή διερχομένη δια μέσου της Αττικής δια λοξής γραμμής, εκτείνεται από του πεδίου του Μαραθώνος μέχρι του ακρωτηρίου Αστυπαλαίας. Κείται πλησιέστατα των Αθηνών κατ ανατολάς και κατά της πρόποδος αυτού ώκησαν το πάλαι οι Πελασγοί (Ηροδ. Β, 6, κ Ι 37). Περιέχει δε ο Υμηττός κάλλιστα λατομεία μαρμάρου ως και το Πεντελικόν (Στρ. β. 0 σ.300). Και επιμάτο μεγάλως παρά τοις Ρωμαίοις το Υμήπτειον μάρμαρον. Πρώτος ο Λ. Κράσσοσ ήγαγεν εξ αυτού εις Ρώμην και εκόσμησε την οικίαν αυτού δια έξ τοιούτων μαρμαρίνων κιόνων (Πλιν. Φυσ. Ιστ. β, 17, 1, σ.36, 3). Λατομεία

περιέχοντα κυανόχρουν μάρμαρον εισί προς το νότιον των Αθηνών απέχοντα της πόλεως 22 λεπτά, κατά θέσιν την τανύν καλουμένην Καρυές (Γκελλ. σ.91-Ορατ.2, 18, ζ, 3). Το δε βόρειον του Υμηττού είναι επιπήδειον εις γεωργίαν και ήσαν επ αυτού πολλοί δήμοι αρχαίοι ή και ελάσσονες κατοικίαι του φιλοπόνου λαού των Αθηναίων, και ίχνη αυτών σώζονται και μέχρι τούδε(Γκελλ. 2, 68 κτλ.). Διό και οι Πελασγοί ευλόγως εξελέξαντο προς κατοικίαν κατά προτίμησιν τούτο το μέρος της Αττικής ένθα διέμειναν έως ότου εξελαθέντες υπό των Ελλήνων, μετώκησαν εις Λήμνον (Ηροδ. β. 6. κ. 137). Προ πάντων δε ήν περίφημος ο Υμηττός δια το μέλι και δια τον ευώδη θύμον και τα άλλα αρωματικά φυτά ών την ουσίαν εκμυζώσαι αι μέλισσαι, κατεσκεύαζον το τοσοούτον πολύτιμον μέλι ό και υπό των ποιητών και ημετέρων και ξένων, του Ορατίου (Ορατ. Ποδ. 2, 6, ζ, 13 κτλ) και άλλων εξυμνήθη και ήν πανταχού περιβόητον. Επί του Υμηττού ήν άγαλμα Διός Υμηττίου, και βωμός Διός Ομβρίου και Απόλλωνος Προοπίου. Το νότιον μέρος του Υμηττού ελέγετο και Άνυδρος δια την έλλειψιν του ύδατος (Θεοφρ. Μεταπρολ. σ.787). / *Υμηττός*, κοιν. Τρελλοβούνι και Τρελλός. Η ονομασία αύτη προήλθεν εκ τούτου. Οι Ενετοί ωνόμαζον κατά πρώτον ορθώς κατά την γλώσσαν αυτών, τον Υμηττόν Monte Imetto. Επειτα κατά παραφθοράν είπον αυτόν Monte matto. Ο δε ημέτερος κοινός λαός μεταφράζων την τελευταίαν ταύτην παρεφθαρμένην ονομασίαν, είπε τον Υμηττόν, ως και μέχρι τούδε λέγει, Τρελλοβούνι. ωσαύτως δε και οι Οθωμανοί μεταφράσαντες κι αυτοί το Τρελλοβούνι ωνόμαζον τον Υμηττόν Ντελί-Νταγ, όπερ σημαίνει το αυτό. Το νότιον μέρος του Υμηττού το λεγόμενον το πάλαι Ανυδρος ονομάζεται ήδη Μαυροβούνι. μικρόν κατωτέρω της κορυφής του Ανύδρου ήν το σπήλαιον των Νυμφών (Νυμφαίον) ιδ. Αναγυρούς δημ. Το ύψος του Υμηττού καταμετρηθέν προσφάτως εν ακριβεία, λογίζεται κατά μεν το βόρειον προς ανατολάς των Αμπελοκήπων 728, κατά δε το μέσον, προς δυσμάς του χωρίου Καρέλας 1.100, νοτιώτερον δε τούτου κατά το Μαυροβούνι, προς δυσμάς του χωρίου Κορωπής ή Κουρσαλά 774, και κατά το νοτιώτατον προς το νοτ.-δυτ. του χωρίου Βάρι 170 μέτρων γαλλ.».

Σημείωση: Τα «Υμήττιος» και «Υμήττειος» είναι του συγγραφέα.

Δημήτριος Γρ.Καμπούρογλου, «Ιστορία των Αθηνών–Τουρκοκρατία, περίοδος 1η 1458-1687», 1889. Σύγχρονη έκδοση, τ. Β', έκδ. Γ.Δ.Παπαδημητρίου 1959, σ.187. β-Αρχαιολογικής Εταιρείας, Ταξινόμηση XD 99.1.

σελ. 187: «Εισίν και παρ ημίν, γράφει ο Μιχαήλ Χωνιάτης εξ Αθηνών (Β σ.13), χωρία κατάρρυτα και ανθεινά και πολύδενδρα, και περί που τα κράσπεδα του μελιχρού Υμηττού ουκ αδαή φροντιστήρια». Εξυμνεί δε κατόπιν και την από της ράχεως του Υμηττού όψιν της Αττικής απάσης και των Κυκλάδων και Σπορά-δων, «περί αυτήν επικειμένων πανταχόθεν, ώσπερ εν χορού σχήματι». Αλλ' ο πολυύμνητος ούτος Υμηττός, εις τας πτυχάς και τα κράσπεδα του οποίου αι περί ων κατωτέρω ημίν ο λόγος Μοναί, ο μελισσόβοτος και ευβότανος, ο κήπος Αδώνιδος του πρωτονοταρίου Θεοδοσίου, εκαλείτο κοινώς επι Τουρκοκρατίας Τρελός. Πόθεν άραγε το όνομα τούτο; Τινές πιστεύουσιν ότι προήλθεν εκ μεταφράσεως της λέξεως matto ως απεκάλουν δήθεν οι φράγκοι κατακτηταί, καθά σημειοί και ο Wheeler (σ. 414), τον Υμηττόν. Αλλά τούτο ευφυές οπωσδήποτε, είναι εξεζητημένον και αναπόδεικτον. Άλλοι φρονούσι ότι προήλθεν εκ μεταφράσεως του Τουρκικού ονόματος «ντελι-δαγ» (τρελοβούνι), ως απεκάλουν οι Τούρκοι τον Υμηττόν. Και αληθώς, ούτως ωνόμαζον αυτόν οι Τούρκοι. Έχομεν δε και εγγράφους περί τούτου αποδείξεις. Προχείρως μνημονεύομεν χοτζέτιον τι, δι ού πωλούνται παρ Οθωμανών προς τον Λ. Πύρρον οι Κάτω Τράχωνες οριζόμενοι υπό του Χασανλάρ (κτήματος των Χασάνηδων), Καρατζιφλικ (μαύρου ζευγη-λατείου), Πεχράμ(του σημερινού Πραχαμίου), (σημ=Μπραχαμίου) και του Ντελίδαγ(Υμηττού). Αλλ' άραγε δεν είναι φυσικότερον να παραδεχθώμεν ότι οι Τούρκοι μετέφρασαν το όνομα εκ του Ελληνικού Τρελός εν χρήσει ευρόντες αυτό παρά τω λαώ κατά την κατάκτησιν;; Καθ ημάς το Τρελός προϋπήρχεν και του matto, εάν ωνομάσθη ποτέ ούτω, και του Ντελί-δαγ. Οι Έλληνες ποτέ δεν μετέφραζον συνήθως τους ξένους. Εάν δε υπερίσχυε παρ αυτοίς λέξις τις, παρελάμβανον αυτήν ως είχεν. Ούτω τον Υμηττόν θα ωνόμαζον επί Φραγκοκρατίας Μάτον ή επί Τουρκοκρατίας Ντελιτάγ, όπως ωνόμαζον το Μουσείον Σέγκιο, τον Άρειον Πάγον Καράσου, το Ωδείον Σερπετζέ κ.λ.

Φρονούμεν λοιπόν ότι ο λαός ωνόμαζε τον Υμηττόν Τρελόν ή δια το ανώμαλον αυτού, ή δια την εκδηλουμένην αστάθειαν εν τη συνεχεί και αλλεπαλήλῳ υπό νεφελών καλύψει και αποκαλύψει των κορυφών αυτού, εξ ού και αι φράσεις: «*πάλι ο Τρελός φόρετσε, πάλι ο Τρελός έβγαλε, την κουκούλαν του*». Τον Υμηττόν οι Αθηναίοι εθεώρουν ως δημόσιον βαρόμετρον εφ ού διέβλεπον την αστασίαν του Αττικού κλίματος. Ο Μελέτιος εν τη Γεωγραφία αυτού σημειοί ότι ο Υμηττός απεκαλείτο επί Τουρκοκρατίας «Τηλεβούνι», όπερ βεβαίως προέρ-χεται εξ επιδιορθώσεως του ονόματος Τρελοβούνι. Ο επίσκοπος Ναζιανζού εν τη γνωστή περιγραφή των Αθηνών (Μνημ. τ. Β. σ.6) επαναλαμβάνων ως συνήθως τα παρά Κρουσίω και Μελετίω αποκαλεί μεν και αυτός τον Υμηττόν «Τηλεβούνι», προτίθησιν όμως «και κοινότερον Τρελοβούνι ή Τρελός». Άλλοι διορθούσιν αυτόν ως *Τελοβούνι* ως π.χ. ο Wheeler (σ. 413) και εκ των ημετέρων τινές. Ο Α. Μηλιαράκης εν τω «Χωρογραφικώ διαγράμματι της επαρχίας Αττικής» (Αθήναι, Ν. Σπανδονή σ.Ε') σημειοί ότι ο Υμηττός «νυν καλούμενος Τρελός» . . . διαχωρίζεται εις δύο τμήματα βόρειον και νότιον, ων το μεν βόρειον (καλείται) Μεγάλος Τρελός, το δε νότιον Μικρός Τρελός κλπ». Η διαίρεση αύτη είναι φυσική, αλλά τοιαύται ονομασίοι δεν παρεδόθησαν ημίν. Ο Wheeler διαιροί αυτόν εις *Τελοβούνι* και *Λαμπροβούνι* εκ του άλλοτε χωρίου Λαμπρικού παράγων το τελευταίον τούτο (σελ. 413). Σημειών όμως, ότι η διαίρεσις αύτη είναι παραδεδεγμένη και καταφανής εκ της όπισθεν της προς την Μεσογαίαν, πλευράς του όρους, ομολογεί, ότι εν Αθήναις *καλείται προ πάντων Υμηττός*. Καθ ημάς ούχί άπας ο Υμηττός αλλά το βόρειον μέγα τμήμα αυτού ωνομάζετο, υπό των χωρικών ιδίως, Τρελός, το δε νότιον ωνομάζετο *Μαυροβούνι*. Ταύτα, και υπό των αυτοχθόνων κατοίκων βεβαιούμενα, έτι και εξ εγγράφων αποδεικνύονται, και δη εκ του επισήμου της διανομής των χωρίων Κουρσαλά, Κορωπίου κ.λ., του δημοσιευθέντος το πρώτον εν τοις Μνημείοις (τ. Β σ.115), εν ώ φέρονται προς τοις άλλοις και τα εξής: «φανερóνομεν τα σύνορα του Κορωπί όσον τόπον ορίζει . . . και κτυπάει εις την μεγάλην στράταν του Μαρκόπουλου, και πηγαίνει εις την μάνδρα του Λαμπρικού και κτυπάει εις την Τρόσιζαν και εις την μεγάλην Ξυλοκερατέαν και πηγαίνει εις το μεγάλο *ρέμα του Τρελού* . . . και κτυπάει εις την Λούτσαν του Τρελού και πιάνει τη ράχη ράχη και κτυπάει εις τον κόκκινον βράχο

και πηγαίνει εις την Τρύππιαν Σπηλαίαν κατά πωσ τρέχουν τα νερά, εις το *Μαυροβούνι*, και πηγαίνει εις το Κιαφά-Δρύ κλ.» Ταύτα σημειούντες κατά καθήκον εν τη ιστορία, όπως μη λησμονηθώσι, δίδομεν εφεξής εις τον δημοφιλή Υμηττόν το αρχαίον και γνήσιον αυτού όνομα, κοινώς άλλωστε γενόμενο δεκτόν πάλιν, ίσως δε κι ουδέποτε λησμονηθέν χάριν των Μονών και άλλων ιστορικών λόγων, και προβαίνομεν εις την βραχείαν αναγραφήν των επ αυτού οίκων λατρείας δηλ. των Μονών Καρέα, Κουταλέα, Συριανής, Αστερίου, Θεολόγου, και Κυνηγού ως αποκαλούνται κοινώς, των ουδεμία ατυχώς ευρίσκεται σήμερα εν ενεργεία. . . . .».

Σχόλια Α.Θ.: Τρελ (λ) οβούνι ή Τρελ (λ) ός: Μία από τις παλιές ονομασίες του Υμηττού. Αναφέρεται Ντελή Νταγ (Τρελό Βουνό) από τον Evliya Chelebi-Eβλιά ή Εβλιγιά (1611-1682). Τρελοβούνι και Τηλεβούνι το 18^ο και 19^ο αι. (Ιγνάτιος, Gireau, Φιλιππίδης, Μελέτιος, William M. Leake, Ραγκαβής, Karl Richard Lepsius). Τρελός το 1793 και 1853 και Υμηττός ή Τρελός στο ΦΕΚ 286 Α/1929). Περιλάλητο βουνό. Ο Πλάτων τον περιγράφει δενδροσκεπή.

Δημητρίου Γ.Καμπούρογλου, «Τοπωνυμικά παράδοξα», Β' μέρος, Αθήναι 1920, εκδ. Ιωάννης Κολλάρος, σελ.50. β-Αρχ. Ετ. Ταξιν. ΥΖ 165 (με τίτλο: «Μελέτες»).

σ.50: «ΤΡΕΛΛΟΣ (Υμηττός). Οι λαϊκοί αιώνες τον Υμηττόν τον έλεγαν Τρελλόν. Διατί άραγε; Πότε ακριβώς συνέβη το ατύχημα εις τον σεβάσμιον γέροντα;;

Ας ακούσωμεν τι μας λέγουν αι πηγαί, αι οποίαι εν τούτοις δεν εξασθενίζουν την γνώμην, ότι μόνος του ο Υμηττός θα ημπορούσε να μας είπη την αλήθειαν, απρόοπτον ίσως, απροσδόκητον και απλήν, όπως πάσα αλήθεια.

Ο Μιχαήλ Χωνιάτης (1182 μ.Χ.) κεραυνοβολών τους Αθηναίους δια το γλωσσικόν των ιδίωμα, όπως και άλλοι δια την προφοράν του «υ» και του «οι» (σούκα, κιουλιά) χαρακτηρίζει τον Υμηττόν ως περισωθέντα αδιάφθορον. Ατυχώς ο ευφάνταστος, ευπαίδευτος και φιλόπατρις Μητροπολίτης δεν είχε την ψυχραιμίαν, το μεγαλείτερον εφόδιον του ερευνητού, ώστε στηριζόμενοι εις αυτόν

να δεχθώμεν, ότι το νευρολογικόν ατύχημα εις τον Υμηττόν επήλθε μετά τους βυζαντινούς χρόνους. Δεν γνωρίζομεν δε και εκ περισωθέντος γλωσσικού μνημείου, αν εν Αθήναις τότε εγένετο χρήσις παρά τω λαώ της λέξεως Τρελλός.

Ο πολύς πρωτονοτάριος Ζυγομαλάς (τω 1575) θεωρεί καλόν να δώση εις τον Υμηττόν όνομα της ίδιας εφευρέσεως και τον αποκαλεί «Κήπον του Αδώνιδος» (δια τας πολλάς και ιαματικές βοτάνας του).

Τούτο μας ενθυμίζει έν ανέκδοτον του μαθητικού μας βίου. Ηρωτήσαμεν δηλαδή τον καθηγητήν μας, αν το «είναι» πρέπει να το γράφωμεν με «ε» ή με «αι» και αυτός μας απήντησεν: «Εγώ το γράφω εσί».

Ο περιηγητής Σπόν (φυσικά και ο Βέλερ) τω 1675 διαιρεί τον Υμηττόν εις Λαμπροβούνι και Τρελοβούνι παρουσιάζων και την περί Μόντε-Μάππο (τρελλού βουνού) ευφυολογίαν.

Ο Μελέτιος εις την Γεωγραφίαν του (1700) τον θέλει Τηλεβούνι.

Εις εν τουρκικόν έγγραφον του 1761 (ταπί)της Μονής Ασωμάτων-Πετράκη ονομάζεται Υμηττός (μέρος αυτού), Καρά-Νταγ δηλ. Μαυροβούνι, ενώ εξ άλλου εις τουρκικόν χοτζέτι του Λουκά Πύρρου περί πωλήσεως των Κάτω Τραχώνων καθορίζονται ούτοι δια του Χασανλάρ (κτήματος του Χασάν, της ατυχούς Κωλιάδος άκρας), του Καρά-τζιφτλίκ (μαύρου ζευγηλατείου), του Πεχράμ (του σημερινού Μπραχαμίου) και του Ντελή-ντάγ (τρελλοβουνίου).

Ο περιηγητής Τζάνδλερ (1764) διαιρεί τον Υμηττόν εις Λαμπροβούνι και αυτός, και εις Τελοβούνι.

Ο επίσκοπος Ναζιανζού Ιγνάτιος (1772) λέγει, ότι ο Υμηττός ωνομάζετο κατά τους χρόνους του Τηλεβούνι και κοινότερον Τρελλοβούνι ή Τρελλός.

Εις έν δε μεγάλης αξίας έγγραφον επιγραφόμενον «Μοιρασιά του Κουρσαλά με λαχνούς. 1793»--είναι δε Κουρσαλάς το σημερινόν Κορωπί-- ο Υμηττός πολλαχού ονομάζεται Τρελλός (μεγάλον ρεύμα Τρελλού, Λούτσα Τρελλού) και Μαύρον Βουνόν.

Ο Ντόντβελ (1801) αναγράφει ότι οι Τούρκοι τον ονομάζουν Ντελή-ντάγ και εξηγεί Τρελλοβούνι προσθέτων, ότι οι Αθηναίοι το θέλουν Τελοβούνι.

Ο Χομπχάους (1810) τον διαιρεί, ως συνήθως, εις Τρελλοβούνι και Λαμπροβούνι.

Υποθέτομεν ότι αρκούν αυτοί εκ των παλαιότερων. Εκ δε των νεωτέρων πρώτος ο Σουρμεγής εις τον «Αιώνα» του 1843 εκυκλοφόρησεν την περί του Μάττο γνώμην, περί ης γράφει και εις την Ιστορίαν του της Επανάστασεως Αθηνών. Εις την Δημολογίαν δε επαναλαμβάνων τα αυτά προσθέτει και την γνώμην, ότι μέρος του Υμηπτού ωνομάζετο Ατελές και εξ αυτού προήλθε το Τελοβούνι, αφού δε εξ άλλης οδού επήλθε το Μάττο, κατέληξαν ταύτα πάντα εις το Τρελλοβούνι και τον Τρελλον ! . . .

Ο Ι. Ραγκαβής εις τα «Ελληνικά» του πείθεται, ότι εκ του Μάττο προήλθε και το Τρελλοβούνι των Ελλήνων και το Ντελή-ταγ των Τούρκων, αναγνωρίζων και την ονομασίαν ως Μαυροβουνίου του Μ. τμήματος του Υμηπτού. Κατ αυτόν και ο Γρηγορόβιος δέχεται τον Τρελλον και το Μάττο, χωρίς να γνωματεύη ποίον των δύο προϋπήρχεν.

Ο Μηλιαράκης εις το «Χωρογραφικόν διάγραμμα της Αττικής» διαιρεί τον Υμηπτόν εις Μεγάλον και εις Μικρόν Τρελλον, ως Μικρόν χαρακτηρίζων τον αρχαίον Άνουδρον που καταλήγει εις τον Ζωστήρα.

Ο Μιλχαίφερ εις την Ερμηνείαν του Χάρτου της Αττικής καθορίζει το Μαυροβούνι και Τρελλοβούνι, το οποίον θεωρεί ως ονομαζόμενον Μόντε Μάττο υπό των Φράγκων και Ντελή-Νταγ υπό των Τούρκων.

Δια να ομιλήσωμεν τελευταίον και περί της εργασίας ημών αναφέρομεν εν πρώτοις το άρθρον «Πότε ετρελλάθη ο Υμηπτός», δημοσιευθέν εις το «Μη χάνεσαι», εις το οποίον αντεγράψαμεν τας διαφόρους γνώμας εν γενικαίς γραμμαίς. Το αυτό επράξαμεν και εις την Ιστορίαν ημών δεχόμενοι ότι ο Τρελλός προϋπήρχε, και μετεφράσθη υπό των ξένων, δηλ. των Φράγκων (εάν τον ωνόμασαν ποτε αυτοί ούτω) και των Τούρκων, εις την γλώσσαν των. Εξεφράσαμεν

δε την γνώμην ημών περί του λόγου, δια τον οποίον οι Έλληνες τον ωνόμασαν ούτω δεχόμενοι, ότι πρόκειται περί ενός και μόνου τμήματος του Υμηττού, του ετέρου ονομαζομένου Μαυροβουνίου υπό των Αθηναίων. Αλλά και εις τα Αναδρομικά Σημειώματα ημών επανελάβομεν κάποτε την γνώμην ημών ταύτην αναγράφαντες και ικανά σχετικά εις απάντησιν Κερκυραίου λογίου, χαρακτηρίσαντος ως αλήθειαν το ιταλοελληνικόν περί Μάττο αστείων. Συγχρόνως δε με το Κερκυραϊκόν δημοσίευμα εγνώσθη και η γνώμη άλλου λογίου, ισχυριζομένου ότι πρόκειται περί παραφθοράς προελθούσης εκ της Γαλλικής την φοράν αυτήν, δηλαδή εκ της φράσεως τρε-λογκ !.

Ποίον λοιπόν το συμπέρασμα ημών ;

Πρώτον, ότι το γενικόν του όνομα Υμηττός, το διετήρησε το αγαπητόν μας βουνόν καθ' όλους τους αιώνας εις την ανεπτυγμένη τάξιν των Αθηνών και ότι ελησμονήθη τούτο παρά του λαού, όστις εν γένει δεν αγαπά τας γενικότητας. Ότι ο λαός ωνόμαζε κατά τους αιώνας της τουρκοκρατίας ασφαλώς το Βόρειον τμήμα του Υμηττού Τρελλόν και το Νότιον Μαυροβούνι, ενώ οι χωρικοί της Αττικής από την άλλην πλευράν ωνόμαζον το Μαυροβούνι τούτο Λαμπροβούνι. Ότι οι Έλληνες δεν μετέφραζον κατά κανόνα τους Τούρκους εις τας ονοματο-θεσίας των, και ή ελησμόνουν ολότελα το ελληνικόν όνομα και έλεγον το τουρκικόν, π.χ. Σερπετζέν το Ωδεϊόν, Καρά-Σού τον Άρειον Πάγον, ή έλεγον το νεώτερον ιδικόν των. Ουδέποτε π.χ. είπον Κοτζ-μπασί (κριού κεφάλι) την Καισαριανήν, αλλά Σεργιανήν.

Αλλά διατί άρα γε τον κατ' εξοχήν Αθηναϊκόν Υμηττόν να τον ωνόμασαν Τρελλόν ;; Δεν πιστεύω το όνομα τούτο να οφείλεται εις τας ανωμαλίαις της αναβάσεώς του, διότι πολλοί ολίγοι επεχείρουν τοιαύτας αθλήσεις, ούτε να πρόκειται περί Τρελλού τινός ανθρώπου, περιωνύμου καταστάντος και ονοματίσαντος τον τόπον της διαμονής του. Αυτό μόνον εις λογοτεχνικήν ελευθερίαν επιτρέπεται. Μέχρις εναντίας αποδείξεως δίδομεν τον εξής λόγον της μετωνυμίας αυτής. Ο Υμηττός ήτο, ως προείπομεν, έν πελώριον βαρόμετρον των Αθηνών. Από την ποσότητα, την ποιότητα και την θέσιν των επ' αυτού πρωϊώνων

νεφών προεμάντευον τον καιρόν. «Πάλι φόρεσε ο Τρελλός την κουκούλα του», «πάλι τα κατσούφιασε», έλεγαν και έπαιρναν την ομπρέλλα των. Ως Τρελλος δε εδάνεισε το παρατσούκλι του και εις ερωτικά δίστιχα: «Ο Τρελλός τρελλάθηκε – η αγάπη εχάθηκε». «Ο Τρελλός μπάζει το χιόνι, κι η αγάπη το μαζώνει».

Ούτω δε σιγά σιγά από βαρόμετρον τρελλού καιρού κατήντησε και ο ίδιος τρελλός! ...Ούτε το κλίμα ούτε ο ουρανός μας ππαίουν . . ο ιόληπτος Υμηττός τα ππαίει όλα. Και αυτός ενώ τον ποτίζουν οι αιώνες με τόσας πικρίας εξακολουθεί να γλυκαίνει τους Αθηναίους με το μέλι του υποστηρίξας μάλιστα κατά τα 365 έτη της Τουρκοκρατίας και τα προνόμια της πόλεως με αυτό. Αλλά δεν πρέπει να λησμονήσωμεν την ωραϊαν φράσιν, ότι αι Αθήναι, αι οποίαι είχαν ανέκαθεν το γλυκύτερον μέλι, είχαν συγχρόνως και το πικρότερον κώνειον».

Χάρης Μιχ. Κουτελάκης, «Ανασκευή στα Τοπωνυμικά παράδοξα Αττικής» (εννοείται= Δ.Καμπούρογλου), 1994, σελ.36-37 Αρχ. Ετ. Ταξινόμηση CI 10/800.

«7. ΤΡΕΛΟΣ (ΥΜΗΤΤΟΣ): Στο Β' μέρος του βιβλίου του «Τοπωνυμικά παράδοξα» ο Δ. Καμπούρογλου ασχολείται με την ονομασία «Τρελλός» . . . (αναφέρεται στους πιο πάνω ισχυρισμούς του Δ. Καμπούρογλου).. . και συνεχίζει: Ας επιστρέψουμε όμως στον έλεγχο των δεδομένων που μας παραδόθηκαν. Πολλά άλλαξαν από τη ρομαντική εποχή της τότε Αθήνας. . . . Τι παρέμεινε που δεν άλλαξε ακόμα;

Το σχήμα της *κορυφογραμμής* του. Μήπως αμφιβάλλει κανείς, όταν τον κοιτάξει ερχόμενος από μακριά, ότι δεν είναι μακρύ; Είτε από το Λαύριο και Σούνιο αντικρύσεις τον Υμηττό, είτε από τα υψώματα του Κερατσινίου, του Δαφνίου και της Πάρνηθας, την ίδια αίσθηση έχεις, ότι δηλ. είναι ένα *μακρύ* βουνό. Τι άλλο λοιπόν σημαίνει *Τηλεβούνι ή Τρελοβούνι* που μας παρέδωσαν οι περιηγητές; Τηλε= μακρά, όπως τηλε-φωνο, τηλε-όραση, τηλέ-μετρο κ.α.π. Ετσι το αντίκρυσαν οι ναυτικοί, κυρίως οι ξένοι, που χρησιμοποιούσαν ορισμένα σταθερά σημεία (στους χειρόγραφους και αργότερα έντυπους πορτολάνους τους (βιβλία

ναυσιπλοΐας}} προκειμένου να αναγνωρίσουν τα στάδια της πορείας τους. Όταν λοιπόν από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα καθιερώθηκε άτυπα η Lingua Franca στο λεξιλόγιο των ναυτικών, τότε το μακρύ βουνό αποδόθηκε ως *tres long* και ελληνοποιημένο *Τρελόν*. Ούτε τρελάθηκε το βουνό, ούτε οι Αθηναίοι σταμάτησαν να συμβουλευονται τα σύννεφα τις μακρινές εκείνες εποχές και μέχρι την ίδρυση της Ε.Μ.Υ.

Απλά, και οι Ιταλοί ναυτικοί που ρώτησαν και έμαθαν από τους Έλληνες πως λέγεται τα μακρύ αυτό βουνό της Αττικής, δεν έκαναν τίποτα περισσότερο από το να μεταγράψουν τον ΥΜΗΤΤΟ σε (Ι)ΜΑΤΤΟ. Τουλάχιστον γι αυτούς το *matto* σήμαινε κάτι συγκεκριμένο, τον τρελλό ! Οι ημέτεροι όμως φιλόστορες γιατί να τρελλαθούν; Δεν σκέφτηκαν φαίνεται ότι οι Τούρκοι δεν υπήρξαν ποτέ ναυτικοί σε σημείο που να ονοματοδοτήσουν με τη γλώσσα τους γεωγραφικές- ναυτικές λέξεις και ναυτικά παραγγέλματα ή ανέμους. Φυσικά δεν σκέφτηκαν τη *lingua franca* των ναυτικών που κατ αντιστοιχία με το *tres long* για τον μακρύ Υμηττό, μας προσφέρει το κλειδί στη λύση για το *Μελτέμι*, λέξη δηλωτική του *κακού καιρού* που επικρατεί κατακαλόκαιρα στο Αιγαίο, δηλ. *Mal-tem(ps)*. . . . Ο Υμηττός λοιπόν ούτε Τρελλός υπήρξε, ούτε Ντελη-Ντάγ (= τρελλοβούνι). Απλούστατα ήταν και εξακολουθεί να είναι *μακρύς*, δηλαδή τρελόγκ και επιπλέον επικυρώνει τη λαϊκή σοφία ότι «η τρέλλα δεν πάει στα βουνά», αλλά στους ταραγμένους εγκεφάλους μας . . . .».

Δημήτριος Αλ. Γέροντας, «Δημ. Γρ. Καμπούρογλου, Ο αναδρομάρης της Αττικής και της Αθήνας. Η Ζωή και το Έργο του», έκδ. Β', Αθήνα MCMLXXXI (= 1981). ΕΒΕ-ΚΠΣΝ, Ταξιδετικός αριθμός ΙΣΤ- SDD -1712.

σελ.64, κεφάλαιο «Οι τοπωνυμικές του έργασίες. . . . Στην απόδοσι όμως του Υμηττού ως Τρελλού απάντησε (ΑΘ= *συνάντησε!!*) μεγαλύτερη αντίστασι, γιατί εδώ είχαν διατυπωθή πολλές και διάφορες γνώμες και ερμηνείες. Πολλοί επέμεναν ότι η λαϊκή έκφρασις «Τρελλός» προερχόταν από το γαλλικό TRES LONG, ερμηνεία που κατηγορηματικά αρνείται ο Καμπούρογλου, ορθά υποστη-

ρίζοντας ότι η φραγκική επίδρασι στην Αττική υπήρξε ανεπαίσθητη και ανώδυνη. Άλλοι ισχυρίστηκαν πάλι ότι προέρχεται από κάποιο μοναχό, που εσκαρφάλωνε συχνά προς τα ύψη του Υμηττού και τον απεκάλεσαν τρελλό και με τον καιρό . . . ετρέλλαναν και ολόκληρο το όμορφο αυτό βουνό της Αττικής. Ο Καμπούρογλου διαισθάνεται ότι η ονομασία «Τρελλός» έχει λαϊκή την προέλευσι και με βάση αυτό το στοιχείο προχωρεί στο ξετύλιγμα των συλλογισμών του. Είναι και εδώ απολαυστικός, όπως παντού και πιστεύομε ότι παραθέτοντας τη γνώμη του επάνω σ' αυτήν την ερμηνεία, έχουμε τον καθρέπτη που μας αντανακλά και μας κάνει να συλλογισθούμε και για την ικανότητά του στην ερμηνεία και άλλων τοπωνυμίων. Γράφει ελοιπόν. / «Δεν πιστεύω το όνομα τούτου να οφείλεται εις την ανωμαλίαν της αναβάσεώς του, διότι πολλοί ολίγοι επεχειρούν τοιαύτας αθλήσεις, ούτε να πρόκειται περί τρελλού τινός ανθρώπου, περιωνύμου καταστάντος και ονοματίσαντος τον τόπον της διαμονής του. Αυτό μόνον εις λογοτεχνικήν ελευθερίαν επιτρέπεται. Μέχρις εναντίας αποδείξεως –συνεχίζει- δίδομεν τον εξής λόγον της μετωνυμίας αυτής. Ο Υμηττός ήτο ένα πελώριον βαρόμετρον των Αθηνών. Από την ποσότητα, την ποιότητα και την θέσιν των επ αυτού πρωϊνών νεφών προεμάντευον τον καιρόν. «Πάλι φόρεσε ο Τρελλός την κουκούλα του», «πάλιν τα κατσούφιασε» έλεγαν – και έπαιρναν την ομπρέλλαν των. Ως Τρελλός δε εδάνεισε το παρατούκλι και εις ερωτικό δίστιχο: «Ο Τρελλός τρελλάθηκε,/ η αγάπη εχάθηκε./ Ο Τρελλός μπάζει το χιόνι/ κι η αγάπη το μαζώνει». Ούτω δε σιγά-σιγά από βαρόμετρον τρελλού καιρού κατήντησε και ο ίδιος τρελλός!. Ούτε το κλίμα ούτε ο ουρανός μας πταίουν, ο. . .ιόληπτος Υμηττός τα πταίει όλα. / Και αυτός, ενώ τον ποτίζουν επί αιώνες με τόσας πικρίας, εξακολουθεί να γλυκαίνει τους Αθηναίους με το μέλι του, υποστηρίξας μάλιστα κατά τα 365 έτη της Τουρκοκρατίας και τα προνόμια της πόλεως με αυτό./ Αλλά δεν πρέπει να λησμονήσωμεν την ωραίαν φράσιν, ότι αι Αθήναι αι οποίαι είχαν ανέκαθεν το γλυκύτερον μέλι, είχαν συγχρόνως και πικρότερον κώνειον»./ Παραθέσαμε ολόκληρη τη γνώμη του Καμπούρογλου για τη λαϊκή ονομασία του Υμηττού, για να καταφανή με πόση μεθοδικότητα αλλά και με πόση χάρι ξεκινάει από μια λαϊκή έκφρασι, άλλοτε από μια παροιμία, μερικές φορές από σκόρπια

δίστιχα – άσημα λαογραφικά στοιχεία για τους πολλούς—για να καταλήξη σε ένα θριαμβευτικό συμπέρασμα και μια αληθινή ερμηνεία. .».

Νίκος Νέζης: «Τα βουνά της Αττικής. Γεωγραφία, Φύση. Μνημεία, Τοπωνύμια, βιβλιογραφία», έκδ. Κληροδότημα Αθ. Λευκαδίτη-Ανάβαση, Αθήνα 2002. α) Αρχ. Ετ. Ταξιν. CD 30/20. β) ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Ταξιθ.αρ. 00867/2003-1.

σελ. 154-179: «Υμηττός (1026 μ.). Ονομασία: Η λέξη Υμηττός (Υμηττος κατά το Θεόφραστο) είναι πανάρχαιη, όπως και η άλλη ονομασία του Υμησός (κατά τον Ηρόδοτο). Οι λέξεις που λήγουν σε –σος, -σος και –πος έχουν προέλευση πελασγική, όπως Ιλισός (αρχ. Ειλισσός), Κηφισός (αρχ. Κηφισσός), Παρνας-σός, Βριλησός, Ταφιασός, Λυκαβηττός, Αρδηττός, Γαργηττός, Συπαληττός, Σφηττός, Κηττός, Κοληττός κ.α./ Η λέξη Υμηττός, σύμφωνα με το Ν. Ελευθε-ριάδη (Πελασγική Ελλάς 1931) προέρχεται από την πελασγική λέξη ουμαιο-του ή ύμηττου που σημαίνει «όρος σχηματίζον ευθείαν γραμμήν, κυρτούμενον δε κατά τα άκρα ως τόξον χαλαρωμένον». Ή μπορεί να προέρχεται από το ούμουτ-του που σημαίνει περίπου όρος ιερών. Η ονομασία Υμησός σημαίνει το στερεό, δύσκολο έδαφος ή το πετρώδες και άγονο έδαφος./ Ο Κ. Δούκας («Ελληνική γλωσσογένεσις» 1995 σελ. 17-23) υποστηρίζει ότι στα πανάρχαια χρόνια ο Υμηττός προφερόταν Ου-μ-εε-τ-ό-ς και ως δασυνόμενος Χουμεετός που περιφραστικά σημαίνει: «το όρος που παρέχει άφθονα νερά, ευεργετικά, συγκεντρωμένα σε επίγειες και υπόγειες κοιλάτητες και αναβλύζοντα από πηγές και από το οποίο εμφανίζεται ο ζωοδότης ήλιος», ενώ τα ριζικά γράμματα περιέχουν τις έννοιες Υδωρ-Μήτηρ-Ηλιος-Τέχνη-Ορος-Σχήμα./ Ο γεωγράφος Στράβων στα «Γεωγραφικά» του (Θ-Ι,3) γράφει: «Των δ' ορών τα μεν εν ονόματι μάλιστα εστιν ο τε Υμηττός και Βριλησός και Λυκαβηττός, έστι δε Πάρνης και Κορυθαλλός. Μαρμάρου δ' εστί της τε Υμηττίας και της Πεντελικής κάλλιστα μέταλλα πλησίον της πόλεως. Ο δ' Υμηττός και μέλι άριστον ποιεί. . .». . . . / Επίσης τον Υμηττό, κυρίως το βόρειο τμήμα του, μέχρι πριν λίγα χρόνια τον έλεγαν και Τρελό. Για τις ονομασίες αυτές υπάρχουν πολλές εκδοχές, όπως:

α.- Η λέξη Υμηττός προέρχεται από το θύμος (κοινώς θυμάρι) που έγινε σιγά σιγά θυμετ-Υμετ-Υμηττός. Οι αρχαίοι (Θεόφραστος) ονόμασαν θύμους, τα φρύ-γανα που αφθονούσαν στον Υμηττό και που με το δυνατό άρωμά τους έκαναν τις μέλισσες να στροβιλίζονται σαν μεθυσμένες (από το θυμός=διάθεση ψυχής). Από αυτό το φαινόμενο της «τρέλας» των μελισσών ονομάστηκε το βουνό Τρελός. Για την εξήγηση όμως αυτή, καθώς και για την ταύτιση των δύο ονομασιών του βουνού, δεν γίνεται πουθενά μνεία στα αρχαία κείμενα.

β.- Οι παλαιοί κάτοικοι της Ν. Ιταλίας (Μεγάλη Ελλάδα) πρόφεραν τη λέξη Υμηττός, Ύματτος που από παραφθορά έγινε Μάττος. Αργότερα οι Φράγκοι των Αθηνών ερμήνευσαν τον Υμηττό - Μάττο στους ντόπιους, σαν Τρελό.

γ.- Ο Υμηττός μεταφράστηκε στα χρόνια της Φραγκοκρατίας Μόντε Ιμέττο και από παραφθορά λεγόταν Μόντε Μάττο που κατά σύμπτωση σημαίνει Τρελό βουνό, ονομασία που διατηρήθηκε. Το πιθανότερο είναι ότι δεν έγινε καμία παραφθορά της λέξης αλλά η ονομασία Τρελός προϋπήρχε, γι αυτό και οι Φράγκοι τον είπαν και με τα δύο ονόματά του, δηλαδή Monte Imetto και Monte Matto.

δ.- Μία εύκολη και πολλή διαδεδομένη εξήγηση είναι ότι ο Τρελός προέρχεται από την ονομασία Tres long (= πολύ μακρύς, που έδωσαν οι Γάλλοι, ή κατ άλλους οι Ιταλοί ναυτικοί, διότι δεν γνώριζαν (!) τη λέξη Υμηττός. Αυτό νομίζω ότι δεν ευσταθεί καθόλου γιατί η ονομασία Τρελός προϋπήρχε και εξ άλλου η ονομασία Υμηττός ήταν γνωστή ανέκαθεν και στους Έλληνες και στους Ρωμαίους (όπως αναφέρθηκε προηγούμενα), αλλά και στους Βυζαντινούς (π.χ. Τζέτζης τον 12^ο αι.: Υμηττός) και στους σύγχρονους Φράγκους και Ιταλούς (π.χ. Flacus, τον 16^ο αι.: Hymetti) αλλά και στους χαρτογράφους (π.χ. Wells το 1700: Hymettus).

ε.- Τον Υμηττό τον χρησιμοποιούσαν και από την αρχαιότητα για μετεωρολογικό βαρόμετρο, δηλαδή βλέποντας την κορυφή του πρόβλεπαν τι καιρό θα κάνει (Θεόφραστος: «Περί σημείων, υδάτων και πνευμάτων και χειμώνων και ευδιών» I-20, 24, III-43), γι αυτό και είχαν τοποθετήσει στον Υμηττό βωμούς του όμβριου Δία και του προόψιου Απόλλωνα. Επειδή όμως παρά τις προβλέψεις, αρκετές φορές παρουσιάζονταν καιρικές ανωμαλίες ονόμασαν με τον καιρό, το βόρειο

Υμηττό Τρελό. Μάλλον αυτή είναι και η πιο πιθανή εκδοχή . . . . (ακολουθως αναφέρεται στο Δ.Σουρμελή, Δ. Καμπούρογλου, Γ. Σακκά, Χ. Κουτελάκη, Ελιβγιά Τσελεμπί κι άλλους, για τα τοπωνύμια ..). Στη συνέχεια, και έως τη σελίδα 179, ακολουθούν κεφάλαια με τίτλους: «Αρχαία γεωγραφία κι ιστορία», «Γεωγραφική θέση», «Μορφολογία», «Γεωλογική δομή», «Υδρολογία», «Σπήλαια-βάραθρα», «Χλωρίδα-βλάστηση-πανίδα-κλιματολογικά- οικολογικά (με καταγραφή Π.Δ. και ΚΥΑ, που έχουν εκδοθεί)», «Μοναστήρια-εκκλησίες», (της Καισαριανής, του Ιωάννου του Προδρόμου του Καρέα, το μοναστήρι των Αρχαγγέλων γνωστό ως Μονή Αστερίου κ.α.), «καταφύγια», αναρριχητικά πεδία», «διαδρομές-μονοπάτια», «ορειβατική θέα» και χρωματιστοί χάρτες.

Βύρων Γ. Πολύδωρας: «Η Μείζων Αθήνα», εκδόσεις Καστανιώτης, 2002, ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ, Ταξιδιωτικός αριθμός 938.912 ΠΟΛ.

σελ. 26. «Το Αθηναϊκό πεδίο έχει σχήμα υπερμεγέθους πετάλου, του οποίου το κέντρο της καμπύλης βρίσκεται στον αυχένα Μπογιατίου, δηλαδή μεταξύ Πάρνηθας και Πεντελικού, τα δε σκέλη του καταλήγουν στο Σαρωνικό, το ένα –το ανατολικό- στο ακρωτήριο Καβούρι και το άλλο – το δυτικό – στο ακρωτήριο του Περάματος. Η οροσειρά του Υμηττού, με υψόμετρο 1.026 μ., σχηματίζει το ανατολικό σκέλος του πετάλου. Τον Υμηττό τον έλεγαν οι παλαιότεροι Γηραιό και Τρελλό. Οι αρχαίοι τον «χάιδεαν» αποκαλώντας τον «ευβότανο και εκβότανο και μελισσόβοτο». Ήταν ιερός τόπος - βουνό, όπως ήταν ο Ελικώνας, ο Παρνασσός και ο Όλυμπος. Από τον Υμηττό λέγεται ότι εξεπήγασαν όλα τα μεταγενέστερα μυστήρια των ιστορικών χρόνων, όπως τα Καβείρια της Θράκης ή τα Ελευσίνια της Ελευσίνας. . . .», σελ. 130 «Φημισμένο ήταν και το μέλι της Αττικής. Ο Πausanίας αυτός ο Μικρασιάτης μαγίστρος-ταξιδευτής του 2^{ου} μ.Χ. αιώνας, γράφοντας για τα βουνά της Αττικής λέει: «Όρη στην Αθήνα είναι το Πεντελικόν,

με τα λατομεία του, η Πάρνηθα, όπου υπάρχει θήρα από αγριογού-ρουνα και αρκούδες, και ο Υμηττός, ο οποίος έχει φυτά και βλάστηση καταλλη-λότατη για τις μέλισσες, που είναι διαφορετικές όμως από εκείνες που ζούν στη χώρα των Αλαζώνων./ Οι Αλαζώνες ήταν λαός σκυθικός στα νότια της Ρωσίας. Και ο Πausανίας συνεχίζει με μια ακόμη παρέκβασή του, όπως το συνηθίζει, τόσο γλυκά: «Γιατί εκεί, στη χώρα των Αλαζώνων, οι μέλισσες είναι ήμερες και ελεύθερες. Και πηγαίνουν στη βοσκή μαζί με τα άλλα κατοικίδια ζώα. Δεν είναι έγκλειστες σε κυψέλες. Οι μέλισσες αυτές εργάζονται όπως και όπου τύχει, σε οποιοδήποτε σημείο της χώρας, το δε προϊόν τους είναι κάποιο μίγμα από το οποίο δεν μπορείς να διαχωρίσεις ούτε κερύ ούτε μέλι. Αυτό λοιπόν έτσι είναι». . . . υπάρχουν και αγάλματα θεών πάνω σε αυτά. Της Αθηνάς στην Πεντέλη, του Υμηττίου Διός και βωμοί του ομβρίου Διός και του Απόλλωνος Προοπίου στον Υμηττό. / Να θυμηθούμε πως η ετυμολογία αυτής της προελληνικής λέξης, Υμηττός, σχετίζεται κατά πάσα πιθανότητα με τη βροχή – ρίζα *ύω*, που σημαίνει στέλνω ή ρίπτω βροχή, *ύμα* σημαίνει βροχή. Κι οι βροχές στην Αθήνα συνήθως έρχονται από ανατολάς, από τον Υμηττό και κατ επέκταση από το Αιγαίο. . . .».

Σταύρος Πατρικουνάκος:- δικηγόρος: «Γλυφάδα. Τα Δικηγορικά-Ο Βόσπορος – Η Νέα Ευρυάλη», Αθήνα 2010. ΕΒΕ-ΚΠΙΣΝ Ταξiθετικός Αρ. 03480/10-1.

σ.15: «4.Τοπωνύμια: ε) Υμηττός. Το χιλιοτραγουδισμένο βουνό της Αττικής που όπως έχει σκωπτικά λεχθεί χωρίζει το χώρο του πνεύματος, Αθήνα πόλη της σοφίας, από το χώρο του οιοπνεύματος, τα Μεσόγεια με τα κρασιά τους. Περίφημο είναι το θυμαρίσιο μέλι του. Λεγόταν και Τρελός. Οι Ενετοί το έλεγαν Τρελοβούνι, οι Τούρκοι Ντελή-Νταγ (τρελό) και οι Γάλλοι Τρες λονγκ που ενώ σημαίνει πολύ μακρύ, ακούγεται τρελός. Λεγόταν τρελός επειδή ενώ ο περιώνυμος Αττικός ουρανός ήταν ως συνήθως γαλανός, ξαφνικά ξεπρόβαλλαν μαύρα σύννεφα από την κορυφογραμμή του, έβρεχε στο λεκανοπέδιο για κάποιο μικρό χρονικό διάστημα και αμέσως μετά ο ουρανός καθάριζε και το γαλανό του χρώμα έλαμπε και πάλι σύντομα στην Αττική. Αυτό θεωρήθηκε παράδοξο. Οι

κάτοικοι της Αττικής ειρωνευόμενοι τους Αθηναίους αλλά και οι ίδιοι οι Αθηναίοι αυτοσαρκαζόμενοι (διέθεταν χιούμορ και μπορούσαν να αστειεύονται) έλεγαν «τι περιμένεις από ένα τόπο που ο ήλιος βγαίνει από τον τρελό και δύνει στο τρελάδικο (του Δαφνίου)».

Υπόμνηση για διευκόλυνση των αναγνωστών του παρόντος:

Περίοδοι Νεολιθικής Εποχής και Εποχής του Χαλκού:

Ν Ε Ο Λ Ι Θ Ι Κ Η Ε Π Ο Χ Η (ΝΛ) (6800-3200 π.Χ.).

<i>Προκεραμική ΝΛ</i>	<i>6800 – 6400 π.Χ.</i>
<i>Αρχαιότερη ΝΛ</i>	<i>6400 – 5700 π.Χ.</i>
<i>Μέση ΝΛ</i>	<i>5700 – 5300 π.Χ.</i>
<i>Νεώτερη ΝΛ</i>	<i>5300 – 4300 π.Χ.</i>
<i>Υπονεολιθική ή Τελική ΝΛ</i>	<i>4300 – 3200 π.χ.</i>

Ε Π Ο Χ Η του Χ Α Λ Κ Ο Υ (3000-1100 π.Χ.)

<i>Α.- Πρωτοελλαδική Περίοδος ΠΕ</i>	<i>3000 – 2000 π.Χ.</i>
<i>α) Πρωτοελλαδική Ι, ΠΕ Ι</i>	<i>3000 – 2600 π.Χ.</i>

<i>β) Πρωτοελλαδική II, ΠΕ II</i>	<i>2600 – 2300 π.Χ.</i>
<i>γ) Πρωτοελλαδική III, ΠΕ III</i>	<i>2300 – 2000 π.Χ.</i>
<i>B.- Μεσοελλαδική Περίοδος, ΜΕ</i>	<i>2000 – 1600 π.Χ.</i>
<i>Γ.- Υστεροελλαδική (ΥΕ) ή Μυκηναϊκή περίοδος</i>	<i>1600 – 1100 π.Χ.</i>
<i>α) Υστεροελλαδική I, ΥΕ 1 ή πρώιμη Μυκηναϊκή</i>	<i>1600 – 1500 π.Χ.</i>
<i>β) Υστεροελλαδική II, ΥΕ II ή μέση Μυκηναϊκή</i>	<i>1500 – 1425 π.Χ.</i>
<i>γ) Υστεροελλαδική III, ΥΕ III ή νεότερη Μυκηναϊκή</i>	<i>1425 – 1100 π.Χ.</i>

Αντιστοιχίες λατινικής αρίθμησης

I	=	1
V	=	5
X	=	10
L	=	50
C	=	100
D	=	500
M	=	1000

Αναφορές

AA = *Archaeologischer Anzeiger*

AAA = Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών

AE = Αρχαιολογική Εφημερίς (έως 2019), ταξινόμηση WE 20.

AΔ = Αρχαιολογικόν Δελτίον (έως 2013), ταξινόμηση WE 22.

Έργον = Αρχαιολογικής Εταιρείας Έργον, ταξινόμηση WE 21.

ACG = Ancient Greek Cities Series

AJA = American Journal of Archaeology

AM = Athenische Mitteilungen

BCH = Bulletin de correspondance hellenique

BSA = Annual of th British School of Athens